

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL
2017

ELS MOVIMENTS MIGRATORIS A LA MALLORCA
CONTEMPORÀNIA (1877-1920)

Benet Albertí Genovart

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL

2017

Programa de Doctorat d'Història

**ELS MOVIMENTS MIGRATORIS A LA
MALLORCA CONTEMPORÀNIA (1877-1920)**

Benet Albertí Genovart (doctorand)

Director:

Sebastià Serra Busquets

**Catedràtic d'Història Contemporània de la
Universitat de les Illes Balears**

Resum

A finals del segle XIX i principis del XX les Balears varen experimentar el desplaçament d'importants contingents de la seva població a l'exterior. Mallorca, segons les estadístiques dels saldos migratoris, va viure el període de màxim auge migratori entre 1887 i 1897. L'emigració a Amèrica, França i Algèria no era desconeguda a l'illa almenys des de la dècada de 1830. Els contactes comercials proporcionaren els coneixements necessaris per iniciar un petit èxode. A partir de 1880 es varen multiplicar les sortides arran de diverses crisis agràries agreujades per l'excés de població, fruit d'un descens de la mortalitat superior al registrat a la Península, i als baixos salaris. Malgrat l'economia va experimentar canvis importants amb l'aparició d'una incipient indústria i l'accés a la propietat de la terra dels jornalers, les condicions econòmiques i socials d'amplis sectors de la població continuaren sent deficientes. Ja entrat el segle XX, entre 1911 i 1913 es varen registrar el major nombre de desplaçaments a l'estranger segons les estadístiques de passatgers per mar. Un dels elements fonamentals que expliquen la persistència de la migració foren l'acció de les xarxes i cadenes migratòries. A través de familiars, amics, coneguts o paisans del mateix poble es reclutaren nous emigrants. A la vegada els baixos salaris, tant a finals del segle XIX com a principis del XX, foren una constant que va impulsar més emigrants a la recerca d'una millora en el benestar, juntament amb altres causes com l'excessiva pressió fiscal a la població assalariada o evitar el servei militar. Al mateix temps es produïren les migracions locals o domèstiques, de curta distància dintre de l'àmbit geogràfic de l'illa. La ciutat de Palma sols va tenir realment capacitat d'atracció d'habitants entre 1911 i 1920. Foren importants les migracions estacionals lligades a les collites agràries, així com a la indústria de Barcelona i secundàriament a Menorca. Entorn de 1920 les estadístiques mostraren una disminució important de l'emigració encara que no va desaparèixer de l'àrea rural de Mallorca o Part Forana fins ben entrat el segle XX.

Resumen

A finales del siglo XIX y principios del XX las Baleares experimentaron el desplazamiento de importantes contingentes de población al exterior. Mallorca, según las estadísticas de los saldos migratorios, vivió el periodo de máximo auge migratorio entre 1887 i 1897. La emigración a Francia, América y Argelia no era desconocida en la isla al menos desde la década de 1830. Los contactos comerciales proporcionaron los conocimientos necesarios para iniciar un pequeño éxodo. A partir de 1880 se multiplicaron las salidas a consecuencia de diversas crisis agrarias agravadas por el exceso de población, fruto de un descenso de la mortalidad superior al registrado en la Península, y a los bajos salarios. A pesar de que la economía experimentó importantes cambios con la aparición de una incipiente industria y el acceso a la propiedad de la tierra de los jornaleros, las condiciones económicas y sociales de amplios sectores de población continuaron siendo deficientes. Ya entrado el siglo XX, entre 1911 i 1913 se registró el mayor número de desplazamientos al extranjero según las estadísticas de pasajeros por mar. Uno de los elementos que explican la persistencia de la emigración fueron la acción de las redes y de las cadenas migratorias. A través de familiares, amigos, conocidos o paisanos del mismo pueblo se reclutaron nuevos emigrantes. Al mismo tiempo los bajos salarios, tanto a finales del siglo XIX como a principios del XX fueron una constante que impulsó a más emigrantes a la búsqueda de una mejora en el bienestar, junto con otras causas como la excesiva presión fiscal a la población asalariada o evitar el servicio militar. Al mismo tiempo se produjeron las migraciones locales o domésticas, de distancias cortas dentro del ámbito geográfico de la isla. La ciudad de Palma sólo tuvo realmente capacidad de atracción de habitantes entre 1911 i 1920. Fueron importantes las migraciones estacionales asociadas a las cosechas agrícolas, así como a la industria de Barcelona y secundariamente a Menorca. Alrededor de 1920 las estadísticas muestran una disminución importante de la emigración, aunque ésta no desapareció del área rural de Mallorca o *Part Forana* hasta bien entrado el siglo XX.

Abstract

At the end of the XIX century and at the beginning of the XX the Balearics went through substantial migratory displacements of their population overseas. The island of Mallorca saw the apex of its migratory wave abroad between 1887 and 1897 according to the statistics of that time. Emigration to America, France and Algeria was not uncommon on the island at least from the 1830s. Trade routes afforded the necessary knowledge to start this small-scale exodus. Starting in 1880 the wave were much more abundant on account of the various agrarian crises due to excess population. The Death toll amongst the population was lower than in the Spanish mainland. Low salaries also helped in the emigration wave. The economy of the islands subsequently underwent important changes in terms of a burgeoning industry and the access to the land by the salary peasants. Despite this growth, the economic and social conditions of ample sections of the population were still deficient. Between 1911 and 1913 (already in the second decade of the XX century) the largest number of population displacement took place according to the by sea record of passengers. One of the factors which account for the persistent number of citizens leaving the Balearic Islands is the presence of migrants networks and connections. Through relatives, friends, acquaintances or fellow countrymen from the same origin village new immigrants were recruited. At the same time, low salaries both at the end of the XIX century and at the beginning of the XX, were a constant that pushed emigrants in pursuit of a better life. Other factors to be taken into account are excessive fiscal pressure on wages or avoidance of military service. Likewise, local or domestic migrations took place within the island. The city of Palma was only attractive for interior migrants between 1911 and 1920. Seasonal migrations linked to the harvest, as well as to the industry in Barcelona and secondarily in Menorca. Around the 1920s statistics show an important decrease in emigration, although it did not vanish completely from rural areas of Mallorca (Part Forana) until the mid-XX century.

ÍNDIX

1 Introducció	(p 7)	
1.1 Objectius	(p 8)	
1.2. Hipòtesis	(p 9)	
1.3. Metodologia i fonts	(p 12)	
2 Estat de la qüestió	(p 18)	
3 Anàlisi de les fonts	(p 34)	
3.1 L'elaboració dels censos de població	(p 34)	
3.2 La implicació fiscal dels censos	(p 44)	
4 Aspectes polítics, econòmics i socials a Mallorca entre 1877 i 1920		(p 68)
4.1 Els salaris	(p 69)	
4.2 La divisió de la propietat agrícola	(p 77)	
4.3 Les activitats industrials a començaments del segle XX		(p 80)
4.4 La política de la Restauració	(p 86)	
4.5 El nivell de vida	(p 90)	
5 La població	(p 95)	
6 L'alfabetització	(p 106)	
7 L'estructura socioprofessional	(p 114)	
8 Les migracions al llarg de la història	(p 129)	
9 Els antecedents de l'emigració massiva abans de 1877	(p 134)	
10 Els indicadors de l'emigració	(p 155)	
10.1 Els emigrants segons les estadístiques oficials	(p 155)	
10.2 Els passaports entre 1917 i 1921	(p 172)	
10.3 L'enquesta d'emigrants entre 1916 i 1920	(p 179)	
10.4 La població de fet i la de dret	(p 182)	
10.5 La població absent	(p 187)	
10.6 Els saldos migratoris	(p 195)	
11 L'emigració a través de les Juntes municipals dels censos		(p 209)
11.1 El cens de 1877	(p 210)	
11.2 El cens de 1887	(p 226)	

11.3 El cens de 1897	(p 256)
11.4 El cens de 1900	(p 312)
11.5 El cens de 1910	(p 331)
11.6 El cens de 1920	(p 363)
11.7 Les causes de l'emigració segons les juntes	(p 379)
12 L'estructura social de l'emigració mallorquina	(p 406)
12.1 L'emigració en el seu conjunt	(p 407)
12.2 L'emigració exterior i interior	(p 417)
13 Aproximació als models d'emigració. Estudi de casos	(p 429)
13.1 L'emigració local i internacional en el cens de Calvià de 1877	(p 429)
13.2 L'emigració local a Algaida en el cens de 1897	(p 435)
13.3 L'emigració exterior a Andratx, Estellencs i Sóller en el cens de 1900	(p 437)
13.4 L'emigració local i internacional a Felanitx i la internacional a Santa Margalida en el cens de 1910	(p 448)
13.5 L'emigració internacional a Selva i Banyalbufar en el cens de 1920	(p 456)
13.6 L'emigració local segons el lloc de naixement i els transeünts en el cens de 1900	(p 462)
13.7 Els transeünts	(p 465)
13.8 L'emigració il·legal	(p 470)
13.8.8 Els expedients de pròfugs a Sineu	(p 478)
13.9 La incidència de l'emigració segons els salaris, l'alfabetització, la propietat agrícola i l'estructura ocupacional dels municipis	(p 484)
14 A manera de síntesi	(p 489)
15 Conclusions	(p 519)
16 Annex	(p 530)
17 Bibliografia	(p 571)

INTRODUCCIÓ

Actualment, en ple segle XXI, un dels trets distintius de les illes Balears és la consideració que tenen com a terra d'acollida d'emigrants. Com a dades il·lustratives d'això, a l'any 2.016 un 44,54% dels seus habitants no havien nascut a la Comunitat Autònoma i un 17,06% de la seva població era estrangera (188.886 habitants).¹ En el passat, però, fou un territori caracteritzat per no rebre aportacions demogràfiques de l'exterior, sinó més bé al contrari. Els moviments migratoris cap a altres països que varen tenir lloc a les Balears a finals del segle XIX i principis del XX foren, com és ben conegut, un dels fenòmens més rellevants de la història contemporània pel nombre d'individus que es veieren implicats.² Milers de treballadors mallorquins, menorquins, eivissencs i formenteres sortiren a l'estranger ja fos de manera temporal o definitiva, cap a altres mercats de treball més o menys llunyans, però que en tot cas resultaven més atractius que no el de la pròpia terra natal.

Fou un fenomen generalitzat a Europa i altres parts del món, que en el cas de Mallorca va tenir com a mínim una importància notable, difícil de quantificar amb les fonts disponibles, per la quantitat d'efectius que participaren en els canals i fluxos migratoris establerts des de l'illa fins als països de destí. "Fer les Amèriques" va ser una expressió molt popular especialment entre la classe treballadora que volia tenir unes perspectives millors de les que podia trobar a Mallorca, fins al punt que en un determinat moment el fet migratori es convertí en un fenomen generalitzat. Pràcticament tots els municipis de l'illa tingueren grups d'habitants desplaçats en major o menor nombre.

En consonància amb la rellevància social del procés i a partir dels estudis precedents, es pretén dur a terme una investigació amb la finalitat d'aprofundir en el coneixement de les circumstàncies i mecanismes que intervingueren en els processos migratoris, triant com a àmbit geogràfic d'estudi l'illa de Mallorca i dintre de l'etapa cronològica de 1877 a 1920, per ser la de major incidència del procés.

Dins d'un context més ampli, la importància de l'estudi de les migracions radica en la presència constant d'aquest fenomen al llarg de la història de la humanitat, des del

---

¹ Dades extretes de l'Institut d'Estadística de les Illes Balears. En xarxa: <http://ibestat.caib.es/ibestat/inici> (consulta, maig 2017).

² SERRA BUSQUETS, Sebastià (1989): "L'emigració mallorquina: Una perspectiva històrica". *Les migracions*. Quaderns Cultura Fi de Segle. Palma: Ajuntament de Palma. P. 39

temps més remots fins a l'actualitat.³ Tal vegada per aquest motiu ha cridat l'atenció de multitud d'investigadors procedents d'àrees i disciplines científiques diferents com la història, l'economia, la política, la sociologia, l'antropologia, la geografia humana o la genètica, entre altres.

Objectius

La recerca, centrada a l'illa de Mallorca triada com a marc d'anàlisi regional com a part integrant de les Balears, amb característiques diferenciades de la resta d'illes malgrat els trets culturals comuns, tendria com a objectiu general establir quins foren els factors determinants que intervingueren en els desplaçaments de població, tan a l'exterior com els ocorreguts per l'interior de l'illa, sent aquest darrer aspecte poc tractat en les investigacions que s'han realitzat sobre el tema.

Entre aquests factors, l'anàlisi s'ha de centrar essencialment en diagnosticar les causes de les migracions, de les quals es poden extreure conclusions significatives a partir de l'anàlisi de la situació econòmica i social a Mallorca en el període estudiat. Per emmarcar adequadament la qüestió, s'ha triat com a elements d'anàlisi la població, el grau d'alfabetització i l'estructura socioprofessional de Mallorca al llarg de l'etapa cronològica contemplada, emprats tots ells com a indicadors dels processos de canvi i modernització de la societat mallorquina.⁴ Es revisarà en l'apartat de les hipòtesis si han tingut alguna influència en l'emigració, afavorint-la o desincentivant-la.

D'aquesta manera, un dels primers objectius seria constatar el creixement de la població de Mallorca en general a partir l'avenç del règim de la transició demogràfica com a signe de modernització i delimitar la importància en l'ocupació en els sectors econòmics a cada municipi de Mallorca i en el conjunt de l'illa, així com el grau d'alfabetització.

---

³ Sobre les migracions Rusell King diu: "Han estat una part important en el paper de la humanitat com experiència des d'un remot passat fins al present. L'instint itinerant, s'ha dit, és intrínsec a la naturalesa humana: la necessitat de cercar menjar, pastures i recursos, el desig de viatjar i explorar, però també de conquerir i posseir". Vegi's KING, Russell (2012): *Theories and Typologies of Migration: an overview and a primer*. Malmö: Malmö University. En xarxa: https://www.researchgate.net/publication/260096281_Theories_and_Typologies_of_Migration_An_Overview_and_A_Primer (consulta, abril 2016)

⁴ Sobre el concepte de modernització vegi's el capítol introductor d'Antonio Fernández García titulat "Atraso y modernización en la España Liberal (1834-1900)" a MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1997): *Historia de España. Los fundamentos de la España Liberal (1834-1900). La sociedad, la economía y las formas de vida*. Vol. XXXIII. Madrid: Espasa-Calpe. Pp. 11-48. Així mateix vegi's OTERO CARVAJAL, Luis Enrique (2016): "La sociedad urbana y la irrupción de la Modernidad en España, 1900-1936". *Cuadernos de Historia Contemporánea*. 38. Pp. 255-283.

Un altre objectiu que considerem rellevant en la investigació seria el d'exposar les causes de l'emigració; en concret segons les manifestacions expressades per escrit a les juntes municipals dels censos de població i, una vegada recopilada tota la documentació, realitzar-ne una classificació. La resta d'objectius necessàriament haurien de girar al voltant del nombre, les característiques i les particularitats de les migracions. En aquest sentit, elaborar estadístiques amb el nombre d'emigrants, però també amb dades més qualitatives a partir d'un mostreig amb diverses variables que ens ajudin a construir un retrat de l'emigrant mallorquí en el passat és un altre dels objectius destacats de la recerca. Conèixer la seva importància numèrica, elaborar tipologies, fixar les àrees on va tenir més incidència, determinar quines foren les motivacions dels emigrants a partir de les seves declaracions i aclarir quins sectors de la població foren més proclius a l'emigració també serien objectius de la investigació.

Hipòtesis

Quant a les hipòtesis que se contemplen i com ja hem esmentat en el cas dels objectius, han de partir d'una base de tipus econòmic i social. Seguint les línies apuntades en les diverses teories de les migracions, cal verificar si algunes de les causes assenyalades en aquestes teories es compleixen en el cas de la Mallorca de finals del XIX i principis del XX. Segons les línies d'investigació predominants, com a factor clàssic hi hauria la hipòtesis validada que els moviments migratoris vendrien precedits d'un gran creixement de la població en els dècades anteriors, provocant una discordança creixent entre població i recursos.⁵

Una de les causes impulsores de l'emigració foren els baixos salaris existents a Mallorca i, en conseqüència, el baix nivell de vida de les classes treballadores, tot i que de forma paralela, el cost de vida sembla que es trobava en consonància amb aquest nivell. El diferencial salarial entre el mercat de treball d'origen i el de destí ha estat una altre dels factors clàssics que han explicat l'existència de les migracions.

Les diferents crisis agrícoles i industrials a Mallorca, especialment en el segle XIX, provocaren increments sobtats de l'emigració entre els sectors de la població més afectats per la manca de treball que els abocava al límit de la subsistència o directament

---

⁵ No obstant això, l'autora Blanca Sánchez ha constatat una relació débil entre el creixement demogràfic anterior i l'emigració al cas espanyol. SÁNCHEZ-ALONSO, Blanca (2000): "Those who left and those who Stayed behind: Explaining Emigration from the Regions of the Spain, 1880-1914". *The Journal of Economic History*. Vol. 60. 3. P. 746

a la misèria per la inexistència de mitjans de vida alternatius que fossin factibles o satisfactoris.

Les escasses alternatives laborals existents en aquestes conjuntures desfavorables vendrien condicionades pels alts índexs d'ocupació en el sector primari en la majoria de municipis. Així doncs, els municipis amb majors índexs migratoris, ja fossin a l'exterior com a l'interior, serien aquells amb major percentatge d'ocupació dintre del sector primari. Una vegada que la modernització econòmica de Mallorca va anar avançant, amb un increment de la població activa dedicada al sector industrial, l'emigració va registrar una tendència descendent especialment en aquells llocs amb major pes del sector secundari. Per tant, aquells pobles amb major percentatge de població dintre d'ocupacions de caràcter industrial tendrien taxes més baixes d'emigració.

En l'anàlisi regional del fenomen, s'han assenyalat alguns factors socials que han afavorit l'emigració internacional. La major alfabetització i l'existència o possessió de mitjans materials per poder finançar el viatge han estat alguns d'aquests factors. En el primer cas, saber llegir i escriure facilitaria l'obtenció d'informació sobre els llocs on emigrar i eventualment una integració més ràpida i menys difícil en el lloc de destí -si aquest era Amèrica-. En el segon cas, la distribució de la propietat de la terra, amb una presència elevada de la petita propietat en la zona de partida podria proporcionar en un moment donat els recursos necessaris per poder costejar el viatge i l'assentament en el país d'arribada. En relació a això, l'excessiva fragmentació de la propietat i la seva falta de viabilitat econòmica també impulsarien l'èxode d'habitants

Com és ben conegut, a Mallorca es va generalitzar un procés de parcel·lació i establiment de les gran finques a finals del segle XX, que va possibilitar l'accés a la terra a sectors cada vegada més amplis de la pagesia. Hi hauria una relació entre la mobilitat de la població damunt l'espai i la proliferació de la petita propietat, tant per a l'assentament d'habitants en aquells llocs que oferien més possibilitats, com d'aquells que emigraven a l'exterior, per les oportunitats que s'obrien a Mallorca en l'adquisició de finques. S'ha comprovat com a aquells llocs on existia una intensa comercialització de la terra, es va produir un increment de l'emigració amb la finalitat d'obtenir finançament per a la compra de finques.

Cal tenir present, especialment a l'inici d'aquest procés de fragmentació de la propietat, com aquelles zones i municipis on les grans finques tenia una presència i protagonisme molt destacat registraren moviments de població. En aquestes àrees, a més d'una immigració de treballadors de les possessions hi hagué un èxode d'habitants que es va deixar sentir de manera notòria, a causa de les escasses possibilitats per a la subsistència de les famílies locals jornaleres. La baixa renda de les famílies jornaleres vendria condicionada pel predomini de les possessions i per la limitada diversificació econòmica.

Quant a la destinació de la població desplaçada i en relació a la seva capacitat econòmica de partida, podríem distingir una tendència de diferenciació entre aquelles zones amb baixes taxes d'emigració internacional, caracteritzades per posseir una escassa renda, amb un sobredimensionament de la gran propietat, poca diversificació econòmica i un índex d'alfabetització baix; i aquelles àrees amb efectius importants d'emigració internacional per tenir majors possibilitats per a finançar i materialitzar el trasllat, a causa d'un major pes de la petita propietat, major diversificació econòmica i taxes d'alfabetització més elevades.

En referència al caràcter temporal o definitiu de l'èxode, el tipus predominant de les migracions a Mallorca en el segle XIX va ser la de caràcter definitiu, mentre que en el segle XX va predominar l'emigració de retorn. Pot ser la raó d'això fou la falta ja indicada de perspectives per a determinats sectors de la població en el primer cas, mentre que en el segon cas l'augment de les possibilitats laborals amb la modernització econòmica de Mallorca es va traduir en unes majors taxes de retorn d'emigrants, causes en les quals també varen influir factors interns en els països de destí.

La importància de les xarxes migratòries, establertes des de temps enrere, va ser clau per explicar la importància de l'emigració a Mallorca. Les cadenes migratòries varen ser causa i motiu de l'emigració així com de la difusió i perllongació al llarg del temps.

En relació al procés d'adquisició de finques per part de la població jornalera, un dels mòbils més estesos entre els emigrants per realitzar un viatge transoceànic fou el d'incrementar el nivell o les condicions de vida mitjançant l'obtenció d'un capital, ja fos per a la compra de béns materials o per iniciar algun projecte: compra o reforma d'una casa, establir-se pel seu compte, en vistes a un futur matrimoni, etc... En aquest sentit,

l'àmbit decisorí quant a la partida seria de caràcter individual, en relació al projecte de futur planificat per cada individu; o col·lectiu, doncs la decisió d'emigrar seria presa en el si de la família, com un projecte en comú dels seus membres, ja fos per assegurar el sosteniment econòmic del grup o per emprendre, com s'ha dit, altres projectes.

L'emigració interior seria l'altre cara de la moneda d'un mateix fenomen com foren les migracions en general. Per tant, algunes de les causes i motivacions dels desplaçaments per l'interior de l'illa serien molt semblants als moviments cap a l'exterior: recerca de millors condicions salarials, de feina. Per la demanda estacional existent o a causa de les característiques pròpies de determinades activitats que requerien absentar-se del domicili.

Un dels desplaçaments freqüents en l'àmbit rural foren les migracions per treballs estacionals, com la collita d'oliva, la realització de tasques dins les possessions, o determinats treballs que requerien assentaments temporals com el cas dels carboners. Altres desplaçaments de caràcter forçat s'efectuaren després de males anyades i crisis agrícoles, que obligaven a la mobilització de membres de famílies jornaleres pobres, a la recerca de treball a localitats a més possibilitats, especialment Palma, lloc principal de destinació de la migració local.

Una de les destinacions principals de l'emigració interior va ser la ciutat de Palma amb la finalitat d'una millora econòmica de les famílies i individus que s'hi desplaçaven. Secundàriament altres localitats com Sóller i Inca, com a major centres d'activitat comercial i industrial, foren destins que varen atreure població.

Alguns desplaçaments d'habitants foren motivats per circumstàncies puntuals que, una vegada desaparegudes aquestes, les famílies i treballadors retornaven als seus llocs d'origen. Ens referim a la colònies agrícoles establertes en diversos punts de Mallorca o per la convocatòria de treballadors per a la construcció de grans obres.

Finalment, la immigració procedent de la Península va ser molt escassa o pràcticament nul·la, reduint-se a funcionaris tal com mestres, metges, carabiners i guàrdies civils.

Metodologia i fonts

Quant a la metodologia emprada, cal esmentar en primer lloc l'elecció d'un model predominantment microanalític, en el sentit que, tot i que l'espai observat

correspon al conjunt de l'illa de Mallorca, la unitat d'anàlisi preferent ha estat el municipi a partir dels informes, memòries, expedients i dades estadístiques emanats des d'aquestes unitats administratives o des de les institucions provincials.

El gruix de la documentació sobre la qual es fonamenta la investigació és de caràcter censal. En aquest sentit, una part important de la feina s'ha centrat en la localització i anàlisi de la informació que sobre l'emigració varen registrar les Juntes Municipals dels censos de població. En les denominades memòries del cens es feren mencions explícites, en alguns casos en forma d'extenses explicacions, en altres de manera anecdòtica o bé directament inexistents. A més, també s'ha revisat la documentació complementària associada al procés d'elaboració dels censos tal com la correspondència oficial i confidencial entre organismes, informes i actes. A les dades de caràcter qualitatiu hi hem d'afegir les de caràcter quantitatiu que han constituït un gruix important entre la documentació analitzada.

S'ha tractat estadísticament la informació desagregada per municipis continguda en els censos tal com: la població de dret i de fet, la població absent i els transeünts. Per a les bases estructurals de Mallorca, s'han buidat les dades socioprofessionals contingudes en cada cens quan aquestes es presentaven desagregades per municipi i illes. Així, s'ha pogut descriure l'evolució de l'ocupació dintre de cada sector econòmic a l'illa de Mallorca. També s'ha tractat estadísticament les dades sobre l'alfabetització a nivell municipal de 1887 i 1920 i sobre els salaris de 1920. Els saldos migratoris procedents del moviment natural de la població ha estat de gran utilitat per a una aproximació a la importància numèrica de l'emigració. També s'han revisat les estadístiques publicades per *l'Instituto Geográfico Estadístico* de passatgers per mar que sortien pels ports de les Balears amb la qualificació d'emigrants. Les dades però, no estan desagregades per illes, amb la qual cosa els resultats es referiran sempre a la totalitat de les Balears. S'ha realitzat una estadística a partir de la consulta dels llibres de registres de passaports, en concret, entre 1917 i 1921. Malauradament no es disposa d'informació dels anys precedents, precisament una etapa caracteritzada per una intensa emigració. Així i tot d'aquesta font es poden extreure algunes conclusions significatives sobre l'emigració a Mallorca. Tota aquesta documentació oficial, depositada a l'Arxiu del Regne de Mallorca, ha estat completada amb la consulta d'alguns censos de població de municipis, localitzats en els arxius municipals respectius. S'han pogut consultar en un nombre significatiu de localitats, cosa que permet descendir l'anàlisi

micro fins al nivell familiar i individual. Amb aquesta documentació s'ha elaborat una base de dades a partir de la població indicada com a absent, quan s'anotà el lloc de residència, la qual cosa ha permès elaborar un quadre sobre les característiques socials dels emigrants quant al sexe, alfabetització, edat, professió, lloc de residència, entre altres aspectes.

Finalment, per compensar l'excés de fonts quantitatives, amb l'excepció com hem dit de les valoracions fetes en les memòries municipals dels censos, cal acudir a l'element humà protagonista de les migracions. Per aquest motiu hem incorporat alguns testimonis que, tot i representar una mínima part dels milers d'històries individuals que participaren en aquest procés, no deixen de tenir un valor excepcional, especialment quant a les motivacions personals dels homes i dones que integraren l'èxode. Per aquest motiu, les fonts orals extretes en bona part de les revistes de la *Prensa Forana* han estat de gran utilitat per completar la documentació escrita. També s'han consultat en alguna ocasió als familiars descendents d'emigrants i un treball universitari inèdit amb entrevistes realitzat a començaments dels anys 80.⁶ Tot plegat ens ajuda a completar el quadre de les causes de l'emigració a Mallorca amb els testimonis dels qui la varen protagonitzar, posats aquí de relleu especialment al capítol de síntesis al final d'aquest treball.

Llistat de fonts:

- ✓ Arxiu del Regne de Mallorca (ARM): fons de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), censos de població de 1877, 1887, 1897, 1900, 1910 i 1920
- ✓ Arxiu General del Consell de Mallorca (AGCM)
- ✓ Arxiu Can Bordils (Ajuntament de Palma)
- ✓ Arxius municipals de: Alcúdia, Algaida, Alaró, Andratx, Banyalbufar, Binissalem, Búger, Bunyola, Calvià, Deià, Escorca, Esporles, Estellencs, Felanitx, Maria de la Salut, Petra, Sa Pobla, Porreres, Puigpunyent, Santa Margalida, Santanyí, Sencelles, Selva, Sineu, Sóller, Son Servera.

---

⁶ Agraesc a les persones que tot seguit se relacionen la seva col·laboració a l'hora de recopilar dades sobre l'emigració dels seus familiars. En concret a Pere Bujosa, Maria Vich, José Ramón Hernández Vich, Esperança Jiménez, Bartomeu Homar Bestard, Jordi Vidal Reynés, Juan Mario Remes Ripoll, Francisca Martí Mut, Olga Terrassa, Joana Maria Terrades, Cristina Vallès Terrades. A Malen Cunill que em va fer arribar un treball fet per Bernat Fornari Cloquell amb entrevistes a antics emigrants realitzat el 1983.

- ✓ Fons de la delegació provincial de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), microfites de (alguns documents també en format paper):
  - Censos de població de 1860, 1877, 1887, 1897, 1900, 1910, 1920.
  - *Estadística de la Emigración e Inmigración de España*, anys 1882-1890, 1891-1895, 1896-1900, 1901-1902, 1903-1906, 1907-1908, 1909-1911
  - *Estadística de pasajeros por mar*, anys 1912-1913, 1914, 1915, 1916, 1917-1918, 1919, 1920-1921-1922
  - *Nomenclàtor de la provincia de las Baleares* de 1860.
  - *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas de España* de 1887, 1900, 1910, 1920.

Altres fonts documentals impreses utilitzades han estat el diccionari de Pascual Madoz realitzat a mitjans del segle XIX, les respostes al qüestionari referent a les Balears contingut a l'obra *Crisis agrícola y pecuària* de 1887 i els informes de les inspeccions de Treball realitzats a Balears entre 1907 i 1917 publicats per l'Institut de Refomas Socials. Altres publicacions consultades d'aquesta institució han estat: la inspecció de Treball relativa a la indústria tèxtil de 1913, la influència de la Guerra europea a les indústries espanyoles entre 1917 i 1918 i la preparació d'un projecte de Llei sobre el treball a domicili de 1918. També s'han consultat una publicació específica sobre l'emigració com fou la informació sobre l'emigració espanyola a països d'Europa durant la Guerra publicat el 1919. Així mateix hem de destacar la consulta de l'obra de Eduardo Vicenti *Estudio sobre la emigración* publicada el 1908 i l'obra del periodista mallorquí Jeroni Amengual *El problema de la emigración (en Mallorca)* consistent en un recull dels articles que va publicar al diari La Almudaina publicat el 1905. Finalment s'ha consultat l'obra de Jacobo de la Pezuela *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de la Isla de Cuba*, editat el 1863.⁷

Quant al continguts del treball, en els primers apartats s'exposen l'estat de la qüestió i l'anàlisi de les fonts utilitzades. En aquesta secció hem de fer especial menció al paper que jugaren els censos de població en relació a la contribució de consums de l'època, cosa que podia comprometre la fiabilitat de les estadístiques. Seguidament, es presenta un capítol amb alguns aspectes polítics, econòmics i socials de la Mallorca

---

⁷ Vegi's la secció de bibliografia les obres citades

contemporània, per emmarcar adequadament la qüestió. La següent secció es dedica a l'evolució de la població, de l'alfabetització i de l'estructura professional, tres variables escollides per mostrar els canvis i la modernització que operaren a l'illa al llarg del temps. A partir d'aquí, els capítols del treball tracten exclusivament l'emigració. En el primer apartat es fa un breu repàs a la història de les migracions, centrades en el continent europeu, malgrat remarcar el fet que han estat i són un fenomen mundial intrínsec a la pròpia naturalesa humana. En el capítol sobre l'emigració abans de 1877, podem constatar els inicis del procés i la seva evolució abans de convertir-se en un fet generalitzat. A l'apartat sobre els indicadors de l'emigració es realitza un anàlisi estadístic a partir d'una sèrie de fonts: les estadístiques de passatgers per mar, una enquesta dels emigrants existents a cada municipi, la població absent i finalment els saldos migratoris. A continuació hi ha el cos central del treball, consistent amb la descripció de les informacions procedents bàsicament de les juntes municipals dels censos, completades amb dades d'altres procedència. En conjunt ens proveeixen dels testimonis qualitius més importants per raó de les informacions que proporcionen sobre els factors determinants de l'emigració a Mallorca a escala municipal. En el capítol sobre l'estructura social de l'emigració mallorquina podem trobar els resultats de l'anàlisi d'una base de dades elaborada a partir dels censos d'alguns municipis. La mostra correspon a 5.251 habitants absents tant a l'exterior com a l'interior. En el següent capítol s'exposen l'estudi de casos tal com exemples de migració als municipis al llarg dels censos de 1877, 1897, 1900, 1910 i 1920. En darrer lloc, l'articulat del treball finalitza amb una síntesi final a la qual s'ha incorporat testimonis de les fonts orals que serveixen per il·lustrar de manera significativa algunes de les causes i motivacions de l'emigració mallorquina; i les conclusions. Com apèndix documental podem observar les taules estadístiques, gràfiques i textos que complementen l'explicació donada en els capítols.

Imatge: Jordi Martí Rosselló -Es Mascle Ros-, editor de la popular revista satírica Foch y Fum (1917-1936), i la seva esposa, Francisca Rigo Bibiloni, escenificant la seva partida cap a Cuba, devers el 1920 (Imatge cedida per Francisca Martí Mut)

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

L'etapa de les migracions massives a Europa a partir del segle XIX han estat objecte de múltiples anàlisis per part de gran nombre d'investigacions. L'amplitud de la literatura històrica que existeix sobre el tema ens obliga necessàriament a ser selectius quant a la revisió bibliogràfica, la qual se centrarà aquí en la descripció de les principals línies metodològiques, traspasant l'àmbit estricte de la història per endinsar-se en altres àrees del coneixement, en especial a aquells referides a la teoria de les migracions.

Encara que la majoria de les teories sobre l'emigració que exposam a continuació, seguint els passos de l'influent article de Massey i altres del 1992, sembla que s'han plantejat per a les migracions actuals, creim que són vàlides per comprendre els moviments de població en el passat, malgrat que la disponibilitat de fonts en un estudi sobre les societats històriques sigui menor i, per tant, amb majors dificultats per ser contrastades o comprovades.⁸ De cada una de les teories podem extreure eines vàlides per analitzar i entendre les circumstàncies que influïren en les migracions en el passat, tant des del punt de vista econòmic com psicològic.

Va ser el geògraf i cartògraf Ernst Georg Ravenstein, a partir de l'examen del cens anglès de 1881, el primer que va fer una reflexió científica sobre la qüestió de les migracions. Les seves investigacions varen quedar plasmades en un influent article on constata una sèrie de generalitzacions que havia observat en el cens, regularitats que es varen confirmar i ampliar amb l'estudi dels censos de vint països més.⁹ Encara que no explícitament, va introduir dins el marc explicatiu de les migracions els factors d'expulsió/atracció amb preferència pels segons com a causa predominant dels

---

⁸ Vegi's la bibliografia associada a cada tendència explicativa sobre les migracions a MASSEY, Douglas et al. (1993): "Teorías de migración internacional. Una revisión y aproximación". Hem emprat la traducció feta el 2008 a REDCE. N° 10. 435-478. En xarxa: <http://www.ugr.es/~redce/REDCE10/articulos/14DouglasDMassey.htm> (consulta, gener 2015). La influència d'aquest article es pot veure reflectit en diverses revisions de les teories sobre les migracions com les realitzades per SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2000): "Aproximaciones teóricas a los movimientos migratorios contemporáneos: Un estado de la cuestión". *Història Agraria*. 21. Pp. 157-192. GARCÍA ABAD, Rocío (2003): "Un estado de la cuestión de las teorias de las migraciones". *Historia Contemporanea*. 26. Pp. 329-351 o KING, Russell (2012): *Theories...* dels quals podem extreure també bibliografia addicional.

⁹ Entre aquestes Ravenstein assenyalà com a causa principal de les migracions les diferències econòmiques. També constatà que les principals migracions eren de curta distància i que els emigrants que recorrien grans distàncies ho feien en direcció als grans nuclis de comerç i indústria. Afirmava, entre altres "lleis" o generalitzacions, que la major part dels moviments eren de les àrees agrícoles a les industrials. RAVENSTEIN, E. G. (1885): "The Laws of Migration". London: Journal of the Royal Statistical Society. Vol. 48. Pp. 167 – 227.

moviments de població.¹⁰ La teoria dels factors Push/Pull ha tingut una gran influència fins a la dècada de 1960, sinó la té encara actualment. Es basa en el fet que la decisió d'emigrar depèn dels factors positius i negatius que operen en els llocs de partida i en els d'arribada. En el pensament de l'emigrant prevalen els factors negatius d'expulsió en el lloc d'origen o "push factors": pobresa, desocupació, falta de terres, creixement de la població, repressió política, baix estatus social; mentre que en el lloc de destí són predominants els elements positius d'atracció o "pull factors": millors salaris i perspectives de treball, millor educació i estat del benestar, disponibilitat de terres, bones condicions medi ambientals, llibertat política, etc... Altres autors com el demògraf Everett S. Lee varen afegir altres factors, com els obstacles que es presentaven per efectuar l'emigració: distància física, cost de fer el viatge, els obstacles polítics com impediments a les fronteres, entre d'altres. També hi intervindrien els factors i interessos personals segons l'edat i l'estat civil dels emigrants.¹¹

Els nivells d'anàlisi des dels quals les diverses teories han abordat les migracions han oscil·lat des de l'aproximació micro fins a l'escala macroeconòmica per explicar els factors intervinents en els desplaçaments de població. A nivell micro, dintre dels paradigmes del neoclassicisme econòmic, la migració s'ha vist com una elecció individual, de caràcter racional, dirigida a obtenir el màxim benefici després d'haver efectuat un càlcul del cost –trasllat, integració dins un nou mercat laboral, adaptació a una nova cultura, etc.- i del benefici esperat. L'emigrant es traslladarà allà on els beneficis siguin majors en la perspectiva del temps. En relació a això, dintre també dels paradigmes de l'economia neoclàssica, però amb una aproximació analítica macro, les migracions són provocades per les diferències salarials entre països, cosa que provocaria els desplaçaments de treballadors des de països amb salaris baixos a països amb salaris més alts, constituint aquesta teoria com una de les causes clàssiques que s'han argumentat per explicar les migracions.

Diferent del nivell d'elecció individual, la nova teoria econòmica de les migracions va traslladar l'elecció del fet migratori a l'àmbit de l'economia domèstica. És dins el col·lectiu familiar on cal situar, per exemple, l'estratègia de limitar possibles riscos econòmics per al nucli familiar mitjançant el trasllat d'individus a l'estranger. Això

---

¹⁰ ARANGO, Joaquín (1985): "Las "leyes de las migraciones" de E.G. Ravenstein, cien años después". *REIS*. 32. pàg 7.

¹¹ LEE, Everett S. (1969): "A Theory of Migration." *Migration. Sociological Studies*. 2. Edited by J. A. Jackson. Cambridge: Cambridge University Press.

suposaria una garantia per mitigar les condicions econòmiques locals adverses o per prevenció que aquestes es deterioressin gràcies a l'enviament de remeses. També incentivaria l'emigració en el supòsit que es volgués realitzar una inversió productiva, per la falta de capital i per les dificultats o impediments per obtenir un crèdit. Dins aquesta línia teòrica cal situar el concepte de privació relativa. Consisteix en una aproximació superior al nivell individual i familiar -o anàlisi mesoeconòmic- pel fet de situar a la comunitat com a centre de l'anàlisi i marc de referència, entesa com a estructura per damunt de l'individu i de la família. Dins una comunitat, localitat o poble caracteritzat per les desigualtats econòmiques la decisió d'emigrar estaria influenciada segons la posició d'una família respecte de les altres en la distribució local d'ingressos. Quan majors fossin els ingressos d'una família respecte d'una altra, majors serien les possibilitats de la família situada en una escala inferior d'enviar algun dels seus membres a l'estranger.

En l'escala macro d'anàlisi cal inscriure les teories dels sistemes d'emigració i la teoria de les xarxes. Tenen molt a veure amb la perpetuació dels fluxos internacionals i el concepte d'acumulació causal en el sentit que les causes que originaren l'emigració inicial serien distintes a les de l'emigració posterior. La teoria dels sistemes es refereix a les migracions establertes entre el camp i la ciutat, a les migracions interurbanes, als sistemes de migració del mercat europeu, al sistema de les migracions globals o al sistema mundial de Wallerstein. El seu model explicatiu va més enllà de models unidireccionals i factors push/pull, per emfatitzar l'emigració com un moviment circular, multicausal i interdependent. Per la seva part, la teoria de les xarxes estableix que a través d'aquestes els costos de tota índole que suposa l'emigració queden reduïts o mitigats per l'acció de caire assistencial duita a terme pels diferents membres que formen part de la xarxa. Dins aquesta teoria s'inclou la cadena migratòria, tant important per comprendre la continuïtat i persistència de l'emigració al llarg de temps fins al punt que les causes i motivacions dels primers emigrants per a la partida podien ser distintes a la dels emigrants posteriors. La crida de parents, familiars, amics o compatriotes efectuades des de l'exterior és un de les realitats reiteradament constatades en els estudis sobre l'emigració. La cadena migratòria explica la importància que va adquirir en un moment donat l'emigració i els seus efectes multiplicadors a través de les xarxes creades al seu voltant. En realitat, aquesta teoria té una llarga tradició. En un dels treballs

clàssics sobre l'emigració dels sociòlegs Thomas i Znaniecki ja es va constatar la importància de les cadenes migratòries.¹²

La teoria que ha tingut més influència en els estudis migratoris des de 1980 és aquella que combina en l'anàlisi de l'emigració el nivell familiar de la nova economia i el nivell individual de l'ortodòxia neoclàssica. Es reconeix que la decisió d'emigrar -qui se'n va, a on, per quant de temps, per fer que- no són sols decisions individuals sinó que s'articulen també dintre de l'àmbit domèstic. Així mateix la presa de decisió racional per a la maximització del benefici no afectaria únicament al salari i a l'increment dels guanys sinó també vendria condicionada per l'estratègia familiar amb la diversificació dels riscos, amb la qual cosa l'emigració d'origen exclusivament salarial no seria una condició necessària.

Si hi ha un nou tema analític en els darrers temps sobre el camp de les migracions aquest seria el procés transnacional. Els dos estudis fundacionals del paradigma de les migracions transnacionals foren *Towards a Transnational Perspective on Migration* i *Nations Unbound*.¹³ Juntament amb altres investigacions, mantenen que la transnacionalitat abarca aquelles activitats dels emigrants que tenen lloc reiteradament al llarg de fronteres nacionals, per exemple entre dos països. Els autors pretenen superar el model binari d'emigrants i immigrants amb la finalitat d'observar el creuament de fronteres practicades pels individus. Els emigrants transnacionals sovint poden parlar dues llengües, tenen llaços emocionals amb dos o més espais i segueixen interessos polítics, econòmics i culturals que abracen més d'una nació, amb la qual cosa aquestes activitats no es limitarien a projectes o iniciatives econòmiques -tal com enviament de remeses-.

Per altra part, per tenir una visió de conjunt sobre les línies d'investigació que s'han duit a terme entorn de les migracions seguim la proposta de Patrick Manning, segons la qual aquestes es podem englobar en tres perspectives: la històrica, la

---

¹² THOMAS, William I; ZNANIECKI, Florian (1918): *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: Gorham Press. 5 volums. També MacDonald per a la creació de les "little Italy" a Amèrica. MACDONALD, John S.; MACDONALD, Leatrice D. (1964): "Chain Migration, Ethnic Neighbourhood Formation and Social Networks", *Millbank Memorial Fund Quarterly*. 42, pp. 82-97.

¹³ GLICK SCHILLER, N., BASCH, L. and BLANC-SZANTON, C. (1992). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York: Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 645. Id. (eds.) (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach

contemporània i l'antropològica.¹⁴ La perspectiva històrica de les migracions focalitza els seus estudis en els moviments de poblacions des dels primers temps moderns fins a mitjans del segle XX. L'aproximació dels historiadors s'ha concentrat en les colonitzacions, les migracions forçades, i els desplaçaments de població fins a l'era industrial.¹⁵ L'emigració contemporània és principalment matèria de sociòlegs, demògrafs i legisladors, que han analitzat la migració internacional del treball, les poblacions refugiades i els processos d'urbanització. La perspectiva antropològica seria la més interdisciplinària i té un marc de referència molt més llarg en el temps. Inclou el treball d'antropòlegs socials, arqueòlegs, genetistes i historiadors de la lingüística remuntant-se als primers dies de la humanitat, posant l'èmfasi en les primeres colonitzacions humanes, l'expansió de l'agricultura i de la ramaderia transhumant.

Un desenvolupament notable en els estudis de les migracions ha estat l'ampliació del seu espai d'anàlisi fins a l'àmbit de la història mundial.¹⁶ El primer intent seriós va ser el volum *Human Migrations: Patterns and Policy* editat per un dels fundadors de la història mundial, William MacNeill, publicat el 1978 juntament amb Ruth Adams. Constitueix una col·lecció d'assajos que explícitament intentaven donar una visió global i unir el passat amb el present.¹⁷ Entre les diferents obres dintre del paradigma de la història mundial cal destacar la publicació de Dick Hoerder *Cultures in contact*, una obra que ofereix una mirada al passat de mil anys en la perspectiva global. Constitueix la més rigorosa aproximació a la història migratòria mundial, allunyada explícitament de l'eurocentrisme i del centrisme Atlàntic per focalitzar les migracions per primera vegada a totes les parts del món en un sol volum.¹⁸ Dintre de l'àmbit de la disciplina de la Història econòmica, els autors Jeffrey Williamson i Timothy Hatton defineixen la globalització en termes d'integració econòmica i de convergència de preus, i consideren que va tenir la seva primera fase en el període de 1820 a 1914, coincidint amb les

---

¹⁴ MANNING, Patrick (2006): "Cross-Community Migration: A Distinctive Human Pattern". *Social Evolution and History*, Vol. 5. pp. 24-54. En xarxa: http://www.socionauki.ru/journal/files/seh/2006_2/cross-community_migration.pdf (consulta, octubre 2016)

¹⁵ Vegi's les obres dels autors associats a cada perspectiva dins la bibliografia a l'article de Patrick Manning. En xarxa: <http://www.manning.pitt.edu/pdf/2006.Manning.SEH.pdf>. (consulta, octubre 2016)

¹⁶ Actualment es troba en auge l'anàlisi històric, defugint contenidors nacionals i eurocentrismes, que té com a referència la totalitat del planeta. Vegi's CONRAD, Sebastian (2017): *Historia Global. Una nueva visión para el mundo actual*. Barcelona: Crítica.

¹⁷ MACNEILL, William H.; ADAMS, Ruth (1978): *Human Migration: Patterns and Policies*. Indiana: Indiana University Press

¹⁸ HOERDER, Dick (2002): *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Durham, NY and London: Duke University Press.

migracions massives.¹⁹ En la seva influent obra posen de relleu la importància dels incentius econòmics en el fenomen migratori. Però també han destacat altres factors no relacionats amb els diferencials salarials com els contingents demogràfics, l'assistència d'amics i parents des de l'estranger, el progrés de la industrialització o la taxa d'emigració experimentada en el passat recent.

Entre les darreres aportacions dintre de l'àmbit de la història global hem d'esmentar el dossier publicat com a conclusió d'un debat celebrat entre historiadors especialistes en la història mundial el 2005.²⁰ Entre els autors que intervingueren en el debat, cal destacar la participació de Adam McKeown que va escriure un influent article sobre la migració global entre 1840 i 1940.²¹ En aquest treball, Mackeown va identificar tres circuits principals o sistemes de migració a llarga distància: l'emigració transatlàntica europea a Amèrica -la més coneguda i estudiada- la de l'Índia i del sud de la Xina al sud-est Asiàtic, i la del nord-est d'Àsia i Rússia a Sibèria, Manxúria, Àsia Central i Japó, a més d'altres fluxos migratoris menors. Mostra com el ritme de les pujades i baixes en els índexs d'emigració dels tres sistemes foren fonamentalment similars, amb la qual cosa conclou que els tres sistemes estigueren integrats en un mateix sistema global d'emigració. Quant al sistema europeu, s'ha constatat que el salt en els índexs d'emigració s'expliquen tant per la revolució dels transports com per la transició demogràfica, amb un increment de la població sense precedents, amb la qual cosa l'emigració oferí una solució als problemes derivats de la sobrepoblació.

Per altra part, alguns autors suggereixen que l'èxode massiu va coincidir amb un canvi de mentalitat de l'època, materialitzada amb la "creença que un podia tenir una millor vida". Mitjançant el que Dirk Hoerder va anomenar "secularització de l'esperança", els emigrants dipositaren les més grans expectatives i esperances en una societat millor a l'altre banda de l'oceà, amb àmplies possibilitats de mobilitat social i de llibertat religiosa dins una vibrant societat civil, tal com Alexis de Tocqueville va explicar en el seu famós llibre "La democràcia a Amèrica".²²

---

¹⁹ HATTON, Timothy J.; WILLIAMSON, Jeffrey G. (1998): *The age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*. New York and Oxford: Oxford University Press.

²⁰ LUCASSEN, Leo (2007): "Suggestions and Debates. Migration and World History: Reaching a New Frontier". *IRSH* n° 52, pp. 89-96

²¹ MACKEOWN, Adam (2004): "Global Migration 1846-1940." *Journal of World History*. 15. 155-189

²² LUCASSEN, Jan; LUCASSEN, Leo (2001): "Discussion Global Migration from mobility transition to comparative global migration history". *Journal of Global History*. 6, pp. 299-307

Cal destacar també l'obra col·lectiva *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches*, que defuig de l'eurocentrisme que ha predominat durant massa temps en aquest tipus d'investigacions.²³ Els autors afirmen que l'interès per la perspectiva mundial en la història de les migracions s'ha incrementat en els darrers temps. Fins i tot estudis interessats en el camp de la història de la família han argumentat que sols els estudis detallats i locals en una perspectiva global poden explicar perquè la gent emigra.

Patrick Manning en el seu llibre *Migration in World History* utilitza els darrers coneixements en història mundial amb l'ajuda de transaccions procedents d'altres ciències tal com lingüística històrica, la paleoarqueologia i la genètica de les poblacions per realitzar una àmplia descripció de l'expansió de *l'homo sapiens* des de la seva sortida de l'Àfrica per colonitzar tot el globus.²⁴ A més, és el creador del concepte de migracions *intercomunitàries*, entenent per comunitats com aquells parlants d'una mateixa llengua.²⁵ Fa referència a aquells individus o grups que emigren per unir-se a una comunitat existent, aprenent la seva llengua i costums, doncs l'origen i destinació són comunitats lingüístiques.²⁶ Distingeix diverses causes de les migracions entre les quals destacam les tres primeres que cita per ordre d'importància: per interès personal, per beneficiar a la família i per preservar l'estil de vida individual o familiar.²⁷

La complexitat del fenomen de les migracions i el seu anàlisi, tant en el present com en el passat requereix un esforç d'integració entre els diferents camps de coneixement. En aquest sentit, un dels problemes que ha plantejat el seu estudi és el caràcter multisectorial que presenta, amb la qual cosa per a una adequada estratègia de comprensió s'ha plantejat la necessitat d'un tractament interdisciplinari des de les diferents àrees de les Ciències Socials. S'ha criticat la dispersió dels anàlisis de caràcter exclusiu des de cada disciplina, per la manca d'un punt de vista en comú, malgrat tractin aspectes similars, sovint duplicant paradigmes, quan no enfrontaments entre disciplines,

---

²³ LUCASSEN, Jan; LUCASSEN, Leo; MANNING, Patrick (editors) (2010): *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches*. Boston: Brill.

²⁴ MANNING, Patrick (2013): *Migration in World History*. London: Routledge. 2N Edició.

²⁵ *Across-community* en anglès. En total identifica quatre categories: les migracions domèstiques, les colonitzacions, les migracions de comunitats senceres i les migracions intercomunitàries.

²⁶ No obstant això, en el concepte intercultural poden existir casos de baixa intensitat de contactes entre emigrants i nadius, com en el cas de soldats i treballadors estacionals. LUCASSEN et al (2010): *Migration...*

²⁷ MANNING, Patrick (2006): "Cross-Community..."

o disputes ideològiques i entre països.²⁸ La necessitat d'una explicació conjunta de les migracions ha estat plantejada en els darrers temps així com l'elaboració d'una teoria construïda sobre una base multidisciplinària. En aquest sentit en obres com la de Caroline B. Brettell; James F. Hollifield representa un esforç per tendir ponts, particularment respecte de les teories de les migracions internacionals.²⁹ Un altre exemple en el mateix sentit quant a les primeres migracions dels humans moderns és el volum publicat a partir de la conferència multidisciplinària celebrada a la Universitat de Kansas el 2010, amb la participació d'antropòlegs culturals i físics, sociòlegs, geògrafs, demògrafs, genetistes i biòlegs.³⁰ En aquesta obra s'intenta explorar les causes i conseqüències de les migracions des de l'aparició de l'espècie humana. Un altre contribució fou el llibre ja esmentat *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches* publicat com a part del projecte titulat *Setting the Agenda for a Long-term, World Migration History*. A l'obra es defensa que l'anàlisi a llarg termini i la perspectiva global dintre de la història del món són crucials per entendre les causes i les conseqüències de les migracions en el món global actual. S'hi troben contribucions de la lingüística històrica, de la arqueologia lingüística, de l'antropologia física i de la genètica de les poblacions.³¹

Quant a l'Estat espanyol, les investigacions realitzades sobre la història de les migracions varen tenir un gran impuls a la dècada de 1980 amb l'inici d'una producció bibliogràfica destacada de la qual sols destacarem aquí alguns dels nombrosos treballs editats. Cronològicament corresponen a les primeres publicacions que abordaren el fet migratori des d'una òptica innovadora per acabar amb algunes de les darreres aportacions bibliogràfiques. El primer d'aquests treballs, encara que no era una obra

---

²⁸ Els autors Harding y Hoerder en una aproximació a les recerques existents, enumeren les limitacions existents en la historiografia de les migracions. Per exemple, el ja esmentat eurocentrisme en les investigacions, on es considera a les migracions Atlàntiques en direcció a l'oest com un model per a totes les migracions. O que les dones casi mai eren mencionades, pressuposant que tots els emigrants eren homes. La raça tampoc era una categoria, tots els emigrants eren blancs. Encara que moltes vegades repetit, el tractament de les migracions com a productes de factors push i pull ha estat reconegut com a insuficient per entendre les migracions actuals en la seva complexitat en relació a la cultura, gènere, classe, identificació i intencions i la seva mobilitat entre les societats actuals complexes. HARZING, Christiane; HOERDER, Dirk (2009): *What is Migration History?*. Cambridge: Polity Press.

²⁹ S'hi poden trobar les aportacions d'un historiador, un demògraf, un economista, dos sociòlegs, un antropòleg, un geògraf, un polític i un investigador de dret. BRETTELL, Caroline B.; HOLLIFIELD, James F. (editors) (2008): *Migration Theory. Talking across disciplines*. Nova York: Taylor and Francis group.

³⁰ CRAWFORD, Michael H.; CAMPDELL, Benjamin (2012): *Causes and Consequences of Human Migration. An Evolutionary Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

³¹ LUCASSEN, Jan; LUCASSEN, Leo; MANNING, Patrick (editors) (2010): *Migration...* La publicació, en la qual hi intervenen 10 autors, conté una introducció que ofereix un desenvolupament de la història de l'emigració al llarg de les darreres dècades.

exclusiva sobre les migracions, fou el capítol de José Sánchez Jiménez *Migraciones interiores y migraciones exteriores de España*, dins el volum 37 de la *Historia de España* fundada per Ramón Menéndez Pidal, publicada el 1984.³² Després d'analitzar l'èxode rural i les migracions interiors, es va constatar la magnitud de les migracions exteriors fent una menció especial al desplaçaments d'habitants a Europa, principalment França, durant la Primera Guerra Mundial. Les següents publicacions destacades foren la compilació *Españoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*, de Nicolas Sánchez-Albornoz i en la qual participaren quinze autors.³³ Constituï una primera aproximació a les migracions en el passat a partir de la realitat històrica d'algunes Comunitats Autònomes així com sobre les característiques de l'emigració en els destins més importants. De llavors ençà, la producció bibliogràfica des de la perspectiva micro o des de l'àmbit de cada Comunitat Autònoma va tenir un gran auge que ha perdurat amb major o menor ímpetu fins a l'actualitat. En aquest sentit, el 1991 es publicà una altra obra col·lectiva *La emigración española a ultramar (1492-1914)*.³⁴ El 1992, dintre de la col·lecció *Cruzar el Charco* Blanca Sánchez Alonso i Jordi Maluquer de Motes varen publicar sengles estudis sobre dues de les destinacions numèricament més importants entre els emigrants espanyols a Amèrica com foren l'Argentina i Cuba.³⁵ El 1995, Blanca Sánchez va publicar *Las causas de la emigración española 1880-1930*, una important contribució on podem trobar la contrastació de les diverses hipòtesis explicatives que es plantegen en la migració internacional aplicades al cas espanyol.³⁶ La tardana emigració espanyola en relació a altres països i l'impuls relativament dèbil si ho comparem amb el cas italià es atribuït per l'autora a la política proteccionista agrària de l'Estat espanyol que va retenir població al camp durant més temps i a la devaluació de la pesseta.

---

³² MENENDEZ PIDAL, Ramón (fund.) (1984): *Historia de España. Los comienzos del siglo XX. La población, la Economía, la Sociedad (1898-1931)*. Volum XXXVII. Madrid: Espasa-Calpe. Pp. 250-302.

³³ SANCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás (comp.) (1988): *Españoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*. Madrid: Alianza Editorial.

³⁴ EIRAS ROEL, Antonio (coord.) (1991): *La emigración española a Ultramar, 1492-1914*. Madrid: Edicions Tabapress.

³⁵ MALUQUER DE MOTES, Jordi (1992): *Nación e inmigración: los españoles en Cuba (ss. XIX y XX)*. Colección Cruzar el Charco. Barcelona: Ediciones Júcar i SANCHEZ ALONSO, Blanca (1992): *La inmigración española en Argentina. Siglos XIX i XX*. Colección Cruzar el Charco. Barcelona: Ediciones Júcar. També pel cas argentí cal assenyalar el llibre de MOYA, Jose C. (1998): *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850-1930*. Berkeley, CA: University of California Press.

³⁶ SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (1995): *Las causas de la emigración española 1880-1930*. Madrid: Alianza Editorial

Quant a les aportacions bibliogràfiques més recents cal assenyalar la de Alejandro García Álvarez *El legado de España en Cuba* i l'obra col·lectiva *El asociacionismo de la emigración española en el exterior: significación y vinculaciones* explicant ambdues els fets i processos de l'associacionisme entre els emigrants espanyols.³⁷ L'enfocament multidisciplinari de les migracions ha estat tractat en la publicació *Migraciones internacionales, actores sociales y Estados. Perspectivas del análisis histórico* amb la col·laboració d'historiadors, sociòlegs, antropòlegs o geògrafs d'ambdues bandes de l'Atlàntic.³⁸ Dintre de la teoria dels sistemes migratoris i la història global cal inscriure les publicacions *Del espacio cantábrico al mundo americano. Perspectivas sobre migración, etnicidad y retorno* i *Migraciones trans-atlánticas: Desplazamientos, etnicidad y políticas. Investigación y Debate*.³⁹ Altres obres amb reflexions historiogràfiques sobre les migracions han estat la de Xosé Núñez Seixas *Las patrias ausentes: estudios sobre historia y memoria de las migraciones ibéricas (1830-1960)*, on es fa una especial menció a les migracions gallegues a Amèrica.⁴⁰

Dintre de la diversitat teòrica existent, sembla que hi ha un consens entre la major part de la historiografia espanyola i internacional en considerar com a causes més determinats de l'emigració la influència benèfica de les xarxes socials i les cadenes migratòries. Encara que aquest model no es lliuri d'algunes crítiques com que les cadenes migratòries en realitat no serien tant benèfiques per l'emigrant com semblen, pel caràcter endogàmic en algunes d'elles. No obstant això, proporcionen un marc explicatiu vàlid per a l'estudi del complex fenomen dels moviments espacials de la població, tant en el passat com en el present.⁴¹

---

³⁷ GARCÍA, Alejandro; BLANCO, Juan Andrés (2015): *El legado de España en Cuba*. Madrid: Silex i DACOSTA, Arsenio; BLANCO, Juan Andrés (ed.) (2014): *El asociacionismo de la emigración española en el exterior: significación y vinculaciones*. Madrid: Silex.

³⁸ GONZÁLEZ, Elda; FERNÁNDEZ, Alejandro (ed.) (2014): *Migraciones internacionales, actores sociales y Estados. Perspectivas del análisis histórico. Tiempo Emulado*. Historia de América y España, 36. Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.

³⁹ ÁLVAREZ, Óscar ; AMORES, Juan B. (dirs.) (2015): *Del espacio cantábrico al mundo americano. Perspectivas sobre migración, etnicidad y retorno* . Bilbao: Universidad del País Vasco i GONZÁLEZ, Elda; GONZÁLEZ, Ricardo (eds.) (2015). *Migraciones trans-atlánticas: Desplazamientos, etnicidad y políticas. Investigación y Debate*. Madrid: Cataratas.

⁴⁰ NÚÑEZ SEIXAS, Xosé (2014): *Las patrias ausentes: estudios sobre historia y memoria de las migraciones ibéricas (1830-1960)* . Ciencias Sociales y Humanidades. Oviedo: Genuve Ediciones.

⁴¹ En aquest sentit, José Manuel Azcona afirma el següent: "...en altísimas secuencias, la toma de decisión migratoria se sustenta en la existencia de familiares, vecinos y/o paisanos en los lugares de destino escogidos". AZCONA, José Manuel (2015): "Tendencias historiográficas y metodología de la emigración espanyola hacia América: el caso vasco-navarro". En xarxa: *Revista Electrónica Iberoamericana*.

Pel que fa a la producció científica sobre l'emigració històrica a les Balears, els estudis sobre la geografia de la població a les Balears podem considerar-los com els primers que realitzaren una aproximació al seu coneixement des d'una perspectiva demogràfica. En aquest sentit les obres de Vicenç Mª Rosselló Verger i Bartomeu Barceló serien exemples d'aquests primers estudis.⁴² La continuació dintre del mateix paradigma va venir de la mà de Pere Salvà que va analitzar la dinàmica de la població de cada una de les Illes Balears a partir de 1878 fins a la dècada de 1950.⁴³ En aquests treballs els saldos migratoris desagregats a nivell de cada municipi i analitzats en conjunt constitueixen un eina imprescindible de cara a la valoració global estadística del fenomen. Des del punt de vista històric, fins a finals de la dècada de 1980 no començaren a publicar-se els primers estudis que posaven de relleu la importància d'aquest fenomen a l'arxipèlag. Els primers treballs de Sebastià Serra posaren les bases del coneixement històric sobre la matèria fins llavors gairebé inèdit.⁴⁴ Un impuls a la investigació es experimentar a partir de la publicació de les ponències i comunicacions del Congrés *Les Illes Balears i Amèrica* el 1992. En aquest congrés es realitzaren dues ponències i vint-i-una comunicacions que constituïren una notable aportació a la fins llavors escassa bibliografia sobre el tema.⁴⁵

Des de la dècada de 1980 i especialment des de 1990 han estat nombroses les aportacions al coneixement històric de l'emigració balear. Sobre el contingut d'aquests estudis, una de les línies destacades d'investigació ha anat en la direcció de caracteritzar

---

<http://www.urjc.es/ceib/> Vol. 9, n^o2. (consulta, febrer 2016). Per la seva part Dudley Baines diu que la clau de l'emigració tal vegada va ser la disposició d'informació, perquè reduïa la incertesa de l'emigració. A més, el desenvolupament de les relacions econòmiques entre països feia molt més fàcil adquirir informació i fer que l'emigració fos possible. BAINES, Dudley. (1995): *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

⁴² ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M^a (1964): *Las islas Baleares. Mallorca. El sur y Sureste*. Palma: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca. BARCELÓ PONS, Bartolomé (1970): *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas baleares*. Madrid-Ibiza: Instituto de Estudios Ibicencos. Instituto de Geografía Aplicada.

⁴³ SALVÀ TOMÀS, Pere A. (1984): "La dinàmica de la població de las islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1878-1900)". *Treballs de Geografia*. 38. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. Pp. 77-139. I SALVÀ TOMÀS, Pere (1987): *La dinàmica de la població de las islas Baleares en la etapa preturística de 1901 a 1955*. Inèdit. Palma: Universitat de les Illes Balears.

⁴⁴ SERRA i BUSQUETS, Sebastià (1986): "L'emigració mallorquina a Amèrica Llatina de començaments del segle fins els anys 30. El cas de l'Argentina". *Quinze anys dels premis d'investigació "Ciutat de Palma" (1970-1984)*. Palma: Ajuntament de Palma. i id. (1989): "L'emigració mallorquina: una perspectiva històrica". *Les migracions*. Palma: Ajuntament de Palma. Altres síntesis del mateix autor han estat id. (1996): L'emigració de les Illes Balears a l'Argentina. *Mayurqa*. 23. Pp. 153-174 i id. (2001): "Els moviments migratoris a Mallorca". Dins *Els elements del canvi a la Mallorca del segle XX*. Palma: Edicions Cort.

⁴⁵ PIÑA HOMES, Roman (coord.) (1992): *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Balears.

el moviment associatiu dels balears a l'exterior.⁴⁶ Altres obres han constatat la importància i les circumstàncies de l'emigració baleàrica en els principals països de destí, especialment a Puerto Rico,⁴⁷ Argentina.⁴⁸ De la resta de països comptam amb un coneixement relativament més insuficient. Destaquen les obres publicades sobre Cuba,⁴⁹ la República Dominicana,⁵⁰ Xile⁵¹ o l'Uruguai.⁵² D'Algèria, un altre territori destacat de destí entre els expatriats de les Balears, especialment des de Menorca, disposam d'algunes investigacions monogràfiques a llibres i a publicacions periòdiques.⁵³ Al respecte d'aquest destí, cal assenyalar un documental emès per la televisió autonòmica balear sobre l'emigració a la colònia francesa.⁵⁴ Altres línies d'investigació s'han centrat en el tractament de la problemàtica migratòria a la premsa periòdica o a les publicacions editades pels propis emigrants.⁵⁵ La importància de les

---

⁴⁶BUADES, Joan; MANRESA, Mª Antònia; MAS, Margalida (1995): *Emigrants illencs al Rio de la Plata. (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*. Palma: Vice-presidència del Govern Balear. Vegi's també a la col·lecció Els camins de quimera l'obra amb la mateixa temàtica.

⁴⁷ CIFRE DE LOUBRIEL, Estela (1970): *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, baleáricos y valencianos*. San Juan: Instituto del Cultura Puertorriqueña. ENSENYAT i JULIÀ, Jaume (1992): *Mallorquins a Puerto Rico*. Palma: Gràfiques Miramar. CUBANO IGUINA, Astrid (1993): *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*. Colombres (Asturias): Fundación Archivo de Indianos. SARRAMÍA, Tomás (1999): *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y baleares residentes en Puerto Rico tres el cambio de soberanía de 1898*. San Juan: Puerto Rico Books.

⁴⁸ JOFRE CABELLO, Ana (1997): *Así emigraron los baleares a la Argentina*. Palma: Conselleria de Presidència del Govern Balear.

⁴⁹ FRANCO LAUREDO, Aurelio (1999): *Baleares en Cuba*. Maó: Consell Insular de Menorca. Així mateix vegi's l'obra citada de Joan Miralles de la Càtedra Iberoamericana.

⁵⁰ BUADES, Joan; MANRESA, Mª Antònia; MAS, Margalida (1998): *L'emigració balear a la República Dominicana*. Palma: Conselleria de Presidència del Govern Balear.

⁵¹ GARCÍA-CUERDAS, J.A; BUADES, J. (2011): *La emigración balear a Chile: 1880-1950*. Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria de presidència.

⁵² JULIÀ SEGUÍ, Gabriel (1993): *Un menorquín para Uruguay: Orestes Araujo*. Maó (Menorca): Ediciones Nura. VERDERA VERDERA, Jaume (1993): *Formenterers a Montevideo*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Igualment vegi's l'obra citada de Juan Estrades Pons dintre de la Càtedra Iberoamericana.

⁵³ MARFANY, Marta (2002): *Els menorquins d'Algèria*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Id. (2015): *L'emigració menorquina a Algèria al segle XIX*. Palma: Documenta Balear. DUBON PETRUS, Maria Lluïsa (1985): "Les fluctuacions de la població menorquina a la primera meitat del segle XIX. Les migracions a Algèria". *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Id. (1989): "Una emigració singular: la dels menorquins a Argèlia, a la primera meitat del segle XIX". *Lluc*. 750. Pp. 12-15. ANDREU VIVES, Joan; BORRÀS REYNÉS, Joan (1999): "L'emigració balear cap a Algèria als anys vint a partir de la font Movimiento de buques y pasajeros. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: al cas francès i americà". *XVII Jornades d'estudis Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB. pp. 95-106; id. (2002): "Les Balears i Algèria: anàlisi d'un fet migratori". *Lluc*. 827. Pp. 18-27; MARIMON RIUTORT, Antoni (2013): "El sur también existe. Las relaciones migratorias entre las islas Baleares y la Argelia francesa (1830-1962)". *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*. 12. pp. 55-77

⁵⁴ "Algèria - Balears, un viatge d'anada i tornada". En xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=fe10dfc7-1cb8-4616-a157-48a3783d2381> (consulta, abril 2017).

⁵⁵ Destaca l'exhaustiu treball de BUADES MIR, Joan (2012): "L'emigració transoceànica a través del diari La Tarde (1905-1910)". *Randa*. 69. Pp. 93-173. També les ponències i comunicacions incloses a SERRA I BUSQUETS, Sebastià; COMPANYY I MATAS, Arnau (ed.) (1994): *La premsa, la ràdio i la*

cadena migratòria dintre del sistema migratori balear a l'Argentina han quedat palès en els treballs d'Aina Jofre.⁵⁶

A les revistes de la *Prensa Forana* es poden trobar altres estudis locals, destacant aquells referits a les fonts orals. Destaquen les entrevistes fetes a antics emigrants, particularment aquelles realitzades al llarg de la dècada de 1980, en un moment en el qual les experiències viscudes pels protagonistes encara es podia obtenir de primera mà. En aquest sentit, dintre de l'àmbit de les memòries i de la història oral en són exemples les obres de Miquel Segura i Miquel Antoni Bordoy.⁵⁷

Entre les aportacions bibliogràfiques més destacades cal assenyalar les obres publicades dintre de la col·lecció específicament dedicada al fet migratori balear denominada "Els camins de la quimera" amb dels autors Joan Buades Crespí, Maria Antònia Manresa Monserrat, Margalida A. Mas Barceló, Miquel Sbert, Manel Santana, Antoni Marimon Riutord, Maria del Mar Caro Mesquida, Jordi Pons Bosch, Fernando Bosch Allés, Hugo O. Florit Deltell, Miquel Angel Limón Pons, Damià Ferrà-Ponç, Antoni Mas i Forners i Joan Lluís Monjo i Mascaró.⁵⁸

La Fundació Càtedra Iberoamericana dins la Universitat de les Illes Balears desenvolupà un projecte denominat "La memòria històrica de los isleños de las islas

---

televisió des d'una perspectiva històrica. XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: IEB. O el treball de CAIMARI, Bartomeu; RUIZ, José Rafael (1998): "L'emigració balear a Amèrica a través del diari L'Almudaina". Les Balears i la crisi de 1898 i l'emigració. *Estudis Baleàrics*. 60/61. Pp. 9-22 i CAIMARI, Bartomeu; MESTRE, Maria Antònia (1998): "Els emigrants balears a Amèrica als anys vint". Els anys 20 a les Illes Balears. *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: IEB. Pp. 141-158

⁵⁶ Vegi's, entre altres treballs de la mateixa autora, JOFRE, Ana (2002): "Las redes de relaciones sociales y las migraciones de Baleares a la Argentina". *Mayurqa*. 28. Pp. 93-109.

⁵⁷ BORDOY, Miquel Antoni (1994): *Encara hi tornarem*. Palma: Edicions Cort. SEGURA, Miquel (1998): *Entre dos islas. Mallorquines en la República Dominicana*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. SEGURA, Miquel (1997): *Un lejano aroma de café. Crònica de mallorquines en Puerto Rico*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. SEGURA, Miquel (1996): *Cuba en el cor. Crònica d'emigrants*. Palma: Les edicions de Bitzoc. SEGURA, Miquel (1995): *Les illes inoblidables. Crònica d'emigrants*. Palma: Les edicions de Bitzoc.

⁵⁸ BUADES CRESPI, Joan; MANRESA MONSERRAT, Mª Antònia; MARIMON RIUTORT, Antoni; MAS BARCELÓ, Margalida (2001): *El moviment associatiu balear a l'exterior*. Binissalem: Di7. BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889: L'allau emigratori de mallorquins a l'Argentina i Xile*. Binissalem: Di7. CARO MESQUIDA, Maria del Mar; PONS BOSCH, Jordi (2002): *De les oronetes a les platges de cereal: l'emigració mallorquina a Goyena*. Binissalem: Di7. SANTANA MORRO, Manel; MARIMON RIUTORT, Antoni (2003): *Les emigracions forçades del franquisme: refugiats i exiliats de les illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i de la postguerra*. Binissalem: Di7. BOSCH ALLÉS, Fernando (et alter)(2008): *La Menorquina: cien años de vida asociativa en Córdoba (1908-2008)*. Binissalem: Di7. SBERT, Miquel (2002): *Oh mar blava que ets de trista... L'emigració a Amèrica al cançoner popular de Mallorca*. Binissalem: Di7. MAS FORNERS, Antoni; MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Binissalem: Di7. FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *Emigració dels campanaters a Europa*. Binissalem: Di7.

Baleares: historias de vida”. La iniciativa es va traduir en l’obra *Les guies de Balears residents a l’Argentina* on s’analitzen les dues llistes existents, de 1918 i 1929, com a fonts històriques per al coneixement de l’emigració balear al principal país de destinació complementades amb les dades CEMLA, d’entrades pel port de Buenos Aires el 1910 i entre 1923 i 1932.⁵⁹ Aina Jofre fou l’autora d’un altre treball on analitzà tant l’emigració en el passat des de les Balears a l’Argentina com la més recent en sentit invers, dels argentins a Mallorca.⁶⁰ Dintre de la mateixa Fundació i pel que fa a l’emigració a Cuba Joan Miralles Monserrat va publicar un treball dintre de l’àmbit de les fonts orals, a partir dels emigrants i descendents dels antics emigrants a l’illa caribenya.⁶¹ Dintre també de la perspectiva dels testimonis orals caldria inscriure el treball de Juan Estrades Pons sobre els emigrants a l’Uruguai.⁶²

Entre les memòries treball final de màster i tesis elaborades des de la Universitat de les Illes Balears cal esmentar les tesis doctorals d’Antoni Quetglas Cifre sobre la importància del fet migratori a la vall de Sóller i de Ana Laura García Monserrat sobre el mitjà de comunicació Paris-Baleares,⁶³ els treballs final de màster de José Antonio Bernad Suñer sobre Manacor,⁶⁴ i de Francisco Bergas Pastor sobre Santa Margalida.⁶⁵

Per altra part dintre de l’àmbit de la història local han estat diversos els articles repartits en publicacions científiques de caràcter històric o divulgatiu com la revista de

---

⁵⁹ MIRALLES i MONSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les guies de balears residents a l’Argentina (1918 i 1929). Estudi geohistòric i filològic*. 24. Colecció Veracruz. Palma: Ediciones de la Fundació Càtedra Iberoamericana. En xarxa: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/fundacioCatedraIberoamericana/index/assoc/joan_mir.dir/joan_miralles.pdf

⁶⁰ JOFRE, Aina (2004): *Migraciones entre Argentina y Mallorca: Dos caras de un mismo fenómeno*. Palma: Ediciones de la Fundació Càtedra Iberoamericana. En xarxa: http://fci.uib.es/premios_invest/

⁶¹ MIRALLES i MONSERRAT, Joan (2002): *Memòria històrica dels illencs baleàrics a Cuba. Històries de vida*. Fundació Càtedra Iberoamericana. Universitat de les Illes Balears. En xarxa: http://fci.uib.es/digitalAssets/161/161526_mem_cuba.pdf

⁶² ESTRADES PONS, Juan (2004): *De la memoria, un viaje a la ilusión*. Palma: Ediciones de la Fundació Càtedra Iberoamericana.

⁶³ QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): “Societat, cultura i política a l’època dels moviments migratoris cap a Amèrica i Europa. El cas de la Vall de Sóller (1830-1936)”. Tesis doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears. GARCÍA MONSERRAT, Ana Laura (2014): “París-Baleares òrgan difusor de l’associació Les cadets de Majorque (1954-1998)”. Tesi doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears.

⁶⁴ BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): “De Mallorca a l’Argentina. L’emigració en el municipi de Manacor des de 1880 fins l’inici de la Gran Guerra”. Memòria del Treball del Final de Màster. Palma: Universitat de les Illes Balears.

⁶⁵ BERGAS PASTOR, Francisco (2013): “L’emigració exterior de Santa Margalida (1880-1940)”. Memòria del Treball de Final de Grau. Palma: Universitat de les Illes Balears. També en el treball final de màster de Juan Miguel Álvarez Martínez sobre el setmanari Andratx s’inclouen nombroses referències a l’emigració andritxola. ÁLVAREZ MARTÍNEZ, Juan Miguel (2013): “El setmanari Andraitx (1920-1945). 25 anys de la vida d’un poble”. Memòria del Treball de Final de Màster. Palma: Universitat de les Illes Balears.

l'Institut d'Estudis Baleàrics o la revista Lluç.⁶⁶ En les jornades d'Estudis Històrics Locals i en altres obres realitzades des de la perspectiva local s'han fet nombroses aportacions que han contribuït a un millor coneixement de l'èxode migratori. Quant a les obres d'història local de municipis, Andreu Bibiloni, Joan Buades, Sebastian Plasencia, Antoni Vicens, Antoni Quetglas i Joan Estades han publicat treballs al respecte.⁶⁷ Quant als articles en forma de comunicacions publicats en les Jornades d'Estudis Locals o en altres edicions en són exemples els realitzats a Alcúdia,⁶⁸ Andratx,⁶⁹ Artà,⁷⁰ Santa Maria,⁷¹ Selva,⁷² Sóller,⁷³ Sineu,⁷⁴ Manacor,⁷⁵ Montuïri,⁷⁶

---

⁶⁶ Com a exemples, vegi's INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS (1998): *Les Balears i Amèrica: La crisi de 1898 i l'emigració*. 60/61. Palma: IEB, també el número monogràfic de la revista Lluç (1989) n° 750 titulat "Les emigracions dels balears d'antany", o el dossier titulat "Argentina: tan aprop tan lluny" publicat a Lluç (2002) n° 830-831.

⁶⁷ BIBILONI AMENGUAL, Andreu (2005): *La construcció d'un poble. Lloseta i les migracions durant el segle XX*. Palma: Edicions Cort. BUADES CRESPI, Joan (1993): *L'emigració de campanaters a Amèrica en el segle XX*. Palma: Ajuntament de Campanet. PLASENCIA, Sebastian (2002): *La emigració calvianense a Cuba (1860-1960)*. Calvià: Ajuntament de Calvià. VICENS CASTANYER, Antoni (1993): *Sollerics a França. Passions i quimeres 1870-1940*. Palma: El Tall Editorial. QUETGLAS CIFRE, Antoni; ESTADES ENSEÑAT, Joan (2009): *L'emigració sollerica (1936-1936)*. Palma: Promomallorca Edicions S.L.

⁶⁸ EDO GÁLVEZ, Glòria (1998): "Els emigrants alcudiençs a Sud-amèrica (1887-1950)". *Les Balears i Amèrica: la crisi de 1898 i l'emigració. Estudis Baleàrics*. 60/61. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. PP. 43-51. JOFRE, Aina (1999). "Alcúdia, més enllà de l'Atlàntic". *I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia. SALAS VIVES, Pere (2002): "L'emigració de pollencins a Alcúdia a darrerria del segle XIX". *III Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia.

⁶⁹ RIUTORT RIERA, Jerònima; ÀLVAREZ MARTÍNEZ, Joan Miquel (2007): "Notes sobre l'emigració andritxola a França 1920-1939". *II Jornades d'Estudis Locals d'Andratx* (inèdit).

⁷⁰ QUETGLAS, Antoni (2006): "Aproximació a l'estudi de l'emigració en el municipi d'Artà (de l'inici del segle XIX a Mitjans del segle XX)". *Mayurqa*. 31.

⁷¹ COMAS FRAU, Maria Neus (2009): "L'emigració santamariera en els anys 1896-1960". *VI Jornades d'estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí*. Santa Maria del Camí: Ajuntament de Santa Maria del Camí.

⁷² MATEU BIBILONI, Antoni (2003): "L'emigració en el municipi de Selva (1890-1960)". *Premis Jaume Lladó i Ferragut*. Inèdit.

⁷³ QUETGLAS CIFRE, Antoni (2007): "Una emigració forçada: La participació dels sollerics a la guerres de Cuba, Puerto Rico i Filipines (1895-1898) i els seus efectes a Sóller". *I Jornades d'Estudis Locals*. Sóller: Ajuntament de Sóller. Vegi's també comunicacions d'altres anys i QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): "L'emigració de la vall de Sóller en el marc del fenomen migratori a la Mediterrània". *Cultura, Societat i Política a la Mediterrània Contemporània. Miscel·lània d'Homenatge al professor Miquel Duran Pastor*. Palma: IBE-Associació d'Història Cultural, Social i Política de les Balears.

⁷⁴ JAUME BIBILONI, Pau; NIELL LLABRÉS, Francisca (1999): "L'emigració a Llorito 1890-1940". *Lloret de Vista Alegre. Terceres Jornades d'Estudis Locals*. Lloret de Vista Alegre: Mancomunitat del Pla de Mallorca. Di7 Edicions. Vegi's també BARCELÓ SASTRE, Catalina; ORDÓÑEZ MARTÍNEZ, Maria del Mar (2002): "L'emigració mallorquina a l'Argentina entre 1898 i 1940: el cas de Sineu i Lloret de Vista Alegre". *Lluç*. 830-831.

⁷⁵ BUADES CRESPI, Joan (2001): "L'emigració de manacorins a Amèrica l'any 1889". *I Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. PONS, Jordi; CARO, Maria del Mar (2003): "L'emigració manacorina a la República Argentina durant el segle XX. El cas de Goyena". *II Jornades d'estudis locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.

⁷⁶ GENOVART RAPADO, Magdalena; BARCELÓ SASTRE, Catalina (2002): "L'emigració a Mallorca: el cas de Montuïri". *Lluç*. 830-831.

Binissalem⁷⁷ i Inca.⁷⁸ A més, a la premsa forana podem trobar algunes monografies i articles sobre l'emigració com a les revistes del municipis de Lluçmajor, Sant Joan i Valldemossa,⁷⁹ i un bon nombre d'entrevistes a antics emigrants a les revistes de la *Prensa Forana* d'Andratx, Algaida, Calvià, Lloret, Lluçmajor, Santa Eugènia, Artà, Campanet, Porreres, Lluçmajor, Banyalbufar, entre d'altres.⁸⁰

Les obres que tracten específicament o en bona part dels seus continguts les migracions interiors a Mallorca al llarg del període analitzat són més bé escasses.⁸¹

Com a síntesi general de l'emigració de les Balears a la col·lecció *Quaderns d'Història Contemporània* el 2009 es va publicar "L'emigració balear a Ultramar" de Joan Buades.⁸² Finalment, entre les darreres aportacions bibliogràfiques cal esmentar la publicació de la Sociedad puertorriqueña de genealogia sobre la petjada dels baleàrics a Puerto Rico, obra de diversos autors on podem trobar un estudi d'Antoni Quetglas sobre la important emigració sollerica a l'illa caribenya, entre altres articles. L'obra conté ressenyes biogràfiques de fins a 4.005 habitants procedents de les Balears.⁸³

---

⁷⁷ FONTANET CRESPI, Isabel (1998): "Aproximació a l'emigració de binissalemers a Amèrica (1940-1960)". *Les Balears i Amèrica: la crisi de 1898 i l'emigració*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

⁷⁸ CAMPILLO ILLAN, Màxim; SERRA BUSQUETS, Sebastià (1994): "Emigració i immigració a Inca". *I Jornades d'Estudis Locals*. Inca: Ajuntament d'Inca. BUADES CRESPI, Joan (1996): "Una aproximació a l'emigració d'inquers a Amèrica en els segles XIX i XX". *II Jornades d'Estudis Locals*. Inca: Ajuntament d'Inca. CAMPILLO ILLAN, Màxim (1997): "L'emigració dels inquers a Xile". *III Jornades d'Estudis Locals*. Inca: Ajuntament d'Inca.

⁷⁹ JULIÀ, Coloma (1992): "Les cases dels llucmajorers que -feren les Amèriques-". *De pinte en ample*. Lluçmajor. 129 i 130. BAUZÀ DE MIRABÓ, Concepció et alter (1993): "Plecs de Cultura popular. III. L'emigració". *Miramar*. Valldemossa. 14. FLORIT HUGUET, Miquel (1991): "Emigrants. L'altre descobriment". *Damunt Damunt*. Sant Joan. 10, 11, 12, 13, 14, 16.

⁸⁰ Vegi's en general Premsa Forana. En xarxa: <http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/premsaForanaMallorca/>

⁸¹ Entre aquestes hem de destacar la ja esmentada BIBILONI AMENGUAL, Andreu (2005): *La construcció...* i de la mateixa localitat el treball de BIBILONI AMENGUAL, Andreu; PONS PONS, Jerònia (2002): "Migracions internes i a distància mitja. Repercussions en el mercat de treball mallorquí. El cas de Lloseta i el seu entorn. 1870-1970". *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Palma: Conselleria de Cultura del Govern Balear. I BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): "De Mallorca... el qual tracta la important immigració a Manacor procedent d'altres pobles de Mallorca i, a partir de la crisi de 1880, la partida de manacorins a altres llocs de l'illa.

⁸² BUADES, Joan (2009): *L'emigració Balear a Ultramar (1830-1960)*. Palma: Documenta Balear.

⁸³ ROMANILLOS, Anna Maggie (dir.) (2016): *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. Colección de Genealogía e Historia. Tom IV. Massachusetts: Sociedad puertorriqueña de genealogia.

Provincia de Balears **EMIGRACION** Modelo núm. 3
 Ayuntamiento de Son Servera
 Fecha en que se emite: 21 de Noviembre de 1908
 Lugar en que se emite: Son Servera
 ¿Desea su ratificación legal en este Ayuntamiento? Si Fecha y lugar de la emigración: en Buenos Aires

NOMBRE Y APELLIDOS DE LOS EMIGRANTES	CAUSA DE EMIGRACION	EDAD	ESTADO	OCCUPACION	LUGAR DE DESTINO	NACIONALIDAD			OBSERVACIONES
						NACIONALIDAD		OBSERVACIONES	
						PROVINCIA	AYUNTAMIENTO		
<u>Antonio Sabido Serra</u>	<u>Trabajo</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>Libre</u>	<u>Balears</u>	<u>Son Servera</u>			
<u>Antonio Sabido Serra</u>	<u>Trabajo</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>Libre</u>	<u>Balears</u>	<u>Son Servera</u>			
<u>Antonio Sabido Serra</u>	<u>Trabajo</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>Libre</u>	<u>Balears</u>	<u>Son Servera</u>			
<u>Antonio Sabido Serra</u>	<u>Trabajo</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>Libre</u>	<u>Balears</u>	<u>Son Servera</u>			
<u>Antonio Sabido Serra</u>	<u>Trabajo</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>Libre</u>	<u>Balears</u>	<u>Son Servera</u>			

El emigrante, Antonio Sabido Serra El Secretario, Gaspar Serra

OBSERVACIONES

1.º No se expedirá esta cédula sin que el emigrante con el propósito de establecerse en el país de destino. Cuando se opere el emigrante en definitiva o temporal, se extenderá además una cédula de salida, pero no será extensiva a más de un país de destino.
 2.º La expedición de esta cédula implica un compromiso de responsabilidad y una fianza suficiente.
 3.º Toda vez que para la expedición de esta cédula se requiere el consentimiento del emigrante, este no podrá ser expedida sin el consentimiento expreso del emigrante.
 4.º Toda vez que para la expedición de esta cédula se requiere el consentimiento del emigrante, este no podrá ser expedida sin el consentimiento expreso del emigrante.

Imatge: Cèdula expedida per l'Ajuntament de Son Servera per l'emigració d'una família de 5 membres a l'Argentina, el novembre de 1908. Motiu: "A la recerca de treball". (Arxiu Municipal de Son Servera).

ANÀLISI DE LES FONTS

L'elaboració dels censos de població

Els censos de població publicats per la Direcció General del Instituto Geográfico y Estadístico entre 1877 i 1920 són la principal font impresa que s'ha utilitzat per analitzar les dades sobre l'emigració i sobre l'estructura professional que ens interessin en aquest treball. També hem utilitzat els nomenclàtors de les localitats, publicats després de cada cens per la Direcció General esmentada. El nomenclàtor és el cens pormemoritzat per entitats i nuclis de població, amb la qual cosa és una font que reflexa com es distribueix la població en el territori, cosa que no podríem saber utilitzant només els censos de població.

Les sèries d'emigració també publicades pel mateix organisme, depenent del *Ministerio de Fomento*, primer com a estadístiques d'emigració i immigració i després com a estadístiques de passatgers per mar, són una tercera font impresa utilitzada per establir la importància quantitativa del desplaçament de mallorquins a l'exterior i

efectuar comparacions amb la resta de territoris de l'estat espanyol. Tot aquest conjunt de fonts documentals, en les quals predominen les sèries estadístiques de caràcter quantitatiu s'han completat amb la documentació que es troba dipositada a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

Els treballs d'elaboració dels censos generà una gran quantitat d'informació, aquesta vegada més de caràcter qualitatiu, que es conserva dipositada a l'Arxiu, en un fons sota l'epígraf de l'Instituto Nacional de Estadística (INE). Hi podem trobar un voluminós gruix de dades que generà l'oficina de treballs estadístics amb seu a Palma, organisme provincial depenent de la Direcció General de l'Instituto Geográfico y Estadístico (IGE), encarregat en el darrer terç del segle XIX i fins l'entrant del XX d'elaborar les estadístiques a l'estat espanyol. La importància d'aquestes fons s'anirà analitzarà seguidament.

Al llarg de la primera meitat del XIX s'havien realitzat alguns censos de població, denominats *censos policia*, però de poca fiabilitat. El 1846 es va fer un cens general per a l'aplicació de la Llei electoral. L'estadística moderna o científica a l'estat espanyol es pot dir que començà amb el Real Decret de 3 de novembre de 1856 quan es creà la Comissió Estadística General del Regne, organisme que seria l'encarregat d'elaborar, a partir de llavors, els censos denominats "institucionals". A l'any 1857 es realitzà, amb data de 21 de maig, el primer cens general a l'estat espanyol, amb un caràcter experimental però molt superior als elaborats anteriorment. Era el primer basat en la inscripció nominal en una cèdula familiar o fulla d'empadronament. El fet estadístic es repetí poc després, el 1860, aquesta vegada amb data de 25 de desembre. Després de dos intents fallits el 1865 i 1870, amb la Restauració Borbònica es reiniciaren els treballs estadístics amb l'elaboració del cens de 1877, a partir de llavors amb data de 31 de desembre. Per disposició de la Llei d'estudi de la població de 18 de juny de 1887 s'establí que a Espanya es fes un empadronament general cada 10 anys, cosa que es va dur a la pràctica el 31 de desembre del mateix any pel Ministeri de Foment, mitjançant la Direcció General de l'Institut Geogràfic i Estadístic. Com estava previst, el 1897 es realitzà el següent cens mentre que per una nova llei es disposà que els censos fossin elaborats en els anys acabats en zero, fet pel qual el següent recompte de la població es realitzà el 1900, un cens iniciat en el segle XIX i finalitzat dintre del segle XX. Finalment, els darrers censos consultats, ja realitzats en el segle XX, són els de 1910 i 1920.

Els treballs del cens començaven amb la constitució d'una Junta Provincial encarregada de dirigir els treballs estadístics, encapçalada pel Governador, i formada per regidors de l'ajuntament de la capital, majors contribuents, membres del clero, diputats provincials, membres de la judicatura i altres personalitats de diferents estaments. En el mateix sentit es formaven les juntes municipals a tots els municipis, integrades pel batle, regidors, el rector, el jutge municipal, el metge o farmacèutic, el mestre de l'escola, el comandant de la Guàrdia Civil si n'hi havia, els tres majors contribuents per territorial, industrial i comercial, el secretari de l'Ajuntament que a la vegada ho era de la junta i altres persones o agents que pels seus coneixements es consideressin valuoses per a dur a terme els treballs censals⁸⁴.

La missió de les juntes -provincial i municipals- havia de ser, primerament, dividir el districte sobre el qual s'havia de fer les operacions censals en tantes seccions com es consideressin necessàries amb la finalitat que, en un sol dia, es poguessin recollir totes les cèdules dels habitants inscrits. Així mateix, dintre de la pròpia junta hi podia haver una comissió encarregada dels treballs censals específics de cada secció⁸⁵. Aquesta estava integrada per un nombre d'agents suficientment preparats que prèviament havien fet tots els treballs preparatoris necessaris per a que ni un sol individu quedés sense inscriure a més de tractar d'evitar les inscripcions dobles, fet que a Mallorca ocorregué més d'una vegada a causa que moltes famílies posseïen dues cases, un principal i un altre secundària, les quals podien ser habitades alternativament.

El fet estadístic del cens, considerat de cabdal importància, representava un recompte individualitzat i universal de la població que es trobava als domicilis i a qualsevol tipus d'habitatge la nit del 31 a l'1 de gener, perquè es considerava aquesta data com la més idònea per aquests tipus de treballs. Prèviament, i en unes dates el més properes possibles a la nit de cap d'any o el mateix dia 31, s'havien repartit les cèdules o impresos per tots i cada un dels edificis o cases existents en el terme municipal en qüestió. En aquests fulls s'havien d'inscriure tots els habitants amb la residència legal - presents i absents- i els possibles transeünts que hi hagués. A tall d'exemple, vegem

---

⁸⁴ Els participants de la Junta municipal del cens de Palma, podien arribar a ser molt nombrosos. A més dels membres que per llei havien de formar part de la Junta s'hi podien associar diversos col·lectius per ajudar en l'elaboració del cens. En el cens de 1900 hi havia 201 persones associades a la Junta municipal, amb una important presència de membres de l'església amb 51 religiosos (principalment rectors de les parròquies). Arxiu Municipal de Palma (AMP). FP-1626/11.

⁸⁵ DICCIONARIO ENCICLOPEDICO HISPANO-AMERICANO (1888). Barcelona: Montaner y Simón, Editores. Tomo IV, p. 1142

alguns casos de com es feia el repartiment i la recollida. El 1877, el primer cens analitzat, a Lluçmajor les fulles censals foren repartides el dia 20 de desembre, mentre que el dia 31 fou la data de la seva recollida. A Inca totes les operacions foren realitzades el mateix dia 31. A Sencelles es repartiren els documents censals el dia 25 de desembre i s'explicava que això era a causa de ser aquest dia especial de reunió de les famílies -Nadal- en els seus domicilis. La recollida s'efectuà el dia 1 de gener. A Porreres l'1 de gener de 1888 els agents repartidors de les cèdules es reuniren a les 8 del matí a l'Ajuntament per iniciar-ne la seva recollida, operació que quedà finalitzada a les tres de l'horabaixa. El 1900 a Puigpunyent foren repartides les cèdules dia 30 de desembre i el dia 1 de gener, després d'oïr missa a la sortida del sol, els agents efectuaren la recollida per totes les cases del municipi.

Els agents repartidors havien de distribuir dos tipus de cèdules d'inscripció, una per a famílies de color blanc i una altra de color blau per a les cèdules col·lectives. Aquest darrera anava dirigida a registrar els establiments i edificis que allotjaven institucions o col·lectivitats com els quarters, hospitals, col·legis, residències, presons, convents, vaixells o similars. En aquestes cèdules s'inclouïen caselles per al nom complet, edat, sexe, estat civil, instrucció elemental, naturalesa, nacionalitat i professió. Com que segons la normativa abans del dia 4 de gener totes les cèdules havien de quedar recollides per part dels agents censals, a les localitats amb un nombre extens d'habitants això exigia la mobilització de gran quantitats de recursos humans de fer-ho possible⁸⁶.

Una de les dificultats que es trobaven les autoritats i personal implicats en el cens, era la falta instrucció de bona part de la població. En el cens de 1877 aquest problema va incidir molt en el desenvolupament dels treballs i es va anar repetint en els següents anys censals. La majoria de les juntes municipals esmentaren aquest fet a les memòries del cens. A títol merament indicatiu de les nombroses dificultats que es toparen les juntes, veim com el 1877 a Llubí varen ser molt poques les cèdules

---

⁸⁶ Els terminis per repartir els fulls censal o cèdules i per a la seva recollida eren entre el 20 de desembre i el 4 de gener. Així, en les instruccions de 1900, semblants a la resta dels anys censals, es deia això que segueix: "Esta distribución de cédulas por los agentes repartidores a los vecinos tendrá lugar en la fecha más cercana al 31 de diciembre que fuese posible; pero en las grandes poblaciones (...), el reparto de aquellas podrá empezar después del día 20 de diciembre, cuidándose en todos los casos de que la operación quede terminada precisamente antes del día 31 (...) Todas las cédulas han de quedar recogidas y entregadas por los agentes a los presidentes de sus respectivas secciones o a la Junta municipal, según la orden que hubieren recibido antes del día 4 de dicho mes de enero". BOP, 21 de juliol de 1900, pàgs. 3 i 5. A les instruccions de 1910 es deia que "la distribución no comience antes del 24 de diciembre, y la recogida quede terminada (...), el día 6 de enero, sin falta". BOP, 25 d'octubre de 1910, pàg. 3.

emplenades pels caps de família mentre que a Lluçmajor feren constar com els agents auxiliars hagueren d'emplenar les cèdules dels cens d'aquelles que no sabien ni llegir ni escriure. A més, en aquest darrera localitat s'informà que havien hagut de prescindir de l'ajuda de la Guàrdia Civil a causa del desconeixement de la llengua catalana dels seus membres, encara que posteriorment si foren utilitzats en l'acompanyament dels escriptors en el repartiment de cèdules censals i en la seva recollida. La normativa oficial establia que es podia fer servir també els caporals de l'exèrcit per ajudar a repartir els fulls del cens. A Felanitx es parlà de les dificultats del cens a causa de la falta d'instrucció de la població motiu pel qual s'hagué de fer ús de persones preparades a cada secció o barri en el qual fou dividida la localitat. A Montuïri es deia que la majoria de cèdules havien estat emplenades pels agents censals. A Sencelles s'indicà a les famílies el lloc on estarien els agents a disposició per ajudar a emplenar els fulls per aquells que no en sabien.

El 1900 a Puigpunyent els agents hagueren d'emplenar molts documents que es trobaven en blanc o, si estaven emplenats, ho eren de manera defectuosa per no entendre o no saber com fer-ho els interessats. En el cens del mateix any, a Establiments, la manca d'instrucció es feu extensible als propis membres de la Junta encarregada de dur a la pràctica el recompte fet pel qual les operacions censals quedaren momentàniament paralitzades. Les autoritats provincials constataren les dificultats per elaborar l'estadística per la manca de personal capacitada, mancances que feien que els vocals de la Junta ni tant sols es presentassin a les reunions. A aquestes dificultats s'hi afegí l'estructura social de la localitat, formada en la seva major part per jornaleros amb escassa alfabetització, amb la qual cosa fou necessari l'assistència addicional de persones capacitades per a poder dur a terme el cens⁸⁷.

A mesura que passaren els anys, el procés d'escolarització va afectar a capes més àmplies de la població i l'analfabetisme anà reduint-se visiblement segons mostren

---

⁸⁷ D'aquesta manera s'informà d'Establiments que: "la mayoría de sus habitantes son jornaleros sin instrucción de manera que la Junta, exceptuando el maestro de instrucción primaria, que según me manifestaron es de edad avanzada y está achacoso, y el secretario, está compuesto por vocales que no tienen instrucción alguna a lo más alguno sabe malamente firmar, todos ellos jornaleros que trabajan fuera del pueblo y muchas veces a gran distancia del mismo, de modo que no es extraño que dichos vocales no concurrieran a la sesiones ni que dejasen de ejecutar los trabajos que a los mismos encarga la Instrucción (...) se formará el cuaderno, padrón y memoria (...) lo cual no es difícil teniendo en cuenta que el municipio consta solamente de unos 1.400 habitantes y que actualmente podrá trabajar personal versado en estos trabajos, por haber podido conseguir que auxilien a la secretaria en estas operaciones un antiguo secretario...y dos maestros de instrucción primaria además del cura, secretario y médico". INE. Caixa 126 (ARM)

les estadístiques referides a aquest tema. Així i tot, encara el 1920 es constataven dificultats per dur endavant el cens com mostra l'explicació que envià la junta d'Alaró quan es trobà que alguns caps de família ignoraven dades bàsiques com l'edat dels seus membres:

“Debido a sus ocupaciones y al poco cuidado de recordar hechos que no deberían olvidarse, ignoran muchas cabezas de familia, no solamente la edad de sus hijos, sino que también la suya propia, ignorancia que lleva en si un aumento de trabajo para los repartidores, los cuales para llevar el encasillado de las cédulas de inscripción se ven obligados a consultar padrones de vecinos y otros documentos, siempre de dudosa exactitud”.⁸⁸

El secretari de l'ajuntament era la figura de l'administració municipal encarregada de supervisar i impulsar la major part dels treballs del les Juntes municipals. Els nombrosos treballs als quals havien de fer front en el seu quefer diari s'hi afegia el cens durant l'època de la seva elaboració, fet pel qual no eren estranyes les comunicacions sobre la falta de temps per complir terminis en la comunicació dels resultats del cens, terminis que segons la llei eren més estrictes que la resta de tasques administratives. Un exemple d'això, agreujat per l'escassa alfabetització de la població i la poca preparació del personal auxiliar de les juntes municipals fou en el cens de 1887, quan en la memòria de la Junta provincial llegida i aprovada el 14 de gener de 1889 es feu constar que:

“El inconveniente de carácter general en las poblaciones rurales para la formación del censo consiste en la falta de personas con suficiente instrucción y como los secretarios de los Ayuntamientos están agobiados con los múltiples servicios que tienen a su cargo, han de valerse las Juntas municipales de personal que muchas veces no reúne condiciones de aptitud, resultando el trabajo imperfecto”.⁸⁹

La importància que l'Estat donava a aquesta estadística explica la mobilització d'importants recursos econòmics i humans. Aquest esforç era major a les localitats amb major nombre d'habitants. Mitjançant les memòries que explicaven la realització d'aquests treballs podem fer-nos una idea de com es confeccionava aquesta important

---

⁸⁸ INE. Caixa 139. ARM

⁸⁹ INE. Caixa 124. ARM

estadística. Per il·lustrar com es realitzaven els treballs censals exposam l'exemple del 1887 a la capital de Palma, amb nombrosos nuclis i àrees de població fora de les murades. Es va començar el repartiment de cèdules el 26 de desembre per acabar el dia 31, operació que va durar 6 dies. Es va utilitzar personal auxiliar temporer de la guàrdia municipal i serenos com a coneixedors del terreny⁹⁰. En els districtes de les afores foren els guàrdies rurals i peons caminers. A les set i mitja de la matinada començà cada dia el repartiment de les cèdules acudint el personal a proveir-se dels documents necessaris a l'oficina censal. El batle de Palma va dirigir un bàndol al poble recomanant el màxim cel i interès i assegurant que el cens era una obra de caràcter científic i nacional. Gran nombre de persones acudiren als llocs indicats per necessitar ajuda i resoldre dubtes per emplenar les cèdules. La presidència del Consell de Ministres va expedir el 17 de novembre una Real Ordre que tots els empleats de l'Estat, de la província i del municipi que cobressin un sou no superior a 1500 pessetes s'haurien d'utilitzar per fer el cens. Per aquest motiu s'hagueren de formar un total de 82 empleats. El batle va convidar a col·laborar a diverses entitats com societats industrials, de crèdit, al registrador de la propietat i al jutja municipal per a que facilitessin empleats pel dia de la recollida de cèdules. La sucursal del Banc d'Espanya, el Crèdit Balear, *Harinera Mallorquina* i *Cambio Mallorquín* varen aportar personal. El dia 1 de gener es procedí, prèvia citació, a l'agrupació de les cèdules reunint-se els empleats a les Cases Consistorial: Oficials i societats particulars, caporals de l'exèrcit, guàrdia civil d'infanteria i cavalleria i tots els empleats dependents del municipi com guàrdies municipals, serenos, porters, etc. Es feu constar que en total hi intervingueren 540 persones. Als qui recorrien les afores se'ls facilitaven carruatges i cavallers de la guàrdia civil i municipal. El dia 2 de gener s'havia acabat la tasca de recollir 14.514 cèdules: 14.443 de família i 71 col·lectives.

Les cèdules s'havien d'emplenar i signar pel cap de família o caps d'establiments col·lectius i en cas de no saber llegir ho feien els agents encarregats de recollir-les. S'annotaven tots els membres de la família i altres que hi pogués haver a la casa en el moment de la inscripció, ja fossin presents, absents o transeünts que accidentalment passaven la nit a la casa. Els militars, soldats, malalts d'hospitals i

---

⁹⁰ En el cens de 1877, en una carta s'informà que hi havia 40 serenos i 23 guàrdies municipals per ajudar als agents repartidors de fulls censals: "concurran el dia 1 de enero próximo y el siguiente a la operación de recoger las cédulas acompañando a los encargados de practicarla". FP-1424/ 2. AMP. En el cens de 1857, el primer en el segle XIX, la Junta de Palma informà que disposava de 80 auxiliars "que se han considerado indispensables para cooperar en las secciones a los trabajos preparatorios y a llevar a efecto en un solo dia el empadronamiento general". FP-1035/3. AMP.

presos no s'anotaven com a absents doncs s'inscrivien en la seva cèdula respectiva allà a on estiguessin destinats.

Una vegada acabades totes les operacions de recollida de dades, immediatament començaven les de recompte. Les dades de les cèdules, una vegada corregides, eren assentades en extracte en un quadern auxiliar, i en altres resums com el que abans del dia 10 de gener s'havia d'enviar al Governador consistent en el número de cèdules recollides i el total de la població de dret i de fet del municipi. Posteriorment, la Junta Municipal procedia a formar un "padró d'habitants" copiant en les fulles impreses per aquesta finalitat el contingut de les cèdules que s'havien recollit. Una vegada concloua aquesta tasca es foliava el padró resultant, dividit segons les seccions. Tots els documents produïts durant el procés (cèdules d'inscripció, quaderns auxiliars, resums, padrons d'habitants) s'havien d'enviar a la Junta Provincial per a ser examinats a la recerca de possibles errors i incongruències. A més, de tots els treballs realitzats durant el cens els municipis havien d'enviar una memòria i un compte de despeses. Per la seva part, la Junta Provincial analitzava els resultats comparant-los amb l'últim cens i demanava explicacions o correcció d'errors detectats en el denominat *pliego de reparos*. Verificada aquesta comprovació els documents serien tornats a cada Ajuntament, és a dir, tant el quadern auxiliar, com el padrons, mentre que les cèdules originals quedaven en mans de la Junta Provincial⁹¹. Quant als terminis d'entrega, per exemple els resums s'havien d'enviar a l'autoritat governativa abans de dia 20 per a les poblacions de fins a 5 mil habitants, o dia 30 per a les que excedien aquest nombre.

De tots aquests documents el més important per a la nostra investigació és el padró general de la població, que com hem dit era la còpia en un document únic de cada una de les cèdules on s'havia inscrit les famílies. Aquests padró consistia en un quadern foliat amb la relació nominal dels habitants de cada domicili amb una sèrie de dades com el sexe, el parentesc, l'edat, l'estat civil, si sabien llegir i escriure o no, lloc on havien nascut, la seva ocupació, els anys de residència en el municipi. A més a més, s'assenyalava els habitants absents amb una "A" o transeünts amb una "T" posada devora del seu nom. Aquesta font s'ha utilitzat principalment per estudiar el perfil sociològic dels emigrants. En els padrons generals formats en els censos de 1877, 1887, 1897 i 1900 s'indicava el lloc de residència dels absents, és a dir, dels emigrats, cosa

---

⁹¹ GARCÍA RUIPÉREZ, Mariano (2012): "El empadronamiento municipal en España: Evolución legislativa y tipología documental". *Documenta & Instrumenta*. 10. pp. 68.

que els fa especialment útils de cara a l'estudi sociològic de l'emigració mallorquina. Desafortunadament pels objectius del nostre treball, aquesta dada es va ometre completament en els censos de 1910 i 1920⁹², la conseqüència principal d'aquest fet és que no es pot saber si en aquests anys els absents es trobaven residint en un altre municipi de Mallorca o a l'exterior. Així i tot, aquests documents, elaborats amb més o menys cura segons la localitat, ens serveixen per arribar un nivell d'anàlisi micro-històric que complementi la visió macro. Com ja hem vist, els padrons generals eren retornats als municipis des de l'oficina central de treballs estadístics fet pel qual no es troben entre la documentació pertanyent a l'Institut Nacional d'Estadística dipositada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Per tant, sols podem localitzar aquests padrons en els arxius municipals, amb un grau desigual de conservació. A moltes localitats no s'ha conservat pràcticament cap, altres sols alguns anys, en algunes localitats, les més poques, els han conservat tots. El fet que en general s'utilitzés un paper de mala qualitat ha fet que l'estat de conservació d'alguns d'aquests padrons generals o censos estigui en greu perill de desaparició.

Una vegada finalitzats la confecció dels padrons generals, s'enviaven les dades a la Junta Provincial acompanyada d'una memòria de tots els treballs realitzats en el municipi, escrit en el qual es feien observacions sobre tota la feina realitzada en relació al cens així com les seves impressions i judici format al llarg de la inscripció i la pràctica d'aquests treballs⁹³. Aquestes memòries contenen una informació més o menys extensa, altres vegades merament protocol·lària, sobre la demografia de la localitat, si aquesta estava en decadència o en expansió i les seves causes. En aquest sentit i encara que moltes vegades aquestes explicacions no es troben inicialment dintre de les memòries, si que es troben en posteriors comunicacions. Així, si no es feia cap menció sobre la baixa de població en una localitat es feia un requeriment des de l'oficina de treballs estadístics, per a que expliquessin la baixa observada, és a dir, que l'augment de la població havia estat inferior al previst segons el moviment de naixements i defuncions respecte dels cens immediatament anterior. Aquests dos tipus de documents, el padrons generals del cens, les memòries realitzades pels ajuntaments i les

---

⁹² No és el cas, però, dels padrons generals de Felanitx i Santa Margalida de 1910 i de Banyalbufar i Selva de 1920 que, contra la norma general, sí que anotaren el lloc de residència dels absents.

⁹³ Vegi's el que diu l'article 59 de l'elaboració del cens el 1887: "Las juntas municipales redactaran una memoria o reseña de cuanto se hubiese practicado desde su instalación, expresando el juicio formado de la inscripción y de las observaciones que les haya sugerido el estudio y la práctica de estos trabajos". BOP, 4 d'octubre de 1887, p. 7.

comunicacions posteriors o *pliegos de reparos*, és a dir, aquelles explicacions a que donaven lloc els resultats obtinguts en el censos, s'han utilitzat profusament, tant per fer l'estudi de les característiques socials de l'emigració com per determinar les causes d'aquesta⁹⁴. En nombroses ocasions es feien observacions sobre la disminució de la població observada, i si no ho feia la pròpia Junta Municipal, es sol·licitava d'ofici una explicació per part de la junta provincial, cosa que permet obtenir una informació valuosa sobre l'opinió que tenien els pobles sobre el procés.

Un dels problemes quant a la credibilitat d'aquesta font era la seva vessant fiscal, fet pel qual sorgeixen en alguns casos puntuals dubtes sobre la seva fiabilitat. Com s'analitza a continuació més en profunditat a l'apartat sobre les implicacions fiscals dels censos, la tarifa de l'impost de consums s'establia en base al nombre d'habitants. D'aquesta manera, les autoritats provincials hagueren de fer vertaders esforços per evitar l'ocultació de població que intentaren practicar alguns ajuntaments en diversos moments al llarg del període estudiat amb la finalitat d'aconseguir reduir les tributacions a les que haurien de fer front els seus conciutadans.

Les estadístiques sobre l'emigració exterior publicades en diversos volums per l'IGE són una font imprescindible per mesurar la importància de l'emigració mallorquina i avaluar-ne la seva dimensió comparada amb la resta de regions de l'estat espanyol. No és fins el 1883 quan comença a elaborar-se una estadística sobre l'emigració i immigració a partir de les Reials Ordres de 26 d'agost de 1882 i de 13 d'agost de 1883, en les quals s'encarregà al Negociat de Migracions de l'IGE la confecció d'un recompte; primer denominat Estadística de Emigración e Inmigración i, a partir de 1912 i fins els anys 60, "Estadísticas de Passatgers per Mar"⁹⁵. Per períodes anteriors no existeixen sèries estadístiques, fet pel qual s'ha de recórrer a altres fonts.

---

⁹⁴ S'ha consultat en els arxius municipals els padrons generals del cens d'Alcúdia, Andratx, Banyalbufar, Búger, Bunyola, Calvià, Estellencs, Esporles, Sóller, Santa Maria, Santa Eugènia, Santa Margalida, Sa Pobla, Selva, Felanitx, Sencelles, i Maria de la Salut. Aquesta darrera localitat és l'única de les consultades que conserva tots els padrons generals del cens de població. A l'Arxiu del Regne de Mallorca s'han consultat les memòries enviaves pels ajuntaments.

⁹⁵ Els volums consultats sobre l'emigració publicats per l'Instituto Geográfico y Estadístico des de 1882, es troben en la seva major part a la seu provincial de l'INE de Palma de Mallorca, en format de microfítxes i en llibre. Així mateix sobre les estadístiques oficials espanyoles disponibles en general per a l'estudi de l'emigració consulti's la web següent: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/staticContent.form?viewName=fuentes8> (consulta: maig 2014).

Com en el cas dels censos de població, la font impresa de l'emigració exterior s'ha complementat amb els fons que generà l'activitat d'elaboració de l'esmentada estadística, documentació custodiada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Com ja s'assenyalava en els diversos informes que s'elaboraven cada any sobre el resultat de les entrades i sortides de passatgers, un dels principals inconvenients que presenta el seu anàlisi era que sols es comptabilitzava l'emigració directe des de ports de Balears a l'estranger. La sortida de passatgers cap a ports de la Península, majoritàriament a Barcelona, no s'anotaven en els quaderns estadístics sobre l'emigració. Com és ben sabut, una bona part dels emigrants mallorquins que es dirigien a Amèrica ho feien a través de Barcelona com a primer port d'escala en la seva travessia. El nombre dels que així ho feien podien representar més del doble dels sortits pel port de Palma. A la vegada, no tots els emigrants sortits pel port de Palma eren mallorquins. Probablement hi havia una part procedents de les illes d'Eivissa, Formentera i Menorca. Si no tenien una connexió directe amb el lloc de destí, com per exemple Algèria, la sortida a l'exterior s'havia de fer a través del port de Palma.

La implicació fiscal dels censos de població

Un dels objectius per a que es feien servir els censos de població, almenys fins al 1910, va ser amb finalitats fiscals. El resultat dels censos de població servien per determinar les quanties de dos impostos, la contribució anomenada de consums, i la industrial, que tenien com a base el nombre d'habitants d'una localitat, distingint aquells situats en el nucli urbà d'aquells censats a l'extraradi. A més, hi havia altres efectes econòmics que tenien com a base la quantitat d'habitants com eren els sous dels mestres d'instrucció primària.

L'impost de consums era una contribució general i indirecta que requeia sobre els principals articles de consum, comunament denominats en paraules de l'època, del "menjar, beure i cremar", compresos en dues tarifes. En la primera d'elles hi ha havia les carns (vaca, ovella, cabra o porc), líquids (vins, aiguardents), grans (blat i farines), peixos, sabó, carbó vegetal i de coc, conserves de fruites i hortalisses i sal comú. En la segona tarifa hi havia incloses les aus i les seves conserves, neu, gel, cera, estearina, ous, formatges, llet, mantega, llenya i palla per a bestiar. La primera de les tarifes regia per a tota classe de poblacions. La segona sols per a capitals de província i poblacions de més de 20 mil habitants. Les poblacions es classificaven en sis classes segons el

nombre d'habitants⁹⁶. Per cada una d'elles s'establia un tipus de gravamen per a cada espècie, que anava augmentant amb el major nombre de població. La recaptació d'aquesta contribució es podia fer de tres maneres: en el moment de la producció del producte, en el moment de la circulació, és a dir, quan entrava a les ciutats i pobles per a ser venut, i finalment mitjançant l'establiment de monopolis industrials (per exemple tabac, sal). Com que la imposició directe era molt difícil de dur a la pràctica, per a la recaptació varen prevaldre les dues darreres. La contribució de consums acabà per tenir unes característiques d'una imposició directe i de repartiment, és a dir, s'establia la quantitat total o "*cupo*" que havia de pagar una localitat i per mitjà del denominat "*encabezamiento*", després es distribuïa en quotes individuals segons unes bases preestablertes -"*reparto vecinal*"-. Aquest sistema fou el més empleat per la inexistència de centres de consum on gravar les transaccions⁹⁷. Així els pobles i ciutats tenien una quota de la qual es feien responsables i que havien d'administrar per ells mateixos. A efectes del cobrament de l'impost, els municipis es dividien en tres parts: el casc o població agrupada, el radi que comprenia des dels murs o darrera casa del casc urbà fins a una distància de 1.600 metres i l'extraradi que era la resta del territori, és a dir, entre el límit del radi i el del terme municipal. Es creaven oficines de cobrament o casetes de l'impost a l'entrada de les poblacions – denominades *fielatos*- i un cos de vigilància per controlar el tràfic d'entrada de mercaderies i evitar el frau –denominat *resguardo de consumos*-, que podia ser auxiliat pel cos de Carabiners. Com hem comentat, a cada població se li assenyalava una quota –*cupo*-, és a dir, la quantitat amb la qual havia de contribuir al Tresor, atenent a la seva classe –el nombre d'habitants- i a raó d'un tant per habitant, que podia oscil·lar de 1,40 a 20 pessetes⁹⁸. Per cobrir l'encapçalament de l'impost, l'administració podia fer efectiu l'impost servint-se de la recaptació directa, per repartiment veïnal i per l'arrendament a particulars. En aquest darrer cas, es feia subhasta pública i s'arrendava el cobrament per un període d'un a tres anys. Per exemple, per l'any 1900 la majoria de municipis de Mallorca, en concret 41, recaptaven per repartiment veïnal, Sóller i Fornalutx per l'Administració municipal i Alaró per

---

⁹⁶ Aquestes eren: 1ª fins a 5.000 habitants, 2^a de 5001 a 12000, 3^a de 12001 a 20000, 4^a de 20001 a 40000, 5^a de 40001 a 100000 i 6^a de 100001 en endavant.

⁹⁷ VALLEJO POUSSADA, Rafael (1996): "El impuesto de consumos y la resistencia antifiscal en la España de la segunda mitad del siglo XIX: un impuesto no exclusivamente urbano". *Revista de Historia Económica*. 2. P. 350.

⁹⁸ Per exemple, el tipus de gravamen individual que s'havia de pagar el 1897 a les poblacions de fins a 1000 habitants era un màxim de 2,40 i un mínim d'1,40 pessetes. De 1001 a 5000 habitants entre 3,50 i 2,90 pessetes. De 5001 a 8000 4,50 i 3,75. De 8001 a 12000 7,50 i 6,50. De 12001 a 30000 9,00 i 8,00 respectivament. INE. Caixa 125. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

contracte d'arrendament, probablement Palma també⁹⁹, a més de Bunyola però en aquest cas sols pels alcohols, aiguardents i licors, mentre que Inca, Porreres, Felanitx, Lluçmajor i Manacor per repartiment veïnal i gremial¹⁰⁰.

A finals del segle XIX, aquest impost es convertí en la principal font de finançament dels municipis, a través dels ingressos dels recàrrecs, dels arbitris i del denominat benefici de quota, que era la diferència entre la recaptació líquida i l'obligació líquida representada per la quota assignada a cada localitat per al Tresor¹⁰¹. Si ja de per si l'impost contribuïa a la carestia de vida, en les conjuntures crítiques el pagament de consums podia convertir-se en una càrrega insalvable. En aquest sentit a finals del XIX, el sou d'un jornalero s'arribà a pagar tant sols a 0,50 pessetes en alguns municipis a Mallorca a causa de la crisi provocada per la plaga de la fil·loxera.¹⁰² Així doncs, és evident que la contribució de consums resultava una càrrega impositiva, que sumada a altres, repercutia molt negativament sobre la situació en que es trobaven bona part de jornaleros i treballadors en el darrer terç del segle XIX i principis del XX, una època amb diverses crisis agràries i industrials que aquest impost feu agreujar. La contribució de consums fou la causa d'una bona part dels conflictes i desordres socials al llarg del XIX. Sembla ser que la carestia de vida i els baixos salaris a Mallorca feren que aquest impost, com a altres territoris, fos un dels més odiats per les classes populars¹⁰³. Durant la revolució de 1868 una de les principals reivindicacions era la seva supressió. Tot i ser suprimit aquell any, va tornar a ser reimplantat el 1870, amb la qual cosa els conflictes entorn d'aquest impost continuaren al llarg de les darreres dècades del XIX. Es criticava la seva arbitrarietat, tant per l'elecció de la base demogràfica per establir les tarifes, com dels productes de consum elegits objectes de fiscalitat, ja que els preus d'aquests no eren iguals en tots els llocs, fet que podria encarrir molt un producte en determinades zones en detriment d'altres¹⁰⁴. Igualment es

---

⁹⁹ El 29 d'abril de 1888 s'adjudicà la subasta de l'arrendament de consums de Palma al madrileny Doroteo Manterola. POU MUNTANER, Joan (1987): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. (1886-1890)*. Tom VII. Palma: Gráficas Miramar. P. 213.

¹⁰⁰ Boletín Oficial de la Provincia (BOP), núm. 5227, 17 de juliol de 1900.

¹⁰¹ VALLEJO POUSADA, Rafael (1996): "El impuesto... pp. 345-346.

¹⁰² Informe del cens de 1900. INE. Caixa 126. ARM.

¹⁰³ En una publicació sobre la carestia de vida deia el següent: "El pan y el vino son los alimentos imprescindibles del trabajador; el aceite y las carnes su complemento. ¿Y es posible que con un jornal reducido, con el precio que obtienen en Palma los comestibles, pueda alimentarse un trabajador y su familia?". A "El Porvenir de Mallorca. Revista Agricultura, comercio, medicina y viajes". (1876). Palma: Imprenta de Bartolomé Rotger, pàg. 358.

¹⁰⁴ En una enciclopèdia científica i divulgativa de l'època, en referència als consums, sobre l'elecció dels productes gravats es deia el següent: "Las tarifas comprenden un cierto número de artículos que sirven

feia constar que per a la recaptació dels consums s'havien de menester una complicada i costosa administració, una vigilància difícil de dur a terme per evitar el frau que duia implícit aquesta contribució, a més de posar obstacles a la indústria i el comerç¹⁰⁵. En aquest sentit, un exemple il·lustratiu d'aquest frau i contrabàndol il·legal fou el 23 de juliol de 1878, quan a la Porta de Sant Antoni de Palma la guàrdia de consums va detenir un carro carregat de mitjans de marès que resultaren esser buits i amb llaunes d'alcohol a dedins.¹⁰⁶ Altres casos d'intent d'introducció de mercaderies cometent frau o sense pagar els consums foren la troballa de partides de porcelles amb major pes del declarat, o la incautació de llaunes d'oli amagades en un carruatge, entre molts altres¹⁰⁷. Les especials característiques d'aquest impost feien necessari un bon nombre de recursos humans pel seu cobrament o la seva vigilància.¹⁰⁸.

A continuació assenyalarem alguns conflictes associats a la contribució dels consums el darrer quart del segle XIX als pobles i sobretot a la ciutat de Palma, que probablement no són més que la punta de l'iceberg d'una conflictivitat latent i sostinguda en el temps. El mes d'octubre de 1871, durant l'època de la monarquia d'Amadeu I, una vegada reimplantat els consums, es produïren aldarulls almenys a tres pobles. A Valldemossa hi hagué un avalot per la negativa de diversos contribuents a pagar la quota de consums. Foren atacades la casa del batle i la del recaptador de l'impost. Per aquest motiu foren detingudes 16 persones. Fets semblants ocorregueren a Pollença, on s'apedregà a la tropa enviada per sufocar la revolta en la qual s'escoltaren

---

para la alimentación y para usos diferentes. ¿Por qué son esos y no otros los gravados? Su elección es puramente discrecional, y no obedece a principio alguno. Los derechos no guardan una relación determinada con el valor de las especies, y sería imposible establecerla, porque los precios varían continuamente y son distintos, según las localidades; luego aquellos son arbitrarios por completo. El tipo del impuesto cambia de unas a otras poblaciones; más ¿porqué se las clasifica y agrupa a éstas para medir sus fuerzas contributivas en razón al número de los habitantes de cada una? Y dado que esta base sea legítima, ¿porqué se formará el primer grado de la escala con los pueblos que tienen 5000 mil almas y no con los de 3000 o 7000? ¿Porqué el segundo grupo comenzará en los 12001 habitantes y no antes o después? Arbitrariedad y siempre arbitrariedad, porque a ella se condena irremisiblemente todo el que obra sin la guía de un principio razonable.”. Cf. Diccionario Enciclopédico Hispano-Americano (1890). Barcelona: Montaner i Simón Editores. Vol. V. p. 889

¹⁰⁵ “...los impuestos de consumos, cualquiera que sea su género, adolecen para la recaudación de graves males. Como que gravan actos determinados, o han de hacerse efectivos sobre la circulación de la riqueza, exigen una administración delicada y costosísima, una vigilancia muy difícil e investigaciones odiosas y vejatorias; producen inevitables obstáculos a la industria y trabas para el comercio, y comprometen la moralidad con la ocasión y el provecho que bridan los fraudes”. Cf. Diccionario Enciclopédico... p. 941.

¹⁰⁶ LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. (1871-1880)*. Palma: Imp. Bristol. Tom V, pàg. 496.

¹⁰⁷ El Palmesano, diari monàrquico-democràtic, núm. 1618, (7 de febrer de 1891)

¹⁰⁸ Quant al personal que la Direcció General de Impostos va fixar per a la Província, hi havia per a 1879: un visitador, un tinent visitador, ambdós muntats a cavall, 5 fieles, 5 interventors, un caporal, 2 aventajados i 50 dependents. Vegi's a LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): *Noticias...* P. 468.

trets; i a Puigpunyent, on foren tallats arbres propietat del batle de la localitat¹⁰⁹. Posteriorment, amb la Restauració borbònica, el 18 d'octubre de 1875 hi hagué incidents a la Portella i a la Porta de Santa Catalina a Palma contra la guàrdia de consums que resultà ferida per cops de garrot. El 22 de maig de 1878, en el *fielato* del moll de Palma es produí un aldarull a causa del reconeixement que els empleats de consum realitzaren a una dona. Hi hagué tres ferits a causa de la càrrega d'un sergent de carrabiners. La intervenció del Governador Civil no fou suficient per calmar els ànims i s'hagué de recórrer a la Guàrdia Civil, als Carrabiners i a la tropa de cavalleria per establir l'ordre. Els ànims continuaren exaltats i s'informà que: “una gran muchedumbre se reunió allí y hasta cerca del anochecer los grupos clamaron contra el impuesto de consumos y sus abusos”¹¹⁰. El 27 de maig de 1891 en el *fielato* del moll es produí un altre incident causat per la garrotada d'un empleat de consums a una dona pescatera, fet que va provocar la denúncia de la víctima. El 18 de juliol de 1895, es produí un motí de grans dimensions relacionat, aquesta vegada, amb el contrabàndol de tabac. En el *fielato* de la Porta de Sant Antoni de Palma, un carrabiner decomissà 2 quilos de tabac a un contrabandista i quan se'l duia detingut per dins els carrers de la ciutat una multitud de persones s'arremolinà entorn d'ells cridant a favor del detingut. El carrabiner es refugià dins un estanc moment en qual el detingut aprofità per escapar. Posteriorment l'agent de l'autoritat s'hagué de refugiar en el domicili d'un metge, la façana del qual fou apedregada. Acudiren més carrabiners, la policia municipal, i el governador civil per calmar els ànims. El llançament de pedres provocà contusions a la força pública i una dona i un nin resultaren ferits. Dos dies després, el 20 de juliol de 1895, es produí un altre incident en el mateix lloc quan dos guàrdies de consums i un carrabiner intentaren decomissar un sac de caragols a un individu. Aquest es negà al·legant que no estava gravat per l'impost de consums¹¹¹. Una gentada va començar a increpar als agents que s'hagueren de defensar a culatades. La intervenció del comandant de la Policia Municipal de Palma i dos ajudants aconseguiren calmar els manifestants per temor que l'incident “hubiera tenido seguramente fatales consecuencias”. El 3 d'octubre de 1895, i també al *fielato* de Sant Antoni hi hagué tres ferits: un guardia municipal i un de consums i un jove per un tret de revòlver. Foren detingudes tres persones com a

---

¹⁰⁹ LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): *Noticias...* pp. 51-53.

¹¹⁰ LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): *Noticias...*Pp. 319 i 477-478.

¹¹¹ Aquest cas sembla ser un abús dels que regularment es denunciaven doncs, efectivament, els caragols no eren un producte sotmès al gravamen de consums.

causants de l'aldarull ¹¹². També els comerciants i industrials es queixaven de l'excessiva pressió fiscal. El 26 de juny de 1899 realitzaren un tancament dels seus establiments i recorregueren en manifestació els principals carrers de la ciutat ¹¹³. Els republicans, fent sentir la veu de la classe treballadora, feien campanya contra l'impost de consums. A *La Unión Republicana* el 1896 es criticava la injustícia d'aquest impost, que entorpia la lliure circulació de mercaderies, a més de provocar el frau: "Somos enemigos de impuesto odioso, porque atenta y ofende a la dignidad humana con su forma especial de registro, y entorpece la libre circulación de las mercancías: no es equitativo, porque el matute destruye su justa repartición, favoreciendo tan solo al comercio de mala fe; y facilitando a empresas particulares grandes medios para defraudar otras rentas, la del tabaco por ejemplo". ¹¹⁴

Aquesta mateixa publicació demostrà com les tarifes de consums de Barcelona, malgrat tenir 400.000 habitants, eren més barates que les de Palma, que tenia 70.000 habitants, amb la qual cosa es criticava durament l'excessiva pressió fiscal. Això provocava efectes no desitjats com l'adulteració del vi comú, que a Barcelona es pagava a 0'08 cèntims de pesseta mentre que a Palma era a 0,20, assenyalant que resultat de tot això era que es bevia un vi car i dolent que anava en detriment de la salut i de la butxaca. ¹¹⁵

Per altra part, les queixes contra l'actuació dels vigilants de consums foren nombroses. Es cometeren nombrosos abusos i vexacions a l'hora d'efectuar registres, tant si les sospites eren fundades com si no. Uns bons exemples són els fets que regularment denunciava el diari demòcrata-monàrquic *El Palmesano*, quan informava de la retenció d'un home a la Porta des Camp durant dues hores simplement per dur uns

---

¹¹² Pels tres casos abans esmentats de 1895 vegi's POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. (1891-1895)*. Continuación de la obra iniciada por D. Juan Llabrés Bernal. Tom VIII. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana. Pp. 449-450, 451, 463-464.

¹¹³ POU MUNTANER, Juan (1993): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. (1896-1900)*. Tom IX, Palma: Societat Arqueològica Lul·liana P. 192

¹¹⁴ *La Unión Republicana*. 1 de agosto de 1896, núm. 1, pàg. 6. També es deia que volien l'abolició sense recórrer a aldarulls doncs això sols afavoria al govern: "...queremos esta abolición sin recurrir a motines, algaradas, incendios de casillas -és a dir fielatos, con va ocórrer amb el situat al moll durant la Revolució de 1868-, persecución de empleados ni a otros ridículos cuantos ineficaces medios de ese jaez, porque la experiencia ha demostrado que esas expansiones, que duran un día, sirven tan solo para espantar a la gente timorata y dan pretexto al gobierno, apoyada por ella, para apretar con más fuerza los tornillos de las vejaciones al contribuyente". *La Unión Republicana*, Op. Cit.

¹¹⁵ Sobre l'adulteració de productes *El Porvenir* de Mallorca, Op. Cit. Pàg. 358, deia: "...el expendedor de comestibles desea poner a precios baratos los artículos de consumo, y no pudiéndolo hacer siendo estos buenos, apela a la adición de sustancias de poco valor que le aumenten la cantidad en perjuicio de la calidad."

cigarrets de l'estanc o quan es queixava de la concessió de la llibertat a un empleat de consums que havia ferit a un home. A dues dones se'ls obligà a baixar del carruatge en el que circulaven i estar una bona estona al fang del carrer amb la finalitat de registrar el vehicle, sense resultats.¹¹⁶ Els membres de l'església tampoc se salvaven dels registres. A la Porta Pintada, els dependents de consums registraren un sacerdot malgrat no ser sospitós per no dur cap embalum; o el registre exhaustiu i minucios que s'efectuà al rector de Valldemossa.¹¹⁷

No ens estendrem més sobre la fiscalitat peculiar dels consums al llarg del XIX, contribució que s'estengué fins a la primera dècada del XX, quan finalment fou abolida i substituïda per altres tipus de taxes, però sí assenyalar que hauria de ser objecte d'investigació específica per part dels interessants en aquest camp, pot ser juntament amb les contribucions rústica, urbana i industrial, doncs aquí ho analitzem sols en relació a la població –la base demogràfica dels consums així ho indica-, quant a que un dels efectes que tingué fou el de l'emigració, és a dir, fou motiu de desplaçament de població.

Per altra part, en la contribució industrial existien 9 bases el 1887 –que havien canviat a 10 en 1897- en les quals Palma de Mallorca estava inclosa en la 2^a, mentre que 17 pobles de Mallorca estaven inclosos en la bases 9ª per tenir menys de 2.300 habitants, 22 pobles per la 8ª per tenir entre 2.301 i 5.400 habitants, cinc pobles per la 6ª per tenir entre 10.001 i 16.000, i un poble per la 5ª per tenir entre 16.001 i 20.000 habitants¹¹⁸.

És evident que qualsevol font de caràcter fiscal s'ha d'analitzar amb prevenció per l'ocultació de dades que pot presentar. Els censos de població de l'etapa liberal ja no eren unes estadístiques exclusivament amb finalitat fiscal, però sí un mitjà per a calcular les quotes tributàries -contribucions de consum i industrial-, a més d'altres conceptes que repercutien en els pressuposts municipals com les escoles i els salaris dels mestres, en part a càrrec dels ajuntaments. En aquest sentit, a partir de 500 habitants el municipi havia de sostenir una escola de nins i una de nines. De 2.000 habitants en endavant dues escoles d'ambdós sexes i cada dos mil habitants més

---

¹¹⁶ En concret el diari reflexionava sobre la qüestió de la següent manera: “¿Y no habría modo de hacer entrar en vereda a los empleados de dicho ramo que abusan del público sin ton ni son? Será un milagro el día que así se haga”. El Palmesano, núm. 1590, (23 de desembre de 1890.)

¹¹⁷ El Palmesano, núm 1548 i 1553, novembre de 1890.

¹¹⁸ INE. Caixa 117. ARM.

augmentar-les en una escola més per a cada sexe. Els sous podien anar des de les 625 pessetes en pobles de 500 habitants fins a les 2 mil en localitats de 40 mil habitants en endavant.¹¹⁹ Això va donar peu a que els mestres se'n cuidessin d'exigir un augment del seu migrat sou quan el cens de població del nucli on radicava l'escola havia augmentat i també, com veurem, a algunes maniobres per part dels interessats, ajuntaments i mestres, per alterar el resultat del cens.¹²⁰

A causa del transfons fiscal, sobretot en referència a l'impost de consums que afectava a l'economia de les classes populars per gravar els productes de primera necessitat¹²¹, cal fer una revisió crítica sobre la veracitat de les xifres que donen els censos. Tot i això, el grau de fiabilitat dels documents censals com a font estadística i demogràfica sembla molt alta pel grau de control al qual foren sotmesos els recomptes sospitosos realitzats en els municipis.¹²² A més a més, com veurem en un altre apartat d'aquest estudi, l'excessiva pressió fiscal que suposava l'impost de consums sobre les classes treballadores fou una de les causes que s'al·legaven per explicar l'emigració a la darreria del segle XIX i principis del XX. Com que la seva quantia es calculava segons unes taules d'interval d'habitants, quan una localitat superava el límit d'habitants establert en el pagament d'una quota a causa de l'augment de població, havia de respondre per l'interval següent, cosa que implicava un augment impositiu. Per evitar aquest increment, alguns ajuntaments intentaren maniobrar per ocultar població amb la finalitat d'evitar l'increment de quota, ocultació que podia arribar a centenars de

---

¹¹⁹ En concret els sous dels mestres segons el tipus de població del municipi on residien els mestres era el següent: En pobles de 500 habitants 625 pessetes; de 500 a 1.000 825 pessetes; de 1.000 a 3.000 1.100 pessetes; de 10.000 a 20.000 1.375 pessetes; de 20.000 a 40.000 1.650 pessetes. INE. Caixa 117. ARM.

¹²⁰ La població de les localitats es podia conèixer a través del document dels nomenclàtors, no a través del cens que donava la xifra global d'habitants del municipi. Per això a l'oficina de Treballs Estadístics de Palma es va donar compte, en una carta del 2 de gener de 1892, que: "Varios maestros de escuelas reclaman certificados del número de habitantes de entidades de población que constan en el nomenclátor". INE. Caixa 116. ARM. Posteriorment la Direcció General de l'Institut Geogràfic y Estadístico va enviar una comunicació al Cap de Treballs Estadístics dient el següent: Los maestros de escuela...en su atento volante de 2 de actual, deben acudir a la Dirección General de Instrucción Pública, exponiendo todo cuanto crean que pueda favorecerles, incluso lo que se diga en el Nomenclátor: y la Dirección de Instrucción pública entonces, pedirá informe a la del Instituto Geográfico y Estadístico. Esto es lo que diariamente estamos haciendo, pues son muchísimos ya los maestros de diferentes provincias que fundan sus reclamaciones en los datos del nomenclátor: acuden a su dirección y ésta a su vez nos pregunta a nosotros. (Carta del 8 de gener de 1892). INE. Caixa 436. ARM.

¹²¹ Vegi's el que deia "El Porvenir de Mallorca. Revista Agricultura, comercio, medicina y Viajes". (1876). Palma: Imprenta de Bartolomé Rotger, pàg. 357: "Desgraciadamente la contribución de consumos aumenta en gran manera el valor de los artículos de primera necesidad, y quien primero siente las consecuencias de este aumento es la clase pobre, que está sujeta a la dura condición del trabajo".

¹²² A ningú se li s'escapava que la base per el pagament de l'impost de consums s'establí en relació a les xifres de població, per la qual cosa en alguns casos s'han de mirar les estadístiques amb certa prevenció per l'ocultació demogràfica que podrien contenir. Vegi's l'apartat "El somni americà" a SALAS VIVES, Pere (2011): *Història de Pollença segle XX*. Palma: Ajuntament de Pollença i Sa Nostra. Pp. 42-53.

persones en algunes localitats. Aquests intents de frau no passaren desapercebuts per la Junta Provincial del Cens de Població, al menys a partir de 1887 que és el moment en el qual es produí una abundant informació al respecte a les oficines de l'esmentada Junta, que sotmetia a un anàlisi exhaustiu els resultats que anaven enviant els municipis. Tot plegat demostra que les autoritats provincials eren perfectament conscients d'aquests fets, dels possibles canvis de quota de l'impost de consums en aquells ajuntaments amb una població pròxima a un canvi de tarifa¹²³. L'animadversió de bona part de la població, especialment la que tenia menys recursos econòmics, cap a l'impost de consums era més que evident. Aquest sentiment era recollit a vegades per les autoritats municipals que intentaven alleugerir, si era possible, la càrrega impositiva als seus conciutadans. Com a botó de mostra la queixa de l'Ajuntament d'Esporles en el cens de 1887 que considerava al municipi perjudicat a causa de la presència de la secció de la Guàrdia Civil i de Carabiners ja que segons s'afirmava, aquests col·lectius amb les seves famílies, si bé comptaven com a població del municipi, no ho feien a l'hora de pagar l'impost de consums, del qual n'estaven exempts, fet que repercutia en un augment de la contribució per a la resta de la població.¹²⁴

A causa de la base demogràfica de la taxa de consums, quan s'havien de realitzar les operacions censals per un nou cens, entre els treballs preparatoris d'aquest hi havia explicar a la població, per assegurar la seva col·laboració, que no es tractava d'establir un nou impost. En aquest sentit, en el cens de 1900 en un volant intern de l'oficina de treballs estadístics es deia que s'havia de “preparar favorablemente la opinión del público por medio de bandos, pregones y otros medios de publicidad, haciendo todo lo posible para asegurar al vecindario que el censo no anuncia un nuevo impuesto y que ningún daño ha de reportar antes al contrario, que está en interés de

---

¹²³ En aquest sentit és significativa la nota preventiva del lligall de l'expedient general de setembre de 1887 que deia: “Llamar la atención sobre los municipios que en el último censo aparecen con una cifra próxima a alcanzar el tipo marcado para variar la tarifa de algún impuesto”. INE. Caixa 116. ARM

¹²⁴ L'article 240 de la Llei de Consums de 1881 parlava d'aquesta excepció. En concret l'Ajuntament es queixava de la següent forma: “Los cupos de consumo para el tesoro, el contingente provincial y casi todas las demás cargas y gravámenes de un municipio, se imponen al mismo con relación al nº de vecinos que cuenta, y como los individuos de la guardia Civil y Carabineros con sus familias, están exentos por ley de todo gravamen; pues los consumos, único que pagan en ciertos casos no lo pagan aquí por hacer efectivo dicho impuesto por reparto vecinal del que también están exentos. Demostrado queda pues, que contando como vecinos a dichos individuos y familias es en perjuicio del municipio; pues sus vecinos tendrán que pagar las cargas que se impongan para ellos”. INE. Caixa 118. ARM.

todos hacerlo bien, a fin de presentarnos a propios y extraños en nuestro verdadero estado”¹²⁵.

Encara en el cens de 1920, quan ja no existia la contribució de consums, els treballs censals topaven amb dificultats per la prevenció en que era percebuda aquesta estadística per part de la població, segons deia l’informe sobre els seus resultats a l’Ajuntament de Palma¹²⁶.

Així doncs, són fiables les dades demogràfiques de població recollides en els censos si una de les seves finalitats era la fiscal? Per la documentació analitzada la resposta és afirmativa ja que a les oficines de la Junta Provincial es feia un anàlisi exhaustiu dels treballs censals realitzats a cada poble, on eren revisats minuciosament. Els resultats provisionals del cens que enviava cada municipi eren sotmesos a un estricte control a la recerca d’errors, d’anomalies i duplicitats. Es comparaven les xifres amb l’anterior cens respecte del número d’edificis, del nombre de famílies i del nombre d’habitants. Quan es detectava alguna anomalia en l’evolució de la població o algun altre defecte, s’instava a la seva explicació o correcció en un plec de rectificacions que s’havia de contestar punt per punt i especialment, quan es constatava que hi havia hagut baixa de població i aquesta no estava justificada o, si ho estava, aquestes explicacions no satisfien les autoritats censals, de seguida s’aixecaven les sospites de frau. En els casos en que els dubtes sobre el cens eren més elevats, una comissió de rectificació es desplaçava sobre el terreny per comprovar la veracitat del cens, efectuant un recompte complet del cens per corregir el que es consideraven anomalies i errors, a més de depurar responsabilitats si es detectava mala fe en l’ocultació¹²⁷.

Un altre forma de control a les corporacions municipals per part de la Junta Provincial del Cens era, quan hi havia una baixa pronunciada en la població, sol·licitar-

---

¹²⁵ INE. Caixa 126. ARM.

¹²⁶ En concret, l’informe deia: “Ha sido también causa de resultar defectuoso alguno de los datos procedentes de la inscripción el no haberse podido conseguir que el público depusiera todo temor a que sus declaraciones sirvieran de base a algun impuesto bien sobre los sueldos, bien sobre las personas de servicio; habiendo hecho lo possible para aminorar las deficiencias”. INE. Caixa 144. ARM.

¹²⁷ En un volant intern de l’oficina de treballs estadístics el 1897 es deia: “Temo que algunos ayuntamientos tengan interés en ocultar población, por cuestión del pago de contribuciones, pero procuraré que esto no sea y a éste fin cuando lo crea conveniente, haré las observaciones y reparos consiguientes y en último caso propondré a la Junta Provincial el envío de comisiones de comprobación”. INE. Caixa 126. ARM. També vegi’s el cas d’un volant dirigit al Cap del Negociat d’Estadística del 16 de gener de 1901 que: “en los ayuntamientos, en general, hay una gran resistencia en declarar la verdad a causa de los impuestos y con sentimiento temo sean infructuosas cuantas comunicaciones les dirijo sobre el particular y que no habrá más remedio que proponer la salida de Comisiones de comprobación”. INE. Caixa 126. ARM

los una llista d'altres i baixes del padró d'habitants certificada pel secretari de l'ajuntament. El període de temps que abraçava era des del darrer cens realitzat fins a l'actual, és a dir, el de la dècada anterior al cens. Una vegada aquests documents estaven en mans de la Junta Provincial, es comparava el nombre de baixes del padró amb les que havia donat el cens. Així i tot alguns pobles no enviaren les llistes sol·licitades per deficiències en la gestió del padró d'habitants o simplement per desconeixement de les dades demanades ja que gairebé ningú notificava a l'Ajuntament la seva partida cap a un altre lloc. Si les llistes enviades no arribaven a provar la baixa quantificada en el cens podria donar lloc a una visita d'inspecció.¹²⁸ Si en un municipi la població real era inferior a la calculada probable, a partir de la diferència entre naixements i defuncions, i aquesta baixa no estava suficientment documentada, per exemple, en una relació d'altres i baixes del padró d'habitants, es traslladava una comissió de verificació al municipi per revisar els treballs censals realitzats pels membres de l'ajuntament i establir, quan la presumpta ocultació havia estat finalment constatada, si aquesta tenia el caràcter de "maliciosa" –intencionadament amb la finalitat de aconseguir una rebaixa impositiva- o simplement era a causa del desconeixement sobre com s'efectuaven determinats treballs censals.¹²⁹ D'aquesta manera, els intents d'ocultació en algunes localitats foren detectats i corregits diligentment per la Junta Provincial del Cens. En aquest sentit, la Junta Provincial va obligar a efectuar nombroses rectificacions als municipis, ordenant la inclusió d'efectius demogràfics no consignats inicialment, ja fos per error o per ocultació premeditada, i imposant diverses multes als ajuntaments, a més d'obligar a pagar als consistoris implicats les despeses de desplaçament des de la capital així com els treballs de la comissió de rectificació desplaçada a l'efecte¹³⁰. En cas contrari, quan els resultats de la

---

¹²⁸ Això va ocórrer especialment durant les operacions censals de 1887. Així s'han localitzat llistes d'altres i baixes en el padró d'habitants dels següents pobles: Alaró, Andratx, Calvià, Campanet, Costitx, Deià, Estellencs, Pollença, Porreres, Puigpunyent, Sineu, Sóller, Valldemossa i Vilafranca.

¹²⁹ En el cens de 1897 el Director General de l'Instituto Geográfico Estadístico envià una comunicació al Governador Civil, com a cap de la Junta Provincial del Cens, en la qual s'assenyalava: "...si entre la población calculada y la que resulte del censo hubiere diferencias que no se justifiquen plenamente, se depurará la verdad por todos los medios hábiles llegando hasta la comprobación sobre el terreno en los casos dudosos y castigando con todo el rigor de la ley, si quedara demostrada la malicia en la ocultación". INE. Caixa 125. ARM.

¹³⁰ En relació a aquest tema, l'article 69 del Real Decret per a l'elaboració del cens deia el següent: "En cualquier período de las operaciones censales en que la Juntas Provinciales tuviesen vehementes y fundadas sospechas de ocultación en el número de los habitantes correspondientes a uno o a varios Ayuntamientos de la provincia, podrán proponer a la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico que se giren a los mismos visitas de inspección para depurar sobre el terreno el grado de confianza que deba concederse a la inscripción hecha; y en caso de resultar errores de consideración u

investigació eren negatius respecte de l'ocultació les despeses anaven a càrrec de la Junta Provincial. Per una carta de la Direcció General de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, organisme responsable del cens, dirigida a la Junta Provincial sabem que les sortides de comissions a les poblacions sols s'havien d'efectuar quan es tengués la certesa absoluta que la causa de la rectificació era imputable a l'ajuntament doncs així aquesta institució era la que s'havia de fer càrrec de les despeses: "Precisa tener en cuenta que la situación del Tesoro Público no permite imponerle obligaciones, antes bien aconseja reducir las, y por tanto es necesario tener absoluta seguridad de que las visitas de comprobación han de dar por resultado el descubrimiento de ocultaciones de habitantes, en virtud de las cuales, los gastos que se originen hayan de ser satisfechos por los ayuntamientos"¹³¹.

Si l'objectiu de les sortides era trobar obligatòriament una ocultació de població atribuïble a negligència, desídia o desig d'evadir l'impost de consums per evitar despeses pròpies, inevitablement ens sorgeix una altra dubta. Eren realment justificades les rectificacions, que gairebé sempre eren per augmentar la població, o hi hagué un excessiu zel per part de les autoritats provincials per evitar frau fiscal i s'inclogueren efectius de població que en realitat no haurien d'haver estat comptabilitzats?. La qüestió és especialment conflictiva a aquelles localitats afectades per una emigració massiva com foren Pollença, Manacor i Sóller entre d'altres, en els quals no obstant l'emigració al·legada com a causa en la baixa de població, foren objecte d'intensa investigació de part de la Junta Provincial del Cens, temerosa que els municipis exageressin les xifres d'emigració.¹³² Per exemple, en un volant dirigit el febrer de 1901 al Cap del Negociat d'Estadística sobre la baixa en general de població a Balears es deia que "se debe a la emigración habida estos últimos años motivada por la paralización casi completa de la fabricación de calzado principal industria de muchos pueblos de esta provincia, lo cual ha producido una gran crisis obrera; si bien en algunos municipios hay bastante de verdad en lo referente a la emigración, en otros no creo sea real, sino que los

---

ocultaciones maliciosas, además de satisfacerse los gastos de la visita por los Ayuntamientos respectivos, se pasará a los Tribunales el tanto de culpa, que a los efectos a que haya lugar".

¹³¹ Carta datada el 30 de juny de 1899. INE. Caixa 125. ARM.

¹³² No debades el 1897 el Director General de l'Institut Geogràfic y Estadístic comunicà al Governador Civil que "Es indudable que por efecto de las crisis industriales puede haber cierta emigración interior o exterior; pero no es menos cierto que los pueblos por evitar el aumento de contribuciones, acuden a toda clase de argucias para ocultar su población, y no vacilan en pretextar una emigración que a veces no existe o es tan pequeña que apenas altera la cifra total de sus habitantes". INE. Caixa 125. ARM.

ayuntamientos saben que el aumento de población es aumento de tributación y procuran por todos los medios posibles no aumentar sus cifras...”¹³³.

Així mateix l’obsessió per l’eventual ocultació de població quedava palesa en el mateix volant, quan el Cap dels treballs estadístics a Balears afirmava que “por noticias particulares que he podido adquirir, me consta que en algunos ayuntamientos existe ocultación maliciosa si bien no puedo oficialmente manifestarlo por falta de datos y solamente cuando se reciban todos los documentos y se ordene pase a dichos términos municipales una visita de comprobación, se podrá, si es posible, averiguar la verdad”¹³⁴.

A les localitats on existia una important contingent de població emigrada a ultramar es generaren alguns conflictes al respecte, especialment per la tendència que hi hagué de donar de baixa del padró aquesta població. En canvi, les autoritats provincials, després de les seves visites d’inspecció, els tornaven a incloure en el cens com a població de dret absent. El dubte consisteix en saber si realment conservaven el veïnatge a la seva localitat d’origen o ja l’havien perdut legalment doncs segons la llei vigent d’empadronament els habitants perdien el veïnatge al cap de dos anys d’absència de la localitat. Però com que els emigrants mai comunicaven a l’ajuntament la seva sortida, ni molts ajuntaments duïen al dia el registre del padró en el segle XIX, a vegades resultava especialment difícil esbrinar si un habitant s’havia d’excloure o no del padró. A l’hora d’efectuar el cens els ajuntaments, especialment els tres esmentats anteriorment, veient la possibilitat de disminuir població i així alleugerir la pressió contributiva no dubtaren a excloure la població absent emigrada. Posteriorment la Junta Provincial rectificava les xifres tornant a incloure aquest sector de la població. Es produí un ball de xifres que acabà sempre a favor de l’augment de població consignada, malgrat les protestes dels consistoris que a vegades elevaren recursos administratius contra la decisió de la Junta Provincial. Uns intentàvem minimitzar l’impacte fiscal d’aquest impost sobre la depauperada economia dels seus conciutadans amb el marge de maniobra que els oferia la possibilitat de llevar població absent emigrada. Els altres -les

---

¹³³ INE. Caixa 126. ARM.

¹³⁴ Ibid. També en el cens de 1900 es deia que en els ajuntaments de pocs habitants no eren sospitosos d’ocultació maliciosa doncs en aquests casos era fàcil poder justificar la baixa, sinó en els Ajuntaments grans com Pollença, Manacor, Lluçmajor els quals, quan volien obtenir una baixa en el cens, ho feien amb els arrendataris i personal de les possessions: “...cuando quieren producir baja...no suelen dejar de incluir los que tienen una vecindad continua en el término, sino que lo efectúan en las familias de los colonos y mozos de labranza de los predios, que en esta provincia es costumbre arrendar solamente por un año y en muchos casos el colono y mozos de labranza no son naturales del mismo término municipal y solamente están uno o más años en él, según si al terminar el arriendo lo dejan o continúan así es que resulta muy difícil una comprobación del Censo en esta provincia”. Volant de l’1 de maig de 1901. Ibid.

autoritats provincials i de l'estat- sembla que intentaven evitar a tota costa alterar a la baixa la recaptació contributiva, tot plegat amb una base poc clara quant als criteris per excloure o incloure uns veïnats del padró municipal. Inicialment els municipis amb una forta emigració quedaren en una situació perjudicial perquè la càrrega contributiva augmentava sobre la resta de veïns. Efectivament, en fer el repartiment de consums, els ciutadans presents havien de pagar unes quantitats per població oficial –la dels censos- que per població real no els correspondria¹³⁵. No obstant això, les comissions de rectificació abans de fer l'aprovació final del cens, havien anat carrer per carrer i casa per casa a les àrees rurals i al nucli urbà, demanant antecedents i notícies particulars dels habitants presents i absents objectes d'investigació i amb les dades recollides feien les correccions del cens.

No sols els municipis es resistien a la inscripció d'habitants, també els particulars a vegades eren refractaris a quedar registrats en el cens per la por als efectes impositius. Per exemple en el cens de Bunyola de 1887 s'informà que “la mayoría de los individuos no inscritos eran hembras viudas de edad avanzada e inútiles que por su falta de instrucción y creyendo que al inscribirse se les haría pagar algún tributo hacían lo imposible para su no inscripción”. També molta gent evità inscriure's en el cens de 1897, especialment conflictiu en aquest tema a causa de la guerra de Cuba. La Junta de Palma manifestà en el plec de rectificacions que “las preocupaciones del pueblo de que el Censo es para aumentarles las tributaciones y mucho más en la época de la última inscripción, que cundió la idea que el empadronamiento general era para hacer una requisita para enviar tropas a las guerras que sosteníamos con nuestras pérdidas colonias, de manera que a pesar de cuanto se hizo en las distintas rectificaciones quedaron omisiones y equivocaciones¹³⁶...”.

En el cens del mateix any, la comissió rectificadora desplaçada a Manacor per tal d'averiguar que hi havia de veritat en l'enorme baixa d'habitants experimentada respecte del cens de 1887, va comprovar de primera mà la prevenció de la població o, directament, la negativa a col·laborar amb els membres de la comissió desplaçats a la

---

¹³⁵ Respecte de l'impacte fiscal inicial de l'emigració Vegi's SALAS VIVES, Pere. (2011): *Història...*P. 46 que diu això que segueix: “El republicà Joan Albis va fer saber als seus companys de consistori el greu perjudici que pesava sobre Pollença a causa de tenir assignada una quota per impost de consums i de contribució territorial segons el nombre d'habitants considerat abans de l'inici de la gran emigració a Sud-Amèrica”.

¹³⁶ INE. Caixa 121. ARM.

localitat, ja que es consideraven enormement perjudicats per l'impost de consums per l'actuació d'anteriors Junes:

“Muestrase el vecindario receloso en extremo a pesar de que la comisión hace todo lo posible para desvanecer los temores de un aumento de tributación (...) los habitantes de Manacor se sustraen en lo posible a facilitar datos, rehúyen contestar a las preguntas para averiguar su número y procuran ausentarse de sus domicilios tan luego aperciben al personal de la Comisión. En estas circunstancias y condiciones es evidente que la rectificación resulta penosa y difícil, por tener que recoger datos de personas que se resisten pasivamente a facilitarlos”¹³⁷.

Una carta del secretari de l'Ajuntament de Sa Pobla, pel novembre de 1900, al Cap de Treballs Estadístics, és reveladora sobre com el cens de 1877 va provocar un augment impositiu i que això repercutia negativament en la veracitat dels futurs censos, doncs la població havia associat el cens amb l'augment de la taxa de consums i d'indústria quan feia les següents observacions:

“Secretario ya en 1877 y joven sin experiencia, quise que el censo del municipio que servía reflejara el mayor grado de veracidad. Efectivamente, no quedó un solo habitante sin incluir, pero ¡desengaño merecido!, en 1879 se aumentaba el cupo del impuesto de consumos en algunos centenares de pesetas en proporción al aumento de habitantes de hecho que aparecían en el censo, y lo mismo sucedió respecto a la base para la tributación por industria. Vino el censo de 1887 y tuvo que apelarse a cierta estratagema para no incurrir en semejante bobada. Nuestros gobernantes parece que no buscan sino atraer al garito a los incautos para después meter de firme la cuña en el que se ha dejado coger. Y esto ha sucedido y sucederá siempre; por ello es que los pueblos, escamados, no

---

¹³⁷ INE. Caixa 125. ARM. L'excessiva càrrega impositiva sobre Manacor hauria estat provocada per l'elevat cens de 1887, amb casi vint mil habitants. En el de 1897, amb xifres molt inferiors, es deia que el de 1887 era fals i que s'havien exagerat les xifres, sent un cas paradoxal ja que, al contrari d'intentar ocultar població, el que es va fer va ser augmentar-ne el nombre, segons afirmava la Junta municipal del cens de 1897. El cas de Manacor, com el de Pollença i Sóller, s'analitzaran amb més deteniment en el capítol “L'emigració a través de les Junes Municipals dels censos”, en vista de la seva complexitat.

fían en palabras y promesas y se retraen y hasta cierto punto está muy justificado su retraimiento”¹³⁸.

En el darrer terç del segle XIX començà un cicle demogràfic recessiu a Balears, causat per una notable emigració, tant a l’interior de cada una de les illes en direcció als centres urbans més dinàmics, com a l’exterior especialment a Amèrica del Sud. Prova d’això, fou el cens de 1887 quan 40 municipis de Mallorca presentaren baixa de població respecte de la calculada probable, signe inequívoc d’emigració. Davant d’aquesta davallada demogràfica tan extensa, el criteri que va seguir l’oficina de treballs estadístics va ser enviar comissions de comprovació del cens a aquells pobles que superessin el 10% de baixa respecte de la població calculada probable. En aquest sentit es feren visites de comprovació als municipis d’Andratx, Bunyola, Fornalutx, Muro, Pollença, Porreres, Santa Margalida, Selva i Sóller “a fin de cerciorarse de la verdad del empadronamiento”¹³⁹. Muro era l’únic d’aquests municipis que no arribava al 10% de baixa, sinó que tenia un 7,04%. El resultat d’aquestes inspeccions fou inscriure 3.695 habitants més en la població de fet i 4.288 en la de dret a Balears que no havien estat comptabilitzats inicialment en els resums provisionals. Les diferències de més entre la població de fet provisional i la finalment rectificada o definitiva a Mallorca foren en el cas d’Andratx 25 habitants, de Bunyola 52, de Fornalutx 3, de Muro 469, de Pollença 418, de Porreres 506, de Santa Margalida 454 i de Sóller 701. A causa de la urgència que es sol·licitava des de la Direcció General, les visites de comprovació dels municipis de Sóller, Fornalutx, Selva, Santa Margalida, Pollença i Porreres s’hagueren de realitzar en 38 dies, cosa que denota una certa precipitació. El cap dels treballs estadístics i tres auxiliars més hagueren de recórrer els nuclis de població, més la part rural amb totes les possessions i cases disseminades.¹⁴⁰ En conjunt es va revisar la inscripció de 33.377 habitants dels termes municipals esmentats. De Selva, Pollença i Porreres s’arribà a la conclusió que no hi havia hagut intenció premeditada d’ocultar població. No així a Sóller –per les gran diferències detectades- i Santa Margalida, fet pel qual es demanaven, segons s’estipulava a les instruccions del cens, responsabilitats davant la

---

¹³⁸ INE. Caixa 126. ARM.

¹³⁹ INE. Caixa 117. ARM.

¹⁴⁰ A Sóller el 1887 en una carta datada el 27 de setembre de 1888 sobre els treballs de rectificació de la comissió es va dir: “El personal de la Comisión ha trabajado con la mayor perseveración a fin de cumplir debidamente su cometido empezando la rectificación a las siete de la mañana interrumpiéndola a las doce y media para comer; continuando a las dos de la tarde y terminando al anochecer. Algunas horas de la noche se dedicaban a la formación del cuaderno auxiliar, comprobaciones, adiciones en el padrón, etc. Lo accidentado del terreno, las distancias de algunos caserios y demás dificultades han sido vencidas ventajosamente como lo demuestra el resultado obtenido”. INE. Caixa 113. ARM.

Justícia¹⁴¹. En el cas de Muro la comissió no va poder determinar si l'ocultació era deguda a mala fe o a causa de la poca atenció de la Junta Municipal i s'afegia que s'havien trobat carrers sencers en els quals no s'havia duit a terme la inscripció dels residents.¹⁴²En aquest sentit, un element que dificultà no poques vegades la realització dels treballs estadístics fou l'escassa alfabetització, tant del personal que intervenia en els treballs censals com de la població en general, fet que provocava errors i omissions.

El cens de 1887 realitzat a Sóller va ser un clar exemple d'intentar reduir el cens per pagar menys quota de consums. La Junta Municipal va presentar un cens de 7.442 habitants de fet i 7.967 de dret, dades amb les quals l'Oficina de Treballs Estadístics no hi va estar d'acord. Alguns mesos més tard, durant l'estiu de 1888, s'hi envià una comissió de rectificació. Després de les rectificacions efectuades la població va augmentar fins a 8.143 habitants de fet i 8.732 de dret, cosa que implicava una pujada de la tarifa de consums per superar els 8 mil habitants. Com que l'ajuntament de Sóller fou condemnat a pagar les costes de rectificació, el batle va al·legar davant la Junta provincial del cens que no hi havia raó per a la sanció, doncs la rectificació s'havia fet molts mesos després, quan es va produir un augment de la població fruit de la tornada dels emigrants de l'estranger, probablement en la seva majoria de França amb motiu de la finalització de la temporada de la venda de fruita. A la carta, datada el 12 de novembre de 1888, deia que la rectificació no podia ser suma real per:

“(...) haberla practicado al cabo de nueve meses de terminado el censo y durante este periodo de tiempo hubo mucho movimiento de personas que en el momento crítico de practicarse aquel residían en el extranjero y en América y al objeto de pasar algunos meses en su país natal vinieron aquí en el verano pasado, como es público y notorio; por consiguiente, el aumento que acaso haya podido obtenerse en la rectificación de que se trata es ficticio e ilusorio...pues si la población la ven concurrida en verano y principalmente en la época en que tuvo lugar la rectificación que nos ocupa, es por la razón enunciada; no sucediendo lo propio en los meses de diciembre, enero, febrero y marzo, que más bien

---

¹⁴¹ INE. Caixa 117. ARM.

¹⁴² INE. Caixa 112. ARM.

tiene carácter de desierto que de población (...) y de admitirse aquel acarrearía perjuicios grandes y enormes a la verdadera población”.¹⁴³

L'al·legació de l'ajuntament, qualificada d'improcedent per la Junta provincial, no fou acceptada.¹⁴⁴ Les autoritats censals consideraren l'absència d'uns 700 individus com a temporal, amb la qual cosa era improcedent donar-los de baixa del cens d'habitants. Tot i això, alguns membres de la Junta provincial com el president de la Diputació s'havien manifestat favorable a les pretensions de l'Ajuntament de no pagar la multa.¹⁴⁵

A nivell de l'estat espanyol, les autoritats detectaren un augment dels intents d'ocultació de població en els censos elaborats el 1897 i 1900: “la tendencia a ocultar habitantes, suscitada por nuestro sistema tributario, y principalmente por el impuesto de consumos, se agravó en los años 1897 y 1900”¹⁴⁶. A Mallorca, en el cens de 1897 el nombre de pobles amb més del 10% de baixa respecte de la població probable havia augmentat considerablement. Foren els casos d'Alaró, Artà, Búger, Costitx, Deià, Felanitx, Fornalutx, Lloseta, Manacor, Marratxí, Pollença, Puigpunyent, Sant Llorenç, Santa Margalida i Selva¹⁴⁷. Malgrat la més que evident emigració i seguint els criteris de la Direcció General de no fiar-se d'aquests fets, se li proposaven inspeccions als pobles esmentats com a “único medio de aumentar las cifras del censo o asegurarse de la verdad de la baja. La crisis económica por la falta de Trabajo, la pérdida de los viñedos y las guerras han mermado a la población de esta provincia, pero no en

---

¹⁴³ INE. Caixa 113. ARM.

¹⁴⁴ A la reunió del 6 de desembre de 1888 es va acordar “...denegar en absoluto las pretensiones del Alcalde de Sóller y que se le comunique lo improcedente de su petición así mismo que esta Junta ha visto justificados los motivos que obligaron a rectificar los trabajos censales de Sóller por el brillante resultado obtenido por la comisión de cuyo jefe y personal a sus órdenes ha quedado altamente satisfechos....Finalmente se acordó manifestar al Alcalde de Sóller el desagrado que ha causado a esta Junta la negligencia demostrada en el servicio del censo por la Junta municipal y que ha dado origen a las importantes rectificaciones que se han llevado a cabo”. INE. Caixa 296. ARM.

¹⁴⁵ A l'acta del 12 d'octubre de 1888 es va fer constar el següent: “...pidió la palabra el exmo. sr Pedro Ripoll presidente de la Diputación Provincial, quien sostuvo que aquel Ayuntamiento no debía satisfacer la cuenta presentada por la comisión rectificadora alegando que practicó en el terreno y conocedor de las costumbres de aquel pueblo sabía que en determinadas épocas salían de la isla y pasaban en la Península o en el extranjero grandes temporadas en virtud de su espíritu comercial de lo cual se infiere no habiendo motivo para suponer lo contrario, que si es cierta a cifra hallada por la comisión rectificadora podía en 31 de diciembre ser no menos verdadera la presentada en el resumen por aquella Junta Municipal”. INE. Caixa 296. ARM.

¹⁴⁶ MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y BELLAS ARTES (1903): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio de 1896-1900*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Pàg. 15.

¹⁴⁷ Informe datat el 20 de juliol de 1898. INE. Caixa 125. ARM.

proporciones tan excesivas como pretenden algunas juntas municipales”¹⁴⁸. La postura oficial continuava sent d’incredulitat davant les xifres demogràfiques minvants, tot per evitar l’evasió en l’impost de consums i per això sols acceptava les baixes inferiors als 10% de la població calculada probable i, a més, que aquestes estiguessin convenientment explicades.

El juliol de 1899 la Direcció General contestava afirmativament a la sol·licitud de la Junta Provincial d’organitzar visites d’inspecció a Binissalem, Lluçmajor, Inca i Sant Joan. Però tot seguit es dubtava que aquestes visites de comprovació donessin com a resultat el descobriment d’ocultacions. La realitat de l’enorme emigració a Mallorca es va fer evident quan la major part de les comprovacions sobre el terreny confirmaren la baixa d’habitants i que no hi havia hagut ocultacions. Fins i tot, en el cas de Felanitx, que amb 681 habitants de menys que a 1887, havia provocat “sospechas vehementes de que se hubieran ocultado habitantes para conseguir disminución en el impuesto de consumos” però s’hagué de reconèixer la veracitat del recompte¹⁴⁹. No oblidem que la crisi vinícola dels anys 90 de segle XIX estava en la seva plenitud. Des de la Direcció General s’envià una llista d’ajuntaments amb els resultats dels censos considerats inadmissibles o bé per una gran ocultació d’habitants o bé perquè aquests resultaven disminuïts en el nucli de població i augmentats en la part rural. D’aquests, Búger, Costitx, Lluçmajor, Manacor i Pollença alteraven la base contributiva de l’impost de consums cap a una tarifa inferior per presentar baixa en el nucli urbà, malgrat presentessin alta, amb l’excepció de Costitx, a les seves àrees rurals¹⁵⁰. Andratx, Campanet, Esporles i Palma no l’alteraven però presentaven notables baixes en els majors nuclis de població del municipi i també l’augmentaven en la seva part rural. Com recordarem, el repartiment de consums es feia en relació als habitants del nucli o casc de la població i del radi, separadament de la resta del municipi o àrea rural. La disminució de població en els nuclis urbans més que no a les àrees rurals va ser una constant a finals del segle XIX com tendrem ocasió de comprovar més endavant. Representava un moviment de població que podria tenir diverses causes, entre les quals hi hauria l’emigració d’aquells jornalers sense terra i evitar pagar les quotes de l’impost de consums. En el cens de 1897 és de destacar el cas de Manacor, municipi que va experimentar una de les taxes emigratòries més elevades. La comissió de rectificació

---

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Carta del 5 de juliol de 1899. Ibid.

¹⁵⁰ INE. Caixa 124. ARM.

enviada va constatar la gran quantitat d'habitants que havien marxat per efectes de la crisi econòmica, però assenyalant també com a causa de la diferència de població respecte de l'anterior cens, a un error en el recompte de Junta Municipal del cens de 1887, que havia censat per motius desconeguts a una població que en realitat no existia. D'aquesta manera, la Junta Provincial del Cens va determinar el següent respecte de les manifestacions de la comissió rectificadora i de la junta de Manacor:

“Se da lectura al informe relativo a la visita de comprobación en el término de Manacor. De este resulta que la población ha experimentado una baja considerable que no bastaría a explicar ni la importante emigración, ni la crisis que experimenta la agricultura, única fuente de riqueza del país, con la pérdida de los viñedos ni otras causas que influyen poderosamente en el decrecimiento de la población. Pero según manifestaciones de la Junta Municipal de Manacor, en varias ocasiones y de la opinión unánime de las personas que conocen la situación actual de dicho pueblo, en 1887 la Junta del Censo, por motivos que se ignoran exageró de un modo enorme la cifra de la población haciendo aparecer en Manacor una población que no existía; y el Sr. Presidente y los vocales de esta Junta reconocen que en aquella fecha debió cometerse el indicado error, que ha resultado evidente después de la visita de comprobación puesto que solo un pequeño aumento se ha obtenido a pesar de efectuar la rectificación con la mayor escrupulosidad, habiendo empleado todos los medios de comprobación luchando con la resistencia pasiva del vecindario refractario en alto grado a éstas operaciones por el temor de un aumento en la tributación. Como justificante de la baja se acompaña al informe lista certificada de los vecinos que han emigrado de Manacor durante el periodo intercensal. También pidió datos el Sr. Gobernador a la delegación de Hacienda con objeto de averiguar si el municipio satisface las cuotas del tesoro”.¹⁵¹

Després de diverses rectificacions dels censos en els municipis investigats el 1897, es va obtenir un augment de població escàs, signe inequívoc que l'emigració havia fet estralls a moltes localitats de la Part Forana al llarg de la dècada anterior.¹⁵²

---

¹⁵¹ Acta de la Junta Provincial. Sessió de 26 d'octubre de 1898. INE. Caixa 296. ARM.

¹⁵² A l'acta de la Junta Provincial del Cens de 7 de novembre de 1898 es va fer constar: “Manifiesta el secretario que el resultado de las visitas de comprobación que se llevó a efecto en los términos

Els treballs estadístics de 1900 també foren conflictius quant als intents d'ocultació per parts dels ajuntaments segons revelen les comunicacions internes. Així, s'elaborà una llista d'ajuntaments de majors nuclis de població que sofrien baixa en la població del cens de 1900, comparada amb la que figurava en el nomenclàtor de 1888, baixa que produïa l'alteració de la base contributiva de l'impost de consums cap una tarifa inferior. Així doncs, es feren observacions sobre els majors nuclis de Costitx, Lluçmajor, Manacor, Pla de Na Tesa –Marratxí-, Pollença i Vilafranca¹⁵³. La magnitud dels intents d'ocultació podien adquirir gran dimensions. De Pollença s'informà que la comissió de comprovació trobà 1.007 habitants omesos. Igualment es trobaren habitants omesos a Sencelles, Bunyola i Lluçmajor¹⁵⁴. La Junta Provincial feu repàs dels resultats de les visites de comprovació dels censos de 8 municipis i acordà que set d'ells havien de pagar les despeses de les comissions rectificadores.¹⁵⁵

Cal ressenyar la inspecció als treballs de recompte de la Junta Municipal de Sencelles el 1900. Sembla que fou un exemple d'ocultació de població per estalviar-se despeses pressupostàries en la dotació d'una escola. Els dos-cents habitants trobats per la comissió rectificadora convenceren a les autoritats provincials de que l'ocultació va tenir un caràcter intencionat amb la qual cosa denegaren a la Junta Municipal d'eximir-se del pagament de la multa per deficiències en el cens.¹⁵⁶

Per finalitzar el periple de les inspeccions que es realitzaren al llarg del període analitzat, en el cens de 1910, darrer en el qual encara era vigent la llei de consums

---

municipales de Lloseta, Selva, Manacor, San Lorenzo, Sancellas y Santa Margarita ha sido aumentada la población de hecho con 1.348 habitantes y 1.343 la de derecho. El resultado de las visitas de comprobación llevadas a efecto por el auxiliar primero de estadística Damian Serra en los términos municipales de Deyà, Fornalutx y Marratxí queda aumentada la población de hecho con 23 habitantes y la de derecho con 126. Los resultados obtenidos por el auxiliar primero Gabriel Massanet en los términos de Artá y Felanitx ha sido aumentar el censo con 529 habitantes de hecho y 546 de derecho. INE. Caixa 296. ARM.

¹⁵³ INE. Caixa 126. ARM. En el següent apartat es profunditzarà sobre aquest particular i altres.

¹⁵⁴ INE. Caixa 127. ARM.

¹⁵⁵ En l'acta del 19 d'agost de 1901 es va fer constar: "...en vista de los resultados obtenidos por la comisión comprobadora en los Censos de Bunyola, Son Servera, Manacor, Sancellas, Costitx, Selva, Pollença y Llubí, informar que dichos municipios deben reingresar al tesoro las cantidades gastadas en la comprobación de los censos respectivos, exceptuando el municipio de Llubí". INE. Caixa 296. ARM.

¹⁵⁶ Segons l'acta de 25 de novembre de 1901, es va deixar constància que: "(...) no procede acceder a lo solicitado, después de tener en cuenta el resultado de la comprobación, los medios de que disponen las Juntas municipales en las poblaciones de escaso vecindario para que no aparezca una omisión de unos doscientos habitantes, que fueron inscritos por la respectiva Comisión comprobadora a pesar de desconocer la población, además por tener la débil sospecha que esta baja pudiera estar relacionada con una solicitud que tiene presentada este mismo ayuntamiento a fin de que sea suprimida una de las escuelas de instrucción pública fundándose precisamente en los resultados de la población". INE. Caixa 296. ARM.

basada en criteris demogràfics quantitius i, per tant, podia esser objecte d'ocultació de població, es deia que s'havien de fer nombroses comprovacions:

“(...) compararan las juntas municipales los resultados que arroje el Censo respectivo, con el último padrón de los habitantes, con el último censo electoral, con las relaciones de casas habitables, con la cifra calculada probable que les haya comunicado la Junta provincial o el Jefe de Estadística, y cuando de estas comparaciones resulte la menor duda de haber omisiones de habitantes, dispondrán que las Comisiones de Sección recorran nuevamente las secciones correspondientes, hasta cerciorarse de que no hubo omisiones en la inscripción de los habitantes del Municipio”¹⁵⁷.

Com en els anteriors censos, si la Junta provincial no considerava suficientment explicada la possible baixa de la població, o els errors i omissions no havien estat rectificats, es proposava a la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico les visites de comprovació sobre el terreny. Foren objecte de comprovacions els censos d'Artà, Establiments, Felanitx, Manacor, Pollença, Santa Margalida i Santanyí en els qual s'obtingueren 1.368 habitants més en la població de fet i 2.182 en la població de dret que la consignada inicialment.

El 1910 també hi hagué una reclamació sobre el cens de Sóller sobre el qual recaigueren sospites d'ocultació denunciades pels mestres de l'escola pública, que reivindicaven un augment de sou perquè, segons afirmaven, els habitants de Sóller sobrepassaven els 10 mil habitants. En una carta de denúncia anònima firmada per “un amante sollerense” dirigida al Governador es deia que: “(...) los maestros hicieron varias y oportunas indagaciones llegando a reunir más de 250 omisiones y hecha la comprobación ante el secretario del Ayuntamiento, resultó que quedaban confirmados sus recelos”.¹⁵⁸ Com que el recompte inicial havia donat la xifra de 9.977 habitants, els mestres de la localitat feren una reclamació contra el cens: “puesto que se ha descubierto la ilegalidad que con ellos se ha cometido con el fin de que no puedan llegar al aumento de sueldo que por número de habitantes les corresponde”. En sentit similar, en la carta que els mestres de l'escola pública de Sóller enviaren al Cap de Treballs Estadístics argumentaven l'ocultació en base a una estadística d'analfabets publicada el 1904 que donava com a resultat 10.421 habitants a Sóller i que la localitat havia rebut

---

¹⁵⁷ BOP, 25 d'octubre de 1910, pàg. 5

¹⁵⁸ INE. Caixa 134. ARM.

immigració de treballadors per a les obres del ferrocarril en construcció: “(...) siendo así que Sóller no ha disminuido sino que ha aumentado notoriamente y mayormente ahora con los trabajos de la línea férrea que se han instalado en Sóller muchos obreros y muchas familias que hace ya algunos años se han establecido en esta localidad”.¹⁵⁹ Les sospites per un dels dos mestres, vocal de la Junta Municipal del cens, varen augmentar amb la resposta que va obtenir de l’Ajuntament després d’haver comunicat al secretari de la corporació que uns 250 individus no havien estat inscrits. Fou cridat de nou a l’Ajuntament per comunicar-li que hi havia hagut una equivocació en el recompte del cens, que baixava 200 individus, amb la qual cosa el cens passava de 9.977 habitants de dret a 9.757, cosa que deixava sense efecte l’augment d’habitants i, per tant, de sou que pretenien els mestres perquè no s’arribaven als 10 mil habitants. Davant aquesta inesperada i sospitosa rectificació, el mestre Antoni Ferrer envià una nova carta al cap de Treballs Estadístics Damià Serra sobre aquest fet dient: “¿Qué le parece señor Serra? ¿Qué debemos pensar de tal equivocación? ¿Será cierta o será un refugio para burlar nuestros trabajos que habían dado el resultado apetecido? No quiero hacer comentarios, pero sí quiero indicarle que seguramente se hizo el recuento una y otra vez antes de comunicar a V. el resultado y jamás han alegado equivocación alguna, hasta que han visto omisiones bastantes y que el censo iba a pasar los 10.000, cifra a que no quieren llegar pese a quien pese”. La carta acabava amb les següents afirmacions: “En fin, se ve claro se abusa de nuestro proceder, apelando a subterfugios para trastornarnos y con ellos salir triunfantes...” A la missiva es parlava de la no inscripció d’obers així com dels emigrants temporals a França, molts dels quals no foren inscrits en el cens malgrat retornar temporalment a Sóller: “Se alegaba que el censo se había hecho legalmente, pero los maestros hemos probado lo contrario, habiendo encontrado muchos obreros sin inscribir y otros más que encontraríamos si practicásemos nuevas indagaciones...Con referencia a los que residen temporalmente en Francia. Hay muchas casas donde viven cuando regresan de Francia y casi todos matrimonios enteros de mucha familia, no figuran como vecinos y no obstante van y vienen; y estos son muchísimos, creo que pasan de 1.000 habitantes los que reúnen esta circunstancia”.¹⁶⁰

Finalment, el recurs elevat al Governador Civil firmat pels mestres Josep Vicens i Antoni Ferrer datat el 29 de gener de 1911 va ser desestimat per les autoritats censals

---

¹⁵⁹ INE. Caixa 134. ARM.

¹⁶⁰ INE. Caixa 134. ARM.

que fou vist simplement com un intent d'aconseguir un augment salarial per part dels ensenyants. De fet, els resultats del cens oficial aprovat per a Sóller el 1910 va ser de 8.627 habitants de fet i 9.828 de dret. Les diferències entre la població de fet i de dret indiquen que es va tenir en compte l'emigració temporal dels absents, que no foren donats de baixa del padró.

És evident el zel amb que actuà la Junta Provincial del Cens, impulsada per una autoritat superior com fou la Direcció General de l'Instituto Geográfico y Estadístico de Madrid, que posava el punt d'alerta quan es detectava una baixa d'habitants. La base demogràfica de l'impost de consums i de la contribució industrial, sobretot en el primer cas, feia que les autoritats per sistema no es fiessin de les xifres enviades per un municipi quan aquestes no concordaven amb l'evolució dels anys immediatament anteriors o presentaven una excessiva disminució. El desig d'evitar unes dades demogràfiques incorrectes per fer disminuir la càrrega impositiva dels consums obligaren a les autoritats a fer esforços per contenir possibles fraus, amb una estratègia d'inspeccions a aquelles localitats que oferien dubtes.

Si bé en algunes localitats el cens ofereix dubtes sobre la veracitat de les xifres, tant per excés com per defecte en el número d'habitants, no podem deixar de considerar els censos de població com una eina plenament vàlida com a font històrica. Una llei de 12 de juny de 1911 suprimia progressivament l'impost de consums, tot i que el substituïa per altres tipus de gravàmens. Això no va ser impediment per a continuar amb una anàlisi exhaustiu de les autoritats censals amb la pretensió d'elaborar un cens universal i verídic ja que segons les instruccions del cens de 1920 continuaven vigents les inspeccions a aquelles localitats considerades amb un cens deficient¹⁶¹.

---

¹⁶¹ BOP, 8 de noviembre de 1920, pàg 2: "...la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico...no podrá tolerar omisiones ni deficiencias y acudirá con comisiones especiales a comprobar sobre el terreno el empadronamiento de los Municipios en que resulte deficiente, serán de cuenta de los Ayuntamientos los gastos que estas comisiones originen, en el caso de demostrarse que hubo negligencia o descuido por parte de las Juntas..."

ASPECTES POLÍTICS, ECONÒMICS I SOCIALS A MALLORCA ENTRE 1877 I 1920.

L'entrada de Mallorca dins la contemporaneïtat va venir acompanyada d'importantes transformacions econòmiques i socials. Ni la societat ni l'economia mallorquina al llarg del segle XIX romangueren estàtiques. Entre 1800 i 1860/70 experimentà canvis socials com l'ascens social dels grans arrendataris pagesos fruit de l'economia predominantment agrícola, i dels arrendataris mercaders, part dels quals es volgueren integrar en els cercles socials de la noblesa. Entre els grups pagesos econòmicament més febles començà a sorgir un sector de petits propietaris que, juntament amb els jornalers i els rotors constituïen l'escalafó més baix de la societat vuitcentista illenca.¹⁶² Ara bé, com ja hem observat, molts petits propietaris s'havien de llogar com a jornalers. Per a la primera meitat del XX, Mateu Morro al camp mallorquí distingeix tres grups socials diferenciats: Els propietaris i arrentaris grans, la pagesia propietària dintre de la qual s'hi inclouria un ampli ventall de situacions, des de grans i mitjans propietaris fins a petits propietaris; i finalment els treballadors agrícoles, és a dir, els jornalers i missatges però que també podien disposar de petites propietats.¹⁶³

A partir del darrer terç del XIX canvis en els cultius amb la introducció dels cultius comercials com l'ametller i l'acceleració del procés de parcel·lació de les grans propietats seran les senyes distintives en el camp de l'agricultura així com la progressiva pèrdua de l'hegemonia social i econòmica de l'antiga noblesa. No obstant això, a la dècada de 1880 la noblesa de l'illa encara posseïa un immens poder. Per una carta datada per l'octubre de 1884 sabem que els noms dels 10 majors contribuents per immobles, cultiu i ramaderia tots eren membres de la noblesa: marquès de Campofranco, Juan Zaforteza, marquès d'Ariany, comte de Montenegro, comte d'Espanya, Pedro Zgranada i Rosinyol, marquès de la Bastida, comte d'Aiamans, marquès de Vivot i marquès del Palmer.¹⁶⁴

Un dels fonaments de l'economia agrícola es basava en l'explotació de les possessions, és a dir, de les grans finques de ruralia mallorquina. Segons el nomenclàtor de 1860, any en el qual es realitzà una detallada recopilació de les entitats de població

---

¹⁶² ALZINA, Jaume (et alter.) (1982): *Història de Mallorca*. Mallorca: Editorial Moll. P. 221.

¹⁶³ MORRO MARCÉ, Mateu (2017): *L'agricultura mallorquina del segle XX (1891-1960)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. P. 43

¹⁶⁴ Carta dirigida a Hisenda pel cap de Treballs Estadístics de Palma. INE. Caixa 436. ARM.

que no es repetí posteriorment, a Mallorca hi havia al menys 738 possessions.¹⁶⁵ A les gran finques hi podien arribar a treballar gran quantitat de jornalers durant l'època de les collites. Pel testimoni d'un jornalero sabem que a la possessió de Santa Ponça a Calvià durant la collita del gra, hi treballaven més de 50 persones. Aquest jornalero, nascut devers el 1903, va contar la següent anècdota que ens il·lustra sobre les enormes diferències econòmiques existents a la Mallorca de l'època: "Els senyors de possessió, els marquesos de Ca la Torre, vivien a sa Portella de Ciutat, i en l'estiu anaven a la possessió amb tot el servici, eren més d'una cinquantena. Un pic el marquès vell des d'una terrassa va veure el sen Tià (encara en Tianet) granant el pati i li tirà una moneda de dues pessetes, un capital!".¹⁶⁶ La desigualtat social es podia manifestar amb la prepotència o amb el paternalisme dels senyors envers els seus treballadors. Al poble de Lloseta, en el segle XIX, quan una parella de joves es volia casar havia de demanar permís al comte d'Aiamans, que els concedia una rota: un tros de terra de mala qualitat a canvi d'alguna renda.¹⁶⁷ No obstant això l'hegemonia immemorial de la noblesa a Mallorca arribava a la seva fi. Ja en el segle XX els grans senyors experimentaven un procés de decadència econòmica que els va empenyer a vendre bona part dels seus patrimonis. Un altre treballador de l'esmentada possessió de Santa Ponça va presenciar la decadència dels propietaris: "Les possessions d'aquell temps eren com a petits regnes on l'amo i la madona feien i desfeien a la seva manera (...) vaig conèixer els senyors de Ca la Torre, que falliren i degueren desprendre's del seu valuós patrimoni, (hi feien feina 40 o 50 homes)... Vaig començar de nin a guanyar 75 pessetes en s'any!"¹⁶⁸

Els salaris

Quant als salaris que percebien els jornaleros agrícoles i els obrers industrials, de molt poca quantia monetària, podien variar d'una localitat a una altra, segons quina era

---

¹⁶⁵ S'ha calculat el nombre en base a l'equivalència de la categoria *predio* amb les possessions, distinta de l'altra categoria del Nomenclàtor denominada *casa de labor*: "Para la clasificación de varias entidades de población se han usado los calificativos "predio (casa de labranza)" y "Casa de labor"; el primero se ha aplicado a aquellas viviendas que son conocidas entre las Baleares con este nombre y que significan casa y a la vez propiedad rural de un orden superior. "Casa de labor" es aquella entidad de un orden inferior, ya por lo que hace al edificio, ya a la importancia de la propiedad". Separata del Nomenclàtor de 1860 localitzat a l'Arxiu Municipal de Sencelles. Caixa 695/1-2.

¹⁶⁶ Si tenim en compte la quantia dels jornals que se pagaven a principis de segle XX, dues pessetes era una quantitat important, que podria representar el jornal d'un dia. Entrevista treta de RUBIO, Joan (1984): "Xerrades de Cafè, amb el sen Tià Mitja". *Veïnats*. Calvià. 20. Pp. 16-17

¹⁶⁷ EN BIEL DE SA POSADA (1986): "El comte d'Aiamans i els que se volien casar". *Veïnats*. Calvià. 46. Pp. 10-11. Sobre un article de la revista de Lloseta.

¹⁶⁸ RUBIO, Joan; QUETGLAS, Biela (1987): "Parlem del Sen Jaume "Es santanyier" que d'al·lot va pasar a Santa Ponsa" *Veïnats*. Calvià. 47. P. 21

l'època de l'any especialment en el cas de l'agricultura i segons de quin sector productiu de la indústria es tractava. A més, els jornals percebuts per dones i infants eren encara sensiblement més baixos. En general eren més elevats en la indústria que no a l'agricultura. Els baixos jornals eren un fet generalitzat a Mallorca i a la Península i foren una constant al llarg del temps. Així i tot, a l'illa va arribar a registrar uns sous més baixos respecte d'altres províncies segons algunes estadístiques.¹⁶⁹

El 1887, en una època de crisi agrària, sabem que el salari d'un jornal·ler a Balears era d'una mitjana d'1,25 pessetes sense manutenció. Com veurem, els jornals evolucionarien encara més a la baixa en situacions crítiques del camp mallorquí.¹⁷⁰ Per a l'època de les collites, comptam amb les observacions que es feren en el revers d'un document sobre els preus de productes i jornals, datat el 1899 que diu així: "Las mujeres son empleadas en los trabajos agrícolas por temporadas, en la recolección de la almendra, aceituna, higos y la siega y vendimia, percibiendo un jornal que varía entre 0,25 y 0,35 según la edad; pues en estos trabajos también toman parte los niños de 8 a 10 años. En el tiempo de la siega va incluida la manutención a hombres y mujeres, también es costumbre, durante todo el año dar a los jornaleros un pan de trigo, clase inferior, peso de una libra, los sábados, en el acto de pagarles el jornal de la semana".¹⁷¹ Així mateix en un document semblant sobre els tipus de jornals existents el 1908 es va fer constar que quan hi havia la manutenció inclosa, el jornal en realitat s'hauria de rebaixar un tant. A més de l'entrega d'un pa, als jornal·lers se'ls hi entregava petites quantitats de la collita de la qual participaven. Així mateix determinats jornals, com els realitzats probablement a l'albufera d'Alcúdia, eren molt superiors a la resta. 5 pessetes front a les 2,25 pessetes de jornal màxim agrícola i 1,25 de mínim entre els homes:

---

¹⁶⁹ Sobre als baixos salaris vegi's el capítol "L'emigració a través de les Junes Municipals dels censos", especialment a l'apartat de les causes de l'emigració segons les juntes.

¹⁷⁰ "El jornal que devengan los braceros dedicados al cultivo de cereales y legumbres varía en las diferentes comarcas, habiendo experimentado un aumento en los distritos vitícolas, á causa de la mayor aglomeración de trabajo; pero en las comarcas en donde es nulo ó escaso el cultivo de la vid, el precio medio del jornal puede calcularse en 1,25 pesetas, sin manutención" *La crisis agrícola y pecuaria actas y dictámenes de la Comisión creada por el Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis que atraviesa la agricultura y la ganadería* (1887). Madrid: Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra. Vol. V. P. 745. A la mateixa obra podem conèixer el sistema de contractació dels jornal·lers a l'època: "En algunos pueblos se tiene la costumbre, que aquí se llama hacer mercado, y consiste en presentarse todos los días en la plaza los braceros provistos de herramientas y útiles esperando allí el ser solicitados, y se fija el precio diariamente, variando según la oferta y la demanda. Este sistema tiene el inconveniente de que todos aquellos braceros que tienen la desgracia de ser menos robustos se quedan con frecuencia sin Trabajo". Id. (1887). P. 745

¹⁷¹ INE. Caixa 287. ARM.

“En los tipos de jornales no va incluida la manutención, cuando esta va incluida, se rebaja el jornal dos o tres reales, según los casos. En algunos trabajos agrícolas principalmente en la recolección de aceitunas, almendras, etc, es costumbre que a los jornaleros se les entregue alguna cantidad en especie. También en algunos pueblos es costumbre entregar semanalmente a los jornaleros en el acto de pagarles el jornal, un pan de clase inferior. En los pueblos de Alcudia, Muro y La Puebla, en cierta época del año y por trabajos agrícolas muy penosos y propensos a adquirir enfermedades, llegan a pagarse los jornales a 5 pesetas, pero solamente por corto espacio de tiempo, por lo cual este jornal no se ha tenido en cuenta”.¹⁷²

En un full sobre els preus dels principals articles de consum de Palma el 1908 es va fer anotar una observació sobre els jornalers i el seu sou: “Los braceros en las faenas agrícolas suelen establecer contratos mensuales con los propietarios. En éste caso la manutención corre por cuenta de los amos y perciben además en metálico lo siguiente: Hombres de 25 a 30 pesetas; menores, de 4 a 6 pesetas”.¹⁷³

Els jornals pagats de mitjana el 1907 eren de 1,74 pessetes per als homes i 0,87 per les dones i el moment de pagament era setmanal. A l'informe de la inspecció de Treball de 1908 s'insistia en els baixos salaris, inferiors a molts països, com a clau per entendre el desenvolupament industrial a les Balears, tot i que no hi havia grans centres fabrils.¹⁷⁴

L'autor Ramón Molina assenyala l'evolució paral·lela entre els baixos salaris existents a Balears i els preus de béns de consum igualment baixos, en una llarga situació d'estabilitat almenys entre 1860 i 1914. En aquest sentit, una testimoni anglesa del 1906 va constatar el baix nivell salarial de Mallorca però també el baix cost de la vida fet que la duia a qualificar la situació social de l'illa com a “aparentment pròspera”.¹⁷⁵ La situació va canviar amb la crisi sobrevinguda per la Gran Guerra amb

---

¹⁷² INE. Caixa 288. ARM.

¹⁷³ INE. Caixa 288. ARM.

¹⁷⁴ Vegi's la secció dedicada a Balears a INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1908): *Memoria del Servicio de Inspección en 1907*. Madrid: Imprenta de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos.

¹⁷⁵ Segons l'anglesa Margaret d'Este: “Els mallorquins són bons treballadors i el sou que reben, moderat. L'escala salarial és baixa, com n'és el cost de la vida, i és difícil de trobar una raça més satisfeta i aparentment pròspera que aquests illencs”. D'ESTE, Margaret (1907): *A Mallorca amb una càmera. Viatge per Mallorca, Menorca i Eivissa la primavera de 1906*. Edició en català de 2014. Palma: Jaume Boada Salom ed. Pp. 33. Així mateix en un altre passatge del seu llibre va afirmar el següent: “El nivell salarial de l'illa és baix: un jornalер rarament guanya més de divuit penics al dia; però hi ha una impressió

una inflació que va provocar que els preus dels queviures bàsics varen sobrepassar clarament el nivell salarial. A partir de 1916 el cost de vida augmentà un 50% i la direcció exportadora de l'economia illenca incrementà la penúria del consum intern, produint-se una greu crisi de subsistències i manca de treball que desembocà en diversos avalots, especialment a Palma, entre el 1918 i 1919.¹⁷⁶ Aquest darrer any, després de diverses mobilitzacions, els treballadors mallorquins aconseguiren importants augments salarials i la reducció de jornada de treball.¹⁷⁷ Així doncs, l'evolució salarial dels jornalers agrícoles, la dels obrers d'ofici i la dels obrers industrials, classificació que utilitza Ramón Molina per a l'anàlisi salarial, va experimentar un gran canvi consistent en una pujada molt notable el 1920. Per altra banda, en un càlcul efectuat sobre el salaris reals agrícoles i l'índex del cost de vida (ICV) l'autor constata com, tot i les fortes oscil·lacions en el segle XIX, en general els salaris anaren per damunt de l'ICV fins a arribar al 1909, any en el qual s'inaugurà una llarga etapa de salaris per sota de l'ICV fins a la meitat de la dècada de 1920. En conjunt, prenent en consideració l'evolució dels salaris globalment considerats, arriba a la conclusió que “no es pot parlar d'una situació de penúria generalitzada” amb l'excepció del cas dels salaris femenins i en certes conjuntures determinades.¹⁷⁸ Així doncs, el canvi experimentat a partir de la Primera Guerra Mundial fou molt important. Com a prova d'això, és il·lustrativa la nota que es feu constar la revista *Sa Marjal* de Sa Pobla quan es compararen les diferències entre els salaris de 1909 i 1919: “(...) encara que ses subsistències hagen pujat una cosa de no dir, els jornalers guanyen un bon jornal: a tapar formiguers donen 6 pessetes, per una dieta de carro 10 pessetes, a ses dones entrecavar blat 2 pessetes i hasta deu reals: els picapedrers guanyen 3,50 pessetes i els manobres 4 pessetes; de manera qu'avui val més ésser manobre que mestre”.¹⁷⁹

En aquest context de canvi, cal situar l'enquesta dels salaris dels obrers que es va efectuar paral·lelament a les operacions de recompte en el cens de població de Balears de 1920. Sense entrar a valorar el grau de credibilitat de les respostes del qüestionari -en general les quanties de jornals semblen més baixes que les consignades

---

de prosperitat general. Els articles de primera necessitat són molt barats, i una casa de pedra de foravilla ben construïda pot llogar-se a partir de dues o tres lliures l'any”. P. 85. *Ibidem*.

¹⁷⁶ Vegi's el capítol “Uns anys de crisi social i política també a Mallorca” a GABRIEL, Pere (1973): *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial-Lavínia

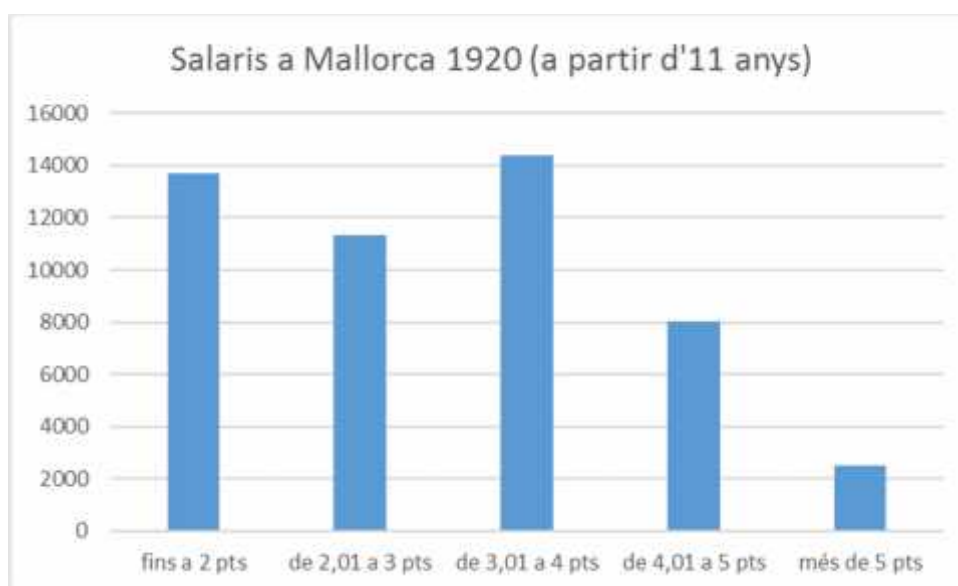
¹⁷⁷ Vegi's el capítol “La dinàmica històrica dels preus i dels salaris a Mallorca” i les conclusions a MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball intensiu, treballadors polivalents. (treball, salaris i cost de la vida, Mallorca, 1860-1936)*. Palma: Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria.

¹⁷⁸ MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball...* pp. 183-184.

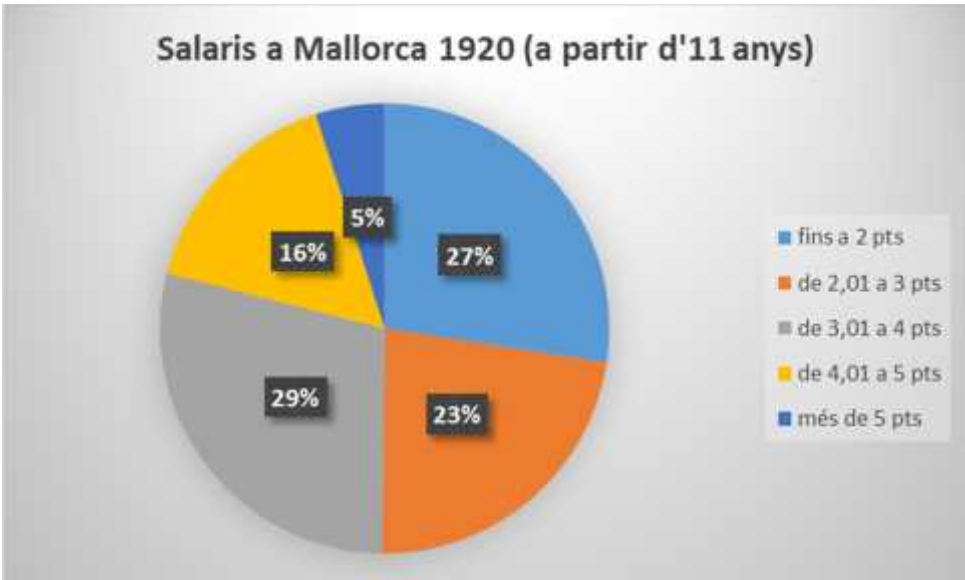
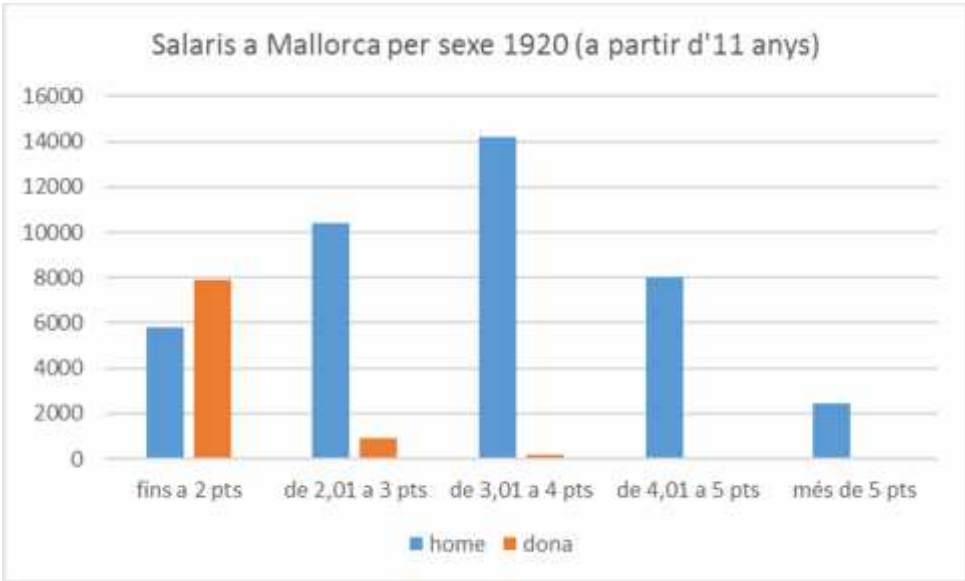
¹⁷⁹ *Sa Marjal*. Sa Pobla. Edició facsímil 1990. Volum VI. Toms XI-XII (1919-1920). P. 30.

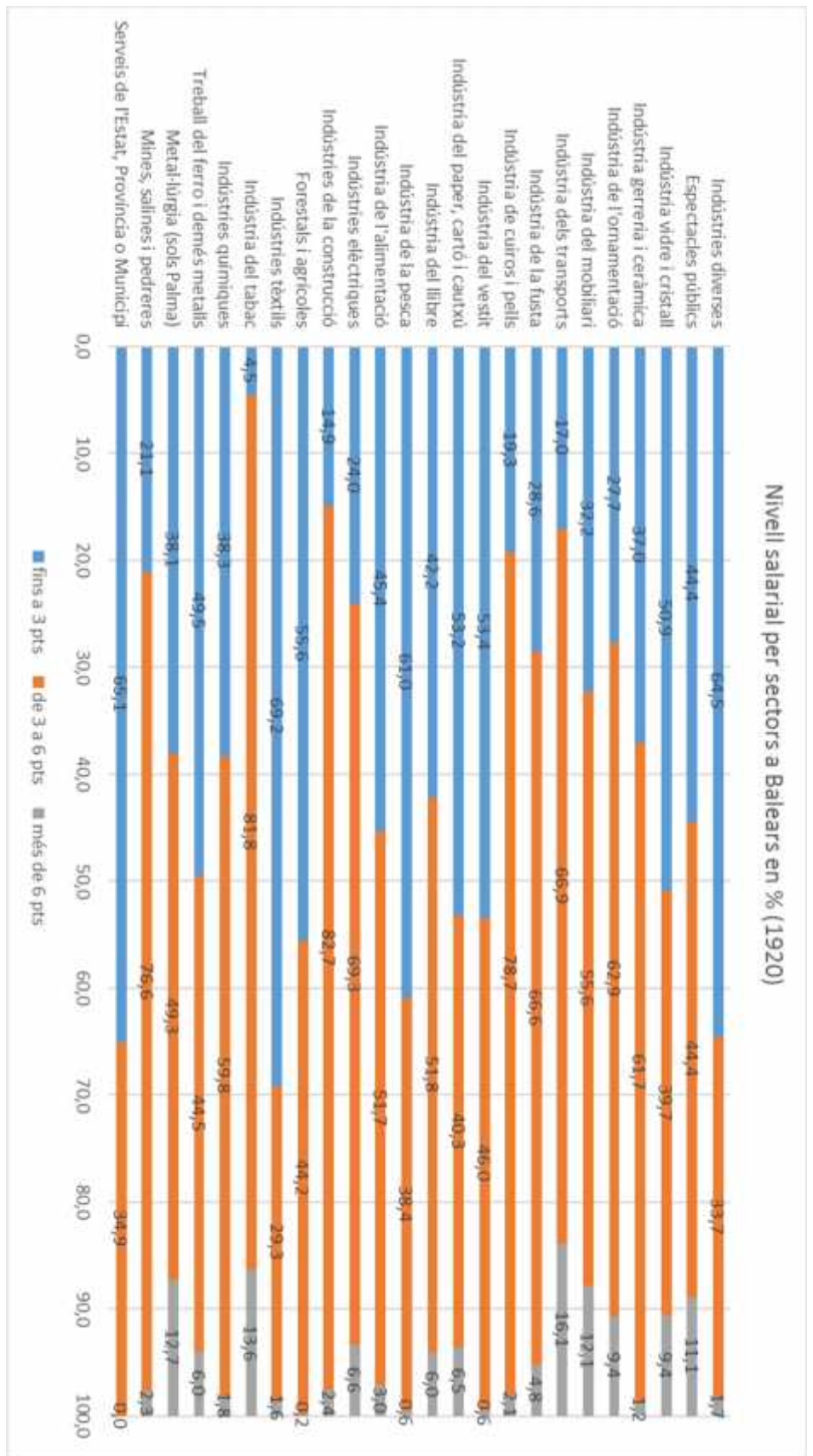

en altres fonts-, el fet és que es recolliren dades sobre els jornals percebuts per 61.060 obrers de les Balears entre 11 i 60 anys, dels quals 49.936 corresponien a Mallorca. Per sexe hi hagué 50.867 homes per sols 10.193 dones. La majoria dels assalariats treballaven en el sector denominat indústries forestals i agrícoles amb 27.826 jornalers i jornaleres, un 87,6% eren homes per un 13,3% dones. En segon lloc d'importància quant al nombre d'ocupats fou el sector de la indústria del vestit amb 11.307 obrers i obreres, de les quals un 66% eren homes, per un 34% dones. Precisament en aquest sector hi treballava una important representació femenina que superava en nombre fins i tot a les dedicades a l'àrea forestal i agrícola, tot i que probablement hi hagué una gran ocultació de treball femení agrícola. En concret eren 3.843 dones enfront de les 3.698 de l'agricultura. En tercer lloc hi havia les indústries de la construcció amb 3.586 assalariats i en quart lloc la indústria dels transports amb 3.350 ocupats, ambdós sectors ocupats casi en un 100% per homes.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Per al total d'efectius de cada sector vegi's la taula n° 1 de l'annex

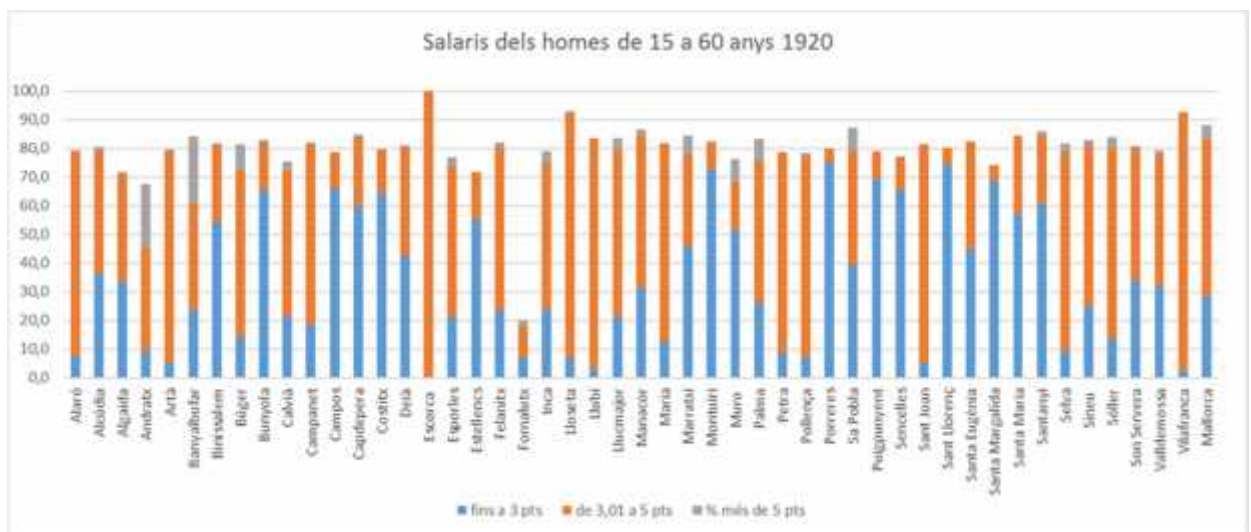
Font: Elaboració a partir de INE. Caixa 149. ARM.

En el cas concret de Mallorca, la meitat de la població assalariada (50%) tenia un jornal inferior o igual a les 3 pessetes. Entre aquests hi havia l'escalafó salarial més baix que eren aquells que cobraven fins a 2 pessetes i que representaven un 27% del total. En bona part corresponia a dones i al·lots entre 11 i 15 anys. L'interval d'aquells que cobraven entre 3,01 i 4 pessetes era el més nombrós amb un 29% del total dels assalariats. Els que guanyaven entre 4.01 i 5 pessetes disminuïen sensiblement fins al 16% d'assalariats i finalment aquells que cobraven més de 5 pessetes sols constituïen un 5%.

A les Balears existia una gran variabilitat de jornals pagats tant entre els diferents tipus d'indústries com també entre els municipis. Entre els sectors que numèricament tenien més assalariats, la indústria tèxtil sembla ser que era la que tenia uns jornals inferiors, un 69,2% dels seus ocupats que corresponien a 6.039 treballadores i treballadors cobrava menys de 3 pessetes, dada probablement influïda pel nombrós col·lectiu femení que hi estava ocupat. El sector forestal i agrícola tenia un 55,6% dels seus jornalers i jornaleres, corresponents a 15.467 individus, que cobraven menys 3 pessetes, fet que representava un important col·lectiu pel nombre d'efectius amb salaris baixos. En canvi en el sector de la construcció tenia una mitjana de salaris més elevada que la resta. De manera similar als obrers pertanyents als transports, igualment presentaven uns nivells salarials en termes generals sensiblement superiors. De fet, en aquesta darrera activitat hi havia un 16,1% dels seus treballadors que cobrava a partir de les 6 pessetes.

Quant als municipis, s'observa una gran diferència entre aquells que destacaven per uns jornals especialment baixos i altres que presentaven uns índexs sensiblement superiors. Els pitjors situats en l'escala salarial, perquè més del 80% de la mà d'obra assalariada no superaven les 3 pessetes, hi havia 12 municipis: Bunyola, Campos, Costitx, Estellencs, Montuïri, Porreres, Puigpunyent, Sencelles, Sant Llorenç, Santa Maria, Santanyí i Santa Margalida. Per altra part si de l'estadística llevam aquells col·lectius que tenien els jornals inferiors, com eren la població d'entre 11 i 15 anys i les dones, podem veure d'una manera més acurada aquells municipis que disposaven de menys ingressos i aquells que en tenien més procedents de l'activitat laboral. Aquells que tenien menys ingressos per tenir més del 50% d'homes a partir de 15 anys que no superaven les 3 pessetes de jornal eren els mateixos anteriorment esmentats, als qual hi hauríem d'afegir els municipis de Binissalem, Capdepera i Muro. Els que tenien els

índexs més baixos i per tant serien els més pobres amb la variable contemplada dels salaris nominals dels homes, a partir de 15 anys, dins l'interval fins a les 3 pessetes foren Porreres (75%), Montuïri (72,5%) i Puigpunyent (69%). Per contra, entre els municipis situats millor en l'escala salarial, perquè tenien un important percentatge d'obriers que cobrava entre 4,01 i 5 pessetes hi hagué Alaró (39,3%), Andratx (27,9%), Calvià (48%), Esporles (20,2%), Inca (23,8%), Lloseta (36,3%), Lluçmajor (24,2%), Pollença (31,2%), Sóller (32,2%) i Palma (24,6%). La majoria d'aquests coincidien en el fet de tenir un sector important de mà d'obra dedicada a l'activitat industrial.

Font: Elaboració a partir de INE. Caixa 149. ARM

La divisió de la propietat agrícola

Sobre el procés de parcel·lació de les gran finques, sembla que va tenir el seu màxim apogeu al llarg de les primeres dècades del XX fins al 1945. Quant a les parcel·les segregades de menys de 20 hectàrees, segons la investigació de Cela Conde a partir de l'anàlisi de 96 finques, de les tres més grans de cada municipi, hi hagué uns màxims entre els anys 1906 i 1910, amb 372 segregacions, i entre 1921 i 1925 amb 437. En conjunt es produí una alça generalitzada de les parcel·lacions a partir de 1901, a cada quinquenni observat, respecte de les comptabilitzades en el segle XIX. Ja en el segle XX, el contrabandista i financer Joan March fou un dels principals parcel·ladors de finques prèviament adquirides, que foren comprades per jornalers, petits propietaris i roters a terminis. Així mateix l'aparició i proliferació de sindicats agrícoles i caixes rurals d'inspiració catòlica sembla que estigueren estretament relacionades amb aquest procés concedint crèdits als jornalers que volien accedir a la propietat de la

terra.¹⁸¹L'emigració també fou un procés relacionat amb la fragmentació de la gran propietat.

Com a mostra d'això, a Vilafranca de Bonany, entre 1913 i 1920 hi hagué l'establiment de sis possessions. En la dècada dels vint i dels trenta s'establiren tres més. En el procés de venda els pagesos aprofitaren per comprar terra no sense grans esforços pels baixos salaris existents. Madò Bàrbara, pagesa de Vilafranca nascuda el 1891 deia que un jornalер en els anys vint guanyava 3 o 4 pessetes al dia per fer feina de sol a sol. Jornalers i normalment els amos de les finques les anaven comprant: "(...) llavors es senyors varen començar a vendre i noltros poguérem anar comprant. Es vengué Son Vaguer, Son Joan Jaume, Aubocassa, Son Pou, Sa Franquesa (...) normalment ho anaven comprant ets amos que hi estaven".¹⁸² A Bunyola a finals del segle XIX i durant la primera meitat del XX el procés de venda i parcel·lació de finques permeté als jornalers l'accés a petits trossos de terra, que compraren amb préstecs de gent del mateix poble o la compra a terminis, cosa que els permeté si més no millorar l'economia domèstica amb l'obtenció d'aliments per al consum familiar.¹⁸³L'obtenció dels propis recursos alimentaris fou clau per a les famílies jornaleres de l'època cosa que l'accés a la propietat de petites finques va possibilitar. De fet, en una llista de preus dels principals articles de consum datada el 1906 es deia que molts articles no se venien perquè les famílies consumien els seus propis productes: "En la mayoría de los pueblos de esta provincia no se venden muchos artículos de consumo, por consumir los vecinos los que producen sobre todo el pan que cada familia suele confeccionar en su propio domicilio".¹⁸⁴En aquest sentit, el costum generalitzat d'elaborar el seu propi pa en les famílies de Mallorca quedà reflectit en una carta de l'Ajuntament de Campos per explicar la falta de consignació del preu del pa en els relacions de preus enviades a l'Oficina Estadística de Palma: "(...) y si se dejaron de consignar en el estado que se remitió fue debido a que esta población es puramente agrícola y se cosecha grano para el consumo general siendo costumbre amasar en casa y llevar a cocer el pan al horno público, por consiguinete se puede decir que para la venta a peso no tiene precio y en

---

¹⁸¹ SANTANA MORRO, Manel (2004): "Les transformacions socials". *Història de les Illes Balears. Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*. Barcelona: Edicions 62. p.219.

¹⁸² ANÒNIM (1981): "Entrevista a madò Bàrbara". *Santa Bàrbara*. Vilafranca. 13. P. 6

¹⁸³ SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles també hi eren. Dones de Bunyola*. Palma: J. J. de Olañeta Editor. P. 22.

¹⁸⁴ INE. Caixa 288. ARM.

cuanto a los demás artículos son de muy poco consumo y además que se compra en mayor cantidad que el kilo”.¹⁸⁵

Quant a l’existència d’una intencionalitat en la generalització de les parcel·lacions, per un projecte de la caixa rural d’Artà a principis del segle XX, dirigida pels grans propietaris, es pot deduir que una de les finalitats de les parcel·lacions del camp mallorquí fou la d’evitar revoltes o trastorns socials.¹⁸⁶

El predomini dels senyors primer i dels amos després a Mallorca els permetia imposar les seves condicions a una massa de jornalers i llauradors esdevinguts petits propietaris, incidint en l’aspecte de finançar les despeses d’aquests amb la concessió de crèdits. Aquestes necessitats de préstecs varen augmentar a finals del segle XIX i principis del XX amb els processos de parcel·lació. La pressió sobre la terra provocada per l’augment demogràfic es va traduir en una intensa divisió de la gran propietat, procés que va tenir major incidència a les zones de la Pla. Cap a la dècada de 1840 comencen les notícies de les primeres parcel·lacions tot i que a finals del segle i els primers anys del segle XX és quan produí el desmantellament generalitzat de les grans possessions nobiliàries. El pagament dels preus de compra d’algunes parcel·lacions constituïa una xifra molt elevada que no estava a l’abast de les classes més modestes.¹⁸⁷ Així i tot en altres casos calia acudir als sistemes de crèdit existents, pocs desenvolupats inicialment, que podien fer caure al pagès en mans de la usura. Un grup

---

¹⁸⁵ INE. Caixa 288. ARM. Vegi’s també MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball...* p. 52. A les dificultats per enviar llistes completes de preus s’afegí el fet que a Mallorca encara es comptava amb la moneda i les mesures de pes pròpies cosa que duia equivocacions a l’hora d’elaborar l’estadística: “(...) de las contestaciones recibidas se ha podido comprobar que en la mayoría de casos estos absurdos eran debidos a que en general en esta provincia no se usan las medidas legales, ni se cuenta por pesetas y céntimos de peseta así es que en algunas hojas se refieran los precios a medidas regionales, o a moneda mallorquina, dándose también el caso que al hacerse reducciones, se cometían errores notables, esto además del poco celo demostrado por algunos ayuntamientos”. INE. Caixa 288. ARM.

¹⁸⁶ La Caixa rural d’Artà, fundada el 1907, pretenia la compra de grans finques per tornar-les a vendre en trossos petits a pagesos, per “evitar trastorns socials”. MOREY, Jaume (2016): *La Guerra Civil a Artà. Llarg camí cap al desastre*. Vol. I. Palma: Documenta Balear. P. 44. A Vilafranca, per una entrevista a una dona nascuda el 1885 sabem com un marquès regalà una rota a una família, aparentment sense cap contrapartida: “(...) es marquès, es senyor de Sant Martí, va dir a mon pare: Miquel, tu tens molts d’al·lotons; et donaré, sense pagar res, i per dotze anys, quatre quarterades de garriga. Si cada un des dotze anys treus un cortó de garriga i el sembres de vinya, ets al·lots tendran qualque cosa que fer i en treuràs profit”. Ja som partits a treure garriga. Sa llenya bona per fer en es forn, la pujàvem per amunt. D’es rebusall en fèiem formiguers. Es primer any ja sembràrem un cortó de vinya”. MULET COLL, Miquel (1984): “Conversa amb s’Alaronera”. *Santa Bàrbara*. Vilafranca de Bonany. 50. P. 6

¹⁸⁷ ROSSELLÓ i VERGER, Vicenç M^a (1981): “Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX”. *Randa*. 12. P. 46. Sobre la venda de les parcel·lacions, Rosselló Verger afirma: “Aquestes parcel·lacions en realitat no eren assequibles a les classes modestes, ja que el comprador correntment solia pagar, en possessionar-se del tros, un 10% o més de l’import i llavors havia de continuar amortitzant la resta per cancel·lar el deute en un termini relativament curt (...)”. P. 48.

que estava en condicions de prestar diners eren els grans propietaris amb els quals a vegades calia està a bé políticament amb ells. Segurament els gran propietaris canalitzaren préstecs per a la compra de finques a través de les caixes rurals. També sembla que una part de l'emigració tendria la finalitat d'obtenir dels diners suficients per poder pagar l'adquisició, especialment per aquells que s'estimaven més no recórrer als canals establerts a Mallorca per a l'obtenció d'un crèdit.¹⁸⁸ La febre per canviar la condició de jornalers i convertir-se en petits propietaris a Mallorca s'estengué per tots els racons de l'illa. Segons els estudis realitzats sobre aquest procés, el moment de màxima intensitat es donà fins devers a la dècada de 1920.¹⁸⁹

En general, la petita propietat no va garantir l'autosuficència al 100% de les famílies jornaleres. Calia acudir a altres estratègies presents a l'època i comunes en el món rural, tal com les activitats artesanals i manufactureres, molt generalitzades arreu de Mallorca, o a l'emigració temporal o, en els pitjors dels casos, definitiva. Així mateix el camí de l'èxode es podia emprendre tant amb l'objectiu de la compra d'una finca com per conservar l'existent si l'interessat havia contret deutes o havia demanat un crèdit.¹⁹⁰

Les activitats industrials a començaments del segle XX

Un altre sector destacat de l'economia foren les activitats industrials que a Mallorca experimentaren una notable expansió, tot i les crisi periòdiques i conjunturals que patiren alguns sectors.¹⁹¹ La competitivitat de la indústria manufacturera mallorquina es fonamentava en el baixos salaris pagats a la classe treballadora, cosa que

---

¹⁸⁸ Vegi's l'apartat "L'emigració segons les juntes municipals", en el cas de Son Servera el 1910.

¹⁸⁹ Una bona descripció del procés viscut a Mallorca la tenim en la publicació *Mallorca Agrícola* de 1933: «Se parcelaron fincas grandes y cercanas a los pueblos, a plazos, a pagar en diez años, en doce o en quince. Entregaban la extensión de tierra que quería cada agricultor, una, dos, cuatro cuarteradas (una cuarterada tiene 71,03 áreas), y él y su familia empezaban seguidamente a trabajarla y a ponerla en condiciones de un cultivo intensivo [...], y atados a una cuerda o en una pocilga, unos cerdos que van creciendo que ha de ser para la matanza uno, y otro para cebar y vender con lo que pagarán el plazo de la compra, junto con el producto de los conejos, las gallinas y la cabra ... (...) el padre y la madre ganarán el jornal en la finca grande que necesitan sus servicios, y, cuando escasea el trabajo en la finca grande, ellos, van haciendo mejoras en la suya, que les ayuda a la vida y les convierte en pequeños propietarios". Transcrit a PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (1994): "Control caciquil i projectes populars. El cas de Mallorca a l'època de la Restauració". *Estudis d'Història Agrària*. 10. P. 126. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99665>

¹⁹⁰ Al respecte d'això, vegi's la investigació d'una àrea d'Aragó, aplicables també al cas de Mallorca a SABIO ALCUTÉN, Alberto (1996): *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa*. Madrid: Imprenta del Banco de España. P. 26 i 132.

¹⁹¹ Sobre el notable desenvolupament industrial vegi's la síntesi de ROCA, Joan (2006): *La industria a Mallorca (segles XIX-XX)*. Palma: Edicions Documenta Balear. MANERA, Carles (dir.) (2002): *Las islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. MANERA, Carles (2001): *Historia del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. MANERA, Carles; PETRUS BEY, Joana M^a (coord.) (1991): *Del Taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*. Quaderns Cultura fi de segle. Palma: Ajuntament de Palma.

permetia als productes mallorquins competir de manera avantatjosa en els mercats internacionals. A la vegada els baixos costos de la mà d'obra desincentivà la mecanització dels processos productius existents localitzats principalment en petits tallers. Les fàbriques amb molts de treballadors eren poques i no començaren a aparèixer fins als primers anys del segle XX. A més de Palma, que concentrava la major activitat fabril i de tallers, se podien trobar altres centres destacats en alguns pobles de la Part Forana. El treball domiciliari era present a moltes localitats i se sumava a la mà d'obra dedicada al sector secundari, de notable importància a Mallorca.¹⁹² En aquest sentit, el calçat entre homes i dones, que combinava el treball a domicili i en tallers; els brodats a mà i les bossetes de plata entre les dones eren activitats molt esteses en els pobles de Mallorca. Aquesta darrera activitat va agafar tanta importància que fins i tot hi havia diverses fàbriques i la seva elaboració a domicili s'escampava als llogarets més apartats.¹⁹³ Fins i tot la família encarregada del far de Sa Dragonera elaborava bossetes de plata,¹⁹⁴ amb les quals les dones podien guanyar entre 1 i 1,50 pessetes. A Sant Llorenç aquesta indústria domiciliària va ser introduïda per un prevere, mossèn Lliteras, amb la finalitat d'alleugerir una mica la pobresa generalitzada de la població.¹⁹⁵ La importància d'aquesta indústria a l'illa de Menorca feu necessària la incorporació de

---

¹⁹² L'informe de la inspecció de Treball el 1907 a Balears deia el següent: "No se hallan en esta provincia grandes centros de trabajo; pero pocas industrias dejarán de tener en ella representación más ó menos extensa". INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1908): *Memoria...* P. 268.

¹⁹³ El 1910 es va dir això que segueix: "Existen en Palma y en la isla de Menorca varias fábricas, con maquinaria adecuada destinadas a la construcción de bolsillos de esta clase, fabricándose generalmente a domicilio la malla en ellos empleada. Pero siendo grande el número de operarias al servicio de tales fábricas, es mucho mayor el de las que trabajan en sus casas por cuenta de comisionistas extranjeros, que encargan aquí el tejido, de dimensiones y finura determinadas, enviándolo a Francia, Bélgica ó Alemania, donde se terminan los bolsillos, colocándoles el cierre correspondiente. Este trabajo ha penetrado hasta en las aldeas más insignificantes y más alejadas de la capital, abandonando gran número de mujeres el servicio doméstico y las labores agrícolas". Inspecció de Treball de 1910. P. 262.

¹⁹⁴ El fill del faroner de Sa Dragonera explicà les circumstàncies de la fabricació de bossetes de plata amb les següents paraules: "Ses meves germanes i jo, per espai de molts d'anys, mos dedicàrem a fer bossetes de plata, que llavors se venien a ciutat. Hi havia dies que gonyàvem 6 reials. Amb tantes boques com hi havia a ca nostra, érem set germans, era qüestió de dur busques a n'es niu! L'any 1915, degut a sa Guerra Europea, mos manca sa plata i heu deixàrem anar". LLABRÉS RAMIS, Joan; VALLESPER SOLER, Jordi (1980): *Els nostres oficis d'antany*. Palma: Gràfiques Miramar. P. 141

¹⁹⁵ "Introduir a la vila l'artesania de les bosses d'argent suposava donar un afer a moltes mestresses, afer que es convertia en un feble sou que ajudava a "pujar la barquera". Era un altre temps, el Sant Llorenç d'ahir. No me l'imagin gaire xalest, la majoria dels homes eren jornalers de sol a sol, la majoria dels nins de més de set anys guardaven bestiar i les dones... algunes picaven càrritx, altres, si podien, feien jornals en temps de messes i feinejaven procurant espigolar ben arreu. La majoria de les famílies llorencines no es devien poder permetre els roïssos...". PONT, Guillem (1984): "Bosses d'argent". *Flor de Card*. Sant Llorenç. 97. P. 20

bosseres procedents de Mallorca, on la mà d'obra era més barata. Fins i tot alguns tallers del nord de Mallorca feien feina per empreses menorquines.¹⁹⁶

Altres activitats a domicili foren els objectes d'espart i de palma -a Artà, Capdepera i Pollença-,¹⁹⁷ les espadnyes, la roba blanca, els brodats i els encaixos, entre algunes altres. Sobre la mà d'obra femenina, tan destacada en aquest tipus d'activitat, es deia el següent: “La mujer mallorquina tiene aptitud y recibe enseñanza especial. Para el trabajo no hace falta maquinaria ni vigilancia extremada, y lo realizan las clases bajas y media por cuenta ajena”.¹⁹⁸ En el sector dels brodat i roba blanca, les dones obreres tenien la competència de dones de classes mitjana i d'altres establiments: “Hacen competencia las señoritas de la clase media, que trabajan muy barato, los conventos, asilos y establecimientos de enseñanza de las comunidades religiosas”.¹⁹⁹

En el 1908 es considerava que el nombre de treballadors a domicili en el calçat era de 1.500 homes, més 300 en altres indústries. En les dones hi havia 6.500 ocupades en fer bossetes de plata, brodats i altres indústries. En canvi els que feien feia a tallers i fàbriques eren 9.500 obrers i 7.600 obreres. El 1910 es deia que la indústria del calçat estava en crisi malgrat els esforços realitzats per superar-la. Segons l'opinió dels observadors, hi havia pròxima una reconversió del sector consistent en la mecanització del calçat corrent, del qual ja hi havia dues fàbriques que donaven bons resultats.²⁰⁰

En un estudi sobre el compliment de la normativa laboral en dones i nins a la inspecció de 1911 deia que els jornals industrials, si bé no eren crescuts, eren superiors

---

¹⁹⁶ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Preparación de un proyecto de Ley sobre el Trabajo a domicilio*. Madrid: Sobrinos de la Suc. De M. Minuesa de los Ríos. P. 377 i CASASNOVAS, Miquel A. (2006): *Història econòmica de Menorca. La transformació d'una economia insular (1300-2000)*. Palma: Editorial Moll. P. 396-397.

¹⁹⁷ Sobre el treball a domicili en la indústria de l'espart es informava del següent a Mallorca: “Los trabajos a domicilio en los que se emplea la primera de dichas materias -esparto- se ejecutan por mujeres y niños, y se convierten en trenzas, que, cosidas luego en los talleres, forman espuestas, serones y otros objetos. No se logra en estos trabajos un jornal superior a 0,75 pesetas, y los objetos de esta clase proveen al consumo de las Islas, sin ocupar, fuera de Palma y alguna otra población, gran número de obreros. Gran parte de este trabajo se ejecuta en las veladas de invierno y en los días en que el mal tiempo no permite las labores agrícolas”. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Preparación...* p. 244.

¹⁹⁸ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Preparación...* p. 599.

¹⁹⁹ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Preparación...* p. 599.

²⁰⁰ “La industria del calzado sigue atravesando la crítica situación en que la dejó la pérdida de las Antillas: se han hecho múltiples esfuerzos para abrirle nuevos mercados en la Península y el Extranjero especialmente en Francia y América Latina, sin éxito definitivo. En esta industria probablemente, se acerca una reforma importante, cambiándose el procedimiento á mano por el mecánico, que parece ofrece ventajas en los tipos corrientes de calzado, de cuyo sistema de producción existen ya dos fábricas en esta provincia que al parecer obtienen resultados satisfactorios.” INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1912): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1910*. Madrid: Imprenta de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos. P. 265.

als de l'agricultura. A Sóller hi havia vuit fàbriques de cotó que proporcionaven feina a 421 dones. Així mateix a Manacor, Esporles, Establiments i Palma altres indústries ocupaven un considerable nombre de dones. La infracció que sovint se cometia quant a l'excessiva jornada dels menors de 14 anys era difícil d'erradicar. El 1912 es tornava a comentar la indústria de la sabata, que no acabava de trobar mercats adients per vendre el producte. Malgrat l'avantatge de la mà d'obra barata i l'escàs capital necessari per posar una marxa un taller "el fracaso es muy general".²⁰¹ Sobre les bossetes de plata l'activitat s'havia reduït segurament per la recerca de països amb mà d'obra encara més barata per a la seva elaboració, amb la qual cosa se li augurava una final en el futur pròxim.²⁰² Per l'informe de la Inspecció de Treball de 1913 sabem que la major part de l'exportació de brodats, molt apreciats per la seva qualitat, es destinaven a França. Així mateix continuava la crisi del calçat, agreujada per les pràctiques aranzelàries dels diferents països. El 1914 el trasbals de la Guerra Europea va afectar a diversos rams de la indústria que varen decaure fins casi a la seva desaparició. Això va perjudicar a aquelles activitats com la tèxtil, la de bosses de plata i la de perles de vidres que majoritàriament ocupaven a dones: "Entre las industrias de mayor desarrollo de esta provincia, algunas, como las textiles, calzado y curtidos, tuvieron que reducir sus labores a una cuarta parte de su producción ordinaria; otras, como bordados, monederos de plata, perlas de vidrio, puede decirse que están suspendidas. También ha alcanzado la adversidad actual a gran número de pequeñas industrias que viven al amparo de la prosperidad general o que son preparación o derivaciones de industrias más importantes".²⁰³ Al mateix temps però, es notava el ressorgiment en la demanda de mantes de llana i de calçat per als exèrcits contendents. El 1915 es continuava parlant de les dificultats de la indústria del calçat, de la reducció de feina i d'una futura suspensió de treball a les fàbriques. La inspecció recomanava elevar l'ínfim jornal de les dones en la indústria del vestit, que eren de 0,50 a 0,74 pessetes. En general, la situació de les indústries era precària per l'encariment de la matèria primera i la disminució del

---

²⁰¹ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1914): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1912*. Madrid: Imprenta de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos. P. 323

²⁰² "No se pueden fundar grandes esperanzas en esta industria, ya porque depende de la moda, ya porque va buscando los países en que el jornal de la mujer es más reducido. No hay que lamentarlo, pues si bien las mujeres empleadas en ella obtienen un jornal algo superior al que da la agricultura y otras industrias, no puede ser trabajo higiénico, por la vida sedentaria á que obliga, por fatigar la vista, por la aspiración de los productos de combustión de la lamparilla, de que tienen que servirse las operarias, y porque muchas de ellas emplean todavía el soplete ordinario". Inspección de Trabajo 1912. P. 324.

²⁰³ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1916): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1914*. Madrid: Imprenta de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos. P. 312

consum. A l'any següent, en el 1916 la crisi social es va agreujar ostensiblement. A l'informe es va assegurar que la remuneració de l'obrer no estava en consonància amb el cost de vida. En aquest sentit es puntualitzava que no era la falta de treball el principal problema sinó la carestia dels articles bàsics per a la subsistència. Posava l'exemple de l'emigració dels sabaters a la recerca de millors condicions de sou i de vida: "El partido tomado por muchos ha sido alejarse de esta provincia en busca de trabajo más remunerado. y de una vida menos cara; la mayoría son obreros dedicados a la fabricación de calzado, habiéndose trasladado a Francia, en cuyo país escasean los operarios de esta clase de industria".²⁰⁴ Encara que el treball no faltava, els salaris eren tan insuficients que un sector significatiu dels obrers qualificats va emigrar a diferents països europeus en guerra a la recerca de sous més alts.²⁰⁵ En el 1917 la crisi econòmica es va anar agreujant amb força, colpejant amb duresa la classe obrera pels reduïts salaris i la carestia dels articles de primera necessitat. La falta de treball constant i l'aparició de l'atur, va produir una emigració en doble sentit. La crisi va obligar a sectors obrers a cercar la sortida de l'emigració a França o Itàlia i, en sentit invers, treballadors residents a la República Francesa hagueren de retornar a les Balears per haver quedat sense feina. A Palma els obrers en atur tocaven a la porta de les institucions oficials en demanda de treball o per demanar caritat:

"La clase proletaria es la que principalmente sufre las consecuencias de este estado de cosas, empeorado por el considerable coste de las subsistencias, que hace imposible la vida del obrero, que falto, además, en muchos casos, de trabajo constante, le obligan a emigrar, y así muchos han dejado esta provincia -sobre todo, zapateros-, pasando a Francia o a Italia. También, debido a la guerra, se han visto obligados a regresar a sus casas, faltos de medios de ganarse el sustento, gran número de obreros que habitaban en la vecina República, lo que ha aumentado la crisis obrera, viéndose en la capital muchos obreros obligados a pedir trabajo en las entidades oficiales, y hasta algunos a pedir limosna".²⁰⁶

---

²⁰⁴ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1916*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos. P. 282.

²⁰⁵ MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball...* p. 224.

²⁰⁶ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1917*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos. P. 255.

A l'informe de la inspecció de treball sobre les condicions de la classe obrera durant la guerra de 1917 i 1918 es posava de relleu les dificultats de totes les branques de l'activitat industrial, tant per proveir-se de matèries primeres com per vendre a l'exterior. Quant a indústries, es va notar una disminució en el treball del ferro i altres metalls que va passar d'ocupar 1.085 operaris el 1914 a sols la meitat el 1918. Els teixits de cotó fabricats al començament de la guerra representaren uns 7 milions de metres. En el moment de redactar l'informe no passaven molt dels 5. La indústria del couro i de les pells, de les més importants a Balears doncs ocupava una quarta part dels obrers industrials havia sofert diverses crisis al llarg de la guerra. Si en un primer moment el negoci va experimentar un auge afavorit per l'exportació destinada a les tropes franceses, la conjuntura va canviar poc després fins al punt de produir-se una aturada en sec de la demanda provocant una acumulació d'existències difícils de vendre perquè el calçat era de mala qualitat. L'emigració, com ja s'havia dit abans, va continuar per la constatació que molts sabaters residien a França: “Desde esta época empieza la emigración a Francia de obreros baleares de esta industria, residiendo actualmente en varias poblaciones del Mediodía de dicha República un número considerable de los mismos”.²⁰⁷ La producció de calçat abans de la guerra el 1914 era d'un 550.000 parells anuals. Amb la demanda per a l'exèrcit francès s'augmentà als 800.000 parells, sent la seva producció en el moment de redactar l'informe de 500.000. El salari havien augmentat un poc, tot i que segons reconeixia l'informe moltes famílies obreres no arribaven a satisfer les seves necessitats més bàsiques, fet pel qual el concurs laboral dels menors es feia imprescindible per ajudar al sosteniment familiar: “(...) la mayoría de los obreros (principalmente los que tienen familia) no ganan lo suficiente para atender a las indispensables necesidades de la vida, haciendo verdaderos milagros económicos. Por este motivo procuran colocar a sus hijos, desde una edad inverosímil en fábricas o comercios, para que les ganen algo que les ayude a su sustento, descuidando su educación y, lo que es peor, su desarrollo físico”.²⁰⁸

Preveient el final de la guerra, l'informe afirmava que la sortida de treballadors continuaria per l'atracció que exercien els majors salaris pagats a l'estranger: “(...) es posible que considerable número de obreros españoles, atraídos por noticias exageradas

---

²⁰⁷ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Informes de los inspectores de Trabajo sobre la influencia de la guerra en las industrias españolas (1917-1918)*. Madrid: Sobrinos de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos. P. 344.

²⁰⁸ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Informes...* p. 348.

de elevados jornales, abandonen el país, aunque pronto sufran el consiguiente desengaño al encontrarse con mayor jornal, pero con un coste de vida muy superior al de antes”.²⁰⁹

L'increment dels efectius de treballadors i treballadores dedicats al sector secundari a mesura que avançava el segle XX a Mallorca dóna idea de la importància d'aquest sector, tot i que cal tenir en compte l'elevada flexibilitat de la mà d'obra que podia dedicar-se indistintament tant a l'activitat agrícola com a la industrial segons la demanda de feina existent. La pluriactivitat dels obrers mallorquins i les pròpies característiques de la industrialització a l'illa, organitzada en petits tallers amb una força de treball amb intensos contactes familiars amb l'agricultura, afavoria que es pogués accedir tant al jornal agrícola, com a l'hort propi o a la indústria domèstica segons la conjuntura del moment.²¹⁰ És il·lustratiu de la complementarietat del treball industrial amb l'agrícola a la Part Forana les següents observacions referents a Balears en un informe sobre la indústria tèxtil del 1913:

“Además de la diversidad de circunstancias en que pueden hallarse las familias obreras, hay que distinguir, en general, las que residen en las poblaciones pequeñas de las que viven en las más populosas. En las primeras es la vida sensiblemente más barata, y, en muchos casos, la familia obrera tiene alguna propiedad, casa o porción de tierra, cuyo producto compensa lo exiguo del jornal. En general, cuando sólo se dispone del jornal del cabeza de familia, se vive con apuros; si se puede unir a dicho jornal el de la mujer o el de algún hijo, es probable quedan atendidas las necesidades más precisas de la familia. En este concepto, también alcanza ventajas el obrero que reside en las poblaciones que no tengan gran vecindario, pues el carácter agrícola que suelen tener da facilidades para conseguir dichos jornales auxiliares.”²¹¹

La Política de la Restauració

Políticament, el període cronològic que abraça aquest estudi correspon al règim de la Restauració Borbònica (1874-1923). La Constitució de 1876 va consagrar un

---

²⁰⁹ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Informes...* p. 349.

²¹⁰ MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball...* p. 203.

²¹¹ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1913): *Noticias de la inspección de trabajo relativas a la industria textil de España y la huelga del arte fabril de Cataluña en agosto de 1913*. Madrid: Imp. de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos. P. 75

règim parlamentari caracteritzat pel predomini dels denominats partits del torn dinàstic, els liberals i els conservadors, que s'alternaren en el poder mitjançant eleccions falsejades i en el qual el denominat caciquisme va tenir un paper fonamental. Seguint l'autora Isabel Peñarrubia, el caciquisme possibilità el trucatge de les eleccions en una baula de poder que anava des del centre polític situat a Madrid fins als cacics i notables de Mallorca, tant de l'illa en el seu conjunt com els que vivien o situaven la seva àrea d'influència en els pobles. Exercien el seu poder polític i econòmic mitjançant el control del mercat de treball i la compra de voluntats. A Mallorca els màxims dirigents del sistema tenien una base agrària i especialment sobre l'àrea rural varen desplegar el seu poder i influència. Nobles primer, després arrendataris i burgesos comerciants convertits en grans propietaris, exercien el seu domini de manera predominantment consensuada, és a dir sense conflicte, sobre una massa dependent de jornalers, roters i petits propietaris que no havien deixat de llogar-se a les possessions, a la qual, de vegades, coaccionaven sinó accedien a la seva voluntat, per exemple no proporcionant-los feina.²¹² Els dos partits monàrquics, els conservadors i els liberals, sempre varen ser hegemònics a Mallorca. No obstant això, també va existir una oposició al sistema bipartidista, amb diversos partits situats a la dreta i a l'esquerra, entre els quals hi havia republicans, tradicionalistes, socialistes i regionalistes, que disposaven de les seves associacions i d'una premsa pròpia.²¹³

Per un jornalero era molt difícil escapar-se d'aquesta estructura jeràrquica legitimada per l'església i caracteritzada per unes relacions paternalistes i tradicionals. Segons Isabel Peñarrubia: "El patró de patrons era el senyor –per tradició immemorial, el noble, i, per mimetisme, el burgès-, que solia practicar l'assistencialisme i la beneficència...Era paternalista a la vella usança, però també fundava sindicats i caixes rurals catòliques, on masovers i petits propietaris trobaven préstecs, eines, llavors i canals de comercialització en bones condicions". Sobre els amos, o arrendataris de les possessions, "tenien un gran poder sobre la resta de la pagesia, perquè sovint prestaven doblers, comercialitzaven la producció dels petits pagesos i contractaven missatges i

---

²¹² Sobre els detalls i característiques del sistema caciquista de la Restauració vegi's la síntesis de PEÑARRUBIA i MARQUÈS, Isabel (1997): *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*. Palma: Documenta Balear. PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (1991): *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

²¹³MARIMON RIUTORT, Antoni (2013): "Entre el testimonialisme i l'alternativa: l'oposició política al sistema de la Restauració a Mallorca (1874-1923)". *Cultura, Societat i Política a la Mediterrània Contemporània. Miscel·lània d'Homenatge al professor Miquel Duran Pastor*. Palma: IBE-Associació d'Història Cultural, Social i Política de les Balears

jornalers”.²¹⁴ Així doncs, la clau del bon funcionament del sistema caciquista a Mallorca fou la competència pel mercat de treball. L’abundant mà d’obra i les poques sortides laborals existents juntament amb els baixos salaris, elements tots ells propiciadors de l’emigració, feia que el cacic pogués exigir la fidelitat política a canvi de feina. Els ínfims jornals pagats es compensaven amb l’accés a la petita propietat, molt desitjada pels jornalers. A la vegada els sindicats agraris catòlics aconseguien fixar als pagesos a la terra evitant l’emigració amb la concessió de préstecs amb interessos baixos i comercialitzant la producció.²¹⁵ No obstant això, a vegades es produïen conflictes d’interessos, la resolució favorable dels quals normalment sempre queia en el sac de la classe dominant. Per un testimoni de Santa Eugènia sabem d’un conflicte sobre la titularitat municipal d’uns pous d’aigua acabà amb la manifestació contrària per part de les autoritats, que negaren la propietat pública de l’aigua:

“Me’n record d’un fet, a son Mascaró, tancaven sa finca i tancaren es pou de na Perota i un altre de devers Ses Alqueries que perteneixien a n’es poble. Va sortir una comissió de gent, cap a Palma per anar a protestar. N’hi havia un de Son Cos i me pareix que era es batle. Arribaren a Cort i exposaren es cas, les feren esperar devers una hora a un banc, fins que en darrer cop s’entrega es comte. Es comte d’Espanya en *pleno!* Es comte les digué que ets pous eren de Son Mascaró i per tant podien tancar sa finca. Quan varen arribar, les demanaren que tal i respongueren: "Ets pous són de Son Mascaró", i un va dir: "i sa llei, perquè serveix?", i li constestaren, "sa llei es com sa pell, que s’allarga i s’acursa". Ets grossos un temps comandaven”.²¹⁶

Les deficientes condicions polítiques, el caciquisme, la corrupció electoral i l’administrativa, les dificultats per a la subsistència de les famílies obreres, els baixos salaris, les enormes diferències entre classes socials i l’escassa cobertura social pogueren ser incentius negatius suficientment poderosos com per decidir l’emigració, dintre dels anomenats factors d’expulsió de la teoria explicativa de les migracions.²¹⁷

---

²¹⁴ PEÑARRUBIA i MARQUÈS, Isabel (1997): *La Restauració...* p. 10

²¹⁵ SIMONET, Margalida (1993): “Isabel Peñarubia, premi 31 de desembre per la seva tasca d’investigació històrica”. *Alaró noves i papers*. 9. P. 9.

²¹⁶ Margalida i Mª Antònia (1984): “Entrevista amb el sen Guillem Cantó”. *Santa Eugènia*. 3. Pp. 13-18

²¹⁷ Quant a la cobertura social, sembla que les entitats encarregades de l’auxili dels obrers en cas d’atur i malaltia existents eren del tot insatisfactòries: “En Palma funcionan Cooperativas y Sociedades de socorros que, en caso de enfermedad o paro forzoso, les dan una fracción del jornal, sirviéndoles de

Un vegada en el lloc de destí i comprovades les diferències entre un i altre lloc, els treballadors emigrats mallorquins, especialment a França, foren més conscients de l'endarreriment de l'Estat Espanyol. El pagès Martí de Son Monjo de Maria de la Salut va estar quatre anys a França i va declarar: “Una de les coses de les quals m’he empenedit és la de no haver tornat a França, allò era un món completament diferent al d’aquí, era un país molt més avançat al nostre, allà vaig aprendre moltes coses”.²¹⁸Nadal Mulet Bennasar -Reto- de Campanet va dir sobre la seva estada a França: “Vivien molt millor que a Mallorca. No tenia comparació! A França eren uns senyors, en es menjar i en tot”.²¹⁹Així mateix, un emigrant de Es Capdellà conta com per arreglar els tràmits per anar a França li volien fer pagar per obtenir un document que necessitava, la partida de naixement:

“(…) -l’educació era obligatòria a França fins als 14 anys i a causa d’aquesta bona formació no eren fàcils d’enganar-. I a continuació va explicar que quan hagué de partir cap a França s’havia de treure una partida o fe de naixement (ella era nat a Santa Creu a Palma, perquè son pare tenia un hort entre la porta de Santa Catalina i es Jonquet) i va haver d’anar a cercar aquest document a Sant Antoniet on hi havia els jutjats de Palma. Allà a una finestra li digueren que tornes demà, a un altre també, tot era perquè donàs 25 pessetes, que eren moltes, per tenir el document, però com que coneixia el secretari del jutjat, conegut de son pare, en esperar-lo a les deu del dematí, tot d’una va tenir el document. - I venc a nes dir que a França aquells al·lots sabien quins eren els seus drets i lo que podien exigir, si no els despatxaven bé els fotien una denúncia i l’endemà ja n’hi havia un altre al seu lloc-”.²²⁰

Així mateix, un testimoni andritxol afirmava que l’assistència sanitària era millor a Cuba que no a Mallorca: “En cas d’accident podies acudir a la “Clínica Balear” o “Quinta Balear”, on estaven apuntats tots els mallorquins, hi havia molts bons metges no com aquí, allà va ser on per primera vegada vaig sentir la paraula “càncer”, i per

---

poderoso auxilio. Pero eso les obliga a descontar semanalmente una cantidad, aunque sea pequeña de sus exiguos jornales, dificultando la vida diaria”. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Informes...* P. 348

²¹⁸ FERRIOL, Jaume; PONS, Pere (1989): “Sa Xerradeta: L’amo en Martí de Son Monjo” *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 32. Pp. 12-13

²¹⁹ FERRÀ-PONÇ, Damià (1983): Conversa amb Nadal “Reto”. *Campanet*. 23. Pp. 18-21.

²²⁰ RUBIO, Joan (1984): “Xerrades de cafè”. *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 15. Sense paginar.

Andratx no ho coneixíem”.²²¹ Sobre aquesta associació i en sentit similar, a l’espórlerí Jaume Comes Mir, el que més admiració li va causar de Cuba fou: “(...) l’organització d’una societat de metges *La Quinta* a la qual pertanyia i pagava dos pesos al mes. Aquesta societat oferia uns serveis que mai cap treballador no hagués imaginat a Espanya”.²²²

El nivell de vida

Alguns autors han posat de relleu l’alt índex de benestar que existia a les Balears en comparació amb altres regions de la Península, en base als resultats d’un indicador utilitzat per tal finalitat, l’índex físic de qualitat de vida (IFQV).²²³ Inclou els tres conceptes següents: l’esperança de vida a l’edat d’un any, la mortalitat infantil i la taxa d’alfabetització adulta. S’ha comprovat com a les Balears els dos primers presentaven uns índexs molt avançats respecte de la majoria de regions de la Península, tot i les diferències entre illes, no així en el tercer concepte. Segons l’IFQV, Balears se situava entre les regions capdavanteres ja en el segle XIX -a partir de 1860 ocupa la tercera posició de les províncies molt per damunt de la mitjana espanyola i ascendí a la segona el 1930- malgrat tenir unes baixíssimes taxes d’alfabetització, amb la qual cosa podria haver ocupat el primer lloc sinó fos per aquesta dada. Tot i l’indubtable modernitat avançada que presentaven les Balears, cal tenir present altres consideracions no contemplades a l’índex com el nivell de renda, les diferències socials o les condicions laborals, entre d’altres. A més, la incorporació de nous conceptes com l’antropometria procedent dels allistats en les quintes no asseguraria una major fiabilitat a l’indicador, per l’important biaix que presenta aquesta font, a més dels dubtes per determinar les causes reals de l’augment o la disminució de la talla en els homes. Així mateix, s’ha criticat la ponderació que s’atorga a cada un dels conceptes de l’IFQV, per ser un tant

---

²²¹ Entrevista feta a Salvador Ensenyat Balaguer, emigrat a Cuba els anys vint. BORDOY, Maria José; MARTÍNEZ, Sònia (1999): “L’emigració d’Andratx cap a Cuba als anys vint”. *XVII Jornades d’Estudis Històrics Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB. P. 114.

²²² Vegi’s el tractament que rebien els usuaris a LLINÀS FERRÀ, Bartomeu (1989): “Un esporlerí a l’Havana dels anys vint”. Lluç. 750. P. 25

²²³ CIRER COSTA, Joan Carles (2008): “Capital humano y desarrollo económico, una compleja relación”. *Estudios de Economía aplicada*. Vol. 26. 3. En xarxa: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=30113182005> (consulta, maig 2015). MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): “Coste del Trabajo y coste de la vida como condicionantes del desarrollo industrial. Mallorca (1850-1936)”. En xarxa: http://www.usc.es/estaticos/congresos/histec05/a1_molina_de_dios.pdf (consulta, abril 2015)

arbitrària.²²⁴ Per tant, s'hauria de contrastar l'elevat índex que presenta aquesta font amb la pobresa, l'explotació laboral i les condicions socials que suportava la classe obrera i els jornalers del camp. Els elements de modernització molt avançats en l'estructura demogràfica i en l'estructura productiva de l'illa orientada a l'exterior coexistiren amb altres que no ho eren tant.²²⁵ Una major esperança de vida i una mortalitat infantil inferior sens dubte feien de les Balears una de les regions capdavanteres. Per contra, la pobresa de sectors de la població, l'explotació laboral, els baixos salaris i la feina precària eren elements que degueren pesar en contra de la balança general del benestar a l'època.

Com a mostra d'això i en relació a la notable importància de la indústria del calçat, és de destacar el contrast existent entre la seva fabricació i exportació massiva a Mallorca i que aquest no era un article de consum a l'abast de les classes populars mallorquines.²²⁶ Les espadenyas eren molt més assequibles per a l'economia de les famílies jornaleres. Sobre això l'autora Bàrbara Suau diu: “En aquell temps la majoria de gent duia espadenyas tota la setmana i només tenia un parell de sabates, que solien ser les de les noces. Les conservaven molts d'anys ja que, a més de ser més cares que les espadenyas, només les empraven per anar a missa i a les celebracions religioses (...) en canvi espadenyas en gastaven moltes”.²²⁷ Malgrat els centenars de milers de sabates que se podien exportar cada any, hi havia un consum molt dèbil en la ruralia mallorquina. Les famílies, com hem vist, sols se'n solien comprar un parell com a màxim dos, que feien durar tot el que podien, quan no directament anaven descalços per foravila tal com indiquen alguns testimonis. En un article sobre la vida de Joan Coll, nascut a Vilafranca el 1889, es va comentar: “Recorda que ho passaven molt *pillo*...A 10 anys va combregar amb sa roba manllevada a Francesc Mestre i ses sabates a n'es

---

²²⁴ Vegi's ESCUDERO, Antonio; SIMÓN, Hipólito J. (2003): “El bienestar en España: una perspectiva en el largo plazo (1850–1991)”. En xarxa: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/27900/1/2003_RHE.pdf (consulta, maig 2015)

²²⁵ “La pobreza y la explotación estaban bien presentes, sin embargo, ciertos aspectos relativos a la organización productiva, a la alta movilidad de los trabajadores en ocupaciones diversas y a la ausencia de grandes concentraciones fabriles, son factores objetivos”. MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): “Coste... p. 21

²²⁶ El preu mitjà d'unes sabates en el 1900 ascendia a 6,580 pessetes, cosa que el convertia en un objecte casi de luxe si tenim en compte que un jornalera tenia un sou mitjà diari per davall de les dues pessetes diàries a finals de segle. Sobre el càlcul del cost de les sabates vegi's MANERA, Carles; PETRUS BEY, Joana M^a (1991): “El sector industrial en el creixement econòmic de Mallorca, 1780-1985”. *Del Taller a la Fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*. Quaderns Cultura Fi de Segle. Palma: Ajuntament de Palma. P. 26

²²⁷ SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles...* pp. 74-75.

sabater Pitge. L'endemà va començar de porquer a Son Alzebitx".²²⁸També a Vilafranca madò Bàrbara va contar el següent: "I d'una arengada la repartíem entre tres i mon pare i ma mare no en menjaven perquè la mos poguéssim menjar nosaltres, me'n record bé, i descalços ben dematí a darrera ets animalets, maldament hi hagués gelada. N'hi havia molts que venien a captar pes nostre *barrio*. Descalços, me'n record que mon pare, que era coix, anava a Ciutat a peu. Es diumenges per anar a missa es foravilers anaven fins a es poble amb ses sabates damunt es coll. En arribar a es poble se posaven ses sabates llavors tornaven a ca seva perquè ets seus germans esperaven que ell arribàs per posar-se ells ses sabates, mentrestant els senyors venien en galera de ciutat".²²⁹Un altre testimoni és de l'amo en Toni de can Pau, nascut devers el 1893 a Santanyí, que havia fet de saurí, conta el següent sobre la seva infantesa: "A ca nostra érem 11 germans, mon pare es va casar, enviudà i es tornà a casar, i ja de ben petit vaig sabre el que era fer feina i anar curt. Tenia 12 anys i no havia emprat mai sabates i el dia de la meva primera comunió em compraren unes espadenyas, i perquè servissin fins que seria gran me les varen comprar dos dits més grosses del que necessitava (...)".²³⁰Per la seva part, l'amo en Simó de Calonge els seus records diuen que també varen passar per compartir espadenyas o sabates: "Durant una partida d'anys vàrem estar a sa possessió de Es Ravalleret de Campos, per cert, vàrem tenir tres o quatre anys de molt males anyades i vàrem tornar sense res. Tots es germans férem sa primera comunió amb ses mateixes espadenyas, llevat de jo que perquè vaig combregar es mateix dia des meu germà Rafel em vàrem menester dos parells. Es dia de sa primera comunió el senyor Toni mos donava una ensaimada grossa i això era tota sa festa que fèiem."²³¹A la localitat de Pina, el testimoni de la pobresa generalitzada de la població quedà reflectit amb les afirmacions de l'amo en Toni Mestrès, nascut devers el 1902: "Aquí a Pina tots érem pobres: o llogats o teníem una guardeta de porcs i així mos defensàvem. Casi tota sa terra era de Son Ribes i molts havíem d'agafar una rota, que se donava per dos anys: havíem de tallar ses mates i fer-ho net i llavors sembràvem dues anyades. S'havia de

---

²²⁸L'AMO EN TONI PUIL (1980): "Personatges populars". *Santa Bàrbara*. Vilafranca de Bonany. 3. Pp. 7-8.

²²⁹AUTOR ANÒNIM (1981): "Entrevista a madò Bàrbara". *Santa Bàrbara*. Vilafranca. 13. p. 6.

²³⁰MARC (1984): "Xerrada amb l'amo en Toni de ca'n Pau". *Sal i xeixa*. Santanyí. 7. P. 14

²³¹AUTOR ANÒNIM (1990): "La nostra gent. L'amo en Simó de Can Vellana". *Dies i coses*. Calonge. 16

pagar es delme: de cada deu garbes, una. Sa vida era molt difícil. N'hi havia que no duïen sabates més que es diumenges, anaven descalços".²³²

Del testimoni en una entrevista de Margalida Pascual de Muro, nascuda el 1898, podem conèixer la jornada laboral d'una nina i com l'hàbit entre la pagesia era anar sovint descalç: "En què consistia sa feina d'es nins? Aplegar macs. Partíem a sa sortida des sol, normalment anàvem descalços i fins que hi havia llum abastament fèiem feina. En acabat es jornal una altra vegada cap a Muro per allà on havíem vengut, quan arribàvem a ca nostra sopàvem i ets al·lots a dormir en es sostre i ses al·lotes dins sa casa damunt una màrfega de palla d'ordi. -Es vostres pares, tenien terres? Sí, però llogades; cada any havien de pagar, era una rota, molt poca cosa; sa majoria de sa gent des poble era jornalera".²³³ Uns anys abans d'aquest relat, el 1888 segons Gaston de Vullier quan visità Pollença, observà com el nins anaven descalços i poc abrigats durant l'hivern: "Aquests infants, fins a l'edat de set anys, duen per tot vestit una curta camisa. Fins i tot a l'hivern, quan el vent del nord bufa amb una violència extraordinària, carregat amb el fred de les nostres regions, aquests infants van sempre descalços i també poc abrigats".²³⁴

Les fonts orals ens informen de feines molt escassament remunerades i, com és ben conegut, el concurs del treball infantil que era molt important a la Mallorca l'època, durant les collites, vigilant animals o en altres feines com espedregar, de criats, criades, tets i tetes. Hi ha nombrosos exemples d'inici laboral a l'edat de sis, set o vuit anys. Per norma general, entre els 10 i 11 anys els que havien anat a l'escola començaven a fer una feina, molt poc retribuïda però que era essencial per a la subsistència de les famílies jornaleres i obreres. Per un testimoni, sabem de la duresa de la feina per un nin de 8 anys quan va haver de fer de pastor a Calvià: "Quan va fer vuit anys es posà de pastoret a Ses Rotes Velles amb un tal Jaume Mas Coves, de mal nom en Termes; tres dies de tira, dissabte de Pasqua, el dia de Pasqua, i la segona festa, el va fer guardar les ovelles durant mitja nit. Com era tan petit es dormia i les ovelles s'escapaven. El pastor amb una branca de pi verd li pegava pel cul i després li picava amb una agulla. Però ell no gosava anar-se'n a ca seva ja que la madrastra també n'hi hagués donat".²³⁵ Gaspar Rayó

---

²³² OLIVER, Xesc; MULET, Pere (1984): "Una xerradeta amb l'amo en Toni Mestrès". *Es Saig*. Algaida. 38. Pp. 23-24

²³³ CIANO (1988): "Entrevista a Madò Margalida Pascual "Fideu". *Enguany compleix 100 anys*". *Algebelí*. Muro. 158. Pp. 26-28.

²³⁴ VUILLIER, Gaston (1893): *Les illes olvidades*. Edició de 1973. Palma: Ed. Moll. P. 98

²³⁵ RUBIO, Joan (1984): "Xerrades de cafè". *Veïnats*. Calvià. 13. Pp. 21-23

Torrens, nascut a Artà el 1893, va començar a collir oliva als 7 anys: “(...) a l’edat de set anys anava a Son Morey a collir oliva, guanyant trenta cèntims per dia, i havia de dinar molts de dies d’una arengada amb pa moreno, si n’hi havia, si no d’una grapada de figues seques i bon vent!”.²³⁶

---

²³⁶ AUTOR ANÒNIM (1984): “Artà i els artanencs. Gaspar Rayó Torrens -Masset-”. *Bellpuig*. Artà. 87. Pp. 4-5

LA POBLACIÓ

El creixement de la població

Entre 1800 i 1850 l'avanç demogràfic espanyol va ser similar a l'europeu, però amb la particularitat que no existien pèrdues significatives d'habitants per emigració, com sí succeïa de manera molt notable en els països del nord d'Europa.²³⁷ En el cas de les Balears, el ritme de creixement va ser més elevat que en el conjunt espanyol, malgrat l'existència de disparitats regionals molt acusades. Per a l'obtenció de dades amb les quals analitzar l'evolució demogràfica, cal tenir en compte que fins a la segona meitat del segle XIX, amb l'aparició dels censos institucionals, no existiren estadístiques fiables per quantificar la població a les Illes Balears.

Al llarg de les primeres dècades del segle XIX es dugueren a terme alguns recomptes de població aproximats -els denominats *censos policia*- però que oferiren molts més dubtes que certeses a causa de les sospites d'ocultació. En la veu *Mallorca* del diccionari de Pascual Madoz es reconeixia que les xifres disponibles eren poc fiables a causa de l'ocultació d'habitants practicada amb la finalitat d'evitar una major tarifa en la contribució de consums.²³⁸ Amb les dades estadístiques procedents de diverses fonts, Madoz va publicar alguns recomptes de població efectuats des del segle XVIII (censos de Floridablanca i Godoy) fins a la dècada de 1840 i que mostren una tendència progressiva a l'alça en el nombre d'habitants:

Any	Mallorca	BALEARNS
1787	137.222	179.106
1797	140.699	186.979
1839	168.913	222.493
1840	171.134	225.214
1846	179.753	232.701

²³⁷ NADAL, Jordi (1976): *La población española (siglos XVI a XX)*. 4ª edició. Barcelona: Ariel. Pp. 142

²³⁸ Fins i tot, algunes autoritats es negaren a lliurar informació estadística als autors de l'enciclopèdia de Pascual Madoz. En concret, les dificultats per obtenir informació provenien de les autoritats locals mallorquines, no de les externes, com queda palès amb les següent afirmacions: "Con dificultad tendremos de otra provincia más datos que la de Mallorca, tanto de población como de riqueza. Y no porque hayamos encontrado grande apoyo en el país, no: lejos de eso, para datos estadísticos hemos hallado una fuerza invencible; pero en cambio hemos tenido a nuestra disposición datos oficiales y noticias particulares que nos han proporcionado dignas y respetables autoridades de la prov.; pero que no han nacido, entendiéndose esto bien, en suelo mallorquín. Más diremos todavía...han sido imposibles nuestros esfuerzos para conseguir ni del empleado del Gobierno, ni del particular, ni del diputado, el menor dato estadístico". MADOZ, Pascual (1846-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. . Volum XI. Madrid: Establecimiento Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti. pàg. 139.

Font: Pascual Madoz (1846-1850)

En el primer cens oficial de població realitzat el 1857, es varen comptabilitzar 256.562 habitants a Balears dels quals 200.232 pertanyien a Mallorca. Quant a la població de l'illa, si ho comparem amb el recompte efectuat el 1846 va suposar un increment del 13,5% amb un creixement anual de l'1,2%, el que representaria un creixement molt important.

En el context espanyol, el període entre 1850 i 1900 el desenvolupament demogràfic va ser clarament inferior a l'europeu.²³⁹ Les pèrdues per emigració començaren a ser importants a partir de la dècada de 1880. A partir del cens de 1857 podem mesurar l'evolució de la població a Mallorca amb més seguretat sobre la fiabilitat de la font, tot i que es reconegueren algunes deficiències en la seva elaboració i que obligaren a repetir-lo.²⁴⁰ Va ser el 1860 quan es realitzà un segons cens que donà com a resultat 261.078 habitants a Balears, amb 209.032 habitants pertanyents a Mallorca. Per a l'illa va representar un increment del 2,49% respecte de 1857 amb una taxa del 0'83% anual. Posteriorment i fins al cens de 1877, cal tenir en compte l'impacte de l'epidèmia del còlera el 1865, que va causar la mort de 2.320 persones a Mallorca, de les quals 2.175 (93,8%) foren a Palma; i de la febre groga el 1870 amb 311 defuncions, circumscrites a la ciutat de Palma.²⁴¹

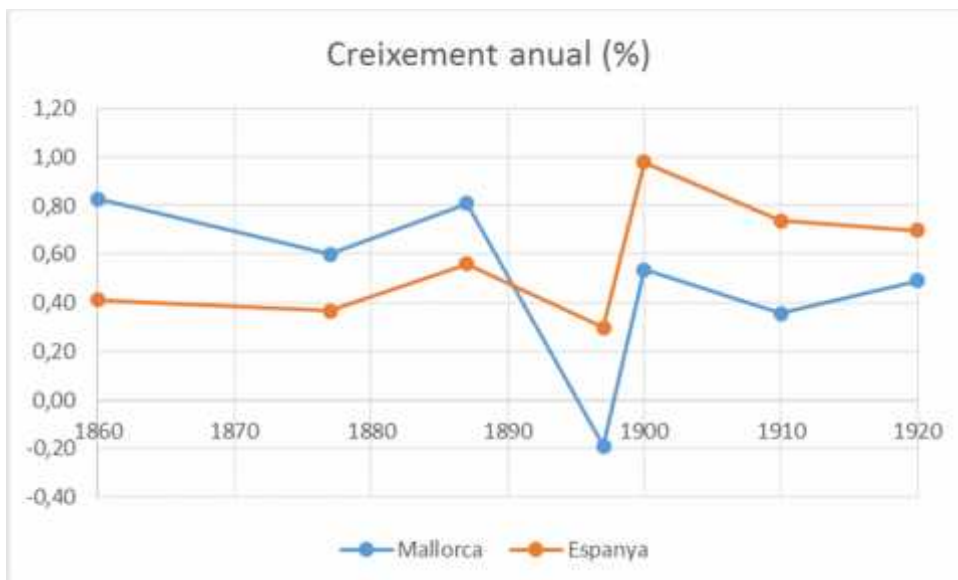
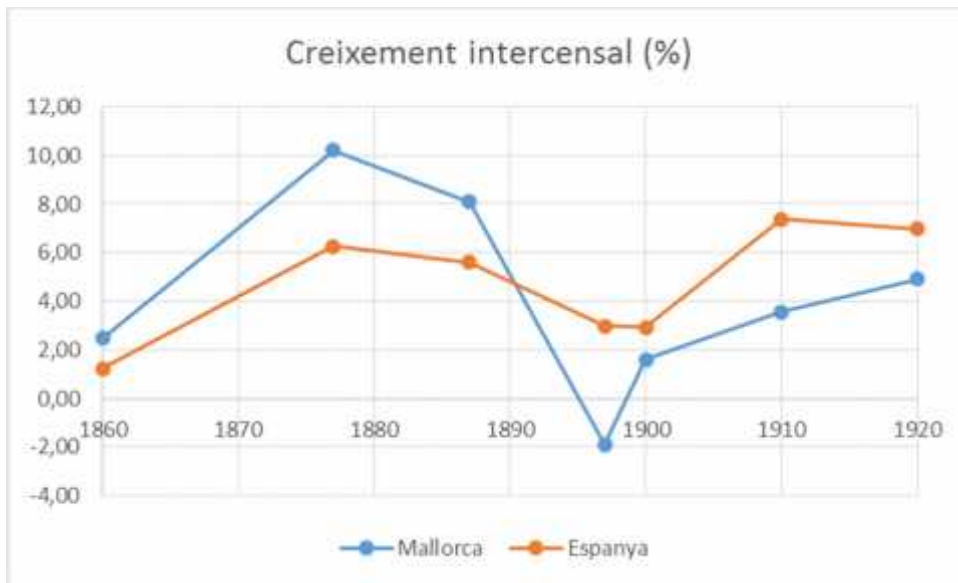
---

²³⁹ Jordi Nadal, op cit.

²⁴⁰ MALUQUER DE MOTES, Jordi (2008): "El crecimiento moderno de la población de España de 1850 a 2001: una serie homogénea anual". *Investigaciones de Historia Económica*. 10. Pp. 129-162.

²⁴¹ GRAU SANCHO, Paula (2002): "La historiografía de les epidèmies a Mallorca (segles XIII a XIX). Gimbernat. 37. Pp. 195-211. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/44830/54595> (consulta, juny 2014). I INE. Caixa 110. Arxiu del Regne de Mallorca.

Font: Censos de població (1860-1920)

Amb el tercer cens institucional realitzat durant l'etapa liberal podem dur a terme un anàlisi més segur del volum de la població i de la seva evolució al llarg del temps. En el conjunt de les Balears, el cens de 1877 va comptabilitzar 289.035 habitants, dels quals 230.396 correspongueren als habitants de Mallorca. Això representava un augment del 10,20% en el creixement de l'illa prenent com a referència el cens realitzat 17 anys abans. Pel temps transcorregut, va ser el període de més augment d'habitants en el període observat i, malgrat els dos episodis indicats que provocaren sobremortalitat, el creixement interanual respecte de l'anterior cens fou del 0'60%, superior als registrats amb posterioritat entre 1887 i 1920. L'evolució de la població fins al cens de 1887 va continuar registrant un fort creixement. El cens

d'aquell any registrà 312.593 habitants, dels quals 249.008 correspongueren a Mallorca. En el nombre total d'efectius de l'illa l'increment fou del 8,08%, el segon més alt després del període 1860-1877. Anualment el nombre d'habitants va augmentar una mitja de 0,81%, dada també de les més elevades excepte per l'interval 1857-1860. El percentatge era molt similar al del conjunt de les Balears, doncs entre 1877 i 1887 també va créixer de manera similar amb un 0,82%. Això situava les Balears entre les 11 províncies amb més increment.²⁴² La tendència a l'alça en el creixement de la població es va trencar de manera radical amb els resultats del cens de 1897. Aquest any les dades de la població a Balears varen donar 306.926 habitants, corresponents a Mallorca 244.322. En el conjunt de l'illa representà una disminució de -1'88% en els efectius demogràfics, amb un descens anual de -0'19%. En nombres absoluts Mallorca va tenir un descens de 4.686 habitants, fet causat per tot un seguit de conjuntures desfavorables que incidiren molt negativament en el desenvolupament demogràfic de l'illa. Especialment negatiu va ser el fet migratori massiu de 1889 i la crisi agrícola i industrial de la dècada de 1890, com s'explicarà amb més detall al llarg d'aquest treball. A finals de segle es va tornar als índexs positius de creixement demogràfic però amb una intensitat moderada. El cens de 1900 Balears va donar 311.649 habitants, corresponents a Mallorca 248.259. Això representava per Mallorca un augment de l'1'64% en tres anys i del 0'54% anual.

El segle XX, una vegada superades les dificultats inherents al darrer terç de la centúria vuitcentista, es va caracteritzar per una dinàmica clara de creixement, però sense arribar als nivells màxims registrats en el passat. En el cens de 1910 a Balears es varen comptabilitzar 326.023 habitants, 257.115 de Mallorca. Per a l'illa les xifres representaven unes taxes de creixement intercensal del 3'57% i de 0'36% anual. El cens de 1920 va donar com a resultat 338.849 habitants a les Balears. A Mallorca foren 269.723 que corresponien a unes taxes positives de 4,90% intercensal i 0'49% anual. La sobremortalitat del 1918 amb l'epidèmia del grip va provocar que aquest creixement no fos major.²⁴³ Comparades amb els increments percentuals registrats en el conjunt de l'Estat espanyol, fins al 1887 Mallorca havia registrat uns creixements de la població superiors. A partir d'aquest any els increments foren inferiors.

---

²⁴² Dades extretes a partir dels càlculs publicats en el cens de 1900.

²⁴³ El 1918 el creixement natural va ser negatiu en el conjunt de l'illa i en concret a 29 municipis, destacant el cas de Palma amb una diferència de -583. Vegi's el treball de SALVÀ TOMÀS, Pere A. (1987): *La dinàmica de la població de las islas Baleares en la etapa preturística de 1901 a 1955*. (Inèdit). Palma: Universitat de les Illes Balears.

Els motius del creixement de la població a Mallorca cal cercar-los en el pronunciat descens de la mortalitat, en consonància amb les característiques del règim de transició demogràfica. En aquest sentit, un dels aspectes que s'ha ressaltat del moviment natural de la població existent a les Balears al llarg del segle XIX va ser la seva matinerà entrada dins el règim de la transició demogràfica. Aquest fet situava l'arxipèlag com una de les regions capdavanteres, juntament amb Catalunya, respecte de molts territoris i regions de l'estat espanyol, en els quals encara perduraven uns alts índexs de natalitat i mortalitat, més propis d'una societat tradicional. En canvi a Balears en general i a Mallorca en particular, la natalitat i la mortalitat presentaven taxes més reduïdes des de les primeres dates observades al 1878, mentre que les dades espanyoles continuaven sent excessivament elevades. L'extensió general de les mesures higièniques adoptades per la població, els esforços continuats de les autoritats, l'acció educativa i assistencial de tipus sanitari realitzades per les ordres religioses, existents a gairebé totes les localitats de Mallorca, s'han indicat com a factors explicatius d'aquest avançament en l'entrada de Mallorca dins el règim de transició demogràfica.²⁴⁴ La notable reducció de la mortalitat infantil i juvenil que representaven casi el 50% de les defuncions en el segle XIX va tenir molt a veure amb el fort creixement de la població.²⁴⁵ Igualment la natalitat va registrar un fort descens, especialment cap a finals de la centúria del XIX. Probablement, la difusió de les pràctiques de control de la fecunditat matrimonial des de l'àrea urbano-industrial de Barcelona, pionera quant a la caiguda de la natalitat a l'Estat espanyol, va influir en el descens de la natalitat a les Balears, pels intensos contactes existents de veïnatge amb Catalunya.²⁴⁶ Per contrastar les significatives diferències entre les taxes de Mallorca i Espanya, veim com del

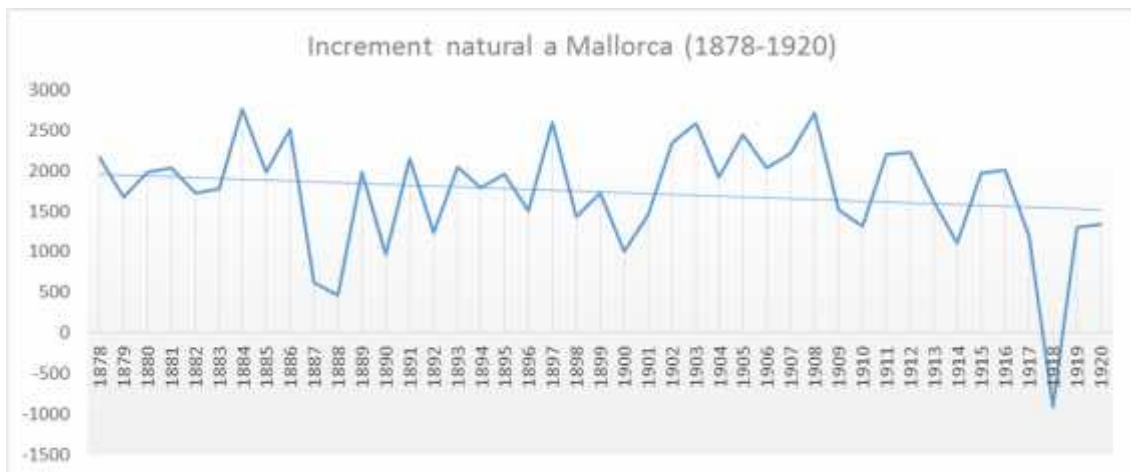
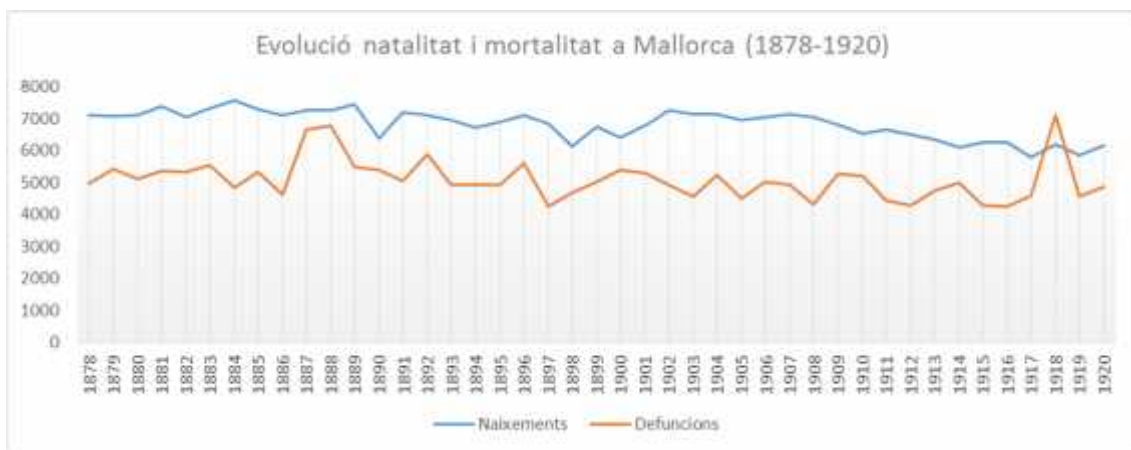
---

²⁴⁴Sobre la cultura sanitària de la prevenció, és il·lustratiu el que va observar Charles Toll Bidwell, resident a les Balears a la dècada de 1870. Va fer menció a Mallorca sobre l'escassa incidència de la pigota a la Part Forana per la pràctica de la vacunació en contraposició a Palma: "...les dones del camp fins i tot vacunen elles mateixes amb una agulla els seus nins, quan l'ajuda del metge no és possible. D'aquí que la propagació de la malaltia fora de la ciutat sigui relativament escassa, i que la malaltia presenti una forma menys virulenta". TOLL BIDWELL, Charles (1997): *Les Illes Balears*. Palma: Lleonard Muntaner ed. (edició original de 1876). Pp. 92.

²⁴⁵MOLL, Isabel (dir.) (2006): *Historia de las Islas Baleares. Época contemporánea. Siglo XIX*. Volum 14. Palma: El Mundo-El Día de Baleares. Pp. 146. Els autors Francesc Bujosa, Isabel Moll i Bernat Sureda apunten la hipòtesis que l'educació femenina a Mallorca per part de les ordres religioses va contribuir al descens de la natalitat i de la mortalitat infantil. BUJOSA, Francesc; MOLL, Isabel; SUREDA, Bernat (2000): "La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil". *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*. XVIII. II. Pp. 125-145.

²⁴⁶GARCÍA-SANZ, Angel; MIKELARENA, Fernando (1993): "Demografía histórica (siglos XIX y XX). X Coloquio de Historia Contemporánea sobre "Historiografía contemporánea de España, 1980-1982". En xarxa: [http://revista-hc.com/magazine/12/Demografia-historica-\(siglos-XIX-y-XX\)](http://revista-hc.com/magazine/12/Demografia-historica-(siglos-XIX-y-XX)). Si els índexs de fecunditat eren semblants entre Catalunya i Balears, l'esperança de vida era molt superior a l'arxipèlag, per aquest motiu el procés transicional es trobava aparentment més avançat a les Illes.

període de 1878-1887 la taxa de mortalitat a Espanya era del 31,58 per mil i de 22,17 per mil a Mallorca. La natalitat en els mateixos períodes va ser de 36,19 per mil a Espanya i de 30,19 per mil a Mallorca. A finals de segle, entre 1898 i 1900 les dades de mortalitat a Espanya foren del 28,87 per mil i del 20,45 per mil a Mallorca. La natalitat fou del 34,03 a Espanya i del 26,10 a Mallorca. En el segle XX, tot i que Mallorca va recuperar el creixement demogràfic després de la profunda crisi viscuda entre 1888 i 1897, la tendència es va invertir en favor d'unes majors taxes de creixement en el conjunt espanyol.

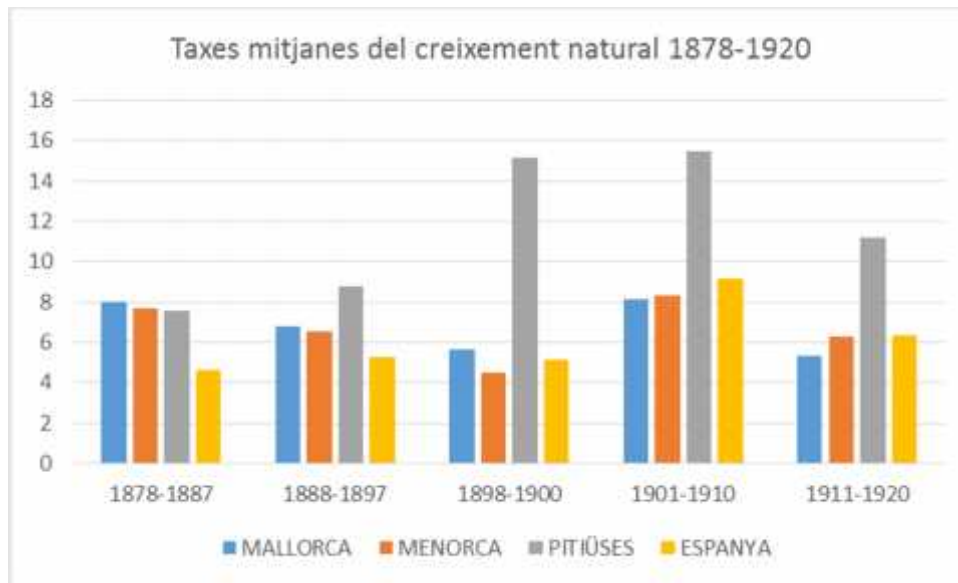
Font: Elaboració a partir de Pere Salvà (1984 i 1987)

Com s'observa a la gràfica sobre l'evolució del nombre absolut quant a la natalitat i mortalitat, el nombre de naixements va ser molt elevat, mantenint-se per damunt dels 7 mil naixements cada any, fins al 1889. Des de 1878, la mortalitat va tenir una evolució a la baixa sense tenir increments al menys fins 1886. En conseqüència, l'increment dels efectius demogràfics va ser molt elevat, especialment els anys 1884 i 1886. Aquesta tendència que es va interrompre bruscament els anys 1887 i 1888, a

causa de l'aparició d'una sobremortalitat. Una epidèmia de xarampió va delmar la població de moltes localitats de Mallorca fins al punt que les defuncions superaren als naixements en quinze municipis el 1887. Els efectes de l'epidèmia es varen perllongar fins al 1888 any en el qual el creixement vegetatiu de nou va ser molt escàs pel gran nombre de defuncions. Aquestes superaren el nombre de naixements en vint-i-dos municipis a Mallorca.²⁴⁷ Entre aquests anys i el 1900 el creixement natural va ser molt irregular amb un descens en el nombre de naixements. Casi tots els anys es varen situar per davall de les 7 mil concepcions, coincidint aquesta etapa amb el període de major incidència de l'emigració, segons el que indiquen els saldos migratoris registrats a Mallorca. Especialment significatiu va ser la davallada en el nombre de naixements el 1890, causada amb tota probabilitat per l'emigració d'un gran nombre d'efectius i famílies en edat reproductora els anys 1888 i 1889, doncs va ser l'única ocasió en tot el període observat en el qual la davallada del creixement natural no era causat per un increment de la mortalitat. La crisi va continuar el 1892 com mostra el descens de naixements registrats aquell any tal vegada com a conseqüència de la crisi de la viticultura. Abans de finalitzar el segle, un altre descens destacat en el creixement natural es produí el 1900. La crisi de final de segle, amb el rerefons de la guerra colonial a Cuba i Filipines, es traduï en un augment de la mortalitat el 1896, un descens destacat de la natalitat el 1898 i tres anys consecutius d'increment de la mortalitat entre 1898 i 1900. A partir de 1902 es va recuperar el ritme de creixement natural de la dècada del 1880 però amb una progressiva i ininterrompuda davallada en el nombre de naixements. L'increment natural va ser especialment destacat entre 1902 i 1908, per sobre dels 7 mil naixements cada any, amb la qual cosa semblaria que la intensa emigració registrada en aquest període no va afectar de manera especial les variables demogràfiques, tot i que per l'augment de la població les taxes de natalitat resultants eren sensiblement menors que en el XIX. A partir de 1909 començà una tendència de clar descens en el nombre de naixements fins a uns mínims el 1917. Per altra part, els increments en la mortalitat es produïren en intervals de dos o tres anys. Especialment dramàtic va ser l'increment de la mortalitat el 1918, causat per l'epidèmia de grip, la qual va provocar fins i tot un any de creixement natural negatiu pel major nombre de defuncions que de naixements.

---

²⁴⁷ Com exemple d'això, a Palma el creixement natural va ser de -342 el 1887 i de -109 per 1888. Dades extretes de Pere Salvà (1981). Vegi's també l'obra de FAJARNÉS TUR, Enrique (1888): *Epidemia de sarampion en Palma durante el año 1887*. Palma: Imprenta de Juan Colomar. Afirmar que l'epidèmia, que atacava especialment la població jove, començà a mitjans del mes de març de 1887 i en el mes de juny traspasà els límits de la capital per arribar a la majoria de pobles de Mallorca. Pp. 8-9.

Font: Pere Salvà (1984 i 1987)

Comparades les taxes mitjanes de creixement natural intercensal de cada illa de les Balears amb les d'Espanya veim com al llarg del primer període de 1878 a 1887 Mallorca va tenir un major saldo vegetatiu, amb poques diferències respecte de la resta d'illes però molt més elevat respecte del conjunt d'Espanya. A partir del segon període intercensal Eivissa i Formentera varen destacar molt per sobre de la resta en el creixement natural. Fins al final de segle XIX, Mallorca va anar reduint la intensitat del seu creixement natural, per recuperar momentàniament una tendència a l'alça al llarg de la primera dècada del segle XX, aquesta vegada per davall del creixement natural en el conjunt d'Espanya.

El grau d'urbanització ha estat un dels factors que s'han contemplat per mesurar el grau de modernització d'una societat. La generalització de l'èxode rural a Europa en el segle XIX es va traduir amb un augment extraordinari de la població a les ciutats. Per contra, a l'estat espanyol, el procés d'urbanització es va caracteritzar per ser de menor importància, fruit de l'escassa capacitat d'atracció de les ciutats sobre la població rural, a excepció d'alguns casos puntuals com Barcelona i Madrid. A Mallorca, com en el cas d'Espanya per les dues ciutats més grans, la característica fonamental fou la macrocefàlia de Palma en el conjunt de l'illa, cosa que condicionava de manera molt important la integració i l'organització del tot el territori, incloent la resta d'illes. Si prenem la xifra dels 5 mil habitants per classificar un nucli de població com a ciutat, es pot constatar quantes n'hi havia a Mallorca a partir de dues vies: amb les dades de la població total del municipi o amb la que fou censada en els nuclis urbans en sentit

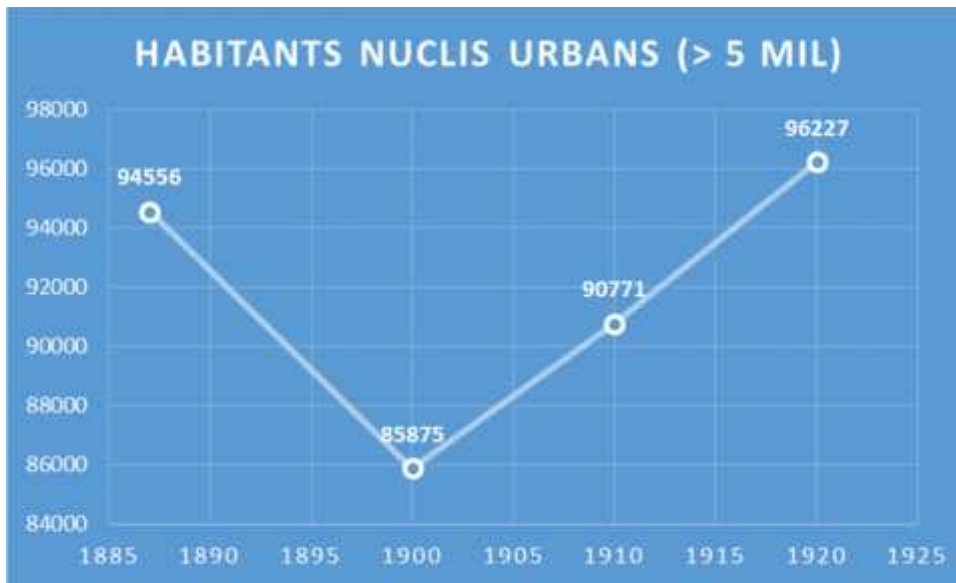
estricte. A partir d'aquesta distinció, segons els nomenclàtors publicats per *l'Instituto Geográfico y Estadístico* corresponents als censos de 1887, 1900, 1910 i 1920, hem comptabilitzat en els 49 municipis existents en el període a Mallorca i 95 nuclis urbans entre els més importants. Analitzant la població de cada entitat, tot i que en alguns casos la diferència en el nombre d'habitants entre dos nomenclàtors sembli excessiva i per tant ofereixi dubtes sobre la seva evolució real,²⁴⁸ es pot establir que existien set ciutats perquè els seus nuclis urbans superaven els cinc mil habitants: Felanitx, Inca, Lluçmajor, Manacor, Palma, Pollença i Sa Pobla. No obstant això, hi havia un grup en el qual el casc urbà tenia un cens al voltant dels quatre mil habitants o més: Alaró, Artà, Campos, Muro, Porreres, Santa Margalida i Sóller. En canvi, si contemplam la població de tot el terme municipal, els que superaven els cinc mil habitants augmentaven fins a dotze municipis en tots els anys en que es realitzà el nomenclàtor, arribant a catorze el 1920.

La població urbana que habitava els nuclis urbans considerats ciutats el 1887 era de 94.556 habitants. El 1900 va descendir fins als 85.875, inflexió considerable en la quantitat de població urbana probablement fruit de la crisi agrícola i industrial que sacsejà Mallorca en la dècada de 1890. El 1910 els habitants censats en els nuclis-ciutats de nou varen créixer fins als 90.771 habitants, sense arribar però a la xifra de població urbana del 1887. El 1920 es va confirmar la recuperació quan les nuclis-ciutats tengueren un total de 96.227 habitants superant finalment els nivells que s'havien assolit el 1887.²⁴⁹

---

²⁴⁸ Per exemple, S'Arracó tingué 1.177 habitants el 1887 i sols 208 el 1900. A més de la intensa emigració que existí a la localitat, s'haurien de constatar altres causes per explicar la gran diferència entre un i altre nomenclàtor.

²⁴⁹ Per al nombre d'habitants de cada nucli de població vegi's la taula nº 2 de l'annex

Font: Nomenclàtors 1887, 1900, 1910 i 1920

En conclusió, es pot afirmar que el ritme de creixement de la població a Mallorca va ser superior al del conjunt de l'Estat fins al 1887. Això es degué al règim de transició demogràfic de l'illa, en el qual moltes regions espanyoles encara no hi havien entrat. A partir de llavors, va patir un fort retrocés probablement com a símptoma que s'havia arribat a un sostre de població, traspassat el qual no hi havia possibilitat de créixer més amb els recursos disponibles a Mallorca en la conjuntura del moment. El gran nombre d'individus que saturaven el mercat de treball va provocar que una part d'ells optessin per abandonar l'illa prenent el camí de l'emigració definitiva. Això hauria permès, tot i que de manera precària, equilibrar de nou el binomi població-recursos amb la qual cosa es va reemprendre el camí del creixement demogràfic, tot i que amb un ritme inferior al registrat en el passat. Com a prova d'això, si comparem els anys 1887 -just abans de la crisi migratòria de 1889- i el 1900, la població en plena edat laboral a Balears entre els 21 i 30 anys era molt similar. El 1887 aquest grup d'edat eren 48.248 habitants (15,4% del total de la població), en el 1900 eren 51.519 (16,5%). A més, la franja d'edat que s'acabava d'incorporar en el 1887 al mercat de treball era lleugerament superior en nombres absoluts. Entre els 12 i els 20 anys hi havia 44.661 habitants (14,3% del total de la població). En canvi en el 1900 eren 44.571 (14,3%). Si consideram el grau inferior de desenvolupament social i econòmic del 1887 podem arribar a comprendre com els desequilibris entre població i recursos començaren a manifestar els seus efectes en el desajustament entre l'oferta de treball existent i la demanda a finals de la dècada del 1880. De fet a l'illa de Mallorca, la

població situada entre els 16 i 25 anys el 1887 -10 edats distintes- eren 38.900 habitants (un 15,6% del total de la població). El grup immediatament anterior, entre els 8 i els 15 anys, que s'anaven incorporant al mercat laboral si no ja ho havien fet eren molt més nombrosos, 42.997 habitants (17,3%), com era lògic en una estructura de la població per edats clarament piramidal, tot i que sols representaven 8 edats distintes.²⁵⁰ Per tant, els efectes de la crisi de finals dels vuitanta del segle XIX es deixaven sentir tant pels qui se trobaven plenament integrats en el mercat laboral com per la incorporació creixent de nous efectius, la pressió dels quals comportava tenir amb unes perspectives de subsistència encara més esquifides.

---

²⁵⁰ Dades calculades en base a una estadística realitzada el 1893 sobre el cens de 1887. INE. Caixa 115. ARM

L'ALFABETITZACIÓ

En el segle XIX i fins ben entrat el segle XX, les baixes taxes d'alfabetització foren la norma general tant a Espanya com especialment a les Balears. L'illa de Mallorca, tot i que en altres indicadors presentaven índexs molt avançats -les taxes de natalitat i de mortalitat, l'esperança de vida, i més tard en la població activa ocupada en el sector secundari n'eren alguns dels exemples destacats- en el cas del grau d'alfabetització es va destacar pel contrari. L'analfabetisme, particularment en el segle XIX registrà unes taxes qualificades com a “demolidores” pels altíssims índexs de població que no sabia llegir ni escriure. A partir del 1900 la situació va millorar progressivament.²⁵¹

Les causes d'això han apuntat a diversos factors. Un d'aquests fou el fet de l'escolarització obligatòria en castellà, llengua desconeguda i de poca utilitat per a la població pagesa. Les característiques del mercat laboral illenc, amb una utilització intensiva del treball infantil, i de la industrialització mallorquina, amb una dispersió de petits tallers i treball domiciliari contribuïren a un escàs interès per l'alfabetització per part de les famílies.²⁵² Els baixos salaris feien necessari la contribució econòmica de tots els membres del nucli familiar, per petites que fossin les aportacions. La incorporació a tasques laborals es podia produir des d'edats molt primerenques, entre els 8 i 10 anys, o fins i tot abans.²⁵³ Per exemple, la mestre de Galilea Francesca Arbona que arribà al poble el 1922 va trobar una situació poc favorable per a l'ensenyança: “Aquí la gent tenia molt de problemes de fam i de pobresa. No era bo de fer convèncer els pares perquè els nins venguessin a l'escola, començaven a fer feina molt joves: guardar cabres, collir olives, etc. Fins i tot el vicari havia de demanar als amos de

---

²⁵¹ Sobre l'alfabetització a Mallorca, vegi's l'exhaustiu estudi de ORELL i VILLALONGA, Bartomeu (2008): *Llegir i escriure al món rural mallorquí, 1860-1930*. Palma: UIB. I ORELL i VILLALONGA, Bartomeu (2005): “L'alfabetització dels emigrants mallorquins entre finals del segle XIX i principis del XX”. *Història/Històries de la lectura. Actes de les XXIV Jornades d'Estudis Històrics Locals. XVII Jornades d'Història de l'Educació del Paísos Catalans*. Pp. 161-171.

²⁵² Vegi's la secció “Balears, un ejemplo de industrialización no fabril” a CIRER COSTA, Joan Carles (2008): “Capital...”

²⁵³ Per dos testimonis de Calvià sabem que podien començar a realitzar diverses tasques als 5, 6 o 7 anys: “Quan tenia cinc anys el llogaren de *porqueret*, també guardava cabres i arreglava les vaques...no pogué anar mai a s'escola”. RUBIO, Joan (1984): “Xerrades de Cafè, amb el sen Tià Mitja Nit”. *Veïnats*. Calvià. 20. Pp. 16-17. “No recorda haver anat a escola, als sis anys feia de pastor a Mofarès, però als nou anys ja feia de manobre amb el seu pare”. RUBIO, Joan (1985): “Xerrades de cafè. Mestre Martí Bujosa”. *Veïnats*. Calvià. 34. P. 16. Margalida Llinàs Marroig nascuda a Deià el 1903 va anar molt poc a *costura*. Als 7 anys va començar a anar amb els seus pares a fer carbó dins el bosc. BAUÇÀ, Tomeu (1981): “Esta es tu vida. Hoy: Margarita Llinàs Marroig. Madò Burota de sa Font Fresca”. *S'Encruia*. Deià. 29. P. 6

possessió que deixessin anar a la parròquia els al·lots llogats per aprendre...”.²⁵⁴ Pels testimonis orals recollits d’homes i dones nascuts a finals del segle XIX i els primers anys del XX sabem que molts nins i nines eren utilitzats per realitzar labors auxiliars en el camp principalment la custòdia d’animals, cosa que implicava la no escolarització o si anaven a escola la seva assistència era molt irregular o durant un període de temps curt. En una entrevista feta a Antoni Bergas Bergas nascut el 1895 a la pregunta sobre com va ser la seva infantesa va dir: “Un poc trista, ja que en aquell temps no era com ara. No vaig poder anar a escola. Llavors no hi havia gaire queviures i els meu pares em llogaren per *porqueret*...”.²⁵⁵ Altres hi anaren més tard, en classes nocturnes per a adults. De vegades sols hi anaven per aprendre el catecisme i fer la primera comunió, especialment entre les nines, per després donar per acabada l’assistència a l’escola i incorporar-se plenament a labors productives per col·laborar en el sosteniment econòmic de la família. Com exemple d’això, transcrivim el testimoni de Francesca Cànaves i Alzina, nascuda el 1889: “De petita, a set anys, ja guardava al·lots. Llavors vaig anar a costura a ca ses monges a aprendre ses oracions, ensenyaven tota sa doctrina en mallorquí. No sé llegir ni escriure, només conec qualque lletra, però d’escriure res. Llavors vaig anar a fer de teta a una possessió”.²⁵⁶ A causa de la disciplina fèrria mantinguda pels mestres, alguns testimonis varen relatar com abandonaren l’escola

---

²⁵⁴ ANÒNIM (1986): “Entrevista a Francisca Arbona Pocoví”. *Galatzó*. Revista cultural de Puigpunyent i Galilea. 4. P. 8.

²⁵⁵ FONS PASCUAL, Pere (1987): “Xerradeta: Un dels més vells de Maria”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 17. P. 6. A les preguntes si de petites varen anar a escola madò Bàrbara, nascuda el 1891 va dir: “No hi hem anat mai. No s’usava. Ens posàvem a guardar animals a nes 8 o 9 anys, i quan teníem 12 o 13 ja anàvem a collir herba per dins es sembrats, i es temps de segar, anàvem a segar”. ANÒNIM (1981): “Entrevista a madò Bàrbara”. *Santa Bàrbara*. Vilafranca de Bonany. 13. P. 6. Margalida Pascual, nascuda el 1888, va respondre: “Sí, però molt poc temps, no va esser abastament per aprendre a llegir i escriure; sa gent era molt pobre i en es deu anys ja em varen posar a fer feina”. CIANO (1988): “Entrevista a Madò Margalida Pascual -Fideu-. Enguany compleix 100 anys”. *Algebelí*. Muro. 158. P. 26.

²⁵⁶ FERRÀ-PONÇ, Damià (1985): “Entrevista feta el 1981 a Francesca Cànaves i Alzina”. *Campanet*. 21. Pp. 16-18. Altres testimonis són el de Caterina Real, que va declarar: “De petita només vaig anar a escola 7 setmanes per aprendre les oracions per fer la primera comunió, i també perquè la meva madrastra no volia que m’ensenyassin lletra”. NIELL, Pere Joan (1996): “Gent del poble. Un segle: tota una vida. Entrevista a Caterina Real “madó Sió” que el maig va complir 101 anys”. *Baula*. Sineu. 2. p. 4. En el mateix sentit, el testimoni Maria Vaquer nascuda el 1897 va dir que va anar a l’escola fins als 10 anys i mig. Després d’haver fet la primera comunió ja no va tornar a l’escola. “Jo vaig començar a anar a jornal, a guanyar tres reals i mig fent feina des de les 7 del matí fins al vespre”. FLORIT, Miquel (1991): “Entrevista a Maria Vaquer (Madona de Gossalba)”. *Damunt Damunt*. Sant Joan. 4. P. 17. Per la seva part, una testimoni de Vilafranca nascuda el 1885, a la pregunta sobre quants d’anys va anar a l’escola va dir: “Quants d’anys? Cap ni un. Un parell de mesos per aprendre ses oracions, abans de combregar i res pus. Jo hi duia curolla ferm d’aprendre lletra. Fins i tot es diumenges horabaixa, amb dues amigues anàvem a ca ses monges per aprendre qualque cosa. Hi anàvem d’amagat”. MULET COLL, Miquel (1984): “Conversa amb s’Alaronera”. *Santa Bàrbara*. Vilafranca de Bonany. 50. P. 6.

després de rebre un càstig físic.²⁵⁷ A Mallorca, una vegada que es va avançar en el procés d'industrialització amb l'aparició d'empreses i fàbriques que ocupaven major nombre de treballadors i la mecanització progressiva de l'agricultura, la mentalitat de les famílies sobre la utilitat de l'escola va canviar. Es va produir una millora ostensible ja durant la primera dècada del segle XX en els índexs d'alfabetització. Una altra de les causes que al·ludiren les autoritats estadístiques per explicar l'analfabetisme fou l'existència de població disseminada en algunes àrees rurals de Mallorca cosa que dificultava l'assistència dels al·lots i al·lotes als centre escolars per les llargues distàncies que havien de recórrer.²⁵⁸ L'escola no era l'únic lloc on es podia aprendre a llegir i escriure. Les fonts orals parlen d'altres llocs com foren l'àmbit familiar, laboral, o per membres de l'església.

Sobre la fiabilitat de les dades d'alfabetització contingudes en els censos de població, cal assenyalar el fet que depenia de la declaració d'un membre de la família, en general el cap de família, respecte de l'alfabetització de la resta de membres del nucli familiar, amb la qual cosa es podrien introduir manifestacions incorrectes, com per exemple per la voluntat d'aparentar un major nivell educatiu del que realment es disposava.²⁵⁹

Comparat amb la resta de territoris de l'Estat espanyol, les Balears presentava unes taxes que la situaven a la cua de les Comunitats quant a la població que sabia llegir i escriure. El 1860 tenia un 26% d'alfabetització, sols València i Canàries tenien pitjors índexs, el 1887 la taxa havia augmentat al 33%, el mateix percentatge que la Comunitat Valenciana, sols Múrcia i Canàries tenien pitjors índexs. En el 1900 va augmentar lleugerament amb un 35% d'alfabetitzats, sols dos punts més que el 1887, amb Canàries únicament per davall amb un 25%. El 1910 el progrés en la instrucció es va accelerar de manera important i es va registrar un 48%, cosa que situava a les Balears per damunt de

---

²⁵⁷ Jaume Martorell, nascut el 1908, sobre la seva assistència escolar amb diversos ensenyants va dir: "També vaig anar amb en Cavaller, també damunt ca na Monana, però li vaig fugir perquè em va donar una bona pallissa, vaig partir cap a S'Hort Nou (...) allà hi tenia es meu padrí i sa padrina no vaig tornar pus a escola". GUAL MORA, Jaume (1995): "Entrevista a Jaume Martorell Estrany Rata". *Montaura*. Mancor de la Vall. 33. P. 18

²⁵⁸ De fet, a Eivissa i Formentera s'afirmava que el predomini de l'hàbitat dispers com a causa de les elevadíssimes taxes d'analfabetisme.

²⁵⁹ CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (Coord.) (2005): *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*. 2ª Edició. Bilbao: Fundación BBVA. Pp. 187. En xarxa: <http://www.fbbva.es/TLFU/dat/autores.pdf> (consulta, febrer 2013)

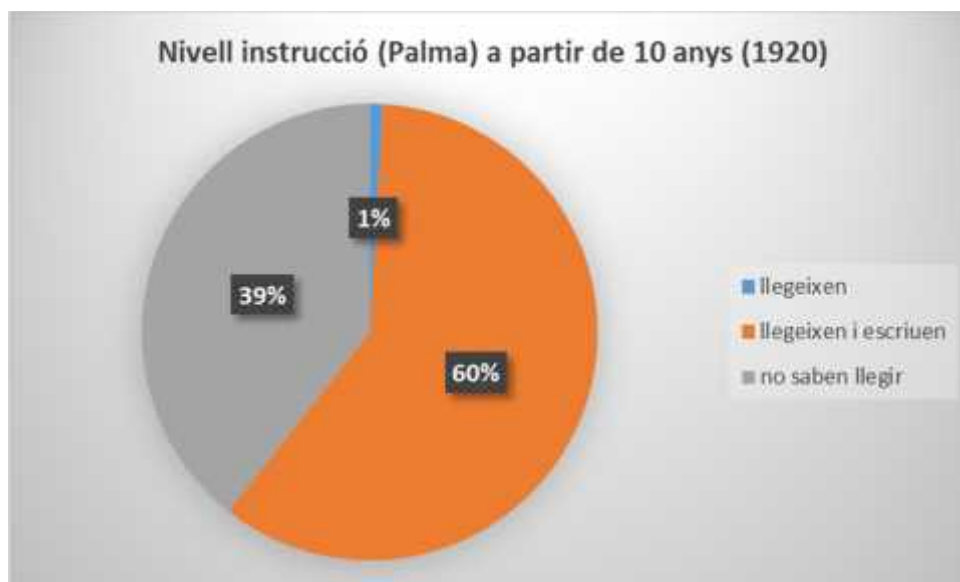
quatre Comunitats. El 1920 va continuar l'augment fins a arribar al 57% d'alfabetització, amb cinc comunitats amb pitjors índexs.²⁶⁰

En la comparació del gràfics sobre l'alfabetització a Mallorca entre els censos de 1887 i 1920 es posa en evidència l'evolució positiva del grau d'instrucció, des d'una societat en bona part agrària que havia iniciat el camí de la industrialització el 1887, cap a una societat plenament immersa en l'economia capitalista amb un important sector de la població ocupada en activitats industrials, tot i que majoritàriament agrícola en conjunt. Entre 1887 i 1920 el percentatges dels que declaraven que sabien llegir i escriure es va més que duplicar mentre que l'analfabetisme es reduí a poc més de la meitat de la població a partir de 10 anys el 1920. Com a norma universal de l'època, a les zones urbanes la instrucció de la població era molt més generalitzada que a les àrees rurals, fet que confirma la gràfica referent al municipi de Palma.

Font: Cens de població 1887

²⁶⁰ Percentatges a partir de la població major de 10 anys. Albert CARRERAS i Xavier TAFUNELL (2005): *Estadístiques...* p. 230.

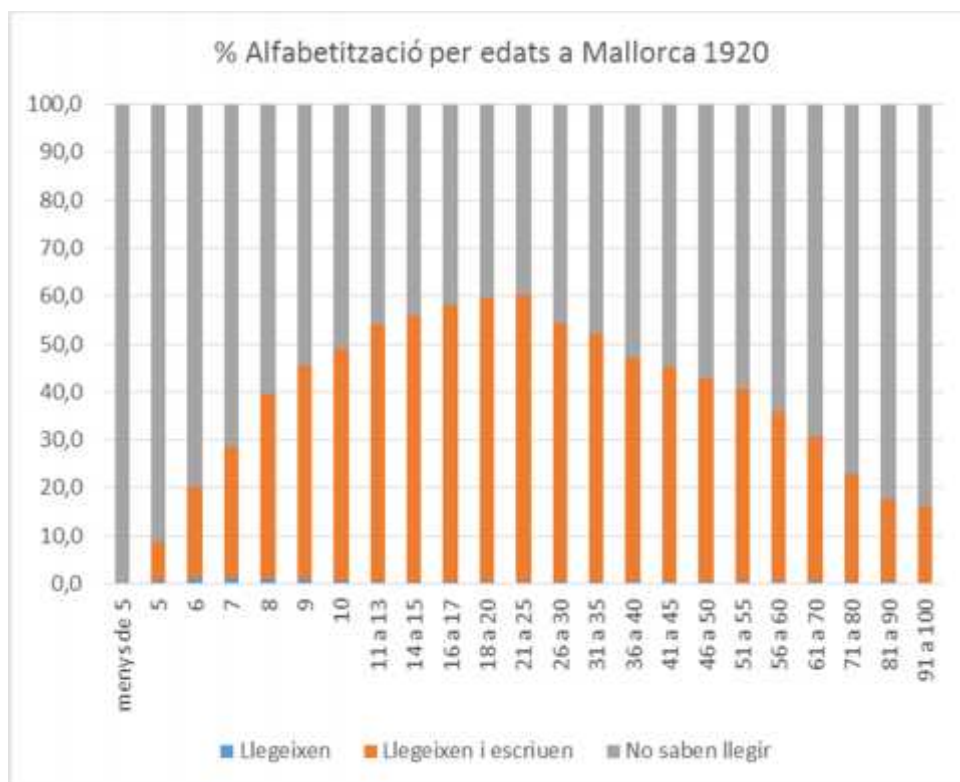
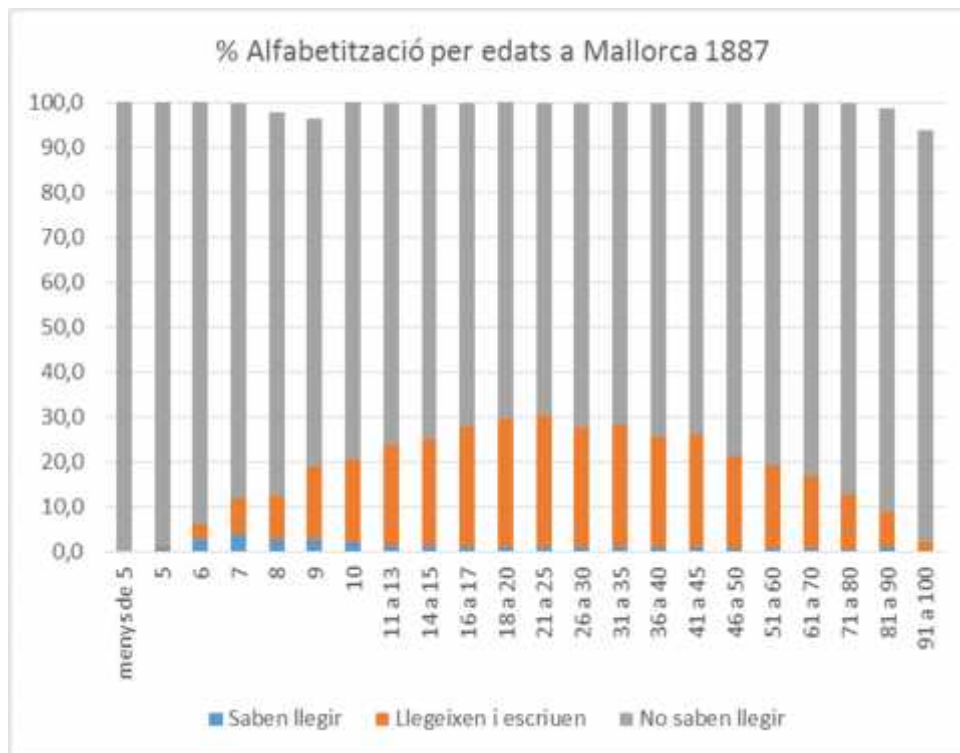

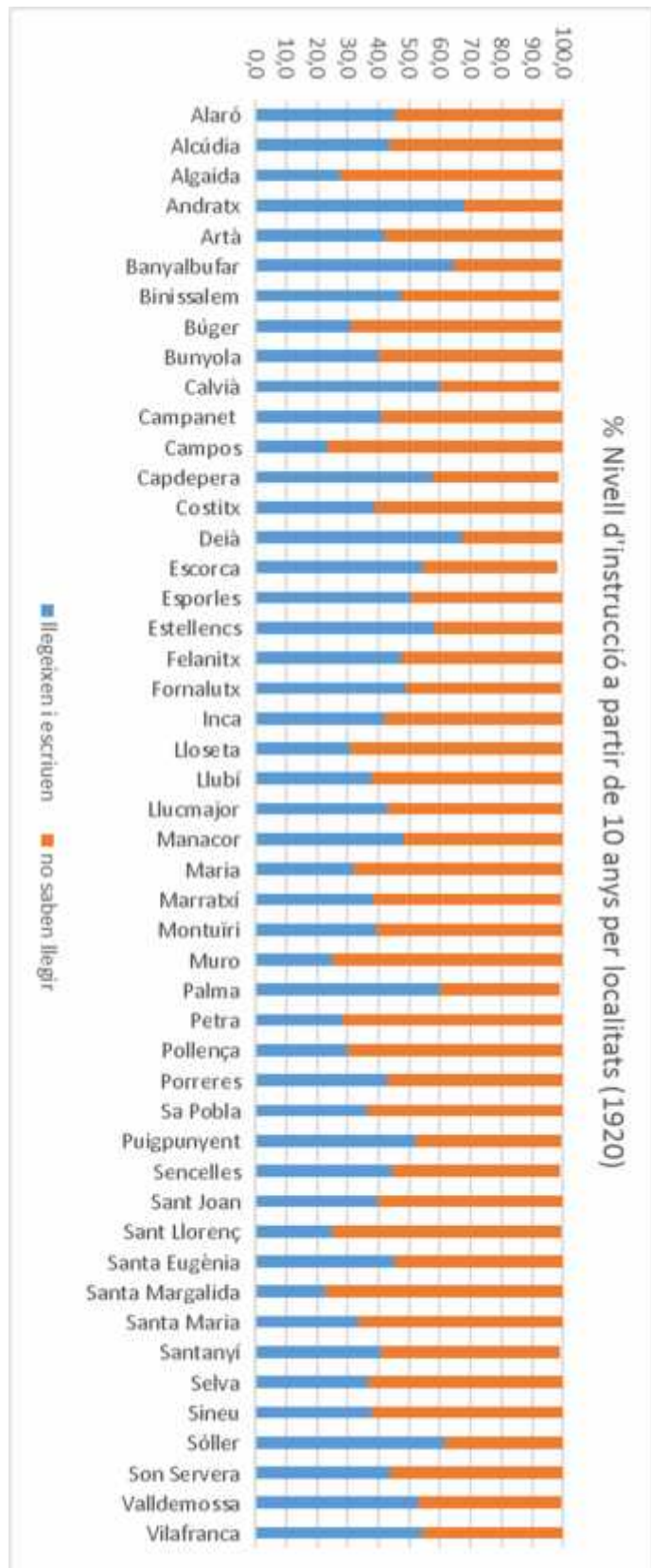
Font: Palma: Cens de població 1920 i INE. Caixa 146. ARM.

Quant al grau d'alfabetització per grups d'edat, tenint en compte que la incorporació al mercat laboral a l'illa es podia materialitzar entre bona part de la població infantil entre el 8 i 10 anys, cosa que comportava l'abandonament de l'assistència regular a l'escola, podem observar com els grups d'edats entre els 11 anys i els 40 el 1887 i entre els 11 i els 35 el 1920 foren els que tenien més altes taxes d'instrucció, especialment aquest darrer any, quan els que sabien llegir i escriure superaven en nombre als que no.²⁶¹ És de destacar que la generació dels 21 als 25 anys en ambdós censos, va ser la que tenia millors índexs de lectoescriptura, tal vegada influenciat per l'aprenentatge que realitzaven els homes durant el servei militar. En el

²⁶¹ Vegi's la taula n° 3 de l'annex

següent grup d'edat de 26 a 30 anys, s'observa un descens, molt més marcat en el 1920, que suposà un descens percentual de sis punts entre els que estaven alfabetitzats. Les causes d'això entrarien dins el terreny de les hipòtesis però en tots cas mostren una certa pèrdua de l'alfabetització entre la generació immediatament posterior als 25 anys.

Font: Censos de població de 1887 i 1920 i INE. Caixa 146. ARM. (si en el cens de 1887 les barres no arriben al 100% és per la falta de dades)

Quant a nivell municipal, en el cens de 1887 les dades es confeccionaren per partits judicials. En canvi, en el cens de 1920 podem conèixer el nivell d'instrucció amb dades desagregades a nivell municipal. Els pitjors índexs d'alfabetització corresponien a municipis de les comarques del Llevant i del Pla . Probablement la baixa renda per càpita juntament amb el predomini de la petita propietat feia necessària la incorporació dels infants en labors agrícoles, cosa que justificaria els baixos índexs d'instrucció. A l'altra extrem, els municipis amb millor percentatge d'instrucció pertanyien casi tots a municipis de la Serra de Tramuntana: Andratx (67,8%), Deià (67,1%), Banyalbufar (64,3%), Sóller (61,5%) i Palma (59,7%) eren els que presentaven índexs més elevats. Els que registraren índexs més baixos foren Santa Margalida (22,6%), Campos (23,6%), Muro (24,8%), Sant Llorenç (25%), Algaida (27,7%) i Petra (28,1%).²⁶²

El 1920, la diferència a favor de l'alfabetització masculina sobre la femenina era generalitzada en tots els pobles de Mallorca, excepte a Vilafranca, en el qual el percentatge de dones que sabia llegir superava al dels homes en un escàs 0'9%. A Alcúdia i Andratx també foren municipis en els quals l'alfabetització de les dones més s'apropava a la dels homes. A la resta dels municipis, destaquen les desigualtats existents a favor dels homes a Bunyola, Escorca, Montuiri i Costitx, molt per sobre de la resta.²⁶³

---

²⁶² Vegi's també la taula n° 4 de l'annex.

²⁶³ Vegi's les equivalències entre els percentatges de cada sexe per municipis a la taula n° 4 de l'annex

L'ESTRUCTURA SOCIOPROFESSIONAL

Per a la l'anàlisi de l'estructura professional de la població s'han de tenir en compte diversos factors respecte de les dades contingudes en els censos. En primer lloc cal esmentar la infrarepresentació del treball femení a les fonts.²⁶⁴ Com és prou conegut, les ocupacions de les dones en moltes ocasions eren ignorades a les estadístiques, sols en el cens de 1920 hem constatat que hi va haver un esforç per part de les autoritats per canviar aquesta tendència perquè es va demanar reiteradament a les juntes municipals que fessin constar les dades referents al treball de les dones assalariades, tot i que en la majoria d'ocasions no va tenir èxit.²⁶⁵ En aquest sentit, la junta del cens de Sa Pobla en resposta als requeriments de la Junta provincial va fer constar el següent: “Efectivamente, las mujeres de esta localidad después de sus trabajos domésticos, practican labores en los campos; però no se consigna esta condición por no ser la primordial de sus hábitos”.²⁶⁶ Per tant, si no tenien una activitat laboral que no els ocupàs de manera permanent no se'ls anotava cap professió en concret, amb la qual cosa aquelles que realitzaven treballs de manera esporàdica finalment no constaven a les estadístiques. De manera predominant, als censos sols s'anotava la professió del cap de família, però de fet, la participació femenina en el treball agrícola era especialment important. Representaven una força laboral considerable en nombre d'efectius, especialment durant les collites més importants com a jornaleres, però que era anotada a l'apartat dels censos per ocupacions com a població no activa o sense professió. Sobre el treball d'homes i dones al camp, el qual encara que la família posseís un torç de terra era necessari llogar-se com a jornalers a altres finques, Bàrbara Genovard diu això que segueix: (...) hi havia dos tipus de treball bàsic: el que es realitzava a la terra familiar (...) i el que es realitzava a jornal. Les persones que se llogaven a jornal eren majoritàriament dones, perquè eren majoria també les feines temporàries considerades

---

²⁶⁴ Vegi's la constatació de la greu ocultació del treball femení en general i en particular en el cens de 1887 a ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (2000): “Las mujeres y el trabajo industrial en la Mallorca contemporánea, 1870-1940”. *VII Jornadas de Economía Crítica*. Albacete: Universidad de Castilla La Mancha. pps. 5-8. En xarxa: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/ec/jec7/pdf/com3-4.pdf> (consulta, setembre 2015)

²⁶⁵ Com a exemple il·lustratiu d'això en el cens de 1920, l'oficina de treballs estadístics va fer la següent observació a la junta municipal del cens de Santa Eugènia: “Es cosa muy extraña que ninguna mujer se dedique a otras labores que las de su casa, siendo para quien conozca la vida de los pueblos increíble que en toda Santa Eugenia no exista ninguna mujer que, por lo menos, ayude a su esposo o padres en las labores del campo”. En sentit similar a Puigpunyent es va comunicar a l'Ajuntament el següent: “Las mujeres que trabajan en el campo deben declarar su verdadera profesión, pues no es lo normal que en un pueblo la mayoría de mujeres se dediquen exclusivamente a las labores de su casa”. INE. Caixa 144. ARM.

²⁶⁶ INE. Caixa 144. ARM.

femenines. Els homes podien anar a jornal per llaurar o segar, però aquestes feines només duraven uns mesos i era més habitual que aquests homes que no eren necessaris a la terra de la família estiguessin llogats tot l'any a una possessió des de petits (...).²⁶⁷ És evident hi pot haver una infravaloració dels percentatges de població assignats a cada sector econòmic, especialment d'aquells englobats dins del sector primari, per l'ocultació esmentada dels actius femenins.

En segon lloc cal tenir present les característiques del mercat de treball de l'època, amb una important presència de la pluriocupació, de la qual en quedava constància aquella ocupació principal que proporcionava majors ingressos practicada per cada individu. De la resta d'ocupacions, si existien, en teoria també quedaven inscrites.²⁶⁸ Al respecte d'això, les instruccions per a l'elaboració del cens de 1920 deia: "Profesión principal de una persona es la que le ocupa la mayor parte de su tiempo y de su capacidad de trabajo durante el año y le proporciona a su vez la mayor parte de sus recursos. Profesión accesoria o secundaria es la que se ejerce en segundo término para obtener un complemento del sueldo, jornal o ganancias producidas por la primera. Tal es el caso del sacerdote que además ejerce la enseñanza, del barbero que es también practicante, del empleado que es administrador de fincas y del labrador que trabaja a jornal en las obras públicas".²⁶⁹

Altres aspectes que podien dificultar un adequat anàlisi de l'estructura professional serien l'absència d'unes categories laborals uniformes en els censos contemplats de 1877 a 1920. Per exemple, en el cens de 1910 es contemplaren 91 categories, mentre que en el de 1920 foren 80. Com que el nom d'algunes de les denominacions professionals varen anar variant al llarg dels diferents censos, s'ha de tenir un criteri metodològic uniforme acceptable per a la seva unificació de cara a constatar l'evolució en el temps.²⁷⁰ A més de les variacions en les denominacions,

---

²⁶⁷ GENOVAR, Bàrbara (1987): "Tall de dones". *Estudis Baleàrics*. 24. P. 49.

²⁶⁸ La pluriactivitat era una estratègia fonamental de supervivència per a les economies pageses, com afirmen els autors Pilar Erdozáin Azpilicueta, Fernando Mikelarena Peña y Juan Ignacio Paul: "Los bajos niveles salariales no garantizaban la subsistencia y reproducción de las unidades familiares a no ser que éstas dispusieran de fuentes complementarias de ingresos dentro o fuera del sector y/o de la zona de residencia como la industria rural, la carretería, la emigración temporal a zonas con máximos estacionales complementarios, el ganado o las actividades forestales". ERDOZÁIN, Pilar; MIKERALENA, Fernando; PAUL, Juan Ignacio (2003): "Campesinado y pluriactividad en la Navarra Cantábrica en la primera mitad del siglo XIX". *Historia Agraria*. 29. Pp.156.

²⁶⁹ BOIB, número extraordinari de 8 de novembre de 1920.

²⁷⁰ Alguns autors han adoptat en una mateixa obra diversos criteris a l'hora d'incloure en un sector o en un altre determinades categories laborals, per exemple en el cas de ERDONZÁIN, Pilar; MIKERALENA, Fernando (1999): "Las cifras de activos agrarios de los censos de población españoles del período 1877-

algunes ocupacions excessivament genèriques presenten ambigüitats quant a la seva ubicació en el sistema econòmic productiu, especialment aquelles sota l'àmbit dels actius agraris. De fet, la millora en els criteris de classificació no es va produir fins al cens de 1900, quan s'adoptà la classificació professional adoptada per l'Institut Internacional d'Estadística el 1893.²⁷¹

Malgrat la desconfiança sobre la qualitat de les dades ocupacionals consignades i a una certa dificultat metodològica que comporta el seu tractament, la importància d'aquesta font és prou evident per conèixer l'evolució de l'activitat econòmica al llarg del temps, en base a la població ocupada en els diversos sectors econòmics. Per afrontar el seu anàlisi, dividirem les ocupacions en els tres sectors econòmics clàssics com són el primari, el secundari i el terciari, amb una sèrie de puntualitzacions respecte de la ubicació d'algunes ocupacions en un o altre sector.

Respecte del conjunt de les Balears, podem veure com des de 1887 a 1920 es produeix una clara evolució en un doble sentit: la disminució general dels efectius agraris, especialment a partir del cens de 1910 i l'augment de la població integrada en el sector industrial, que el 1910 ja havia doblat els percentatges i el 1920 casi va igualar al sector primari. El sector serveis també va experimentar un increment de la població ocupada si bé no tan gran com a la indústria.²⁷²

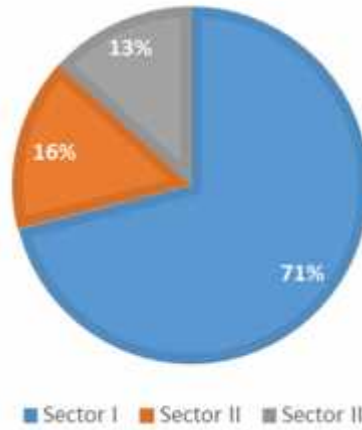

1991". Un análisis crítico". *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XVII, I. pp. 89-113. També s'han proposat classificacions més enllà dels sectors productius primari, secundari i terciari, tal com "agricultura, silvicultura y pesca; minas y canteras; industrias fabriles; comercio; transporte, almacenaje y comunicaciones; servicios oficiales, públicos y personales, construcción y actividades mal especificadas" per tal de facilitar les comparacions entre diversos censos. Cf. RUIZ ROMERO, Elena (2001): "La ocupación en los censos de población: un camino en la búsqueda de la trayectoria económica de Andalucía. 1900-1960". *Revista de Estudios Regionales*. 60. Pp. 207-235

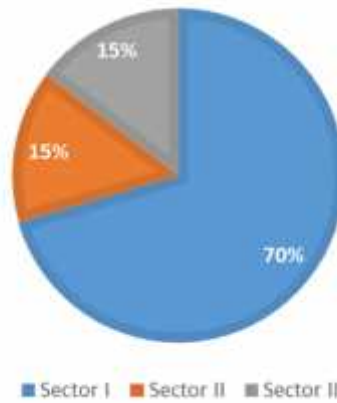
²⁷¹ CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (coord.) (2005): *Estadísticas...* P. 105

²⁷² Dades extretes de l'Institut Balear d'Estadística, a partir de l'edició digitalitzada realitzada per l'Institut Nacional d'Estadística de les publicacions del cens de població: <http://www.ibestat.cat>

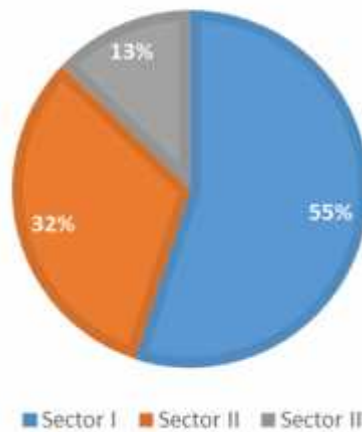
**POBLACIÓ ACTIVA PER SECTORS ECONÒMICS
BALEARS (1887)**

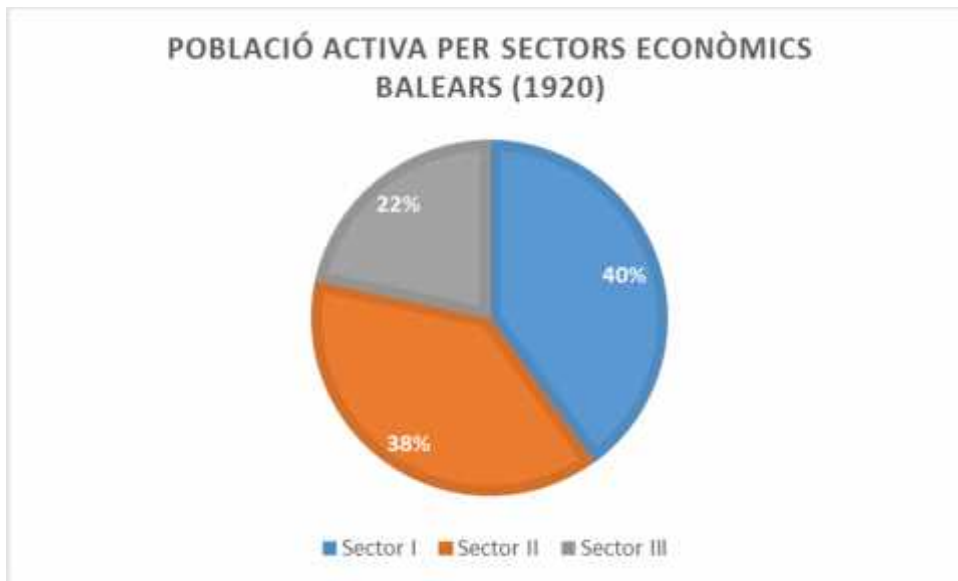

**POBLACIÓ ACTIVA PER SECTORS ECONÒMICS BALEARS
(1900)**

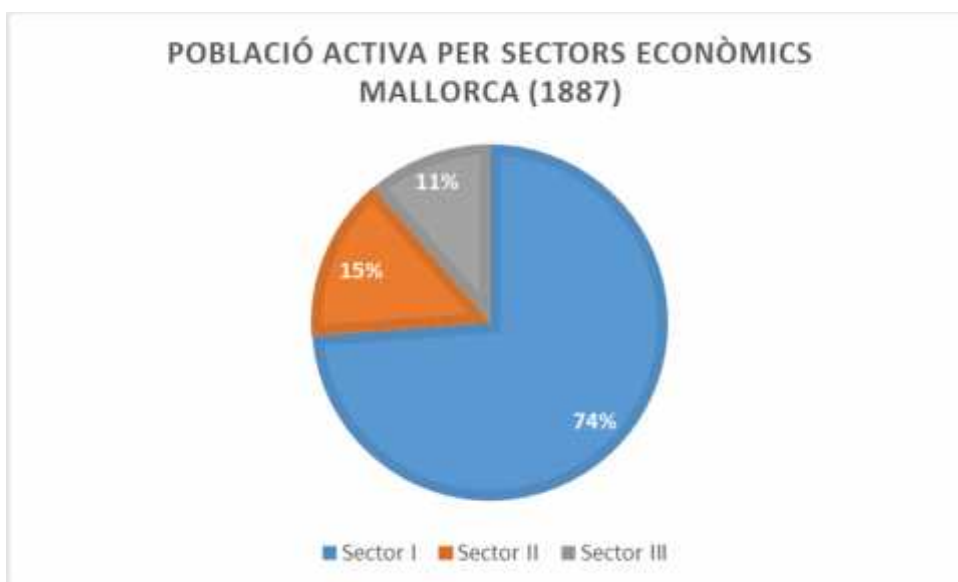
**POBLACIÓ ACTIVA PER SECTORS ECONÒMICS
BALEARS (1910)**

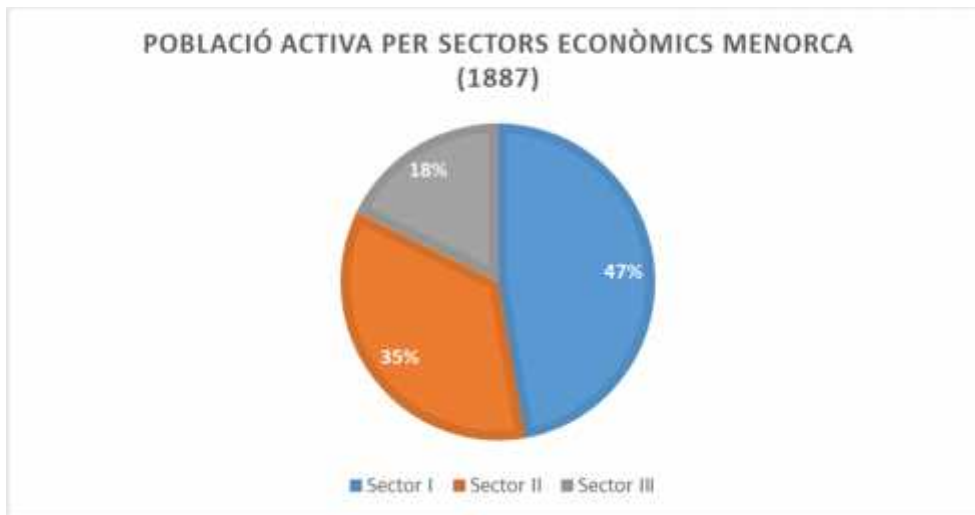

Font: Institut Balear d'Estadística

Per la seva part, una mostra evident de les diferències entre illes queda palesa amb la comparació de les dades del cens de 1887, a partir del qual es constata el caràcter més industrial de Menorca, el predomini de l'agricultura a Mallorca amb uns petits sectors de la població en la indústria i els serveis i l'absolut predomini del sector primari a Eivissa i Formentera.

Font: Institut Balear d'Estadística

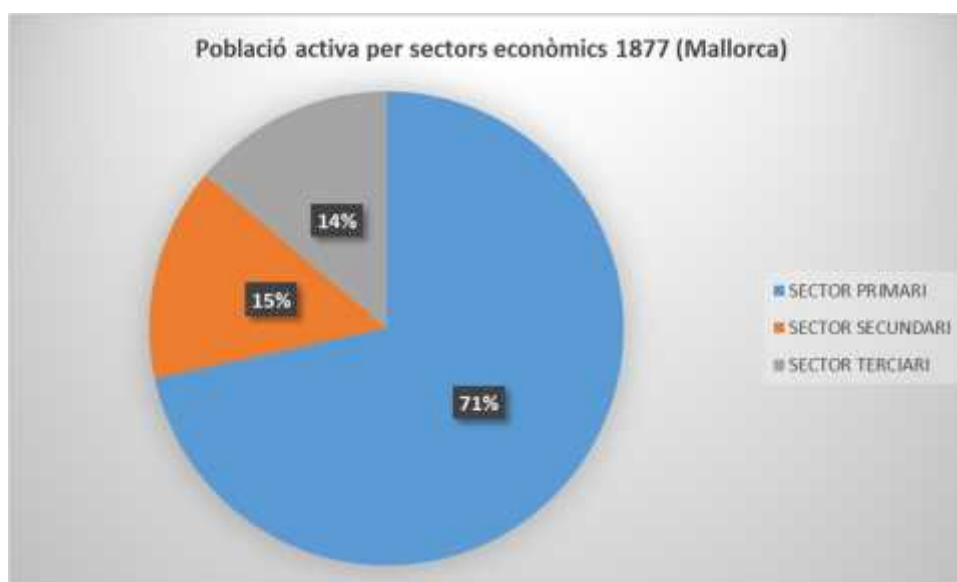
En el cens de 1877, les categories laborals foren englobades en els grups d'agricultura, indústria, comerç, transport, professions liberals, arts i oficis, ocupacions diverses, dedicats a estudis, asilats i pobres de solemnitat i en darrer lloc els sense professió o sense classificar. De les 168 ocupacions que hem comptat, sols 15 d'elles pertanyien al sector primari però en canvi representaven el 71% de la població activa. Altres categories incloses, com els *propietaris*, també poden oferir dubtes sobre la seva naturalesa agrària en algunes localitats.

En conjunt, la professió més nombrosa fou la de jornalers amb 38.999 individus, denominació que també podia implicar en alguns municipis de caràcter urbà una

activitat més enllà de l'àmbit agrícola.²⁷³ La segona ocupació més importants fou la de llauradors amb 21.032 persones.

Quant al sector secundari, el cens de 1877 mostrava un escàs desenvolupament, sent l'ocupació més destacada la dels sabaters amb 2.828 individus. Estaven presents a tots els pobles de Mallorca, però especialment a Alaró, Inca, Lluçmajor, Palma i Sóller, llocs on la fabricació de calçat continuaria tenint un paper destacat fins al 1920. El segon ofici en importància numèrica fou el de fusters, amb 2.191 individus. Tot i això, el sector tèxtil superava el gremi dels fusters sumant l'ofici dels teixidors amb 1.792 homes i el de les costureres amb 1.114 dones. Un altre ofici important fou el dels manobres amb 1.501 individus o el dels ferrers amb 780. La resta d'oficis tenien un nombre d'ocupats menor, entre els quals destacaríem aquelles indústries associades a l'activitat agràries com els moliners i molineres o els carboners i carboneres.

En el sector terciari la professió més nombrosa fou la de criats i criades amb 3.621 individus. Es trobaven presents a tots els pobles de Mallorca però la major part d'homes i de dones que treballaven en el servei domèstic se situaven a Palma, on exercien la seva funció a cases de la noblesa i de la burgesia un total de 1.249 homes i de 1.186 dones. La segona ocupació era la marina mercant amb 2.530 individus, concentrats en aquells llocs que disposaven d'un port com Alcúdia, Andratx, Palma, Pollença i Sóller.

Font: Cens de població de 1877. ARM.

²⁷³ Quant al nombre total d'ocupats en cada professió vegi's la taula 6 de l'annex

Dintre del predomini aclaparador de les ocupacions del sector primari a la majoria de municipis, varen presentar una estructura ocupacional diferenciada Fornalutx, Inca, Palma i Sóller per una major dedicació manufacturera o industrial, o per una important presència de mariners en relació a la seva població activa en el cas d'Alcúdia. La resta de municipis presentaven unes característiques similars quant als percentatges d'ocupats en un i altre sector. Les dades oscil·laven des del 95,2% de la població de Lloseta dedicada a l'agricultura i la ramaderia fins al 36,7% de Palma, que presentava el percentatge més baix per ser el centre urbà i industrial més important de l'illa.²⁷⁴

En el cens de 1887, amb una classificació semblant al cens de 1877, cal tenir en compte les denominacions que poden oferir dubtes, com la de *jornalers* i *jornalers del camp*, que hem inclòs dintre del sector primari. En els recomptes efectuats a cada municipi, s'utilitzaren indistintament una o altre categoria, tant en localitats eminentment agrícoles com en aquelles on l'activitat industrial podia tenir més incidència. En el cas del municipi amb caràcter més urbà de l'illa com era Palma es comptabilitzaren 7.158 jornalers, 143 jornalers del camp i 1.002 llauradors, inclosos dintre del sector primari. Probablement entre els primers en realitat la majoria serien treballadors fora de l'àmbit del sector primari, amb la qual cosa els percentatges globals d'aquest sector haurien de ser menors.

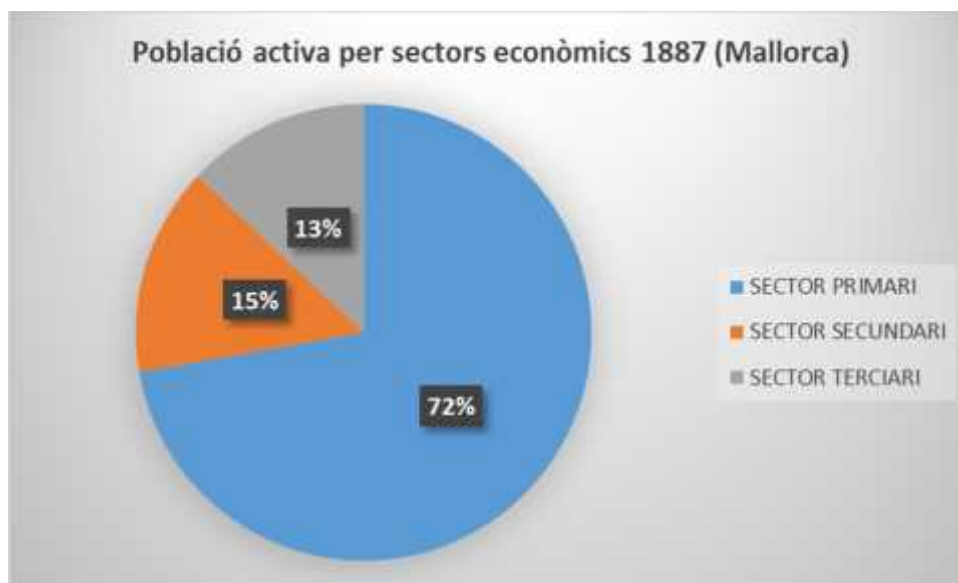
El caràcter eminentment agrari de Mallorca el 1887 quedava palès amb les tres activitats que ocupaven més efectius. Com en el cens anterior de 1877, el primer lloc l'ocupaven els jornalers i jornaleres amb 26.893 individus, un 56,7% homes i un 43,3% dones, en segon lloc els jornalers i les jornaleres del camp amb 23.331 i en tercer lloc hi havia els 20.494 llauradors i llauradores.²⁷⁵ En el sector secundari, dintre del grup d'arts i oficis hi havia la denominació imprecisa *altres oficis* que fou la més nombrosa amb 3.838 ocupats i ocupades. El segon i tercer lloc eren els sabaters amb 3.165 actius majoritàriament masculins i els fusters amb 2.149 homes. La indústria del calçat continuava tenint una importància destacada als mateixos indrets que a 1877 -Alaró, Inca, Lluçmajor, Palma i Sóller- tot i que s'havia estès per altres municipis de manera notable com Felanitx, Binissalem, Lloseta i Pollença, on es registraren al menys més de 50 sabaters a cada localitat. En el sector terciari, una vegada més l'ocupació amb més

---

²⁷⁴ Vegi's la taula n° 5 de l'annex

²⁷⁵ Vegi's la taula n° 6 de l'annex

efectius fou la del servei domèstic, que també inclogué en els denominats serveis personals i altres relacionats, amb 3.654 efectius, la majoria dones. En segon lloc hi hagué els dedicats al comerç i els comerciants amb 2.294 individus i 2.156 dedicats a la marina mercant.

Font: Cens de població de 1887. INE. Caixa 113. ARM.

Com es pot observar al gràfic, l'estructura ocupacional a Mallorca aparentment no havia evolucionat gaire en una dècada, doncs es mantenia ens uns paràmetres molt similars als resultats del cens de 1877. A nivell municipal la gran majoria de localitats continuaven sent majoritàriament agràries amb l'excepció d'aquells llocs amb una sector secundari destacat, tot i no superar mai els percentatges d'ocupats en el sector primari. Alguns municipis es varen incorporar al petit grup de localitats amb uns percentatges notables en el sector industrial. Incrementaren de manera molt significativa els efectius integrats dintre del sector les localitats d'Alaró, Esporles i Establiments.²⁷⁶

En el cens de 1910, hem inclòs dintre del sector primari les categories denominades *treballs agrícoles, cria d'animals, pesca i caça, propietaris, rendistes* i també l'ambigua *jornalers, bracers i peons*. Els interrogants sobre la vertadera naturalesa de la categoria *jornalers, bracers i peons* són semblants als suscitats en els anteriors censos.²⁷⁷ Com en el passat amb el terme *jornalers*, el 1910 tant en pobles

²⁷⁶ Vegi's taula nº 5 a l'annex

²⁷⁷ Per una llista d'oficis per al cens de 1920, sabem que la categoria *bracers* s'inclòia a l'apartat de Indústries forestals i agrícoles, mentre que la de *jornalers i peons* dintre de Indústries diverses. INE. Caixa 149. ARM.

d'activitat principalment agrícola com aquelles localitats amb una notable indústria foren nombrosos els treballadors i treballadores inscrits com a *jornalers, bracers i peons*. Els casos puntuals que aquests no eren treballadors agrícoles es fa especialment evident en el cas de la capital Palma, on el sector primari amb el criteri que hem adoptat té una representació excessiva del 43% de població activa, per la inclusió 9.880 jornalers dels quals 6.863 eren dones, probablement ocupades en la indústria. Cal assenyalar també el diferent criteri d'inscripció en les ocupacions que realitzaren alguns municipis. A la majoria de localitats hi havia un grup més o menys nombrós de jornalers, en canvi en altres no se n'inscriví cap actiu o sols uns pocs individus.²⁷⁸ Un altre element que indicaria que no tots els *jornalers, bracers i peons* serien treballadors del sector primari ho constatam en una estadística de preus de jornals sense datar, però que en tots cas seria entre els anys 1905 i 1908, en la qual hi havia 22 municipis que pagaven jornals a obrers fabrils i industrials. Es tractava de les localitats de Deià, Binissalem, Bunyola, Calvià, Esporles, Establiments, Lloseta, Marratxí, Puigpunyent, Santa Margalida, Santa Maria, Selva, Son Servera, Alaró, Andratx, Inca i Lluçmajor, Pollença, Sóller, Felanitx, Manacor i Palma.²⁷⁹

El 1910 les principals categories laborals foren en primer lloc la denominada *treballs agrícoles*, amb 54.951 homes i dones, seguida de la de *jornalers, bracers, peons i destajistas* amb 32.182, incloses dintre del sector primari. En el sector secundari la primera categoria laboral fou la de la *indústria del vestit i del tocat*, en el qual s'inclouïen els sabaters i el ram del tèxtil, amb 9.805 efectius. En segon lloc destacà el ram de la construcció amb 6.650 treballadors. En el sector terciari una vegada més la principal ocupació va ser la del *servei domèstic* que augmentà als 4.414 integrants, la majoria dels quals eren dones (78,3%). Després dels membres de l'exèrcit que es composava de 2.529 individus, la següent ocupació en importància va ser la dels *transports marítims* amb 2.359 integrants. Cal assenyalar que el sector del transport en realitat seria la segona activitat en nombre d'ocupats si sumessin al transport marítim els ocupats en el transport terrestre format per 1.097 individus.²⁸⁰

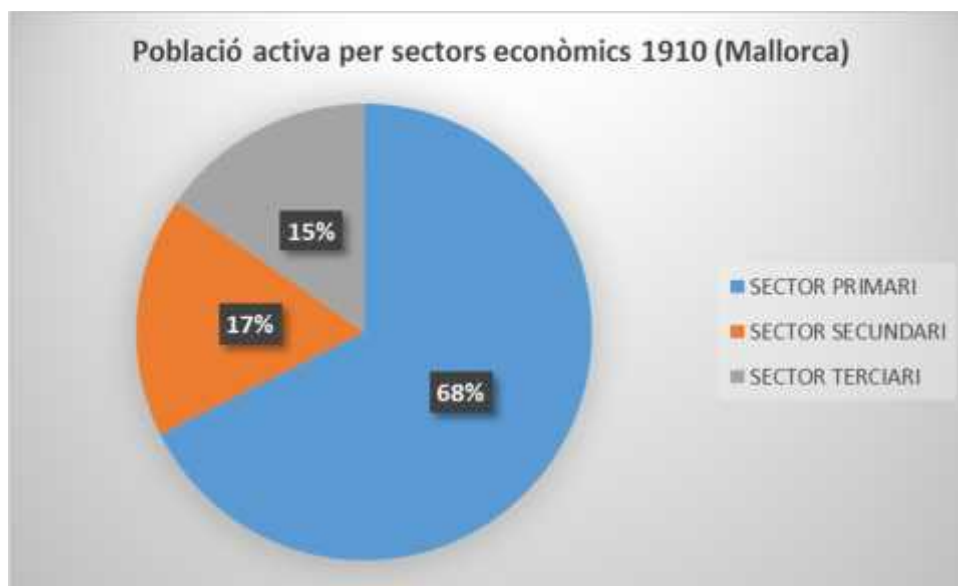
---

²⁷⁸ Els casos en els quals no hi hagué cap representant o molts pocs jornalers, bracers, peons i *destajistas* foren Alcúdia, Sant Llorenç, Santa Eugènia, Santa Maria, Santanyí, Selva, Sineu, Son Servera i Vilafranca.

²⁷⁹ INE. Caixa 288. ARM.

²⁸⁰ Vegi's la taula n° 6 de l'annex

En el conjunt dels tres sectors productius a Mallorca el 1910 s'aprecia un canvi respecte dels anteriors censos en el sentit que els efectius del sector primari varen anar disminuint la seva importància, paral·lelament a l'augment dels percentatges en el sector industrial, comercial i de serveis, tot i que aquests foren increments dèbils. Com hem comentat, probablement els increments del secundari haurien d'haver estat percentualment majors, cosa que no ha succeït per la inclusió de la totalitat dels efectius de la categoria dels *jornalers* dintre del sector primari.

Font: Cens de població de 1910. INE. Caixa 136. ARM.

A nivell municipal, tot i que el predomini de l'agricultura, ramaderia i pesca continuava ocupant el primer lloc en casi tots els municipis, és evident l'expansió de les activitats transformadores amb l'increment dels percentatges de la població activa dintre d'aquest sector. El 1877 hi hagué 14 municipis que superaren el 10% en el secundari, 15 el 1887 i 22 el 1910. Cal destacar els increments d'Esporles i Establiments on casi la meitat de la població activa es dedicava a la indústria tèxtil o a la construcció i a Lloseta on al menys un 30% de població integrava el sector del calçat. Els percentatges del sector industrial en realitat encara serien majors, especialment en el cas de Palma, molt infrarepresentat per les raons anteriorment exposades. El sector terciari en el subsector del transport marítim era especialment importants a Alcúdia, Palma i Sóller.²⁸¹

Quant al cens de 1920, es va produir un gran canvi en l'estructura productiva respecte de l'anterior cens. En el conjunt dels sectors econòmics s'aprecia una

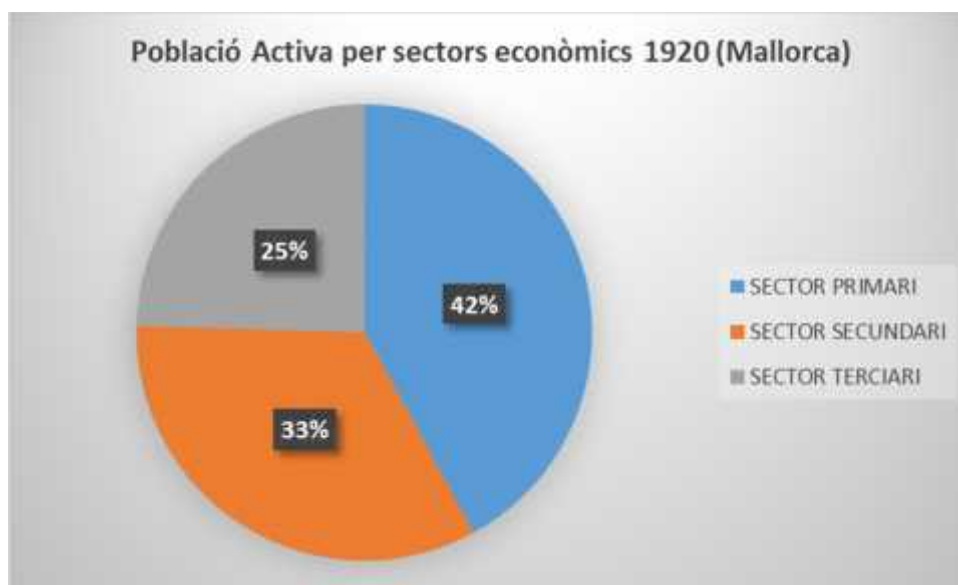
²⁸¹ Vegi's la taula n° 5 de l'annex

disminució molt accentuada dels actius en el sector primari, paral·lelament a l'auge de les ocupacions del sector secundari que, en conjunt, s'aproximaren molt al nombre de treballadors agrícoles. Tot i la sobrevaloració dels actius primaris en el 1910 i la clara tendència a la baixa dels seus ocupats, l'excessiva diferència entre els actius del sector primari del 1910 (68%) i del 1920 (43%) fa que hagem de prendre amb cautela les dades. En tot cas, quant a la classificació professional utilitzada és la que menys dubtes ofereix dels censos contemplats, doncs desapareix la categoria dels *jornalers*, una de les més nombroses en el passat i de la qual no s'especificava a quina branca de l'activitat econòmica pertanyia cada treballador. En el seu lloc es distingí entre els patrons (agricultura, comerç i indústria) i els no patrons, o assalariats. Tot i aquesta clarificació, una de les categories amb més efectius assignats fou la de *professió desconeguda o no consta* amb 25.790 individus d'ambdós sexes, especialment homes (79,6%), cosa que podria afectar en gran mesura la fiabilitat del resultat final. Si comparem la mateixa categoria amb la del cens anterior, el 1910 sols la conformaven 388 individus el que pot donar un idea de la greu manca de precisió en el cens de 1920. A més, la categoria integrada exclusivament per dones denominada *Membres de la família* amb 87.079 integrants, casi doblava a les del cens de 1910 amb 44.909.

Els ocupats en el sector primari el 1920 continuaven sent els més importants, doncs hi hagué 24.121 ocupats de la categoria *Indústries forestals i agrícoles* dintre del sector no patrons. A aquests hauríem de sumar els 1.501 *agricultors* classificats com a patrons. Seguint la tendència del cens anterior, les ocupacions més importants en el sector secundari eren la *Indústria del vestit* amb 7.820 individus, entre els quals hi havia sobretot els sabaters, però també s'hi incloïen les costureres i broadores, especialment nombroses en algunes localitats com a treball domiciliari. Després hi havia la *Indústria de la construcció* amb 3.016 treballadors, branca exercida casi exclusivament per homes. En tercer lloc hi hagué els Industrials patrons, sense especificar de quina indústria n'eren propietaris, amb 2.321 individus també casi tots homes. Quant a les activitats del sector terciari, el servei domèstic com en el passat era l'ocupació més nombrosa amb 3.127 individus, un 88,3% dels quals eren dones, la majoria concentrades a Palma. En segon lloc hi hagué els comerciants patrons amb 2.856 efectius, un 92,8% homes. Deixant de banda els membres de l'exèrcit inclosos aquí en

el sector terciari, la següent professió més important fou la dels transports amb 2.740 ocupats, també casi exclusivament homes.²⁸²

Com es pot veure a la gràfica, l'estructura professional a Mallorca varià substancialment a causa del creixement en el sector industrial. El transvasament de població activa del sector primari al secundari al llarg de la dècada de 1911 a 1920, tenint en compte els inconvenients que hem assenyalat sobre la precisió de les fonts, va ser molt important. La diferència entre actius ocupats al sector primari en un i altre cens va ser de de 26 punts percentuals, de 16 punts en el secundari i de 10 en el sector terciari.²⁸³ Una dada significativa al respecte en aquesta dècada fou el creixement d'habitants del municipi de Palma, amb un saldo migratori positiu important, de més de set mil habitants, molt per damunt a com havia crescut Palma a finals del XIX i principis del XX, la qual cosa indicaria efectivament un transvasament considerable de treballadors agrícoles cap a l'àrea comercial i industrial de Palma, però que per sí sol no arribaria a explicar l'excessiva diferència entre els sectors de 1910 i 1920.

Font: Cens de població de 1920. INE. Caixa 147. ARM.

A nivell municipal, la major part de les localitats de la *Part Forana* continuaven tenint un caràcter eminentment agrari. Un total de 23 municipis tenien més del 70% de la seva població activa integrada dintre del sector. Però l'expansió del sector secundari per la major part del territori de l'illa es va veure reflectit amb els percentatges de

²⁸² Vegi's la taula n° 6 de l'annex

²⁸³ Si prenem la dada en nombres absoluts, els actius en el sector primari varen passar dels 55 mil en el 1910 a poc més de 25 mil, cosa que representava una reducció de més del 50%.

l'estructura ocupacional. La tendència observada en el cens de 1910 es va veure incrementada el 1920 quan els municipis que superaren el 10% de la seva població activa ocupada en activitats industrials o de la construcció augmentaren fins a 38. Entre aquests destacaren aquells municipis on històricament hi havia hagut una gran tradició industrial. Alaró (62,2%), Esporles (55,9%) i Palma (50,7%) tenien més de la meitat de la seva població activa integrada en activitats laborals de tipus secundari, cosa que prova el seu desenvolupament anava molt per sobre de la resta si ens fixem en aquests indicadors. Els seguien Inca, Lluçmajor i Sóller amb més del 40%. Quant al sector terciari, com en altres censos, les ocupacions principals foren el servei domèstic, del qual s'observa una tendència a la baixa respecte d'anteriors censos, i el transport marítim, concentrat en els principals ports de Mallorca.²⁸⁴

En conjunt, el mercat laboral a Mallorca entre 1877 i 1920 es va caracteritzar per tenir el major nombre de treballadors, la major part d'ells assalariats, integrats en activitats agropecuàries i en la pesca, o en les indústries associades com la dels carboners i moliners. En el sector secundari va ser molt important els treballadors del calçat, que al llarg dels quatre censos observats eren la professió més nombrosa, la indústria del tèxtil i la construcció. Aquestes indústries estaven molt esteses ja que la majoria de localitats en tenien treballadors ocupats. En el sector terciari o de serveis, l'ocupació més nombrosa cens rere cens fou la del servei domèstic. Va tenir uns màxims de població ocupada el 1910 amb 4.414, la majoria dones. En segon terme l'àmbit dels transports, especialment marítics, va ocupar molts actius concentrats allà on existien infraestructures portuàries. El comerç i els comerciants va ser una de les ocupacions més importants d'aquest sector. En el cens de 1887 i 1920 varen superar en nombre als dedicats als transports.

Si una de les premisses de la modernització econòmica d'un territori ha estat l'abandonament de les activitats agràries per incorporar-se a altres ocupacions, podem afirmar que a Mallorca això va ocórrer en les primeres dècades del segle XX, especialment entre 1911 i 1920, quan el transvasament entre actius ocupats en el primari cap a altres sectors va adquirir una dimensió vertaderament destacada. Anteriorment, l'evolució de l'estructura professional de Mallorca es va mantenir estable al menys fins a la primera dècada del segle XX. Gran part dels seus efectius estaven integrats en les activitats agrícoles o indústries associades. Tot i això, existia al mateix temps una

---

²⁸⁴ Vegi's la taula n° 5 de l'annex

important indústria domiciliària i de petits tallers que es trobava dispersa per un bon nombre de municipis de l'illa. Un grup reduït de nuclis, al capdavant dels qual hi havia Palma, varen destacar molt per sobre de la resta en l'activitat industrial, amb uns percentatges d'ocupació que els distingia clarament del mercat laboral existent a la majoria de municipis, condicionat per les activitats agràries. A partir d'aquesta situació, mantinguda en el segle XIX i durant la primera dècada del segle XX, es va passar a una etapa de canvi econòmic en el sentit que els ocupats en el sector secundari varen incrementar espectacularment la seva importància d'efectius percentuals en el conjunt del mercat laboral. El progrés industrial i l'augment dels percentatges de treballadors ocupats va ser un fet generalitzat que va afectar a més municipis. No obstant el canvi iniciat a la segona dècada del XX que va capgirar la situació, com hem remarcat, les dades de l'estructura ocupacional s'han de prendre amb gran cautela. En aquest sentit, si observem la població no activa, aquella sense cap ocupació reconeguda o sense classificar –formada essencialment per les dones-, els estudiants de primària i secundària, els infants menors, els sense professió determinada o els pensionistes i retirats, veim com el 1877 totalitzaren 131.543 individus, un 58% del total de la població. El 1887 foren 137.056 (55%), el 1910 foren 117.787 habitants (46%) i el 1920 foren 172.676 (64%), havent restat a aquesta dada els qualificat com a *professió desconeguda* o *no consta*. Amb l'increment de la població no activa el 1920 podem comprovar que aquest darrer cens es va produir una infravaloració molt important dels actius ocupats en les diverses activitats remunerades.

LES MIGRACIONS AL LLARG DE LA HISTÒRIA

Les migracions humanes han estat una constant al llarg del temps. Des de la prehistòria fins al temps actual, el desplaçament de població ha acompanyat l'evolució de l'ésser humà fins al punt que s'ha qualificat *l'homo sapiens* com a *homo migrans*.²⁸⁵ Com a prova d'això, podem posar de relleu alguns exemples d'emigracions al llarg de la història de la humanitat. Des del punt de vista de la genètica, s'ha establert que l'home modern va començar a sortir d'Àfrica entre els 60.000 i els 70.000 anys a. C. per colonitzar totes les regions del planeta.²⁸⁶ Els estudis genètics han revelat que de llavors ençà, les poblacions humanes s'han traslladat i mesclat molt més del que es pensava, especialment des del Neolític. L'aparició de l'agricultura fa uns 10.000 anys va acabar amb bona part del nomadisme característic del Paleolític i les poblacions es feren més sedentàries. Quant al continent europeu, l'anàlisi de l'antic ADN ens permet veure els genomes de poblacions del passat. Així sabem que la revolució agrària d'Europa fa uns 8.000 anys va venir acompanyada d'emigracions massives de poblacions procedents de les estepes de Rússia cap a l'Europa Central, fet que potencialment va implicar la introducció de les llengües indoeuropees al continent.²⁸⁷

Dintre de les edats històriques, una època d'elevada activitat migratòria va ocórrer en el trànsit de l'Antiguitat a l'Edat mitjana, amb el desplaçaments de pobles germànics i altres tribus entre el 300 i el 500 d. C. que s'instal·laren a l'oest de l'imperi romà d'occident, i que virtualment varen causar la seva desaparició. A l'Edat Mitjana els víkings procedents d'Escandinàvia saquejaren molts llocs d'Europa creant assentaments a Normandia, nord d'Anglaterra, Escòcia i Irlanda. L'arribada dels musulmans a la Península Ibèrica va comportar l'assentament de colons procedents del nord d'Àfrica. Més tard, la conquesta cristiana es va assegurar amb la concessió de facilitats als colons cristians que s'establissin en els territoris recentment adquirits. En aquest context, cal situar la conquesta de les Illes Balears entre el 1229 i 1286 i l'arribada de nous pobladors procedents principalment de Catalunya (60%), Occitània

---

²⁸⁵ Barbara Lüthi (2016): "Migration and Migration History". En xarxa: https://docupedia.de/zg/Migration_and_Migration_History. (Consulta, octubre 2016)

²⁸⁶ Vegi's la web: <https://genographic.nationalgeographic.com/human-journey/>. (Consulta, octubre 2016)

²⁸⁷ George Busby (2016): "The Conversation: Here's how genetics helped crack the history of human migration". En xarxa: <http://phys.org/news/2016-01-genetics-history-human-migration.html>. (Consulta, octubre 2016)

(15%) i Aragó (7%) a més d'altres territoris propers.²⁸⁸ Entre els segles XI i XIII cal destacar també les conquestes de Terra Santa durant les creuades, encara que els assentaments de cavallers cristians no foren molt significatius en nombre d'efectius. En el segle XIV els serbis hagueren d'abandonar territoris del seu antic regne medieval davant l'avenç dels turcs i emigrar en direcció al nord.

En els primers períodes de l'Edat Moderna hi hagué diversos casos de migracions forçades per motius religiosos. Exemples d'aquest fenomen foren els protestants dels Països Baixos espanyols que emigraren al nord, l'expulsió dels hugonots protestants de França o l'expulsió dels jueus i moriscos de la monarquia hispànica entre 1492 i 1609. A conseqüència d'aquest darrer fet, el començament del segle XVII va veure l'emigració d'habitants de les Illes Balears, especialment de Mallorca, per establir-se a les terres que havien quedat abandonades per l'expulsió dels moriscos a les terres del llevant peninsular.²⁸⁹

A partir del segle XVI fins a les primeres dècades del segle XX, es va produir l'expansió colonial europea a diverses regions del món, especialment a Amèrica, Sud d'Àsia, Àfrica Subsahariana i Austràlia. Quant a l'Amèrica espanyola, en principi l'emigració al nou món fou reduïda a colons procedents del regne de Castella. A Europa en general l'emigració massiva no fou promoguda per l'escassetat de mà d'obra. A més a més, els europeus, que s'adaptaven amb dificultat al clima, varen preferir la importació de mà d'obra esclava a les zones intertropicals. La situació va canviar al llarg dels segles XVIII amb l'increment de la població. Les restriccions a l'emigració a l'Amèrica espanyola foren revocades mentre que Amèrica del Nord va veure incrementar els fluxos d'assentaments de colons atrets per les facilitats per obtenir terres, les oportunitats econòmiques i la tolerància religiosa.

En el segle XIX, amb l'aparició i l'extensió de la industrialització, els moviments migratoris varen adquirir un caràcter massiu. Milions de treballadors agrícoles europeus deixaren els seus llocs d'origen per traslladar-se a les ciutats i als nous centres industrials. Aquest procés es va iniciar a Gran Bretanya en el segle XVIII i

---

²⁸⁸ SOTO, Ricard (2009): "La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca". *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions. P 55. Per altra part, en altres treballs d'Antoni Mas i Ramón Rosselló sobre la Ciutat de Mallorca, un 75% dels pobladors provenien de Catalunya. A pobles de la part forana els percentatges serien superiors. Vegi's la bibliografia citada a l'obra esmentada en aquest peu de pàgina.

²⁸⁹ Vegi's MAS i FORNER, Antoni; MONJO i MASCARÓ, Joan-Lluís (2002): *Per poblar...*

es va estendre per tot el món perdurant fins a l'actualitat. L'increment de l'economia global va fer augmentar els desplaçament de treballadors en un mercat de treball cada vegada més globalitzat. Motius com la sobrepoblació, la disponibilitat de terres per colonitzar, el creixement dels centres industrials i les facilitats per a l'emigració que implicaren les noves tecnologies del transport varen fomentar i estimular les migracions.²⁹⁰

Entre 1840 i 1940 podem apreciar la magnitud dels desplaçaments de llarga distància o transoceànica amb les estadístiques resultants dels tres sistemes migratoris mundials que s'han identificat en aquest interval de temps.²⁹¹ El primer d'ells, identificat com a sistema Atlàntic, seria el més coneguts de tots a causa del predomini de l'eurocentrisme en els estudis de les migracions mundials. Entre 55 i 58 milions d'habitants arribaren a Amèrica principalment procedents d'Europa, però també de l'Índia, Xina, Japó i Àfrica. El segon correspondria a l'emigració d'entre 42 i 52 milions d'habitants que arribaren al sud-est asiàtic, a les costes de l'Oceà Índic, i al sud del Pacífic procedents de l'Índia i de la Xina meridional, uns 4 milions dels quals procedents d'Àfrica, Europa, nord-est d'Àsia i el pròxim orient. Finalment, el tercer sistema reconegut correspondria a l'emigració d'entre 46 i 51 milions d'habitants que tingueren com a destinació Manxúria, Sibèria, Àsia Central i Japó, procedents del pròxim Orient i Rússia.

En el cas de l'emigració transatlàntica a Amèrica, prop del 65% d'aquests emigrants varen anar als EE.UU. mentre que la resta es va dividir entre Canadà, Argentina –que va tenir la proporció més gran de nascuts fora- Brasil i Cuba. Al continent europeu, a partir de 1880 amb l'increment de les tecnologies del transport, l'emigració es va estendre de manera generalitzada des de Portugal fins a Rússia, afectant de manera significativa els països del sud, amb Itàlia al capdavant.

És en el context de la gran migració europea transoceànica del sistema Atlàntic, al llarg del segle XIX i principis del segle XX, que cal inscriure l'emigració massiva ocorreguda a Mallorca en particular i a les Balears en general, procés que va començar a tenir una magnitud considerable en unes etapes més tardanes respecte d'altres regions i països del nord d'Europa. Entre els anys 1877 i 1920 a Mallorca, entorn de 53.000

---

²⁹⁰ Aquesta síntesis d'exemples de les migracions a Europa s'ha basat en: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Human_migration (consulta, octubre 2016).

²⁹¹ MACKEOWN, Adam (2004): "Global... p. 156

habitants varen abandonar el seus llocs d'origen, bàsicament les àrees rurals de l'illa de la denominada *Part Forana*, per desplaçar-se a l'exterior en direcció a altres països i secundàriament a l'interior de la pròpia Mallorca, sobretot a la capital Palma, que com a principal centre administratiu i industrial de les Balears tenia una significativa capacitat d'atracció, si bé no era l'únic lloc que podia atreure població. L'emigració a l'exterior va afectar a uns 35.301 habitants -un 66% del total dels desplaçaments- però amb la puntualització que aquestes dades no serien del tot exactes sinó que indicarien més bé una tendència. Amb tota probabilitat el seu nombre va ser molt superior tenint en compte que les dades sols es referirien als saldos migratoris finals o emigració amb caràcter definitiu, no a la totalitat dels emigrants.²⁹² Com és ben sabut, una part molt significativa dels desplaçaments va tenir el caràcter temporal o *oronella*, amb la qual cosa si els suméssim als desplaçaments comptabilitzats en els saldos migratoris elevaria el nombre d'emigrants a xifres molt més elevades.

Així doncs, per la quantitat d'individus que varen participar en el processos i fluxos migratoris a Mallorca, tant aquells referents als desplaçaments de llarga distància dintre del sistema Atlàntic, com els que varen tenir lloc en àmbits geogràfics més propers per exemple a França i Algèria, com també pels desplaçaments per l'interior de l'illa, es pot afirmar que ha estat un dels fets més importants de la seva història contemporània.

L'àmbit cronològic dintre del qual es desenvoluparà la investigació, de 1877 a 1920, ha estat triat en base a la major importància quantitativa del fenomen a Mallorca, ja que fou el període de màxima incidència dels desplaçaments d'habitants, especialment la d'aquells que es dirigien a l'estranger. Com s'anirà analitzant en l'apartat de les migracions anteriors a 1877, les primeres migracions detectades es remunten als primers anys de la dècada de 1830. A poc a poc anaren proliferant fins a convertir-se en un fenomen generalitzat que afectà a tots els racons habitats de Mallorca, tot i que en algunes localitats varen tenir una participació molt més elevada que la resta. Al llarg del darrer terç del segle XIX i primeres dècades del XX es va produir l'emigració massiva de mallorquins cap a altres països, especialment a Amèrica del Sud. El que succeí a les Balears en aquest aspecte no fou més que una continuació d'allò que havia ocorregut a altres zones del nord d'Europa com al Regne Unit,

---

²⁹² Per a les estadístiques en nombres absoluts de l'emigració a Mallorca, s'han contemplat les dades que ens proporcionen els saldos migratoris, que no inclourien l'emigració de retorn. Vegi's el capítol "Les estadístiques de l'emigració".

Alemanya o Suècia en dates més primerenques quan milions de ciutadans d'aquets països deixaren enrere el continent europeu. No debades entorn de 1880 la febre migratòria es va desplaçar cap al Sud i va adquirir gran rellevància a països com Portugal, Espanya, Itàlia o Grècia, els quals iniciaren un èxode massiu o al menys, molt més nombrós del que havia estat fins ara.

A Mallorca, per les dades que es coneixen dels saldos migratoris i els estudis que sobre el tema s'han fet fins ara, el període de màxima incidència va ser en el decenni de 1888 a 1897 i les dues primeres dècades del segle XX. Al mateix temps que l'emigració exterior, l'emigració local per l'interior a l'illa va anar adquirint importància una vegada ja avançat el segle XX, quan l'èxode rural del camp a la ciutat o als nuclis més importants va augmentar la seva intensitat especialment a la dècada entre 1911 i 1920.

Imatge: Mallorquins camí de Batabanó. Anys vint. (Imatge cedida per Joana Mª Terrades)

ELS ANTECEDENTS DE L'EMIGRACIÓ MASSIVA ABANS DE 1877

Un dels condicionants de l'estudi quantitatiu de l'emigració a l'estat espanyol ha estat que la disposició de fonts estadístiques sistematitzades no començà fins el 1882. Però és evident que l'emigració internacional com a fenomen que representà el desplaçament d'importants contingents de població s'inicià abans d'aquesta data, probablement amb una importància quantitativament menor que en les dues darreres dècades del segle XIX. Cal parlar del inicis de l'emigració i considerar-ne la seva importància, en el sentit que amb la maduració i consolidació d'aquest procés, s'obrí la clau per a l'emigració posterior de milers de mallorquins, sobre tot entre 1887 i 1900.

A partir de les investigacions de Sebastià Serra podem establir que l'emigració a Amèrica va començar a adquirir importància amb la legalització de la llibertat de comerç decretada per Carles III. Anteriorment, existiren els contactes entre Balears i Amèrica a través de les relacions comercials que establiren indirectament els comerciants mallorquins a través dels ports com el de Cadis. Amb el decret liberalitzador del comerç del 1778, el port de Palma pogué comerciar directament amb els ports d'Amèrica, si ja ho havia fet abans. Les transaccions comercials eren comunes amb l'Havana i Santiago a Cuba, San Juan a Puerto Rico, Montevideo i Buenos Aires a Sud-Amèrica. Precisament aquest fet assenyala la primera etapa de l'emigració, que aniria des de la darrera dècada del XVIII i fins a la dècada del 1880, en la qual, tot i no disposar de sèries estadístiques, es pot constatar la seva existència, a través d'algunes fonts com les sol·licituds de passaport. Aquest inicial èxode estigué estretament vinculat amb les activitats comercials exportadores i importadores des de les Balears, principalment amb les colònies espanyoles, però també en indrets més propers com foren en el casos de França i Algèria.

A finals dels segle XVIII i principis del XIX, comerciants mallorquins exportaven i importaven productes amb les Antilles a través d'una flota de velers. A finals dels anys 30 del segle XIX s'incrementa el comerç amb Cuba i Puerto Rico des de Mallorca. Aquestes relacions comercials foren impulsades per comerciants mallorquins residents a la zona i que, probablement cridaren a altres mallorquins per incorporar-se en l'activitat comercial que, amb la informació disponible de primera mà

proporcionada per compatriotes seus, prengueren la decisió d'emigrar²⁹³. Aquesta primera cadena migratòria establerta a partir de les rutes comercials, de crida de familiars, paisans, amics i coneguts, representaria un dels factors més rellevants a l'hora d'explicar l'inici del fenomen. No debades s'ha considerat que, per si mateixes, les cadenes migratòries són uns mecanismes multiplicadors del fenomen i un dels elements més destacats per comprendre la persistència de les sortides de població al llarg del temps.

Al llarg del segle XIX, l'economia productiva mallorquina s'inserí plenament en els circuits comercials exteriors en consonància amb l'expansió del capitalisme i l'increment de la interconnexió global de l'economia. Una bona mostra de la importància de les relacions i activitats comercials a Mallorca és l'article que publicà el *Diario de Palma* l'1 d'octubre de 1853. Es constata l'auge de la marina mercant de l'illa amb l'arribada, entre els mesos d'agost i setembre, de 20 vaixells procedents d'Amèrica que representaven 4.903 tones. A la vegada els bucs mallorquins sortits en el mateix període en direcció al continent americà foren 10. El 1855 s'obrí al comerç interior i de cabotatge el port de Portocolom. El 1858 hi havia 161 naus de la matrícula de Palma de 60 tones en endavant dedicades a la navegació d'altura o de travesia, 4 de les quals eren vapors que feien la ruta setmanal entre Palma i Barcelona o València. Entre la resta n'hi havia dues que feien el tràfec amb Filipines i l'Índia, tres amb els ports de Xile i Perú i la majoria a Amèrica del Sud i del Nord, especialment a les Antilles.²⁹⁴ Quant al tràfec de mercaderies, bona part dels productes americans es reexportaven per la debilitat de la demanda interior.

Així doncs, sembla clara la relació entre el comerç mallorquí i l'inici de l'emigració. Com diu l'autor Vicenç Mª Rosselló: "La emigración a Ultramar fue desde que el comercio mallorquin familiarizó a los isleños con aquellas tierras (Antillas y SudAmérica, sobre todo), el remedio a las situaciones difíciles."²⁹⁵

Una vegada acabada la Guerra de la Independència a la Península probablement començà l'emigració mallorquina transoceànica. A partir de l'any 1832 tenim

---

²⁹³ Sobre aquest fet Rosa Mª Calafat, que indagà en les fonts orals sobre les causes de l'emigració andritxola, ens informa: "Al port d'Andratx hi havia una fàbrica de sabó que exportava a distints països, entre ells Cuba. Varen adonar-se que en aquell país podien fer doblers, o si més no, tenir un lloc de feina". Cf. CALAFAT I VILA, Rosa M^a (1987): "Andritxols cap a Cuba". *El Mirall*. 11. p. 13.

²⁹⁴ LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*. Tomo III (1841-1860). P. 865.

²⁹⁵ ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M^a (1964): *Mallorca...* P. 148.

informació sobre l'expedició de passaports per comerciar, viatjar o emigrar a diferents llocs de l'estranger. En la consulta d'aquesta documentació s'ha de tenir en compte el fet que per cada viatge s'expedia un passaport distint i que un nombre indeterminat de sol·licitants entraven i sortien cada any de Mallorca, ja fos per realitzar les seves activitats comercials o per emigració laboral temporal, tipus aquest darrer de desplaçament molt practicat entre els emigrants de les Balears. La temporalitat de l'emigració es manifestava quan una mateixa persona efectuava diversos viatges successius, per norma general al mateix lloc de destí, com hem comprovat en els llibres de passaports en alguns casos. Per tant, faria falta depurar l'estadística elaborada en base a aquesta font, doncs és evident que no corresponen al total d'emigrants individuals sinó al de sortides anuals. Així mateix cal assenyalar el fet del pagament d'una quantitat de diners que havien de satisfer els que volien emigrar, tot i per alguns estaven absents de pagar-la.²⁹⁶ Del pagament d'aquesta taxa havia de respondre o bé l'interessat o bé una o dues persones distintes. Això, juntament amb els informes preceptius recollits sobre les intencions de l'interessat en sortir de l'illa feia que la partida cap a terres llunyanes segurament no estigués a l'abast de tothom. En aquest sentit, en la sol·licitud de passaport el novembre de 1848 de Jaume Bosch, casat de 33 anys natural de l'Arraval de Santa Catalina de Palma, es feu constar: "solicita pasaporte para la Habana con objeto de ejercer su profesión dispensero de buque. De los informes que he tomado acerca del interesado y su abonante, resulta que lejos de intentar el abandono de su familia ha obtenido el permiso de su esposa, que no trata de sustraerse de los procediminetos de ninguna autoridad ni de evadir en perjuicio de tercero el cumplimiento de las obligaciones o compromisos en que pueda hallarse; que tampoco tiene nota fea en virtud de la cual pueda considerarsele como perjudicial o nocivo en aquellos países y que ningun impedimento racional a que verifique el viaje , como queda justificado por los dos abonantes expresados que abajo firman".²⁹⁷

Seguint el treball d'Elena Pitaluga, que analitzà els llibres de registre de passaports entre 1835 i 1859 a Mallorca, veim com les sortides més nombroses eren a la República Francesa, l'Algèria francesa i Amèrica, i en especial per aquest continent a les colònies de Cuba i Puerto Rico, cosa que variaria poc en els anys successius fins a

---

²⁹⁶ Com a mostra de la gratuïtat d'alguns passaports transcrivim la petició de 1832 de Catalina Serra, natural de Palma: "Catalina Serra con sus tres hijos Mariana, Catalina i Jose Roig, vecino de ésta, viuda, costurera, se le espide pasaporte para pasar a Barcelona (a diligencias propias). Vale dicho pasaporte por 30 dias, retribución gratis". AH-2103. ARM.

²⁹⁷ Document inclòs dins "Registro de solicitudes de pasaporte de los años 1850 a 1853". C-2529. ARM.

les primeres dècades del segle XX, amb l'excepció de l'Argentina que acaparà la major part de l'emigració.²⁹⁸ Les estretes relacions econòmicocomercials establertes amb França i la proximitat de facilitat de comunicació amb Algèria feien que aquestes dues destinacions registressin gran nombre de passaports. Segons els motius que s'al·legaven en els registres, bona part dels interessats anaven a França a vendre taronges o altres productes, altres tenien una activitat relacionada amb el comerç i la majoria d'ells hi viatjava anualment. En aquest sentit, entre 1832 i 1844 hem identificat les destinacions a l'estranger de 1.865 passaports, dels quals correspongueren 566 a Algèria i 491 a França.²⁹⁹ Seguidament hi hagué les colònies de Cuba amb 356 sol·licituds i Puerto Rico amb 141. En aquest cas també podem trobar alguns exemples de viatges practicats repetidament per les mateixes persones, com aquelles amb l'ofici de cuiners de vaixells, mentre que la resta serien clarament exemples d'emigració. La resta de països tengueren menys d'un centenar de sol·licituds entre els quals destacaríem Itàlia, on viatjaven alguns treballadors però majoritàriament foren comerciants i eclesiàstics o gent que volia demanar una dispensa papal. A Brasil, Uruguai i l'Argentina foren predominantment exemples clars d'emigració. En el cas de Brasil la majoria de sol·licituds es varen realitzar en el 1837 any en el qual s'ha detectat un grup de treballadors que s'hi va desplaçar, a Rio de Janeiro i a Rio Grande.

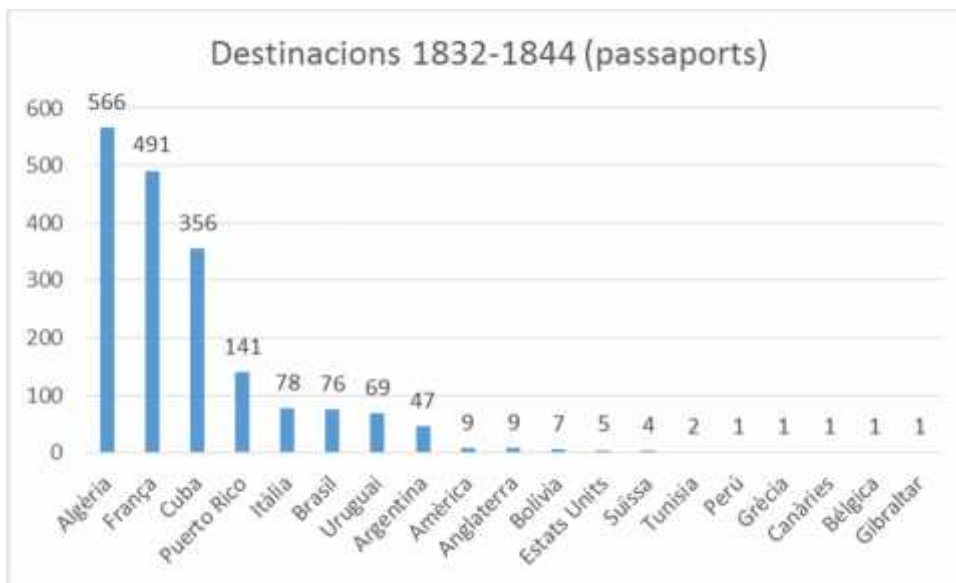
La gran majoria dels sol·licitants eren homes amb percentatges que oscil·laven entre el 82,4% de 1835-1839 i el 89,2% entre 1850-1859. Per contra les dones sols representaven entorn del 7,4% de les sol·licituds de 1835-1839 i sols un 4,6% entre 1850-1859.³⁰⁰ L'emigració mallorquina a Amèrica va evolucionar clarament a l'alça, passant de poc més de 400 passaports de 1835 a 1839 a més de 1.600 entre 1850-1859.

---

²⁹⁸ Vegi's sobre això el que es diu a PITALUGA, Elena (1992): "Notas sobre la emigración mallorquina a América a mediados del siglo XIX". *Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Pp. 345-353.

²⁹⁹ Corresponen als documents denominats Libro de registro de passaportes de 1832-1836 i de 1837-1844. C-2519/1 i C-2518. ARM.

³⁰⁰ PITALUGA, Elena (1992): Notas...

Font: Llibres de registres de passaports. C-2518, C-2519. ARM.

Quant als pobles i localitats de procedència, veim com en 1.006 ocasions els sol·licitants de passaport eren naturals de Palma el que representava un 56% del total. En segon lloc a molta distància hi hagué els de Sóller amb 223 passaports (12%). Seguidament hi hagué representants de fins a 32 municipis de Mallorca que en cap cas superaren la cinquantena de passaports. Així i tot cal destacar la petita localitat de Valldemossa amb 40 passaports fet que indicaria el desenvolupament d'una cultura de l'expatriació des de bon començament. Així mateix Andratx, abans de l'inici del boom emigratori a Cuba a partir de 1850, va tenir 38 passaports la majoria d'ells ja eren cap a l'illa caribenya.

Naturalesa dels sol·licitants de passaports (1832-1844)			
Palma	1.006	Petra	7
Sóller	223	Santanyí	7
Maó	48	Estellencs	6
Valldemossa	40	Catalunya	6
Andratx	38	Madrid	6
Manacor	37	Llucmajor	6
Binissalem	32	Ciutadella	6
Artà	32	Sencelles	6
Felanitx	23	Campanet	6
Pollença	21	Eivissa	5
Deià	19	Esporles	5
Barcelona	19	Selva	5
Calvià	18	Porreres	4
Alaró	18	Sineu	4
Bunyola	18	Alaior	4
València	18	Marratxí	3
no consta	16	Astúries	3
Santa Margalida	14	Puerto Rico	2
Inca	14	Alcúdia	2
Santa Maria	12	Santa Eugènia	2
Establiments	9	Cadis	1
Puigpunyent	9	Badajoz	1
Alacant	9	Pontevedra	1
Banyalbufar	8	Grècia	1
Campos	7	Capdepera	1

Font: Elaboració a partir de llibres de registre de passaports. ARM.

Els primers emigrants documentats foren els boters de Palma Antoni Triay de 26 anys, fadrí, i Antoni Terrassa de 28 anys, casat, que juntament amb Francesc Arnau, de 10 anys i aprenent de boter passaven a Algèria el gener de 1832. El motiu que feren constar en el passaport varen ser el de “comprar botes” en el primer cas, “exercir l’ofici” en el segon i “reunir-se amb el seu pare” en el cas del més jove dels sol·licitants. A França els primers passaports documentats el 1832 corresponien al traficant Damià Busquets de Sóller el qual viatjà a Marsella amb el motiu assenyalat de “diligències pròpies de seu comerç” i Joan Bautista Casasnovas que passava a Cette per “vendre taronges”. Totes les destinacions a l’estranger dels passaports de 1832, 1833 i 1834 era a Algèria o a França, excepte algun comerciant a Itàlia. No es fins a 1835 quan trobam una primera sol·licitud per passar a Puerto Rico com fou la del negociant Vicenç Amengual, casat de 42 anys i natural de Palma. En aquest mateix any hi hagué la primera petició per passar a Cuba, en la persona de Bernat Bosch, de 42 anys natural

d'Andratx, potser fou el primer d'una llarga llista que procedents d'aquesta localitat anarien a Cuba fins ben entrar el segle XX. Estava casat i feia de jornalier i com a motiu del viatge es consignà "a diligències pròpies", fórmula aquesta darrera que es repetí en la majoria de sol·licitants de passaport. La segona petició a Cuba correspongué a Domingo Prats, comerciant fadrí de 33 anys de Palma que sol·licità un passaport cap a Matanzas. A partir de 1836 es produïren moltes més sol·licituds a Cuba i Puerto Rico, més a alguns altres països com Brasil. Per exemple, el 1836 identifiquem al primer sol·licitant a Puerto Rico no procedent de Palma en la persona del prevere de Valldemossa Miquel Marquès de 41 anys. Altres religiosos foren Guillem Orpí, sacerdot de 40 anys i Antoni Sancho prevere de 34 anys ambdós d'Artà i Joan Massanet estudiant d'11 anys de Capdepera. Tots ells passaven a Puerto Rico. Més endavant s'hi afegiren els llauradors Joan Amorós i Bartomeu Tous també d'Artà, de 22 i 16 anys amb el que sembla l'inici d'una cadena migratòria important d'aquesta localitat en direcció a l'illa caribenya.³⁰¹ De Sóller, que registrà posteriorment una destacada emigració a Puerto Rico, trobam les primeres sol·licituds el 1837 en la persona d'Antoni Marquès de 21 anys, Josep Morell de 24 anys i Joan Bautista Marquès de 17 anys, fadrins de Sóller i amb l'ofici de paraires. De fet, probablement sigui aquest darrer el que s'ha assenyalat com el primer emigrant d'una llarga llista de sollerics que triaren Puerto Rico com a lloc de residència.³⁰² El 1836 tenim constància de les primeres sol·licituds al Brasil, en concret a Rio de Janeiro. Foren la dels teixidors de Palma Francesc Manera i Miquel Nadal, fadrins de 19 i 16 anys i del flassader Gabriel Feliu de 22 anys, també de Palma. El 1837 com hem dit, un grup nombrós de mallorquins es desplaçà al Brasil. La majoria eren de Palma més alguns pocs d'Alaró, Deià i Petra i exercien els oficis de sabaters, dels quals n'hi hagué un grup al manco de 13 persones, i un segon grup de forners, més alguns llauradors, picapedrers, fusters i jornaliers. En tots els casos es consignà la fórmula "per diligències pròpies" com a motiu del viatge excepte per un jornalier de 32 anys, casat natural de Palma, que al·legà "per millorar fortuna". Sembla que aquest grup d'emigració al Brasil no es va traduir en l'establiment d'una cadena migratòria doncs les notícies posteriors sobre l'emigració a aquest país

---

³⁰¹ No obstant això, al menys el 1832 ja hi havia un artancenc establert a Puerto Rico: "Ya en 1832 vemos afincado en el pueblo de San Germán de Puerto Rico al artanense Miguel Servera, esposo de Catalina Cursach". A. G. (1983): "Artà i els artanencs. La família Fuster Picó". *Bellpuig*. Artà. 62. Pp. 4-5

³⁰² "Según los investigadores el primero al iniciar la aventura americana fue Joan Marqués Marqués Alic (...) Partió de América con 18 años". QUETGLAS CIFRE, Antoni (2016): "Notas sobre el fenomeno migratorio de Sóller a Puerto Rico". *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. p. 22 i QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): "Societat... P. 186.

indiquen que fou d'una dimensió numèrica més aviat escassa. Per altra part, el primer emigrant documentat que anà a l'Argentina fou el 1836. Joan Oliver, fadrí de 25 anys i natural de Palma fuster d'ofici, consignà en el motiu de la sol·licitud de passaport a Argentina el de “fuster d'un vaixell”. El 1837 es detecten les primeres peticions per passar a l'Uruguai procedents de Palma i Valldemossa, localitat aquesta darrera on l'emigració en direcció a aquell país fou molt destacada. El primer valldemossí documentat que anà a Montevideo fou Pere Antoni Ripoll, casat de 29 anys i amb l'ofici de sabater. Va fer constar com a motiu del viatge a l'Uruguai “per diligències pròpies”.

Si bé la causa dels desplaçaments dels primers mallorquins considerats emigrants pot semblar difusa, oscil·lant entre activitat purament comercial o la voluntat d'iniciar una nova vida, hem assenyalat els primers casos dels quals es té notícia i que efectuaren el viatge a l'estranger. A partir d'aquests pioners s'establiria un flux continu de població que a poc a poc aniria incrementant-se, gràcies als contactes establerts entre els familiars, coneguts i paisans dels primers emigrants, en una cadena migratòria que unia Mallorca amb els diferents destins i que desembocaria en una emigració massiva a finals del segle XIX. Les localitats de Sóller i Andratx són els processos més paradigmàtics, pel caràcter sistemàtic i de llarga durada del fenomen migratori que experimentaren, principalment a França i Puerto Rico en la primera d'elles i a Cuba la segona.

Encara que en un bon nombre de passaports es registrà com a motiu del viatge l'expressió protocol·lària “per diligències pròpies”, podem extreure conclusions molt més clares sobre la finalitat dels viatges en altres ocasions en les quals es consignaren expressions diferents. Entre aquestes podem veure aquelles que tenien relació amb activitats relacionades amb el comerç. En 120 ocasions es consignà l'expressió “per vendre taronges”, la majoria procedents de Sóller, i en 76 “comerç”. Aquest motius es completaven amb altres com vendre mules, comestibles, fruites, productes, bous, figures, vi i aiguardent, oli, sabates o carbó. En 144 ocasions els sol·licitants, molts dels quals era una mateixa persona que efectuava el viatge a les Antilles cada any, foren els cuiners de vaixell. Un altre element important a tenir en compte fou el caràcter de reunificacions familiars que tengueren moltes sol·licituds de passaport. Això indicava que la cadena migratòria ja es trobava en funcionament a principis del segle XIX amb la crida de familiars per part dels primers emigrants. En 48 ocasions hi hagué l'expressió “per reunir-se amb el marit” com a motius del passaport. En 38 “reunir-se amb el

germà”, en 34 “reunir-se amb un tio”, amb 17 “reunir-se amb el pare”. En 14 “reunir-se amb un fill” i en 13 “reunir-se amb una germana”. Altres sol·licituds estarien clarament relacionades amb l’emigració per causes laborals. Serien aquelles en els quals es consignà l’expressió “per treballar” en 90 ocasions, “per exercir l’ofici” en 71 o altres expressions com la de “establir-se” en 8 ocasions o “millorar fortuna” en 6 o “provar fortuna” en una ocasió.

Un desplaçament que no tenia res a veure amb l’emigració seria la d’aquelles persones procedents de l’alta burgesia, de la noblesa palmesana o fins i tot preveres. En aquest sentit, hi hagué 61 hisendats entre els sol·licitants de passaport. Alguns d’ells efectuaven viatges de plaer a l’estranger o de vegades feren constar com a motiu de sortida el fet de “prendre banys”. Per exemple el representant de la noblesa Tomàs Quint Zaforteza que en diverses ocasions anà a França i Suïssa amb aquesta finalitat o igualment el marquès de Bellpuig a Itàlia. En quinze ocasions es consignà així o altres en sentit semblant tal com “per curar-se” o “curar-se d’una sordera”. En algunes ocasions, aquells que demanaven anar a Itàlia feren constar que el motiu del seu viatge era demanar una dispensa papal per poder-se casar. El 1838 la parella de Santa Margalida formada per Bartomeu Tous, farmacèutic i Joana Maria Fluxà, sense professió consignada, de 36 i 34 anys respectivament, sol·licitaren passaports a Roma amb el següent motiu: “a implorar a S.S. la oportuna dispensa para contraer matrimonio con una consanguineo en primer y segundo grado”. En una altre ocasió un llaurador viudo de Santanyí de 36 també demanà el mateix amb motiu de voler-se casar amb una cunyada. Alguns pocs que tenien l’ofici de picapedrers o fusters sembla que anaren a Itàlia a cercar treball. Altres sol·licituds corresponien al col·lectiu xueta de Palma que viatjava freqüentment al port de Liorna, lloc amb el qual mantenien intensos contactes comercials.

Motius dels passaports (1832-1844)			
		vendre bous	3
diligències pròpies	648	no consta	3
cuiner vaixell	144	reunir-se amb filla	3
vendre taronges	120	família	2
treballar	90	reunir-se amb gendre	2
comerç	76	seguir estudis	2
exercir ofici	71	vendre vi	2
reunir-se amb marit	48	assumptes propis	2
reunir-se amb germà	38	pesca	2
reunir-se amb tio	34	vendre vi i aiguardent	2
reunir-se amb pare	17	vendre figues	2
prendre banys	15	tràfic	1
reunir-se amb fill	14	provar fortuna	1
reunir-se amb germana	13	curar-se d'una sordera	1
resideix	12	negocis	1
reunir-se amb família	12	vendre oli i taronges	1
estudiant medicina	12	fixar residència	1
per servir	11	vendre fruits	1
restablir salut	10	reunir-se amb amic pares	1
torna	10	vendre carbó	1
establir-se	8	vendre taronges i oli	1
vendre mules	8	per curar-se	1
reunir-se amb mare	7	acompanyar neboda	1
vendre productes	6	a servir de mosso de tenda	1
millorar fortuna	6	reunir-se amb parent	1
vendre comestibles	5	cercar treball	1
reunir-se amb cosí	4	acompanyar cunyada	1
a residir	4	vendre sabates	1

Font: Elaboració a partir llibres de registre de passaports. ARM.

Per altra part, entre els sol·licitants de passaport, varen predominar els oficis dintre del sector terciari com els traficants, comerciants, negociants, cuiners, criades, criats, mariners o altres dintre del sector secundari com sabaters, teixidors, fusters, forners, picapedrers, costureres, filadores o curtidors. L'estructura predominantment agrària a Mallorca sols es va veure reflectida en aquesta documentació en 117 ocasions corresponents a llauradors que declararen aquest ofici en les sol·licituds de passaport, fet que representava la cinquena ocupació més nombrosa entre els passaports. Per tant, es pot afirmar que la primera emigració a Mallorca va ser protagonitzada per oficis afectats per crisi de treball, secundàriament per llauradors probablement petits propietaris. Per exemple al gremi dels teixidors segurament els hi afectà la progressiva mecanització de les fàbriques de Barcelona tot i que sembla que la mecanització a

Palma no va arribar fins a la dècada de 1880. Així mateix Antoni Quetglas afirma sobre els teixidors, un nombrós col·lectiu a Sóller, el següent: “(...) durant el període 1830-1880, el canvi de l’estructura manufacturera de tipus gremial, per una incipient industrialització, fou una de les principals causes que propiciaren aquesta emigració (...) es va donar un descens gradual del nombre de teixidors, una de les activitats més important de la localitat alhora que es donaven els primers processos de concentració”.³⁰³ Els canvis i reconversió de sectors industrials avançaren a mesura que la revolució industrial s’anava estenent per tota l’Europa occidental. Entre centenars d’exemples d’oficis no agrícoles transcrivim alguns pocs dels primers anys de la dècada de 1850: Joan Torres natural de Valldemossa i resident a Palma, fadrí de 28 anys i oficial fuster passava a l’Havana el 1850; Josep Pol carreter de 43 anys de Palma, juntament amb la seva esposa Aina Buades de 34 i el seu fill Antoni de 4 passaven a l’Alger el 1850; Miquel Serra Mir, fadrí de 22 anys d’ofici fuster anava a Nova Orleans el 1850; Gabriel Nadal natural de Palma, fadrí de 24 anys, d’ofici teixidor, passava a Montevideo el 1853; Jaume Martorell natural de Palma, fadrí de 19 anys, d’ofici teixidor anava a l’Havana el 1853.³⁰⁴

Així mateix, cal assenyalar que un dels oficis que consignaren els interessats en adquirir un passaport i que ofereix dubtes sobre la seva vertadera naturalesa fou el “d’estudiant”. En 97 ocasions es s’assenyalà aquesta activitat que ocupava el cinquè lloc entre les més nombroses. Si bé en alguns casos sembla clar que ho eren, en concret quan s’especificava que ho eren de medicina i passaven a França a continuar amb els seus estudis, en la resta, és a dir quan es dirigien a llocs tan dispars com Cuba, Algèria, Argentina o fins i tot Brasil sembla que no. Per exemple, el 1839 Antoni Sastre, fadrí de 23 anys de Palma i amb l’ocupació d’estudiant, sol·licità passaport a Brasil amb el següent motiu: “para buscar acomodo”.

---

³⁰³ QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): Societat... P. 187

³⁰⁴ Registro de solicitudes de pasaporte de los años 1850 a 1853. C-2529. ARM.

Professions dels sol·licitants de passaports (1833-1844)			
traficant	189	capeller	4
cuiner	156	biscuiter	4
comerç	119	professor	3
llaurador	117	modista	3
estudiant	97	barriler	3
sabater	85	carreter	3
teixidor	63	practicant cirurgia	3
hisendat	61	metge	3
fuster	56	cadirer	3
forner	50	sacerdot	3
jornaler	49	sobrecargo	3
picapedrer	42	maiordom	2
negociant	34	practicant farmàcia	2
criada	28	pararire	2
prevere	27	diacon	2
comerciant	25	serraller	2
barber	23	cirurgià	2
propietari	22	farmacèutic	2
curtidor	22	mestre primària	2
mariner	20	religiós	2
criat	19	gerrer	2
plater	17	pastor	2
costurera	17	calcetera	2
escrivent	16	brodadora	2
filadora	13	tafoner	2
taverner	9	impresor	2
xocolater	9	comisionat	1
cortante	9	arquitecte	1
ferrer	9	soldat	1
hortolà	8	moso tenda	1
boter	8	aserrador	1
tender	7	miner	1
rentadora	7	fabricant fideus	1
fabricant	6	cotxer	1
corder	6	mosso	1
traginer	5	bolatiner	1
rellotger	5	fabricant cordes guitarra	1
sastre	5	fabricant cartes	1
flassader	5	palmer	1
medicina	4	serrador	1
pescador	4	clergue	1
moliner	4	advocat	1
canter	4	aprenent boter	1
fideuer	4	cerer	1
esparter	4	botiller	1
confiter	4	no consta	246

Font: Elaboració a partir de llibres de registre de passaports. ARM

L'ocupació francesa d'Algèria el 1830 aviat obrí una via de sortida de població, que afectà de bon començament i de manera massiva a l'illa de Menorca fins al punt de registrar una important reducció dels seus efectius demogràfics.³⁰⁵ Efectivament, els primers colons estrangers a Algèria foren coneguts com a “maonesos”, perquè el port de Maó fou el principal punt de sortida, i per aquest motiu amb aquest nom foren coneguts tots els que provenien de les Balears. Per l'octubre de 1841, amb motiu de la construcció de fortificacions a la colònia francesa, el cònsol francès a Balears va voler donar a conèixer a operaris i artesans de les Balears les condicions de treball i salari per aquells que volguessin desplaçar-s'hi.³⁰⁶ Al llibre de registre de passaports podem trobar la resposta a aquesta crida efectuada per les autoritats franceses. Un grup de picapedres, fusters, ferrers, serrallers, canters, entre d'altres oficis, s'hi desplaçà des de Mallorca, a més d'altres llocs de la Península com alguns treballadors d'Alacant, València, Zamora o Múrcia. En total foren 47 individus que feren constar com a motiu de la sol·licitud de passaport l'expressió “a treballar”. Així doncs, a l'arribada de milers de menorquins s'hi afegiren aviat alguns mallorquins i eivissencs encara que les estadístiques franceses, com hem dit, els distingien a tots com a maonesos³⁰⁷. No debades, en una informació d'abril de 1842 es deia el següent:

“Desde el pasado año hasta el día es espantosa la emigración que hay en Menorca para el extranjero por no poder ya soportar sus habitantes la miseria, las contribuciones, las quintas y demás. Montevideo y Argel son los puntos a donde se dirigen aquellos infelices (la mayor parte labradores) con lo poco o nada que les ha quedado. La mitad o por lo menos la tercera parte de la población europea de Argel y Orán es ya menorquina o mallorquina”.³⁰⁸

---

³⁰⁵ Vegi's l'article de DUBON PETRUS, Maria Lluïsa (1989): “Una emigració... Pp. 12-15. I la síntesi feta per MARFANY, Marta (2015): *L'emigració menorquina a Algèria al segle XIX*. Palma: Documenta Balear.

³⁰⁶ A l'avís del cònsol es deia el següent: “El estado próspero de las posesiones francesas en el norte de Africa y el aumento diario de su prosperidad [el gobierno francés] ha resuelto hacer una muralla atrincherada... y en su consecuencia, hacer un llamamiento no sólo a los operarios y artesanos franceses sino también a los extranjeros a fin de ejecutar con prontitud este inmenso trabajo; en este supuesto ha dado las ordenes correspondientes a éste consulado para hacer conocer a los operarios o artesanos Baleares que deseen pasar a dichas posesiones, las condiciones bajo las cuales se asegurarán trabajo, sea a destajo, sea a jornal”. LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* P. 26-27.

³⁰⁷ MARIMON RIUTORT, Antoni (2013): “El sur... P 60. En xarxa: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/34287/1/PYM_12_02.pdf (consulta, novembre 2015)

³⁰⁸ LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* P. 41

El 1846 l'estadística oficial assenyala pel conjunt d'Algèria 31.528 espanyols i 8.788 maonesos, dels 109.380 europeus que ja residien a la colònia. Aquest èxode menorquí va acabar escampant-se a la resta d'illes ja que, a part de les primeres sortides des de Mallorca els anys 30 i 40, la sortida de població cap a la colònia francesa va començar a generalitzar-se a partir de les crisis agràries de la dècada dels 70 del segle XIX, si bé no en les proporcions a com s'havien produït a Menorca.

Com a exemple del trasllat temporal que feien els emigrants mallorquins hem observat els successius viatges a Algèria d'un jornalero de Palma, Josep Ripoll a partir de 1832. Casat de 24 anys, va fer constar com a motiu de la sortida "per cercar treball". El 1835 apareix com a picapedrer amb 28 anys. El 1836 tornà a sol·licitar el passaport per traslladar-se a Algèria "per exercir ofici".

Pel que fa a l'emigració local o domèstica, entesa com aquella que s'efectuava dintre de l'àmbit geogràfic de l'illa de Mallorca o en direcció a la Península, cal assenyalar la importància que va tenir el desplaçament d'habitants a Barcelona. A més dels intensos contactes comercials de tots tipus que hi havia entre els ports de Palma i Barcelona, un bon nombre de trasllats de mallorquins a la capital catalana tingueren el caràcter d'emigració econòmica, doncs la seva finalitat principal fou la recerca d'una ocupació. El dinamisme econòmic i industrial de Barcelona era ben palès ja en la dècada de 1830 i des de bon començament foren nombroses les peticions per desplaçar-s'hi. El primer exemple que trobam fou el 20 de gener de 1832. Miquel Llull, casat de 36 anys amb l'ofici de sabater volia anar a Barcelona "a cercar treball". Rafel Flexas de 18 anys i Antoni Juan de 19 anys, fadrins picapedrers s'hi desplaçaven "per treballar el seu ofici". Josep Ensenyat fadrí de 54 anys i cuiner de professió igualment es desplaçava a Barcelona a "treballar del seu ofici". Els seguiren molts altres dels quals assenyalam uns pocs exemples més: Sebastià Mora de Palma fadrí 19 anys, teixidor, a Barcelona, *a ejercer la profesión de marino*, Pere Antoni Castanyer, de Palma, casat, 28 anys, fuster, a Barcelona *a buscar trabajo*. El 1833 un grup nombrós de treballadors amb diversos oficis com ferrers, sabaters, llauradors i fusters anaven a Barcelona *a sentar plaza*. Així doncs, aquests desplaçaments representaren la majoria dels passaports expedits entre 1832 i 1844 que hem analitzat. Llevat dels casos d'activitats comercials i de venda de productes i animals, la majoria d'aquests trasllats es realitzaven atrets pel major dinamisme del mercat de treball català. Així doncs, la quantia de l'emigració mallorquina a Barcelona i als seus voltants va ser prou notable

però no es pot saber la seva vertadera dimensió fins al cens de 1920 en el qual a partir d'aquell any es començà a consignar l'origen dels nascuts en un altre Província.³⁰⁹El baixíssim creixement natural de la població catalana va fer necessari que les ciutats, especialment Barcelona, necessitessin importar mà d'obra per donar resposta a l'impuls industrialitzador al llarg del segle XIX.³¹⁰ Les zones rurals també varen rebre immigració procedents de Balears. Entre 1860 i 1877, un 3,9% de la immigració rural a Catalunya procedia de les Balears.³¹¹De fet, per diversos testimonis orals sabem de la marxa a la Catalunya rural de talladors de pins de Bunyola i carboners de Mancor de la Vall.³¹² Tallar fusta i fer carbó també fou un dels motius de l'emigració hivernal en el segle XIX entre els habitants dels Pirineus cap a les comarques de la plana.³¹³

Pel que fa als desplaçaments per l'interior de Mallorca, al llarg de la primera meitat del XIX es varen registrar diversos casos de trasllats de població causats per raons climàtiques, essencialment sequeres que provocaren males anyades i deixaven a grups de famílies pageses en una situació límit i algunes plagues com la que afectà a les vinyes. A les societats preindustrials, les crisis demogràfiques estaven estretament lligades a les males anyades.³¹⁴ Així mateix, els jornalers fora de l'època de les collites més importants sovint havien d'acudir a la caritat per poder sobreviure.³¹⁵En el 1834 coneixem l'existència de desplaçaments de població causats per males collites a

---

³⁰⁹ Vegi's l'estadística dels balears residents a Barcelona el capítol sobre els indicadors de l'emigració, a l'apartat sobre els saldos migratoris.

³¹⁰ FERRER, Llorenç; ARACIL, Rafael; RECAÑO, Joaquin; SEGURA, Antoni (1996): "La immigración en la Cataluña rural (1860-1940). Estructura demográfica y componentes espaciales". *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*. Bilbao: Universidad del País Vasco. P. 284

³¹¹ FERRER, Llorenç; ARACIL, Rafael; RECAÑO, Joaquin; SEGURA, Antoni (1996): "La immigración... p. 304.

³¹² GUAL MORA, Jaume (1990): "Catalina Sampol Mateu -Balaguera-". *Montaura*. Mancor de la Vall. 12. P. 14. I SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles...* p. 163

³¹³ FERRER ALÓS, Llorenç (2009): "Les emigracions hivernals a Catalunya al segle XIX. Un aspecte del mercat de treball en el món rural". *Els procesos migratorios a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions. p. 635

³¹⁴ VIDAL FERRANDO, Antoni (1992): *La població i la propietat de la terra al municipi de Santanyí (1868-1920)*. Mallorca: Editorial Moll. p. 65

³¹⁵ En el segle XVIII, tenim algun exemple d'assistència als jornalers per falta absoluta de mitjans de supervivència fora de l'època de les collites. Per octubre de 1775 les autoritats volgueren determinar els pobres existents a les viles i des de Manacor es va contestar el següent: "(...) el número de los pobres habitantes en esta parroquia y su sufragania de San Lorenzo, que piden limosna en esta villa sin salir de ella para mendigar son sesenta poco más o menos; otra classe de pordioseros hay que son aquellas familias que no teniendo bienes fixos, luego de haver acabado el respigado se ven presizadas en el invierno a mendigar y asciende su número a más treientos setenta, de manera que en tiempo de Coresma me consta haver contado sietecientas personas en la Rectoria a quien se dava limosna de pan y escudilla y esto sin contar los vergonsados y enfermos a quien libra el Sr. Rector lo que nessesiten según el informe de los Vicarios y Médicos a quienes lo tiene en cargada". ROSSELLÓ, Ramón (1980): "Història. Els pobres". *Flor de Card*. Sant Llorenç. 77. p 18. Així mateix a Santanyí, a partir de 1749 després de males anyades hagueren d'abandonar el municipi molts de pagesos que es repartiren per tota l'illa.

Campos i Santanyí. Unes 30 persones d'aquests pobles es traslladaren a Muro per fer-hi feina.³¹⁶

A conseqüència d'una forta sequera al llarg del 1846 a totes les Balears, un gran nombre de pagesos quedaren en una situació econòmica i alimentària molt precària. Les autoritats reclamaren a l'estat la immediata execució d'obres públiques per pal·liar la situació dels que havien quedat sense feina a l'hora que es constatava l'emigració cap Algèria. Aquesta sequera fou especialment crítica una altra vegada a Campos i Santanyí i probablement impulsà la sortida d'efectius cap a la colònia francesa. De fet, a Santanyí com a signe d'aquesta crisi es produí una important davallada en la natalitat.³¹⁷ Per pal·liar la crítica situació, la Diputació Provincial tenia previst l'ocupació d'uns 250 jornalers en obres a la carretera de Manacor.³¹⁸ Sobre la magnitud d'aquesta crisi i la conseqüent emigració que va provocar cap a Palma tenim el següent testimoni: “El año 1846 empezó con mala cara a causa que no llovió en todo el otoño anterior y los payeses no pudieron atender a los trabajos del campo y lo poco que se sembró no nació; los pueblos quedaban desiertos y muchos payeses vinieron a Palma en bandadas y pedían limosnas, poniendo en temor y confusión a cualquier persona que embestían, pasando las noches en medio de las plazas y calles (...) Campos y Santañí quedaron casi despoblados. Muchos propietarios por compasión hicieron mejoras en sus bienes dando un salario insignificante a los trabajadores”.³¹⁹ Pel març de 1847 la Diputació havia aconseguit la condonació de les contribucions endarrerides, la reduïda de les de l'any en curs i un altre préstec per a la reparació de camins de les Balears contractant mà d'obra necessitada. En aquest sentit, es feren obres a la carretera de Palma a Alcúdia on hi treballaren uns 250 jornalers amb la finalitat de “aliviar la misèria general que sofre la classe jornalera de estas islas”.³²⁰ Al poble de Campanet li foren perdonades les contribucions corresponents a 4.832 reals de velló.³²¹

---

³¹⁶ En el diari “El faro” del 15 de maig de 1834 es publicà la següent notícia: “En este pueblo no faltan subsistencias y casi todos los años hay de sobra, no quedan brazos por ocupar, antes por el contrario, pues en estos últimos años que la cosecha fue tan estéril en Campos y Santanyí, se refugiaron en Muro más de 30 personas de aquellos lugares y estuvieron ocupados la mayor parte del año». RAMIS MULET, Miquel; LINARES MARTORELL, José (1985): “Evolución demográfica de Muro. Aspectos históricos”. *Algebelí*. Muro. 131. P. 5.

³¹⁷ VIDAL FERRANDO, Antoni (1992): *La població...* p. 73. S'ha assenyalat el 1846 com la darrera crisi de subsistències, si bé no fou general a tota Mallorca,

³¹⁸ LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* p. 212.

³¹⁹ LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* p. 212.

³²⁰ FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *L'emigració...* p. 16

³²¹ FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *L'emigració...* p. 17.

El 1850, unes 200 persones foren empleades en les obres de la carretera provincial “con lo cual se aliviara la desgraciada situación de aquellos habitantes sumidos en la miseria por los efectos de la larga sequía que se experimenta”. El 1853 es produí una altra conjuntura agrícola desfavorable amb l’aparició de l’oidium entre les vinyes que afectà a municipis com Pollença, Banyalbufar, Binissalem, Consell, Santa Maria, Sencelles i Santa Margalida. Altres conjuntures tenien un origen exogen, fet aquest cada vegada més freqüent per la inserció progressiva de l’economia mallorquina en els circuits internacionals. El 1863 el Diari de Palma informà que molts fabricants de teixits havien hagut de tancar els seus tallers per manca de cotó a causa de la guerra civil americana. El dia 5 de setembre de 1865 es va constatar la pujada dels preus dels articles a causa de l’emigració dels tenders dels comestibles a Palma. L’Ajuntament va acordar el repartiment de racions de menjar als pobres davant l’acumulació de peticions a les portes de la Casa Consistorial i va haver proporcionat feina a uns 400 jornalers amb la reparació de camins veïnals, a l’hora que s’estaven patint els efectes de l’epidèmia del còlera.³²²

A través dels passaports de l’Ajuntament de Palma concedits a aquells joves de 18 a 25 anys que, per estar subjectes a la llei de reclutament militar, havien de depositar una fiança en forma de diners o en el seu lloc una hipoteca sobre alguna propietat que servís com a garantia per a poder sortir de l’illa, podem obtenir algunes dades sobre l’emigració entre aquest segment de població entre 1847 i 1850³²³. Evidentment aquests requisits impossibilitaven als fills de les famílies jornaleres o amb recursos econòmics més modestos la possibilitat d’emigrar, al menys de manera legal, per la qual cosa els exemples recollits pertanyen a la classe mitjana -comerciants i botiguers- o famílies adinerades que podien enviar als seus fills a estudiar a la Península o fins i tot a l’estranger. En els anys esmentats es sol·licitaren 11 passaports per passar a França, 5 a Cuba, 4 a Puerto Rico, 1 a Rio de Janeiro i 1 a Nova Orleans. En la resta no s’especificà el lloc de destinació com el cas de 3 sol·licituds a “ultramar” i una a “l’estranger”. La resta de documents per sortir de l’illa tenien com a destinació la Península, principalment Barcelona amb 54 passaports, la majoria dels quals eren en motiu de cursar una carrera universitària –medicina o advocacia- però també hi havia alguns per negocis o simplement per treballar en l’ofici que exercia l’interessat. En altres 7 casos

---

³²² LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* p. 311.

³²³ Lligall FP-96. Arxiu Municipal de Palma. (AMP).

es deia que la destinació era Catalunya, 8 a Madrid per estudis i 6 a València també per estudis. Els interessats o els seus familiars havien de presentar una fiança en forma de hipoteca d'algun bé que posseïen com cases, botigues, forns, finques o trossos de terra i, fins i tot, una fàbrica de sabó. Els que entraven a França la majoria ho feien a través de Marsella mentre que un cas dels que es dirigiren a Puerto Rico hagué d'hipotecar una casa botiga de la mateixa illa caribenya. Així mateix el pare d'un jove resident a Puerto Rico, quan el fill va ser reclamat per fer el servei militar i amb la finalitat d'evitar el seu retorn a Mallorca instà al Consell Provincial de Reclutament a nomenar un substitut del seu fill, fet pel qual depositava com a fiança una casa botiga situada a Palma. És de destacar la sol·licitud del fill d'un regidor de l'Ajuntament de Palma que es dirigia a *ultramar* per reunir-se amb la seva tia i "millorar la seva sort" segons manifestava en el document de petició. Igual voluntat de millora podem constatar en una sol·licitud que manifestà el desig de dirigir-se al Brasil.

Un altra dada que ens indica una incipient emigració abans de la sortida massiva de finals del segle XIX és a través d'un anuari estadístic en el qual s'assenyalà el nombre de passatgers que sortiren amb passaport els anys 1860 i 1861. El 1860 s'expediren un total de 460 passaports, 181 dels quals serviren per passar de Balears a Europa, la majoria a França, i 212 a Amèrica, dels quals 169 corresponien a Cuba i 33 a Puerto Rico. Comparant les xifres amb la resta de l'estat espanyol el 1860, Balears era la província que feia 15 quant al nombre absolut. Els 1861 s'expediren un total de 544 passaports, 141 dels quals eren a Europa, casi tots a França, i 255 a Amèrica, amb 192 a Cuba i 50 a Puerto Rico, sent Balears la província 12 quant al total de passaports expedits. Amb aquestes dades sembla que l'emigració anava augmentant i que la majoria d'emigrants balears es dirigien a les colònies d'Ultramar, Cuba i Puerto Rico, tendència que es consolidaria en els següents anys, amb el canvi de preferència, uns anys més tard, de l'Argentina, que es convertí en destí prioritari per a la població que es desplaçava fora de les Balears. Segons una altra estadística de la pròpia illa de Cuba del 1863, al menys hi havia comptabilitzats 578 habitants procedents de les Balears que residien a l'illa, els quals foren identificats de la següent manera: 318 de Balears, 173 de Mallorca, 85 d'Eivissa i 2 de Maó³²⁴.

---

³²⁴ DE LA PEZUELA, Jacobo (1863): *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de la Isla de Cuba*. Madrid: Imprenta del establecimiento de Mellado. Tomo III.

D'ençà del primer emigrant mallorquí documentat a l'Argentina el 1836, i fins al decenni de 1860 es detecten uns primers emigrants mallorquins a l'Argentina. A la dècada de 1870 ja existia una nodrida colònia de mallorquins procedents de Felanitx a la ciutat de San Pedro.³²⁵

De la mateixa manera, segons el testimoni de Charles Toll Bitchell, cònsol de les Balears entre 1869 i 1875, en els anys 1873-74 un gran nombre de joves mallorquins en edat militar, davant l'augment de la recluta de soldats en el breu i conflictiu període de la I República, iniciaren l'èxode cap a Sud-Amèrica, fet pel qual es notà una certa falta de mà d'obra en el camp.³²⁶

Si bé els saldos migratoris en el conjunt de Mallorca sols els podem conèixer a partir del cens de 1878, quan els jutjats de pau municipals hagueren d'enviar preceptivament les estadístiques del moviment de població, per algunes investigacions realitzades a partir dels registres parroquials sabem de l'existència d'una emigració anterior a aquell any en alguns municipis. En el cas de Santanyí Antoni Vidal constata com entre 1846 i 1857 registrà un saldo migratori negatiu de -646 persones. De 1858 a 1877 fou de -924 habitants. Sembla que a partir dels anys 60 del segle XIX el municipi era incapaç d'absorbir l'excedent de població provocat perquè la corba de naixements estava molt per damunt de les defuncions. Aquest excés de població va provocar una sortida constant i mantinguda d'habitants cap a l'Alger al menys des de la dècada de 1860.³²⁷ A la mateixa comarca, entre 1860 i 1870 les localitats de Lluçmajor, Campos i Felanitx varen presentar saldos negatius, en canvi Manacor va registrar immigració, especialment intensa entre 1875 i 1880.³²⁸ La investigació de Jaume Alzina per als municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera ens permet conèixer l'evolució de l'emigració de la comarca.³²⁹ Entre 1817 i 1860 el saldo migratori en els tres municipis va ser globalment positiu en 969 habitants. No obstant això cal tenir en compte alguns fets com que el 1820 es va registrar la crisi demogràfica més important del segle amb l'aparició de la pesta bubònica a la comarca que va causar la pèrdua d'un terç dels efectius demogràfics, encara que la recuperació va ser ràpida a causa dels contingents

---

³²⁵ MIRALLES I MONSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les Guies...* En xarxa: <https://core.ac.uk/download/pdf/32989698.pdf> (consulta, gener 2014)

³²⁶ TOLL BIDWELL, Charles (1997): *Les Illes Balears*. Palma: Leonard Muntaner ed. (edició original de 1876). P. 60.

³²⁷ VIDAL FERRANDO, Antoni (1992): *La població...* p. 86 i 92-93.

³²⁸ ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M^a (1964): *Mallorca...* P. 146

³²⁹ ALZINA i MESTRE, Jaume (1993): *Població, terra i propietat a la comarca de llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX)*. *Municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*. Palma: Ajuntament d'Artà.

d'immigrants arribats d'altres indrets de l'illa.³³⁰ Així doncs, finalment les taxes migratòries foren plenament positives entre 1817 i 1838. Posteriorment, s'experimentaren alguns períodes d'emigració com en el cas d'Artà entre 1839 i 1860 amb una emigració de 123 habitants, procés que es va incrementar a 690 més entre 1861 i 1877. Capdepera va presentar immigració al llarg de casi tots els anys entre 1817 i 1877, excepte en la conjuntura de 1845-47 a causa segurament de la greu crisi de subsistències de 1846, i el període de 1858-60. Finalment Son Servera també va presentar saldos migratoris negatius entre 1839 i 1877 que arribaren als 423 habitants. En general es pot dir que el fort impuls demogràfic va incrementar el fenomen migratori, especialment a Artà i Son Servera entre 1861 i 1877 per la impossibilitat de les velles estructures econòmiques, basades en bona part en la gran propietat agrícola, d'absorbir el creixement demogràfic.³³¹ A mitjans de la dècada de 1870 per a Charles Toll Bidwell, malgrat la seva constatació de l'emigració puntual dels joves que volien evitar el servei militar, Mallorca tenia les necessitats cobertes amb la qual cosa la predisposició dels seus habitants per a l'emigració era escassa.³³² Però com hem vist ja existia emigració encara que segons tots els indicis aquesta tenia una dimensió més bé modesta. En aquest sentit sembla que a finals de la dècada de 1870 es produí una altra crisi agrària per la manca de pluges.³³³ Per juliol de 1879 s'informava de l'emigració de pagesos de Campos, Santanyí i Calvià a Algèria "ante las malas cosechas habidas en los tres últimos años".³³⁴

El començament dels processos migratoris, dintre de la complexitat de les causes per la multiplicitat de factors que pogueren incidir en aquest fenomen, sembla clar que estan relacionats amb l'activitat comercial exterior de les Balears. S'establiren unes

---

³³⁰ ALZINA i MESTRE, Jaume (1993): *Població ...* p. 216

³³¹ ALZINA i MESTRE, Jaume (1993): *Població...* pp. 240-244 i 311

³³² TOLL BIDWELL, Charles (1997): *Les Illes...* p. 60: "(...) creim que seria difícil trobar una altra societat d'una mida i d'una població semblant que tingués les necessitats tan ben cobertes. A les illes hi ha cases escampades per tot. Arreu, moltes d'elles d'auto-construcció, on el pagès i la seva família hi ha posat la seva llar, vivint-hi generació rere generació. Aquestes cases sempre tenen un hortet per tenir la verdura que han de menester, i mentre el pare fa feina a la possessió de veïnat, els fills fan de sabaters i les filles fan de criades o estan a una fàbrica. Seria difícil, si no impossible, trobar mà d'obra per a qualsevol tasca important que implicàs moure'l de casa seva, especialment si tenim en compte que no li falta feina ni a ell ni a la seva família. La majoria d'habitants de les illes duu una vida rutinària, i ara per ara sembla que trobin poques temptacions i encara menys estímuls per canviar de lloc".

³³³ El 26 de gener de 1879 hi hagué una processó a Palma en demanda de pluges: "Gran rogativa pública en demanda de lluvia ante la sequía sufrida en los dos años anteriores, organizada por la Diputación. La venerada imagen del Cristo crucificado de la iglesia del Hospital General, fue llevada en procesión en la que concurrieron (...) más de 2.000 personas, la mayor parte labradores y colonos de los contornos de Palma y de algunos pueblos". LLABRÉS BERNAL, Juan (1971): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1871-1880)*. Vol. V. Palma: BSAL. P. 567

³³⁴ LLABRÉS BERNAL, Juan (1971): *Noticias...* P. 563

cadena migratòria clara de baleàrics amb aquells indrets amb els quals es realitzaven operacions comercials, com França, les Antilles i Amèrica del Sud per Mallorca i Algèria i les Antilles per Menorca. Des de temps antic les rutes comercials representaven, a més de la seva funció de comunicació per als intercanvis, vies a través de les quals circulava la informació i les innovacions tecnològiques.³³⁵ En el cas de les Balears, els contactes comercials permeteren als habitants d'aquestes illes obtenir els coneixements necessaris per prendre la decisió d'emigrar, sent una elecció presa amb coneixement del lloc on anaven a partir de les dades obtingudes per aquests canals comercials. A més, la tornada dels primers emigrants enriquits a ultramar, ben segur degué estimular l'emigració d'altres compatriotes seus que pogueren comprovar de primera mà fins a quin punt havien progressat.³³⁶

---

³³⁵ CHRISTIAN, David (2007): *Mapas del tiempo. Introducción a la gran historia*. Barcelona: Crítica

³³⁶ Per l'agost de 1865 la premsa informà de la tornada des de Puerto Rico d'Antoni Blanes, natural d'Artà. Amb la fortuna llaurada al llarg de 28 anys feu una donació per a la construcció d'un hospital per a pobres a Mayagüez, lloc on havia residit fins llavors. LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias...* p. 309-310.

ELS INDICADORS DE L'EMIGRACIÓ

Els emigrants segons les estadístiques oficials

Un dels aspectes destacats del fenomen de l'emigració històrica és el seu vessant quantitatiu. El nombre d'emigrants en relació als habitants d'un territori és un dels elements a tenir en compte per tal de determinar la seva importància. Les fonts analitzades en aquest capítol provenen en primer lloc del recompte de passatgers per mar que anaven o venien de l'estranger realitzat per *l'Instituto Geográfico y Estadístico*. En segon lloc en els censos de població podem extreure el nombre d'emigrants a partir de les diferents categories de la població, tal com la població de dret i de fet i la població absent de cada municipi així com els transeünts. En tercer lloc els saldos migratoris permeten conèixer la tendència emigratòria que hi haver dintre de cada període intercensal.

Altres estadístiques que s'han consultat per la informació rellevant que contenen han estat l'expedició de passaports per part del Govern Civil, les llistes certificades a partir del padrons de població que hagueren d'enviar els ajuntaments a l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma, especialment en els censos de 1887 i 1897,³³⁷ el moviment de població de 1908 i primer trimestre de 1909 que foren un intent de determinar el nombre d'emigrants reals que hi havia a cada moment en els ajuntaments,³³⁸ i l'enquesta als Ajuntaments sobre el nombre d'emigrants, entre 1916 i 1920 de la qual se'n poden extreure el nombre d'emigrants declarats existents.

A diferència d'altres països europeus, l'estadística de l'emigració i immigració a Espanya no es va iniciar fins el 1882 quan el Consell de Ministres va confiar a *l'Instituto Geográfico y Estadístico* la confecció d'una estadística que quantificàs els emigrants i immigrants a través de les Reials Ordres de 26 d'agost de 1882 i de 13 d'agost de 1883.³³⁹ Després d'analitzar la diversitat de mètodes que duïen a terme els diferents països europeus per registrar el fenomen migratori, es va decidir que fos a partir de les Direccions de Sanitat Marítima, organismes que recollien dels capitans de bucs les llistes de passatgers que es dirigien a l'estranger, com la manera més idònia per realitzar l'estadística. A partir de llavors, es va realitzar un recompte que, sota diverses

---

³³⁷ Vegi's el capítol "L'emigració a través de les Juntes Municipals dels censos".

³³⁸ Sobre aquesta estadística vegi's també el capítol "L'emigració a través de les Juntes Municipals dels censos" a la secció de l'any 1910.

³³⁹ En xarxa: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/staticContent.form?viewName=fuentes8>. (consulta: maig 2014)

denominacions, es va perllongar fins a la dècada de 1960. Fins al 1911 es va conèixer com a *Estadística de la emigración e inmigración*, mentre que a partir de 1912 es va canviar per *Estadística de pasajeros por mar*.³⁴⁰ Així doncs, malgrat l'emigració s'havia iniciat molt abans, no fou fins a la dècada de 1880 en que es començà a quantificar un fenomen que va tenir el seu màxim auge en el bienni 1912/13.

Tot i que tracta estadísticament el fenomen, un dels inconvenients que presenta aquesta font és que no permet conèixer l'abast global de l'emigració a les Balears, a més de no disposar de dades desagregades per illes. La causa radica en el mètode escollit en la recollida de dades per alguns anys, consistent en tenir en compte sols els emigrants que embarcaven des d'algun port de les Balears amb destinació directa a l'estranger, no d'aquells que es dirigien primer a la Península (Barcelona) per després anar a Amèrica i que no eren comptabilitzats com a tals.³⁴¹ La major part dels qui anaven directament des de Mallorca a l'estranger es dirigien a França o a Algèria, amb línies regulars de vapors setmanals, i alguns pocs a les colònies de Cuba i Puerto Rico, amb les quals al menys els primers anys observats hi havia comunicacions des de Palma.³⁴² En canvi, bona part dels emigrants mallorquins i de la resta d'illes que feien la ruta transatlàntica ho feien a través dels ports de la Península, especialment Barcelona que amb el transcurs dels anys fou la principal via de sortida a ultramar. Al respecte d'això podem comprovar la importància del trànsit de mallorquins a la capital catalana amb les notícies que donà el diari *La Tarde* entre 1905 i 1910.³⁴³ Quan es tenia en compte aquest fet, és a dir, la suma d'emigrants sortits des de Balears i des de qualsevol altre port de la Península, va ser assenyalat a les estadístiques com a sortides per "*provincias de última vecindad*", cosa que permet conèixer l'abast de l'emigració d'una

---

³⁴⁰ La informació es va publicar per part de l'*Instituto Geográfico y Estadístico* en volums denominats *Estadística de la emigración e inmigración de España* corresponents als anys 1882-1890, 1891-95, 1896-1900, 1901-02, 1903-06, 1907-08, 1909-11. Com a *Estadística de pasajeros por mar* els anys 1912-13, 1914, 1915, 1916, 1917-18, 1919 i 1920-22, aquets dos darrers volums publicats per la *Dirección General de Estadística*. Gran part d'aquestes publicacions es poden trobar en format de micro fitxes a la seu provincial de l'Institut Nacional d'Estadística de Palma, algunes d'elles també en format paper.

³⁴¹ Seria el cas del període de 1901 a 1910.

³⁴² A l'informe del moviment de passatgers de 1892 es deia: "Las relaciones comerciales entre Baleares y Francia con sus colonias del Norte de África originan la mayor parte del movimiento (...) principalmente el comercio de vinos, naranjas y carne que se exportan de los primeros en grandes cantidades y se importan de los otros. También aparece movimiento de pasajeros con Cuba y Puerto Rico pues actualmente no necesitan los que allí emigran trasladarse a Barcelona porque con frecuencia hacen escala en este puerto los buques que allí se dirigen (...)". INE. Caixa 323. ARM.

³⁴³ BUADES MIR, Joan (2012): "L'emigració... Pp. 93-173.

manera més aproximada a la real.³⁴⁴ En canvi, entre 1900 i 1910 no es va tenir en compte aquest fet i sols coneixem els que varen sortir des de les Balears, ja que a l'estadística els emigrants foren recollits per "província de sortida o d'embarcament".³⁴⁵

Un altre inconvenient que afectaria a la credibilitat i fiabilitat de les estadístiques, especialment els primers anys de funcionament del servei, fou el reconeixement per part de les autoritats de la inexactitud de les dades recollides quant al nombre de sortides, no de les entrades de passatgers des de l'estranger, que es consideraven més fiables. El 1883 es va informar del següent, respecte de les deficiències del servei estadístic a Mallorca:

"Aún existen menos exactitud en los datos relativos a la salida de pasajeros, lo que es más sensible por cuando se trata, como ahora, de averiguar principalmente la emigración a otros países. Puede asegurarse que casi siempre que un buque emprende la marcha desde esta isla para el extranjero o la península no aparecen ni con mucho todos sus pasajeros en las listas que los navieros facilitan con bastante antelación a las oficinas de sanidad y comandancia de marina. Gran número de pasajeros acude al buque cuando falta poco para zarpar, bien por haberse decidido a emprender la marcha a última hora, bien por ocultar el viaje con algún fin particular o simplemente por no molestarse en acudir anticipadamente a las casas de emigración para proveerse de pasaje (...) resultando por lo tanto un excedente de pasajeros que van de un punto a otro sin dejar rastro de su paso".³⁴⁶

Fins al segle XX, a través del informes anuals que l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma dirigia a la Direcció General de Madrid, sabem que el nombre d'emigrants comptabilitzats no era considerat del tot exacte per l'ocultació que practicaven aquelles persones que segons la normativa vigent incomplien algun requisit per viatjar a l'estranger i que per tant volien escapar del control de les autoritats. Eludir

---

³⁴⁴ S'ha pogut determinar que la diferència entre una i altra estadística podia ser important. Per exemple en els anys 1884 i 1885 els emigrants segons província de sortida foren 550 i 813 respectivament. En canvi segons el darrer veïnatge en realitat foren 746 i 1.144. Aquestes diferències es podien ampliar a més del doble en els cas dels anys 1912 i 1913, anys de màxima incidència de l'emigració. Segons el darrer veïnatge les sortides foren 4.779 i 4.581 respectivament, en canvi segons la província de sortida foren sols 1.940 i 1.907.

³⁴⁵ Tal vegada aquests anys s'acordà prescindir d'aqueta distinció per la confusió en la recollida de dades quan es confongué la "província de darrer veïnatge" amb la d'embarcament i desembarcament.

³⁴⁶ INE. Caixa 322. ARM.

el servei militar fou una de les principals causes de l'emigració il·legal. També per tal d'evitar el pagament de determinades taxes que encarien de manera important el preu del passatge es produïren un nombre indeterminat de sortides amb caràcter fraudulent entre els emigrants. Dels defectes en l'estadística n'eren ben conscients les autoritats encarregades del recompte de passatgers, tal com queda reflectit en aquest informe de 1894: "(...) la estadística que motiva este informe no alcanzará la exactitud apetecida hasta que los funcionarios del Cuerpo de Estadística no tengan el derecho de presenciar los recuentos, tanto a la salida como a la entrada de los buques; y el que suscribe ha tenido ocasión de comprobar las diferencias que se cometen en este servicio, a pesar de recomendar la mayor escrupulosidad".³⁴⁷ Així mateix per una carta del gener de 1898 que el Governador Civil envià al Cap de Treballs estadístics sabem que s'insistia en la necessitat de dur un control estricte dels passatgers embarcats.³⁴⁸ A l'informe de 1904 es va fer constància dels motius de l'emigració clandestina i com això afectava a l'anàlisi i conclusions que es poguessin fer del moviment d'entrada i sortida de passatgers:

"(...) en la salida de pasajeros, como ya he tenido el honor de informar a V.E. en informes anteriores, no dudo ya que haya ocultación, saliendo individuos sin figurar en las relaciones de pasajeros que presentan los consignatarios de los buques, ni que de ellos seguramente tengan noticia las oficinas de Sanidad Marítima. El motivo del embarque clandestino, según he podido comprender, es para evitarse molestias en la cuestión de quintas y gastos como también el decidirse a embarcar a última hora, de manera que después de lo anteriormente expresado no es posible hacer comparaciones y deducir consecuencias de la relación que pueda haber entre la entrada y salida de pasajeros, entre los puertos de esta provincia y los del extranjero".³⁴⁹

---

³⁴⁷ INE. Caixa 324. ARM.

³⁴⁸ "Los mencionados Directores de Sanidad Marítima y Alcaldes para evitar todo embarque clandestino al exterior cuidaran muy especialmente de asegurarse de que, al soltar las amarras, no llevan los buques más pasajeros con tal destino que los anotados en la respectiva cédula de inscripción (...)". INE. Caixa 325. ARM.

³⁴⁹ INE. Caixa 327. ARM.

En l'informe del moviment de passatgers de 1906 es deia això que segueix: “ (...) también se da el caso que por causas fáciles de comprender procuran muchos de los que emigran ocultar la salida, lo que no es muy difícil conseguir”.³⁵⁰

No sabem quans emigrants clandestins escaparen del control estadístic però el que és segur que des de l'inici d'aquest recompte hi va haver persones que eludiren aquest control.³⁵¹ Com hem vist existien diverses formes de sortir de l'illa sense haver estat comptat. No obstant això alguns d'ells, encara que viatjassin amb documentació falsa, degueren passar pel control estadístic, tant a Palma com a Barcelona. Però el fet de les enormes diferències entre les xifres dels saldos migratoris negatius que hi hagué especialment entre 1887 i 1897 i les xifres de les estadístiques oficials d'emigració i immigració dels passatgers per mar, fan pensar que potser hi hagué una part més o menys considerable d'embarcaments que no foren comptabilitzats. Les Balears, com a territori essencialment marítim, disposava de diversos ports a través dels quals es produïen comunicacions setmanals de línies de vapor amb la Península, França i Algèria. Si un emigrant volia sortir de Mallorca d'amagat segurament tengué diverses alternatives, com sortir de l'illa des d'un lloc no autoritzat per a l'embarcament d'emigrants. Com a hipòtesi explicativa creim que ja en el segle XX, Palma fou l'únic port habilitat per a la sortida oficial d'emigrants a l'estranger, amb la qual cosa els que sortien a l'estranger per altres ports tal com el d'Alcúdia o Sóller no eren comptabilitzats. En aquest darrer cas, una prova de que les estadístiques necessiten una segona lectura fou el cas de les emigracions a França: des dels anys 70 del segle XIX centenars de sollerics passaven anualment a França. Procedien de la mateixa manera els habitants de Deià i Fornalutx però aquests fets no es veuen reflectits a les estadístiques, pel poc nombre d'efectius consignats.³⁵² Com a exemple il·lustratiu d'això, en el cens de 1887 l'Ajuntament de Sóller es va veure obligat a inscriure a més de 700 sollerics residents temporalment a França.

---

³⁵⁰ INE. Caixa 327. ARM.

³⁵¹ El 1887 sobre Balears es va informar del següent: “(...) la mayor parte de emigrantes se embarca en buques extranjeros y prescinden de rellenar los requisitos que se les exige”. *La crisis agrícola y pecuaria actas y dictámenes de la Comisión creada por el Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis que atraviesa la agricultura y la ganadería* (1887). Madrid: Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra. Vol. III. P. 752

³⁵² Sobre això a l'informe de 1883 de l'Oficina de Treballs estadístics de Palma sobre el moviment de passatgers deia això que segueix: “Sóller, Palma, Felanitx y Ciudadela pueden considerarse como el movimiento natural de los muchos individuos que sostienen relaciones comerciales con el extranjero especialmente con Cete y Marsella punto a donde exportan los frutos y vinos de este país. No hay ningún motivo para señalar a ésta emigración un carácter de tal (...)”. INE. Caixa 322. ARM.

Tenint en compte les mancances esmentades sobre la inexactitud de les xifres en el sentit d'una infravaloració de les sortides, entre el 1882 i 1920 es registraren a Balears un mínim de 65.725 emigracions a l'estranger per 54.678 immigracions.³⁵³ El saldo migratori resultant fou d'una pèrdua de 11.047 habitants. En la següent taula podem veure els resultats de l'estadística elaborada per a cada any a Balears, entre els quals hem distingit amb asterisc aquelles sortides registrades com a darrer veïnatge, és a dir, passatgers de les Balears embarcats ja fos des de l'arxipèlag o des de qualsevol altre port de l'Estat espanyol, i que representarien un saldo migratori més aproximat a la realitat. La resta d'anys representarien les sortides sols des de les Balears o que no es té constància de quin criteri es va adoptar per realitzar l'estadística, mancant les dades de les sortides a ultramar des de Barcelona que eren molt nombroses i algunes poques més des d'altres ports.

---

³⁵³ S'utilitza el terme "migracions" i no emigrants perquè una mateixa persona podia efectuar diverses sortides al llarg del seu cicle laboral. Molts dels desplaçaments a Cuba i Argentina estaven relacionats amb l'augment de la demanda de treball durant la safra sucrera o de la sega de blat. MALUQUER DE MOTES, Jordi (2008): "El crecimiento moderno de la población de España de 1850 a 2001: Una serie homogénea anual". *Investigaciones de Historia Económica*. 40. Pp.145

Estadística de l'emigració i la immigració (Balears)			
Any	sortides	entrades	diferència
1882	1179	1406	227
1883	981	955	-26
*1884	746	368	-378
*1885	1144	809	-335
*1886	1275	1229	-46
*1887	856	976	120
*1888	1114	955	-159
*1889	3937	1120	-2817
*1890	1092	983	-109
*1891	756	519	-237
*1892	935	461	-474
*1893	1232	694	-538
*1894	1342	931	-411
*1895	1189	798	-391
*1896	1548	992	-556
*1897	1608	1109	-499
*1898	1262	978	-284
*1899	897	1324	427
1900	1184	1419	235
1901	688	1100	412
1902	826	1198	372
1903	658	1475	817
1904	1086	2755	1669
1905	1530	2400	870
1906	2124	2535	411
1907	1704	2100	396
1908	1471	2336	865
1909	1253	2257	1004
1910	1376	2351	975
*1911	4562	2641	-1921
*1912	4779	3352	-1427
*1913	4581	2964	-1617
*1914	3952	2876	-1076
*1915	2578	2095	-483
*1916	2867	2056	-811
*1917	1306	102	-1204
*1918	330	46	-284
*1919	595	12	-583
*1920	3182	1	-3181
TOTAL	65725	54678	-11047

Font: Estadístiques de l'emigració i la immigració i passatgers per mar i Boletín de Estadística Municipal.

Una prova de la incongruència com a resultat de les dades migratòries preses segons la província de sortida són els anys entre 1900 i 1910, que varen presentar saldos positius amb predomini de la immigració. Per altres fonts sabem que foren anys d'increment de l'emigració a l'exterior. Per exemple, el 1906 va presentar un saldo migratori positiu de 411 passatgers entrats més que no els sortits, quan la realitat era la d'una intensa emigració.³⁵⁴ Tenint en compte el baixaix que presenten les dades entre 1900 i 1910, en conjunt podem observar com els saldos migratoris foren negatius casi tots els anys. En el segle XIX com a excepció hi hauria el 1882, just iniciada l'estadística i amb moltes imperfeccions quant a la veracitat de les dades recollides, el 1887 i el 1899 quan la crisi de final de segle amb la derrota de la guerra colonial va provocar el retorn de molt mallorquins establerts a les Antilles. Els darrers anys de la llista, a partir de 1915, coincidint amb la I Guerra Mundial, s'observa una reducció dràstica del moviment de passatgers, especialment de les entrades que quedaren reduïdes a la mínima expressió cosa, per altra banda, poc creïble. Això pogué ser causat pel mètode utilitzat en l'estadística, en el qual de manera semblant a les sortides, sols es comptabilitzaven els immigrants que venien directament de l'estranger, no d'aquells que prèviament havien fet escala en un port de la Península abans d'arribar a les Balears com de fet hem constatat a l'informe que hem transcrit del 1906. Una vegada acabada la guerra europea el moviment migratori es va reactivar amb força, especialment el 1920 any que va registrar un nou auge momentani amb 3.182 individus a partir del qual va començar a disminuir en nombre.³⁵⁵ El 1921 els emigrants descendiren a 2.431 i el 1922 a 1.735.

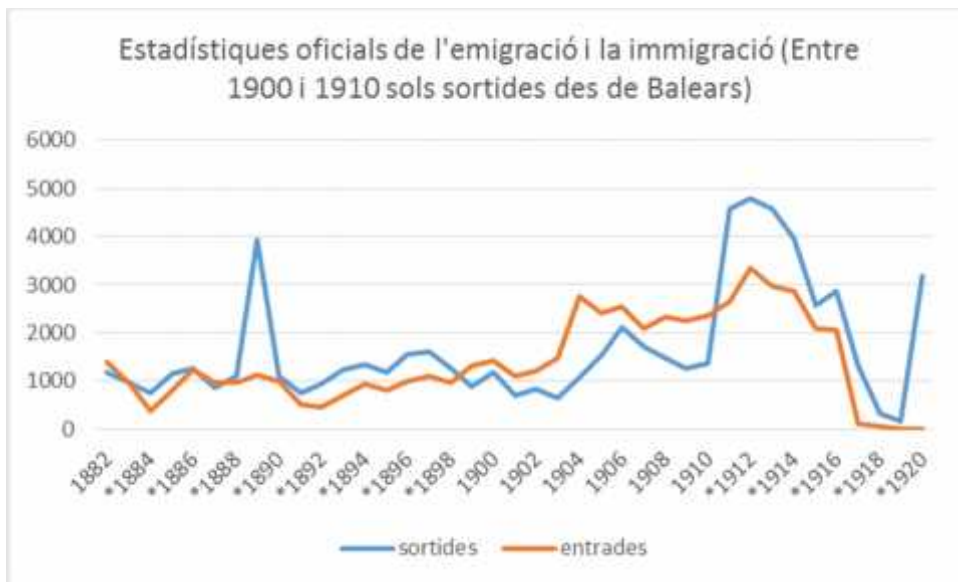
---

³⁵⁴ A l'informe del 1906 es va reconèixer una vegada més les deficiències de l'estadística duita a terme per la seva inexactitud, tant per la manera com es duia a terme com per l'emigració clandestina que eludia el control de les autoritats. A l'informe, a més, ens revela que les entrades de passatgers tampoc no es consideraven exactes: "(...) esto no significa que haya habido inmigración en esta provincia durante el año de referencia, ni tan siquiera que haya dejado de haber emigración en Baleares puesto que según he podido observar por datos particulares, durante el año anterior han emigrado bastantes habitantes en diferentes pueblos de esta provincia, pero la mayoría de los emigrantes embarcan en los vapores que hacen la travesía entre estas islas y los puertos de la Península y desde allí salen para su verdadero destino y de estos emigrantes la oficina no tiene noticia alguna así es que no pueden figurar como tales emigrantes además, existen otros motivos para no poder determinar de una manera aproximada el verdadero movimiento de pasajeros con destino o de procedencia a puertos extranjeros, siendo uno de los principales la combinación de vapores entre puertos españoles y extranjeros lo cual hace que muchos pasajeros lleguen o salen para el extranjero con procedencia o destino a puerto español, también se da el caso que por causas fáciles de comprender procuran muchos de los que emigran ocultar la salida, lo que no es muy difícil conseguir, así es que tal como se hace actualmente el servicio...no es posible obtener ni aproximadamente el movimiento de pasajeros entre los puertos de esta provincia y el extranjero". INE. Caixa 327. ARM.

³⁵⁵ Sabem que el 1919 el Govern Civil de Balears expedí passaports que corresponien a 4.646 individus i el 1920 4.226. A aquestes dades s'hi haurien d'afegir els passaports de mallorquins expedits a Barcelona.

Per altra part, els anys de màxim auge de l'emigració en base a les dades del darrer veïnatge -les més precises de cara a la valoració global del fenomen- foren el 1889, amb 3.937 emigrants i un saldo migratori negatiu de 2.817 habitants, el més elevat de tot el període; i els anys de 1911 a 1913, amb un nombre d'emigracions anual superior als 4 mil individus i uns saldos migratoris negatius superiors al milenar d'habitants.

Quant a les entrades, destaca el fet que a partir de 1904 i fins al 1916, es produeix un salt quantitatiu important en els retorns des de l'estranger, superant els dos mil individus cada any, cosa que podria indicar una emigració en bona part de caràcter temporal.³⁵⁶ A diferència del segle XX, les entrades en el segle XIX va ser quantitativament molt menors, sols en alguns anys es va superar el milenar de retorns, cosa que indicaria que la característica predominant de l'emigració vuitcentista va ser el seu caràcter definitiu. Així mateix, tot i que desconexem el nombre real dels balears sortits a l'estranger al llarg dels primers anys del segle XX, com que el període de major nombre d'entrades es corresponia també amb el major nombre de sortides, podem concloure que l'etapa de màxima intensitat migratòria a Balears fou entre els anys 1904 i 1916, amb un repunt important en el 1920.

Font: Elaboració a partir de les estadístiques l'emigració i la immigració i passatgers per mar entre 1882 i 1920.

³⁵⁶ Coneixem dades parcials sobre la procedència dels passatgers entrats el 1913. Dels 2.964 que arribaren a les Balears, 999 provenien de França i 1.172 d'Algèria. INE. Caixa 329. ARM.

Quant a la importància de l'emigració respecte de la seva població, les Balears varen registrar unes taxes que la situaren casi sempre entre les 15 províncies amb major intensitat de l'emigració. Abans del sorgiment de l'emigració en massa, en els anys 1885 i 1886 era la setena província de l'Estat espanyol amb major nombre d'emigrants per cada 10 mil habitants. La vuitena si considerem l'emigració a Amèrica. El 1887 ocupava el número 14 amb una taxa de 2'74 per cada mil habitants. El 1889, any de l'allau migratori en el segle XIX, va registrar una taxa de 12'59 per mil, sent la novena província quant a la importància relativa de la seva migració. L'any següent, el 1890 la taxa va baixar fins al 3,49 per mil, ocupant el lloc onzè quant a les major taxes. Entre 1912 i 1916, amb un promig d'11'54 emigrants per cada mil habitants, era la vuitena província amb més emigració. El 1912, any que registrà el nombre de sortides més elevat, tingué una taxa de 15 per mil habitants ocupant el lloc sisè, juntament amb Canàries, entre les províncies més emigratòries a l'estat espanyol. El 1920 com a darrer any del període, va tenir una taxa 9'39 per mil habitants, ocupant la posició número 13 entre les províncies amb majors taxes.³⁵⁷

Quant a les destinacions triades pels emigrants de les Balears, entre 1885 i 1895, per països Algèria va acaparar la major part dels desplaçaments. Des de la dècada de 1840 existia una important flux d'habitants, majoritàriament menorquins, cap a la veïna colònia francesa. La comunicació directa amb els ports algerians i el preu assequible del passatge, feien que un bon nombre de jornalers es desplaressin anualment a realitzar feines de temporada.³⁵⁸ Balears era la cinquena província que en nombre absoluts més emigrants envià a Algèria entre el 1885 i el 1886 amb 1.297. Durant la guerra de Cuba l'emigració a Algèria va augmentar convertint-se en una alternativa per aquells que no volgueren viatjar al país caribeny a causa del conflicte bèl·lic.³⁵⁹ Cal tenir en compte que els desplaçaments a la colònia francesa sovint eren efectuats per la mateixa persona,

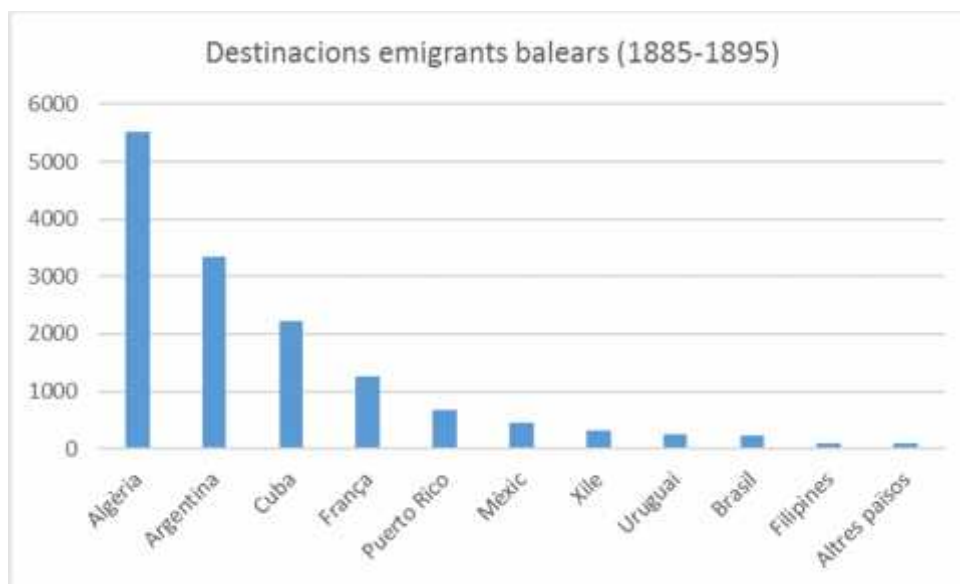
---

³⁵⁷ Quant a la diversitat regional que presentaren les distintes províncies espanyoles, vegi's els mapes dels anys 1889-90 i 1911-13 com a períodes amb màxima emigració a Espanya, en els quals Balears se situà entre les zones capdavanteres, a SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2000): "Those... Pp 739-740.

³⁵⁸ Sobre el caràcter de l'emigració a Algèria l'Institut Geogràfic y Estadístico deia: "...la emigración ha tenido un carácter temporal, por regresar todos los salidos durante el mismo año". A més es ressaltava les facilitats del trasllat: "La rapidez y la baratura del viaje a Argelia, la facilidad del regreso, la seguridad que tiene el emigrante de hallarse rodeado de compatriotas y conocidos, la analogia del clima y el recuerdo provechoso de anteriores expediciones, son aliciente y estímulo para honrada ganancia y prospectos de ahorro". INSTITUTO GEOGRÁFICO ESTADÍSTICO (1891): *Estadística de la emigración e inmigración de España en los años de 1882 a 1890*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Pp. 46 i 50

³⁵⁹ A l'estadística de passatgers durant els anys del conflicte s'aprecia un augment de les sortides cap a Algèria. ANDREU VIVES, Joan; BORRÀS REYNÉS, Joan (2002): "Les Balears... P. 22

a causa del caràcter eminentment estacional d'aquest èxode. Les següents destinacions en importància foren Cuba i Argentina, països que juntament amb França acapararien el major volum de desplaçaments al llarg del tot el període. El 1920 es produí un auge de les migracions des de Balears cap a Cuba. De fet, dels 454 passatgers que sortiren des de les Balears a l'estranger, 449 ho feren a Cuba. Aquests representarien sols una mínima part doncs alguns milers més ho feren des de Barcelona i altres ports. Tot i que no es veu reflectit en aquesta estadística, l'emigració a la República francesa va ser en realitat de les més importants. Segons la documentació analitzada, el fet que es mantinguessin unes estretes relacions comercials entre Mallorca i el país veí, va fer que sovint no es consideressin emigrants a molts dels qui es desplaçaven cada any durant uns quants mesos durant la temporada de venda de fruita. Amb l'esclat de la I Guerra Mundial aquesta emigració va augmentar de manera exponencial. Altres destinacions destacades foren Puerto Rico, on s'obrí una important via d'emigració des dels anys 30 del segle XIX, i en menor mesura Uruguai, Mèxic i Xile.

Font: Elaboració a partir de les estadístiques de l'emigració i la immigració (1882-1895)

Sobre la crisi migratòria del 1889, destacà el nombre dels qui marxaren a l'Argentina, molt per sobre de la resta. Els passatges subsidiats pel govern argentí va incentivar la sortida de milers de mallorquins, que no dubtaren en abandonar l'illa a

causa de la crisi agrària i del baixíssims salaris existents a conseqüència d'aquesta.³⁶⁰ La premsa de l'època va informar en extenses cròniques de les sortides massives pel port de Palma, especialment la que va tenir lloc el 13 d'agost de 1889.³⁶¹ Els mitjans varen donar una visió molt crítica i negativa dels fets, a vegades fins i tot qualificant als emigrants com ignorants o il·lusos. En aquest sentit, se feren campanyes per prevenir la possible partida de més candidats publicant-se cartes, reals o imaginàries, sobre les calamitats que havien passat en terres sud-americanes aquells que havien hagut de tornar.³⁶² Encara que en el mateix any es va produir un important increment dels retorns, l'emigració en aquell excepcional any va ser predominantment definitiva i, tal vegada, va obrir la possibilitat a que posteriorment molts altres mallorquins prenguessin el camí de l'expatriació a través de les cadenes migratòries. Seguiren en importància Algèria, Mèxic, Xile, Cuba i Brasil, mostrant una gran varietat de destins entre els expatriats de les Balears. En principi sembla que per informacions publicades a la premsa de l'època sobre l'allau migratori de 1889, la sortida d'habitants fou major del que quedà reflectit finalment a les estadístiques. A l'informe enviat a Madrid sobre el moviment de passatgers de 1889 es va fer constar el següent:

“La tendència a emigrar a los países de la América del Sur indicada en el informe del año anterior ha ido en aumento y según he podido ver, distintas veces, han marchado a Barcelona numerosas familias para emprender expediciones a la república Argentina y últimamente a Chile. El estado letra J de la provincia de Barcelona corroborará lo que acabo de manifestar (...) Es de advertir que hasta aquí la emigración de esta provincia había sido insignificante, circunscribiéndose a pocos habitantes de Mahón e Ibiza. Hoy no sucede lo mismo. Si esa Dirección General lo cree

---

³⁶⁰ Vegi's BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889...* P. 50. Aquest autor distingeix dues etapes. La primera entre gener i abril de 1889, de menys intensitat, i la segona entre els mesos de maig fins l'octubre que coincidí amb la plenitud de l'allau.

³⁶¹ En un detall sentimental del fet, el diari *La Almudaina* va informar el següent: “Como detalle final, citaremos uno de los que impresionan en tales momentos. Entre la multitud de emigrantes, hallábase un pobre gaitero mallorquín, que con su gaita i su tamboril al hombro por todo equipaje y con sus nueve hijos, el mayor de diez años, por acompañamiento, se disponía a embarcarse, cuando se le ocurrió la idea touchante de despedirse al son de aquellos instrumentos pastoriles en que tocó por largo rato los aires más genuinos de la tierra. Los advenedizos que en todo encuenntan materia de distracción, rodearon al rústico artista; però muchos más fueron los que se retiraron taciturnos, naturalmente impresionados por la extraña e inesperada música...”. Publicat per BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889...* p. 55

³⁶² BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889...* p. 77-78

conveniente podré resumir datos que demostraran el crecido número de habitantes que han emigrado de esta isla”.³⁶³

Emigració el 1889 (Balears)			
Destins	homes	dones	total
Mèxic	239	90	329
Uruguai	18	14	32
Altres americans	1	3	4
Cuba	170	15	185
Puerto Rico	53	20	73
Filipinas	6		6
Veneçuela	1		1
França	65	4	69
Itàlia	2	1	3
Altres europeus	2		2
Algèria	306	159	465
Argentina	1426	909	2335
Xile	235	73	308
Brasil	78	42	120
Estats Units	1		1
Perú	2		2
Total	2605	1330	3935
%	66,2	33,8	100

Font: Estadística de la emigración y la inmigración (1882-1890)

En el trienni de 1911 a 1913 es produí l’embat més fort de l’emigració. De forma paral·lela, en el conjunt de l’Estat espanyol en aquestes dates també va registrar les dades més elevades de sortides d’habitants. Al llarg d’aquests tres anys, un total de 13.922 passatgers procedents de les Balears sortiren en direcció a l’estranger. A la vegada els passatgers entrats des de l’exterior foren 8.957, per tant el saldo migratori fou negatiu en -4.965 habitants. En relació a la població de 1910, aquestes dades representaven que un 2,27% del total de l’emigració al llarg del trienni esmentat procedia de les Balears.³⁶⁴

Com es pot veure a la gràfica de les sortides per mesos, l’època majoritàriament triada per emigrar fou a partir de setembre, amb un màxim el mes de novembre. Seguia la tendència general de l’emigració temporal espanyola que registrava un increment de

³⁶³ INE. Caixa 322. ARM.

³⁶⁴ SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2000): “Those...” p. 741

les sortides entre setembre i desembre i entre febrer i abril mentre que les tornades es produïen majoritàriament des del mes d'abril a l'agost. Probablement això estigués relacionat amb les tasques agrícoles. Al respecte d'això, a l'Argentina la recol·lecció del blat començava el mes de desembre i acabava en març. La forta demanda de treballadors provocava que es pagassin uns salaris força atractius per als jornalers. Quant a Algèria, la major part de l'emigració es registrava durant la tardor, coincidint amb la collita de l'oliva, del blat de les índies, de l'arròs i del cotó, i al llarg de la primavera per la collita de cereals.³⁶⁵ Sens dubte emigrants mallorquins participaren de les sortides temporals lligades a les collites agrícoles en els països de destí com de fet va constatar Tomeu Pastor per emigrants de Maria de la Salut. Una de les característiques dels emigrants a Maria de la Salut era l'emigració estacional: "A principis del segle XX molts d'homes de Maria, fadrins i casats, anaven a "fer les meses" a Argentina (La Pampa) i quan havien acabat tornaven per començar les d'aquí, passant-se dos mesos o més entre anada i tornada dins un vaixell. Record, quan l'amo en Jaume Bergas -Pastor- em contava com per anar i tornar de franc feia de cambrer i d'escuraplats al vapor i, d'aquesta manera, s'estalviava el bitllet i la manutenció".³⁶⁶ Segons el seu testimoni, passava cinc mesos a l'Argentina, cinc a Maria i dos mesos embarcat.³⁶⁷ Per les manifestacions fetes en la Junta Municipal del cens de població d'Andratx, era costum entre els habitants de la localitat anar a Cuba durant la recol·lecció de la canya de sucre.³⁶⁸ Emigrants d'altres localitats també hi feren feina: per exemple d'Algaida, de Porreres i de Selva. La safra durava sis mesos, des de Nadal fins al juny.³⁶⁹ En els padrons d'habitants de Son Servera hem comprovat com en les rectificacions anuals es donaven de baixa i d'alta successivament un grups de serverins, els quals la majoria marxava o venia de l'Argentina, cosa que provaria una alta estacionalitat en l'emigració local.

Quant al sexe dels emigrants, si ens atenem al període de màxima incidència del fenomen a Balears (1911-13), es constata com la major part de l'emigració fou masculina fins a un 72%, mentre que la femenina fou del 28%. Per ocupacions, la major

---

³⁶⁵ Vegi's l'obra de VICENTI, Eduardo (1908): *Estudios sobre la emigración. Guias especiales del emigrante español en América y Argelia*. Madrid: Imprenta de los hijos de M. G. Hernández

³⁶⁶ PASTOR SUREDA, Bartomeu (2002): "La població a Maria al segle XX". *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 187. P. 4

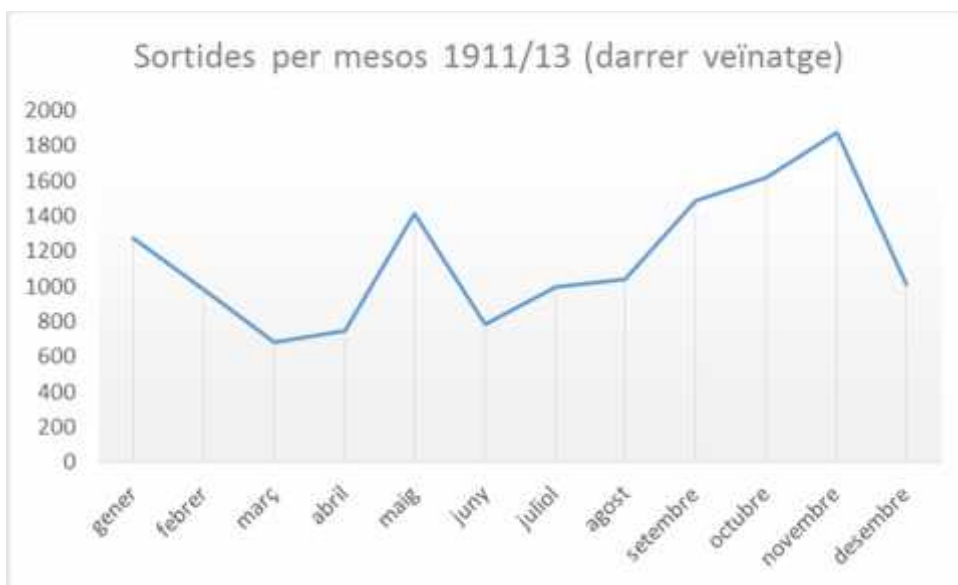
³⁶⁷ PASTOR SUREDA, Bartomeu (2003): "L'emigració a l'Argentina en el primer terç del segle XX. El cas del poble de Maria". *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 177. Pp. 13-15.

³⁶⁸ Vegi's el capítol "L'emigració segons les juntes municipals".

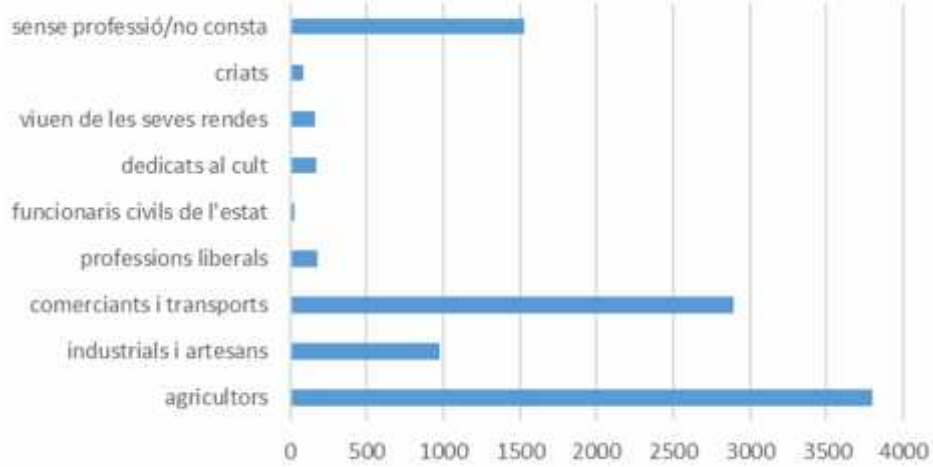
³⁶⁹ ORDINAS GARAU, Antònia (1986): "Conversa amb un emigrant a Cuba". *Sa Comuna*. Biniamar, Caimari, Moscarí i Selva. 8. Pp. 18-21

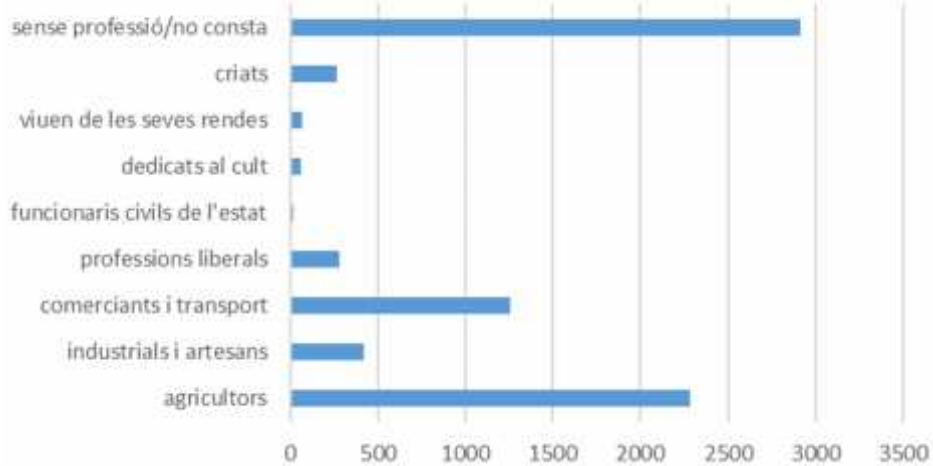
part s'inclogueren dins el sector agrícola, seguit del comerç i transport i dels industrials i artesans. Comparat amb les dades del segle XIX, el sector del comerç i transport havia tingut molta més importància com a activitat entre els emigrants balears que no en el segle XX. Cal assenyalar que en aquest segle va augmentar la imprecisió d'aquesta dada doncs els qualificats com a sense professió incrementaren sensiblement el seu nombre entre 1911 i 1913. Quant a les destinacions dels emigrants a l'estranger, una vegada més Algèria va acaparar la major part de les sortides, tot i que com sempre les estadístiques a Balears sobre les destinacions presenten un important biaix per la manca de dades de les sortides efectuades pel port de Barcelona.

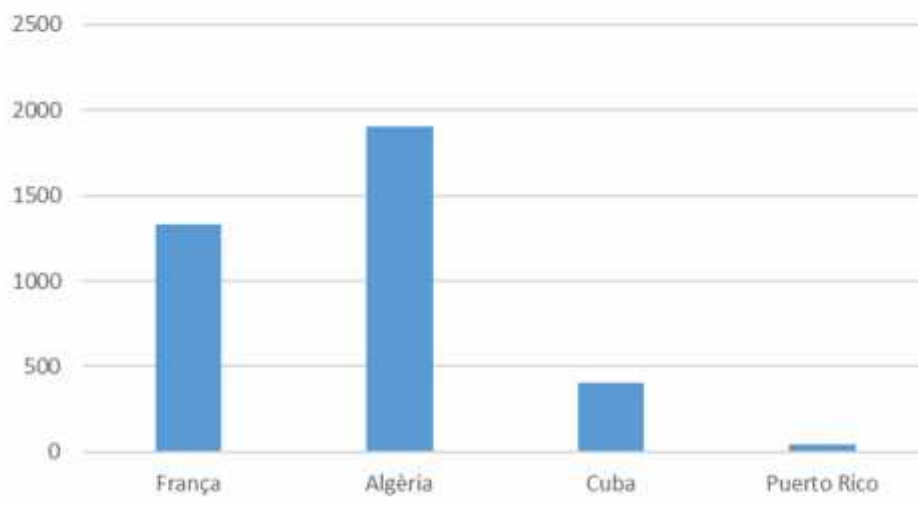
Ocupacions emigrats (1891-1902)

Ocupacions emigrats (1911-13)

Destinacions dels emigrats 1912/13 (sortida des de Balears)

Font: Elaboració a partir de les estadístiques de l'emigració i la immigració i passatgers per mar (1891-1913)

En el període estadístic analitzat, entre 1882 i 1920, en el conjunt de l'Estat espanyol, Argentina sempre va rebre la major part dels contingents d'habitants que abandonaven la Península, excepte en un breu període, de 1915 a 1920, el qual Cuba va ser al capdavant. Probablement a Balears i Mallorca també va ocórrer el mateix. La publicació mensual "El Balear" editada a l'Argentina calculà que a les províncies de Buenos Aires i La Plata hi havia 10.000 naturals de les illes.³⁷⁰ A través de les conegudes guies de Josep Garcies Moll dels residents a l'Argentina sabem que el 1918 procedents de Mallorca hi havia al menys 2.890 homes adults i el 1928 n'hi hagué 3.843.³⁷¹ El 1910 i entre 1923 i 1932 es registraren 4.817 entrades de passatgers procedents de les Balears al port de Buenos Aires.³⁷² En un estudi sobre l'arribada de passatgers a l'Argentina amb el lloc de procedència identificat donà la xifra de 1.685 de les Balears entre 1882 i 1926, cosa que representava un 2.13% del total amb la província d'origen constatada.³⁷³ Ana Jofre, sobre la base de diverses fonts consultades, arriba a la conclusió de l'existència d'una comunitat d'almenys 20.000 balears residint a l'Argentina, entorn de 1930, cosa que representava casi un 6% de la població de l'arxipèlag aquell any.³⁷⁴ A Cuba, segons el cens de població entre 1898 i 1901 hi havia 835 balears repartits entre diverses províncies.³⁷⁵ A començaments del segle XX, el Centro Balear a Cuba el 1908 tenia 5.000 associats i en els anys vint es varen superar els 16.000.³⁷⁶ La importància d'aquest centre, que va arribar a disposar d'una clínica pròpia, ens dóna una idea de la nombrosa presència de l'emigració balear a l'illa caribenya.

---

³⁷⁰ MIRALLES I MONSERRAT, Joan; CABELLO JOFRE, Ana (2009): *Les Guies...* P. 20

³⁷¹ SERRA BUSQUETS, Sebastià (1986): "L'emigració..." p. 73. Malgrat la voluntat d'exhaustivitat de Josep Garcies en l'elaboració de les llistes, al capdavant representen dades incompletes perquè no es tingueren en compte les dones ni els menors d'edat. Tot i això han representat una font de primer ordre a l'hora d'analitzar les característiques socials de l'emigració mallorquina.

³⁷² MIRALLES I MONSERRAT, Joan; CABELLO JOFRE, Ana (2009): *Les Guies...* P. 15

³⁷³ RODRÍGUEZ GALDO, María Xosé; CORDERO TORRÓN, Xosé (2003): *Contribución española a la formación del trabajo en Argentina (1882-1926). Una evaluación a partir de las listas de pasajeros argentinas*. Santiago de Compostela: Centro de Estudios de Población y Análisis de las Migraciones (CEPAM). P. 87.

³⁷⁴ MIRALLES I MONSERRAT, Joan; CABELLO JOFRE, Ana (2009): *Les Guies...* P. 25

³⁷⁵ MIRALLES I MONSERRAT, Joan (2002): *Memòria...* En xarxa: http://fci.uib.es/digitalAssets/161/161526_mem_cuba.pdf (consulta, octubre 2015)

³⁷⁶ En concret el 1924 s'arribaren als 16.600 socis. MIRALLES I MONSERRAT, Joan (2002): *Memòria...* Vegi's també la informació a BLANCO RODRÍGUEZ, Juan Andrés; GARCÍA ÁLVAREZ, Alejandro (2015): *El legado...* p. 171

Imatge: Equip femení de futbol “Balears Sport Club” a l’Havana, el 1924. (Imatge cedida per Joana Mª Terrades)

Els passaports entre 1917 i 1921

Un dels documents que necessitaven els habitants de l’illa per sortir a l’estranger foren els passaports. L’expedició d’aquests documents anava a càrrec d’una oficina del Govern Civil que anotava les sol·licituds en uns llibres de manera correlativa. Normalment si viatjaven grups familiars se solia expedir a un dels membres, el cap de família, mentre que els altres s’anotaven com a acompanyants. Sembla ser que al llarg d’un temps no foren necessaris per sortir. L’àmbit cronològic que abraça aquesta documentació va començar en els anys 30 del segle XIX, la informació de la qual s’ha inclòs dintre del capítol sobre els antecedents de l’emigració. En les dècades següents continuaren expedint-se passaports tot i que no s’ha conservat cap sèrie de llibres fins al 1917. En aquest any es començà pel mes d’abril, faltant les dades del primer trimestre.

Les sol·licituds de passaport constitueixen un document a tenir en compte per a l’anàlisi de l’emigració malgrat no es distingís qui eren realment emigrants i qui no.³⁷⁷ No tots els sol·licitants tendrien la condició d’emigrants. En aquest sentit, si comparam

---

³⁷⁷ El passaport era vàlid per un sol viatge. Per exemple entre les sol·licituds de passaport hi hagué Joan March “Verga” que, segons hem detectat, realitzà diversos viatges a Anglaterra, Portugal i Alger. Altres sol·licituds freqüents corresponien a comerciants que efectuaven viatges de negocis.

les dades de l'estadística oficial de passatgers per mar amb la dels passaports podem apreciar diferències significatives.³⁷⁸

Al llarg de tot el període cronològic contemplat, en les anotacions es feia constar la localitat de procedència de l'interessant, el sexe i a quin lloc es dirigia, mentre que sols al principi s'anotaren conceptes com l'edat, la professió i el motiu de la sol·licitud, dades que anaren desapareixent a finals de 1918. Amb aquesta informació s'ha realitzat un recompte detallat de les peticions entre l'abril de 1917 i el desembre de 1921, període en el qual podem observar una disminució de la intensitat de l'emigració respecte d'èpoques anteriors, causada pels efectes negatius de la I Guerra Mundial, i a una forta reactivació del fenomen una vegada finalitzat el conflicte. Ara bé, com ja es ben conegut, aquestes dades són del tot incompletes. Faltaria conèixer un volum indeterminat però molt important de passaports expedits des de Barcelona. S'ha calculat que un 88% dels passatgers balears que arribaren al port de Buenos Aires procedien de la capital catalana.³⁷⁹ A més, són significatives les notícies que sobre els emigrants mallorquins a Barcelona ha recopilat Joan Buades Mir entre 1905 i 1910. Majoritàriament es dirigien a l'Argentina i Cuba però també a Brasil, Puerto Rico, Xile, Uruguai, Mèxic, Panamà, Costa Rica, Veneçuela, El Salvador, Estats Units, Filipines i Austràlia.³⁸⁰

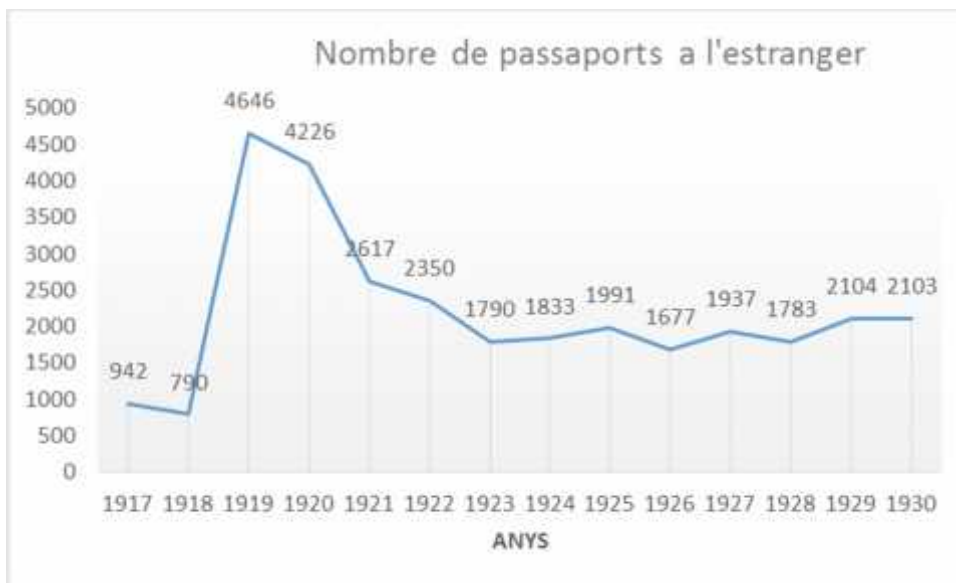
Segons el nombre de passaports sol·licitats entre 1917 i 1930, veim com el 1919 i 1920 es va incrementar d'una manera molt destacada el nombre de les sortides, per descendir una altra vegada de manera pronunciada el 1921. Segurament aquesta evolució estigué relacionat amb la fallida del preu del sucre a Cuba entre setembre i octubre de 1920, amb la qual cosa la destinació més demandada en aquells moments entre els mallorquins va experimentar una important davallada del nombre de viatges amb el conseqüent augment dels retorns. El descens va continuar fins al 1923 mentre que a partir d'aquell any fins al 1930 es va estabilitzar el nombre de passaports.

---

³⁷⁸ El 1918 hi hagué 330 sortides a l'estranger des de les Balears segons les estadístiques oficials, en canvi es concediren 790 passaports sols des de Balears. El 1919 foren 519 les emigracions per 4.646 els passaports. El 1920 foren 3.182 els emigrants per 4.226 passaports. A la vista d'aquestes dades, l'excessiva diferència que hi hagué el 1919 fa que tinguem seriosos dubtes sobre la fiabilitat de la font de sortides de passatgers per mar. A més, no coneixem el nombre dels passaports expedits des de Barcelona, amb la qual cosa les diferències entre una i altra font podrien ser més grans.

³⁷⁹ RODRÍGUEZ GALDO, María Xosé; CORDERO TORRÓN, Joxé (2007): "Emigración y mercado de Trabajo. Españoles en Argentina (1882-1926)". *Revista Galega de Economía*, vol. 16, núm. Extraord. P. 7. En xarxa: http://www.usc.es/econo/RGE/Vol16_ex/Castelan/art5c.pdf (consulta, març 2016)

³⁸⁰ BUADES MIR, Joan (2012): "L'emigració... Pp.93-173.

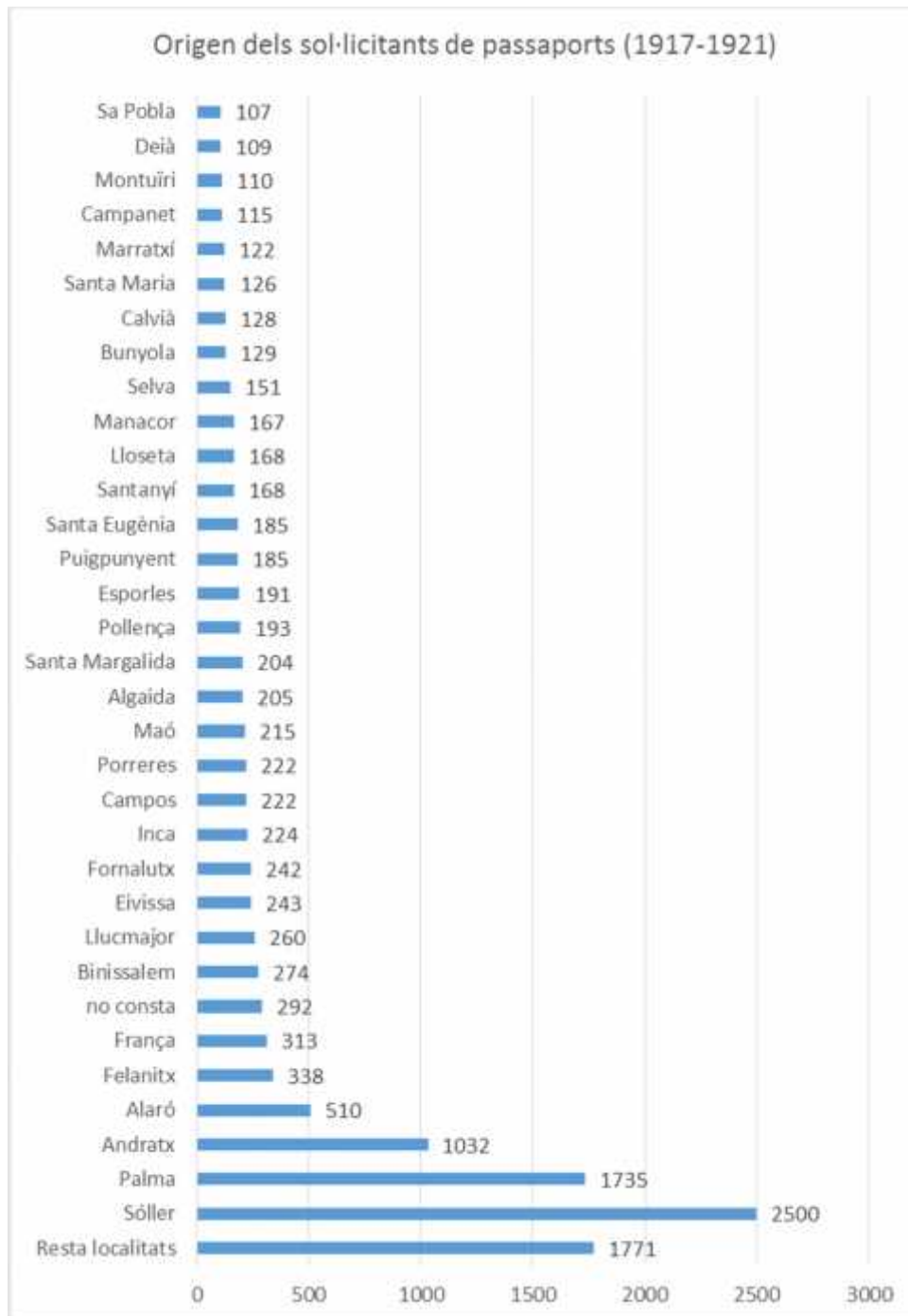
Font: Elaboració a partir de llibres de passaports. Govern Civil. ARM.

Quant a l'origen de les sol·licituds, s'observa com tots els municipis de Mallorca varen tenir representants en l'expedició de passaports, prova que l'emigració es convertí en un fenomen generalitzat arreu de l'illa.³⁸¹ A vegades, grups de joves d'un mateix poble es desplaçaven al mateix temps cap a una mateixa destinació. La major part va correspondre a la localitat de Sóller amb 2.500 passaports (19%), seguida de Palma amb 1.735 (13%) i Andratx amb 1.032 (8%). És evident que ja ben entrat el segle XX, Sóller i Andratx les dues localitats que més s'havien destacat en el fenomen migratori continuaven practicant l'expatriació sistemàtica com a forma de vida. Si bé faria falta depurar les dades en el sentit que no mostren emigrants individuals, sinó sols migracions que podien ser efectuades per un mateix individu diverses vegades, fins i tot al llarg d'un mateix any, creim que són il·lustratives dels intensos contactes existents entre, per exemple, Sóller i França o Andratx i Cuba. Com exemple d'emigració temporal fou aquella practicada pels sollerics a França protagonitzada per diversos centenars de persones que cada any es traslladaven al país gal per la temporada de la venda de fruita retornant a Sóller una vegada finalitzada. No obstant aquesta gran temporalitat, en conjunt l'emigració fou de grans proporcions i amb una gran diversitat de destins. En un recompte estadístic fet a partir de les dades de cada individu emigrant documentades per Antoni Quetglas a Sóller i Fornalutx, que en part procedeixen de les sol·licituds de passaports, es comptabilitzen un total de 9.124 emigrants a Sóller entre

³⁸¹ A la gràfica adjunta es visualitzen aquells municipis que superaren el centenar de peticions. Per veure la totalitat dels municipis vegi's la taula n° 8 de l'annex.

1830 i 1930, majoritàriament a França però també a una gran varietat de destinacions; i 332 a Fornalutx entre 1880 i 1930, en la seva immensa majoria també a França.³⁸² El quart lloc dels sol·licitants de passaports a molta distància respecte dels primers fou Alaró, localitat caracteritzada també per una intensa emigració a França, seguida de Felanitx amb 338 passaports i França amb 313, essent aquesta darrera dada una prova més de les freqüents relacions entre Mallorca i el país veí.

³⁸² Vegi's el gràfic nº 1 de l'annex.

Font: Elaboració a partir dels llibres de passaports. Govern Civil. 849, 850 i 851.

ARM.

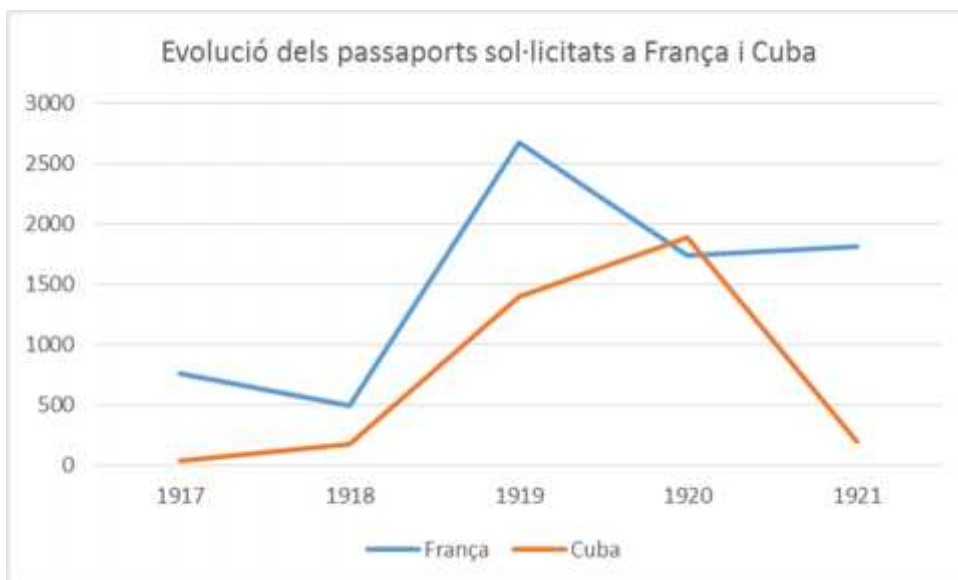
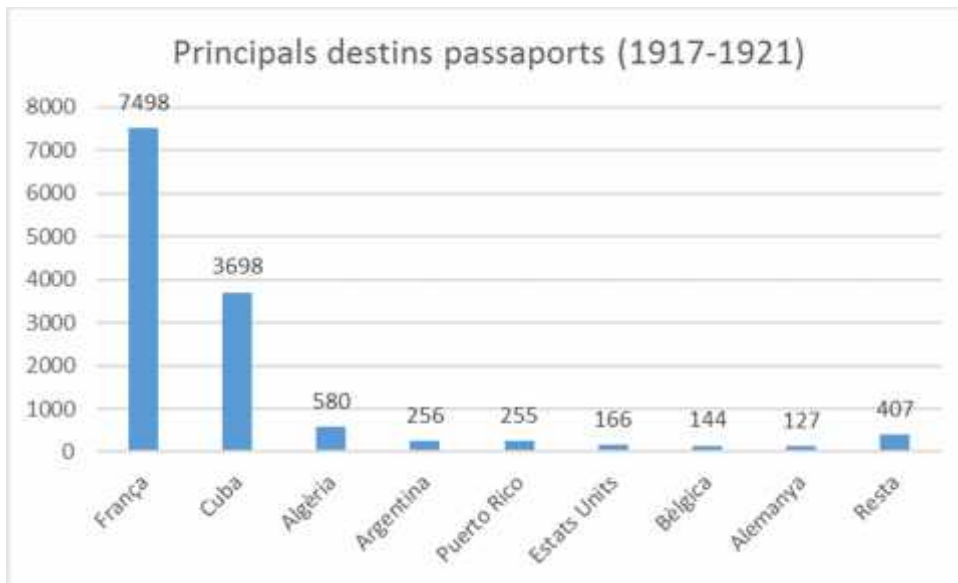
En conjunt les destinacions més demandades foren a França amb 7.498 trasllats (57% del total), bona part dels quals procedien de Sóller i Fornalutx, i Cuba amb 3.698 (28%).³⁸³ Els 1920 els passaports cap a Cuba expedits des de les Balears arribaren al seu màxim ja que varen superar fins i tot als de França, signe evident que la popularitat de l'illa caribenya com a destí entre els emigrants mallorquins estava en el seu punt més alt. Tot seguit però, com hem comentat, es produí la moratòria i l'economia cubana entrà en crisi. Altres destinacions molt demandades com l'Argentina no queden ben reflectides en la documentació del Govern Civil de Balears, que sols va tenir 256 passaports, probablement perquè les sol·licituds es tramitaven majoritàriament des de Barcelona.

Tot i que és evident que en aquesta font no tots eren emigrants i que una mateixa persona podia sol·licitar diversos passaports en anys successius, no deixa de reflectir la importància que va tenir en el desenvolupament de l'emigració a Mallorca en relació als països de destí encapçalats aquí per França i Cuba, com a principals sol·licituds fetes des de Mallorca, seguits molt de lluny per Algèria i Argentina. A aquests hi hauríem d'afegir un altre país americà amb una emigració tradicional com fou Puerto Rico amb 255 passaports. Així mateix sembla que el trasllat de treballadors mallorquins i eivissencs als Estats Units va augmentar en aquests anys com es veu en les 166 sol·licituds de passaports realitzades des de les Balears. La diversitat de destinacions es completava amb el destí a altres estats europeus com Bèlgica i Alemanya.

---

³⁸³ Per veure la totalitat de les destinacions sol·licitades, vegi's taula n° 9

Font: Elaboració a partir de llibres de passaports. Govern Civil. ARM.

Quant al sexe dels sol·licitants, una vegada més es posa de manifest com la gran majoria dels interessats entre 1917 i 1921 eren homes en un 76%, per un 24% que foren dones. En aquest darrer cas, en moltes ocasions es tractava de reunificacions familiars, consistents en mares amb fills que es traslladaven a l'estranger, majoritàriament a França, amb la finalitat de reunir-se amb els seus marits. Sabem que una part dels trasllats es tractava de mallorquins que tenien establerta la seva residència a l'estranger, especialment a França on retornaven després d'una estada a Mallorca, pel fet que s'anotà en nombroses ocasions l'observació com a motiu del viatge *donde se halla establecido*. En altres casos es tractava de treballadors i treballadores que eren

contractats en origen, per exemples criades, dependents o jornalers i jornaleres de fàbriques. El trasllats d'aquests grups indica com aquests eren cridats per a determinades empreses franceses i serien un sector reclutat no per mallorquins, com passava sovint, sinó per francesos, probablement amb la mediació d'algun mallorquí.

Gran part de les escasses ocasions en que les ocupacions foren ressenyades en les relacions de passaports es tractava de dependents, ja fos simplement amb aquest nom o amb l'especificació que eren de comerç de venda de verdures, de restaurants, cafès, bars o magatzems. En 317 ocasions es posà com a motiu de l'expedició de passaport la paraula *emigrant*, especialment per aquells que es dirigien a Amèrica. Altres ocupacions destacades foren la dels comerciants, els quals probablement no els hauríem de considerar en la seva major part com a emigrants doncs el motiu del seu viatge era simplement de negocis. Una altra ocupació que pel que sembla fou molt demandada a França fou la de sabater, la qual quedà reflectida en aquesta documentació en 55 ocasions. No obstant això, el nombre era superior doncs part dels qui foren identificats com a *empleats* s'especificà que ho eren de fàbriques de sabates. Per tot plegat, es pot dir que la major part dels sol·licitants de passaport s'integraren en ocupacions dintre del sector terciari i de serveis. L'emigració mallorquina a França estava protagonitzada en bona part per dependents i cambres en establiments de venda de fruita i verdures així com restaurants. Així mateix per altres fonts sabem que els sabaters també foren molt demandats.

Font: Elaboració a partir de llibres de passaports. Govern Civil. ARM.

L'enquesta d'emigrants entre 1916 i 1920

Pel març de 1922 i seguint les directrius emanades de la Direcció General de l'IGE, la secció d'estadística de les Illes Balears va enviar una circular a tots els Ajuntaments de les Illes demanant una sèrie de dades que havien de remetre a la major brevetat possible. Es tractava d'un qüestionari que requeria informació sobre el nombre d'emigrants del municipi en el quinquenni de 1916 a 1920, les causes de l'emigració, països o localitats a on els emigrants es dirigiren, nombre d'obers que actualment estiguessin en atur forçós, causes de l'atur i indústries a les quals afectava i salari del jornalер agrícola. D'aquesta interessant enquesta, fruit de la creixent preocupació social dels darrers governs de la Restauració, sols n'han transcendit algunes dades, mancant les respostes a les preguntes sobre els obrers en atur, causes de l'atur i indústries afectades.³⁸⁴ A més, alguns ajuntaments no varen donar cap tipus de resposta a les qüestions demanades.³⁸⁵

No sabem quin criteri varen utilitzar els ajuntaments a l'hora de comptabilitzar els emigrants, si sols es tengueren en compte aquells que figuraven absents temporalment del municipi, amb la qual cosa continuaven tenint la residència legal, o també s'incloué a l'emigració permanent o definitiva, és a dir aquells individus que ja no figurava com a absents en el padrons perquè havien estat donats de baixa. Un altre dubte al·ludiria a si alguns municipis presentaren la suma d'emigrants al llarg del cinc anys contemplats o de sols d'algun any. Per exemple Antoni Marimon dóna la dada que els emigrants de Palma corresponien a l'any 1919.³⁸⁶ En el mateix sentit Sóller sols va fer constar l'existència de 239 emigrants, quan el municipi experimentava una realitat molt superior a l'apuntada amb la qual cosa segurament no es va comptabilitzar l'emigració temporal. Altres com Andratx varen donar a conèixer una xifra prou elevada, més d'acord amb els esdeveniments entorn del fet migratori viscuts a Andratx i

---

³⁸⁴ Caixa 145. ARM. Tot i això, coneixem les contestacions que sobre aquests punts va donar l'Ajuntament d'Inca sobre el qüestionari: no hi havia cap obrer en atur forçós i que la causa de l'emigració era el desig de millorar fortuna. CAMPILLO ILLAN, Màxim; SERRA BUSQUETS, Sebastià (1994): "Emigració... P. 289

³⁸⁵ Per exemple fou el cas de Banyalbufar, del qual sabem que en el cens de 1920 tenia 22 emigrants a l'estranger. Vegi's el capítol "Estudi de casos" d'aquest treball.

³⁸⁶ MARIMON RIUTORT, Antoni (2008): "L'emigració mallorquina a França fins al 1920". *Les Illes Balears i França: Traces i Intercanvis. 1730-1980*. Binissalem: Casa Museu Llorenç Villalona. P. 47

s'Arracó, amb 1.925 emigrants. Fou el municipi que en nombres absoluts tenia més emigrants. Altres contestacions ofereixen dubtes seriosos sobre la seva fiabilitat. Per exemple el municipi de Selva sols va comunicar l'existència de 13 emigrants quan per altres fonts com el cens de 1920 sabem que n'hi havia almenys 106 repartits entre cinc països.³⁸⁷ Després d'Andratx, les poblacions que tenien en aquest període més nombre d'emigrants foren Palma amb 910, Manacor amb 801 i Felanitx amb 640. En total segons aquesta font en el període assenyalat a Balears hi hagué 9.204 emigrants dels quals 8.003 eren de Mallorca, 565 de Menorca i 636 d'Eivissa.

En els jornals agrícoles que feren constar els ajuntaments, es pot apreciar la seva variabilitat. Podien oscil·lar des de les 2,5 pessetes que es pagaven a Muro i Sant Antoni Abad, o les 2,75 pessetes de Fornalutx, cosa que situava aquests municipis amb els jornals més baixos de les Balears, fins a les 6 pessetes que es pagaven a Andratx. En aquest darrer cas, probablement la manca de jornalers agrícoles per la intensa emigració andritxola va fer pujar el preu dels jornals.

Quant a les causes de l'emigració, la majoria de municipis varen contestar l'expressió "per millorar de posició" o altres similars com l'exemple d'Inca que va fer constar "per millorar de fortuna". Això ens pot donar a entendre que la finalitat de l'emigració durant la segona dècada del segle XX va ser la de poder realitzar un progrés material en l'economia dels interessats i de les seves famílies. Altres respostes sobre la causa de l'expatriació foren més particulars, com la "falta d'elements per a la vida" d'Andratx, "per dedicar-se al comerç" de Deià i Fornalutx en aquests darrers casos segurament pels intercanvis amb França, "per dedicar-se a alguna indústria" en la contestació d'Escorca. L'illa de Menorca va fer constar respostes relacionades amb la falta de feina tal com "falta de treball" o "crisi del treball" a Ciutadella i Maó o "falta de jornal" de Sant Lluís.

Quant als països de destí dels emigrants, Argentina, Cuba i França foren les destinacions més citades en les contestacions. De fet, probablement tots els pobles de Mallorca tengueren habitants desplaçats a algun d'aquests tres països. També hi va haver al·lusions geogràfiques poc precises com les expressions "Amèrica", o "Amèrica Central i del Sud". Puerto Rico va aparèixer en la informació procedent de Bunyola, Capdepera, Felanitx i Sóller. Altres països que ja avançat el segle XX reberen emigrants

---

³⁸⁷ Vegi's el capítol "Estudi de casos" i MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració...*

mallorquins segons l'enquesta foren Suïssa, Alemanya o Bèlgica. És de destacar la diversitat de destinacions entre els emigrants de Sóller i Inca -6 països-. Per altra part en els municipis de Mallorca no surt en cap ocasió Algèria, tot i que era evident la presència de mallorquins a la colònia francesa. En algunes ocasions es feu al·lusions a l'emigració local com a Andratx i Capdepera (Espanya), Escorca (altres ajuntaments de l'illa), Llubí (Barcelona) i Mercadal (altres poblacions de la Província).

Emigració 1916-1920	Nombre d'emigrants	Jornal mitjà agrícola	Causes de l'emigració	Països
Alaior	16	3,5	Per millorar de posició	Cuba, Argentina, França, Algèria
Alcúdia	26	3,5	Idem	Argentina, Cuba, França
Andratx	1.925	6	Falta d'elements per a la vida	Cuba, Amèrica, França, Espanya
Artà	50	3,5	Per millorar de posició	Amèrica
Binissalem	150	3	Idem	França, Amèrica
Búger	96	4	Idem	Amèrica, França
Bunyola	55	4	Idem	França, Argentina, Cuba, Puerto Rico
Calvià	258	4	Idem	Cuba
Campanet	32	3	Idem	Argentina, Cuba, França
Campos	26	3,5	Idem	Cuba
Capdepera	207	3,75	Idem	Amèrica, Puerto Rico, Àfrica, Espanya
Ciutadella	215	4,75	Falta de treball	Argentina, Cuba, França
Deià	58	2,75	Per dedicar-se al comerç	França, Amèrica
Escorca	25	4	Per dedicar-se a alguna indústria	Altres ajuntaments de l'illa
Esporles	175	4,5	Per millorar de posició	Cuba, França, Palma
Estellencs	50	4	Idem	Cuba
Felanitx	640	4	Idem	Cuba, Puerto Rico, Argentina
Fornalutx	53	2,75	Per dedicar-se al comerç	França, Argentina
Inca	180	4,5	Per millorar de fortuna	Argentina, Suïssa, França, Alemanya, Xile, Cuba
Llubí	25	4	Per millorar de posició	Cuba, Perú, França, Barcelona
Llucmajor	376	5	Idem	França, Cuba, Argentina
Maó	146	4	Per la crisi del treball	Argentina, Cuba, França, Estats Units, Algèria, Egipte
Manacor	801	4	Per millorar de posició	Amèrica Central i del Sud
Marratxí	S'ignoren	4	Idem	Argentina, Cuba, França
Mercadal	148	4	Idem	Altres poblacions Província
Muro	50	2,5	S'ignoren	Amèrica, França, Cuba
Palma	910	4,5	S'ignoren	Amèrica, Cuba
Pollença	300	3,5	Per millorar de posició	Argentina, Cuba, França
Porrires	200	3,5	Idem	Argentina, Cuba, França
Sa Pobla	18	3,5	Idem	Amèrica, França
Puigpunyent	200	3,5	Idem	Argentina, Cuba, França
Sant Antoni Abat	102	2,5	Idem	Cuba, Estats Units, Argentina
Sencelles	43	3,5	Idem	Argentina, Cuba, França
Sant Joan	15	3	Idem	Argentina, França
Sant Joan Baptista	392	3,5	Idem	Cuba, Estats Units, Argentina
Sant Llorenç	73	3,25	Idem	Amèrica del Sud, Argentina, Cuba
Sant Lluís	3	4	Falta de jornal	Cuba
Santa Eulària	142	3	Per millorar de posició	Cuba, Estats Units, Argentina
Santa Margalida	250	3,5	Idem	Argentina, Cuba
Santanyí	200	3,5	Idem	Argentina, Cuba
Selva	13	3	Idem	Argentina, Cuba, França
Sineu	213	3	Idem	Argentina, Espanya
Sóller	239	4,5	Idem	França, Bèlgica, Suïssa, Alemanya, Puerto Rico, Argentina
Son Servera	52	3	Idem	Argentina
Valldemossa	16	3,5	Idem	Argentina, Uruguai, França
Villacarlos	37	4	Idem	Algèria, Uruguai, Cuba, Argentina, França
Vilafranca	3	3,5	S'ignoren	Amèrica del Sud

Font: INE. Caixa 145. ARM.

La població de fet i la de dret

Per establir el nombre i la importància de l'emigració a Mallorca i la seva evolució al llarg de 1877 i 1920 hem d'acudir a les dades referents a les tipologies d'habitants contingudes en els censos de població. Com ja han assenyalat altres estudis, un primer inconvenient general que presenta aquesta font és que les dades que coneixem

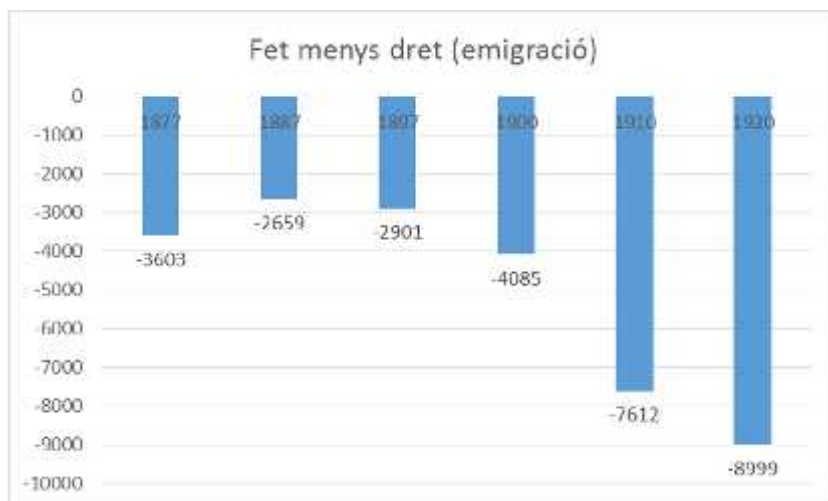
es refereixen sols al moment exacte de la celebració del cens, desconeixent com va evolucionar el fenomen, en aquest cas l'emigració, al llarg del període intercensal. Altres inconvenients particulars dels censos els anirem constatant al llarg d'aquest apartat.

Una primera aproximació per mesurar la importància i el nombre d'emigrants seria a partir de la classificació dels habitants en dues categories. La població de fet, és a dir, els individus presents en el moment de la realització del cens i la població de dret; o aquella que tenia el seu domicili legal al municipi i que podien ser tan presents com absents. Dintre de la població de fet, o població present, es distingia un altre grup com eren els transeünts, és a dir; aquells habitants procedents d'un altre municipi on tenien el seu domicili legal però que per raons laborals o altres circumstàncies residien en el de referència. Aquest segment de la població seria la immigració del municipi, amb caràcter temporal o recent. Així doncs, de la diferència entre la població de fet i la de dret n'obtindríem un primer factor adequat per aproximar-se a l'estudi de l'emigració, ja que el resultat representa un saldo migratori extret de la diferència entre els habitants existents –població de fet- i els que haurien d'existir com a mínim –població de dret-. Si la diferència era superior en favor de la de dret, representava el nombre d'homes i dones absents, la majoria d'ells per causa d'emigració i una minoria per altres raons no relacionades amb l'emigració. La població globalment així considerada seria emigració recent per raó que no havien perdut la residència legal en el seu municipi.

A continuació i per l'anàlisi del fet emigratori, tendrem en compte dos fets. En primer lloc establirem el caràcter emigratori o no de l'illa en el seu conjunt i en els seus municipis en funció de si va predominar la població de fet o la de dret. En segon lloc constatarem la importància numèrica de l'emigració comptabilitzant el nombre d'absents a Mallorca i el % d'aquests a cada un dels seus municipis, per conèixer la importància que va tenir l'emigració a cada lloc. Com que la població de fet menys la de dret en realitat és un saldo migratori entre els transeünts (immigració) i els absents (emigració), la xifra resultant no ens dona el nombre exacte d'emigrants en una localitat. Aquests s'haurien de conèixer mitjançant la població absoluta d'absents de cada lloc.

Sobre el predomini d'una o altra població, a Balears i a Mallorca en particular al llarg del període de 1877 a 1920, la població de dret sempre va ser superior a la de fet, signe inequívoc que la característica demogràfica de les illes, com ja va ser assenyalat

per les autoritats censals de la Província, va ser l'emigració. Prova eloqüent d'això és la següent gràfica amb els resultats que donaren respecte a aquesta qüestió els diversos censos observats a Mallorca.

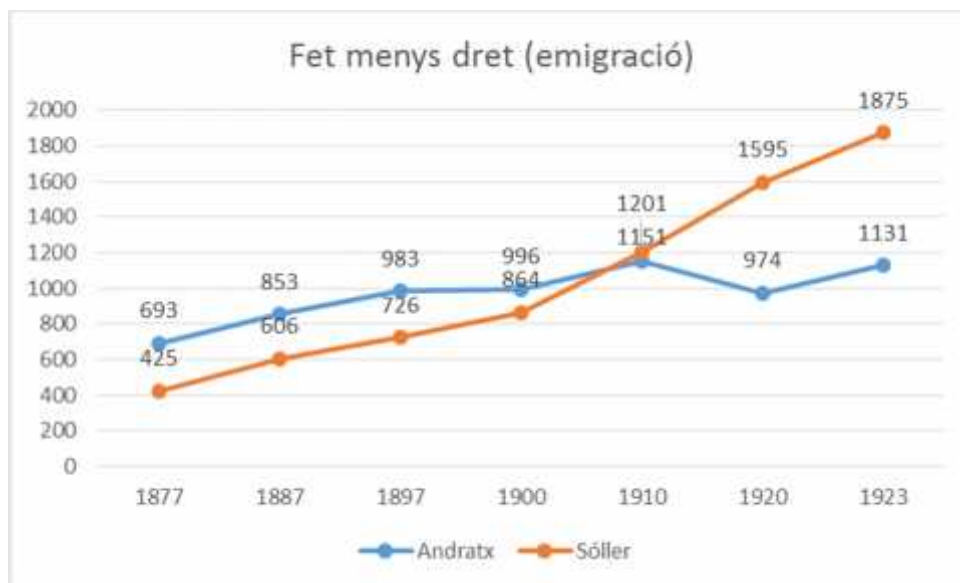

Font: Elaboració a partir dels censos de població

Com podem constatar en el gràfic, la diferència va anar augmentant especialment en el segle XX quan varen incrementar ostensiblement les xifres negatives o el que és el mateix, la població no resident al seu municipi en el moment del cens. Per les informacions procedents de les juntes municipals, això pogué ser provocat per la intenció de les autoritats provincials del de no donar de baixa elevades proporcions d'habitants que es trobaven a l'estranger, especialment en determinades localitats, quan les juntes municipals els havien donat de baixa definitiva en un primer moment, o també podria indicar una emigració amb predomini de la temporalitat. En canvi, en els censos del segle XIX la diferència inferior existent indicaria una emigració amb un caràcter predominantment definitiu, doncs els milers de persones que varen abandonar Mallorca en els anys anteriors a 1897, degueren ser donats de baixa dels padrons a la vista que la xifra resultant de la població de fet menys la de dret va ser de sols -2.901. En el cas del cens de 1920 i segons les reflexions fetes des de la Junta Provincial sobre això, l'elevada proporció d'absents es va atribuir a les característiques socioprofessionals de les Balears, amb un bon nombre d'habitants que es dedicaven a la professió dels transports, especialment per la via marítima, amb la qual cosa estaven obligats a absentar-se dels seus domicilis per raó de la seva feina. Aquest fet podia ser parcialment cert en determinades localitats, però per diferents fonts coneixem la persistència de

l'emigració en els primers anys vint en gran part de les localitats de Mallorca. Fos com fos, la realitat fou que a la majoria de municipis la població de fet era inferior, cosa que era atribuïble a l'absència dels habitants preferentment amb motiu d'emigració, amb l'excepció de Palma on probablement fos cert que una bona part dels absents corresponien a aquells que es dedicaven a les professions marítimes i per tant no eren emigrants.

Dos dels municipis amb més diferència de la població de dret sobre la de fet foren Andratx i Sóller, caracteritzats per la massiva i persistent emigració temporal dels seus habitants al llarg dels censos. En el següent gràfic, que abraça cronològicament fins al 1923, any del qual disposem de dades dels padrons dels municipis ja que foren demanades específicament per l'Institut Geogràfic i Estadístic, veim com a Andratx, la diferència entre els dos tipus de població varen anar augmentant, exceptuant una lleugera davallada el 1920 tal vegada provocada per la crisi econòmica a Cuba, fins a situar-se més o menys entorn del milenar d'habitants. A Sóller, des de xifres inferiors a les d'Andratx, es va anar produint una alça que va ser constant i progressiva successivament a cada cens, fins a arribar als 1.875 habitants de diferència entre la població de fet i la de dret el 1923. Superava així de molt a Andratx, indicatiu prou evident de la importància de l'emigració temporal per bona part dels habitants de Sóller.

Font: Elaboració a partir dels censos de població.

Si continuem amb l'anàlisi municipi per municipi, observarem en primer lloc sobre quines localitats va prevaldre la immigració, doncs la població de fet va ser

superior a la de dret. En el cens de 1877 aquest atribut el tengueren 15 municipis, encara que amb unes xifres poc significatives, prova que la seva capacitat d'atracció no era molt elevada. En el següent recompte de 1887 els municipis amb preeminència immigratòria augmentaren a 19, destacant Felanitx, probablement per l'auge econòmic que es vivia amb l'exportació de vi a través del seu port i per unes obres realitzades en el mateix i que atreien mà d'obra. Destacà Escorca, municipi amb una demografia molt escassa, on la població de fet va superar àmpliament a la població de dret, segurament a causa d'una bona conjuntura agrícola que va atreure una bona quantitat de jornalers per treballar a les possessions de la zona. El 1897 els municipis amb preeminència de la immigració foren 16, entre els quals destacaríem Bunyola, amb el seu elevat nombre causat probablement per les nombroses collidores d'oliva que havien acudit des d'altres pobles. En el 1900 sols foren 10 els municipis on la població de fet fou superior, i en un nombre més reduït respecte dels anteriors censos. En aquest any Santa Maria, municipi limítrof amb Palma, va sobresortir per la major presència d'immigració, seguint amb la línia d'anteriors censos. A la vegada a Palma va ser l'únic any en que els efectius de fet superaren als de dret, dada relacionada segurament amb els contingents demogràfics retornats des de l'exterior per mor de la crisi de finals de segle. El 1910 els municipis amb atribut d'immigració sols foren 10 i la quantitat que representaven també era petita. Podríem destacar el cas de Lluçmajor, tal vegada per les seves majors oportunitats laborals existents, que atreien població dels voltants. Finalment el 1920 sols podríem categoritzar Escorca i Muro amb atribut d'immigració, amb la qual cosa es pot afirmar que l'emigració recent fou generalitzada a Mallorca a començaments dels anys 20 i la població de dret va superar àmpliament a la de fet. En tot el període, únicament Escorca va mantenir el predomini de la immigració en tots els censos.

Així doncs, a la majoria de municipis de Mallorca en els diferents anys censals l'atribut essencial de la població va ser el caràcter emigratori. Ara bé, com hem dit anteriorment, aquestes dades s'han de matisar amb el fet que a Palma això no representava en part emigració. Malgrat que a la capital existia éxode, tant dels seus propis habitants com d'altres que prèviament havia immigrat provinents de la *Part Forana*, aquest no tenia l'entitat suficient com per superar per si sol la població de fet. Bona part dels individus absents ho eren per raó que es dedicaven al transport marítim, com també podria ser el cas d'Alcúdia el 1920, o el de Banyalbufar on bona part dels homes es dedicaven a la pesca.

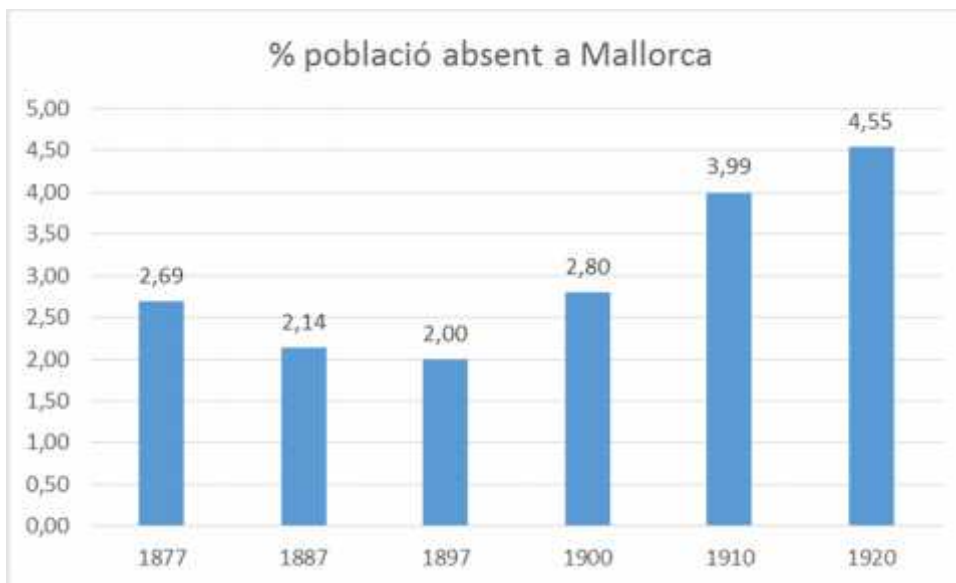
La característica predominantment emigratòria va anar augmentant cens rere cens, sumant cada vegada més efectius i més municipis fins a arribar al màxim de 1920. En aquest any les diferències entre dret i fet foren les més elevades de tot el cicle, posant en evidència com la mobilitat d'habitants arribava a àmplis sectors socials de la majoria de localitats i llocs de l'illa. En aquest sentit, fins als 9.000 individus superava la població de dret a la de fet a Mallorca confirmant una notable cultura de mobilitat i emigració des dels seus municipis de residència legal fins a altres llocs. Si observem les dades en conjunt, podem constatar la persistència de l'emigració al llarg dels censos a la majoria de municipis, fins i tot a aquells que presentaven saldos migratoris positius com foren els exemples d'Inca i Palma. Altres localitats pogueren tenir algunes conjuntures més favorables que es traduïren amb major nombre de població de fet.³⁸⁸

La població absent

Una segona variable semblant a l'anterior però amb les dates més precises per a l'estudi de l'emigració és conèixer la població absent existent en els censos. Ara bé, com ja hem indicat anteriorment sobre els inconvenients dels censos, en aquest cas els absents tampoc no representarien la totalitat dels emigrants existents. La raó seria que una part d'aquests ja no figurarien a les estadístiques oficials perquè prèviament haurien estat donats de baixa en les respectius padrons d'habitants. Tot i la desaparició dels emigrants més o menys antics de les estadístiques, no deixa de ser un indicador prou evident de la quantitat i la importància numèrica de l'emigració recent en el moment exacte de la realització del recompte d'habitants: la nit del 31 de desembre a l'1 de gener dels anys censals.

---

³⁸⁸ Vegi's les diferències entre la població de fet i la de dret per municipis a la taula n° 10

Font: Elaboració a partir dels censos de població

El 1877 no es distingí específicament la classificació de població absent però amb les dades resultants de la diferència entre la població resident, que no incloïa als transeünts que estaven consignats per separat, i la població de dret es pot obtenir el nombre d'absents de cada municipi. En aquest sentit, les xifres mostren ja una incipient emigració en el conjunt de Mallorca amb 6.201 individus absents -2,69% sobre la població de fet- que afectà de manera destacada a determinats municipis per sobre de la resta. Ens referim a aquells que superaren el 5% d'habitants absents, vuit en total: Andratx (11,58%), Calvià (8,23%), Deià (9,94%), Escorca (13,88%), Estellencs (5,56%), Fornalutx (6,31%), Sencelles (6,76%) i Sóller (6,27%). Tots ells, especialment Andratx i Sóller destacarien per la seva intensa emigració fins ben entrat el segle XX. Com es veurà més endavant, en els anys 70 es produïren sequeres que afectaren greument alguns municipis i que provocaren el desplaçament de població de les àrees rurals més afectades.

En el cens de 1887, el primer que introduí la classificació de població absent,³⁸⁹ es comptabilitzaren en el conjunt de Mallorca 5.328 habitants dins aquesta categoria el que representaven, com està indicat en el gràfic, un 2,14% del total de la població de fet. Tot i que constituïa una disminució si ho comparem amb l'anterior cens de 1877, el fet és que en els anys 80 del segle XIX l'emigració a l'exterior era un

389

En xarxa: http://www.ibestat.cat/ibfiles/content/metodologies/source/Metodologia_censos_historics_cast.pdf (consultat: octubre 2013)

fenomen continuu a una sèrie de localitats, si bé en xifres poc importants. Els municipis que superaren el 5% d'absents foren set, entre els quals es trobaven Andratx (14,98%) i Sóller (8,78%) com a municipis emblemàtics que ja a 1887 i en anys successius aportarien el major nombre absolut d'emigrants. La resta foren Bunyola (5,13%), Deià (5,91%), Escorca (8,96%), Estellencs (6,30%) i Fornalutx (9%). Tots ells, amb l'excepció d'Escorca, seran territoris que també es caracteritzaran per una accentuada emigració fins ben entrat el segle XX.

El cens de 1897, a conseqüència de les diverses conjuntures crítiques que es produïren al llarg de l'espai intercensal com foren la crisi emigratòria de 1889, la crisi vitivinícola de 1891 i la crisi bèl·lica entre 1895 i 1898, el saldo migratori negatiu fou el més gran que ha existit mai per la sortida milers d'habitants a l'exterior. Així i tot, les estadístiques d'absents no expliquen per a res aquest fet, doncs la xifra d'absents va ser de 4.879 habitants, inferior inclús a l'anterior cens ja que representaven tan sols un 2% del total de la població. Com indiquen els saldos migratoris d'aquella dècada i que mostren més endavant, la característica principal de l'expatriació ocorreguda va ser el seu caràcter definitiu, amb la qual cosa gran quantitat d'habitants ja no foren inscrits com a absents en el següent cens ni en els padrons de població respectius, com demostra la disminució generalitzada de la població. Una vegada més set municipis superaren el 5% de la seva població absent: Algaida (5,70%), Andratx (17,46%), Calvià (5,32%), Escorca (8,85%), Estellencs (11,24%), Fornalutx (18,15%) i Sóller (9,20%). Els municipis d'Andratx, Estellencs i Fornalutx havien incrementat notablement els efectius emigrats, especialment Estellencs i Fornalutx que havien doblat els seus percentatges. Aquests dos petits municipis de la Serra de Tramuntana, juntament amb Andratx i Sóller, presentaran al llarg de tot el període analitzat en aquest estudi una elevadíssima taxa emigratòria, signe de la persistència que tengué l'emigració en el sistema socioeconòmic d'aquestes localitats. Així mateix Calvià, amb una important emigració el 1877, torna a aparèixer entre els municipis amb més del 5% de població absent, cosa que continuaria succeint al llarg de tots els censos del període contemplat.

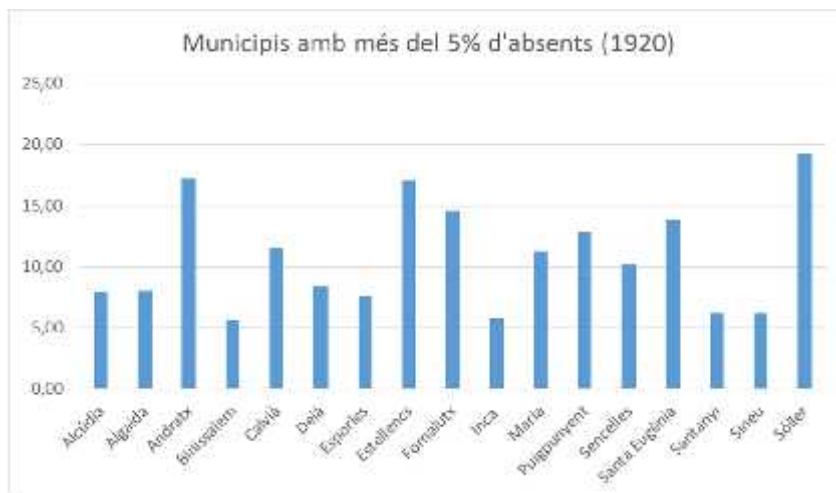
El cens de 1900 va donar com a resultat un increment dels efectius dels absents, que ascendiren a 6.950 habitants, és a dir el 2,80%. En el tombant de segle, l'emigració probablement havia vist reduïda la seva incidència a causa de la guerra sostinguda per Espanya a ultramar, però una vegada finalitzat el conflicte l'activitat emigratòria de seguida va recobrar una certa importància amb l'augment de sortides a l'exterior. Els

municipis que registraren un percentatge superior al 5% foren nou: Andratx (17,71%), Bunyola (5,12%), Calvià (5,77%), Escorca (5,35%), Estellencs (16,77%), Fornalutx (16,39%), Santa Eugènia (6,44%), Sineu (5,70%), i Sóller (11,26%). Entre aquests destaca la incorporació de Sineu i Santa Eugènia, que segons diverses fonts, en les primeres dècades del XX varen registrar un gran nombre d'emigrants a l'exterior respecte als seus habitants.

La tendència de la població absent va anar clarament a l'alça en el cens de 1910 amb els 10.269 habitants a Mallorca que es varen registrar dins d'aquesta categoria, gairebé un 4% del total de la població de fet. Això reflectia l'auge migratori experimentat a la primera dècada del XX. Un bon nombre de municipis superaren el 5%: Alcúdia (5,94%), Andratx (20,17%), Calvià (7,25%), Escorca (6,40%), Estellencs (16,41%), Fornalutx (19,94%), Inca (7,21%), Maria (15,58%), Pollença (6,85%), Sencelles (6,81%), Santa Eugènia (12,15%), Santa Margalida (7,77%) i Sóller (14,81%). Entre aquests destaca l'aparició de Pollença tot i que en el passat havia registrat una massiva emigració d'habitants, especialment el 1889 i en anys successius com havia manifestat la seva junta del cens. En el passat l'Ajuntament hauria donat de baixa del padró d'habitants immediatament als expatriats, mentre que per la documentació del cens de 1910 sabem que les autoritats provincials obligaren a l'Ajuntament de Pollença a rectificar aquesta decisió administrativa amb la qual cosa aparegueren un nombre destacat d'absents en el cens. El municipi amb el percentatge més elevat va ser Andratx que va superar el 20% de població absent, fet que representava la dada més alta registrada entre tots els municipis en el període de 1877 i 1920. En segon lloc hi havia Fornalutx amb casi un 20% de població, cosa que representava també uns màxims en la història del municipi, símptoma evident que la "febre" migratòria s'havia extès a sectors cada vegada més amplis de la població a l'altura de l'any 1910. Cal destacar l'elevat nombre de població absent a Inca que, tot i registrar immigració positiva al llarg de la dècada anterior a 1910 gràcies al dinamisme i la diversificació econòmica de la ciutat, experimentà també l'èxode momentani de part dels seus habitants.

Finalment el cens de 1920 va donar la xifra més elevada de tot el procés culminant una tendència ascendent des de principis del segle XX. En aquest sentit, es varen comptabilitzar 12.266 habitants absents cosa que representaven el 4,55% de la població total de Mallorca. Els llocs on aquest segment de la població va tenir més

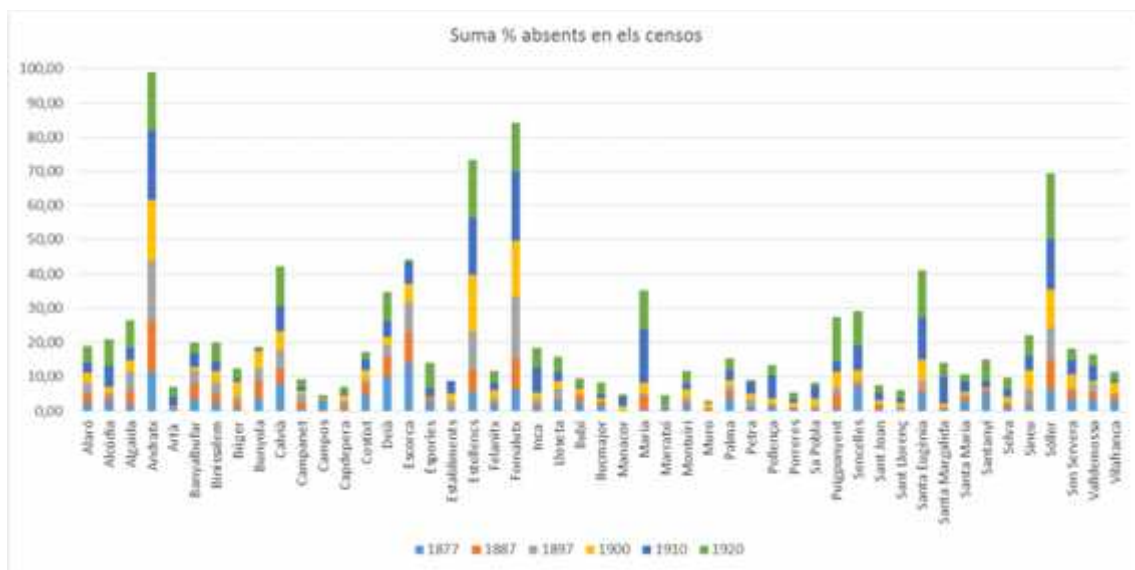
presència fou en 17 municipis que superaren el 5%: Alcúdia (7,90%), Algaida (7,99%), Andratx (17,18%), Binissalem (5,61%), Calvià (11,48%), Deià (8,45%), Esporles (7,59%), Estellencs (17,04%), Fornalutx (14,50%), Inca (5,73%), Maria (11,30%), Puigpunyent (12,81%), Sencelles (10,18%), Santa Eugènia (13,79%), Santanyí (6,20%), Sineu (6,20%), i Sóller (19,17%). Els dos municipis amb major percentatge foren Andratx i Sóller sumaven 2.728 habitants absents. El petit municipi d'Estellencs va registrar el seu màxim de població absent, signe que la pràctica emigratòria no havia decaïgut entre els seus habitants. Un grup de municipis superaren el 10% d'absents com Calvià, Maria de la Salut, Puigpunyent, Sencelles, Santa Eugènia i Fornalutx cosa que posa de manifest la major importància dels efectius demogràfics desplaçats des d'aquestes localitats cap a altres llocs en els censos de 1920.

Font: Elaboració a partir del cens de població de 1920

Com a conclusió i per establir una jerarquia en la importància que va tenir l'emigració a cada localitat en relació a la població de cada municipi per així poder copsar la vertadera dimensió que va tenir en cada territori, es pot afirmar que hi hagué unes poques localitats que varen destacar especialment per sobre de la resta i que podem considerar àrees on el moviment migratori va ser massiu. Si contemplan la variable que suma els percentatges d'absents que va tenir cada localitat en cada un dels cinc censos observats, hi hagué quatre municipis que en el total superaren el 60% cosa que indica que l'emigració va afectar a una part molt significativa de la seva població. El primer d'aquests municipis va ser Andratx (99,07%), on cens rere cens tenia altíssims percentatges d'absents. El segon seria Fornalutx (84,30%), amb una situació similar a

Andratx, de persistència al llarg del temps d'alts percentatges d'emigrats. El tercer lloc seria per Estellencs (73,32%), que excepte a 1887, la resta de censos varen donar percentatges molt elevats. En quart lloc quedaria Sóller (69,50%), municipi que progressivament va anar augmentant el volum d'absents en progressió sempre ascendent. Podem considerar els quatre municipis anteriorment esmentats com a nuclis amb una important participació dels seus habitants en el fet emigratori, constituint el desplaçament de la població, causada per raons fonamentalment econòmiques, un component essencial dels sistemes de vida d'aquestes comunitats. Seguidament hi hauria tres municipis més que també aportaren contingents nombrosos d'emigrants respecte de la seva població. Aquests eren Escorca, Calvià i Santa Eugènia que superaren el 40%. A Escorca, per les seves especials característiques amb una escassa demografia, en realitat els absents representaven un nombre reduït d'individus. Per les informacions de que disposem sobre el municipi de Calvià, format per les localitats de Calvià i Es Capdellà, hauria existit una tradició emigratòria destacada al menys des de 1877, i que segons les dades dels censos hauria persistit de manera notable al llarg del temps. En canvi Santa Eugènia, com altres localitats de menor nombre d'habitants s'incorporaren de manera més tardana a un èxode destacable entre els seus habitants, especialment entre el 1910 i el 1920. A aquestes localitats els seguirien els municipis de Maria de la Salut, Deià, Sencelles, Puigpunyent, Algaida, Puigpunyent, Sineu, Alcúdia i Binissalem que sumaven més del 20% d'absents entre tots els censos.

Font: Elaboració a partir dels censos de població

Tot i que l'observació de la població absent sembla ser l'indicador adequat per mesurar l'emigració recent d'un lloc en un moment determinat, hi hagué alguns municipis que tingeren una participació molt significativa en el moviment migratori exterior i que no apareixen de manera destacada en aquesta estadística. Els municipis de Pollença, Manacor i Felanitx en serien exemples prou coneguts. Per altres fonts sabem de municipis que experimentaren, ja fos d'una manera sistemàtica o en moments puntuals, un important desplaçament dels seus efectius demogràfics a l'exterior, amb la qual cosa els hauríem d'incloure com a zones destacades en emigració, malgrat tampoc no tenen una especial rellevància en l'estadística d'absents, raó per la qual no s'han esmentat anteriorment. Aquests serien els exemples de Muro, Santa Margalida o Santanyi, entre d'altres. Un fet destacable i que ja va ser apuntat per les autoritats que analitzaven el cens de 1920, fou la tendència dels municipis d'una importància demogràfica menor a registrar un alt percentatge d'absents, especialment el 1910 i 1920. Ens referim als casos de Calvià, Maria de la Salut, Puigpunyent, Sencelles i Santa Eugènia, els quals tengueren tots més del 10% d'absents sobre la seva població de fet, indicador explícit d'una important emigració en aquells moments tant a l'exterior com a l'interior de Mallorca.³⁹⁰

Per altra banda, per conèixer la destinació dels absents, si es trobaven a l'exterior o a l'interior de Mallorca, podem fer una primera aproximació mitjançant la utilització de la població transeünt comptabilitzada en el cens. Aquest segment de la població, com ja hem dit, representaria la població immigrada a diferents punts de Mallorca, si bé una petita part d'aquests no ho seria per motius laborals sinó simplement eren individus que es trobaven en el moment de la celebració del cens, de visita a familiars per les festes de cap d'any o per altres circumstàncies. Ara bé, pel que s'ha pogut comprovar en els censos de diferents municipis, la circumstància accidental o de caràcter no laboral en els transeünts era minoritària. Essencialment eren considerats com a tals pel caràcter temporal de la seva feina o perquè era una immigració recent i encara no havien adquirit la residència legal al seu nou lloc de destí, però que amb el pas del temps la podrien arribar a adquirir.

Si la inscripció en els censos estava correctament realitzada, els que figuraven absents en un municipi, si encara residien dintre de la pròpia Mallorca, havien de figurar

---

³⁹⁰ Vegi's la taula nº 11 de l'annex. Algunes de les dades de la taula no tendrien molta credibilitat com la d'aquelles localitats que donaren un 0% d'absents: Campos el 1910, Porreres el 1897, Sant Llorenç el 1887, així com tots aquells municipis amb un valor pròxim a 0.

necessàriament com a transeünts en un altre municipi de l'illa, és a dir, se'ls registrava dues vegades: en el municipi d'origen com a absents, ja que era el seu domicili legal, i en el de destí com a transeünts.³⁹¹ En canvi, si els absents es trobaven fora de Mallorca, no quedaven inscrits a cap altre lloc més que com a absents en el municipi d'origen. Per tant, tenint en compte que la immigració procedent de la Península registrada com a “transeünt” era pràcticament nul·la, si de la població absent a Mallorca li restam els transeünts, que en realitat eren mallorquins residents i que no serien més que una duplicació de la part corresponent dels absents, obtindrien una quantitat aproximada d'habitants que es trobaven fora de Mallorca.

Quant als inconvenients d'aquest mètode, cal tenir en compte que les dades dels absents a l'exterior calculades no serien en absolut exactes sinó sols aproximades. A més a més i com ja s'ha dit, una part dels absents inclosos i que no figuraven com transeünts en cap altra cens més, en realitat continuaven residint a Mallorca. Serien els mariners i pescadors que en el moment del recompte del cens es trobaven fora dels seus domicilis per raó de la seva feina i que per tant no s'haurien de comptabilitzar com a emigrants.³⁹² Per tant, els valors absoluts de l'emigració exterior s'haurien de corregir a la baixa. A més, les estadístiques a Mallorca al respecte són imprecises especialment quan a partir de 1910 es va deixar de consignar el lloc de destí dels absents. Si en unes localitats semblava clar que els mariners no serien emigrants com els exemples de Palma i d'Alcúdia en el 1920, en altres com els censos comprovats d'Andratx i d'Estellencs de 1900, casi tots els emigrats a Cuba tenien consignada la professió de “mariner”.

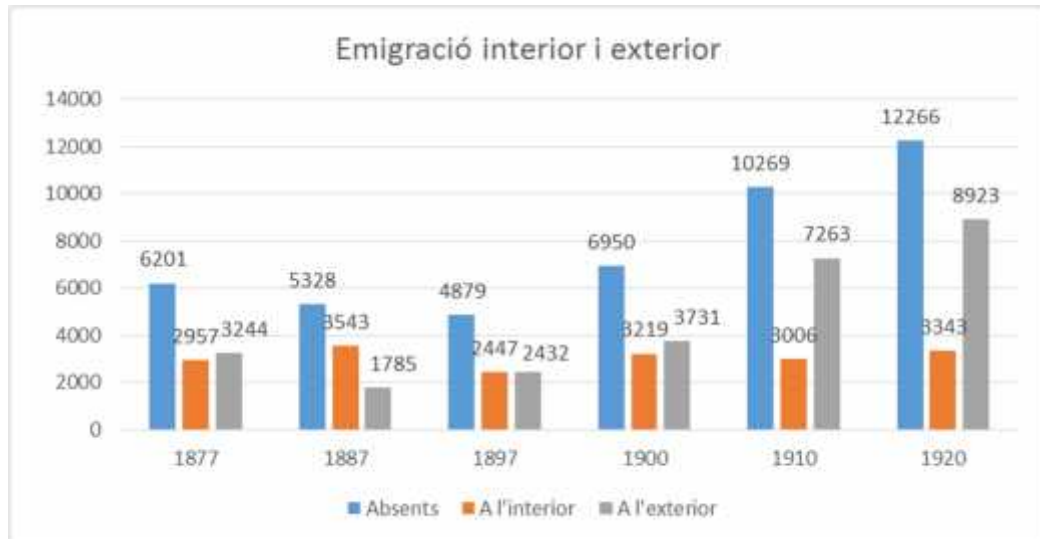
En la gràfica adjunta podem comparar la hipotètica residència dels absents. En el primer cens de 1877 el moviment de població ja es mostrava incipient, tant a l'interior com a l'exterior. En el següent cens en general s'observa com l'emigració interior va ser més important que no l'exterior. El cens de 1897 representaria una igualtat entre

---

³⁹¹ Com exemple d'això, constatam el cas d'una família de carboners de Bunyola, formada per Jaume Alenyar de 56 anys i Maria Pascual de 47 anys i els seus 5 fills, entre els 25 i els 10 anys, que en el cens de 1900 foren inscrits com a absents desplaçats a Maria de la Salut. A la vegada en el cens d'aquesta darrera localitat foren inscrits com a transeünts. Censos de població de 1900 de Bunyola i Maria de la Salut. Arxius municipals.

³⁹² Són de destacar les dades referents a la barriada tradicionalment marinera de Sant Pere a Palma. En el cens de 1920 es comptabilitzaren 601 homes i 7 dones absents, quan la resta de barris presentaven uns valors absoluts molt inferiors. En tota la ciutat hi hagué 2.691 absents. INE. Caixa 142. ARM. Un altre exemple ho trobam en el cens del mateix any a Alcúdia. Hi havia 51 absents relacionats amb professions marítimes: 30 mariners, 16 pescadors i 5 patrons d'embarcació. Lligall cens de població 1920. Arxiu Municipal d'Alcúdia.

l'interior i exterior, suggerint aquest fet un període de calma després de l'allau migratori registrat a la dècada immediatament anterior. A partir de 1900 i especialment el 1910 i el 1920, la preferència que s'observa entre els absents era un gran augment de la sortida a l'exterior. Per contra, la població d'absents per l'interior de Mallorca quedaria estancada, sense variacions significatives, a partir del cens de 1900.

Font: Elaboració a partir dels censos de població

La major presència d'emigrants a l'estranger en els censos de 1910 i 1920 fou el resultat de la recent emigració dels protagonistes o pel caràcter temporal de la seva eixida a l'exterior, manifestada pels familiars dels interessats als agents censals que efectuaven el recompte i la inscripció d'habitants, amb la qual cosa les autoritats no els haurien donat de baixa dels padrons generals.

El fet que l'emigració era essencialment masculina quedava palès en els majors percentatges d'absents homes sobre el de les dones. El 1900 a Balears hi hagué un 77,73% homes per un 22,27% de dones. Era la setena província amb més importància entre els absents masculins. En canvi en el cas de les dones era una de les zones amb menys emigració femenina, només hi havia 5 províncies per davall. En el 1910 es va registrar un increment dels absents masculins, que assoliren el 85,65% per sols un 14,36% d'efectius femenins. En aquest cas era la segona província amb més percentatges d'emigració masculina. En el cas de les dones sols hi hagué una província amb més poques absents. El 1920 va donar com a resultat 84,05% d'absents masculins, sent la quarta província en importància del absents homes, per un 15,95% d'absents dones, amb només tres províncies amb percentatges inferiors.

Els saldos migratoris

Una vegada contemplades la població de fet i la de dret, a més dels absents de cada cens, cal acudir a l'indicador més adequat en un estudi sobre l'emigració. Ens referim al saldo migratori que específicament ens parla d'aquest fenomen i que s'obté a partir de la diferència entre la població calculada probable i la població real. La simplicitat d'aquest mètode es resumeix en la suma de dos conceptes: la població existent en un lloc a l'inici d'un període i el creixement natural ocorregut al llarg de la dècada següent, és a dir, els naixements menys les defuncions. Si la suma resultant, anomenada població probable, és superior a la població realment existent al final del període, voldria dir que hi hauria hagut immigració, ja que a més de l'increment de població per causes naturals s'havia produït un augment addicional per la vinguda de nous habitants. En canvi, si la suma és inferior, hauria existit emigració perquè el nombre d'habitants existents seria fins i tot inferior als que com a mínim haurien d'haver existit segons la població calculada probable.

Malgrat la senzillesa del mètode, aquest presenta els seus inconvenients. Un problema fonamental és que no discrimina entre emigrants interiors i exteriors. Un altre seria el grau de fiabilitat a causa dels errors que es produeixen en tota elaboració estadística. En relació a aquest aspecte, per a l'època estudiada les equivocacions podien tenir dos orígens diferents. Un seria des dels propis jutjats de pau, que a partir dels anys 70 del segle XIX, eren els organismes encarregats d'enviar les estadístiques de naixements i defuncions a l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma, amb la qual cosa el càlcul vegetatiu tendria imperfeccions; i l'altre des de del recompte de població efectuat per les pròpies juntes municipals durant l'elaboració dels censos de població. La suma d'errors provinents d'una i altra banda podria fer arribar a conclusions equivocades quant al valor real del saldo migratori al llarg d'un període i en un lloc determinat. Per exemple, en l'estadística anual de naixements i defuncions que havien de remetre els jutjats de pau, a vegades les xifres enviades presentaven dubtes sobre la seva fiabilitat, com els exemples que hem constatat de determinades localitats que enviaven les mateixes dades de naixements o defuncions durant tres anys consecutius. Així mateix, en la inscripció d'habitants en els censos es produïen errors, generalment en el sentit de registrar menys habitants dels realment existents.³⁹³ A més a més, en el

---

³⁹³ Un exemple d'això seria un altre cas del cens de 1900 de Bunyola consistent en la inscripció com a absents amb residència a Andratx del matrimoni de carboners format per Bartomeu Castell i Francisca

cas del càlcul del creixement natural hi ha constància de diferents xifres existents segons si les dades provenien del registre parroquial a càrrec del rector de la localitat o del registre civil de l'Ajuntament. Jaume Alzina constata aquestes diferències en les quals per norma general en el segle XIX es registrava major nombre de baptismes en el registre parroquial que no en el civil, mentre que en el cas de les defuncions era al contrari: el registre civil presentava xifres més elevades.³⁹⁴ De totes maneres, sembla que les diferències entre els dos registres mai arriben a ser prou importants com per fer descartar completament aquestes fonts per al càlcul de l'emigració històrica. Per alguns autors, les dades procedents dels registres civils serien més fiables. En canvi per altres, aquest registre presentava seriosos dubtes sobre la seva credibilitat fins ben entrat el segle XX.³⁹⁵

Per tot l'expressat anteriorment, les dades del saldo migratori no ens informen del nombre exacte d'emigrants en un període determinat, sols expressarien una tendència del moviment de la població al llarg d'una dècada, sense poder conèixer els detalls de la seva evolució en aquest interval de temps ni en quines direccions es produïen els desplaçaments d'habitants. Els errors per omisió en els censos queien en el sac de l'emigració quan en realitat no hauria de ser així. Per tant, alguns dels saldos migratoris resultants en realitats no serien tan elevats. Així mateix aquells emigrants que havien sortit i retornat a Mallorca al llarg d'una dècada no quedarien comptabilitzats en aquesta estadística, que es referiria sols a l'emigració definitiva. En aquest sentit, un fet molt freqüent a Mallorca era que els emigrants podien efectuar diverses sortides, dintre de la categoria de les emigracions temporals.

Com es mostra a la taula dels saldos migratoris, entre 1878 i 1920 Mallorca va registrar una emigració a l'exterior a l'entorn dels 35.301 habitants, la major part dels quals foren entre 1888 i 1897. Pràcticament tot el territori de l'illa va experimentar una

---

Verdera, ambdós de 35 anys, però no dels seus 7 fills, d'entre 13 i 1 any, cosa que sí va ocórrer en el cens d'Andratx, on tots foren inscrits com a transeünts. Aquesta omisió tampoc fou detectada per una comissió de rectificació que va afegir un apèndix d'habitants no inscrits inicialment al cens. Al capdavant els 7 habitants no registrats igualment serien detectats en el saldo migratori com a emigrants, però és un exemple ben palpable dels errors que se podien cometre. Censos de població de 1900 de Bunyola i Andratx. Arxius municipals. També el matrimoni de carboners de Bunyola Salvador Estarellas i Catalina Palou de 37 i 33 anys respectivament figuraven absents a Sóller. En canvi en el cens d'aquesta darrera localitat no hi apareixen.

³⁹⁴ ALZINA MESTRE, Jaume (1993): *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX)*. Artà: Ajuntament d'Artà. pàg. 27

³⁹⁵ ALZINA MESTRE, Jaume (1993): *Població...* p. 27. Aquest autor es decanta pels registres parroquials. En aquest estudi, per raons de disponibilitat de les fonts, mostram els saldos migratoris a partir de les dades del registre civil.

emigració persistent al llarg dels anys, fet que es va traduir en una pèrdua de població important en algunes localitats. A la primera dècada contemplada, entre 1878 i 1887, l'emigració era una realitat a la majoria de municipis. L'excepció més notable va ser Manacor, el saldo migratori del qual va ser plenament positiu, signe de la capacitat d'atracció que va exercir el municipi a causa probablement d'una bona conjuntura agrícola. Tant va ser així que fins i tot va superar a la ciutat de Palma en capacitat d'atracció, tant en el nombre absolut d'immigrants com en la taxa resultant en relació als habitants d'ambdues localitats. Finalment però, el saldo migratori negatiu en el conjunt de l'illa fou més aviat escàs, de 604 habitants, doncs les sortides a l'exterior en bona part varen ser neutralitzades com hem dit per la immigració ocorreguda a la comarca de Manacor.

La següent dècada, entre 1888 i 1897, va representar el període de màxima intensitat en la història de l'emigració a Mallorca com a resultat d'això el saldo migratori va arribar als 21.392 individus. De fet, la població absoluta va disminuir a Mallorca i les Balears en general respecte de l'anterior cens de 1887. Per comprendre la magnitud de la sortida de població de l'illa en aquella dècada, és prou coneguda la crisi ocorreguda en el 1889, quan la presència d'agents emigratoris que oferien passatges subsidiats per anar a Amèrica va provocar una autèntica revolució de l'emigració. Amplis sectors empobrits de la *Part Forana* veieren el trasllat a les terres llunyanes d'Amèrica com una solució a la seva crítica situació, fet que finalment implicà la sortida d'alguns milers de ciutadans, especialment des d'algunes localitats com Manacor i Pollença. Poc temps després, la plaga de la fil·loxera a partir de 1892 va frenar en sec l'especulació econòmica que s'havia produït amb la propagació de la vinya per molts de municipis, cosa que va agreujar la crisi agrària i la consegüent emigració dels habitants de les comarques més dependents de la viticultura. No obstant això, uns anys abans de l'aparició de la plaga, la crisi del sector va començar a deixar sentir els seus efectes amb la caiguda de preus com han posat de relleu les darreres investigacions al respecte.³⁹⁶ Aquests i altres factors confluïren negativament al llarg de la dècada esmentada com s'anirà veient en aquest treball per finalment registrar un saldo extraordinàriament negatiu a Mallorca i a les Illes Balears en general. Així doncs, si observam únicament el

---

³⁹⁶ PASTOR SUREDA, Bartomeu (2016): *La vinya i el vi a la Mallorca de finals del segle XIX*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

saldo migratori, es pot afirmar que el període de l'emigració massiva a Mallorca es va produir en els darrers anys del segle XIX.

En els anys finals del segle, entre 1898 i 1900, es va produir un desacceleració clara en el ritme de sortida de la població, a la vegada que es constataren la tornada de molts expatriats, forçats per la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar, a més del reintegrament dels contingents de soldats que havien lluitat a la guerra colonial, com varen informar repetidament les juntes municipals dels censos el 1900. Per tot plegat, el saldo migratori final a Mallorca fou el més reduït, de sols 233 habitants. Tot i això, l'emigració no es va detenir a un bon nombre de municipis. Al contrari, va continuar produint-se de manera insistent i amb força especialment en aquelles localitats més vinculades econòmicament i socialment amb altres destins diferents del Carib. Bunyola, Fornalutx, Llubí, Sant Llorenç o Vilafranca presentaren altíssimes taxes d'emigració. Pel que es coneix del cens de Sóller el 1900, es pot dir que l'emigració no havia decaïgut, tot i que era predominantment temporal perquè la taxa d'emigració final respecte de la seva població era poc important.³⁹⁷

A la primera dècada del segle XX, entre el 1901 i el 1910, segons les dades i fonts disponibles, una vegada superada la crisi bèl·lica de 1898, l'activitat emigratòria va tornar a incrementar-se fins a nivells molt elevats, encara que segons el saldo migratori resultant de final de la dècada, d'11.805 habitants, aquest no va ser tan pronunciat com en la dècada de 1888 a 1897. Probablement va influir el fet que predominessin els retorns. No obstant això i malgrat la falta d'estadístiques precises en la sortida de passatgers a l'estranger en qualitat d'emigrants, el moviment de població a l'exterior va adquirir unes proporcions molt considerables.

Finalment entre el 1911 i 1920 el saldo migratori va tornar a reduir-se de manera notable. Cal tenir en compte la dràstica reducció que va experimentar la sortida d'habitants a partir del 1914 amb l'esclat de la I Guerra Mundial. Una vegada finalitzat el conflicte es va reiniciar el desplaçament de població a l'estranger per acabar el 1920 amb un saldo negatiu de 1.267 habitants. També s'ha constatat l'increment de la immigració a Palma, cosa que va neutralitzar un possible saldo negatiu més gran pels més de 7 mil habitants de arribaren a la capital

---

³⁹⁷ A Sóller el 1900 hi havia 898 persones residint fora, representant un 11,18% del total d'habitants de la ciutat. QUETGLAS, Antoni i PÉREZ, Plàcid (2016): "Notes sobre l'emigració a Sóller. Comentaris al cens de població de 1900". *IX Jornades d'estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller: Ajuntament de Sóller. pàg. 265.

Per altra part, aquells municipis que varen aportar un major nombre absolut d'emigrants segons els saldos migratoris varen ser el 1887 Andratx, Pollença i Sóller; el 1897 Manacor, Felanitx i Pollença; el 1900 Felanitx, Llubí i Vilafranca; el 1910 Manacor, Felanitx i Santanyí i el 1920 Pollença, Alaró i Manacor. És a dir, veient els municipis que en més ocasions encapçalaren aquest rànking al llarg dels censos, es pot afirmar que els nuclis que varen aportar la quantitat més nombrosa d'emigrants a Mallorca varen ser per ordre d'importància els de Manacor, Pollença i Felanitx. Tant va ser així, que entre els tres tengueren un saldo migratori negatiu de 12.682 habitants. Tot i aquestes dades, s'hauria de tenir en compte la separació de Sant Llorenç respecte del terme de Manacor el 1892, amb la qual cosa el saldo migratori més ajustat a la realitat, després de descomptar la població de Sant Llorenç, seria entorn dels 11.081 habitants. Això voldria dir que el 31,29% de l'emigració registrada a Mallorca entre 1878 i 1920 provenia d'aquests tres municipis. A més d'aquests localitats, hi hem d'afegir necessàriament altres amb una extraordinària cultura de l'emigració des de temps enrere. Ens referim als casos àmpliament coneguts dels habitants d'Andratx i Sóller. Aquests dos territoris bastiren tot un sistema econòmic social entorn de l'emigració sistemàtica de gran part dels seus habitants. Andratx ocupava el cinquè lloc en nombre absolut en el saldo migratori, en concret entre 1878 i 1920 foren al menys 1.916 individus. En canvi Sóller no destacà especialment en aquesta estadística ja que presentà un saldo de 627 emigrants, ocupant el lloc 26è d'importància quant al nombre d'emigrants entre els municipis de Mallorca. Això podria ser causat per la immigració experimentada al mateix temps que l'emigració dels sollerics. El fet que molts habitants de l'illa es varen traslladar a la ciutat sollerica atrets ja fos pel dinamisme econòmic de la localitat o per ocupar els llocs feina deixats pels sollerics emigrats, va anul·lar un saldo migratori negatiu més gran. Prova d'això fou la gran immigració rebuda durant la construcció del ferrocarril de Sóller, com quedà constància en el cens de 1910, amb saldo migratori positiu, és a dir, amb immigració neta.

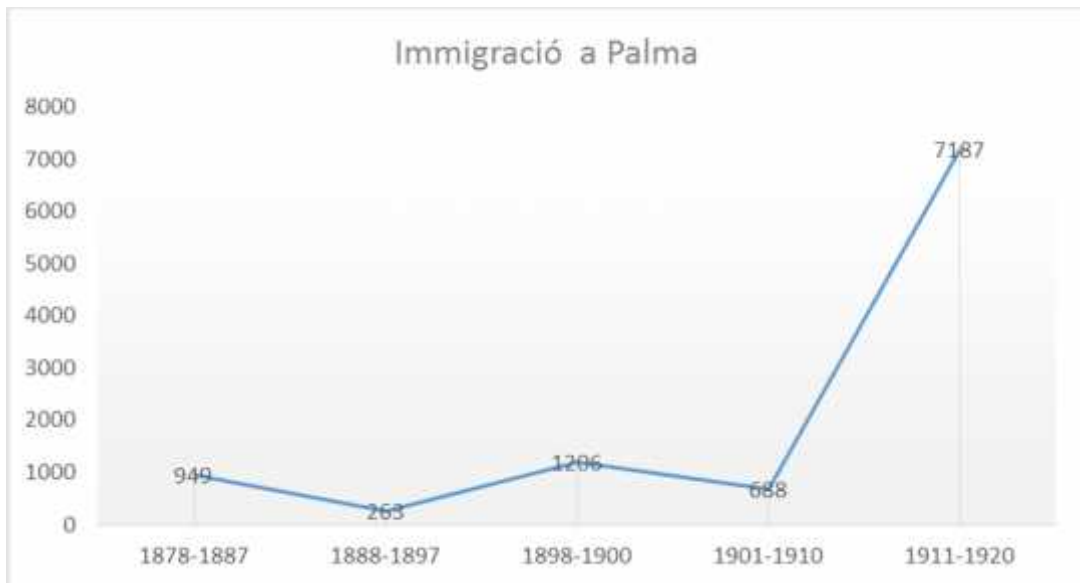
Un altre municipi que al llarg del període analitzat va presentar un saldo migratori negatiu molt elevat quant al nombre absolut d'individus implicats va ser Alaró, amb una xifra de 2.167 emigrants, ocupant el quart lloc en importància numèrica a Mallorca. Les crisis conjunturals en la indústria del calçat, en la qual estava especialitzada el municipi, del qual formava part també el poble de Consell, causava oscil·lacions molt acusades en la demanda de feina, cosa que hagueren de patir els

treballadors del sector i les seves famílies, la qual cosa explicaria el fenomen de la notable emigració experimentada.

Per tot l'exposat anteriorment i en vista dels nombres absoluts de cada municipi es pot afirmar que, amb la informació que proporcionen els saldos migratoris el gruix de l'emigració a Mallorca va provenir de cinc municipis: Manacor, Pollença, Felanitx, Alaró i Andratx. Sumaven un total de 15.164 individus, nombre que representava un 42,96% del total de l'emigració a l'illa entre 1878 i 1920 segons aquesta font. Altres municipis que ocupaven els primers llocs quant al nombre de desplaçats, perquè superaven el milenar d'emigrants, foren per ordre d'importància numèrica Sineu, Selva, Artà, Santanyí, Algaida, Muro, Bunyola i Puigpunyent.

Una dada significativa de l'escassa capacitat d'atracció d'habitants que tenia l'illa fou que únicament tres municipis presentaren saldos positius al final del període. Sols Palma, Inca i Escorca registraren immigració el 1920. En el cas de la ciutat més important, Palma, en qualitat de centre urbà i industrial, es constata la debilitat de la immigració almenys fins al 1910. No va ser fins a la dècada entre 1911 i 1920 quan va començar a incrementar-se de manera prou evident el procés d'atracció de població procedent en primer lloc de la *Part Forana* i en menor mesura de fora de l'illa, facilitat tal vegada per l'expansió urbanística propiciada per l'enderrocament de les murades a partir de 1902. No obstant això, cal tenir present que pràcticament tots els pobles de Mallorca sempre desplaçaren contingents d'habitants de manera continuada cap a la capital, especialment els geogràficament més propers. Però el fet que des de la pròpia capital existís un corrent d'emigrants a l'exterior i a l'interior de la pròpia illa, a la vegada que segurament alguns immigrants arribaven a Palma no com a destí final sinó com una escala temporal o etapa intermèdia per finalment anar a l'estranger, va contribuir a que el saldo migratori fos escassament important fins a la primera dècada del segle XX.

Font: Elaboració a partir de Pere Salvà (1984 i 1987)

Així mateix Inca, com a ciutat més important de la comarca del raiguer, sols va tenir un saldo negatiu a la dècada de 1888 a 1897, període especialment crític com hem vist. A la resta de períodes sempre va ser positiu, no debades era un important centre industrial i comercial que atreia a la població dels voltants. Malgrat la demografia positiva que presentava, per altres indicadors com el de la població absent sabem que aquesta ciutat, alhora que tenia saldos migratoris positius, registrava un notable corrent emigratori que es va intensificar en les primeres dècades del segle XX i que es materialitzava en alguns centenars d'individus. Per altra part els saldos positius d'Escorca assenyalen la importància que tenia el municipi com a lloc de feina entre els treballadors agrícoles que s'hi desplaçaven per efectuar labors de collita a les possessions del terme.

A la següent taula estadística, es mostren els saldos migratoris dels municipis de Mallorca, on queden ressaltades en vermell aquells localitats que presentaren el seu saldo negatiu, és a dir, amb emigració neta.

Saldos migratoris	1878-1887	1888-1897	1898-1900	1901-1910	1911-1920	TOTAL 1878-1920
Alaró	-201	-687	-61	-625	-593	-2167
Alcúdia	-57	-290	-112	-129	20	-568
Algaida	-82	-361	77	-305	-465	-1136
Andratx	-823	-179	-57	-629	-228	-1916
Artà	141	-499	-102	-602	-345	-1407
Banyalbufar	-29	0	-33	-31	17	-76
Binissalem	-80	-362	14	-219	-238	-885
Búger	-79	-142	13	-50	-118	-376
Bunyola	-308	-170	-227	-104	-296	-1105
Calvià	-180	-141	14	-34	-196	-537
Campanet	-192	-129	-38	-193	38	-514
Campos	-22	-295	-23	-494	138	-696
Capdepera	-44	-152	-73	54	-138	-353
Costixt	-71	-211	99	-102	-41	-326
Deià	-37	-194	-23	-149	-112	-515
Escorca	97	20	-13	-18	-18	68
Esporles	-142	-149	10	-224	-380	-885
Estellencs	-53	-67	-18	-68	-103	-309
Felanitx	54	-1762	-273	-908	-301	-3190
Fornalutx	-103	-157	-75	-114	-38	-487
Inca	271	-526	212	245	304	506
Lloseta	-40	-285	-11	-102	-187	-625
Ilubí	-36	76	-238	-177	-96	-471
Ilucmajor	-143	-856	-40	306	-50	-783
Manacor	2797	-7068	493	-1309	-510	-5597
Maria	38	-83	2	-250	-77	-370
Marratxí	-101	-255	-45	-55	-411	-867
Montuïri	-27	-303	19	-103	-178	-592
Muro	200	-403	-200	-668	-62	-1133
Palma	949	263	1206	688	7187	10293
Petra	-164	-339	-86	-70	-201	-860
Pollença	-712	-1497	-138	-804	-744	-3895
Porreres	-105	-460	33	-71	1	-602
Sa Pobla	-165	-512	-162	-60	-9	-908
Puigpunyent	-170	-226	-52	-201	-418	-1067
Sencelles	263	-300	36	-297	-403	-701
Sant Joan	171	-152	91	-298	-60	-248
Sant Llorenç			-165	-68	-351	-584
Santa Eugènia	26	-140	-35	-152	-242	-543
Santa Margalida	75	-485	132	-576	-30	-884
Santa Maria	10	-278	-25	-242	-460	-995
Santanyí	-241	148	-111	-850	-175	-1229
Selva	-134	-457	-130	-633	-165	-1519
Sineu	-367	-552	209	-739	-155	-1604
Sóller	-507	-306	-84	362	-92	-627
Son Servera	-96	-206	-53	-476	-78	-909
Valldemossa	-84	-106	39	-157	-70	-378
Vilafranca	-101	-157	-229	-104	-138	-729
Totals	-604	-21392	-233	-11805	-1267	-35301

Font: Pere Salvà (1984 i 1987)

Tot i aquestes dades referents al nombre absolut d'emigrants, cal tenir present la importància que va tenir el desplaçament de població respecte del nombre d'habitants de cada localitat, per poder copsar la seva vertadera importància segons el volum demogràfic que es veié implicat. La taxa d'emigració, calculada segons les diferències entre l'índex de creixement absolut i l'índex de creixement natural, ens mostra com en alguns municipis la intensitat de l'emigració va ser molt gran, superant fins i tots a aquelles poblacions conegudes com a exemples paradigmàtics del fenomen migratori a Mallorca. Seria el cas de Bunyola, que el període de 1878 a 1887 va ser el poble amb major taxa emigratòria (-14,06), i el segon entre 1898 i 1900 (-32,04), o el de Deià que fou el segon municipi amb major taxa per darrera Manacor en la dècada de 1888 a 1897 (-21,74) i el primer entre 1901 i 1910 (-19,06). Altres casos els trobam en els pobles de menor importància demogràfica, doncs l'emigració incidí per norma general a les poblacions amb menor nombre d'habitants. Com a exemple il·lustratiu d'això, durant el període de 1911 a 1920, les quatre primeres localitats amb major taxa emigratòria – Puigpunyent (-24,44), Santa Eugènia (-17,47), Estellencs (-16,62) i Deià (-16,57)- tenien menys de dos mil habitants cada una cosa que indicaria com la tendència de pèrdua de població es va accentuar amb el pas del temps en els municipis menors.

Si en els indicadors de les diferències entre la població de fet i de dret, i la població absent que fan referència a les migracions de caràcter recent ja s'ha comprovat com el fet emigratori va ser generalitzat a tota l'illa, en el cas dels saldos migratoris que fan referència al moviment d'habitants en una dècada, també la sortida d'habitants va ser predominant a casi tots els municipis. Si les etapes més crítiques per la intensitat de l'emigració foren els períodes intercensals entre 1888-1897 i 1901-1910, quant a la immigració va sobresortir el període entre 1898-1900, reflectit en els 18 municipis que tingueren taxes positives, sent l'etapa més favorable de tot els anys per les causes anteriorment exposades.

A la taula adjunta es mostren les taxes migratòries resultants en els municipis al llarg de les etapes intercensals ordenades segons la importància que va tenir en primer lloc la immigració (en verd), per acabar amb els municipis amb major emigració (en vermell). S'han ressaltat aquelles de signe positiu (color verd) i les de signe negatiu a partir de -10, com a exemples de municipis amb una important incidència de l'emigració.

Taxes emigratòries	1878-1887		1888-1897		1898-1900		1901-1910		1911-1920
Sant Llorenç	-	Sant Llorenç	-	Costitx	26,89	Sóller	4,34	Palma	9,81
Escorca	32,22	Montuïri	11,18	Sineu	13,96	Llucmajor	3,31	Inca	3,41
Manacor	16,19	Santanyí	2,38	Manacor	13,71	Inca	3,07	Campos	2,75
Sant Joan	8,31	Palma	0,41	Sant Joan	12,93	Capdepera	1,9	Banyalbufar	2,11
Sencelles	8,29	Banyalbufar	0	Santa Margalida	10,86	Palma	1,01	Campanet	1,23
Muro	4,73	Llubí	-2,81	Inca	9,45	Sa Pobla	-0,93	Alcúdia	0,64
Inca	3,77	Andratx	-2,86	Valldemossa	7,69	Calvià	-1,3	Porreres	0,02
Artà	2,55	Escorca	-3,29	Son Servera	6,41	Marratxí	-1,36	Sa Pobla	-0,13
Maria	2,17	Sóller	-3,82	Algaida	6,35	Porreres	-1,45	Llucmajor	-0,52
Santa Margalida	2,01	Campanet	-4,42	Palma	6,21	Petra	-1,69	Santa Margalida	-0,74
Santa Eugènia	1,83	Esporles	-5,3	Búger	3,83	Montuïri	-3,62	Sóller	-1,07
Palma	1,56	Calvià	-5,5	Montuïri	2,35	Banyalbufar	-4,26	Muro	-1,3
Felanitx	0,47	Capdepera	-5,67	Porreres	2,22	Búger	-4,29	Sant Joan	-2,42
Santa Maria	0,35	Maria	-6,4	Calvià	1,84	Bunyola	-4,39	Santanyí	-2,63
Campos	-0,54	Valldemossa	-6,45	Sencelles	1,72	Alcúdia	-4,54	Felanitx	-2,69
Montuïri	-1,02	Campos	-6,65	Binissalem	1,21	Lloseta	-5,08	Son Servera	-2,92
Llubí	-1,47	Sant Joan	-6,82	Esporles	1,14	Escorca	-5,16	Costitx	-3,16
Llucmajor	-1,59	Inca	-7,06	Maria	0,4	Binissalem	-5,4	Sineu	-3,2
Algaida	-2,02	Marratxí	-7,07	Llucmajor	-1,51	Sant Llorenç	-5,56	Selva	-3,24
Porreres	-2,06	Bunyola	-7,37	Campos	-1,68	Campanet	-6,44	Llubí	-3,33
Binissalem	-2,15	Son Servera	-7,57	Lloseta	-1,97	Llubí	-6,47	Andratx	-3,68
Lloseta	-2,23	Artà	-8,53	Santa Maria	-2,73	Puigpunyent	-7,32	Maria	-3,8
Alcúdia	-2,3	Petra	-8,56	Andratx	-2,94	Algaida	-7,45	Manacor	-4,01
Selva	-2,68	Algaida	-8,84	Alaró	-3,45	Esporles	-7,47	Valldemossa	-4,07
Capdepera	-2,76	Sa Pobla	-8,86	Sóller	-3,5	Santa Maria	-7,77	Petra	-4,59
Marratxí	-3,07	Porreres	-8,97	Marratxí	-3,99	Costitx	-7,89	Capdepera	-4,7
Sa Pobla	-3,14	Llucmajor	-9,07	Campanet	-4,25	Felanitx	-8,13	Escorca	-5,35
Alaró	-3,59	Selva	-9,11	Santanyí	-5,56	Sencelles	-9,12	Artà	-5,57
Son Servera	-3,73	Sencelles	-9,14	Pollença	-5,58	Valldemossa	-9,19	Fornalutx	-5,59
Deià	-4,03	Binissalem	-9,42	Artà	-5,83	Vilafranca	-9,39	Binissalem	-5,77
Santanyí	-4,11	Santa Eugènia	-9,65	Capdepera	-6,91	Pollença	-9,6	Montuïri	-6,1
Petra	-4,28	Estellencs	-9,75	Petra	-7,27	Andratx	-9,84	Calvià	-7,45
Banyalbufar	-4,85	Alcúdia	-10,81	Santa Eugènia	-7,53	Santa Eugènia	-10,12	Lloseta	-8,56
Valldemossa	-5,18	Sineu	-11,29	Felanitx	-8,02	Estellencs	-10,25	Pollença	-8,95
Costitx	-5,42	Alaró	-11,74	Selva	-8,89	Alaró	-10,42	Marratxí	-9,51
Esporles	-5,46	Santa Margalida	-12,13	Estellencs	-8,93	Artà	-10,44	Alaró	-9,62
Sóller	-6,38	Búger	-12,15	Sa Pobla	-9,1	Manacor	-10,54	Búger	-10,2
Búger	-6,47	Santa Maria	-12,2	Deià	-9,13	Campos	-10,64	Algaida	-11,62
Campanet	-6,71	Muro	-12,23	Puigpunyent	-10,47	Sant Joan	-12,28	Vilafranca	-11,62
Calvià	-6,97	Vilafranca	-12,25	Escorca	-11,9	Sineu	-12,76	Sant Llorenç	-11,95
Sineu	-7,48	Puigpunyent	-13,95	Alcúdia	-13,77	Maria	-12,77	Bunyola	-12,07
Estellencs	-7,68	Lloseta	-15,03	Muro	-14,57	Selva	-12,97	Esporles	-12,87
Pollença	-8,09	Felanitx	-15,04	Banyalbufar	-15,54	Santanyí	-12,98	Sencelles	-12,94
Vilafranca	-8,29	Fornalutx	-16,64	Sant Llorenç	-21,57	Santa Margalida	-14,03	Santa Maria	-15,03
Fornalutx	-9,66	Costitx	-17,16	Llubí	-28,56	Muro	-14,55	Deià	-16,57
Puigpunyent	-10,71	Pollença	-17,4	Fornalutx	-30,16	Fornalutx	-15,25	Estellencs	-16,62
Andratx	-13,28	Deià	-21,74	Bunyola	-32,04	Son Servera	-17,62	Santa Eugènia	-17,47
Bunyola	-14,06	Manacor	-41,96	Vilafranca	-66,86	Deià	-19,06	Puigpunyent	-24,44

Font: Pere Salvà (1984 i 1987)

La taxa negativa més elevada va correspondre a Vilafranca amb -66,86 però amb la puntualització que això va ser causat, més que a l'emigració massiva dels seus habitants, a la nova delimitació amb el terme municipal amb Sant Joan, la frontera del qual estava situada a la vora del casc urbà de Vilafranca, fet que va fer incloure dins el cens de Sant Joan a un bon nombre d'habitants vilafranquers.³⁹⁸ Per la mateixa raó, l'índex positiu que presentava Sant Joan en aquest període s'hauria d'atribuir a l'empadronament d'aquest grup. Quant a la segona taxa més alta, corresponent a Manacor amb -41,96 al llarg del període de 1888-1897, també s'hauria de fer una

³⁹⁸ Vegi's el capítol de les causes de l'emigració segons les juntes municipals, en el cens de 1900.

revisió a la baixa com ja hem comentat. La tercera taxa més gran corresponent a Bunyola de -32,04 de 1898-1900, s'hauria d'atribuir a les males collites de la localitat.³⁹⁹ En el mateix període constatarem com Fornalutx tengué la quarta taxa més alta de tots els anys, amb -30,16. Pel que es veurà, aquest petit municipi de la Tramuntana va participar del mateix sistema migratori que Sóller, amb unes taxes fins i tot més elevades, perquè no va tenir una immigració apreciable en cap moment com sí va disposar Sóller.

A la vegada que les taxes migratòries ens permeten classificar la importància de l'emigració a cada lloc, la suma d'elles en el conjunt de les dècades ens pot donar a conèixer els municipis on el fet emigratori vas ser més destacat i persistent al llarg del temps. En aquest sentit, quan el resultat d'aquesta suma més s'aproxima a 100, més importància històrica va tenir l'emigració en el municipi en qüestió. Amb aquesta variable es constata com els 10 primers municipis, foren en la seva major part els demogràficament menors, casi tots ells amb menys de tres mil habitants. Per ordre d'importància foren els següents: Vilafranca, Fornalutx, Deià, Bunyola, Puigpunyent, Estellencs, Pollença, Santa Eugènia, Llubí i Sant Llorenç. Així doncs, es confirma el fet que en relació habitants de cada entitat, la cultura de l'emigració va tenir una enorme incidència en aquelles poblacions més petites.⁴⁰⁰

La falta de dades estadístiques fiables sobre el nombre absolut d'emigrants a Balears i a Mallorca en particular, ens obliga a prendre els saldos migratoris calculats a partir de les diferències entre la població probable i la real com la principal font per analitzar la magnitud de l'emigració. Al llarg de 43 anys, al menys 52.959 habitants varen canviar la seva residència inicial per un altre, el que suposava una mitja anual de 1.232 desplaçaments d'individus. La major part dels moviments de població varen tenir com a destinació final l'exterior de Mallorca. En aquest sentit, 35.301 habitants varen ser emigrants a l'exterior de l'illa, entre els quals un nombre indeterminat triaren com destinació final l'estranger, mentre que d'altres ho feren a la Península, especialment a Barcelona i els seus voltants. Una dada significativa sobre l'emigració a Barcelona la podem extreure en el cens de 1920, el primer que especificà la procedència d'aquells nascuts en un altre província. Dels 13.325 habitants de les Balears que residien a la Península, 7.251 ho feien a Barcelona cosa que representava un 54,42% del total. A la

---

³⁹⁹ Vegi's el capítol de les causes de l'emigració segons les juntes

⁴⁰⁰ Vegi's el gràfic nº 2 de l'annex

capital catalana hi residien 6.442 habitants de les Balears, és a dir el 68,24% del tots els de la província.⁴⁰¹ Altres destinacions importants encara que molt menors quantitativament foren Madrid amb 1.122 balears (8,42%), València amb 694 (5,21%) i Girona amb 545 (4,09%). La immigració de les àrees rurals procedents de Balears entre 1885 i 1900 representava un 6,4% del total de la immigració a Catalunya, representant el quart lloc després d'Aragó, València i Anadaluia.⁴⁰²

Els 17.658 individus restants que canviaren de residència segons els saldos migratoris foren emigrants locals per l'interior. L'àrea rural o *Part Forana* de Mallorca va ser la gran exportadora de mà d'obra ja fos a l'estranger, a la capital o a algunes ciutats de la mateixa zona com Inca i, en determinats moments, Manacor. Com es veu reflectit en els següents gràfics, les diferències en el predomini de l'emigració entre la Part Forana exclosa Palma amb el del conjunt de l'illa són notòries. A la Part Forana sempre va prevaldre l'emigració. Quant a la immigració, la qual es nodria dels recursos demogràfics de la pròpia illa en la seva major part doncs la que provenia de l'exterior era minoritària, tenia major incidència quan es contempla el conjunt de l'illa inclosa la ciutat de Palma.

Si categoritzam per etapes segons la importància d'un o altre moviment, en la totalitat de Mallorca hi hagué tres dècades, 1878-1887, 1898-1900 i 1911-1920, en les quals les quantitats d'emigració i les d'immigració varen ser molt similars, amb un lleuger predomini de les sortides sobre les arribades. En canvi si analitzam la Part Forana per separat, el tret fonamental va ser sempre el predomini de l'emigració de manera clara.

En total, la Part Forana va tenir un saldo migratori negatiu de 45.604 habitants, constituint pel nombre d'efectius demogràfics mobilitzats i les implicacions de diversa índole que va comportar, un dels processos socials més importants en la història contemporània de l'illa.

Mallorca	1878-1887	1888-1987	1898-1900	1901-1910	1911-1920	TOTALS
Emigració	5696	21899	2932	13460	8972	52959
Immigració	5092	507	2699	1655	7705	17658
Emigració exterior	-604	-21392	-233	-11805	-1267	-35301

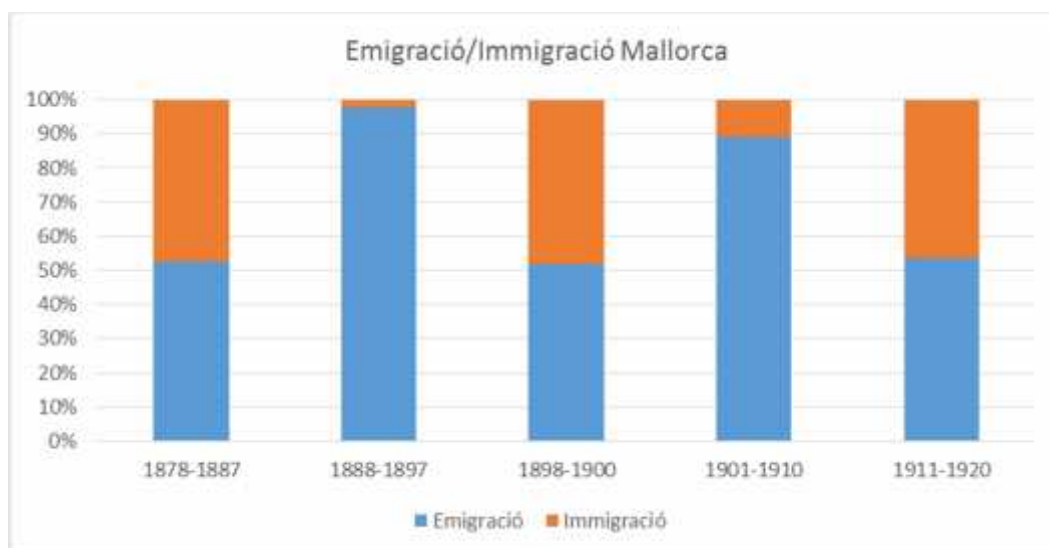
⁴⁰¹ Dades extretes de l'Institut Balear d'Estadística. En xarxa: <http://www.ibestat.cat> (consulta, febrer 2015)

⁴⁰² FERRER, Llorenç; ARACIL, Rafael; RECAÑO, Joaquin; SEGURA, Antoni (1996): "La inmigración... p. 304

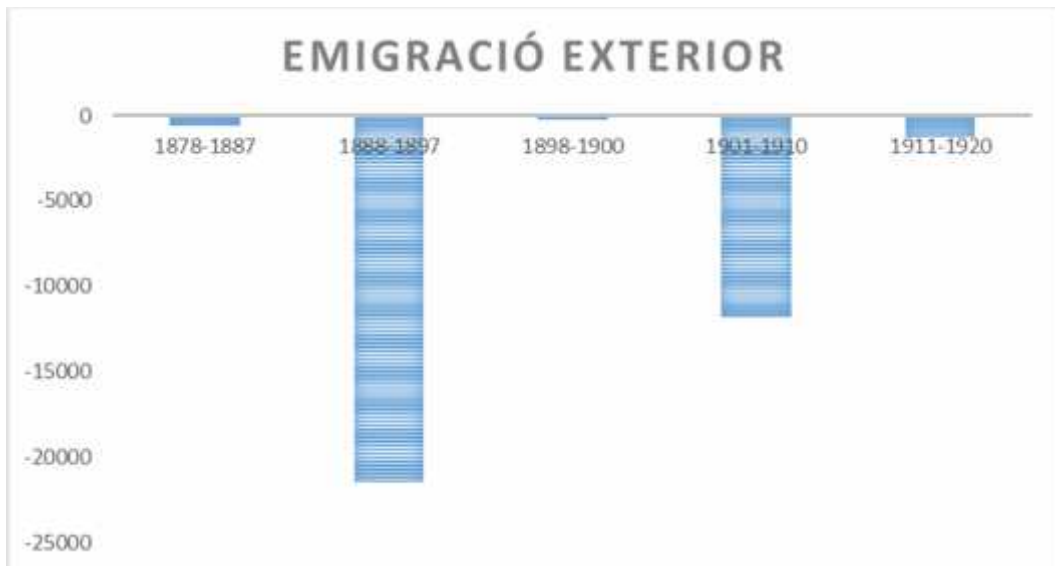
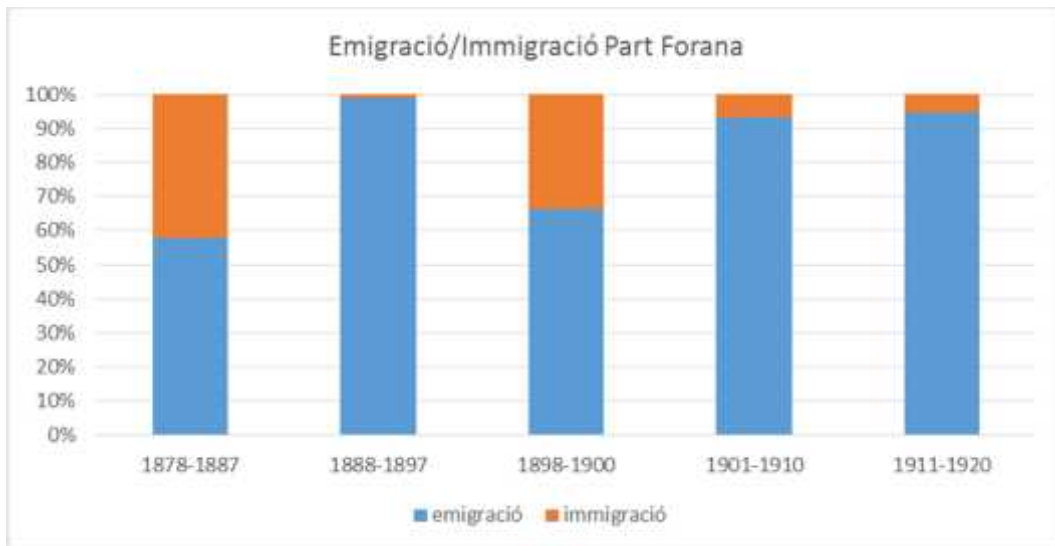
Si comparam les taxes migratòries per illes, sembla que en conjunt l'emigració va tenir més incidència a Eivissa i Formentera, doncs en quatre de les cinc dècades analitzades les Pitiüses varen tenir les taxes més altes:

Taxes migratòries	1878-1887	1888-1897	1898-1900	1901-1910	1911-1920
Mallorca	-0,26	-8,66	-0,33	-4,67	-0,49
Menorca	5,63	-8,35	-11,11	2,95	-6,14
Pitiüses	-7,25	-9,91	5,35	-11,30	-11,00

Els saldo migratori a Balears entre 1887 i 1900, de -28.296 habitants, va ser dels més elevats a l'estat espanyol en el segle XIX. Sols Màlaga i Tarragona varen tenir majors nombres absoluts. Això representà una pèrdua anual per emigració de 2.177 habitants el que dóna idea de la magnitud del procés al llarg del darrer terç de la centúria vuitcentista.⁴⁰³

⁴⁰³ INSTITUTO GEOGRÀFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística de la emigración e inmigración en España en el período de 1896-1900*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

Font: Elaboració a partir de Pere Salvà (1984 i 1987)

L'EMIGRACIÓ A TRAVÉS DE LES JUNTES MUNICIPALS

Com ja hem comentat, entre les tasques de les Junes Municipals dels censos de població es trobava fer una valoració del conjunt dels treballs censals realitzats en el municipi. A part d'informacions purament protocol·làries amb una sèrie de punts que obligatòriament havien de contenir aquests informes, en algunes ocasions s'esmentaven les causes de la disminució d'efectius demogràfics a la localitat. La majoria de vegades aquestes explicacions es limitaven a unes breus notes però en altres casos es feien comentaris i reflexions més o menys extenses sobre la minva d'habitants i fins i tot, sobre la manera d'evitar-la. Encara que en un primer moment a la memòria de moltes localitats no es fes absolutament cap menció al fet emigratori, des de la Junta Provincial del cens de Població, després d'haver analitzat les xifres enviades pels municipis comparant-les amb els anteriors censos i en base al creixement natural experimentat durant el decenni anterior, s'exigien explicacions sobre la baixa de la població real comptabilitzada sobre la calculada. En el *pliego de reparos* les Junes Municipals havien de contestar als requeriments de la Junta Provincial. D'aquesta manera les Junes Municipals havien de fer referència a l'emigració soferta en el seu municipi, encara que fos en unes breus línies, amb un comentari addicional sobre les seves característiques o causes. Del conjunt d'aquestes contestacions, més la informació continguda a les pròpies memòries, podem extreure una varietat de motius que s'al·legaven per justificar la recessió demogràfica de la majoria de municipis de Mallorca especialment entre 1887 i 1910.

Com a organismes que tenien un coneixement de primera mà del terme municipal i dels recursos econòmics i humans, les memòries i contestacions efectuades per les Junes Municipals són una font de primera magnitud a l'hora de valorar i cercar explicacions als processos emigratoris a Mallorca a finals del XIX. De les afirmacions contingudes en aquests documents podem extreure una diversitat de causes i de factors per explicar l'èxode, reflexions fetes des d'un ampli coneixement del territori per part dels integrants de les Junes que realitzaren els diversos censos entre 1877 i 1920, sobre un espai que els agents censals coneixien perfectament perquè l'havien de recórrer casa per casa per a la inscripció dels habitants.

El cens de 1877

No és fins al cens de 1877 en el qual les autoritats començaren a mostrar el seu interès en un fenomen que un principi semblava que només va quedar circumscrit a algunes localitats de l'illa⁴⁰⁴. Aquesta preocupació, però, aniria en augment a mesura que grups més nombroses de població sortien de les seves localitats d'origen provocant una clara disminució de la població calculada prevista per les autoritats. Com a primer símptoma d'aquesta inquietud es pot veure quan les autoritats de l'IGE demanaren insistentment als responsables dels municipis les causes del major nombre de dones que d'homes (causada per l'emigració exterior) o a l'inrevés, d'homes sobre dones (causada per l'emigració interior) en el cens de 1877.

El primer municipi en el qual es feu una menció clara de l'emigració a l'exterior fou Andratx, on sembla que ja en els anys 70 del segle XIX una bona part dels andritxols partien cap a Amèrica. Aquest fet provocà l'atenció de l'IGE quan detectà un major nombre de dones que d'homes a la localitat; la diferència era de 943 sobre la població de fet. La Junta andritxola contestà que això era degut a l'ofici de mariners de la majoria dels homes absents, i que es trobaven en aquells moments embarcats principalment a ultramar:

“Proviene esta desproporción de ser este pueblo esencialmente marítimo, por cuya razón se dedican muchos de sus habitantes desde sus primeros años a la navegación ya en buques de esta matrícula, ya embarcados en buques de la Capital y aún de otros puertos continentales u ultramarinos. De esto se sigue que en bastante número se establecen muchos hijos del país en diferentes puntos de España, y especialmente en ultramar, viniendo a ser baja de la población de Andratx cuyas bajas no se experimentan en la población de mujeres”.⁴⁰⁵

Així mateix, en una carta dirigida a l'IGE que havia demanat més aclariments sobre els antecedents dels homes absents de la localitat, s'insistia en el fet que la major part d'ells eren mariners que es trobaven navegant: “estos vecinos son esencialmente marineros, y la mayor parte de los que exceden de 14 a 15 años se hallan generalmente

---

⁴⁰⁴ En els anteriors censos de 1857 i 1860 s'ha conservat molt poca documentació interna sobre la seva elaboració i les mencions a fets migratoris són pràcticament nul·les, malgrat ja existia un degoteig continu de mallorquins que sortien fora de l'illa.

⁴⁰⁵ INE. Caixa 107. ARM.

ausentes navegando por la costa de esta isla, continente español, ultramarinos y países extranjeros así de Europa como de América”.⁴⁰⁶

Per altra part, una de les memòries en la qual es donaren unes explicacions més àmplies en el cens de 1877 va ser la de Calvià. En una extensa memòria dirigida a l'IGE feia esment que la població resultant de 1877 era molt inferior a l'esperada si es comparava amb el moviment natural ocorregut des de l'anterior cens de 1860. En aquest sentit, comptant naixements i defuncions, hi hauria d'haver hagut una població de més de tres mil habitants el 1877 i no els 2.577 de la població de fet. També es constatava que la població de dret resultant era molt superior a la de fet i que això era un altre signe per al pessimisme doncs indicava que aquests calvianers, inscrits en el cens però no residents i per tant momentàniament emigrats, amb tota probabilitat no tornarien mai més a la localitat “con la experiencia por testigo”.⁴⁰⁷ Al respecte d'això, la redacció de la memòria feia al·lusió a l'emigració dels joves els quals, una vegada havien partit, aviat prenien la decisió de no tornar: “(...) la emigración es, en este país, su calamidad permanente; y como se deja entender, ausentarse los individuos de menor edad apenas alcanzada la adolescencia, en quienes, si la primera intención es de pronto retorno, cambiase por la contraria una vez alejados del patrio suelo y luego de probados más fáciles y satisfactorios medios de subsistencia”.⁴⁰⁸ A continuació qualificava l'emigració calvianera com a perjudicial perquè es dirigia a l'exterior: al continent americà i a Algèria. Així mateix es constataven algunes conseqüències demogràfiques visibles, com la disminució de matrimonis, l'envelliment de la població o l'abandonament de cases. Acabà l'informe assenyalant algunes de les causes que provocaven aquesta situació com eren la població disseminada i la falta d'unes bones carreteres i vies de comunicació que milloressin les connexions del poble amb Palma i la resta de pobles. La menor fecunditat del sol, ja fos per falta d'explotació o per falta de pluges i la inexistència d'una indústria diferent de l'agrícola, provocaven un “decrecimiento lamentable tratandose de uno de los términos más vastos de Mallorca”.⁴⁰⁹

De manera similar a Andratx, en el municipi de Santanyí va cridar l'atenció de les autoritats el major nombre de dones que d'homes presents en el cens. En la

---

⁴⁰⁶ INE. Caixa 107. ARM.

⁴⁰⁷ INE. Caixa 107. ARM.

⁴⁰⁸ INE. Caixa 107. ARM.

⁴⁰⁹ INE. Caixa 107. ARM.

contestació a l'IGE sobre aquesta realitat s'esmentà l'emigració continua de treballadors en els darrers anys en direcció a Algèria "en busca de pan y trabajo que no tenían en sus hogares" a causa de les males collites experimentades⁴¹⁰.

Sóller fou juntament a Andratx l'altre localitat on l'emigració adquirí grans proporcions ja en els anys 70 dels segle XIX. Així, en la memòria del cens de 1877 es va explicar aquest fet a partir de la crisi agrària i industrial que patí la vall de Sóller des dels anys 60 del segle XIX. A més a més, les intenses relacions comercials amb França feu que bona part dels sollerics passessin llargues temporades al país veí durant la campanya de la producció de la taronja. Altres sollerics passaven a Amèrica amb la qual cosa, ja des de bon començament fou un dels pobles que més emigrants va enviar fora de Mallorca. En aquest sentit, i en contestació al requeriment de l'IGE sobre les causes del major nombre de dones que d'homes, en l'escrit de la Junta Municipal s'explicava l'emigració a Amèrica i França:

"Como era de prever ha sido notable la diferencia entre los varones y las hembras en la población de derecho y mucho más en la de hecho, debida indudablemente en la primera a la gran emigración de jóvenes para América en busca de fortunas y su establecimiento en las Antillas de donde regresan solo unos pocos de los que la alcanzan y casi ninguno de los que permanecen en la indigencia. Debe la segunda y en parte también la primera a la falta de recursos propios de esta localidad que ha visto perecer la mayor parte de su riqueza territorial durante los últimos quince años y de caer su industria, efecto de todo lo cual es la gran emigración a Francia para cuya nación salen anualmente centenares de varones, permaneciendo allí una larga temporada en la época de la cosecha de la naranja que puede decirse se halla en su apogeo en diciembre, enero i febrero, hechos que como públicos y notorios no solo en esta localidad sino también en toda la isla, habiendo tenido ocasión de observar la Diputación Provincial al ingresar los cupos de quintos en caja y las autoridades y funcionarios que han intervenido en el despacho de individuos para salir de la isla".⁴¹¹

A la memòria del cens de població de la Junta Provincial de Balears de 1877 s'analitzà de manera general els fets demogràfics detectats amb la realització del cens.

---

⁴¹⁰ Segons una carta datada l'1 de juny de 1881. INE. Caixa 108. ARM.

⁴¹¹ INE. Caixa 108. ARM.

Es feu esment a l'emigració exterior, especialment de l'illa de Menorca i Eivissa, cosa que havia impedit un major creixement de la població balear “por esta emigración continua a las Américas que fueron españolas y a la colònia francesa de Argel, hacia las cuales la falta de trabajo y subsistencia empujan al proletariado balear”.⁴¹² Tot i la disminució de les illes menors i d'algunes localitats de Mallorca, la Junta es felicitava de l'augment registrat a Manacor, perquè havia arribat als 15.000 habitants. Posteriorment tornava a esmentar el cas de la vall de Sóller i la crisi agrària provocada per la malaltia dels tarongers i, per il·lustrar la disminució de la riquesa patida a la localitat, s'indicà el cas d'un propietari els horts de taronges del qual, que li havien produït per terme mig tres mil pessetes anuals, ara es veia obligat a treballar de jornaler fora del seu terme municipal⁴¹³.

En un Dictamen datat el 20 de juliol de 1881 per contestar a les observacions efectuades per la Direcció General de l'IGE, es feren alguns comentaris sobre la presència de major nombre de dones que d'homes a les localitats de Palma, Andratx, Sóller i Estellencs. Aquest fet es relacionava amb l'ofici de pescadors i de mariners de molts homes joves, obligats a passar llargues temporades fora de les seves llars navegant, cosa que considerem que estava estretament relacionat amb l'emigració exterior, malgrat no s'esmentés com a tal a la documentació. També s'esmentaven els municipis de Santa Margalida i Campos, a més del ja citat de Santanyí, com a localitats amb emigració a l'Alger “motivada por las malas cosechas y consiguiente falta de trabajo”.⁴¹⁴

El 1881 la Direcció General de l'IGE des de Madrid va ordenar l'elaboració d'una enquesta sobre la magnitud i les causes de l'emigració interior i exterior a les Balears, cosa que indicava la inquietud i preocupació creixent de les autoritats davant un fenomen en alça i que cada vegada anava cobrant més importància. En aquest sentit, l'Oficina de Treballs Estadístics radicada a Palma demanà dades sobre l'emigració a diverses institucions com el Govern Civil, la Diputació Provincial, l'Ajuntament de Palma, la Comandància de Marina, la Real Audiència o la Societat Econòmica de Amigos del País, entre d'altres. D'aquests informes hem localitzat l'interrogatori que

---

⁴¹² INE. Caixa 109. ARM

⁴¹³ INE. Caixa 109. ARM.

⁴¹⁴ Dictamen de la Comisión nombrada por la Junta provincial del Censo de las Islas Baleares contestando al pliego de observaciones fecha de octubre de 1879 enviado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. INE. Caixa 110. ARM.

s'envià, per conducte del Govern Civil, a la Societat Econòmica d'Amics del País. Estava format per cinc qüestions i probablement fou el mateix interrogatori que s'envià a tots els municipis de les Illes des de l'Oficina de Treballs Estadístics en virtut d'una Real Ordre del 16 d'agost de 1881.⁴¹⁵ Per a la Societat no existia una emigració sistemàtica, sols en alguns pobles més castigats per la sequera, i era protagonitzada per homes que es dirigien a Algèria i Amèrica, desconeixent per complet la seva importància numèrica. Sobre les seves causes, s'insistia en la manca de treball que les sequeres ocasionaven en el camp. Com a solució proposava l'explotació i colonització de noves terres, amb carreteres i canals de reg. Finalment la Societat manifestava que no tenia notícies de l'existència d'agents d'emigració.

Del qüestionari que s'envià a tots els ajuntaments de les Illes, tampoc es pot conèixer el número d'emigrants. Això fou causat pel desconeixement per part de les autoritats municipals i que en aquells moments encara no existia un estadística de l'emigració com tal. Així i tot les respostes són prou indicatives des del punt de vista qualitatiu per les explicacions proporcionades sobre l'existència o no d'emigració i les seves causes, malgrat que aquestes explicacions fossin molt breus en la majoria dels casos. Tot i això, a l'informe general confeccionat en base a la recopilació de les contestacions dels pobles podem veure un element nou que s'esmentà com a motiu. Aquest era la crisi en la indústria de la sabata menorquina, cosa que obligà a alguns dels seus treballadors a emprendre el camí de l'emigració. Aquest fet també podria haver afectat per extensió als sabaters de Mallorca, com s'especificà en el cas concret de Palma.

---

⁴¹⁵ En concret l'interrogatori era el següent: "1º Los habitantes de esta provincia ¿emigran sistemáticamente fuera del territorio español? En caso afirmativo ¿a qué países se dirigen? Cuál es el número anual de emigrantes, clasificándolos por sexos y edades (...) 2º ¿Qué causas han producido la emigración en esta provincia y cuales han contribuido a desarrollarla? 3º Los habitantes de esta provincia ¿se dirigen a otra de España en busca de trabajo? En caso afirmativo señalar las épocas y condiciones de ese movimiento y la preferencia que pueden dar a la emigración al extranjero. En caso negativo, indicar las razones que impiden la salida de trabajadores de esta provincia para otras de España 4º ¿Qué medios podrán contribuir a contener o a variar la corriente de la emigración? 5º ¿Existen agencias de emigración en esta provincia? En caso afirmativo ¿Cuáles son las ventajas y garantías que ofrecen a los emigrantes? SEMAP. Caixa 27/61. ARM.

Específicament s'esmentà l'emigració a l'estranger en les contestacions de Binissalem⁴¹⁶, Calvià, Palma⁴¹⁷, Santanyí, Sineu⁴¹⁸ i Sóller tot i que es considerava que aquesta era de poca importància en el conjunt de les Balears, llevat de Menorca⁴¹⁹.

Finalment, coneixem un altre informe elaborat per Francisco Manuel de los Herreros que, en qualitat de membre de la Junta Provincial del Cens de Balears, dirigí a la Direcció General de l'IGE. En aquest document, signat el gener de 1881, en una època que podem considerar com a pre estadística, es lamentava de la falta de dades i de no poder donar xifres més precises sobre la quantia de l'emigració a les Balears, doncs el control de la sortida d'emigrants encara no estava establert a l'Estat espanyol. En l'escrit insistia en la poca importància de l'emigració exterior a les Balears. Segons l'autor, l'augment de les xifres de població que havien registrat tots els partits judicials, excepte el de Maó, en els censos de 1860 i 1877, així com el que es realitzà en una època més llunyana com fou l'any 1784 així ho corroboraven.

Quant a les causes de l'emigració exterior, seguia considerant els mateixos arguments que ja s'havien exposat en diferents informacions: la crisi conjuntural de la indústria de la sabata i les crisis agràries provocada per plagues o sequeres. Afegia però, que l'emigració afectava especialment a aquell sector de la població format per les famílies més nombroses, el sosteniment dels membres de la qual era més difícil per part dels treballadors assalariats:

---

⁴¹⁶ "...que las causas y efectos de la emigración e inmigración provienen de la industria, comercio y agricultura que han obligado a varios vecinos a trasladarse de este a otro pueblo de la provincia o del reino y viceversa y algunos de ellos al extranjero". INE. Caixa 260. ARM.

⁴¹⁷ "...por noticias extraoficiales tiene conocimiento la Alcaldía que viene observándose cierta emigración en su mayor parte de la clase trabajadora perteneciente a la industria de zapateros y jornaleros del campo que lo efectúan con destino a Argelia y América en busca de trabajo o de mejor fortuna no constando a la Alcaldía que la emigración indicada obedezca a instigaciones o promesas de agente alguno".

⁴¹⁸ "...durante el período 1878-81 han abandonado esta localidad 17 personas dirigiéndose a la América del Sur en busca de fortuna unos y los otros en busca de trabajo que escaseaba en dichos años"

⁴¹⁹ L'informe signat el juliol de 1883 pel Cap de Treballs Estadístics deia: "La emigración solo reviste carácter de tal en algunas poblaciones de la isla de Menorca y en tres de las de Mallorca (...) la crisis del calzado a las Antillas es otra de las razones de la emigración de Menorca. Los calzados de dicha isla no se solicitan tanto por los compradores a consecuencia de haberse desacreditado los géneros y esto ha ocasionado el cierre de muchos talleres (...) La emigración de Santanyí (...) por falta de trabajo para ocupar los numerosos braceros que con sus familias van a buscar a la Argelia el bienestar que no encuentran en su país. Muy pocas personas han emigrado de Sineu dirigiéndose a Montevideo y Buenos Aires a causa de la pertinaz sequía experimentada en dicha localidad en años anteriores...en otro tiempo el fértil valle de Sóller también ha visto...emigrar los naturales a Argel por la falta de recursos ocasionada por una enfermedad que se ha desarrollado en los naranjales (...) y que en poco tiempo ha destruido extensas propiedades. Aunque se han dedicado con ahínco a buscar la causa de dicha enfermedad no ha sido posible encontrarla (...) dicha emigración se nota principalmente del año 1878 al 79 (...)". INE. Caixa 260. ARM.

“Las causas principales, casi me atrevería a decir únicas de la emigración, son aquí generalmente la falta de trabajo que a veces se experimenta en algún ramo de industria, que habiendo tomado gran vuelo, viene luego a decaer por alguna circunstancia extraordinaria, como aconteció recientemente a la fabricación de calzado por haberse interrumpido o disminuido la exportación de este artefacto a América y la escasez o falta de medios de subsistencia en algunas familias que por componerse de muchos individuos, no pueden ver satisfechas todas sus necesidades con el jornal de los que son aptos para el trabajo, o la triste situación a que se ven reducidas otras, especialmente de la clase labriega, cuando por efecto de repetidas y pertinaces sequias o de alguna plaga, vienen a perderse una o más cosechas sucesivas o a quedar destruidos los plantíos como aconteció con los naranjales de la antes rica huerta de Sóller y en época anterior con los viñedos de la mayor parte de Mallorca todavía no bien repuestos del daño que les causó el Oidium.”⁴²⁰

A continuació afirmava a l'informe que desconeixia l'existència d'agents o societat que reclutessin homes o famílies per desplaçar-se a l'estranger i negava que “el espíritu aventurero”, com s'assenyalà en nombroses ocasions al llarg del XIX per part de les autoritats i observadors del fenomen, fos el motiu que impulsés als illencs a sortir a l'exterior. Al contrari, deia a l'informe, els habitants de les Illes es caracteritzaven per un arrelament i estimació cap a la seva terra que els feia renunciar als possibles avantatges del seu trasllat a l'estranger⁴²¹. No obstant això, reconeixia com l'efecte de les cadenes migratòries, amb la crida que parents i amics feien des de l'estranger, constituïen un poderós al·licient per a l'emigració per aquells no tant afectats per la nostàlgia⁴²². En relació a la particular enyorança que mitigava els desitjos d'emigrar, la

---

⁴²⁰ INE. Caixa 260. ARM.

⁴²¹ En relació a això l'informe deia: “...los [naturales] de estas islas se hacen notar más bien y se han distinguido siempre por un tenaz apego o entrañable cariño al suelo donde nacieron, causa de que muchos renuncien a las ventajas con que se les brinda en otras partes y de que otros, por no poder soportar la nostalgia que se apodera de ellos al establecerse en extrañas tierras, vuelvan apresuradamente a su patria, sacrificando el anhelo de volver a verla todas las ventajas que allí habían adquirido y a fundada esperanza de labrar una considerable fortuna en poco tiempo”

⁴²² A l'informe de Francisco Manuel de los Herreros, podem veure com el sentiment de privació relativa d'aquells que no s'havien mogut del seu lloc de residència, degué tenir un paper destacat en comprovar el progrés dels emigrats: “Lo único que podría haber influido en algunos, no tan encariñados con el país natal, será la prosperidad alcanzada por los parientes o amigos en las regiones donde fuesen a establecerse y las noticias o excitaciones que de ellos reciban, nunca sugeridas estas por un interesado espíritu de

memòria del cens de 1877, uns anys abans de l'informe de Manuel de los Herreros, també en feu referència, per explicar els pocs emigrants de les Balears, quan afirmava: “por lo que toca a residir en el extranjero, muy pocos son los que abandonan el suelo que les vio nacer, para buscar lejos de la patria mejor fortuna y solo 117 habitantes se hallan en este caso lo cual indica que esta provincia puede atender a la subsistencia de todos sus habitantes y además prueba el cariño característico de los isleños a su país natal”⁴²³. Pot ser aquesta xifra sols feia referència als habitants de dret absents i no als que ja s'havien donat de baixa en els padrons. Prova de la poca exactitud de la memòria la trobam en el cens de Calvià de 1877 que, sols en aquest document, es comptabilitzaren 53 individus residents a l'estranger.

Com a mostra que el moviment d'habitants a l'exterior anava en augment fou la preocupació de les autoritats sobre l'incipient trasllat de contingents de població a terres estanyes, que va quedar plasmat en la publicació, el 1882, del *Dictamen sobre las causas y origen de la emigración en las provincias de Baleares y Canarias*, probablement basat en part en les informacions recollides de particulars, dels ajuntaments i d'altres institucions que hem esmentat. Es proposaven mesures per pal·liar la sortida de jornalers com la rebaixa d'imposts, l'augment de salaris i el foment de la indústria del calçat a Balears, entre d'altres. Sobre l'emigració a Algèria cal ressaltar el fet que la presència de mallorquins cridava a altres mallorquins i com la força de l'exemple més o menys exitós dels emigrants funcionava com un poderós estímul per a que altres se sumessin al contingent dels qui ja residien a la colònia francesa.⁴²⁴

Quant a l'emigració interior, en el cens de 1877 algunes de les referències documentades sorgiren com a conseqüència de les reiterades peticions d'explicacions que feia la Junta Provincial als municipis de la major presència masculina domiciliada sobre la femenina. Aquest fet responia a un tipus de migració interior de llarga tradició consistent en el desplaçaments de dones de l'àmbit rural humil cap a Palma. L'objectiu

---

propaganda, sino muchas veces o por mejor decir hasta ahora siempre por el deseo de tenerlos a su lado o de que participen de su bienestar, siguiéndoles por el camino que les condujo a mejorar de fortuna”.

⁴²³ INE. Caixa 110. ARM.

⁴²⁴ “(...) al emigrar a las costas de Argelia, lo hacen porque allí existe una colònia numerosa de mallorquines, y porque encuentran allí más elementos de vida, ya dedicándose a la explotación de tierras, ya tomando en arriendo grandes porciones de terreno, con lo que algunos han formado en poco tiempo un pequeño capital y con el han regresado a su patria para alarmar a los pobres labradores, que, estimulados de este modo, corren a extranjero suelo en busca de una fortuna soñada para la mayoría de los emigrantes”. DÍAZ Y PÉREZ, Nicolás (1882): *Dictamen sobre las causas y origen de la emigración en las provincias de Baleares y Canarias*. Madrid: Imp. M. Romero. P. 18.

era entrar a treballar en el servei domèstic, una de les poques sortides laborals existents a falta d'un desenvolupament major de les activitats manufactureres o industrials. Segons el que esmentaren diverses juntes municipals, en els anys immediatament anteriors a l'elaboració del cens de 1877 hi hagué alguns anys de sequera que afectaren amb més o menys intensitat la vida econòmica dels pobles. La conseqüent crisi agrària va fer incrementar el desplaçament de dones des de les localitats més afectades. A Llubí es constatà que unes males collites provocades per la sequera obligaren a diverses dones a desplaçar-se a Palma per fer de criades. Aquest mateix fet s'esmentava a Campos, on hagueren de patir collites casi nul·les durant 5 anys, fet pel qual dones fadrines, casades i viudes s'establiren com a criades a la Capital "para ganar el sustento para sí y su familia con objeto de hacer más llevadera la mísera situación de éstos vecinos durante aquellos años"⁴²⁵. A Felanitx, el batle informava que les dones de classe treballadora abandonaven la seva casa per anar a Palma ja que preferien el servei domèstic que el treball en el camp. En una carta de la Junta de Santanyí datada el juny de 1881 deia que les dones s'absentaven del poble per a la servitud domèstica dirigint-se ja fos a Palma ja fos a altres localitats per la impossibilitat de subsistir a la major part de les seves cases.⁴²⁶ En una altra comunicació de Costitx, datada el mateix any, s'informava per explicar la major presència de dones domiciliades absents que "salen muchas mujeres para criadas y pocos hombres". A Algaida també es deia que "muchas mujeres pasan a la capital a servir como criadas".⁴²⁷ Desde Santa Maria s'informava que de 32 dones que figuraven com a absents domiciliades, n'hi havia 17 que treballaven en el servei domèstic a Palma. En una altra comunicació de Sineu s'indicà, a més del servei domèstic, la feina com a dides d'algunes dones, per explicar la baixa. Es feu constar un cert to pejoratiu per a aquelles que havien abandonat la localitat per aquest motiu: "no se me ocurre otro motivo sino las muchas sirvientas que residen en Palma y otras poblaciones y las no pocas amas de leche que atraídas por la comodidad y el cebo de la ganancia dejan sus propios hijos y van a criar los extraños en distintas localidades".⁴²⁸ En l'apartat de les professions del cens de 1877, en el conjunt de Mallorca hi havia 3.654 persones dedicades al servei domèstic, un 62,6% de les quals eren dones.

---

⁴²⁵ INE. Caixa 107. ARM.

⁴²⁶ INE. Caixa 108. ARM.

⁴²⁷ INE. Caixa 107. ARM.

⁴²⁸ INE. Caixa 108. ARM.

Com hem comprovat, el trasllat de població a llocs distints del lloc de naixença per l'interior de Mallorca, tenia com a punt de destinació principal la Capital. Tot i això, en principi aquests efectius no degueren ser gaire nombrosos⁴²⁹. Però algunes localitats sí que tingueren un protagonisme més destacat perquè experimentaren desplaçaments d'efectius més nombrosos. A l'informe que envià la Junta Municipal de Lluçmajor veiem com afectà de manera important al recompte del cens d'aquella localitat. Després de comparar els resultats que donà el cens de 1877 amb el del cens de 1860, es comprovà un estancament de la població que sols havia augmentat lleugerament en 17 anys. La Junta va elaborar una extensa explicació que, juntament amb la de Calvià, és de les més precises que s'han documentat pel cens d'aquell any. En l'informe es pot comprovar com, el desplaçament d'individus a la barriada propera a Palma del Coll den Rabassa per fer feina en l'extracció de marès, on podien obtenir salaris més elevats, va fer minvar la població de Lluçmajor. Al mateix temps, el desplaçament a la capital d'altres efectius demogràfics per treballar a la indústria o en el servei domèstic contribuí a aquest estancament. La falta de perspectives laborals diferents a l'agricultura, com també s'indicà a l'Ajuntament de Sencelles, i la sequera dels anys anteriors al cens, causaren els desplaçaments de població. Les informacions procedents de Lluçmajor constitueixen un clar exemple de l'èxode rural cap a les barriades del voltant de la capital o dins la ciutat mateixa, mostrant d'una manera evident que sectors de la pagesia es trobaven en una situació precària i cada vegada més dura si no es mudaven de localitat. En paraules de la Junta de Lluçmajor, l'estancament de la població era a causa de:

“(…) la emigración continua de los dos sexos. Los trabajadores de Lluçmajor se ocupan en un gran número en la explotación de las canteras de piedra arenisca, vulgo marés, que abastecen las obras de la capital, situadas en la vasta costa marítima que empieza en el sitio llamado Coll den Rabassa i Torre den Pau del término de Palma y termina en el Cap Blanc del distrito de esta villa, atraídos por el aumento de jornal que perciben sobre él de los trabajadores del campo. Viven generalmente la mayor parte de ellos dentro de chozas construidas al lado de las canteras que explotan, o dentro de las

---

⁴²⁹ A la memòria general del cens de 1877 es va afirmar el següent: “En cuanto a la residencia habitual de los habitantes, se nota que casi todos permanecen en el pueblo de su naturaleza y una pequeña parte habita otro término municipal que con raras excepciones es Palma que por ser capital reclama un mayor número de brazos para las artes, la industria, el servicio doméstico, etc”. INE. Caixa 110. ARM.

mismas canteras, sin tener domicilio fijo y acudiendo al punto más cercano para proveerse de las necesidades de la vida. La población nómada del Coll den Rabassa y de sus inmediaciones casi toda ella hija de Lluçmajor, es una prueba, que puede confirmar nuestras observaciones; y ella por una parte, y por otra el número de sirvientes de uno y otro sexo, colocados en la capital, y el de los que dedicándose a un arte u oficio, menos penoso y de más ligero que el del campo, abandonan su pueblo natal estableciéndose en el que encuentran trabajo, son los que forman el núcleo que absorbe el aumento de población. Y esto se comprende fácilmente: Lluçmajor no puede facilitar a sus hijos más trabajos que el del campo, porque no explota industrias fabriles, ni más artes y oficios que los puramente necesarios; y los que quieran dedicarse a éstos, emigran a los puntos donde se explotan, olvidándose por completo del pueblo que les vio nacer. Así es que la agricultura lucha desesperadamente con la falta de brazos, falta que se hubiera dejado sentir más y más en otros dos últimos años, si una pertinaz sequía no hubiese paralizado los trabajos agrícolas, privando al propietario de la mejora de sus fincas. Estas y no otras, a juicio de esta Junta son las causas de que la población de Lluçmajor no vaya en aumento progresivo, contando hoy el mismo número de habitantes que contaba hace diez y siete años”.⁴³⁰

Per altra part, constatem com a Sencelles s’assenyalà que l’agricultura, única activitat econòmica existent, era insuficient per donar feina a l’excedent de mà d’obra per manca d’alternatives laborals: ”Sancellas carece por completo de industria fabril o comercial y por consiguiente no sostiene más brazos que aquellos que necesita el laboreo de la agricultura; emigrando periódicamente la parte excedente en busca de ocupación, bien sea a la capital, bien a otros pueblos cuyas industrias ofrecen mejor remuneración a su trabajo”.⁴³¹ Aquest fet el podríem relacionar amb una de les causes clàssiques que s’ha atribuït per explicar l’emigració massiva a Europa durant el segle XIX, com fou el desfasament existent entre l’augment de la població i els recursos existents.

---

⁴³⁰ INE. Caixa 107. ARM.

⁴³¹ INE. Caixa 108. ARM.

Les informacions procedents d'Alcúdia i Escorca ens il·lustren sobre un altre tipus de desplaçament per l'interior de Mallorca que fou molt comú com eren aquells efectuats per arrendataris i treballadors de les possessions. Era molt habitual que aquests desplaçaments afectessin en major nombre a aquells individus que vivien entre localitats veïnes. La major proximitat geogràfica facilitava els trasllats i els intercanvis de tot tipus essent un dels principals la mudança o el desplaçament d'individus d'un poble limítrof a un altre. Ja a 1877 trobam documentada la circumstància de pollencins que administraven finques a Alcúdia i habitants de Selva que treballaven a les possessions d'Escorca. L'informe de la Junta d'Alcúdia ens revela que moltes finques del ponent del municipi eren gestionades i treballades per gent natural de Pollença i Sa Pobla:

“(…) verificada la inscripción en la noche del día 31 de diciembre de 1877 (...) sucede, que las familias que habitan en los predios de la parte Oeste de esta ciudad, en cuyo lugar existen todos los del distrito, aunque empadronados aquí, son naturales y tienen casa abierta en los pueblos limítrofes de Pollensa y La Puebla; y teniendo la costumbre en semejantes festividades, de parar allí los sábados por la tarde, con el objeto de oír misa, proveerse de comestibles y efectos necesarios para el inmediato consumo y perentoria necesidad, quedando únicamente en la casa rural uno que otro hijo varón, con los pastores y criados de labranza”.⁴³²

En el cas del municipi d'Escorca, en el Dictamen de la Comissió nomenada per la Junta Provincial del Cens de Balears, hagué d'explicar la baixa de la població detectada respecte de l'anterior cens. Primerament s'indicà a la Direcció General de l'IGE les peculiars característiques d'aquest municipi de la Tramuntana, format per habitants de les possessions i del Santuari de Lluc, a més a més de no tenir cap nucli de població consolidat⁴³³. Posteriorment es va destacar el fet que la disminució de contractes d'arrendament a possessions respecte de 1860, en nombre de set o vuit, bastava per ocasionar la disminució de població. La partida dels amos suposava també que amb ells marxaven la seva família, més o menys nombrosa, a més d'altres

---

⁴³² INE. Caixa 107. ARM.

⁴³³ En concret, el Dictamen descrivia el municipi de la següent manera: “La comarca es una de las más extensas de Mallorca, país montañoso cubierto en gran parte de bosques y espesos matorrales, se halla dividida en predios de gran cabida, pocos en número relativamente a la superficie total del distrito, y su vecindario lo forman los moradores en esos predios y en el antiguo Colegio y Santuario de N^a S^a de Lluch resto estos últimos de una comunidad de varones en remotos tiempos instituida para el servicio del culto y la enseñanza de cierto número de niños pobres”. INE. Caixa 110. ARM.

treballadors. A la vegada aquestes possessions, la majoria en mans de propietaris forasters, passaven a ser cultivades per un simple majoral o mosso de llaurança, ajudats per alguns jornalers provinents, com el propietari mateix, dels pobles limítrofs. Finalment el Dictamen, per mostrar la variabilitat de les xifres de població d'Escorca, posava de manifest l'alça i la baixa que havia experimentat el municipi al llarg dels segles XVIII i XIX.⁴³⁴

Un altre tipus d'emigració interior que podem distingir en aquesta primera etapa va ser la realitzada entre illes, en concret cap a Menorca. Tot i que aquesta illa es trobava afectada per un intens corrent emigratori a Algèria, va registrar l'arribada d'un important contingent de treballadors a causa de la necessitat de mà d'obra per construir la fortalesa d'Isabel II a Maó. Paradoxalment, l'emigració menorquina era tan intensa que fins i tot va motivar la intervenció de les autoritats per intentar aturar-la o mitigar-la, sense resultats visibles, mitjançant la rebaixa en les contribucions industrials i de consums⁴³⁵. A la memòria sobre el cens de 1877 es constata el fet que les obres per construir la fortalesa a Maó, en el seu apogeu entorn de 1860, havien provocat un augment del cens amb l'arribada de nombrosos treballadors i les seves famílies procedents de Mallorca, Eivissa i també de la Península, augment que ara ja no existia per una minva en les obres. Així en la memòria es deia que:

“Al verificarse el recuento de 1860 las obras de la fortaleza de Isabel II se hallaban en su mayor grado de desarrollo y lo mismo en esta villa y de la de Ibiza que de las provincias meridionales de la Península acudían presurosos maestros, oficiales y peones o albañiles, picapedreros y otros muchos artesanos de oficios asimilables a quienes brindaba el subido jornal que se les ofrecía, y no solo ellos sino sus familias vinieron a dar creces a la cifra que resultó del censo de aquel año”.⁴³⁶

Per altra banda, a les contestacions dels pobles a l'interrogatori sol·licitat el 1881, podem conèixer algunes localitats com Búger i Inca que enviaren efectius a Menorca per treballar a les obres de la fortalesa. A més a més, de les comunicacions que

---

⁴³⁴ INE. Caixa 110. ARM.

⁴³⁵ Sobre aquesta rebaixa la memòria del cens de 1877 sobre Menorca deia: “En vano procura el gobierno atajar el torrente irresistible de la emigración rebajando para aquella localidad los tipos del impuesto de consumos, conocido como es la debilidad de su capacidad contributiva; en vano entiende igual beneficio a su favor por lo que atañe a la contribución industrial”. INE. Caixa 109. ARM.

⁴³⁶ INE. Caixa 109. ARM.

s'enviaren a les autoritats, ens assementam d'un altre motiu que es va al·legar per explicar la baixa en els padrons respectius com fou el desig d'habitar les colònies agrícoles i aconseguir un jornal superior.⁴³⁷ Aquest darrer motiu va ser un dels que més es repetiran per explicar les causes de l'emigració a Mallorca, tant per part dels municipis com de les autoritats provincials.

Sobre l'emigració des de les Balears cap a la Península aquesta era inexistent, segons va manifestar la Societat d'Amics del País a un interrogatori demanat pel Govern Civil el 1881 i que això era degut a "la demanda constante de brazos para la agricultura que en estas islas se observa, fuera de las épocas anómalas indicadas", en referència això darrer, a les sequeres que provocaven l'efecte contrari: l'absència de treball⁴³⁸. De la mateixa manera, la immigració cap a les Balears, si exceptuem els militars i funcionaris també era considerada inexistent⁴³⁹. La crisi momentània del sector del calçat s'assenyalà, aquesta vegada com a causa d'emigració interior, d'Artà cap a Palma.⁴⁴⁰

Com hem vist anteriorment amb el cas del mariners i pescadors o els treballadors que es desplaçaven a les possessions des de pobles veïns, el tipus de feina que realitzaven determinats individus també era al·legat per justificar la baixa en els padrons. D'aquesta manera, a Bunyola, municipi caracteritzat perquè moltes famílies es dedicaven a l'elaboració de carbó vegetal s'indicà que, d'aquells grups que cada any es traslladaven fora de la localitat per llargues temporades, una part no tornava en aconseguir una sèrie d'avantatges, com tributar menys per l'impost de consums⁴⁴¹.

---

⁴³⁷ En el cas d'Inca s'informà "...que las causas de emigración de los pocos que la han efectuado, son desconocidas; si bien se sabe, que unos se hallan establecidos trabajando en la isla de Menorca y otros en la nueva colonia llamada la Devesa término de la villa de Artà en esta Isla; con el solo objeto, según se cree, de ganar un jornal superior que se gana en esta población". En sentit semblant, l'Ajuntament de Búger digué que: "que en 1879 hubo empadronamiento rectificándolo en los años 1880 i 1881 observando en esta localidad una emigración vaciándose de domicilio que lo han hecho en su mayor parte en el distrito municipal de la Puebla, utilizando los beneficios que concede la ley Colonias establecidas en aquel distrito; y algunos aunque pocos la han rectificado en el castillo de la Mola de Mahón en virtud de las obras que se ejecutan en la referida localidad". INE. Caixa 260. ARM.

⁴³⁸ SEMAP. Caixa 27/61. ARM.

⁴³⁹ "Inmigración del exterior no existe en esta provincia debido principalmente a su situación geográfica". INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴⁰ Una carta del batle d'Artà datada el 1882 explicava la baixa del padró registrada: "...por la baja ocasionada por varias familias que tenían su residencia en este pueblo dedicadas a la confección de calzado para el embarque, y que habiendo paralizado la expresada industria, regresaron a la Capital, punto de su anterior residencia". INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴¹ El 1883 el municipi de Bunyola parlant de l'emigració i immigració al poble informà que "...de estos vecinos que trabajan fuera de esta población, casi todos los años hay algunos que se hacen vecinos de la localidad en donde tienen trabajo, si este es de larga duración, a causa seguramente de librarse por este medio del alquiler de casa y de las cargas o impuestos que rigen en esta población ...y que los que se

Aquesta darrera circumstància, ens dur a introduir un altre dels motius que fou freqüentment citat a la documentació de l'època com a causa d'emigració: evitar pagar el tribut de consums⁴⁴².

A petició de la Direcció General de l'IGE, l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma instà a tots els Ajuntaments de les Balears a informar de les alteracions detectades en el padrons de població entre 1878 i 1881⁴⁴³. Sols 33 Ajuntaments tenien el seus padrons al dia com obligava la recentment aprovada Llei municipal. El 1878 experimentaren baixa en la seva població 7 Ajuntaments de Mallorca. El 1879 s'augmentà a 12 i el 1880 foren 10⁴⁴⁴. Entre aquests cal destacar les localitats de Búger, Felanitx i Santanyí que presentaren baixa de població consecutivament al llarg dels tres anys. En aquest sentit causà estranyesa la pèrdua de població de Felanitx, la tercera localitat en importància numèrica de Mallorca, ja que es considerava econòmicament pròspera per la seva intensa activitat en l'exportació de vins a França a través de Porto Colom. Per aquest motiu, es considerava que l'Ajuntament practicava l'ocultació de població, negada pel batle de la localitat que al·legava la sequera d'anys anteriors com a causa d'una petita emigració. En referència a això l'informe deia:

“Hay que hacer notar que Felanitx presenta baja en el número de habitantes en todos los años correspondientes al período que se considera y que es la población de la isla de Mallorca tercera en importancia y la que se halla en mayor grado de prosperidad, particularmente respeto de su agricultura por exportar a Francia grandes cantidades de vinos que es la principal riqueza de dicho país. Esta exportación se verifica por el Puerto Colom, declarado recientemente de interés general por su importancia. Actualmente se proyectan la construcción de una vía férrea (...) lo dicho basta para dar a conocer el estado prospero de Felanitx y la casi seguridad de existir ocultación. A pesar de lo expuesto el alcalde de dicha villa me

---

establecen en esta villa son los forasteros que hayan tomado algún predio en arrendamiento”. INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴² A Establiments la comunicació datada el juliol de 1883 deia el següent: “La exigua emigración que resulta en esta localidad, depende de estar este pueblo rodeado del término municipal de Palma, y siendo en este tan crecidas las cargas municipales, para librarse de pagar la contribución de consumos pasan a morar en dicho término de Palma...”. INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴³ Informe relativo a los resultados sufridos en la población de los Ayuntamientos de esta provincia durante el período 1878-81 y a la emigración e inmigración”. INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴⁴ El 1878 tenien baixa en la població Banyalbufar, Búger, Felanitx, Fornalutx, Sa Pobla, Puigpunyent i Santanyí. El 1879 foren Búger, Calvià, Campanet, Costitx, Establiments, Felanitx, Lluçmajor, Montuïri, Santa Eugènia, Santanyí, Selva i Sóller. El 1880 foren Artà, Binissalem, Búger, Bunyola, Felanitx, Fornalutx, Santanyí, Selva, Sóller i Son Servera.

manifiesta que existe pequeña emigración y que es ocasionada por la sequía de años anteriores. Creo no obstante que la emigración es nula y que emigran allí de otros pueblos en busca de trabajo”.⁴⁴⁵

Una vegada que l’Oficina de Palma tingué en el seu poder les dades dels pobles, s’elaborà una quadre amb les causes de l’emigració interior. Al·legaren “por mejorar fortuna” els pobles d’Andratx, Búger (a Sa Pobla i Maó), Calvià (a Palma), Costitx, Deià, Inca (A Menorca i a la Devesa d’Artà), Lluçmajor (Al Coll den Rabassa i Palma), Manacor (A la Colònia de Sant Pere d’Artà), Pollença i Lloseta. Binissalem informà d’una imprecisa causa com fou la de “por asuntos dels comercio, industria y agricultura”. La recerca de treball fou assenyalada per Bunyola, Fornalutx, Porreres, Valldemossa⁴⁴⁶, Estellencs, Santanyí (a l’exterior) i Sóller (a l’exterior). Per la sequera a Felanitx i Sineu, per eximir-se del servei militar a Porreres, per les males collites a Son Servera i Valldemossa i per evitar les contribucions de consums a Establiments. La resta de localitats afirmaven no tenir emigració⁴⁴⁷.

És evident que a finals dels anys 70 i principis dels 80 del segle XIX, com havia ocorregut en diverses ocasions al llarg de la primera dècada del segle, les males collites causades per una climatologia adversa tenien un efecte immediat i devastador en les economies pageses amb més escassetat de recursos i mitjans per viure. A més a més, la demanda de feina en el camp, fora de l’època de les collites més importants, era més aviat escassa. La precarietat s’apoderava de les famílies que depenien del jornal amb la qual cosa l’única sortida possible era abandonar el seu lloc de residència i mudar-se a un altre lloc, ja fos a l’interior o a l’exterior de Mallorca. Un exemple molt il·lustratiu de l’emigració causada per la inexistència d’una agricultura suficientment desenvolupada fou la memòria que envià la població menorquina de Ferreries, i que pot servir per a la resta de localitats amb característiques similars. Així veim com el batle explicava les causes de l’emigració i com aquesta es podria contrarestar amb la introducció de nous cultius:

---

⁴⁴⁵ INE. Caixa 260. ARM.

⁴⁴⁶ En concret a Valldemossa s’al·legà: “...que las causas que han motivado la emigración en esta localidad son efectos de malas cosechas, falta de trabajo, baja del precio del jornal y crecimiento de impuestos”.

⁴⁴⁷ Per exemple la contestació d’Algaida de novembre de 1882 deia: “con motivo de haber mucho trabajo agrícola y a los braceros no faltarles jornal y siendo este a un precio más que bastante regular no ha habido emigración alguna en este pueblo”. De forma similar a Montuiri s’afirmà que: “no existen causas de emigración y de inmigración y los que han dejado de ser vecinos trasladando su domicilio a otras poblaciones son peones camineros que lo hacen por no pagar las cargas municipales y varios colonos que han concluido sus arriendos”.

“(…) pueden reducirse a una sola principal con otras circunstancias que la favorecen, tal es la falta de industrias agrícolas en el país puesto que sus moradores se dedican exclusivamente al cultivo de cereales como trigo y cebada y a algunas legumbres: fácilmente puede comprenderse que si éste único cultivo requiere un número determinado de brazos en la época de preparación y siembra, pasado esta época aquellos brazos no encuentran más ocupación que las obras de conservación y mejora de terreno, y éstas son comúnmente insuficientes para ocupar a todos los trabajadores o jornaleros del campo (...) de aquí nace la necesidad de la emigración mientras no se desarrolle otras industrias por ejemplo del arbolado, plantación de viña y almendras de que carece enteramente en la actualidad (...)”⁴⁴⁸

El cens de 1887

En el cens de 1887 les juntes municipals feren esment en un major nombre d'ocasions a l'emigració exterior com a causa de l'estancament demogràfic, cosa que indica clarament l'increment en la sortida d'individus i famílies de Mallorca respecte de l'anterior cens de 1877. De la documentació analitzada es dedueix un important augment dels desplaçaments de població a l'illa de Mallorca en el decenni de 1877 a 1887, fet que detectaren de seguida els responsables de l'IGE quan es va realitzar la inscripció de veïns en el desembre de 1887 i es compararen les xifres dels dos censos. A partir de l'examen de les diferències, s'obligà a les juntes municipals a fer nombroses rectificacions en els empadronaments generals dels pobles amb l'esperança d'augmentar les xifres inicials o, si més no, s'exigiren explicacions per la baixa en la població calculada probable registrada i, per justificar aquesta baixa, s'obligà a molts ajuntaments a enviar llistes certificades d'altres i baixes en els padrons i s'elaboraren diversos informes sobre l'emigració com els que ja hem exposats. Finalment, i tal i com quedà registrat en la memòria del cens de 1887, la major part dels desplaçaments es conceptualitzaren com a emigració local de tipus domèstic per l'interior de Mallorca o entre illes. A més a més, la realitat del creixement de la població en termes absoluts des del cens de 1860 feia assegurar a les autoritats provincials que l'emigració exterior

---

⁴⁴⁸ INE. Caixa 260. ARM.

entorn del 1887 tampoc era un problema important a Balears⁴⁴⁹. Com s’afirmava a la memòria, després de les oportunes comprovacions, es deduí l’existència d’emigració exterior a Andratx, Fornalutx, Pollença i Sóller, a més de diverses localitats d’Eivissa. Es concretava que els de Pollença es dirigien a Amèrica del Sud i els de Sóller a França i Amèrica.⁴⁵⁰ Sobre la resta de localitats, s’afirmava que la disminució era deguda a l’emigració interior. No obstant això i pel que veurem tot seguit, sembla clar que en aquest informe de caràcter general s’obviava que altres localitats ja registraven la pèrdua d’efectius demogràfics que es dirigien a l’estranger, ja fos a Algèria, a Amèrica o a Europa, segons ja havien informat algunes de les juntes municipals. Malgrat aquesta evidència, en la memòria de Junta Provincial es deia: “En todos los demás pueblos que aparece disminución y que la atribuyen a emigración puede deducirse que la generalidad de los casos no son más que traslados de un termino a otro más favorecidos por el precio de los jornales, impuestos de consumos, etc...”⁴⁵¹ Des dels anys 70 del segle XIX unes poques localitats de Mallorca havien iniciat un camí d’emigració sistemàtica i massiva a l’exterior dels seus ciutadans. A la dècada de 1880 s’anaren incorporant més municipis a aquest procés que aviat es convertiria en un fet generalitzat. La crisi agrària finisecular a Europa entre 1870 i 1880 deixava sentir els seus efectes també a Balears, cada vegada més integrada en els processos i inèrcies que imposava la creixent integració mundial de l’economia. L’increment de les exportacions de productes agrícoles ultramarins, més barats i accessibles per la millora dels transports i la crisi de sobreproducció de l’agricultura europea va provocar una prolongada caiguda de preus.⁴⁵² El 1887 s’informava de l’emigració per falta de treball a moltes localitats de Balears.⁴⁵³ Ja a l’altura d’aquest any la crisi de subsistències era una realitat per a sectors de la població a les Balears amb l’expatriació com a única sortida possible viable, especialment a Algèria i l’Argentina, llocs on se’ls oferien terres noves per colonitzar i poder progrossar:

---

⁴⁴⁹ Sobre el creixement de la població la memoria general deia: “...está conforme con la ley general del movimiento de la población y pone de relieve que por fortuna en esta provincia no hace estragos la emigración como en otros países de España”. INE. Caixa 124. ARM.

⁴⁵⁰ “Los emigrantes se dirigen a Barcelona, en cuyo puerto embarcan para los de América. Para Argel y Francia suelen marchar directamente de los puertos de esta provincia”. INE. Caixa 124. ARM.

⁴⁵¹ INE. Caixa 124. ARM.

⁴⁵² MORRO MARCÉ, Mateu (2017): *L’agricultura...* pp. 9-10

⁴⁵³ “La emigración que tiene lugar por falta de trabajo en muchos pueblos de la provincia, privando con ello á la agricultura de numerosos braceros, se aminoraría, en mi concepto, si por medio de riegos se consiguiese salvar en parte las cosechas de granos que se pierden durante las épocas de larga sequía”. *La crisis agrícola y pecuaria actas y dictámenes de la Comisión creada por el Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis que atraviesa la agricultura y la ganadería* (1887). Madrid: Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra. Vol. III. P. 539

“El porvenir de esta clase tan benemérita es el que nos preocupa, ¿queréis saber cuál es este porvenir si se encarecen las subsistencias y no se le aumentan los recursos? La miseria más espantosa, la emigración, el hambre con todas sus consecuencias y hasta el crimen, pues que de la miseria á él es muy corta la distancia. Estos infelices, careciendo de los medios necesarios de vida, con el más hondo pesar se deciden á abandonar el hogar de sus abuelos y á buscar bajo otro cielo una nueva patria que sea para ellos menos ingrata y más hospitalaria. La Argelia y la República Argentina, cual madres cariñosas, les reciben con los brazos abiertos, y les dicen que en sus campos tendrán siempre un vasto taller abierto á su laboriosidad, y efectivamente tienen allí un salario remunerador que con sus hábitos de orden y economía, no sólo sufraga para atender á sus necesidades, sino que muchísimos de ellos se hacen propietarios más ó menos importantes y reemplazan su vida de miseria por el bienestar. Nuestros braceros irán, pues, á poblar playas extranjeras, á fertilizar suelos extraños, con el noble sudor que la madre patria no supo aprovechar.”⁴⁵⁴

Així mateix, l'informe continuava donant a conèixer el persistent èxode de determinats sectors de la població a finals de la dècada de 1870 amb les següents afirmacions: “De esta provincia, en la que la agricultura dista mucho de estar tan decaída como en otras, se observa una emigración continua, que aumenta cuando hay escasez de trabajo ó sube el precio de las subsistencias. En 1879 de un sólo pueblo de Mallorca emigraron más de 30 familias de braceros. En la Argelia hay una población muy importante formada exclusivamente de baleares, en su mayoría menorquines.”⁴⁵⁵

Amb les dades definitives del cens, 33 localitats a Mallorca presentaren el 1887 emigració més o menys intensa, cosa que implicava que el desplaçament d'habitants ja afectava a la major part del territori de l'illa. Altres 14 localitats registraven un creixement demogràfic superior al creixement natural, el que indicava immigració. Entre aquestes cal destacar Manacor per l'elevada quantitat d'efectius que s'hi desplaçaren, procedents probablement de les localitats veïnes més properes.

---

⁴⁵⁴ *La crisis agrícola...* (1887). Vol. V. p. 750-751

⁴⁵⁵ *La crisis agrícola...* (1887). Vol. V. p. 751

En un document elaborat per l'oficina de Palma de l'IGE sobre les localitats que presentaven baixa en la població calculada probable⁴⁵⁶, veim com totes les juntes municipals al·legaren l'emigració per explicar la disminució, ja fos a altres punts de l'illa, ja fos a l'estranger. En aquest darrer cas al·legaren específicament emigració a l'exterior Andratx, Binissalem, Calvià, Campos, Costitx, Esporles, Felanitx, Fornalutx, Petra, Pollença, Santanyí, Sineu, Sóller, Son Servera i Valldemossa. Tot i això, per la documentació que presentaren els municipis, podem afegir altres localitats que registraren moviments a l'estranger com el cas de Campanet. La resta esmentaren desplaçaments de caràcter interior a altres pobles de Mallorca o a la Capital. Entre les causes que assenyalaren les juntes per explicar aquests fets la majoria al·legaren la falta de recursos. A més d'això, a Andratx es ressaltà la professió de mariners dels absents, a Calvià les males comunicacions del poble amb la capital i a Bunyola les males collites. En tres poblacions es va fer referència al mal repartiment de l'estructura de la propietat com a causa d'emigració, la major part de la qual estava en mans de grans propietaris externs. Fou el cas de Sineu que a més a més indicà els baixos jornals pagats a la localitat. En el poble de Vilafranca es manifestà la dificultat d'adquirir terres en propietat com a causa d'emigració. A Santanyí també s'assenyalà als hisendats forasters que posseïen grans extensions de terres com a causa de la sortida de veïns. Cal destacar el fet que altres localitats de nou informaren sobre la determinació de no pagar l'odiadit impost de consums. Foren els municipis d'Establiments, Pollença i Santanyí. Així mateix els pobles de Pollença i Porreres, davant la baixa de població registrada, afegiren una epidèmia de xarampió que havia provocat nombroses defuncions el 1887.

Mitjançant les relacions d'altres i baixes certificades entre 1878 i 1887 en els padrons que els ajuntaments hagueren d'enviar a la Junta Provincial del cens, podem conèixer d'una manera més àmplia l'abast de l'emigració interior i exterior al llarg de la dècada anterior a 1887. No tots els pobles pogueren enviar llistes certificades, o bé perquè no tenien actualitzats els padrons, o bé perquè desconeixien absolutament el destí dels emigrats i desistiren de realitzar el treball ordenat per la Junta Provincial.

Per localitats, Alaró va enviar una relació d'altres i baixes, resultant un descens de 180 persones en el darrer decenni, sense especificar a quines localitats o països

---

⁴⁵⁶ Document amb la capçalera: "Estado que expresa los distritos municipales que con relación al año 1877 experimentaron baja en el número de habitantes y las causas que la determinaron". INE. Caixa 124. ARM.

havien emigrat. A ulls de la Junta Provincial, la baixa del cens degué quedar justificada perquè el saldo migratori mostrava una disminució similar, de 201 habitants.

La següent població que tingué documentada el moviment de baixes del seu padró d'habitants fou Andratx. Si en el cens de 1877 les autoritats provincials gairebé no feren constar cap dada sobre l'èxode a Andratx, malgrat ja s'hi produïa de manera evident, en el de 1887 es revelà com una de les localitats amb més emigració de Mallorca. Al llarg de les dècades següents la situació no canviaria gaire convertint-se en un dels principals centres emissors cap a Amèrica, especialment a Cuba. En una comunicació datada el 23 de juny de 1888, envià una llista amb 601 baixes al llarg de la dècada anterior i en les quals s'indicava el destí probable. 137 d'aquestes baixes eren a "ultramar", en 2 s'especificava que eren a Cuba, i 111 amb destí ignorat, però que probablement indicaven també un destí a l'estranger. Com podem veure a la taula adjunta, la major part de les baixes (216) assenyalaven Palma com a destí final, mostrant una fort corrent emigratori cap a la capital. Cal destacar el grup que marxà a Barcelona.

Andratx 1887 baixes del padró			
Palma	216	Cartagena	5
Ultramar	137	Cullera	4
Ignorat	111	Maó	3
Barcelona	40	Cuba	2
Alcúdia	23	Felanitx	2
Sóller	10	Saragossa	1
Bunyola	7	Son Servera	1
Calvià	7	Santa Maria	1
Esporles	7	Burgos	1
Estellencs	7	Manacor	1
Pollença	7	Capdepera	1
Puigpunyent	6	Malta	1 ⁴⁵⁷

La junta del cens de Bunyola envià una primera llista amb 139 baixes del padró d'ençà de 1877. Com que la Junta Provincial no quedà satisfeta del resultat -segons el saldo migratori hi havia hagut una baixa de 308 individus- obligà a repetir l'operació per les deficiències detectades amb la qual cosa s'envià una segona relació nominal de 178 emigrants. En aquesta segona però, no es feu constar el lloc de destinació com en la primera. Tenint en compte la primera de les relacions, la majoria de bunyolins figuraven

⁴⁵⁷ INE. Caixa 111. ARM.

com a desplaçats a Palma o a altres localitats de Mallorca, com Binissalem, Artà, Alcúdia, Felanitx i Sóller. Únicament 3 persones canviaren el domicili fora de Mallorca, en concret a Barcelona i no n'hi hagué cap residint a l'estranger.

El municipi de Calvià, com en el passat cens de 1877, continuà mantenint un fort corrent migratori.⁴⁵⁸ En la relació de 372 persones que donaren de baixa del padró sense especificar les altes, l'ajuntament de Calvià no donà cap informació sobre el lloc concret on havien anat a parar aquests emigrants. En canvi a la memòria sí va especificar que el destí dels calvianers desplaçats a l'exterior era Algèria i Argentina, mentres que l'emigració interior es dirigia a Palma. En concret es referia a la tradicional emigració de dones per fer feina en el servei domèstic i la dels homes mariners a l'Arraval de Santa Catalina, populosa barriada i en aquells moments principal nucli de Palma fora de la seves murades.⁴⁵⁹ Reiterant els argument donats a la memòria del cens de 1877, en aquest cas contestant a les objeccions al nomenclàtor de cases i entitats de població, s'insistia en la mala comunicació de Calvià amb la resta de pobles i la capital que impedièn un major desenvolupament econòmic, i amb el presagi que els comptabilitzats absents en el cens, com ja havia succeït en l'anterior, es convertirien en baixa del padró per emigració definitiva, principalment a Amèrica i Algèria⁴⁶⁰.

Campanet fou una dels municipis on consta documentalment emigració a l'estranger -a França i Amèrica-, tot i que el grup més important de població desplaçada fou en direcció a Menorca i a Palma. La Junta Municipal en la contestació al *pliego de reparos* de la Junta Provincial feu constar l'emigració de campanaters a Menorca per justificar la baixa en la població calculada probable amb els següents termes: “Si el

---

⁴⁵⁸ Sobre l'emigració del municipi vegi's el treball de PLASENCIA, Sebastian (2002): *La emigración calvianense a Cuba (1860-1960)*. Calvià: Ajuntament de Calvià.

⁴⁵⁹ “No se puede precisar el punto en que, los individuos que han sido bajas, se han establecido puesto que no constan en este Ayuntamiento y pues solo se sabe que muchos se han establecido en la Argelia y otros en la República Argentina; siendo también un número considerable de mujeres jóvenes que se han colocado de criadas en esa Ciudad, y familias enteras que se han establecido en el Arrabal de Santa Catalina para ejercer su oficio de marineros”. INE. Caixa 111. ARM.

⁴⁶⁰ En concret, a l'informe del nomenclàtor deia: “...las circunstancias porque atraviesa este término municipal impide al acrecentamiento de sus moradores; y no es porque haya habido contagios ni calamidades de ninguna especie, sino porque la vida cuesta muy cara a consecuencia de la mala comunicación con la capital y con los pueblos comarcanos; y en su virtud la mayor parte de jóvenes emigran al continente americano o en la Argelia dejando para siempre la amada patria. Así nos demuestra la experiencia: pues muchos de los que figuraban como vecinos ausentes en el mencionado censo de 1877 ahora han tenido que darse de baja por completo puesto que se sabe que ya son casados o han tomado carta de vecindad en aquellas lejanas tierras. Y lo que da pena Exmo. Sr. es que muchos de los que ahora figuran como vecinos ausentes se teme que abandonen para siempre el regreso a sus hogares. El porvenir de este pueblo es poco halagüeño si una mano benévola no se apiada de él, es decir si pronto no se le da medios favorables de subsistencia y fácil comunicación. Así lo demuestra el decrecimiento que ha tenido durante los últimos diez años”. INE. Caixa 118. ARM.

censo que se verificó en 1877 se inscribieron 2866 habitantes, en el actual se han inscrito 2858 presentes, 53 ausentes y 15 transeúntes arrojando el total de 2926 individuos; y si durante el transcurso de este periodo ha habido más nacimientos que defunciones, se compensa el aumento con la emigración que se ha verificado de varias familias que según se sabe de público, se han marchado a Menorca en busca de trabajo, por la escasez que se nota en esta.”⁴⁶¹ Al respecte d’aquesta important emigració a Menorca, l’autor Damià Ferrà-Ponç ha assenyalat com els campanaters emigrats a Maó tenien ahora fama de devots i violents per una dita recollida per l’historiador Andreu Murillo: “Gent de Campanet, amb una mà es rosari i amb s’altra es ganivet”.⁴⁶²

Campanet 1887 baixes del padró			
Maó	49	Alcúdia	4
Palma	43	Cuba	3
Ignorat	19	Inca	3
Selva	6	Sineu	1
Amèrica	6	Barcelona	1
França	6	Madrid	1
Sa Pobla	5		

⁴⁶³

La població de Campos hagué d’enviar una relació de veïnats que es donaren de baixa i el nou lloc on fixaren la seva residència. La major part de l’emigració es dirigí a Palma o als pobles més propers com Felanitx, Santanyí, Lluçmajor o Porreres. A l’exterior era predominant l’emigració a Algèria amb 23 individus i en menor mesura a Cuba amb 8 emigrants.

Campos 1887 baixes del padró			
Palma	85	Algaida	2
Felanitx	70	Biniali	2
Santanyí	56	Maó	2
Ignorat	36	Muro	1
Lluçmajor	26	Sóller	1
Algèria	23	Filipines	1
Porreres	18	Girona	1
Cuba	8	Manacor	1
Santa Margalida	3	Petra	1

⁴⁶⁴

⁴⁶¹ INE. Caixa 111. ARM.

⁴⁶² FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *Emigració...* P. 24

⁴⁶³ INE. Caixa 111. ARM.

⁴⁶⁴ INE. Caixa 111. ARM.

Sobre les 337 baixes que registrà en una dècada, la Junta Municipal sols trobava una explicació en relació als amos de possessió, tradicionalment externs al municipi, que havien marxat en major nombre, explicació que no resultava gaire convincent vists els antic antecedents emigratoris de la localitat.⁴⁶⁵

La relació d'emigrants que va enviar la Junta Municipal de Costitx s'aprecia que era bàsicament per l'interior de l'illa, essent la destinació més nombrosa a Palma:

Costitx 1887 baixes del padró			
Palma	37	Llubí	4
Sencelles	23	Sant Joan	2
Inca	16	Lloret	1
Santa Margalida	9	Marratxí	1
Binissalem	8	Madrid	1
Alaró	7	Cuba	1
Barcelona	6	Biniamar	1 ⁴⁶⁶

El municipi de Deià a causa de la baixa detectada en la població calculada hagué de donar explicacions a la Junta Provincial i enviar una relació nominal de persones que havien traslladat el seu domicili. La Junta Municipal informà de 52 persones que s'havien traslladat i esmentava l'escassetesa de recursos de la localitat que obligava als jornalers a cercar feina fora del municipi. També al·ludia a la feina dels arrendataris de possessions que sortiren del municipi per les festes de cap d'any, moment de la realització del recompte de població, amb la qual cosa el nombre d'absents era bastant elevat⁴⁶⁷. Tot i que en la relació que envià l'ajuntament de Deià no costaven la destinació dels emigrants, sabem per una primera llista que al menys 2 persones residien a Puerto Rico i una a Cuba, havent traslladat la resta el seu domicili a altres pobles de Mallorca, especialment els més propers com Valldemossa i Sóller.

⁴⁶⁵ En aquest sentit, s'informà a la Junta Provincial en els següents termes: "...en esta población van y vienen a establecerse muchas familias de otras poblaciones, siendo los arrendatarios de predios desde hace mucho tiempo en su mayoría extraños a ésta población y no había nada de particular que durante estos diez años hubieran marchado mayor número, que el de los que han venido; ya sea por esta causa o por otras desconocidas...". INE. Caixa 111. ARM.

⁴⁶⁶ INE. Caixa 111. ARM.

⁴⁶⁷ En concret, l'explicació per l'elevada proporció de població d'absents fou de la manera que segueix: "(...) a causa de la escasez de recursos de los braceros de este pueblo, muchos de ellos trabajan la mayor parte del año fuera de este distrito municipal y otros llevan en arrendamiento tierras y predios de otros términos los cuales en su mayor parte con motivo de las fiestas de navidad, salieron de este pueblo no regresando hasta después del treinta y uno de diciembre último por cuyo motivo debieron ser inscritos necesariamente en el censo de población como vecinos que son y hubieron de figurar como ausentes en sus respectivos domicilios durante la noche del expresado día". INE. Caixa 111. ARM.

La Junta Municipal d'Estellencs envià una relació d'altres i baixes al llarg de la dècada anterior al cens. Informà de 43 altres, sense concretar de quina localitat procedien, d'aquestes al menys 21 persones pertanyien a 4 famílies de carabiners i 3 a religioses. Els 87 individus que traslladaren el seu domicili a altres punts, segons la relació enviada, tingueren el caràcter d'emigració interior. La principal destinació fou a la Capital amb 39 persones, seguida pel municipi veí d'Andratx amb 13 persones. El vicari d'Estellencs explicava al Governador Civil, president de la Junta Provincial del cens, que al poble “a causa de ser el termino estrecho y no pudiendo vivir, se trasladan familias enteras a otras poblaciones”.⁴⁶⁸

Estellencs 1887 baixes del padró			
Palma	39	Banyalbufar	3
Andratx	13	Establiments	1
Campanet	7	Deià	1
Puigpunyent	7	Valldemossa	1
Sóller	5	Llucmajor	1
Marratxí	4	Esporles	1
Ignorat	4		

Esporles no pogué justificar la baixa que presentava amb una relació d'emigrants. No obstant això, el batle al·ludí a l'emigració a la Península, a l'estranger i a altres punts de Mallorca explicant que aquesta era causada per la falta de recursos i de treball a la localitat.

A Establiments, en aquells moments municipi independent, es contestà a la Junta Provincial, talment com ja ho havia fet en el cens de 1877, que el continu moviment de persones en direcció a Palma per pagar menys quota en l'impost de consums havia provocat una disminució en el cens.⁴⁶⁹

Les xifres del cens de 1887 a Felanitx inicialment resultaren amb una baixa en la població calculada probable, encara que després foren rectificades a l'alça, resultant finalment un dels pocs pobles de Mallorca que rebé immigració, encara que en un nombre bastant baix ja que només representà unes 58 persones, segons el saldo migratori. De manera anàloga a 1881, les autoritats continuaren assimilant Felanitx com un territori pròsper per l'auge en l'explotació vitivinícola. Com que el resultat del

⁴⁶⁸ INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁶⁹ “...estando enclavado este pueblo en medio del termino municipal de Palma y no ser tan gravosos los pagos de consumos, como en esta villa, continuamente se trasladan los vecinos en el referido termino, siempre que a los alrededores existan casas vacias”. INE. Caixa 112. ARM.

recompte de 1887 fou d'un creixement moderat, es tornà a insistir en la petició d'explicacions per part de la Junta Provincial. Els responsables municipals respongueren en una carta fent al·lusió a l'emigració de la gent del camp que, a causa d'un desfasament en l'augment de població i dels recursos disponibles, es veia obligada a explotar terres dels municipis veïns i fins i tot a l'estranger.⁴⁷⁰ Com ja hem apuntat, probablement la debilitat del creixement demogràfic de Felanitx estigué relacionat amb la incipient crisi del sector.⁴⁷¹

Davant la incapacitat de l'Ajuntament per enviar una relació d'altres i baixes del padró de Felanitx i que a ulls de les autoritats del cens les explicacions es consideraren insuficients, el president de la Junta Provincial expressà la seva insatisfacció amb les següents paraules: “Hecho tan importante y de tanta trascendencia merece ser estudiado desde hace años y lo propio seria que en la actualidad me hubiese usted remitido un luminoso informe sobre dicha emigración con las relaciones de altas y bajas...por referirse a una cuestión tan importante como la emigración que afecta directamente a los intereses materiales, cuya custodia y desarrollo le estan implicados a ese municipio”.⁴⁷²

El petit nucli de Fornalutx presentà xifres negatives quant a la població calculada probable, fet pel qual hagué de donar les habituals explicacions a la Junta Provincial. S'al·legà l'emigració a França i a Palma: “la causa es que muchas familias durante el decenio último han emigrado a Francia, Palma y a otros puntos y lo prueban las muchas casas que no tan solamente en la huerta sinó en el casco del pueblo se encuentran sin vecinos”.⁴⁷³ En la relació d'habitants que havien traslladat el seu domicili a altres localitats es comptabilitzaren 116 individus, la gran majoria dels quals es traslladaren a Sóller, tal vegada com a passa prèvia per anar a França. Així mateix registraren 2 persones que es donaren d'alta en el padró de Fornalutx procedents de Santa Maria i 2 de Palma. De l'emigració a l'estranger sols es constataren el trasllat de 3 persones a França, 2 a Puerto Rico, 1 a l'Argentina i 1 a la República Dominicana.

---

⁴⁷⁰ El batle informava de la següent manera: “(...) hay que tenir en cuenta, que en esta población la emigración existe desde muchos años, siendo su causa que la agricultura en esta localidad esta explotada de época muy remota, en términos que no puede sostener el aumento de habitantes que resulta en el registro civil, motivo por el cual muchos vecinos pasan a explotar la agricultura en los términos colindantes y en las colonias de África i Americas”. INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁷¹ A partir de 1886 es va `produir una davallada de preus. PASTOR SUREDA, Bartomeu (2016): *La vinya...* P. 46

⁴⁷² INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁷³ INE. Caixa 112. ARM.

Fornalutx 1887 baixes del padró	
Sóller	87
Palma	7
Lloseta	7
Escorca	4
França	3
Puerto Rico	2
Sineu	2
Bunyola	1
Algaida	1
Santo Domingo	1
Buenos Aires	1

Lloseta presentà una baixa de població probable escassa, per tant no se li exigí que la justificàs enviant una relació d'emigrants. Així i tot, en la contestació al president de la Junta Provincial feu constar que els criats d'ambdós sexes que es trobaven treballant fora de la localitat havien influït en la baixa de població⁴⁷⁴.

Llubí va justificar la baixa amb dades del moviment de naixements i defuncions procedents del registre civil i afegí l'absència de 6 famílies que sumaven 34 membres. Una d'elles, de 7 individus, s'havia traslladat a Perpinyà (França), dues més a Palma, altres dues a la Colònia de Sant Pere d'Artà, segurament per aprofitar els avantatges fiscals i d'exempció del servei militar que presentaven aquests llocs i una darrera família de 4 membres a Manacor. Com que la baixa era poc significativa, el batle va afirmar que bàsicament el moviment de les famílies era causat pel canvi en l'arrendament de les possessions del terme: "El movimiento de familias en esta localidad es tan escaso, que no tiene importancia alguna; pues se reduce a uno que otro arrendador de predio que acabada la contrata de arrendamiento alza la vecindad; però en cambio entra otro colono que le sustituye; resultando insignificante la alteración del total de habitantes del termino".⁴⁷⁵

L'Ajuntament de Lluçmajor no pogué enviar cap relació d'altres i baixes en el seu padró d'habitants però es reafirmà en l'exactitud del cens duit a terme. En aquest sentit, el batle afirmà que esperava una baixa major a causa del continu trasllat de població del municipi a les barriades al voltant de Palma: "...opinaba yo, antes de conocer el resumen, que sería mayor la baja, puesto que son muchas las familias que durante el anterior decenio han trasladado su domicilio en el termino de esa Ciudad

⁴⁷⁴ INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁷⁵ INE. Caixa 112. ARM.

singularment en los caserios de S'Aranjassa, Sant Jordi i Coll den Rabassa, hecho que puede comprobarse fácilmente con examinar las hojas respectivas a dichos caserios".⁴⁷⁶

Manacor segons les xifres de la població calculada probable va tenir un important volum d'immigració, molt més elevada que Palma, i que demostra l'auge econòmic que presentava l'agricultura. Tot i això, posteriorment es varen posar en dubte les xifres del cens de 1887, com veurem més endavant, qualificades fins i tot com a falses per inflades. Per les contestacions des de l'Ajuntament de Manacor coneixem l'existència d'un gran nombre de cases buides situades a foravila, fet pel qual la Junta Provincial en demanà explicacions. La resposta ens revela un fet molt comú a Mallorca com era que moltes famílies disposaven d'una segona vivenda o caseta auxiliar per efectuar les labors del camp, a la qual s'hi traslladaven durant l'època de les collites principals, tornant a la seva casa principal situada en el nucli de població. Aquest moviment de població pendular del nucli a les afores i viceversa fou repetidament constatat en altres poblacions de Mallorca durant l'elaboració dels censos.

La ciutat de Palma va donar un augment de població per damunt de la diferència entre naixements i defuncions, cosa que indicava immigració. Com hem vist fins ara, la majoria de pobles tenien efectius demogràfics desplaçats a la capital, si bé els resultats finals de la principal població de Mallorca sols donaren un total de 949 immigrants, cosa que demostrava, fins al moment, la seva poca capacitat d'atracció. En la memòria del cens de Palma es feu història del recomptes demogràfics des del segle XVIII. Es feu constar com a l'any 1750 hi havia a Palma 33.121 habitants i que en el 1784 foren 31.965, amb una disminució de 34 habitants cada any "por algun azote que sufrió esta capital durante la mencionada época". El 1842 es comptabilitzaren 40.892 habitants i des de aquesta data fins al 1887 l'augment de població va ser ininterromput. Sobre l'emigració i la immigració es va informar que eren insignificants amb l'afegit que el trànsit de passatgers pel port de Palma, el nombre dels que entraven era superior als que sortien.⁴⁷⁷ L'excés de naixements i una moderada mortalitat feren ser optimistes als membres de la Junta de Palma amb les següents paraules: "Una reproducción considerable que manifiesta una sociedad tranquila y segura de su provenir, y una

---

⁴⁷⁶ INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁷⁷ Sobre aquest punt la memòria deia: "Al calcular la población probable no se ha tenido en cuenta la emigración e inmigración que son insignificantes en esta capital si bien se advierte en el último año que el nº de pasajeros procedente del extranjero excede a los salidos en 235 habitantes cuyo excedente comprueba el que ha resultado sobre la población probable". INE. Caixa 112. ARM.

mortalidad regular que atestigua una civilización adelantada (...)”. A continuació apuntà a que les causes de la disminució de la mortalitat eren la cura incessant de la infància a fi de lliurar-los de la mort abans dels 3 anys, com abans passava massa sovint, a més de la millora en la higiene i la alimentació.⁴⁷⁸

Els resultats de Petra també mostraren que hi hagué emigració però en aquest cas no se li demanà cap relació d'emigrants des les autoritats provincials. En la contestació al *pliego de reparos*, el batle va justificar la baixa en la població calculada per l'emigració a l'estranger i el servei militar: “el nº de 87 habitantes que resulta de menos comparado con la población probable (...) se explica fácilmente por la emigración a las Repúblicas del Sur como por los muchos jóvenes que actualmente sirven en el ejército”.⁴⁷⁹

Per la relació d'emigrants que hagué d'enviar l'ajuntament de Sa Pobla es constata una intensa emigració a Algèria, i la partida d'un grup als Estats Units, destinació poc comuna, però no desconeguda entre els emigrants mallorquins. Entre aquests hi havia una família de 6 membres, 2 individus en solitari i un matrimoni. Els qui adquiriren el veïnatge a sa Pobla durant la dècada anterior, en la seva major part procedents dels pobles veïns com Pollença i Inca, es feu constar l'enginyer que es traslladà des de Londres per dessecar l'Albufera John Frederic Bateman i la seva esposa.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁸ “La higiene en las habitaciones y alimentos contribuye más de lo que pudiera creerse al aumento de la población (...) Las autoridades de todos los órdenes y especialmente las municipales ejercitan sus más altas funciones dedicándose con saludable constancia a perseguir el fraude en la venta de comestibles y a proporcionar asistencia facultativa a los niños preservándoles de enfermedades que suelen acabar con su existencia”. INE. Caixa 112. ARM.

⁴⁷⁹ INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁸⁰ LILLO COLOMAR, Francesc (2000): “Els projectes de dessecació de s'Albufera. Resum de les distintes alternatives i empreses de dessecació”. En xarxa: <http://www.mallorcaweb.net/salbufera/> (consulta, gener 2015)

Sa Pobla 1887 baixes del padró	
Algèria	65
EE.UU.	10
Palma	9
Alaró	5
Sineu	4
Maó	4
Puerto Rico	2
Campanet	2
Barcelona	1
Santa Margalida	1

El municipi de Pollença fou una de les localitats, juntament amb Andratx i Sóller, on el volum de l'emigració fou més important ja des dels primers temps, cosa que mostra la crisi demogràfica en la qual se trobava immersa la localitat i que havia de durar un llarg període de temps. Com hem vist a l'apartat de les implicacions fiscals, la Junta Provincial del 1887 envià una inspecció per esbrinar la veracitat del cens efectuat. Encara que s'augmentà la població amb diversos centenars d'habitants no comptabilitzats inicialment, els resultats foren inferiors en molt a la població calculada probable, signe inequívoc d'una forta emigració. Quant a l'emigració interior, aquesta es dirigí principalment al veí municipi d'Alcúdia, fenomen que podem qualificar com a massiu per la quantitat de pollencins que s'empadronaren a Alcúdia durant un llarg període de temps. La finalitat d'aquest moviment inusualment elevat entre localitats veïnes, segons es constata a la documentació oficial, era pagar menys quota de l'impost de consums⁴⁸¹. Com ha indicat Pere Salas, cal puntualitzar com les migracions de pobles veïns, especialment des de Pollença, cap a la despoblada Alcúdia foren una constant des del segle XVIII. En el segle XIX s'hi afegí el factor de les obres de dessecació de l'Albufera, que com tota obra de grans dimensions, va atraure treballadors i les seves famílies.⁴⁸² Per tal d'evitar la duplictat en la inscripció d'habitants, la Direcció General de l'IGE va ordenà al cap de treballs estadístics, a

---

⁴⁸¹ En la comunicació al cap de treballs estadístic el batle de Pollença digué el següent: "Según las noticias que he podido adquirir los vecinos de Pollensa que tienen propiedades en Alcúdia prefieren ser vecinos de ésta último punto porque las cuotas del impuesto de consumos son mucho más bajas en Alcúdia. Por esta razón de poco tiempo a ésta parte han solicitado la baja del padron de Pollensa, bastantes vecinos, a pesar de tener su casa e intereses en el termino de Pollensa". INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁸² SALAS VIVES, Pere (2002): "L'emigració..." p. 51. S'indiquen les mesures repobladores com exempcions fiscals, repartició de terres ermes dels governs il·lustrats en el segle XVIII i en la centúria vuitcentista les obres de dessecació.

causa del gran nombre de famílies pollencines empadronades a Alcúdia, que es reclamés al batle d'aquella localitat una relació d'empadronats el 1887.⁴⁸³

La segona destinació en importància dels emigrants pollencins fou Palma, seguida pels municipis veïns de sa Pobla i d'Escorca. Barcelona figurava en quart lloc quant al nombre de les destinacions, amb 36 individus. Cap a l'estranger una part de les famílies de pollencins iniciaren el camí de l'expatriació segons es manifestà en la memòria de la Junta Municipal. Els destins foren Algèria, Argentina, Brasil o França, si bé la constatació documental que apareix en la relació enviada de 610 trasllats de domicili ocorreguts en una dècada, el seu nombre no va aparèixer en una quantitat molt elevada⁴⁸⁴. De fet en la relació es constataren 14 trasllats a Algèria, 10 a l'Argentina, 6 a Brasil, 5 a França i 1 a Uruguai i a "ultramar".

Que el fenomen de la sortida d'habitants s'anava agreujant a mesura que passava el temps queda palès amb les paraules del rector de Pollença en una carta datada l'agost de 1888. En la missiva va comunicar a l'Oficina del cens de Palma que els motius de la baixa de feligresos de la seva parròquia foren les dificultats econòmiques, la impossibilitat de pagar la contribució de consums i l'elevada mortalitat causada per l'epidèmia de xarampió que patí la localitat:

“(...) se ha de tener en cuenta las muchas bajas que de algunos años a esta parte viene sufriendo a consecuencia de la emigración de numerosos individuos y familias enteras a otros pueblos de la isla y hasta a la América por carecer de medios con que vivir y no poder satisfacer la cuota que les corresponda por impuesto de consumo, y además las pérdidas ocasionadas en el corriente año por el sarampión, pues las defunciones de este año superan de mucho, en la actualidad, a los nacimientos”⁴⁸⁵.

---

⁴⁸³ En aquesta llista es comptabilitzaren 63 pollencins empadronats a Alcúdia el 1887 i 30 el 1888. INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁸⁴ En una carta del 22 d'octubre de 1888 sobre l'emigració a l'estranger i la manera com s'efectuava, es deia: “También se observa desde hace un año que han emigrado a la América del Sur buen número de pollencines, algunos de los cuales llevan sus familias. Esta emigración ha adquirido más desarrollo desde que se estableció un servicio de buque de vapor entre Pollensa y Barcelona. En esta capital se embarcan los naturales de Pollensa para varios puertos de América y especialmente para Montevideo y Buenos Aires”. INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁸⁵ INE. Caixa 113. ARM.

Pollença 1887 baixes del padró			
Alcúdia	259	Brasil	6
Palma	88	Campfranc	6
Sa Pobla	57	Andratx	5
Barcelona	36	França	5
Escorca	21	Ciutadella	5
Algèria	14	Sóller	4
Búger	14	Castelló	4
Felanitx	11	Bunyola	4
Campanet	11	Cartagena	3
Buenos Aires	10	Ignorat	3
Capdepera	10	Lloret	2
Porreres	10	Uruguai	1
Maó	10	Inca	1
Tarragona	9	Ultramar	1 ⁴⁸⁶

En el municipi de Porreres, el primer recompte de la població de 4.784 habitants efectuat per la Junta Municipal no va ser acceptat per la Junta Provincial i després que una comissió de rectificació visités el poble, es va augmentar la xifra amb més de 500 habitants no inscrits, ocultació que com ja hem verificat tenia la finalitat de no pagar una major quota de consum que els corresponia per haver sobrepassat els 5.001 habitants. Tot i això, per la baixa en la població probable detectada les autoritats municipals hagueren de justificar l'emigració que va experimentar entre 1878 i 1887. Abans de que la comissió de rectificació visités el poble, es va haver d'enviar la llista amb els moviments de població en el padró de veïns que s'exigia habitualment en aquests casos. Els habitants que havien traslladat el seu domicili a altres districtes municipals o a l'estranger, totalitzaven 368 baixes del padró per únicament 17 altes. El batle de Porreres Cristòfol Barceló va al·ludir a tres causes per explicar i justificar la baixa. La primera era l'emigració, la segona era la dels soldats que anaven a fer el servei militar, la majoria dels quals no tornaven al seu poble natal. Finalment com a darrera causa esmentà els efectes nocius de l'epidèmia de xarampió, que havia provocat més morts que defuncions el 1887. A la taula adjunta, podem veure que l'emigració porrerenca era bàsicament de caràcter interior, essent la destinació principal la capital, seguit dels pobles limítrofs amb Porreres com eren Felanitx, Montuïri o Lluçmajor. Així mateix existí un grup 30 individus traslladats a Maó que, juntament amb els que també ho feren des de Campanet sembla que foren dels grups més nombrosos de treballadors

---

⁴⁸⁶ INE. Caixa 113. ARM.

mallorquins que es desplaçaren a Maó durant les obres de la fortalesa de La Mola.⁴⁸⁷ Per altra part també hi hagué un grup de 29 persones a Barcelona, essent una destinació important com succeí en altres pobles de Mallorca. A l'estranger va destacar la destinació algeriana amb 29 individus i un a Cuba.

Porreres 1887 baixes del padró			
Palma	75	Algaida	10
Felanitx	59	Sant Joan	6
Montuïri	38	Ses Salines	4
Llucmajor	34	Santanyí	4
Maó	30	Sa Pobla	2
Barcelona	29	Ciutadella	2
Algèria	29	Artà	1
Vilafranca	15	Cuba	1
Campos	14	Valladolid	1
Manacor	13	Cartagena	1

Puigpunyent també presentà baixa en la població calculada probable amb la qual cosa se li ordenà enviar una relació de trasllats de domicili. De la llista enviada es dedueix el caràcter interior de l'emigració, ja que casi totes les destinacions eren properes a la seva contrada i no hi figurava cap trasllat a l'estranger, essent les principals destinacions Palma i els municipis veïns de Calvià, Andratx i Estellencs.

Puigpunyent 1887 baixes del padró	
Palma	58
Calvià	36
Andratx	16
Estellencs	10
Establiments	10
Alaró	9
Valldemossa	8
Esporles	5
Sencelles	5
Llubí	2

El municipi de Santanyí continuava presentant emigració, com ja havia succeït en el cens de 1877. En aquesta ocasió el rector de Santanyí i el vicari de S'Alqueria Blanca informaren a la Junta Provincial de la pobresa de població que obligava als seus habitants a emigrar. En una carta del rector Mateu Llobera, informant sobre el

⁴⁸⁷ Quant a l'emigració de treballadors per a aquesta obre vegi's el treball de PALLICER BENEJAM, Marc (2005): "Els eivissencs de Menorca. Una comunitat de picapedrers del final del segle XIX". *Eivissa*. 42-43. Pp. 69-74. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114315/143105> (consulta, juliol 2013)

moviment de població a partir de les dades extretes dels llibres sacramentals de la parròquia deia: “(...) he de llamar la atención de VS. sobre la constante emigración de muchos individuos y no pocas familias enteras de esta parroquia, que por necesidad ha de producir un descenso notable en su población (...) bien hubieramos querido poder ofrecer un aumento notable que ello fuera prueba evidente de prosperidad y adelanto; però ahí estan los tristes efectos de la pobreza e indigencia de esta necesitada población”.⁴⁸⁸ Per la seva part el vicari de s’Alqueria en una carta l’agost de 1888 sobre els naixements i defuncions de la seva circumscripció deia: “(...) en esta no se lleva registro de emigración al extranjero, ni traslación de familias a otra población, que no deja de ser notable a causa de la pobreza de esta vecindad y falta de Trabajo”.⁴⁸⁹

De manera similar, el batle de Santanyí en la carta que acompanyava la relació de famílies i veïns que havien marxat del municipi dirigida al president de la Junta Provincial, exposava tot un conjunt de causes que provocaven la decadència demogràfica del municipi i que exposam tot seguit:

“Dicha junta, sin constar el importante número de personas que han emigrado durante el repetido tiempo de la clase de sirvientas y marineros y tienen establecida su residencia en otros puntos por haber contraído matrimonio, no le cabe la menor duda del resultado de la baja del último censo comparado con el del año 1877. Las causas que han motivado tan importante emigración de este pueblo, depende; de la situación topográfica que ocupa; de la escasez de viñedos y arbolera que existe; de ser una tercera parte o mitad de éste termino de hacendados forasteros, con residencia en otros puntos; de las insoportables contribuciones directas e indirectas que tienen que satisfacer al Estado, principalmente por el cupo de consumos y no contando este pueblo con mas recursos que la producción de cereales y habiendo sufrido una baja de precios de algunos años a ésta parte, son las causas que motivan la baja de dicho censo”.⁴⁹⁰

De l’exposició anterior, hem de destacar les paraules que assenyalaven a la classe predominant a Mallorca, en aquest cas els grans propietaris de Santanyí, com a una de les causes de l’emigració, en el sentit que l’acaparament de la terra impedia

---

⁴⁸⁸ INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁸⁹ INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁹⁰ INE. Caixa 113. ARM.

l'accés a la propietat als jornalers, condemnats d'aquesta manera a viure precàriament, així com la falta de diversificació de l'agricultura, pràcticament l'única font de treball disponible per a la població.⁴⁹¹

De les 229 baixes que constataren documentalment en el padró de Santanyí, es pot comprovar com l'èxode a Algèria, que des de temps enrere s'anava produint, continuava sent especialment important en el municipi, tal vegada afavorit per la seva proximitat geogràfica. Com en molts altres localitats, el trasllat a Palma també fou important per la gent que abandonava el municipi, mentre que el destí als pobles veïns com Felanitx i Campos fou triat de manera secundària.

Santanyí 1887 baixes del padró	
Palma	79
Algèria	79
ignorat	27
Felanitx	11
Petra	10
Campos	9
Llucmajor	7
Cabrera	5
Manacor	2

El municipi de Selva i els seus pobles sufraganis –Biniamar, Moscarí, Caimari i Mancor- sembla que fou un altres cas d'intent d'ocultació de població per no voler sobrepassar els cinc mil habitants, que suposaven un augment en la quota de consums. El primer recompte de 4.977 habitants no fou acceptat per les autoritats i s'envià una comissió de rectificació. El nou recompte feu arribà el cens fins als 5.153 habitants. De la relació de 76 baixes en el padró veïnal que va documentar l'ajuntament, veiem que la petita emigració registrada era en la seva totalitat de caràcter interior, essent la principal destinació el municipi veí d'Escorca, per treballar a les seves possessions.

---

⁴⁹¹ No obstant això, com veurem més endavant, cap a finals del segle XIX i principis del XX, el procés de parcel·lacions de les grans finques, també va estimular l'emigració. Territoris amb una intensa comercialització de la terra, eren proclius a tenir emigració amb la finalitat d'obtenir el capital necessari per a la compra d'un tros de terra. SÁNCHEZ, Blanca (1995): *Las causas...*

Selva 1887 baixes del padró	
Escorca	14
Santa Maria	11
Lloseta	9
Campanet	9
Palma	9
Búger	5
Llubí	5
Maó	4
Sineu	4
Inca	3
Esporles	3

En el cens de Sineu es va evidenciar la intensa emigració del municipi –format pels nuclis de Sineu i Lloret-. Les autoritats provincials consideraren justificada la baixa d’habitants en comprovar el moviment d’altes i baixes del padró de veïns fins al cens de 1887. En la carta del batle Joan Font Costa al Governador Civil president de la Junta Provincial del cens, al·legà l’excessiva presència de la gran propietat al municipi que impedia realitzar millores per part dels jornalers, que es veïen obligats a marxar del municipi pels baixos salaris que es pagaven. En aquest sentit el batle comunicà que en el municipi: “...aparecen 76.069 partes amillaradas que son propias de hacendados forasteros consistentes la gran parte en predios en los cuales no se hace mejora alguna, siendo así que muchos de los jornaleros que son en gran número los que no poseen bienes de ninguna clase tienen que emigrar a otros pueblos o al extranjero en busca de jornales para el sostén de su familia pues en esta localidad el jornal del bracero es de 75 cts de pesseta a una”.⁴⁹²

En la relació de baixes en la població de Sineu, a diferència dels altres documents semblants, s’expressà la causa de la no inclusió en el padró, si bé en moltes ocasions consistia simplement en consignar el lloc on residia. De les 328 baixes del padró, un bon nombre corresponia a dones que anaren a fer feina en el servei domèstic a Palma, o que s’havien casat i que es trobaven residint a Palma o en una altre localitat. Entre els homes es constatà que alguns es trobaven treballant com a mosso de llaurança a una possessió, o de dependents de comerç a Palma, o soldats a Cuba. Una vegada més, la principal destinació dels emigrats era Palma, seguit dels pobles veïns de Sant Joan, Llubí i Algaida. Com ja va comunicar el batle, existia una emigració a l’estranger,

---

⁴⁹² INE. Caixa 113. ARM.

oficialment encara escassa en nombre segons la relació oficial enviada, dirigida a Uruguai, Mèxic, Cuba i Argentina.

Sineu 1887 baixes del padró			
Palma	82	Santa Eugènia	4
Ignorat	46	Santa Margalida	3
Sant Joan	31	Badajoz	3
Llubí	21	Sencelles	3
Maó	17	Ariany	3
Algaida	15	Montuiri	3
Manacor	13	Barcelona	2
Costitx	13	Santa Maria	2
Inca	12	Sóller	2
Uruguai	7	Muro	2
Selva	6	Binissalem	1
Felanitx	5	Buenos Aires	1
Llucmajor	5	Alaró	1
Maria	5	Establiments	1
Alcúdia	4	Porreres	1
Havana	4	Artà	1
Petra	4	Bunyola	1
Mèxic	4		

493

Com ja era notori des dels anys 70 del segle XIX, Sóller experimentava el fenomen de l'emigració massiva a l'exterior essent una de les localitats de Mallorca on aquest fenomen tenia més incidència, juntament amb Andratx. Si bé la taxa migratòria no era de les més elevades de Mallorca en relació a la seva població, si que aquesta es dirigia casi en la seva totalitat a l'estranger, principalment França, a diferència d'altres localitats que en un principi sembla que mantenien una forta emigració local per l'interior de Mallorca.

Com en el cas d'altres pobles, Sóller intentà practicar l'ocultació de població amb la finalitat d'evitar una pujada en la quota de la contribució de consums que suposava superar la barrera dels 8 mil habitants. Com ja hem vist, la comissió de rectificació inscriví centenars de sollerics emigrats que no havien estat inclosos inicialment davant les protestes de les autoritats municipals. En una carta del cap de treballs estadístics Ricard Fuster al governador president de la Junta Provincial anotava la gran diferència entre la població de fet i la de dret pel gran nombre d'individus que residien temporalment a França i Amèrica. Així mateix en una altra carta que

⁴⁹³ INE. Caixa 113. ARM.

l'Ajuntament envià a la Junta Provincial, acompanyada de la llista de baixes i altes ocorregudes a Sóller entre 1878 i 1887, el batle explicava la disminució d'habitants per l'enorme i evident emigració existent a la vall, coneguda de tothom, amb aquestes paraules:

“...que la decadencia de la agricultura y la paralización casi completa de la industria y comercio de esta localidad, como es público y notorio, han dado motivo y lugar a la emigración de estos habitantes a varios pueblos de estas islas, continente, América y principalmente al extranjero en busca de trabajo para su sostenimiento y el de sus familias en cuyos puntos se han establecido constantemente, por no existir elementos suficientes para procurárselo en el país que les vio nacer y de cada día va siendo mayor aquella por la falta que se siente de recursos, la cual ha dado motivo a la disminución del número de estos habitantes y queda demostrado evidentemente por medio de las adjuntas relaciones de entrada y salida, único comprobante de que puede valerse esta Junta para demostrar la decadencia que ha sufrido esta población durante el último decenio”.⁴⁹⁴

En la relació de veïnats que havien canviat de domicili s'aprecia clarament com l'emigració a l'estranger era majoritàriament predominant entre els sollerics, principalment a França, seguida de Puerto Rico, Cuba, Mèxic i Argentina. A més a més, la paraula “Amèrica” anotada en 65 ocasions, podria fer referència a alguns d'aquests països esmentats als quals podríem afegir Uruguai. També hi hagué presència, com en molts altres pobles de Mallorca, si bé mínima, de sollerics a Algèria.

L'emigració interior, es dirigí de forma molt destacada a Palma, mentre que a altres localitats tant de Mallorca com de la Península tengueren una presència menor. En conjunt, malgrat la preponderància de França, Palma i Puerto Rico, l'emigració local i exterior mostrà una gran varietat de destins. Hem d'assenyalar el corrent immigratori, amb 176 persones que es domiciliaren a Sóller al mateix temps que els més de mil sollerics ho feien a fora. Mostra una tendència que tal vegada va venir provocada per omplir el buit que deixava la mà d'obra sollerica en marxar a l'exterior.

---

⁴⁹⁴ INE. Caixa 113. ARM.

Sóller 1887 baixes del padró			
França	519	Algèria	4
Palma	168	Girona	3
Puerto Rico	110	Santo Domingo	3
Amèrica	65	Llucmajor	3
Cuba	27	Génova	3
Fornalutx	23	Alcúdia	3
Bunyola	22	Argentina	2
València	21	Esporles	2
Alaró	17	Andratx	2
Mèxic	15	Porreres	2
Escorca	10	Madrid	2
Felanitx	10	Sencelles	2
Chamberí	8	Servei militar	2
Barcelona	8	Sant Feliu de Guíxols	2
Binissalem	7	Reus	1
Maó	6	Santa Margalida	1
Santa Maria	6	Lloseta	1
Son Servera	5	Establiments	1
Inca	5	Mollerusa	1
Capdepera	5	Valldemossa	1
Santanyí	5	Figueres	1
Marratxí	4	Uruguai	1
Calvià	4	Pollença	1
Deià	4	EE.UU.	1 ⁴⁹⁵

El juliol de 1888, l'Ajuntament de Son Servera hagué d'enviar envia una relació certificada de trasllats de domicili a altres districtes de Mallorca i a l'estranger. Les 164 baixes del padró documentades tingueren el caràcter d'emigració local, especialment al municipi proper de Manacor i als límits d'Artà i Capdepera. Secundàriament els serverins anaren a Palma i altres localitats i sols aparegueren 3 individus emigrats a Puerto Rico.

---

⁴⁹⁵ INE. Caixa 113. ARM.

Son Servera 1887 baixes del padró	
Manacor	61
Artà	58
Capdepera	14
Palma	10
Santa Maria	5
Ciutadella	4
Ignorat	4
Puerto Rico	3
Felanitx	2
Consell	1
Binissalem	1
Petra	1

En el poble de Valldemossa va donar a conèixer un saldo negatiu una vegada coneguts els primers resultats del cens de 1887. En una carta enviada pel batle contestant al *pliego de reparos* sol·licitat per les autoritats censals de la Junta Provincial, deia: “no es extraña la emigración supuesto que careciendo esta población de industria solo pueden vivir los habitantes que se dedican a faenas agrícolas”.⁴⁹⁶ En la relació enviada per justificar la baixa, l’emigració a l’estranger aparentment no era molt important numèricament. La principal destinació era a l’Uruguai, continuant amb el corrent iniciat cap aquest país, al menys des de la dècada de 1830. Altres destins foren Puerto Rico, amb quatre individus, i Filipines i Algèria, amb dos individus cada país. La resta de desplaçats tenien el caràcter d’emigració interior, de forma majoritària en direcció a Palma, seguit d’altres municipis dels voltants com Establiments i Marratxí. Així mateix, en la mateixa relació s’annotà la procedència dels 85 habitants que s’havien domiciliat a Valldemossa advertint la presència d’almenys cinc individus procedents de Montevideo, cosa que indicaria una emigració de retorn.

---

⁴⁹⁶ INE. Caixa 113. ARM.

Valldemossa 1887 baixes del padró			
Palma	112	Deià	4
Marratxí	21	Puerto Rico	4
Establiments	11	Filipines	2
Llucmajor	7	Binissalem	2
Uruguai	7	Andratx	2
Bunyola	7	Algèria	2
Barcelona	6	Son Servera	1
Esporles	5	Artà	1
Alaró	4	ignorat	1 ⁴⁹⁷

Finalment de la darrera localitat de la qual en el cens de 1887 s'exigí una relació de baixes del padró fou Vilafranca de Bonany. El seu caràcter, però, venia condicionat pel canvi en el límits del terme municipal, consistent en la cessió d'una àrea de superfície en favor del terme de Sant Joan. Dintre d'aquesta zona existien un grup de cases, els habitants dels quals foren donats de baixa del padró de Vilafranca. En relació a aquest tema, el batle de Vilafranca explicà això que segueix al president de la Junta Provincial: "que por motivos de hallarse el distrito de San Juan contiguo al casco de esta población y haberle vendido en aquel punto una porción de terreno destinado a solares donde se han edificado una porción de habitaciones contiguas a esta población y que no obstante figuran en el padron del pueblo de un distrito o sea el de San Juan, es este sin duda y no otro el motivo de notarse la diferencia de 78 individuos según el cálculo que V.E. tiene formado".⁴⁹⁸ En total corresponien 135 altes que se sumaren al padró de Sant Joan, mentres que a Vilafranca s'havien domiciliat en els darrers 10 anys 22 habitants.

Si en el cens de 1877 les verificacions documentals sobre l'emigració són escasses, en el de 1887, ja amb el saldo migratori disponible a partir de l'enviament de les dades del registre civil remeses pels jutjats de pau, a més de les relacions nominals d'altes i baixes del padrons que alguns municipis hagueren d'enviar a la Junta Provincial per justificar la baixa en la població, permeten tenir una visió més aproximada sobre el desplaçament de població. Ara bé, en més d'una ocasió les llistes enviades no inspiraren gaire confiança a les autoritats provincials. A més a més, alguns ajuntaments ni tan sols pogueren enviar les relacions demanades perquè no tenien el padró d'habitants actualitzat i, per tant, desconeixien el moviment d'habitants. Dificultava el control que volien dur a terme les autoritats el comportament, generalitzat

⁴⁹⁷ INE. Caixa 113. ARM.

⁴⁹⁸ INE. Caixa 113. ARM.

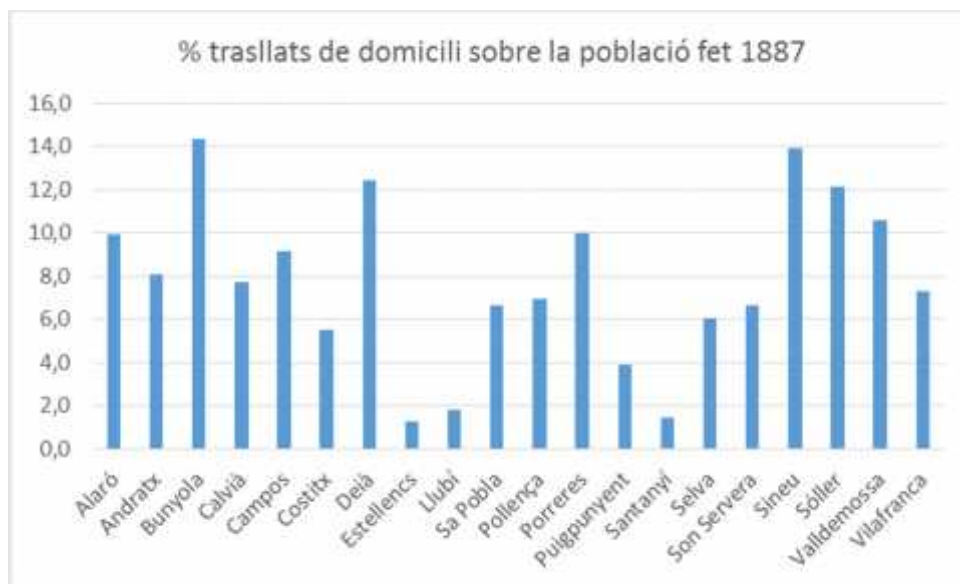
entre els que partien a un altre lloc, de no donar compte del trasllat de domicili, fet pel qual les oficines municipals desconeixien amb exactitud la baixa d'habitants. Per aquest motiu en el cens de 1887 es demanà la col·laboració addicional de rectors i vicaris per a que enviessin els seus censos de feligresos i batiats en els registres parroquials.⁴⁹⁹

1878-1887	Altes	Baixes
Andratx	-	601
Bunyola	-	178
Calvià	-	372
Campos	-	337
Costitx	-	119
Deià	-	52
Estellencs	43	87
Llubí	-	32
Sa Pobla	32	103
Pollença	108	610
Porreres	17	368
Puigpunyent	35	159
Santanyí	34	229
Selva	6	76
Son Servera	69	164
Sineu	79	329
Sóller	178	1132
Valldemossa	85	199
Vilafranca	22	135
TOTALS	708	5282

Al llarg de la dècada entre 1878 i 1887, de la mostra analitzada, consistent en una població de fet de 20 localitats que en el 1887 representaven 78.101 persones, es varen documentar 6.290 trasllats de domicili (8,1%), 768 dels quals es consignaren com a altes i 5.522 com a baixes en els padrons respectius. En termes relatius, els pobles en el qual els trasllats foren més intensos, és a dir, superiors al 10% sobre la seva població de fet, foren les petites localitats de Bunyola (14,4%), municipi que presentà el major

⁴⁹⁹ Sobre això a l'informe sobre el cens, datat el 20 de desembre de 1888 deia això que segueix: "Aún que esté prevenido que los habitantes de un término den conocimiento a la autoridad municipal cuando verifican el traslado este precepto no se cumple en la mayor parte de los casos y por lo tanto el Ayuntamiento ha de declarar de oficio la baja o alta que es fácil de averiguar en las poblaciones de corto vecindario y cuando los habitantes son contribuyentes. En los demás casos es difícil notar las alteraciones. Hay muchos medios de comprobación que tenía esta Junta para averiguar la validez de las cifras presentadas por las Juntas Municipales. Por esta razón se dirigió una atenta circular a los reverendos curas párrocos rogándoles facilitasen datos de población del padrón de feligreses y libros parroquiales; esta medida produjo el mejor resultado pues todo el clero parroquial se apresuró a manifestar en número de habitantes de su demarcación. Este dato sirvió a ésta Junta para formar criterio de la baja de población en los distritos municipales, particularmente en aquellos donde no estaba justificado el descenso". INE. Caixa 124. ARM.

índex d'emigració, Deià (12,5%) i Valldemossa (10,6%). Entre les localitats més grans, Alaró (9,9%), Porreres (10,0%), Sineu (13,9%), Sóller (12,1%) presentaven un índex elevat d'emigrants, en aquest darrer cas en bona part a l'estranger. Altres localitats amb una emigració superior a la mitjana foren Andratx (8,1%) en bona part també a l'estranger, Calvià (7,7%), Campos (9,1%). Hem de constatat també, el cas de Pollença (7,0%) que es va incorporar en aquesta dècada de manera notable a l'emigració exterior, si bé bona part dels seus efectius s'havien traslladat al municipi veí d'Alcúdia. Així doncs, es comprova com l'emigració va començar a tenir incidència tant en les localitats d'escàs volum demogràfic, i per tant amb menys diversificació econòmica per fer front a la crisi agrària, com en algunes de les més grans, especialment Sóller, Andratx i Pollença, amb censos superiors als cinc mil habitants.

De les relacions enviaves per les juntes municipals, en 4.482 casos s'identificà la nova localitat de residència dels qui havien abandonat el municipi. Ara bé, com ja hem assenyalat, pot ser que aquestes poblacions en alguns casos no reflectissin destinacions definitives, sinó més aviat una etapa intermèdia en el pelegrinatge cap a un altre lloc, a la recerca d'un futur millor. Les falta de concordança entre algunes llistes i el creixement real de les poblacions registrats en els censos en serien una prova. També es podria tractar de la falta de fiabilitat de les dades. Un dels exemples més flagrants seria la comparació entre Pollença i Alcúdia: uns 259 pollencins es domiciliaren a Alcúdia al llarg de la dècada entre 1878 i 1887. En canvi això no es va traduir en un augment del cens d'Alcúdia, que va tenir un saldo migratori negatiu. Quina seria la causa d'això? Pot ser fou per l'emigració posterior de pollencins i naturals des d'Alcúdia a altres llocs, ja

fos a l'exterior o l'interior de Mallorca, o es tractaria d'una ocultació d'habitants per evitar el pagament de la contribució de consums? Tal vegada la resposta radiqui en una combinació de les dues hipòtesis.⁵⁰⁰ La discordança entre les dues fonts a Pollença encara serà més grossa en el 1897, com veurem a l'apartat d'aquest cens.

Per les dades de la mostra, la principal destinació dels qui abandonaven el seu poble natal amb molta diferència fou Palma. L'evident atracció de l'únic centre urbà amb una incipient indústria d'importància creixent feia que bona part dels emigrants interiors es mudessin a la capital. Exemples d'aquest primerenc èxode rural ho tenim amb la flux significatiu de dones que tradicionalment es traslladava des de les cases més humils de la Part Forana a la capital per fer feina en el servei domèstic a les cases acomodades. Una àrea d'important atracció inicial de població foren les barriades extramurs de la ciutat, com els casos documentats de població de Lluçmajor que es traslladà al Coll den Rebassa, s'Aranjassa o Sant Jordi, i el cas dels mariners de Calvià que s'instal·laren a l'Arraval de Santa Catalina. Així tot, la capacitat d'atracció de la ciutat es mostrà dèbil, a tenor de les xifres observades. La dificultat dels nousvinguts d'instal·lar-se a l'interior de les murades per la falta d'espai representava un altre obstacle per al creixement de Palma, per això es preferia les barriades de l'exterior. Com en el cas d'Alcúdia, probablement la Capital fou un destí transitori per sortir posteriorment a l'exterior. Els 1.117 immigrants que almenys va rebre procedents de 19 localitats i l'augment del saldo migratori de tan sols 949 habitants en serien una prova. Un altre exemple de la poca precisió de les dades d'altres i baixes, que sols indicarien tendències, varen ser els poquíssims immigrants documentats que es dirigiren a Manacor, en contrast amb la intensa recepció de població que realment va experimentar al llarg de la dècada.⁵⁰¹

Emigració interior/llocs de destí 1878-1887	
Palma	1.117
Alcúdia	293
Felanitx	170
Barcelona	129
Maó	125
Sóller	109
Manacor	91
Resta municipis	1.162

⁵⁰⁰ SALAS VIVES, Pere (2004): "L'emigració... P. 46

⁵⁰¹ Vegi's el total de destinacions documentades de l'emigració interior a la taula nº 12 de l'annex.

La mobilitat dels habitants per l'interior de Mallorca era especialment intensa entre els pobles limítrofs o propers. Els trasllats solia ser majoritàriament unidireccionals, cap a la localitat amb major poder d'atracció. Com hem esmentat va destacar per inusual, el gran moviment de pollencins que es domiciliaren a Alcúdia. També foren característics els moviments d'habitants de Fornalutx a Sóller, de Son Servera a Manacor o a Artà, de Puigpunyent a Palma o a Calvià, de Campos a Felanitx o Santanyí.

Per altra part, si la migració interior de població tenia caràcter provisional o transitòria i encara no s'havia convertit en definitiva era consignada al cens com a població transeünt. En un informe del cens sobre aquest segment de la població parlava de les causes laborals que provocaven la mobilitat, deia això que segueix: “El número de transeúntes varía de un año por otro en un mismo distrito municipal por multitud de causas a tener en cuenta como son: el desarrollo de los trabajos de la agricultura, establecimiento de nuevas industrias o supresión de las mismas en épocas determinadas y otros motivos particulares de cada localidad...”.⁵⁰² Al respecte d'això, en el cas de Felanitx es justificà l'augment de la població transeünt a causa d'unes obres de dragatge que es duïen a terme a Porto Colom que atreïen treballadors, a més de la construcció de cases, cosa que posa de manifest l'auge relatiu en el qual es trobava immersa la comarca amb el cultiu de la vinya i l'exportació de vi a França.⁵⁰³

La mobilitat estacional dels jornalers per a determinats treballs agrícoles, com la collita d'oliva, era molt evident a Escorca, quan es detectà que els habitants per cèdula, és a dir, de cada casa, era superior a la mitjana de la resta de municipis. S'explicava que això era causat per la coincidència dels treballs de recompte del cens amb l'època de la recol·lecció de l'oliva a les possessions del terme⁵⁰⁴.

---

⁵⁰² INE. Caixa 117. ARM. Vegi's també el capítol “Aproximació als models d'emigració” la secció dels transeünts.

⁵⁰³ “El alcalde de Felanitx comunica que las causas que han producido aumento en el número de transeúntes de aquel termino pueden atribuirse a las obras de dragado en el muelle de Porto Colom, y la construcción de muchos edificios particulares motivando estas obras la afluencia de trabajadores forasteros”. INE. Caixa 116. ARM.

⁵⁰⁴ Així veim que a l'informe sobre Escorca es deia: “Los transeúntes están inscritos en las cédulas de los vecinos por que se trasladan allí temporalmente para los trabajos agrícolas y precisamente al efectuarse el censo se encontraban recolectando la aceituna que exige buen número de jornaleros de ambos sexos”. INE. Caixa 117. ARM. També deia en una enquesta sobre les causes d'augment o disminució de transeünts als pobles que a Escorca: “siendo muy extenso el término y reducido el vecindario acuden de los pueblos inmediatos muchos trabajadores, en los años de abundancia de frutos, para la recolección”. INE. Caixa 116. ARM.

Sobre l'emigració cap a la Península o a altres illes, destaca l'emigració a l'illa de Menorca. Diverses localitats constataren aquest fet quan varen enviar les seves relacions, especialment Campanet, amb el major nombre d'habitants desplaçats a Maó, seguida de Porreres, Sineu o Pollença. Com hem vist a Felanitx les grans obres, en aquest cas la construcció de la fortalesa de La Mola, atreïen multitud de treballadors atrets pels jornals i la feina segura. Barcelona també fou el destí final d'almenys 129 desplaçats documentats des de diferents localitats, tot i que probablement el nombre real fos molt major. Les intenses relacions comercials i de tot tipus amb la capital catalana feien que fos el destí final d'una emigració important des de Mallorca. Des de la dècada de 1830 existia una notòria emigració, a la vegada que era el port des del qual bona part dels mallorquins emigraven a Amèrica.

Quant a l'emigració a l'estranger, aquesta va augmentar respecte del cens de 1877 tant en nombre d'individus com en localitats afectades si bé en el còmput global del saldo migratori apareix com a molt moderada. Del total de la mostra documentada, un 26,4% de la població va anar a l'exterior. França, Algèria i Sud-Amèrica seran les principals destinacions d'una expatriació que es convertí en massiva sols dos anys després de la realització del cens, durant la crisi de 1889. Com veurem, segons les xifres oficials, casi 4.000 balears deixaren les Balears sols aquell any. Les estretes relacions entre municipis de Mallorca i un determinat Estat començaren a ser una de les característiques habituals dels desplaçaments a l'illa. Els prototips de Sóller amb França i Puerto Rico i d'Andratx amb Cuba són els més coneguts. Altres zones emissores foren Pollença també inicià un camí clar cap a l'emigració, dirigida sobretot a Sud-Amèrica, segons manifestà la seva Junta Municipal. L'emigració a Algèria es va fer més evident i important a algunes localitats, com a Sa Pobla i Santanyí, on es convertí en la primera destinació dels trasllats de domicili a l'exterior. Seguidament per ordre de importància numèrica hi hagué les poblacions de Campos, Porreres que varen manifestar tenir un grup de desplaçats a la colònia francesa.

Traslats documentats a l'estranger 1878-1887	
França	533
Algèria	216
Ultramar	138
Puerto Rico	121
Amèrica	71
Cuba	46
Uruguai	16
Argentina	14
EE.UU.	11
Brasil	6
República Dominicana	4
Mèxic	4
Filipines	3
Malta	1

Un total de 13 localitats de les 19 observades (Pollença, Sóller, Son Servera, Santanyi, Sineu, Andratx, Costitx, Campanet, Fornalutx, Porreres, Campos, Valldemossa, i Sa Pobla) varen declarar tenir efectius desplaçats a l'estranger, cosa que posa de relleu l'increment de la importància de l'emigració a l'exterior com a opció vàlida entre els mallorquins per trobar un futur més esperançador que el que podien tenir a l'illa.

El cens de 1897

Si fins ara el fenomen migratori s'havia manifestat d'una manera moderada quant als efectius demogràfics desplaçats, encara que afectà de manera general a casi tots els pobles de Mallorca, durant la dècada entre 1888 i 1897 es va produir l'emigració en massa de milers de mallorquins, posant de manifest una crisi social, econòmica i demogràfica sense precedents a la història de Mallorca, pel volum dels individus que es veieren implicats. Segons les dades aportades per Pere Salvà, el saldo negatiu de Mallorca va ser de 23.655 persones, xifra molt superior a les que hi hagué posteriorment. No obstant això, ja en el segle XX el fenomen migratori persistí i es multiplicà amb força. No debades es va registrar la major sortida de passatgers emigrants d'ençà que es disposaren de dades estadístiques, especialment entre 1911 i 1913. Tot i que els saldos migratoris resultants en els censos de 1910 i 1920 foren molt inferiors respecte del de 1897, segurament el nombre d'emigrants fos major. Això indicaria un èxode preferentment definitiu en el segle XIX i temporal en el XX. Ara bé, no hem d'oblidar que la informació procedent dels saldos migratoris s'han de prendre

amb cautela i com a molt, a falta d'altres fonts, indiquen tendències, no el volum total d'emigrants. De forma similar al conjunt de l'Estat espanyol, a Balears en general i a Mallorca en particular, l'auge migratori fou fins al 1914, però molts dels individus que participaren varen tornar a l'illa. En canvi, el fet incontestable de la notable pèrdua de població a finals del XIX va ser provocat per la sortida de població amb caràcter irreversible.

Tres fets contribueixen a explicar el descens tant acusat en el XIX. El primer d'ells fou la crisi emigratòria de 1889, en segon lloc la crisi agrària accentuada per la crisi vitivinícola a partir de 1891; i finalment el conflicte colonial a Cuba, Puerto Rico i Filipines (1895-1898), els efectes del qual es sentiren per l'enviament de més de dos mil soldats illencs i per la crisi momentània en la indústria de la sabata.

Les dades de les juntes municipals del cens de 1897 s'han completat amb les informacions proporcionades per una enquesta ordenada pel ministeri de la Governació l'abril de 1894. Per mitjà del Governador Civil i a través de la Diputació Provincial, s'envià a tots els pobles de les Illes Balears un qüestionari en el qual es demanaven dades sobre l'estat de les classes jornaleres en relació al treball, les necessitats que presentaven, les obres públiques que es podien promoure per tal de facilitar-los treball, a més d'altres qüestions. La informacions enviades, si bé foren de caràcter breu, proporcionen una visió clara de la crisi econòmica i social que es vivia a la majoria de localitats de Mallorca.

Com havia ocorregut en el cens de 1887, en el de 1897 s'exigí a les juntes municipals amb més descens de població que enviessin relacions d'altres i baixes a la Junta Provincial. La primera d'elles fou Alaró que continuà presentant un saldo migratori negatiu, aquesta vegada molt superior a 1887. En el *pliego de reparos* hagué de contestar sobre el desfasament observat entre la població probable i la resultant final del cens. S'al·legà que les autoritats provincials no havien tingut en compte l'emigració forçada per la crisi en la indústria de la sabata i els soldats que havien marxat del municipi, amb les següents paraules:

“Podría resultar muy bien el censo de población que calculó esa Junta Provincial; pero que la misma no tuvo en cuenta el gran contingente de soldados que ha tenido esta villa y hoy la mayor parte en activo durante estos diez años; y además no ha tenido en cuenta tampoco las muchas

familias que han tenido que emigrar a diferentes pueblos de estas provincias y también fuera de ella al objeto de buscar trabajo puesto que las industrias de zapatos que es la industria que más abunda en esta Villa y es verdaderamente el principal elemento se encuentra tan decaída que los talleres han tenido que suspender sus trabajos por falta de pedidos lo cual no ignora esa ilustrada junta, teniendo hoy estos que dedicarse a las faenas agrícolas al objeto de poder ganar un jornal para mantener su familia”.⁵⁰⁵

Així mateix en una carta dirigida al Governador president de la Junta Provincial del cens, datada el novembre de 1898, es reafirmava en la correcció del cens i s’insistia en els mateixos arguments que ja s’havien exposat en l’anterior comunicació: l’emigració i el contingent de soldats.⁵⁰⁶

Amb la relació de les baixes en el padró d’habitants enviada pel secretari de l’Ajuntament d’Alaró durant el període intercensal, i en la qual s’incloueren 27 soldats, no es justificaven ni d’aprop la baixa resultant en el saldo migratori⁵⁰⁷. Així i tot es pot constatar l’emigració interior i exterior existent ja que els destins varen ser consignats. Sobre l’emigració interior era més destacat el contingent que es dirigí a Palma, seguit de Barcelona. Quant a l’exterior, els emigrants es dirigiren especialment a Puerto Rico, en aquells moments encara colònia espanyola, seguit de l’Argentina i França, a més d’un individu emigrat a cada un dels següents països: Uruguai, Xile i Cuba.

---

⁵⁰⁵ INE. Caixa 119. ARM.

⁵⁰⁶ “...hay que tener en cuenta las personas que habían fijado su residencia en este pueblo han tenido que emigrar a causa de la falta de trabajo habiendo fijado su residencia la mayor parte de ellos en diferentes pueblos del llano y la Capital, debiendo también tener en cuenta que desde algunos años a ésta parte ha sido mayor el contingente de soldados que ha dado este pueblo no habiendo emigrado todavía; siendo por tal concepto exactísimo el resultado del censo.” INE. Caixa 119. ARM.

⁵⁰⁷ En aquest sentit eren 128 les baixes del padró relacionades mentre que el saldo migratori negatiu fou de 687 individus.

Alaró 1897 baixes del padró			
Puerto Rico	29	Ciudadella	4
Palma	24	Coruña	3
Buenos Aires	16	Petra	2
França	10	Fornalutx	2
Barcelona	9	Uruguai	1
Montuiri	7	Sevilla	1
Campanet	6	Canàries	1
Sóller	6	Xile	1
Ignorat	5	Cuba	1 ⁵⁰⁸

A la carta de l'abril de 1894 sobre la classe jornalera d'Alaró podem veure de manera prou evident la magnitud de la crisi que es vivia a la localitat. L'ajuntament va distingir dues classes de treballadors, els agrícoles i els artesans sabaters. Tot dos col·lectius travessaven greus dificultats per efecte de la crisi econòmica generalitzada. S'afirmava que hi havia 50 treballadors sense feina i més de 400 llauradors en situació semblant. Respecte dels sabaters la informació parlava de la baixa de salaris i que més de 200 d'ells no trobaven feina, raó per la qual alguns ja havien emprés el camí de l'expatriació, de modo similar a com ja ho feien els treballadors del camp. A la carta enviada al Governador Civil per contestar al requeriment del ministre de la Governació es va dir el següent:

“Las clases obreras de este pueblo pueden clasificarse en dos grandes grupos: trabajadores del campo y artesanos zapateros casi la totalidad de éstos últimos. En cuanto a los primeros sufren la influencia general de la crisis agrícola que atravesamos, y halla en su mayor parte un pequeño jornal recorriendo toda la isla en busca de trabajo si bien en el presente año parece segura la carencia casi completa del mismo en todo el mes de mayo y no será posible encontrarlo en absoluto a unos cincuenta hombres, y a más de cuatrocientos labriegos incluyendo las mujeres y los niños. Por lo que se refiere al gran número de personas que de tiempo atrás se venían dedicando con provecho a la fabricación de calzado se ha limitado la demanda en tales términos durante los dos últimos meses que los salarios quedan reducidos a menos de la mitad y sin encontrar trabajo a ningún precio más de doscientos trabajadores, algunos de los que han abandonado

---

⁵⁰⁸ INE. Caixa 119. ARM.

la población y otros la seguirán seguramente si no varían las actuales condiciones del mercado”.⁵⁰⁹

Alcúdia va presentar un saldo migratori negatiu de 290 habitants. En canvi la seva població absoluta havia augmentat lleugerament amb 66 persones. Aquestes xifres negatives posaven de manifest que la crisi havia deixat sentir els seus efectes al municipi en forma d'emigració dels seus habitants. La documentació censal sobre això és poc explícita al respecte, amb la qual cosa hem d'acudir a l'enquesta de l'abril de 1894. En la carta enviada per l'Ajuntament d'Alcúdia es posava de manifest les dificultats per la subsistència dels jornalers per l'escàs salari que cobraven, a més de l'atur diari que afectava a unes 40 persones, com a conseqüència que gran part de la propietat es trobava en mans de pollencins. Aquesta darrera dada en revela una vegada més la importància de l'èxode d'habitants del municipi veí de Pollença, que en nombre de 800, tenien propietats a Alcúdia. Sobre això a la carta enviada a la Diputació Provincial es deia el següent: “Que el estado de clase obrera en general de esta población es el de contar con poquísimos recursos efecto del poco tipo de jornal lo que les obliga a vivir faltos de las necesidades más precisas y que además resulta por término medio 40 obreros diarios sin trabajo por ser en su mayor parte la propiedad de hacendados forasteros, pues solo los de Pollensa ascienden a 800”.⁵¹⁰

A Algaida, que experimentà un saldo migratori negatiu notable, no es va enviar relació d'altres i baixes però a la seva memòria del cens va explicar les causes de la diferència entre la població de fet i la de dret. La causa fonamental requeria en el desplaçament temporal de treballadors i treballadores fora del terme municipal, com l'exemple de les collidores d'oliva a les possessions de la muntanya, i també es va justificar la baixada de població per l'emigració causada per la pobresa de la població i la baixada de la feina disponible. A més a més s'indicà la partida dels reclutes a la guerra d'ultramar que en aquells moments s'estava produint.⁵¹¹ En aquest sentit, un

---

⁵⁰⁹ Lligall: XII-942/8. Arxiu General del Consell de Mallorca (AGCM)

⁵¹⁰ INE. Caixa 119. ARM.

⁵¹¹ En concret a la memòria es digué: “...la diferencia que resulta de la población de hecho a la de derecho depende de que muchos vecinos han pasado a otros pueblos a trabajar unos a recolectar aceitunas y los otros a practicar otros trabajos. Las causas que han motivado la disminución de la población es debido a que muchas familias han emigrado de esta villa a otros pueblos de la isla, en especial en Palma, y varias en la América, debido esto a las malas cosechas, a la pobreza del pueblo y escasez de jornal por dichos motivos varios jóvenes reclutas disponibles cambiaron de situación con otros de diferentes pueblos para prestar sus servicios en el Ejército de Ultramar y que con motivo de las guerras que sostiene la nación en las posesiones de Cuba y Filipinas, han tenido que ingresar en el Ejército por su suerte casi todos los jóvenes”. INE. Caixa 119. ARM.

síntoma de les dificultats econòmiques que experimentaven les famílies, fou l'augment dels joves que s'oferien per intercanviar-se per altres joves als quals havia tocat en sort fer el servei militar a ultramar, a canvi d'una quantitat econòmica. D'aquesta manera, en un carta data el febrer de 1898 s'explicava que: "muchos jóvenes reclutas disponibles se han vendido o mejor dicho han cambiado de situación con otros de diferentes pueblos para mirar pasarse en el ejército de Ultramar".⁵¹² En una altra memòria del maig de 1898 es tornava a incidir en l'emigració exterior a Amèrica i també a la de caràcter local als municipis de Sóller i a Palma, en concret al Pla de Sant Jordi, llogaret situat en una àrea agrícola fèrtil als voltants de la capital. Es tornava a posar de relleu la crisi econòmica de la localitat amb la pobresa generalitzada de la població per l'escassetat de treball per les males collites i la crisi de la fil·loxera. A la informació de 1894 sobre Algaida s'informà que l'estat de la classe jornalera al municipi era "deplorable" perquè gran part d'ella "no tenien jornal".⁵¹³

En el cas d'Andratx, malgrat tenir com ja hem vist un alt percentatge d'expatriació, la seva taxa d'emigració no era molt alta, fet que indicaria una emigració més aviat temporal. Ara bé, presentava un alt percentatge d'absents i la Junta Municipal va haver de donar explicacions sobre l'alta proporció de dones sobre homes, amb l'argument de la partida principalment dels homes, dedicats en bona part a l'ofici de mariners o a altres oficis i també per les pèrdues ocasionades en els accidents marítims.⁵¹⁴

Artà en el cens de 1897 va registrar una taxa d'emigració elevada, semblant a la d'Algaida. A més a més, una comissió de rectificació va ser enviada al municipi per part de la Junta Provincial del cens, desconfiada del descens en el recompte de població efectuat en el municipi. La comissió no va poder més que ratificar la baixada demogràfica per l'emigració. En un extens informe datat l'octubre de 1898 el cap de la comissió de rectificació Damià Massanet va comprovar, en haver revisat personalment els padrons de població, el descens en 489 persones i l'alta de només 51 en 10 anys.

---

⁵¹² INE. Caixa 119. ARM.

⁵¹³ "El estado de los jornaleros de esa localidad es deplorable supuesto que las cuatro quintas partes no tienen jornal siendo sus necesidades muy apremiantes". Lligall: XII-942/8. AGCM.

⁵¹⁴ "Observa esta junta que en el censo de esta población resulta un considerable número de hembras con relación al número de hombres inscritos así en la población de hecho como en la de derecho: las causas que dan origen a tan respetable diferencia conceptúa la junta que no son otras que la constante emigración de hombres para dedicarse a la navegación o al ejercicio de su profesión en otros países, circunstancia que da lugar a mayor merma en la población de varones ya por quedarse establecidos en otros pueblos ya por pérdidas ocasionadas en los siniestros marítimos". INE. Caixa 119. ARM.

Després va fer constar a l'informe les causes de l'emigració, com ara l'escassa parcel·lació de la propietat agrícola, format per grans possessions que, si bé proporcionaven feina a un determinat nombre de treballadors, la resta havien d'emigrar per poder subsistir:

“Para averiguar la razón de esta enorme baja, he estudiado con reflexiva solicitud las causas lógicas que podían producirla y he observado que la carestía de los artículos de alimentación no guarda una proporción racional con los medios de subsistencia por no estar este término municipal únicamente agrícola, subdividido en pequeñas proporciones, sino que lo forman en su parte rural extensas propiedades que dan vida a un determinado número de pobladores y el resto emigra en busca de trabajo y recursos que su país natal no le proporciona. Para ello le sirve de estímulo continuo de otros tantos que han hallado en América la fortuna soñada después de las vicisitudes porque pasaron en sus juveniles años en el pueblo de su naturaleza”.⁵¹⁵

En referència al desplaçament local d'habitants, un altre element que es va fer constar a l'informe fou la finalització dels beneficis atorgats als pobladors de la Colònia de Sant Pere, a conseqüència del qual un grup de famílies havia abandonat aquest lloc. En aquest sentit, es va comprovar com en el primer padró format de la colònia agrícola el 1881 s'havien comptabilitzat 101 famílies. En canvi en el darrer padró s'havia comprovat la baixa de 19 famílies. A continuació transcrivim íntegrament tota la part de l'informe que fa referència a aquest assumpte, en el qual podem apreciar els avantatges dels colonitzadors, com eren l'exempció del servei militar i de la contribució de consums, dos elements que afectaven especialment a l'economia de les famílies jornaleres de Mallorca en el segle XIX i que, una vegada expirats, causaren la partida:

“(…) encontré la comunicación que con fecha diez y siete de agosto de 1880 dirige al Gobierno Civil de esta provincia a este Ayuntamiento concediendo a las colonias de parte de la Devesa y Betlem los privilegios de la Ley de 3 de junio de 1868 (...) Iguales ventajas se otorgaron al resto de la Devesa y parte de la Alqueria Vella por idéntica disposición en 30 de mayo de 1884. Todas estas entidades de población formaron un núcleo que se

---

⁵¹⁵ INE. Caixa 125. ARM.

llamó “Colonia de San Pedro” y allí acudieron a establecerse familias del mismo pueblo de Artà y de muchos otros de la isla para usufructuar por 20 años la exención de quintas y evadirse del pago de consumos, contribuciones y privilegios a que hace referencia el articulado de la mencionada ley; pero a punto de transcurrir ya el período de concesión, vuelven las familias a sus respectivos hogares, las que dejaron parientes e intereses que custodiar y solo así se comprende que en el primer padron vecinal que en la Colonia se formó el año 1881 figuren continuadas 101 familias, bello ideal de los colonizadores para conseguir el derecho de poner maestro de 1ª enseñanza, farmacia y otras preeminencias legales, y cuya cifra fue aumentado en los primeros años para descender rápidamente en estos últimos hasta el extremo de notarse en el actual la baja de 19 de ellas”.⁵¹⁶

Per tot l'exposat anteriorment, comprovat per la comissió rectificadora amb la consulta de l'arxiu municipal, es va comunicar a la Junta Provincial que la xifra de població de havia donat la Junta Municipal s'apropava molt a la verdadera. Com es pot veure a la taula adjunta, entre 1888 i 1897 l'emigració artanenca més nombrosa va ser en principi de caràcter interior, principalment a Palma i als pobles veïns de Capdepera, Manacor, Sant Llorenç i Son Servera. Segons el llistat, hi hagué una important emigració a l'estranger, amb una diversitat de destins. En primer lloc hi figura Puerto Rico, que posa de relleu la importància de l'emigració artanenca cap a aquesta illa del Carib, seguit de Xile, Uruguai i Argentina. A més a més trobam artanencs emigrats a Mèxic, Filipines i Cuba.

---

⁵¹⁶ INE. Caixa 125. ARM.

Artà 1897 baixes del padró			
Palma	106	Alcúdia	7
Capdepera	51	Barcelona	6
Puerto Rico	49	Mèxic	5
Manacor	41	Bunyola	4
Xile	36	València	3
ignorat	33	Felanitx	3
Sant Llorenç	31	Maó	3
Uruguai	25	Filipines	2
Son Servera	24	Cuba	2
Santa Margalida	19	Calvià	2
Petra	15	Sineu	2
Buenos Aires	9	Madrid	1
Inca	8		

A la informació de 1894 d'Artà, l'Ajuntament va informar que l'estat de la classe jornalera era "regular" perquè si bé en el passat recent la seva situació havia estat crítica per la falta de treball, a l'actualitat no hi havia atur al municipi ja que els treballadors es trobaven ocupats en la collita en curs.⁵¹⁷

El següent municipi del qual tenim notícies sobre l'emigració fou Binissalem. El cultiu de la vinya va sofrir un trasbalsada important amb l'aparició de la fil·loxera, cosa que va afectar a tota la comarca dels voltants. La crisi agrària va tenir com a conseqüència demogràfica un saldo migratori negatiu de 362 persones. Com a reflex d'això, la Junta Municipal va manifestar en una carta l'escassetat de treball que hi havia a la localitat pel mal estat de la vinya i la peregrinació a altres llocs a la recerca de subsistència.⁵¹⁸

Del cens de Búger es va determinar un saldo migratori negatiu de 142 persones. Com la resta de pobles fins ara esmentats, també va tenir un creixement absolut negatiu, fet pel qual hagué d'explicar la baixa observada davant les autoritats provincials. Com a

⁵¹⁷ "Que si bien las expresadas clases durante el transcurso del decenio próximo pasado han sufrido, como consecuencia de la falta de trabajo, un estado de penuria deplorable, hoy se hallan los trabajadores ocupados en los trabajos del campo propios de la estación, cuyo estado es regular". Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵¹⁸ "Que la causa que ha motivado la baja que se observa en el mayor núcleo de población, ha sido a consecuencia de tener atacado de la plaga filoxera el viñedo de esta localidad, y la falta de jornal que existe en esta población entre la clase obrera y jornalera, habiendo tenido necesidad muchas familias de emigrar en otro término municipal por no poder ganar el jornal ordinario para su subsistencia". INE. Caixa 119. ARM. Així mateix a les informacions enviades sobre la classe jornalera l'abril de 1894 es deia que a Binissalem no hi havia atur però sí baixa de salaris com a conseqüència de la fil·loxera: "Que no existen realmente en esta localidad braceros desocupados, no obstante de que el precio de los jornales haya tenido que sufrir alguna baja, por consecuencia de la falta de demanda de vinos que son el principal producto de la localidad". Lligall XII-942/8. AGCM.

prova de l'emigració, va fer esment a les 42 cases deshabitades que varen cridar l'atenció de la Junta Provincial.⁵¹⁹ A la comunicació de 1894 es va dir que no hi havia jornaleros desocupats i que el seu estat era "regular" amb les següents paraules: "El estado de los jornaleros aunque se resiente algo, de la mala cosecha anterior y depreciación de los productos agrícolas; es regular pues el trabajo no escasea, no habiendo braceros desocupados salvo rarísimas excepciones, pudiendo con los jornales que se dan ordinariamente atender a sus necesidades económicamente, porque las causas expresadas no permiten más".⁵²⁰

La localitat de Bunyola, encara que va tenir un creixement absolut positiu, el saldo migratori continuava sent negatiu amb 170 persones. Les especials característiques del mercat de treball del poble varen ser al·legades per la Junta Municipal tant per explicar la immigració com l'emigració. Quant a la immigració es va assenyalar l'alt nombre de transeünts, en referència a les dones collidores d'oliva d'altres pobles que encara es trobaven a Bunyola durant l'elaboració del cens⁵²¹. Sobre l'emigració, es va posar de manifest l'ofici de carboners i talladors de pins de bona part dels bunyolins i bunyolines, treball que els obligava a traslladar-se temporalment a altres zones, trasllat però que es convertia sovint en definitiu per la crisi que es vivia al municipi. En paraules de la junta i contestant a un *pliego de reparos* de la Junta Provincial, es va dir això que segueix:

"No es posible a esta Junta Municipal calcular con toda exactitud y precisión las causas que motivan el poco aumento observado en el censo de población de este término, si bien, como tiene manifestado diferentes veces, ha debido influir notablemente en ello la ocupación y modo de vivir de éstos moradores, que, siendo carboneros y leñadores en su gran mayoría y habiendo escaseado de una manera notoria es estos diez últimos años las cortas de pinos y encinas que anual y periódicamente venían efectuándose, ocupando en su corta, labra y confección de carbón a un considerable

---

⁵¹⁹ En la contestació al pliego de reparos es va dir el següent: "...la disminución que se nota con respecto al censo del año 1887, obedece a la emigración de familias enteras y de individuos a varios pueblos de esta isla, al continente y al extranjero y prueba elocuente de ello es el número de casas deshabitadas (42) que se detallan en la contestación al reparo primero". INE. Caixa 119. ARM.

⁵²⁰ Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵²¹ En una carta datada el gener de 1898 per explicar 153 transeünts comptats en el cens deia que: "...es tan crecido el número de éstos últimos por no haber terminado aún la recolección de aceitunas, en cuya operación se hallan empleadas muchas mujeres de diferentes pueblos de esta isla, las cuales pasan la noche en el predio donde trabajan". INE. Caixa 119. ARM.

número de braceros, han tenido que buscar en otras poblaciones de la isla el trabajo que esta les ha faltado, dejando por esta causa su natural domicilio y estableciéndose con sus respectivas familias en los puntos en donde han hallado las ocupaciones más apropiadas a su común ejercicio. Así es que casi puede asegurarse que no hay pueblo en la provincia en donde no existan algunas familias que en busca de Trabajo (...) han dejado este domicilio para establecerse definitivamente en aquellos en donde más probabilidades ven (...).⁵²²

La Junta Municipal de Calvià, per tercera vegada des de 1877 en comentar la baixada demogràfica experimentada en el cens de 1897, es lamentà de les males comunicacions del poble que impedièn un adequat progrés econòmic. En aquesta ocasió la Junta Municipal es queixava de manera més vehement, davant la inacció dels poders públics a les demandes del municipi.⁵²³Sobre el descens registrat en el cens de 1897, la memòria de la junta va dir el següent:

“El término de Calvià que en el censo de 1877 y en el de 1887 arrojó un total de población de derecho de 2.711 y 2.603 habitantes respectivamente, en el presente solo se compone de 2.585 y esto que la fuerza de la Guardia Civil que no ha dos años que se creó, consta de 22 miembros, ninguno del pueblo, de manera que en el período de 20 años podría decirse que a población ha sufrido una baja de 158 habitantes cuando por la sola comparación de nacimientos y defunciones habría de constar su población de 4.000 habitantes aproximadamente. Este decrecimiento es debido a la continua emigración que se nota no solo a otros puntos de España sino a otros territorios extranjeros; pues la mayor parte de jóvenes ávidos de mejor fortuna y deseosos de abrazar otra profesión que no sea la de jornalero agrícola marchan al continente americano u otros puntos y encontrando mejores medios de subsistencia allí se establecen para no

---

⁵²² INE. Caixa 119. ARM.

⁵²³ A la memòria de la junta de Calvià, sobre el resultat del cens, es va escriure el següent: “En cuanto al resultado obtenido debo manifestar a V.E. que ha sido recibido con mareadas muestras de desagrado tanto por parte de la Junta como del pueblo en general y no por llevarse chasco de esperar aumento porque esto ya lo tenían por seguro, sino porque deploran amargamente las circunstancias que cada día le llevan a una decadencia progresiva. Si este mal viniera por efecto de continuas o frecuentes epidemias, pertinaces sequías o cualquier otro azote enviado por la mano de Dios muy enhorabuena; pero como depende solamente de la poca protección que siempre han dispensado los que han venido rigiendo los poderes públicos, he aquí la causa del desagrado y el motivo que nos trae a la boca el grito de desaprobación”. INE. Caixa 119. ARM.

regresar jamás en su patrio suelo. Aún hay más: familias enteras por carecer de medios de vivir en el pueblo van a establecerse a Palma o sus alrededores y alguna que otra a las costas argelinas, resultando de todo ello que la baja que se nota en todos los censos desde el de 1877 es bastante razonable”.⁵²⁴

Finalment, la memòria proposava una reforma concreta, com era la construcció d'una carretera que milloraria sensiblement l'economia del poble i serviria, segons la Junta Municipal, per evitar l'emigració i la decadència demogràfica.⁵²⁵ Per la comunicació enviada a la Diputació l'abril de 1894 sabem com el propi Ajuntament de Calvià havia hagut de donar feina a uns 25 jornalers diàriament al llarg de l'hivern per evitar l'atur d'aquests.

Campanet, una vegada més, el 1897 va presentar un saldo migratori negatiu de 129 habitants. La seva població absoluta havia crescut respecte de 1887 en tan sols 68 habitants. L'emigració que afectava a la localitat no va ser objecte de comentaris en la documentació censal i al qüestionari demanat el 1894, l'Ajuntament va respondre que la falta de treball havia existit però que en el moment actual no existia atur, gràcies a la feina que proporcionaven els hisendats forasters a les seves finques.⁵²⁶

Campos presentà un saldo migratori negatiu de 295 habitants, cosa que representava un augment molt important de l'emigració respecte de l'anterior cens, tot i que la seva població absoluta va augmentar en 157 habitants. Com que a la memòria del cens i a la resta de comunicacions no es feu referència a l'emigració, hem d'acudir a la carta enviada el 1894 per conèixer algunes dades concretes sobre la crisi econòmica

---

⁵²⁴ INE. Caixa 119. ARM.

⁵²⁵ En paraules de la junta municipal, la solució seria la següent: “Tanto desastre y calamidad se evitaría con solo obteniendo un ramal de 17 kilómetros, de carretera que pasase por el punto denominado Coll des Tords puesto que es la única vía que le pondría en comunicación directa con Puigpunyent, Valldemossa, Esporlas, Establiments, Bunyola y todos los demás pueblos de Mallorca incluso la Capital; tendrían fácil salida las diferentes leñas de los montes y pinares que por falta de camino hoy día no alcanzan precio; se explotarían canteras de yeso y minas de carbón, se abrirían fábricas industriales, se ensancharía el comercio y la agricultura podría seguir la senda de los adelantos. Con estas mejoras se conseguiría multiplicar los medios de subsistencia, se aminorarían las necesidades de la vida, se evitaría la emigración y el pueblo de Calvià que tanto tiempo ha se queja, sufre y paga, llegara a un estado de progreso y de bienestar. Pero ¡ah! No sucede así y el Gobierno que es quien tiene el imprescindible deber de velar y proteger los pueblos que a costa de sudor les sostienen se hace el único responsable y semejante abandono deberá pesar ante Dios y ante los hombres en las conciencias de todos aquellos que han empuñado las riendas de la Nación”. INE. Caixa 119. ARM.

⁵²⁶ Sobre l'estat dels jornalers a Campanet la carta adreçada a la Diputació deia: “Que las clases obreras les han faltado algún trabajo durante el próximo pasado año y lo transcurrido del corriente; pero los primeros contribuyentes de este pueblo se esforzaron en proporcionarles trabajo, y por cuyo motivo esta corporación municipal se ha visto desahogada”. Lligall XII-942/8. AGCM.

viscuda a finals de segle. Per aquest escrit sabem de l'estat precari dels jornalers per l'ínfim salari que es pagava i per l'atur existent.⁵²⁷

Capdepera va continuar experiementant emigració entre els seus habitants. El seu saldo migratori va ser negatiu en 152 habitants. La seva població absoluta havia augmentat en 129 habitants. Les xifres demogràfiques no eren molt negatives però a la documentació de 1894 es comunicà que els jornalers estaven en estat de “necessitat” tot i que no existia atur.

Costitx fou un dels pobles al qual se li exigí una relació d'altres i baixes en el seu padró. Es considerava que tenia una baixa en la població injustificada fet pel qual el batle de Sebastià Amengual va enviar una llista certificada de 28 altres i 190 baixes però sense especificar ni la procedència i el destí dels traslladats. El saldo migratori negatiu calculat amb les dades de la llista, de 162 persones, encara que s'hi aproximava no arribava a justificar del tot la baixa de la població a partir de la població calculada probable, que donava un saldo migratori de 211 persones. Però això fou un fet habitual en les relacions que enviaren les juntes municipals.

A diferència de Costitx i altres localitats, amb les dades del petit municipi muntanyenc de Deià sí que es va poder justificar l'alt índex d'emigració. Primerament i en una carta datada el febrer de 1898 es va justificar la baixa per la emigració a altres pobles de Mallorca i a l'estranger: “(...) baja de habitantes procede como he manifestado (...) de haberse ausentado un número considerable de familias enteras en busca de mejores medios de subsistencia en otros pueblos, además de los muchos habitantes que continuamente marchan al extranjero”.⁵²⁸ Però com que les dades del cens de Deià foren vistes amb desconfiança per part de les autoritats censals, s'acordà la visita d'una comissió de rectificació “para depurar sobre el terreno el grado de confianza que debe concederse al censo de población del termino municipal”.⁵²⁹ D'acord amb el secretari de l'Ajuntament es formà una llista d'altres i baixes que donà un saldo negatiu de 214 persones, mentre que el saldo negatiu calculat a partir de la població probable fou fins i tot inferior, és a dir de 194 individus. En aquest sentit, Deià tenia la segona taxa d'emigració més elevada a Mallorca després de Manacor durant la dècada de 1888 a 1897.

---

⁵²⁷ L'estat dels jornalers era: “(...) precario pues ganan únicamente una peseta diaria y aún hoy una parte muy numerosa que no tiene su cotidiano jornal”. Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵²⁸ INE. Caixa 119. ARM.

⁵²⁹ INE. Caixa 125. ARM.

Una vegada consultats els padrons dels darrers anys, es va poder comprovar l'elevada emigració especialment a Sóller i a l'estranger, principalment a França. Així mateix per les dades que aporta l'informe, l'emigració de Deià a França era molt similar a la practicada a Sóller i Fornalutx, amb la qual cosa la comarca formada pels tres pobles limítrofs, amb Sóller al capdavant, estaria especialitzada en el transport i la comercialització de fruites i la gestió dels seus magatzems. Aquest model va arribar a ser majoritari entre els emigrants mallorquins a França, patró que segurament va tenir origen a Sóller per després expandir-se als pobles veïns i finalment a altres localitats més llunyanes. En aquest sentit, a Deià l'informe de la comissió rectificadora va informar del següent:

“(…) el personal de la Comisión auxiliado por el secretario empezó la comprobación del censo con los padrones municipales de los últimos años, habiendo observado que todos los años, según las notas que en los mismos obran, han salido familias enteras para domiciliarse en otros términos municipales principalmente al de Sóller y Valldemossa y otras han marchado a la vecina República francesa con la que este pueblo tiene mucho comercio de frutas, de manera que es necesario establecerse en los puntos de dicha Nación a fin de montar almacenes para recoger los Frutos que Deyà les envía y procurarles salida en los distintos mercados de la misma”.⁵³⁰

Malgrat l'evident emigració, la comissió es va dedicar a recórrer el municipi casa per casa comprovant el cens i, com que s'obtingué pràcticament el mateix resultat, no va poder més que ratificar les xifres del cens que inicialment s'havien donat. A més a més, es varen aportar dades addicionals que mostraven la magnitud del procés quan es va informar sobre els resultats del darrer padró, amb la baixa de 77 individus, 19 dels quals a l'estranger: “Solamente des del último padron hasta la fecha del dia de la inscripción del censo ha comprobado la comisión que se han domiciliado en nuestras posesiones de América seis individuos, trece en Francia, veintinueve en Sóller, catorce en Valldemossa, quince en otros términos municipales y además un corto número estan en el servicio militar”.⁵³¹ Finalment l'informe expressava la reduïda immigració al poble per la manca de mitjans per viure i la diferència amb els jornals pagats a Sóller, molt més elevats, cosa que provocava el desplaçament de deianencs al municipi veí.

---

⁵³⁰ INE. Caixa 125. ARM.

⁵³¹ INE. Caixa 125. ARM.

De la relació enviada, es pot comprovar la importància de l'emigració interior a Sóller i Palma i la notable emigració a l'estranger, amb França al capdavant, seguit d'Uruguai i Puerto Rico.

Deià 1897 baixes del padró			
Sóller	122	Cuba	8
Palma	41	Estranger	6
França	31	Pollença	2
Valldemossa	27	Llucmajor	2
Andratx	16	Buenos Aires	1
Orient	10	ignorat	1
Uruguai	10	Alaró	1
Puerto Rico	10	Brasil	1 ⁵³²

Per les informacions de 1894 sabem que l'estat de la classe jornalera a Deià havia estat "poc satisfactòria" i que hi havia hagut una mala collita en la recol·lecció de d'oliva que havia durat dos anys. La marxa d'habitants a la veïna Sóller o a l'estranger era habitual. Així mateix l'Ajuntament havia promogut diverses obres per donar feina als jornalers. En aquest sentit la carta dirigida a la Diputació deia el següent:

"El estado de las clases jornaleras con relación al trabajo es poco satisfactorio a causa de que este término la única cosecha de aceite en los dos últimos años no ha podido ser peor, y si hasta esta fecha han sido pocos los braceros desocupados, es debido a que muchos salen continuamente en busca de trabajo al inmediato pueblo de Sóller y a otros puntos, habiéndose construido además para sostener el trabajo un trozo de camino vecinal carretero costado por los fondos municipales y dos subvenciones concedidas siendo muchas las familias enteras que marchan a vivir a Sóller y otros pueblos y muchos que emigran al extranjero y el ayuntamiento con gran esfuerzo apenas puede conseguir se cobren impuestos de consumos y demás cargas".⁵³³

El següent poble amb informació relativa a l'emigració fou Esporles. Entrava dins la categoria de poblacions que havia crescut en nombre absolut d'habitants respecte de l'anterior cens però presentava un saldo migratori negatiu de 149 persones. Per aquest fet hagué de donar explicacions a la Junta Provincial. En la contestació al *pliego*

⁵³² INE. Caixa 119. ARM.

⁵³³ Lligall XII-942/8. AGCM.

de reparos es va dir: “El padrón se hizo con toda escrupulosidad, la baja procede desde 6 años a esta parte han emigrado más de 50 vecinos y por tener unos 200 soldados en el servicio activo fuera del pueblo”.⁵³⁴ En una altra carta datada el desembre de 1899 hagué de donar explicacions per la baixa de població en el nucli urbà i l’augment en la part rural. Això va ser causat per una sèrie de factors com el canvi de domicili d’un grup de famílies amb motiu de establiment d’una possessió, al fet que les famílies que duien algunes de les possessions eren més nombroses que no en l’anterior cens i als soldats que foren enviats a les guerres colonials.⁵³⁵ El 1894 es va informar a la Diputació de la falta de treball de molts jornalers cosa que posà en una situació molt difícil a les famílies.⁵³⁶

El municipi de Felanitx va patir un sotrac econòmic important a partir de la crisi de la fil·loxera el 1891. Per aquest motiu, els resultats del cens de 1897 donaren com a resultat una elevada taxa migratòria que corresponien a 1.762 persones i una minva en la població respecte de l’anterior cens de 681 persones. En una carta datada el març de 1898 adreçada al president de la Junta Provincial del cens s’explicava la disminució demogràfica registrada amb els següents termes, que posen de relleu la crisi econòmica del municipi a partir de la destrucció de les vinyes i de la interrupció de l’exportació de vi a França:

“(…) el motivo de la baja es la situación precaria que viene atravesando esta población, motivo por el cual han emigrado muchísimas familias a América, Barcelona y a las principales poblaciones de esta isla. El año 1887 epoca floreciente que se vendían los vinos (principal cosecha de esta población a 20 pesetas el hectólitro), mientras que éstos últimos años se vende a 4 pesetas dicha medida. En aquella época gozaban de una lozanía extraordinaria los viñedos y producían enormes cantidades de racimos y en

---

⁵³⁴ INE. Caixa 119. ARM.

⁵³⁵ Així veim com a la carta es deia: “Este cambio de domicilio se explica teniendo en cuenta que en el intervalo de ambos censos se ha subdividido un predio en pequeñas porciones de terreno pasando los establecedores a vivir en sus respectivas propiedades y además que por el cambio de varios colonos que en 1887 figuraban con familias reducidas hoy dichos predios son conducidos por familias numerosas y en su mayoría inmigrantes de otros pueblos. Por último la disminución de esta población del casco de esta villa se explica si se tiene en cuenta que en 1897 tenía en filas esta población un centenar de soldados unos en Cuba, otros en Filipinas y Puerto Rico y otros en esta Provincia de demás de España”. INE. Caixa 119. ARM.

⁵³⁶ A la comunicació enviada per l’Ajuntament d’Esporles es va informar això que segueix: “Consecuencia de la crisis que atraviesa la agricultura, existen en la actualidad en este pueblo muchos jornaleros sin trabajo; su número no puede precisarse, pero son muchos, y algunas familias no pueden atender a sus más apremiantes necesidades”. Lligall XII-942/8. AGCM.

cambio en la actualidad ha desaparecido casi por completo esta única riqueza, causa la filoxera y otras plagas como el oídium. También es de notar que en aquella fecha la Aduana de Porto-Colom recaudaba unas 50.000 pesetas anuales y ahora produce escasamente 2.000. La matrícula de buques, entre ellos un vapor, era bastante considerable y en la actualidad no existe ni siquiera uno. En resumen ¿quién de Mallorca no sabe la triste situación de esta ciudad y quien no ha notado que por todas las poblaciones de la isla se ven hijos de esta ciudad buscando trabajo que no han podido encontrar en su país natal?”⁵³⁷

Per una certificació del secretari de l’Ajuntament sabem, com s’indica a l’anterior text, que per l’octubre de 1898 no hi havia cap navilier ni vaixell matriculat al port de Felanitx, en contrast amb la matrícula industrial del període de 1889 a 1890 que donà la xifra de 6 pailebots i un vapor matriculats.⁵³⁸

Com va passar en altres casos, la Junta Provincial no es va fiar del primer recompte efectuat per la Junta Municipal i acordà envià una comissió de rectificació perquè: “la Junta Municipal de esta localidad había presentado una baja sobre la calculada probable (...) y habiendo además dejado de contestar al pliego de reparos que les fue dirigido (...)”.⁵³⁹ Després de recórrer totes les seccions amb les quals fou dividit el municipi per elaborar el cens, els membres de la comissió constataren com la baixa no havia estat tan pronunciada i augmentaren el cens en 375 habitants en la població de fet. No obstant això, i després de comprovar els descens continu de naixements i defuncions i de comparar els padrons d’habitants d’anys anterior es va confeccionar una llista voluminosa d’emigrants que, en definitiva, venia a ratificar la decadència demogràfica de Felanitx. Com a prova d’això, deia l’informe, es comprovà l’existència de 445 cases buides, fet que contrastà amb el 1887 quan les cases no eren suficients per albergar tota la població. Així, veim com el cap de la comissió rectificadora deia a l’informe, datat per l’octubre de 1898, el següent:

“(…) deduje que la invasión filoxérica en los viñedos y la supresión o aumento de tarifas en el tratado comercial francés por lo que repecta a los vinós, única riqueza de esta comarca, habían decidido la asombrosa

---

⁵³⁷ INE. Caixa 119. ARM.

⁵³⁸ INE. Caixa 125. ARM.

⁵³⁹ INE. Caixa 125. ARM.

emigración producida en los últimos años. Prueba palpable de que esta ha existido y existe aún es que mientras en el año 1887 no eran suficientes las viviendas para contener la población acumulada en este termino municipal hoy se hallan deshabitadas más de 220 edificios en el casco de la población y 225 próximos en las afueras (...)”⁵⁴⁰

En la relació que envià la comissió de rectificació, tenint en compte que l’expatriació exterior està mal documentada malgrat ser en realitat majoritària, s’aprecia la importància de la destinació a Palma, a més dels pobles veïns de Manacor, Porreres, Campos i Santanyí, probablement indicant en aquests casos una emigració de retorn. Una vegada més, sembla clar que els trasllats locals probablement no constituïren un destí definitiu, sinó una etapa intermèdia cap a un altre destí, probablement a l’estranger. La precària situació econòmica dels municipis dels voltants i les dades dels saldos migratoris respectius així ho indicarien. De la llista enviada és de destacar l’emigració a Barcelona i a l’estranger, especialment a l’Argentina, i una gran varietat de destinacions com Algèria, Mèxic, Brasil, Puerto Rico, Cuba, Uruguai, EE.UU., Filipines i França.

---

⁵⁴⁰ INE. Caixa 125. ARM.

Felanitx 1897 baixes del padró			
Palma	257	Montuïri	5
Manacor	82	Cadis	5
Barcelona	77	Algaida	5
Buenos Aires	53	Girona	5
Santanyí	53	Artà	4
Campos	48	Uruguai	3
Sóller	40	Muro	3
Porreres	31	Capdepera	3
Llucmajor	25	Petra	2
Algèria	21	Santa Margalida	2
Sineu	13	EE.UU.	1
Maó	11	Filipines	1
Calvià	11	València	1
Méxic	10	Ciutadella	1
Brasil	10	França	1
Alacant	10	Madrid	1
Marratxí	10	Eivissa	1
Cuba	9	Pollença	1
Puerto Rico	9	Melilla	1
Inca	9	Binissalem	1
Andratx	9	Ciutadella	1
Sa Pobla	8		541

El 1894, poc temps després de l'esclat de la plaga de la fil·loxera, la situació de la classe treballadora de Felanitx era prou crítica segons informà l'Ajuntament a la Diputació Provincial. Es constatà l'emigració a la recerca de treball i es manejà la xifra d'uns 900 individus que necessitaven ajuda urgent per atendre a la seva subsistència. A la missiva enviada s'explica la situació dels treballadors amb les següents paraules:

“Es verdaderamente lastimoso el estado de las clases jornaleras en esta población pues faltas de trabajo se ven sumidos en la más completa miseria; lo cual crea que a esa corporación no le pasa desapercibida por ser harto sabido por toda Mallorca, pues por todas partes se ven hijos de esta ciudad buscando trabajo para sus más perentorias necesidades de la vida. Más de 30 familias de la clase de referencia están sin trabajo; representando a lo menos 900 individuos que necesitan pronto y eficaz auxilio para atender a una indispensable subsistencia; cuyas necesidades podrían cubrirse dando

⁵⁴¹ INE. Caixa 120. ARM.

trabajo a todos ellos, que con setecientas pesetas diarias considero suficiente”.⁵⁴²

En sentit semblant a l’anterior text, el gener de 1894 el setmanari “El felanigense” informava de les dificultats que travessava la població per la falta d’ocupació existent que obligava als treballadors a emigrar a la recerca de treball i, per aquells que tenien feina a la localitat, el salari pagat era molt baix: “Operarios de todas las industrias, aguijoneados por la falta de ocupación, se han esparcido por todos los pueblos de la isla en busca de jornal que en esta ciudad no encuentran; los braceros, en igual o mayor apuro, también asedian a las autoridades para que les proporcionen trabajo, y los que son bastante afortunados para encontrarlo, lamentense de la remuneración escasa que reciben en premio de su laboriosidad”.⁵⁴³

El petit municipi de Fornalutx va continuar experimentant una destacada expatriació segons el saldo migratori, fins al punt que la població absoluta va disminuir els seus efectius respecte de l’anterior cens. Com en el cas de Felanitx, una prova d’aquesta decadència demogràfica foren les 48 cases deshabitades que cridaren l’atenció de la Junta Provincial.⁵⁴⁴ Com en altres casos, la Junta Provincial decidí enviar una inspecció per “averiguar el grado de confianza que podia merecer la instrucción general verificada en la noche del 31 de diciembre al 1 de enero últimos”.⁵⁴⁵

De l’informe que redactà el cap de la comissió de rectificació, que no va fer més que confirmar les dades que havia donat la Junta Municipal de Fornalutx, podem extreure la conclusió del caràcter similar de l’emigració practicada a Fornalutx i a Deià, amb la de Sóller. Els trets eren bàsicament els mateixos: el caràcter temporal del trasllat a França venia condicionat per la durada de la temporada de producció de fruites, doncs una vegada finalitzada els individus retornaven a Fornalutx. Per aquest motiu en els censos hi havia un elevat nombre d’absents. No obstant això, en el continu anar i venir sempre hi havia alguns habitants que decidien emigrar definitivament. Segons el saldo migratori, aquests habitants foren al menys 157. Concretament sobre les circumstàncies del moviment de població l’informe deia el següent:

---

⁵⁴² Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁴³ POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias...* P. 306

⁵⁴⁴ En una carta datada el juny de 1898 contestant a un pliego de reparos es deia: “Todas las casas servibles que no son accesorios o cocheras y constan inhabitadas se supone que lo están por falta de habitantes, pues esta población desgraciadamente va en decadencia de habitantes y que esta es la causa de la diferencia experimentada desde el censo formado en 1887”. INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁴⁵ INE. Caixa 125. ARM.

“(…) si bien es menor el número de habitantes que figura en la población de hecho, en cambio aumenta en la de derecho debido a que un sin número de habitantes de este término municipal se dedican a transportar y dar salida a los frutos de la comarca, a los distintos puertos y departamentos de la vecina república francesa y como la época de estos trabajos es precisamente la época en que se verificó la inscripción general, de aquí el que aparezcan 157 individuos ausentes la inmensa mayoría residentes en aquella época en Francia, si bien el mayor número de ellos presentes el día de la rectificación aunque preparándose para volver a ausentarse; de manera que aun existiendo algunos de los que se ausentan que bien por casarse en Francia o por establecerse en dicha nación no vuelven a su país natal no aparece en la población de derecho baja, existiendo solamente en la de hecho debido a las causas antedichas”.⁵⁴⁶

En els informes de 1894 sobre l'estat de la classe jornalera dels municipis, Fornalutx va informar que hi havia uns 25 jornalers desocupats i que no hi havia propietaris en condicions de proporcionar-los feina. En aquest sentit, deia que aquests treballadors “...se encuentran hoy dia en suma miseria por cuanto no existen en el mismo, propietarios acaudalados para proporcionar trabajo diario a aquellos, habiendo unos veinte y cinco braceros desocupados”.⁵⁴⁷

Exemple de la importància i profunditat de la crisi en els anys 90 del segle XIX, fou la ciutat d'Inca, setena ciutat en nombre d'habitants el 1897. En el cens d'aquell any va registrar un saldo migratori negatiu de 526 habitants, l'únic d'aquestes característiques que va tenir el municipi entre 1877 i 1920. A més a més, la seva població absoluta va minvar en 125 persones. Tot això prova que la crisi agrícola i industrial que es vivia a la localitat va provocar una important emigració, però que gairebé no s'explicà a la documentació analitzada sobre el cens de 1897 ni tampoc es demanaren explicacions sobre la reducció de població des de les autoritats provincials, com si ho havien fet en altres municipis en situació similar. Així i tot, a les informacions enviades a la Diputació per l'abril de 1894 es posava de manifest la situació precària dels jornalers per la reducció del treball i dels salaris, encara que es puntualitzava que en aquells moments no hi havia treballadors en atur: “la situación de

---

⁵⁴⁶ INE. Caixa 125. ARM.

⁵⁴⁷ Lligall XII-942/8. AGCM.

los jornaleros es algo precaria, en razón de haber disminuido notablemente el trabajo y también el precio de cada jornal, por retraerse a efectuar mejoras los distintos propietarios, sin duda por la crisis monetaria, pocas veces vista, y como consecuencia de ello, se resienten los diferentes maestros industriales por los pocos trabajos que se les encargan. No habiendo llegado el extremo (...) de que existan braceros desocupados por no tener trabajo cotidiano”.⁵⁴⁸

Lloseta experimentà en aquesta dècada una forta emigració que es traduí en xifres negatives, tant en el saldo migratori amb 285 emigrants com en el creixement absolut de la població, que disminuí en 91 habitants respecte de l'anterior cens. A la memòria del cens la Junta Municipal va manifestar: "...ha tenido en diez años una baja algo regular, la cual es debida a la emigración que ha experimentado esta población a causa de los pocos recursos con que cuenta para sustentar a sus hijos...".⁵⁴⁹ Així mateix el secretari de l'Ajuntament va enviar una relació certificada d'altres i baixes d'habitants. Segons aquesta, l'èxode fou en la seva totalitat de caràcter local, especialment a Sóller. Les explicacions des de l'Ajuntament foren considerades insatisfactòries per la gran minva demogràfica i la Junta Provincial acordà enviar una visita d'inspecció. Com era habitual en aquests casos es va comprovar de nou tot el cens i s'anotaren les causes de l'emigració segons les manifestacions dels propis llosetins. Feien referència a factors generals que ja hem constatat en diverses ocasions tal com: l'excessiva tributació de consums i la crisi obrera tant del sector agrícola com del sector sabater en el qual estava especialitzada la localitat, a causa de les guerres colonials.⁵⁵⁰ També s'indicà per part de la visita de comprovació, per justificar el gran nombre de cases deshabitades, un desplaçament diari molt comú a la Mallorca rural, com era el que realitzaven les famílies durant l'època de recol·lecció, quan es traslladaven des del nucli urbà a les casetes situades fora vila devora les finques.⁵⁵¹ El moviment de població del qual tenia constància l'Ajuntament per la revisió del seu padró no arribava a justificar ni d'aprop la disminució detectada a través del saldo migratori, que era de 285 individus.

---

⁵⁴⁸ Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁴⁹ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁵⁰ "Las causas de la baja según manifestación del vecindario son debidas al excesivo cupo de consumos y a la crisis por que atraviesa la clase obrera que se dedicaba, además de los trabajos agrícolas a la fabricación de calzado, en decadencia desde las últimas guerras coloniales". INE. Caixa 125. ARM.

⁵⁵¹ "Gran número de viviendas se encuentran deshabitadas porque sus moradores se hallan recolectando los frutos en pequeños albergues situados en el campo, no regresando a sus hogares hasta la noche y pernoctando muchas familias fuera de la población". INE. Caixa 125. ARM.

Lloseta 1897 baixes del padró	
Sóller	12
Biniamar	9
Palma	7
Selva	7
Binissalem	6
Establiments	6
Inca	6
Escorca	5 ⁵⁵²

A la informació enviada per l'Ajuntament el 1894 es va informar que a Lloseta existien uns 100 desocupats, entre jornalers i sabaters, i els que feien feina tenien uns salaris tan baixos que eren insuficients per atendre les seves necessitats.⁵⁵³

Llubí va ser una de les poques localitats que al llarg del decenni de 1888-1897 registrà més immigrants que no emigrants, amb la qual cosa el creixement respecte de l'anterior cens també fou positiu. En aquest sentit, en una carta dirigida a les autoritats censals la Junta Municipal expressava la seva satisfacció pels resultats obtinguts en el cens assenyalant l'auge agrícola de la zona:

“Que esta comarca es esencialmente agrícola y cuyo terreno, regularmente fértil, produce lo apetecible para el sustento de sus habitantes, propiciando además el trabajo necesario con que vivir la clase pobre. 2º Que es escasa la mortandad debido al clima sano de esta población 3º Que amantes de su pueblo y conformados con su suerte los llubinenses, no han sentido aún la fiebre de la emigración 4º Que siendo patriarcales las costumbres de estos vecinos desconocen el concubinato y amancebamiento y se mueven en matrimonio casi todos los de veinte a treinta años”.⁵⁵⁴

Tot i l'expressat anteriorment, l'emigració de llubiners no era desconeguda. En una relació nominal de baixes per emigració que la Junta Municipal va enviar, aquesta ascendia a 44 persones, sense indicar el lloc de destinació.

El municipi de Lluçmajor en el cens de 1897 va presentar una intensa emigració, essencialment als voltants de Palma. El saldo migratori al llarg de la dècada fou de

⁵⁵² INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁵³ En aquest sentit es deia que l'estat de la classe jornalera: "es tristísimo, pues a cien asciende el número de braceros que carecen de trabajo entre zapateros, que es lo que más abunda, y jornaleros siendo el jornal de los que trabajan muy corto, y casi del todo insuficiente para poder satisfacer sus más perentorias necesidades". Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁵⁴ INE. Caixa 120. ARM.

menys 856 habitants. Com ja s'havia manifestat el 1877, es va posar de relleu el trasllat d'habitants al Coll den Rebassa per dedicar-se a l'extracció de marès. En la memòria del cens, es va fer constar aquest fet de nou quan es va constatar el creixement urbà del Coll amb habitants de Lluçmajor que fugien de la crisi econòmica i que això havia conduït a la construcció d'una escola i l'aparició d'altres serveis administratius:

“...si se examina el censo de población de la ciudad de Palma en su entidad Coll den Rebassa la cual, en 1887, la componían escaso número de familias y de edificios, viniendo hoy aumentando considerablemente en ambos conceptos con vecinos que en aquel entonces pertenecían a ésta población. El origen de la creación de la barriada Coll den Rebassa, la tiene en la importancia de su producción cantera, en donde acudían en 1887 los vecinos de Lluçmajor a obtener su sostén luego agobiados por la precaria situación y exceso de gravámenes que pesan sobre el municipio y sus moradores, abandonaron este su pueblo natal y fueron a aumentar en la vecina Capital de la Isla, no ya el número de sus habitantes, si que también su riqueza urbana con la construcción de edificios que embellecen aquel caserío barriada, y motivo que su Ayuntamiento de acuerdo con la Junta de Instrucción pública creara escuelas completas de enseñanza y demás servicios administrativos que dan realce altamente digno de alabanza, del que antes carecía”.⁵⁵⁵

Com a comprovació del creixement del Coll den Rebassa, cal fer notar que el 1897 disposava de 183 edificis habitats. Segons el nomenclàtor de 1887 tenia 617 habitants, segons el de 1900 varen augmentar a 785. Per altra part, en una carta datada el novembre de 1899 dirigida a la Junta Provincial, es va explicar que la baixa en la població en el nucli urbà respecte de l'àrea rural era causada per l'emigració de treballadors, generalment no agrícoles, ja que els pagesos propietaris de fora vila no tenien tanta necessitat d'abandonar el seu lloc d'origen. A més a més, per un error en el cens de 1887 s'havia consignat com a habitants habituals de vivendes del casc urbà a pagesos de finques que en realitat vivien principalment a les seves propietats agrícoles.⁵⁵⁶

---

⁵⁵⁵ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁵⁶ “Y estas familias de trabajadores eran las que vivían en el casco de esta villa dedicadas a otros trabajos, y no de los payeses, por lo regular todos propietarios que viven en sus fincas y no se han visto

El 1894 l'Ajuntament de Lluçmajor va informar que la situació de la classe treballadora no era desesperada però la crisi agrícola i del sector del calçat va provocar la disminució de l'oferta de treball i l'aparició de l'atur:

“(…) si bien la situación que atraviesan no es desesperada, tampoco es lo desahogada que fuera de desear, debido a la crisis agrícola que atravesamos como consecuencia de la invasión filoxérica y la depreciación de los vinos, una de las riquezas más importantes de la población y que ocupaba gran número de braceros antes de existir las causas indicadas. Además la paralización en gran parte de ciertas industrias, especialmente la del calzado, de mucha importancia en esta villa, es causa de mayor concurrencia para los trabajos agrícolas; y consecuentemente aumenta la escasez de jornales entre los trabajadores. Los propietarios por su parte, viendo mermada una de sus principales producciones, el vino, debido por una parte a la filoxera y por otra al reducido precio que alcanza dicho caldo, se ven constreñidos, contra su voluntad, a limitar los trabajos a aquellos de absoluta necesidad; resultando de todo eso un desequilibrio entre la demanda y la oferta de trabajo con unos cincuenta desocupados”.

Si hi ha una zona de Mallorca on l'emigració va tenir una incidència molt superior a la resta aquesta fou el municipi de Manacor. Al llarg del període intercensal de 1888 a 1897 va tenir un saldo migratori negatiu de 7.068 persones i una disminució de 5.584 habitants en la població absoluta, amb la particularitat que aquestes dades corresponien a dos municipis: Manacor i Sant Llorenç des Cardassar, localitat que es va acabar segregant de Manacor el 1892. Segons una llista dels habitants de fet sobre els Ajuntaments existents el 1893, en base al cens de 1887, sabem que Sant Llorenç tenia 3.316 habitants, dels quals segons el nomenclàtor d'entitats de població n'hi havia 1.601 habitants que pertanyien al seu nucli urbà. Per la seva part Manacor el 1887 tenia 16.319 habitants, dels quals 13.543 vivien en el nucli urbà. Amb aquestes dades és evident que la població que vivia disseminada per l'àrea rural era molt elevada: 4.491 habitants entre els dos municipis. L'enorme emigració de la comarca fou la més

---

tan precisados a tener que abandonar sus hogares para buscar en tierra extraña su vida...el aumento de población fuera del casco, ha sido también debido a que en el actual censo se procedió con más exactitud que en 1887, puesto que en aquel se hacen figurar en sus verdaderos domicilios a las familias que viven todo el año y siempre en sus casas de labor, las cuales por una equivocación lamentable fueron continuados en el de 1887 como domiciliados en el casco de la población”. INE. Caixa 120. ARM.

importants tant pel nombre absolut com per la taxa emigratòria resultant a finals de 1897. És il·lustrativa la disminució demogràfica que hi hagué en el nucli urbà de Manacor entre 1887 i 1900. En el nomenclàtor d'aquest darrer any els habitants del casc urbà foren 7.865, amb la qual cosa el descens en 13 anys, segons aquesta font, fou de 5.678 habitants. La disminució va ser considerada tant grossa que durant l'elaboració dels treballs censals de 1897 es posà en dubte el recompte que s'havia efectuat en l'anterior cens, amb el resultat de 19.635 habitants. A les comunicacions consultades entre la Junta Municipal, l'Oficina de Treballs Estadístics de l'IGE i la Junta Provincial va considerar-se el recompte realitzat el 1887 com a defectuós. Per demostrar això, la Junta Municipal va desvelar que aquell any hi havia hagut més fulles d'inscripció censals que cases existents.⁵⁵⁷L'argumentació proporcionada per la Junta Municipal, contràriament al que succeïa a altres pobles que intentaven ocultar població, era que a Manacor en el passat s'havien inflat les xifres de població amb la finalitat d'obtenir un suposat benefici a partir d'una llei en la tributació de consums per aquelles poblacions que arribessin als 20 mil habitants. S'explicava que si al 1887 no s'havia arribat a aquesta xifra, va ser per equivocacions en la inscripció de ciutadans.⁵⁵⁸En la mateixa comunicació es va dir que segons les rectificacions dels padrons fetes cada any a partir de 1887, en cap d'ells s'havia arribat a la xifra d'11 mil habitants: “se hace constar que según las rectificaciones del padrón de vecinos formado en el mes de diciembre de todos los años resulta que ninguna de ellas ha ascendido el número de sus vecinos a 11.000, con las consiguientes deducciones de las partes que se segregó en 1893 y que constituye el pueblo de San Lorenzo”. El raonament de la Junta Municipal fou considerat vàlid segons es desprèn de l'informe de la comissió de comprovació redactat l'octubre de 1898: “(...) es evidente que la población asignada en 1887 por la Junta Municipal del censo no existió y como la Corporación actual no tuvo seguramente los mismos motivos para continuar la exageración, la visita de rectificación ha evidenciado

---

⁵⁵⁷ En aquest sentit, sobre el nomenclàtor realitzat el 1889 deia que 26 entitats havien deixat de consignar-se: “Por estas omisiones se desprende y se evidencia que la Junta Municipal del censo de Manacor ha procedido con notorio descuido y negligencia pues no existe concordancia alguna ni comparación posible entre el nomenclátor actual y el formado en 1889”. INE. Caixa 124. ARM.

⁵⁵⁸ “La Junta anterior por motivos que la actual no puede hacerse responsable exageró la cifra de familias de habitantes asignándole una población que desgraciadamente nunca existió, tal vez por evadirse del odioso impuesto de consumos, por el exorbitante cupo señalado a ésta villa en aquel entonces porque la ley que en aquella fecha se regía, facultaba al gobierno para incautarse de las recaudaciones de dicho importe en aquellas poblaciones que ascendían a más de veinte mil habitantes como sucede hoy en las capitales y el no alcanzar aquellas cifras seguramente dependía de equivocación de sus cedulas”. INE. Caixa 120. ARM.

el error entonces cometido”.⁵⁵⁹ Tot això ens pot dur a posar en dubte els resultats del cens de 1887 a Manacor, però l’argumentació anteriorment indicada d’un augment fictici demogràfic tan gran no sembla prou creïble, doncs era contrària a la pràctica de l’època: ocultar habitants si intuïen que podien pagar menys contribució de consums. Tal vegada sí es produïren inscripcions en el cens duplicades. El fet de que els propietaris agrícoles que habitaven l’àrea rural però que disposaven d’una casa en el nucli urbà era molt habitual, cosa que podia provocar errors. A causa d’aquest cens, la tributació de consums que hagué de satisfer el municipi fou més gran de la que realment hauria d’haver sigut pel nombre d’habitants, en nombre decreixent de manera accelerada per l’emigració.⁵⁶⁰ A més a més, el minuciós estudi realitzat per José Antonio Bernad sobre l’emigració a la comarca conclou que les xifres emigratòries són perfectament possibles.⁵⁶¹

En tot cas, els motius que s’adduïren per explicar la baixada demogràfica foren l’enorme emigració ocorreguda en els anys 1888 i 1889, la crisi agrària provocada per l’aparició de la fil·loxera que destruí la vinya com principal riquesa agrària de Manacor a partir de 1891, a més d’altres com l’excessiva tributació de consums, la crisi provocada per la guerra colonial que hi va haver entre 1895 i 1898 i relacionat amb el conflicte bèl·lic, el desig d’evitar el servei militar, que suposava un trastorn econòmic important per a les famílies jornaleres, o la mateixa baixa provocada pels soldats cridats a files per anar a la guerra. En paraules de la Junta Municipal, això es va explicar de la següent forma:

“Estas causas existen que dan a conocer la disminución del censo actual y consiste en la falta de subsistencias de la clase proletaria durante el decenio anterior, puesto que a pesar de las penurias que consigo trae las emigraciones fueron a centenares las familias que principalmente en 1888 y

---

⁵⁵⁹ INE. Caixa 125. ARM.

⁵⁶⁰ Respecte d’això en l’informe de la comissió de rectificació es constataren les queixes de la població de Manacor: “cuyo vecindario hace años se queja de las cargas que sobre él pesan fundadas en errores de los que no pueden ser responsables el actual municipio ni la Junta municipal del censo”. INE. Caixa 125. ARM.

⁵⁶¹ Segons l’anàlisi d’aquest autor, l’enorme descens d’aquesta etapa quedaria justificat: “La pèrdua de població que es produeix a Manacor entre 1887 i 1897 en que es passa de 19.635 persones a 14.051 es podria explicar, per una part amb la independència de Sant Llorenç al 1892 que implicaria la pèrdua d’unes 2.500 persones i per altre part la pèrdua dels emigrants a la dècada de 1880 amb unes 1.350 persones que emigren a altres pobles de les illes, a més de les 1.044 que ho fan fora de Mallorca però també es tindria que tenir en compte aquella emigració clandestina la qual no podem quantificar, a més de les més de 1.000 persones que ens apareixen com absents de Manacor. Tot això en conjunt ens explicaria la pèrdua d’aquests 5.584 efectius”. BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): De Mallorca... p. 79

89, dejaron sus hogares en busca de países por las mismos desconocidos emigrando a los países del Sur de América; la desaparición de la principal riqueza, depreciación de los actuales productos y exceso de tributación por consumos ha hecho trasladar a otras muchas en las demás poblaciones de la Isla y del continente. Asimismo, de lo expuesto hay la sencilla consideración que en el último reemplazo tuvieron que declararse prófugos a diez y seis mozos y este año alcanzará probablemente a mayor número representando estos un número considerable de familias que han emigrado al extranjero. Por otra parte, tenga en cuenta también el número de hijos de Manacor que están defendiendo la integridad de la Patria en la Gran Antilla y demás cuerpos del continente que sin temor a equivocarse no bajará de seis o setecientos por ser insignificante los que han podido redimir a metálico la suerte de soldado”.⁵⁶²

Tot el conjunt de causes exposat va dur a la taxa emigratòria més elevada de Mallorca, i constituí un moviment de població en direcció inversa al que havia ocorregut durant la dècada de 1878 al 1887 quan Manacor tengué la taxa immigratòria més alta de l'illa, exceptuant el cas especial d'Escorca. Prova de la crisi econòmica de la localitat foren els 302 edificis buits i els 223 en construcció “cuyas obras han tenido que paralizarse a consecuencia de la grave crisis económica que hace tiempo viene afectando a todas las clases sociales...”.⁵⁶³ Una altra dada que posa de manifest la crisi que experimentava el territori fou la referència a que la Colònia del Carme, l'actual Porto Cristo i port habilitat pel comerç exterior, s'havia convertit en un “desert” per efecte de la crisi econòmica.⁵⁶⁴

El desembre de 1898 el batle de Manacor Josep Oliver Pont va enviar una relació de baixes del padró de Manacor i el lloc de destinació dels emigrats, encara que a bona parts d'ells es consignà com a “se ignora”. Aquestes s'elevaren a 3.220, tot i que

---

⁵⁶² INE. Caixa 120. ARM. En una carta dirigida a la Direcció General de l'IGE, s'expressava en termes semblants per explicar els motius de l'emigració: “...la falta de subsistencias de la clase proletaria que ha tenido que emigrar a las Repúblicas del Sur por haberse detenido la principal riqueza de este termino que consistia en los vinos exportados a buen precio a los mercados extranjeros. Hoy la baja de dicho caldo y la invasión filoxérica han sumido en la misèria a los habitants de Manacor”. INE. Caixa 124. ARM.

⁵⁶³ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁶⁴ A més es constata una altra vegada com els beneficis tributaris d'aquests llocs havien afavorit el seu poblament: “...puerto antes habilitado al comercio con el exterior y hoy desierto, como consecuencia de la penuria que invade a esta región de decadencia desde la pérdida de sus viñedos, por la filoxera, principal riqueza de Mallorca y Manacor. Según se hace constar, en la Colonia del Carmen figuran inscritas 150 familias, que residen y habitan en Manacor y que poseen casas de recreo en dicho caserío a donde acuden durante el verano; y si prefieren figurar inscritos allí es porque exime de ciertos tributos...”

una vegades depurades amb l'eliminació de les duplicacions quedaren 3.157 emigracions al llarg de la dècada entre 1888 i 1897 mentre que les immigracions només foren 205. Amb aquestes dades es pot considerar justificada documentalment l'emigració calculada segons la població probable. A la taula adjunta s'observa com en la emigració interior bona part dels qui traslladaren el seu domicili varen triar Palma com a destinació, a més dels pobles propers a Manacor com Sant Llorenç, Petra i Felanitx; tot i que segons es dedueix dels saldos migratoris respectius, aviat degueren marxar a un altre lloc.⁵⁶⁵

Quant a l'emigració exterior, la principal destinació fou a l'Argentina on s'hi traslladaren un nombre considerable d'individus i de famílies senceres. Sembla que la xifra apareix a la llista certificada pel secretari de l'Ajuntament és baixa, encara més per aquells que se'n anaren a Xile. José Antonio Bernad xifra en almenys 1.044 persones les que haurien emigrat fora de Mallorca, cosa que representava un 6% de la població de Manacor⁵⁶⁶. Per les notícies que donà la premsa de l'època i els estudis fets fins ara es sap que la majoria anà la República d'Argentina i Xile procedents de Manacor fou prou considerable.⁵⁶⁷ Seguidament i per ordre d'importància apareixen documentats a la relació les destinacions de Cuba, Algèria, Puerto Rico, Filipines, Xile, Itàlia i França. Quant als 1.162 habitants dels quals s'ignorava la seva destinació, segurament els hauríem d'incloure com a emigració exterior. La importància de l'emigració familiar queda reflectida amb el fet que sols un 10,5% dels noms de la llista d'emigrants correspondria a individus en solitari. La resta, un 89,5%, foren dues o més persones que foren donades de baixa conjuntament del padró de d'habitants Manacor entre els anys 1888 i 1897.

---

⁵⁶⁵ Vegi's les dades de l'emigració de manacorins a la dècada de 1888 i 1897 en el treball de BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): De Mallorca...

⁵⁶⁶ Vegi's la nota 545

⁵⁶⁷ Vegi's BUADES CRESPI, Joan (2001): "L'emigració de manacorins a Amèrica l'any 1889". *I Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Pp. 317-318. En xarxa: http://www.manacor.org/wms/fofo/imgdb/archivo_adj231490.pdf (consulta, març 2015) i BUADES CRESPI, Joan (2002): 1889... P. 50 i BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): "De Mallorca..." p. 85. En aquest darrer treball l'autor xifra en 687 els que tengueren com a destinació a l'Argentina

Manacor 1897 baixes del padró			
Ignorat	1162	Ariany	7
Palma	526	Binissalem	7
Buenos Aires	478	Sant Miquel	7
Sant Llorenç	179	Itàlia	6
Petra	164	Sineu	6
Felanitx	121	Amèrica	3
Cuba	69	Cadis	3
Algèria	40	Penal San Agustin	3
Campos	37	Lloseta	3
Son Servera	33	Santa Maria	3
Maó	32	França	2
Sóller	30	Esporles	2
Barcelona	27	Lluc	2
Puerto Rico	21	València	2
Sa Pobla	21	Eivissa	2
Artà	21	Galilea	2
Filipines	17	Santander	2
Vilafranca	17	Barbastro	1
Santanyí	16	Teruel	1
Madrid	15	Penal Ceuta	1
Santa Margalida	14	Santoña	1
Alaró	8	Porreres	1
Uruguai	7	dominico	1
Xile	7	Colònia	1
Inca	7	Sevilla	1
Ciutadella	7	Sant Joan	1
Saragossa	7		

568

Per abril de 1894 l'Ajuntament de Manacor va informar de la precarietat de la classe treballadora per la manca de treball existent. Per il·lustrar-ho, va assenyalar com diàriament es produïen reclamacions de feina i com es necessitava atendre entre 300 i 400 persones que necessitarien un sou mínim d'1,25 pessetes per a que poguessin atendre a les seves necessitats.⁵⁶⁹

Maria de la Salut, que va tenir una lleuger saldo migratori negatiu de 83 persones però amb un creixement absolut positiu de la seva població, va justificar la baixa en la població calculada per l'emigració ocorreguda a la localitat en una carta que

⁵⁶⁸ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁶⁹ En aquest sentit, segons la carta adreçada a la Diputació, la situació: "(...) es desde hace bastante tiempo visiblemente precario el estado de clase jornalera, hasta el punto de producirse diariamente reclamaciones verbales en demanda de trabajo; considerando el infraescrito que es de reconocida urgencia atender al número de 300 a 400 individuos que requieren el mínimo de una peseta veinte y cinco céntimos para proveer su respectiva familia de los artículos de primera necesidad". Lligall XII-942/8. AGCM.

s'envià a la Junta Provincial que comunicà el següent: "...en este pueblo habían emigrado muchas familias a consecuencia de la miseria, lo que ha producido una baja en el número de habitantes".⁵⁷⁰ Es va enviar una relació nominal amb 45 altes en el padró i 55 baixes, sense indicar el lloc de destinació ni de procedència dels implicats.⁵⁷¹ Així mateix en les informacions de 1894 l'Ajuntament de Maria va comunicar que la major part dels jornalers es trobaven en situació d'atur: "Que el estado de las clases jornaleras de esta localidad atraviesan una época de angustia y escasez de recursos por falta de jornales, pudiendo asegurar que si no todos, casi todos los braceros están desocupados, por lo que no puede atender en manera alguna a su subsistencia".⁵⁷²

Marratxí fou un dels pobles sobre els quals la Junta Provincial acordà enviar una comissió de rectificació per esbrinar el grau de fiabilitat del cens. Segons la població calculada probable havia tengut un saldo migratori negatiu de 255 persones, tot i que el creixement absolut de la població respecte de l'anterior cens havia estat positiu. La batlia de Marratxí va comunicar a la Junta Provincial que desconeixen les baixes d'habitants en el seu padró perquè: "...se han ausentado muchas familias principalmente de los barrios Pla de na Tesa i Pont d'Inca sin haberlo puesto en conocimiento de ninguna autoridad...".⁵⁷³ El setembre de 1898 es va realitzar l'informe amb les conclusions a les quals havia arribat la comissió de rectificació. No es va poder més que confirmar la fiabilitat del cens, especificant que les característiques del municipi, amb una població molt dispersa, va fer molt laboriosos la labor de rectificació casa per casa. Així mateix, la proximitat a la capital comunicada amb el terme municipal per una línia de ferrocarril, feia que el moviment de població fos molt intens entre els dos municipis, tant de d'estiuejants procedents de la capital com de treballadors que anaven i venien, fet pel qual li era impossible tenir a l'Ajuntament de Marratxí el seu padró rectificat.⁵⁷⁴ S'atribuí específicament a l'impost de consums el fet

---

⁵⁷⁰ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁷¹ INE. Caixa 124. ARM.

⁵⁷² Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁷³ INE. Caixa 120. ARM.

⁵⁷⁴ Sobre el moviment de població entre els dos municipis, l'informe deia: "Por ser el término de Marratxí uno de los puntos donde van a veranear familias de Palma, resulta que en la actual época la Comisión ha encontrado un sin número de edificios ocupados por familias veraneantes que no figuran en el padrón del censo y no deben figurar por estar inscritos el 31 de diciembre último en el padrón de esta capital, además debido a lo cercano a Palma, puesto que algunos de sus barrios como el Pont d'Inca y Pla de na Tesa distan menos de cinco km distancia que se acorta teniendo en cuenta que están enclavados en la línea férrea, resulta que hay grandes variaciones en sus habitantes pues muchos individuos de la Capital se trasladan a los antedichos barrios creyendo mejorar sus condiciones de vida, permanecen algunos meses en ellos y luego marchan otra vez a Palma o a otros términos municipales a fin de no figurar en el

que una part de la població es traslladés de domicili amb destinació als voltants de Palma per evitar el seu pagament. També els soldats que anaren a les guerres d'ultramar i el tancament d'algunes fàbriques pels efectes de la crisi econòmica ajudaven a explicar la baixada demogràfica. D'aquesta manera, el cap de la comissió va comunicar el següent:

“En mis observaciones y averiguaciones he podido enterarme que debido a lo alto que resulta el reparto de consumos muchas familias que habitaban los barrios más cercanos a la Capital han pasado a domiciliarse en el término de Palma en los muchos caseríos que en su alrededor existen, de manera que en la actualidad han desaparecido del término municipal de Marratxí muchas familias de las que figuran inscritas en el censo el 31 de diciembre último, también he observado que son muy pocos, casi me atrevo a decir nulos, los mozos redimidos del servicio militar, así que son muchos los que se encuentran en el servicio activo mucho más debido a nuestras guerras tenidas, también ha influido seguramente para haber baja en la población el cierre de fábricas tan importantes como la Harinera Balear y Vidriería que sostenían un número considerable de trabajadores que ahora han marchado con sus respectivas familias, en busca de nuevo trabajo, a otras poblaciones”.⁵⁷⁵

El municipi de Montuïri, tot i que no hem localitzat documentació significativa sobre l'emigració, va presentar una recessió demogràfica important en el cens de 1897. El seu saldo migratori va ser negatiu en 303 habitants i la seva població absoluta va disminuir en 77 habitants. A la comunicació d'abril de 1894 l'Ajuntament va informar que hi havia uns 100 jornalers en situació d'atur i que aquests necessitarien un salari 1,50 pessetes per a cobrir les seves necessitats.

Al municipi de Muro també es va produir una intensa emigració al llarg de la dècada de 1888 a 1897. Al llarg de la dècada va tenir un saldo negatiu de 403 habitants. Com que la documentació censal la informació al respecte és poc significativa, cal acudir al qüestionari de 1894 per tenir alguna informació sobre la crisi de la localitat

---

reparto de la tributación de consumos, sin que para nada den cuenta de dichos cambios al municipio, de manera que en la secretaria del ayuntamiento no pueden en un momento dado conocer la verdadera población de estos barrios, como sucede en casi todos los demás ayuntamientos de la isla”. INE. Caixa 125. ARM.

⁵⁷⁵ INE. Caixa 125. ARM.

que ajudi a explicar el fenomen migratori. A la carta enviada a la Diputació es va informar de la situació “apurada” de la classe jornalera, per la baixada de sous experimentada a partir de la caiguda de preus del vi i per les males collites de cereals experimentada. A més a més, es xifrava en una mitja de 60 els jornalers que diàriament no tenien feina, assenyalant-se que aquests necessitarien un jornal 1,60 pessetes per a la seva subsistència.

La següent població que en la seva memòria parlava de l'emigració fou Palma. Segons les dades del saldo migratori, entre 1888 i 1897 va tenir una immigració molt minsa ja que representaven sols 263 persones mentre que el creixement absolut respecte del cens de 1887 va ser de 1.976 persones. Amb aquestes dades podem confirmar l'escassíssim creixement demogràfic del municipi, malgrat l'existència d'un cert èxode rural. Com hem verificat, la raó d'això fou la coexistència de dos fluxos d'emigració, un d'arribada i l'altre de sortida que neutralitzà un major augment de la població de Palma. En aquest sentit, a la memòria de la Junta Municipal de Palma es va fer esment a una considerable emigració a causa de les circumstàncies per les quals travessava l'illa de Mallorca. Una vegada més s'esmentà la crisi agrària provocada per la plaga de la fil·loxera i les guerres d'ultramar que havien obligat a cridar a les files de l'exèrcit a un bon nombre de soldats:

“(…) hay que tener en cuenta las circunstancias especiales por que atraviesa esta población en la actualidad a causa de la disminución que desde hace algún tiempo se viene observando en toda la isla, del comercio en vinos que era la principal fuente de riqueza de Mallorca y que ha dado lugar desde algunos años a esta parte a una considerable emigración y sobre todo desde que una línea de vapores periódicamente hace escala a este puerto para los de Cuba y Puerto Rico y además también hay que tener en cuenta el considerable número de hijos de este país que han marchado a nuestras posesiones de Ultramar a defender con las armas a nuestra patria en las guerras que en ellas sostenemos y que si bien la mayoría volverán a reunirse a sus familias, cuando regresen cargados de laureles, esto no obsta para que en la actualidad dejen de estar continuados en el Censo de población de esta Capital”.⁵⁷⁶

---

⁵⁷⁶ INE. Caixa 121. ARM.

El municipi de Petra va registrar un saldo migratori negatiu al llarg de la dècada anterior de 339 persones i un descens en la població absoluta de 49 persones. Davant la petició de la Junta Provincial que s'enviés una relació d'altres i baixes en els padrons dels darrers anys l'Ajuntament va contestar que no disposava d'aquestes dades. Quant a la baixa de la població, va comunicar que responia a les guerres colonials i a l'emigració: “(...) depende en parte de los muchos soldados que se hallan en activo a consecuencia de las guerras coloniales y de la continua emigración a ultramar y Repúblicas Americanas de familias de esta población durante el citado intervalo de los diez años”.⁵⁷⁷

A la comunicació dirigida a la Diputació Provincial l'abril de 1894, l'Ajuntament de Petra va dir que a causa de la mala collita en curs hi havia uns 100 jornalers del camp sense feina.⁵⁷⁸

Sa Pobla va tenir una taxa d'emigració semblant a la de Petra però en canvi va tenir un creixement positiu en la població absoluta. Com era habitual en les localitats amb baixa a la població calculada probable, el desembre de 1898 va haver d'enviar una relació nominal de baixes del padró d'habitants amb el resultat de 111 baixes, casi totes a l'estranger. Com en el cens de 1887, destacà com a destí preferent la colònia francesa d'Algèria, seguida de l'Argentina i Puerto Rico.

Sa Pobla 1897 baixes del padró	
Algèria	59
Ignorat	22
Buenos Aires	18
Puerto Rico	7
Barcelona	5

⁵⁷⁹

En el qüestionari de 1894, l'Ajuntament de Sa Pobla va informar del poc nombre de jornalers existent al municipi, format bàsicament per llauradors propietaris, amb la

⁵⁷⁷ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁷⁸ “Que la malísima cosecha que ha habido es este término municipal en el presente año económico ha dado necesaria y desgraciadamente por resultado que en la actualidad existen en este distrito unos cien braceros que se encuentran sin jornal y consiguientemente sin pan para su sustento diario, siendo estos en su inmensa mayoría trabajadores del campo”. Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁷⁹ INE. Caixa 121. ARM.

qual cosa l'atur existent era mínim, reduint-se aquests a 15 o 20 jornalers durant èpoques curtes de l'any.⁵⁸⁰

El municipi de Pollença entre 1888 i 1897 fou un dels municipis més afectats per l'emigració massiva dels seus habitants.⁵⁸¹ Va tenir un saldo migratori negatiu de 1.497 habitants, el tercer més alt en nombre absolut després de Manacor i Felanitx, i la seva població total va disminuir respecte de l'anterior cens en 874 persones. La taxa emigratòria va ser la tercera més important, després de Deià i Manacor. La tendència recessiva mostrava la magnitud de la crisi a la zona, i a diferència d'altres juntes municipals, va impulsar als membres de l'Ajuntament a donar unes detallades explicacions en la seva memòria amb data de març de 1898. En aquest document, s'informà de la importància que l'emigració va anar adquirint des del principi de la dècada a l'any 1888.⁵⁸² Després de consultar els padrons de la dècada anterior al cens es va constatar la baixa any rere any, especialment el 1889:

“Fijándose en dichos padrones se notó que en la rectificación del padrón de 1888 había ya una disminución de 25 familias completas con un total de 125 individuos la mayor parte con la nota “a Buenos Aires” por haber emigrado a dicho punto; este número en la rectificación del de 1889 ascendió a 78 familias completas todas numerosas pues daban un total de 390 individuos, la mayor parte con la antedicha nota y el número de individuos particulares, tanto varones como hembras era muy numeroso y de difícil cálculo: en 1890 la emigración se contuvo un tanto por haber cesado los pasajes gratuitos que las grandes compañías abonaban a los emigrantes, así es que únicamente salieron para dicho punto 8 familias; en 1891 salieron 7 y en 1892 salieron 5. Desde entonces ha cesado la emigración de familias enteras pero ha continuado la individual y por desgracia aun continua pues de público se dice que en diciembre pasado salieron de 10 a 12 y en una de las expediciones que salieron de Barcelona a

---

⁵⁸⁰ La informació de Sa Pobla va ser la següent: “...dadas las circunstancias especiales de esta localidad la clase jornalera que queda ordinariamente sin trabajo es muy reducida, pudiendo asegurar que no excede del 5% del número de jornaleros existentes en esta villa, de modo que podrán quedar de 15 a 20 braceros desocupados diariamente durante cortas épocas del año, representando dichas necesidades aproximadamente de 2.500 a 4.000 pesetas anuales”. Lligall XII-942/8. AGCM.

⁵⁸¹ BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889...*

⁵⁸² “(...) dicha baja no era reciente, sino que databa ya del año 1888 y que era permanente, pues dependía de la grande y continua emigración que minaba la prosperidad de esta villa la cual se dirige principalmente a la América del Sur de donde son muy pocos los que han regresado y en número muy considerable los que se han marchado”. INE. Caixa 121. ARM.

principios de febrero de este año embarcaron para Buenos Aires unas 24 personas entre ellas varias mujeres que iban a reunirse con sus respectivos maridos. El número total de emigrantes individuales que han salido de esta población durante el citado período es difícil de precisar, pero por las notas de dichos padrones puede asegurarse que excede de 400 la mayor parte a Buenos Aires pero también hay un gran contingente a Palma principalmente de mujeres donde van a servir y contraen allí matrimonio. En los años 1894, 95 y 96 la emigración calmó algún tanto pero es de temer que este año vuelva a aumentar atendida la mala cosecha del anterior y la gran escasez de trabajo”.⁵⁸³

El relat sobre l'emigració de la memòria continuava afirmant que en els darrers temps hi havia hagut una canvi de preferència entre els pollencins que volien sortir, en concret a l'Algèria per ser un destí molt més econòmic que no viatjar a l'Amèrica del Sud. Tampoc no es tractava d'un destí desconegut entre els pollencins pel que es va documentar en el cens de 1887.⁵⁸⁴ Finalment la memòria afegí dades del registre civil de naixements i defuncions i com a partir d'aquestes dues variables el creixement natural havia evolucionat de manera descendent des de la dècada de 1878 a 1887, que donà un augment de 1.261 fins a la dècada de 1888 a 1897, que sols havia estat de 630. En aquest sentit es posà de relleu el gran augment de la mortalitat de 1888, amb una epidèmia general de xarampió a Mallorca, corroborat per la realitat que les defuncions foren superiors als naixements aquell any. Així mateix s'informà de la especial incidència d'enfermetats com la virola i la diftèria especialment els anys 1890 i 1892. La memòria acabava indicant, com ho havien fet moltes altres, els efectes negatius de la guerra d'ultramar per la crida de soldats, que en els darrers quatre anys ascendien a uns 200 individus.⁵⁸⁵

Posteriorment, en una carta dirigida al president de Junta Provincial datada el maig de 1898 es donaren més detalls sobre la quantitat total d'emigrants pollencins

---

⁵⁸³ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁸⁴ “Antes solo se tenía noticia de algunos individuos que habían salido para dicha colonia francesa; pero el año pasado ya emigraron para dicho punto dos familias completas y de público se dice que otras varias esperan el resultado para emigrar a dicho punto por poco favorable que les sea el éxito. De modo que hoy la emigración a la América del Sur en cierto modo se halla suspendida por falta de recursos, es decir por la imposibilidad de costearse un pasaje tan crecido y podría prevalecer la de Argelia por cuanto su proximidad hace que dicho pasaje sea muy barato”. INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁸⁵ INE. Caixa 121. ARM. Per una carta posterior del maig de 1898 dirigida a la Junta Provincial sabem que hi havia 230 joves incorporats a l'exèrcit que encara no havien tornat.

calculada per la Junta Municipal. La xifra que manejà fou la de més de 1.300, la major part d'ells corresponia a famílies, doncs 400 dels casos els atribuï a l'emigració individual.⁵⁸⁶

Finalment, per una altra carta datada el novembre de 1899, el Consistori va continuar oferint dades sobre les circumstàncies de l'èxode pollencí. L'expatriació, segons la Junta Municipal, afectà especialment a la classe jornalera que vivia en el nucli urbà, més que no als propietaris agrícoles assentats a l'àrea rural, caracteritzada per una gran divisió de la propietat agrària, amb la qual cosa una part considerable del total de la població vivia a fora vila.⁵⁸⁷ A més a més indicà el gran auge que havia experimentat el port de Pollença com a lloc d'estiueig per a la població de l'interior de l'illa i per l'assentament permanent de pescadors i mariners.⁵⁸⁸ Així mateix, el tradicional traspàs de població a la veïna Alcúdia també fou una vegada més assenyalat. La carta acabava constatant la disminució de la riquesa rústica i urbana de la localitat a causa de la crisi agrària i emigratòria: “La gran depreciación que recientemente ha sufrido la riqueza de esta villa, tanto rústica como urbana, pues su valor en renta durante el último decenio ha disminuido en más de un tercio, lo cual entre otras causas se considera debido a las malas cosechas de toda clase de productos agrícolas, ha hecho que muchas fincas hayan sido abandonadas por los arrendatarios y los propietarios no han tenido más remedio que cultivarlas, fijando su residencia en elles.”⁵⁸⁹

---

⁵⁸⁶ “De las notas consignadas en las rectificaciones anuales del Padrón de vecinos aparece que en el citado periodo han emigrado 201 familias enteras dando un total de 990 individuos y únicamente se han dado de alta 20 que vienen a representar 65 individuos; de modo que la emigración ha excedido en 925 y si se tiene en cuenta los muchos individuos aislados y separados de las respectivas familias por haber emigrado y que según las citadas notas exceden de 400, puede calcularse en más de 1.300 habitantes el número que ha emigrado durante el último decenio, la mayor parte a la América del Sur, pues según las citadas notas y datos que han podido adquirirse la mitad han salido para dicho punto y en su mayoría durante los años 1888 y 1889 que fue cuando más cundía la emigración puesto que se facilitaba pasaje gratuito”. INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁸⁷ “El que la población de esta villa esté muy diseminada y que la disminución se note más en el casco que en el resto es consecuencia natural del modo de ser de este pueblo bastando fijarse en algunos datos y antecedentes para que desde luego desaparezca esta al parecer anomalía. Siendo el término municipal de esta villa el más dividido de la Isla, pues con una extensión total de 14.335 hectáreas de las que más de las dos terceras partes son de yernos improductivos y rocas, y constando de 3.843 fincas por las que hay 1.907 contribuyentes por territorial, de los 2.000 vecinos con que cuenta esta población, lo cual prueba el que desde antiguo la población forense ha sido tan considerable”. INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁸⁸ “Otra de las causas que pueden citarse, es el gran incremento de ha tomado el caserío del Puerto: durante el último decenio se han construido en él más de 40 casitas habitadas por pescadores, que con la gran afluencia que acude allí a veranear del interior de la isla y tomar baños durante el estío ha dado motivo a que varios se establecieran en dicho caserío con expediciones a víveres y demás necesarios a la subsistencia, y que otros aprovechando esta comodidad hayan ido a aumentar el número de moradores”. INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁸⁹ INE. Caixa 121. ARM. En un *pliego de reparos* sobre les vivendes de Pollença s'afirmà que la baixa es calculava entre un 30 i un 40% del seu valor. INE. Caixa 121. ARM.

Per altres contestacions al *pliego de reparos* a l'estadística de vivendes existents al municipi sabem com una vegada més es comunicava que la major part de l'emigració afectà a la classe jornalera que vivia dins del casc urbà, més que no als petits propietaris agrícoles jornalers.⁵⁹⁰ S'afegí que uns altres treballadors havien fixat la seva residència als municipis limítrofs, com Escorca, on treballaven a jornal, amb la finalitat que les distàncies a recórrer cap a aquests llocs fossin menys llargues.⁵⁹¹

De la taula adjunta, basada en la relació nominal de baixes del padró de Pollença durant el decenni anterior al cens, datada per l'octubre de 1898, podem extreure de seguida la conclusió de la importància extraordinària que va anar adquirint el trasllat de pollencins a Alcúdia. El fet que uns treballs de dessecació de l'Albufera disminuïssin els risc de contreure enfermetats com el paludisme va estimular el trasllat de molts pollencins per colonitzar i ocupar terres despoblades del municipi alcudienc⁵⁹². Palma fou el segon lloc preferit en el trasllat dels pollencins, com a principal centre urbà de l'illa. L'escassa precisió en les destinacions finals dels habitants que es donaven de baixa en el padró quedaria demostrada en el relatiu escàs nombre d'efectius (261) que triaren Argentina com a lloc d'emigració, si tenim en compte les explicacions de la Junta Municipal a la memòria i altres documents adreçats a la Junta Provincial sobre la nombrosa emigració a Sud-Amèrica. La resta de destinacions a l'exterior documentades foren a Cuba, Algèria, Puerto Rico, Xile i Alemanya.

Després de Palma i Alcúdia, altres destinacions triades per ordre d'importància en l'emigració local foren els municipis propers a Pollença com Inca, Sa Pobla, i Escorca. L'illa de Menorca, en concret Maó, fou triat per un grup de pollencins i posava de manifest com hi va haver una cert corrent emigratori de mallorquins des de diverses localitats, com quedà documentat en altres relacions, probablement per treballar tant en l'agricultura com en l'important sector secundari menorquí. Destacava també el gran centre urbà i industrial de Barcelona que atreia a un grup de pollencins, com a moltes altres localitats mallorquines, encara que una part d'aquesta emigració a la capital catalana podria ser ben bé una escala per navegar cap a Amèrica.

---

⁵⁹⁰ En contrast als jornalers del nucli, probablement sense terres, sobre dels petits propietaris deia això que segueix: "...resulta que la mayoría de vecinos quieren vivir en sus fincas, por resultarles la vida más económica, y poder efectuar las labores agrícolas en su proximidad a horas y en días que no pueden ganar su jornal trabajando en las ajenas, resultando con ello una doble economía". INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁹¹ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁹² Si bé es va dir en una carta que els treballs de dessecació de l'Albufera havia quedat paralyzats amb la qual cosa el risc d'aparició d'enfermetats havia augmentat. INE. Caixa 121. ARM. Sobre aquest procés vegi's també SALAS VIVES, Pere (2002): "L'emigració..."

Pollença 1897 baixes del padró			
Alcúdia	420	Artà	3
Palma	395	Deià	3
Buenos Aires	261	Biniali	3
Ignorat	58	Puerto Rico	2
Inca	53	Almeria	2
Escorca	37	Ciutadella	2
Sa Pobla	34	Maria	2
Maó	31	Ciutadella	2
Barcelona	28	Berlin	1
Campanet	28	Llubí	1
Sóller	17	Xile	1
Caimari	14	Vilafranca	1
Andratx	11	Campos	1
Amèrica	9	Porreres	1
Alaró	8	Binissalem	1
Bunyola	6	Ultramar	1
Manacor	6	Ermità	1
Cuba	5	Esporles	1
Algèria	4	Ferrerries	1
Eivissa	4		

593

En les informes del municipis de l'abril de 1894, des de Pollença es va informar que hi havia 250 jornalers desocupats, i que per atendre les seves necessitats es necessitarien 1,25 pessetes per jornal.

Com a Petra i Sa Pobla, Porreres va tenir un saldo migratori negatiu similar en magnitud, que representà 460 persones de menys i creixement absolut negatiu de 316. La Junta Municipal va assenyalar l'emigració i la l'excessiva tributació de consums en comparació a altres zones per justificar la baixa. No va enviar cap llista d'altres i baixes del padró. El 1894 es va informar a la Diputació que a Porreres hi havia 190 jornalers desocupats i uns 150 amb "necessitats peremptòries".

Puigpunyent, format pels nuclis de Puigpunyent i Galilea, va continuar presentant xifres emigratòries elevades, fins i tot més que en anteriors censos. El 1897 tenia una saldo migratori negatiu de 226 persones, encara que el creixement final absolut va ser positiu en 50 persones. Sobre la baixa respecte de l'anterior cens es digué: "es debida a las muchas familias emigradas de esta población".⁵⁹⁴ El setembre de 1898 es va enviar una relació nominal d'aquests emigrants, sense indicar el lloc de

⁵⁹³ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁹⁴ INE. Caixa 121. ARM.

destinació, que ascendien a 248, dels quals 59 eren originaris de Galilea. Els habitants que foren donats d'alta al municipi foren solament 22, amb la qual cosa el saldo migratori resultant de 226 fou exactament el mateix que en la població calculada probable. En la llista nominal d'emigrants, constava el nom del cap de família i el nombre d'individus que l'acompanyaven. Això ens permet constatar la importància de la partida de famílies ja que sols hi hagué 5 individus que emigraren en solitari. A la comunicació que s'envià el 1894 a la Diputació Provincial per informar de la situació de la classe obrera es va fer constar que tots els jornalers de Puigpunyent tenien feina, si bé el salari màxim era sols de 0'90 pessetes.

El municipi de Sant Joan canvià el signe de la seva evolució migratòria respecte del cens de 1887. Si en aquell any es va comprovar immigració cap a la localitat, en el de 1897, com en la majoria de municipis va registrar un saldo migratori negatiu de 152 persones. Així i tot, la població absoluta de Sant Joan va augmentar en 63 persones. En una carta de la Junta Municipal es va comunicar que es desconeixien les causes de l'estancament demogràfic, doncs el cens s'havia fet minuciosament: “(...) dada la poca o nula movilidad de este pueblo esencialmente agrícola y nada comercial ni industrial (...)”⁵⁹⁵ Per una contestació datada l'agost de 1898 a un *pliego de reparos*, la Junta Municipal continuà expressant el seu desconeixement de les causes de la baixa en la població calculada: “(...) y si el resultado verdad que ofreció no alcanza el aumento probable que se presumia, no hay causas conocidas que justifiquen esa decadencia, se debe a causas normales e inveteradas peculiares a la población, que concuerdan perfectamente con el lentísimo aumento que puede observarse en todos los anteriores censos realizados en esta villa hasta el últimamente practicado”.⁵⁹⁶ A la informació d'abril de 1894, l'Ajuntament va informar que no existia atur a la localitat i que al llarg de l'any també s'esperava que tots els jornalers estiguessin ocupats.⁵⁹⁷

Sant Llorenç de Cardassar va ser declarat municipi independent el 27 d'abril de 1892, segregat de Manacor⁵⁹⁸. Com ja hem comporvat va viure un procés similar al de Manacor. La important recessió demogràfica quedà reflectida en unes eloqüents xifres: si en el cens de 1887 Sant Llorenç tenia 3.316 habitants, en el de 1897 havien davallat a

---

⁵⁹⁵ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁹⁶ INE. Caixa 121. ARM.

⁵⁹⁷ “...hasta la fecha ha habido en esta población el trabajo suficiente para ocupar los jornaleros de la misma siendo muy lógico expresar que en lo que resta de año vaya aumentando el trabajo esperando confiadamente ver ocupados todos los jornaleros”.

⁵⁹⁸ INE. Caixa 125. ARM.

2.472. Igualment si contemplam únicament aquells que vivien en el nucli urbà, la població va passar de 1.601 habitants el 1887 a 1.248 el 1900. Per explicar la baixa d'habitants, les argumentacions que va donar la Junta Municipal de la Corporació recentment creada foren en sentit semblant a com ho havia fet Manacor, és a dir, que en el cens de 1887 s'havia exagerat el nombre d'habitants. Altres factors foren alguns canvis en les delimitacions entre Sant Llorenç i Manacor. Una àrea en disputa va quedar finalment sota la jurisdicció de Manacor. No debades la zona era integrada per diverses possessions i els seus establidors, unes 40 famílies, que abans de la segregació pertanyien a Sant Llorenç. Finalment la memòria es va fer esment a una important emigració a l'Argentina, causada com ja s'havia dit a moltes altres juntes, per la crisi agrària a partir de l'aparició de la fil·loxera que va posar en una situació molt difícil a moltes famílies, així com l'excés en la tributació de consums. A més a més, la memòria informà del trasllat d'habitants de Sant Llorenç a la Colònia de Sant Pere per beneficiar-se dels avantatges que tenien els pobladors de les Colònies agrícoles, com un factor més de disminució de la població llorencina. La memòria acabava assegurant que l'èxode continuava i no s'havia aturat: La recent partida d'un grup de persones cap a l'Algèria així ho corroborava:

“Otras causas existen además de las apuntadas, que consisten en la emigración a las Repúblicas Argentinas de más de cincuenta familias de abandonaron sus hogares en busca de medios para ganarse la subsistencia durante estos diez últimos años, otra causa debe tenerse en cuenta que corrobora lo expuesto y resulta de la falta de subsistencia de la clase proletaria, y de la desaparición de sus viñedos, la depreciación de sus productos y la gran tributación por el impuesto de consumos, las que han obligado a muchas familias desaparecer de esta villa y refugiarse en la Colonia de San Pedro del vecino pueblo de Artà atraídos por el objeto de librar sus hijos del servicio en aprovechamiento de sus beneficios, como Colonia, quien hay la certeza de unos catorce durante estos últimos diez años, y otros en los demás pueblos de la Isla siendo también cierto, que durante estos 6 meses últimos se han emigrado más de veinte y cinco en Argel, pudiendo asegurar que en este último correo, emigraron para aquellas

tierras once. Y por último téngase en cuenta el nº de individuos que están en actual servicio”.⁵⁹⁹

Com a prova de crisi econòmica i social que es vivia a la major part de Mallorca, a la comunicació de l’Ajuntament de Sant Llorenç de 1894 dirigida a la Diputació es va informar que hi havia un nombre aproximat de 350 jornalers desocupats i 17 picapedrers sense feina.

Santa Eugènia, amb un saldo migratori negatiu de 140 habitants, en una carta datada pel setembre de 1898 va informar sobre la baixa de població de la manera següent: “(...) obedece sin duda a los muchos individuos que se hallan actualmente sirviendo en filas y al haberse ausentado algunas familias de esta localidad”.⁶⁰⁰A la comunicació d’abril de 1894 l’Ajuntament va informar que la classe jornalera es trobava ocupada en tasques agrícoles amb un salari d’una pesseta, existint uns 30 jornalers sense feina.

Santa Margalida va experimentar al llarg de la dècada de 1888 a 1897 una intensa emigració, amb un saldo migratori negatiu de 485 persones i un creixement absolut negatiu respecte de l’anterior cens de 112 habitants. Malgrat una comissió de rectificació havia aconseguit augmentar la xifra d’habitants, els resultats finals continuaven mostrant una clara decadència demogràfica. En una carta datada el juliol de 1898 enviada per explicar la baixa en la població calculada probable, la Junta Municipal comunicava el següent: “(...) no es de extrañar (...) teniendo en cuenta la emigración a las Repúblicas del Sur de América y a la Argelia que en éstos últimos años han realizado familias enteras, en busca de recursos con que atender a sus más perentorias necesidades, contribuye igualmente a disminuir las cifras del total del censo, el número extraordinario de jóvenes que se hallan al servicio de las armas...”⁶⁰¹

El secretari de l’Ajuntament el gener de 1899 va enviar una relació nominal d’altes i baixes en el padró de Santa Margalida al llarg del període intercensal amb el resultat de 249 baixes i 47 altes. Sobre les baixes el document tenia la següent capçalera: “Que examinado el padron de vecinos de este distrito municipal correspondiente a los años 1888 a 1897, resulta que durante este transcurso de tiempo

---

⁵⁹⁹ INE. Caixa 121. ARM.

⁶⁰⁰ INE. Caixa 121. ARM.

⁶⁰¹ INE. Caixa 121. ARM. Carta també transcrita al treball de BERGAS PASTOR, Francisco (2013): “L’emigració... Pp. 17-18.

han sido baja en el mismo por haver emigrado a las Repúblicas del Sur de América, a la Argelia y haber cambiado la residencia a otros pueblos de la isla las familias con el respectivo número de individuos a continuación se expresan”.⁶⁰²De la llista nominal no s’especificà la destinació amb la qual cosa no podem conèixer amb exactitud la magnitud de l’emigració exterior ni interior. Pel nombre d’individus que es consignava vora el nom del cap de família, podem conèixer que l’emigració individual representà sols 24 individus mentre que la familiar fou de 225. En qualsevol cas, la llista enviada donava un saldo negatiu de 202 persones que no justificava el saldo calculat segons la població probable, que fou de 485 habitants.

A les comunicacions de 1894, l’Ajuntament de Santa Margalida va indicar la situació difícil de la classe jornalera per les males collites d’anys anteriors i la depreciació dels vins i revelà l’existència d’uns 200 jornalers, homes i dones, aturats. En aquest sentit, es va informar que l’estat de la classe treballadora “...se hallan en un estado bastante lamentable con motivo de las malas cosechas de años anteriores y por la depreciación de los vinos, no pudiendo por este concepto los propietarios facilitar el trabajo que ordinariamente les proporcionaban; pudiendo asegurar que al menos quedan más de doscientas personas entre hombres y mujeres desocupados que a 75 centimos importan 150 pesetas diarias”.

En el municipi de Santa Maria els resultats del cens de 1897 varen donar un saldo demogràfic negatiu de 278 habitants i la seva població va ser la mateixa que el 1887, mostrant un estancament clar de la seva població. La documentació resultant del cens no va fer referència a aquests fets, però a les informacions procedents de l’enquesta als pobles de 1894 sabem de la importància de la crisi que es vivia a la localitat. La crítica situació quedava constatada per les males collites experimentades i perquè hi havia entre 250 i 300 jornalers en atur. Així, deia la comunicació, l’estat de la classe jornalera era: “bastante malo por la escasez de trabajo que empieza a notarse debido a la mala cosecha que hubo y a la dificultad con que tropiezan los propietarios y colonos para poder vender y dar salida a los pocos géneros recolectados, y a la decadencia de los precios que en casi todos ellos se nota resultando por lo expuesto haber en esta población según datos que ha podido adquirir, de 250 a 300 braceros desocupados o sea que carecen de jornal diario.”

---

⁶⁰² INE. Caixa 121. ARM.

Santanyí en el cens de 1897 va dels poquíssims municipis que va registrar un saldo migratori positiu, fet que representava una tornada d'habitants que en passat recent havien marxat. Malgrat això, la crisi general que afectava a Mallorca també es va deixar sentir a les diferents localitats que conformaven el municipi -Santanyí, s'Alqueria Blanca, Calonge, Ses Salines, es Llombards- amb la qual cosa aquest augment de la població, que en termes absoluts va ser de 735 habitants respecte de 1887, s'hauria d'explicar per raons externes a la crisi econòmica general de l'illa. Per les informacions enviades a la Diputació l'abril de 1894, podem conèixer les dificultats de la classe jornalera a Santanyí que, sense poder precisar el nombre d'aturats, era qualificada de "penosa". Molts d'ells es veieren obligats a dedicar-se a la pesca mentre que els propietaris agrícoles sols en podien contractar un escàs nombre de treballadors. També com en altres municipis, s'indicà la baixada dels salaris, que no excedien d'una pesseta:

“En este pueblo y sufragáneos es bastante apurado y penoso, pues el número aproximado de braceros que se hallan sin trabajo, si bien no puede precisarse, puede consignarse con acierto que asciende a más de una tercera parte, los cuales para atender a su subsistencia y a la de sus familias, vence precisados a dedicarse a la pesca cuyo producto, luego después para proceder a su venta, tiene que ser transportado a las comarcas y pueblos vecinos, puesto que los propietarios se hallan también en una situación muy poco desahogada, de manera que al insignificante número de jornaleros que les es necesario tener ocupados, no pueden remunerar sus trabajos que guarden relación con los años anteriores, pues el valor o precio del jornal no excede de una peseta sin que medie manutención de ninguna especie”.

El municipi de Selva, format per les localitats de Selva, Biniamar, Caimari, Moscarí i Mancor, va seguir el comportament general a Mallorca. La notable emigració quedava palesa amb el saldo negatiu de 457 persones i una disminució en la seva població absoluta amb 275 habitants menys respecte de l'anterior cens. En novembre de 1898 la junta va enviar una relació nominal d'altes i baixes ocorregudes durant la dècada anterior però que resultà del tot incompleta ja que sols hi figuraven 25 altes i 59 baixes. En aquest document però, s'incorporà per primera vegada altres dades com

l'estat civil, la professió, l'edat, a més del lloc de destinació dels emigrats.⁶⁰³La Junta Municipal hagué de donar explicacions davant la baixa en la població observada i aquesta al·legà l'emigració a Maó, Sóller i a l'estranger esmentant en aquest cas Xile i Amèrica del Sud. La rectificació del cens que va ordenar la Junta Provincial posà de relleu la desídia de l'ajuntament quant al document del padró d'habitants, que no estava rectificat com obligava la Llei municipal a fer-ho cada any, cosa que no s'havia fet des de l'any 1881.⁶⁰⁴En concret, a la memòria del cens de Selva es va dir el següent:

“La diferencia de menos que se observa en el padrón que nos ocupa la cual es debida a las familias de éste término que desde hace ocho años han fijado sus residencias en otras villas para mejor fortuna y otros han emigrado; esto es en Chile y República del Sur, de 12 a 20 familias han pasado a Mahón, de 20 a 30 en la villa de Sóller, 2 en la villa de Campanet, 3 en la villa de Manacor, 1 en la villa de Santa Maria, otra en la villa de Lloseta, 1 en la de Binissalem y por último el nº de soldados que se encuentran en servicio activo correspondiente a 6 reemplazos y el de voluntarios...”⁶⁰⁵

De la llista enviada, encara que del tot incompleta, es pot intuir la importància del moviment dels habitants de Selva cap al municipi veí d'Escorca, que era principalment de caràcter estacional durant les èpoques de collita a les seves possessions, o a Sóller.

---

⁶⁰³ L'edat mitja dels emigrats era de 27 anys, i la professió predominant fou la de jornaler en 37 casos, sense amb 12 –la majoria menors d'edat-, 7 llauradors, 2 metges i 1 propietari. INE. Caixa 121. ARM.

⁶⁰⁴ L'informe de rectificació del cens va comunicar a la Junta Provincial el següent: “...la numeración y rotulación se hallan en lamentable estado siendo muy difícil en semejantes circunstancias rectificaciones además porque el vecindario se halla en la época actual recolectando las frutas principalmente los higos, permaneciendo en las pequeñas viviendas que están diseminadas en el campo. Algunas calles aparecen desiertas encontrando solamente algún anciano para facilitar los datos en las familias vecinas adquiriéndose de este modo...las noticias indispensables, a pesar de estar prevenido el vecindario por medio de pregón...El resultado...ha sido inscribir 310 habitantes de hecho y 309 de derecho que no fueron continuados en 31 de diciembre....y como en el Ayuntamiento no existe otro padrón municipal que el de 1881...es evidente que no se cumplen en este municipio las prescripciones que sobre el particular ordena la ley municipal...”. INE. Caixa 125. ARM.

⁶⁰⁵ INE. Caixa 121. ARM.

Selva 1897 baixes del padró	
Escorca	17
Sóller	9
Sant Llorenç	8
Palma	5
Campanet	4
Mercadal	4
Inca	4
Pollença	3
Maó	2
Sa Pobla	1
Alaró	1
Alcúdia	1

⁶⁰⁶

Al qüestionari enviat pels municipis a la Diputació el 1894, l'Ajuntament de Selva va fer constar l'existència d'uns 30 jornalers sense feina que amb les seves famílies tenien pocs recursos per subsistir. En aquest sentit la carta especificava que: “A veces se dedican a la extracción de leñas bajas de los montes comunales de éste término municipal”.

El municipi de Sencelles, format per les localitats de Sencelles i Biniali, com a gran part de Part Forana, presentà una emigració al llarg del període intercensal. El 1897 el seu saldo migratori era negatiu en 300 habitants i la xifra del cens havia baixat en 170 persones respecte de 1887. En una carta per explicar la baixa en la població calculada probable, la Junta Municipal va al·legar l'emigració causada per la crisi agrària de la fil·loxera i la conseqüent minva de treball i baixada dels sous, que va obligar als jornalers i llauradors del municipi a marxar.⁶⁰⁷ En la memòria del cens sobre els treballs realitzats, s'insistí en el fet de l'emigració i l'estat de misèria en el qual havia caigut la població: “En dichos trabajos se ha observado de una manera notoria la emigración de familias enteras, varias de ellas a América en busca de trabajo y obligados por la crisis agrícola que hace años viene atravesando este pueblo por sus continuadas malas cosechas, y el estado precario del municipio, imposibilitado por falta

⁶⁰⁶ INE. Caixa 121. ARM.

⁶⁰⁷ En paraules de la junta l'explicació fou així com segueix: “en primer lugar por la notable emigración de familias enteras al continente americano y a otras poblaciones de la Isla a consecuencia de las malas cosechas de estos últimos años y especialmente de la plaga filoxérica desarrollada en esta comarca con alarmante intensidad, causas que no solamente han disminuido los jornales sino que ha sido uno de los principales factores que ha reducido el precio de los mismos, originándose de esto aquella emigración”. INE. Caixa 121. ARM.

de recursos para remediar el estado de miseria de este vecindario desde hace muchos años”.⁶⁰⁸

De la relació que va enviar a la Junta Provincial es comprovà com el grup més nombrós d'emigrants va triar la capital per residir, seguit del poble veí de Sineu, i a continuació Sóller, localitat que tingué una bona representació d'immigrants procedents de molts altres pobles. L'emigració exterior documentada, sols es documentaren 10 emigrants a “Amèrica”, sense especificar-ne el lloc, 2 a Xile i 1 a França.

Sencelles 1897 baixes del padró			
Palma	79	Santa Maria	5
Sineu	23	Alaró	3
Sóller	22	Campos	3
Santa Eugènia	18	Maó	2
Algaida	16	Xile	2
Inca	14	Búger	2
Amèrica	10	Lloseta	2
Binissalem	10	Consell	1
Llubí	8	França	1
Campanet	7		

⁶⁰⁹

En les informacions de 1894, es va posar de relleu des de l'Ajuntament de Sencelles que les males collites dels anys anteriors havien provocat una davallada en el salari pagat als jornalers a conseqüència de la crisi agrària, cosa que els posava en una situació al límit de la subsistència i que, si bé l'actual collita no era dolenta i no hi havia treballadors en atur, no es preveia una millora substancial de la classe obrera:

“Que a consecuencia de las anteriores cosechas que generalmente han sido escasísimas es este distrito municipal y esto unido a la completa paralización del comercio de vinos que ha iniciado la notable depreciación de los viñedos que en muchos de ellos ha aparecido la plaga filoxérica, ha colocado a la clase obrera en situación difícilísima por la rebaja excesiva del precio del jornal que hoy día queda reducido a 85 céntimos de peseta, cantidad insuficiente para que el obrero pueda atender a sus más perentorias necesidades que no pueden dejar cubiertas a menos que el valor de dichos jornales no se eleve por término medio a 1,25 pts. Si bien hoy día no puede decirse existan braceros desocupados, es de temer fundadamente que los

⁶⁰⁸ INE. Caixa 121. ARM.

⁶⁰⁹ INE. Caixa 121. ARM.

haya en tiempo no lejano por las causas anteriormente expuestas a pesar del estado actual de los campos relativamente satisfactorio; pues aun suponiendo que la cosecha pendiente llegue a feliz término, no serán suficientes los rendimientos de la misma a mejorar el estado del bracero que data desde años anteriores”.

Sineu, format per les localitats de Sineu i Lloret, va continuar presentant la tendència d'una elevada emigració, incrementant el seu percentatge respecte del període intercensal anterior a 1887. El seu saldo migratori va ser negatiu en 552 persones i el cens de 1897 havia disminuït en 92 habitants. En una carta dirigida a la Junta Provincial deia que no era estranya la baixa en la població per la gran emigració dels darrers deu anys. S'al·legava els soldats que s'havien absentat, els baixos salaris i la falta d'indústria: “...se ve que existe una considerable baja, debo manifestar que no debe extrañar, que si se tiene en cuenta el gran número de mozos que están sobre las armas y la emigración que ha experimentado esta villa ya por su reducido término municipal ya por los bajos precios con que se pagan los jornales a los braceros, puesto que esta población carece de fábricas y demás industrias”⁶¹⁰ A les informacions de 1894, l'Ajuntament de Sineu feu constar que els jornalers del municipi tenien feina diàriament encara que per un sou reduït.

A la vila de Sóller, com era de preveure, els resultats del cens varen confirmar un saldo migratori negatiu, de 306 individus, però mitigat respecte del resultat de 1887. Així i tot la població absoluta de 1897 va augmentar lleugerament en 35 persones, mostrant un estancament evident. Cal ressaltar el moviment d'entrada i sortida d'habitants. Si els sollerics emigraven a l'exterior, un bon nombre de mallorquins d'altres localitats tengueren Sóller com a destinació per viure i treballar a causa de la crisi agrària generalitzada que es vivia a Mallorca.⁶¹¹ En la memòria del cens que la Junta Municipal va enviar a la Junta Provincial el març de 1898 es tornava a explicar que, malgrat l'enorme emigració de la vall, la disminució de la població s'havia vist compensada per l'arribada de nous pobladors. Així mateix s'advertí que la major

---

⁶¹⁰ INE. Caixa 121. ARM.

⁶¹¹ En una carta informant a la Junta Provincial sobre el resultat del cens s'apuntà el fet següent: “Resulta ser mayor el número de población que el obtenido en el censo de 1887 el que no era de esperar por cuanto es continuada la emigración de éstos habitantes de manera que dicho aumento procede de familias de otros pueblos que se han establecido aquí en busca de trabajo por carecerse en estos del mismo, atento a la crisis agrícola que en ellos se atraviesa (...)” INE. Caixa 122. ARM.

presència de dones que d'homes era causada per l'emigració a Amèrica i França, a partir de la crisi agrícola i industrial de la localitat:

“Esta Junta considera que el censo ha dado el resultado más satisfactorio de lo que se podría esperar sin embargo debe hacer constar que, este no procede de la multiplicación de los naturales de aquí; sino que dicho aumento proviene únicamente de las familias que de otros pueblos de la isla se han establecido en esta localidad, de manera que de no mediar esta circunstancia, era indudable el decrecimiento de los habitantes que hubiesen tenido la misma en el presente censo, porque cada día va siendo mayor su emigración. Como era de prever ha sido notable la diferencia entre los varones y las hembras en la población de derecho y mucho más en la de hecho, debida indudablemente en la primera a la gran emigración de jóvenes para América en busca de fortunas y su establecimiento en las Antillas de donde regresan solo unos pocos de los que la alcanzan y casi ninguno de los que permanecen en la indigencia. Débase la segunda y en parte también la primera a la falta de recursos propios de esta localidad, que ha visto perecer en casi su totalidad su riqueza agrícola e industrial, efecto de todo lo cual es la gran emigración a Francia, para cuya nación salen anualmente centenares de varones, permaneciendo allí largo tiempo; hechos que como público y notorios no solo es esta localidad sino también en toda la isla han tenido ocasión de observar las autoridades y funcionarios que han intervenido en el despacho de la documentación correspondiente para salir del Reino. Esto ha sido un motivo también para que no aumente la población, porque la escasez de recursos origen siempre de emigración de familias y de la falta de multiplicación de las mismas, ha dado en este pueblo con más razón sus naturales resultados, pues las continuas relaciones que la multitud de personas que se ausentan sostiene con los otros pueblos, concluye en distintas ocasiones por fijar en ellos su residencia, ya constituyendo familia por medio del matrimonio ya trasladando la que tenían constituida.”⁶¹²

Per la comunicació que l'Ajuntament de Sóller va enviar el 1894 a la Diputació Provincial sabem de la contínua arribada d'habitants procedents d'altres localitats per la

---

⁶¹² INE. Caixa 122. ARM.

falta de braços existent en el mercat de treball del municipi, manca provocada a la vegada per l'emigració a l'exterior d'un bon nombre de naturals de Sóller.⁶¹³

Son Servera presentà un saldo migratori negatiu de 206 persones no així en la població absoluta que va tenir un lleuger creixement de 35 persones respecte de l'anterior cens. La pèrdua d'habitants va ser atribuïda per part de la Junta Municipal a l'estructura de la propietat de Son Servera, formada per grans propietats agrícoles i, com que a la vegada s'havien produït establiments a possessions dels municipis veïns, això havia provocat el trasllat d'habitants per beneficiar-se de l'accés a la propietat de la terra. Tot i això, també s'indicà com en moltes altres localitats la crisi agrària del municipi, en la qual diverses males collites consecutives havien posat en una situació difícil a individus i famílies senceres que havien hagut de partir del poble per poder subsistir.⁶¹⁴ La memòria acabava argumentant que els nivells de recursos existents a la localitat ja no podien sostenir un augment de la població si tots els joves quintats havien estat cridats a files: “Estas claras y evidentes razones del estacionamiento del censo nuestro, parecen demostrar que la riqueza y población de esta villa han llegado a su verdadera proporcionalidad, cual si saturada ya, no pudiera acrecentar más la población sin que la riqueza aumente”.⁶¹⁵ Així mateix, a les comunicacions de 1894 Son Servera va informar que hi havia uns 100 jornalers desocupats sense poder obtenir feina amb la qual cosa es trobaven sumits a la misèria.

Valldemossa va presentar un saldo migratori negatiu de 106 habitants amb un augment de la població absoluta respecte de l'anterior cens de 1887 de sols 5 habitants. Aquest estancament de la població degut a l'emigració no va ser explicat ni a la memòria del cens ni a altres comunicacions. En canvi, a la carta de 1894 enviada a la

---

⁶¹³ “...en esta localidad no hay falta de trabajo de ninguna clase, pues no siendo suficientes los braceros oriundos de la misma para atender al ordinario, tienen ocupación todos los que continuamente vienen aquí de otros pueblos de la isla, cuya circunstancia hace que se pueda prescindir de promover obra municipal alguna...”

⁶¹⁴ Les paraules de la junta municipal, per explicar l'estancament de la població a Son Servera foren les següents: “Este término municipal se halla constituido en su mayor parte por extensas propiedades o predios lo cual como se comprende, dificulta algo las mejoras que se harían en los terrenos caso de hallarse más subdivididos, y esto último, aumentando el trabajo, aumentaría el valor y producción de sus tierras que elevaría por consiguiente el nivel de la riqueza. Pero la estacionabilidad ha imperado conservándose íntegros los predios del término y como se hayan establecido varios en los términos limítrofes al nuestro, allí han fincado muchos de nuestros vecinos, quedando algunos a habitar las casas construidas en su nueva propiedad. Varias consecutivas malas cosechas han contribuido también a que algunos individuos y hasta familias enteras hayan tenido que ir a buscar a otros pueblos el trabajo y sustento que no hallaban en éste, mera y puramente agrícola y sin industria alguna”. INE. Caixa 122. ARM.

⁶¹⁵ INE. Caixa 122. ARM.

Diputació sabem de la magnitud de la crisi del municipi quan es va informar de l'estat "trist i precari" dels jornalers de la localitat i de l'existència d'uns 50 jornalers desocupats, sense comptar dones i nins. De la resta dels jornalers es deia que no guanyaven el suficient per atendre a les seves famílies.

Finalment el petit municipi de Vilafranca el 1897 va tenir un saldo migratori negatiu de 157 habitants i un creixement absolut de sols 17 habitants. Les dades representaven ser nové dels municipis que més emigració tenia en relació a la seva població en el cens de 1897. Com que les dades explicatives sobre això foren poc significatives en la documentació del cens, hem d'acudir una vegada més al qüestionari de 1894 per tenir alguna informació sobre la crisi social i econòmica del poble que ajudi a explicar l'emigració. A la carta enviada a la Diputació es va informar de l'estat "dolent" de la classe jornalera i dels baixos jornals existents, que no arribaven a ser suficients per cobrir a les necessitats familiars: "El estado de las clases jornaleras en esta es malo, pues aunque tienen asimismo trabajo, el importe del jornal es, a lo más una peseta, y como muchos de ellos tienen familia no les es suficiente para atender a sus necesidades".

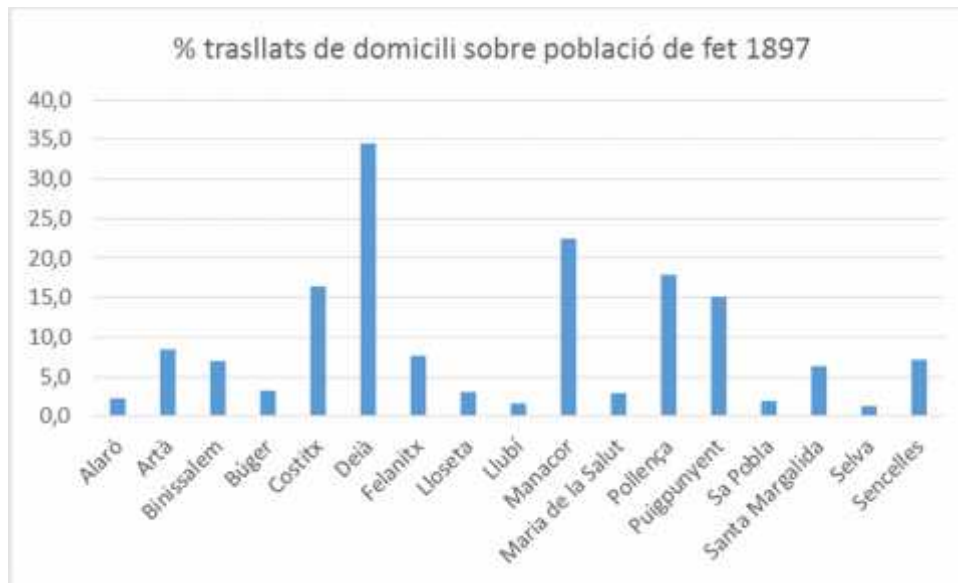
Tant per dades de la pèrdua de població que registrà Mallorca durant la dècada de 1888 a 1897, que representaven 4.686 habitants menys que a 1887, com per les dades del saldo migratori negatiu, no hi ha dubte que l'inici de la migració en massa a Mallorca a finals del segle XIX, va tenir uns efectes demolidors des del punt de vista demogràfic. Diversos factors confluïren a la vegada per provocar la sortida de milers de mallorquins que el mercat de treball illenc no podia assumir. Quant a les dades documentals sobre l'emigració, en aquesta ocasió també es determinà demanar relacions d'altres i baixes dels padrons a aquells municipis que no justificassin de manera fidedigna la baixa en la població. Però, per les mateixes raons exposades en el cens de 1887, diversos municipis no pogueren enviar cap tipus d'informació.⁶¹⁶ Algunes de les relacions foren elaborades per comissions de rectificació dels censos, raó per la qual en principi tendrien més verosimilitud.

---

⁶¹⁶ En relació a això la Junta Provincial feu constar el següent: "Atendido el descuido con que por regla general hacen los ayuntamientos las rectificaciones anuales del padron municipal, no será sin embargo obstáculo la presentación de las relaciones indicadas para que la Junta provincial insista en la comprobación sobre el terreno de los censos si dichas relaciones no justifican plenamente la baja o no merece ningún crédito". INE. Caixa 125. ARM.

1887-1897	Altes	Baixes
Alaró	-	128
Artà	51	487
Binissalem	58	265
Búger	11	36
Costitx	28	190
Deià	75	289
Felanitx	55	858
Lloseta	14	58
Llubí	-	44
Manacor	205	3157
Maria de la Salut	46	55
Pollença	55	1460
Puigpunyent	22	248
Sa Pobla	-	111
Santa Margalida	47	249
Selva	25	59
Sencelles	-	228
TOTAL	692	7922

Sobre una mostra de 78.350 habitants en la població de fet de 1897 corresponents a 17 municipis, es documentaren 8.614 trasllats de domicili (11%), dels quals 7.922 foren baixes dels padrons i 692 altes. Així doncs, del sector de la població observat i comparat amb 1887, l'emigració definitiva va augmentar en 3 punts percentuals respecte del cens de 1887. Si prenem com a base la població de fet de 1897 per mesurar la importància de l'emigració de cada localitat en relació a la seva població, veim com aquesta va tenir una especial importància a Costitx, Deià, Manacor, Pollença i Puigpunyent amb dades superior al 15%, especialment a Deià que representava un 25,6% de baixa, per damunt de Manacor amb un 18,3%. Per tant, en els municipis amb els quals podem fer comparacions amb 1887, l'emigració va augmentar de manera exponencial el nombre dels seus efectius, especialment en el casos de Costitx, Deià, Pollença i Puigpunyent.

Quant a les destí dels emigrants, es va identificar en 5.409 ocasions però amb la puntualització, posada de relleu per l'any 1887, que això no indicarien destinacions definitives. Això quedaria confirmat una vegada més si comparem les dades resultants del saldo migratori de cada localitat amb les baixes dels padrons de població. Per exemple a Palma, que era el destí majoritari documentat, segons el saldo migratori va tenir un creixement molt dèbil quant al nombre d'immigrants, de tan sols 263 habitants. Però sumant les baixes dels 17 municipis que tingueren com a destí documentat a la Capital (1.452 habitants), el seu cens hauria d'haver estat molt superior. Aquestes diferències es repetirien en altres localitats. La tendència de l'emigració per etapes, des de la Part Forana a Palma i d'aquí a l'exterior continuà practicant-se entre aquells que es desplaçaven des dels seus llocs d'origen esperonats per una crisi de grans proporcions. El flux des de la pròpia Capital a l'exterior també va contribuir a l'escàs dinamisme demogràfic i la poca capacitat de retenció d'habitants de l'àrea urbana, segons va manifestar la pròpia Junta Municipi. El moviment de retorn als pobles d'origen quedaria confirmat per les investigacions de José Antonio Bernad en el cas de Manacor que: "(...) fins a finals de la dècada de 1880 era un focus d'atracció per a la gent d'altres pobles de Mallorca. La crisi agrària primer i la fil·loxera després provocaran el retorn de molts dels arribats d'altres pobles això es reflecteix sobretot a la dècada de 1890".⁶¹⁷

El segon lloc identificat en importància fou Alcúdia si bé pràcticament tots els casos, 420 dels 428, foren pollencins que s'hi domiciliaren allà les raons anteriorment exposades. Com que el saldo migratori d'Alcúdia fou negatiu en 290 persones,

⁶¹⁷ BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): "De Mallorca... p. 73

comprovam una vegada més com la inscripció massiva de pollencins en el padró alcudienc ofereix dubtes de la seva fiabilitat. L'explicació de la no correspondència entre les baixes de Pollença amb un increment del cens a Alcúdia té molt a veure amb l'emigració posterior a Amèrica des d'Alcúdia.⁶¹⁸ Al mateix temps, probablement hi havia la voluntat d'ocultació de població davant les autoritats, les contínues inspeccions que varen sofrir els censos a Pollença al capdavant mostrarien una preocupació en aquest sentit.

El tercer lloc en importància quant a l'emigració interior seria Sóller. Vuit municipis de la mostra manifestaren en el seus padrons tenir-hi efectius domiciliats, especialment Deià amb 42% de les baixes del seu padró. Com ja va manifestar la Junta Municipal de Sóller, habitants de moltes localitats venien a suplir el buit deixat per l'èxode de sollerics a França i Amèrica. A més a més, per les notícies que donà un informe sobre l'emigració a Deià, els jornals se pagaven molt més alts a Sóller cosa que era un incentiu tant per als jornalers dels pobles veïns com dels més llunyans.

Seguidament observam la presència d'una important immigració a Sant Llorenç, probablement protagonitzada per llorencins procedents en la seva major part de Manacor. La crisi agrària d'aquest municipi expulsà un bon nombre d'habitants que s'hi havia desplaçat anteriorment. El moviment de retorn al seu lloc d'origen també representaria un parèntesi quant a la destinació final. Per la documentació censal de l'època, la baixa de població de Sant Llorenç fou prou notòria com per determinar que els més de 200 habitants arribats en un primer moment al municipi haurien emprés poc després novament el camí de l'expatriació, probablement cap a Amèrica. El mateix cas seria per als pobles de Petra i Felanitx, els següents de la llista en importància immigratòria, ja que la major part dels domiciliats a ambdós pobles també provenien de Manacor. Una vegada comprovats els seus saldos migratoris i creixement absolut negatius, especialment a Felanitx, la hipòtesi més plausible és que bona part d'aquests retorns o altres efectius demogràfics reiniciarien el camí de l'emigració aquesta vegada fora de Mallorca.

Quant a l'emigració a la Península, Barcelona continuà sent l'únic lloc on els mallorquins emigraven d'una manera destacada. La majoria dels municipis manifestaren tenir desplaçats a la capital catalana, centre industrial i també principal

---

⁶¹⁸ JOFRE CABELLO, Aina (1999): "Alcúdia... P. 188

port d'escala dels mallorquins per anar a Amèrica.⁶¹⁹ Dues localitats més destacarien en l'emigració interior, Inca i Maó. El trasllat cap aquestes dues localitats, especialment Inca, tendria el caràcter de circumstancial, una vegada comprovats els seus índexs demogràfics negatius. Com ja hem vist en el cens de 1887, l'emigració a Maó va tenir com a protagonistes un bon grup d'individus i famílies procedents de diversos pobles de Mallorca. Una vegada finalitzades les obres de la fortalesa de la Mola, sembla que els mallorquins que s'hi desplaçaven ho feien atrets per les oportunitats de treball del sector industrial en el ram d'alguns oficis determinats, com els sabaters o en l'agricultura.

Emigració interior/llocs de destí 1888-1897	
Palma	1452
Alcúdia	428
Sóller	259
Sant Llorenç	218
Petra	183
Barcelona	152
Felanitx	124
Inca	106
Campos	89
Maó	81
Resta municipis	915

Com ja s'ha comprovat en el cens de 1887, bona part dels trasllats de domicili implicaven el desplaçament a curtes distàncies, és a dir, entre pobles limítrofs o propers. El cas de Deià a Sóller seria dels més destacats, o de Pollença a Alcúdia. Altres foren canvis de residència més "llunyans", per exemple de Manacor i Felanitx cap a Sóller, d'Artà cap a Palma.⁶²⁰

Quant a l'emigració exterior, representava un 25,9% del total d'emigrants amb el destí identificat en els pobles de la mostra. Tot i aquest baix percentatge és evident que l'opció de l'expatriació a l'estranger va ser majoritària entre els mallorquins que deixaren el seu lloc d'origen desterrats per la crisi. Els pocs llocs de l'illa amb immigració que atreïen població i que per tant tenien el saldo emigratori positiu en serien una prova. A partir de les llistes que els 17 ajuntaments elaboraren amb la consulta dels padrons no podem apreciar la magnitud del fenomen emigratori exterior. A més a més, el contingut de les dades s'han d'interpretar no de manera literal sinó a

⁶¹⁹ Per les dades estadístiques observades, podem concloure que casi la meitat dels emigrants mallorquins a Amèrica ho feien a través d'aquest port, mentre que la resta ho feia directament des de Mallorca o altres ports de les Balears.

⁶²⁰ Vegi's la totalitat de les destinacions de l'emigració local a la taula n° 13 de l'annex

partir d'una deducció amb la informació auxiliar disponible. De fet, les estadístiques de primera mà sobre l'emigració a l'estranger són escasses i imprecises. A les memòries i comunicacions de les Juntes municipals trobam més comunicacions i al·lusions a l'emigració a Amèrica, França i Algèria.

Durant el període intercensal fins 1897, el destí destacat entre els emigrants mallorquins fou l'Argentina, especialment a Manacor, Felanitx, Sant Llorenç i Pollença. Entre la pluralitat de països triats pels emigrants, destacava la destinació francesa, que continuà sent molt important especialment entre els pobles de Deià, Sóller i Fornalutx, i va anar adquirint popularitat a altres localitats. En aquest sentit, per la documentació del cens de 1897 sabem que hi hagué emigració a la República francesa des d'Alaró, Deià, Felanitx, Manacor i Sencelles i, probablement, de molts altres pobles.

A falta de dades estadístiques més concretes, es pot afirmar que al menys a partir de l'allau emigratòria de 1889, l'Argentina va desplaçar destins com França i Algèria entre les preferències de l'emigració mallorquina, que fins llavors havien estat els destins majoritaris. Sobre l'ordre d'importància numèrica de la resta de països no en podem extreure conclusions perquè no disposem de més dades per completar i ampliar la informació. Així i tot, destacaríem la influència de les colònies espanyoles fins 1898. A Puerto Rico, per les llistes d'emigrants disponibles sabem que hi anaren des d'Alaró, Artà, Deià, Felanitx, Manacor, Sa Pobla i Pollença. A Cuba, hi anaren al menys des de Alaró, Artà, Deià, Felanitx, Manacor i Pollença, encara que el major nombre d'emigrants cap a l'illa caribenya es produiria ja dins el segle XX. Altres països de l'Amèrica del Sud amb un bon nombre d'emigrants mallorquins, encara que a les llistes analitzades en surten pocs en nombre, foren Xile i Uruguai, destí aquest darrer especialment triat a determinades localitats com Valldemossa.

Traslats documentats a l'estranger 1888-1897	
Argentina	836
Puerto Rico	127
Algèria	124
Cuba	94
Xile	47
Uruguai	46
França	46
Amèrica	22
Filipines	20
Mèxic	15
Brasil	11
Itàlia	6
Estranger	6
Berlin	1
EE.UU.	1
Ultramar	1

De les fonts consultades, al·ludiren directament a l'emigració exterior 17 municipis de Mallorca, que mostren clarament una tendència que convertí el procés de desplaçaments en un fenomen molt més generalitzat que no abans.⁶²¹ Unes poques localitats aportaren el major nombre d'emigrats: Felanitx, Manacor i Pollença superaren el milenar d'expatriats, especialment Manacor. Altres municipis, tot i tenir una importància demogràfica menor per ser pobles petits, tingueren un altíssim índex d'emigració en relació a la seva població, com per exemple Deià.

El cens de 1900

El darrers anys del segle XIX suposaren un parèntesi en el corrent emigratori en general, especialment a l'exterior. Sembla ser que després de la sortida de milers d'habitants es va alleugerir la pressió sobre el mercat de treball i les condicions socials dels qui quedaren haurien millorat relativament, fet pel qual l'emigració massiva viscuda la passada dècada va remetre i els retorns casi varen superar les sortides en el còmput global. L'expatriació no va desaparèixer del tot, ni durant la guerra ni una vegada acabat el conflicte. Entre 1898 i 1900 Mallorca registrà un saldo migratori negatiu de 233 habitants, encara que a la *Part Forana* de Mallorca, sense comptar

---

⁶²¹ Aquests foren Alaró, Andratx, Artà, Calvià, Deià, Felanitx, Fornalutx, Manacor, Palma, Petra, Sa Pobla, Pollença, Sant Llorenç, Santa Margalida, Selva, Sencelles i Sóller. A aquesta llista hauríem d'incloure amb tota seguretat altres que en el cens de 1887 manifestaren tenir una emigració a l'exterior com Santanyi, Sineu, Costitx, Campanet, Porreres, Campos, Valldemossa i Son Servera. Probablement ja entre 1888 i 1897 la major part dels municipis de Mallorca tingueren algun habitant desplaçat a l'estranger.

Palma, fou més elevat, de 1.439 habitants. Si a la dècada de 1888-1897 sols 4 localitats havien registrat una lleugera immigració –Escorca, Llubí, Palma i Santanyí-, en el 1900 registraren immigració 17 localitats, fet que indicaria un retorn d’una part dels residents a l’estranger. La ciutat de Palma va veure incrementada l’arribada d’habitants respecte d’èpoques anteriors, però així i tot d’una manera poc significativa. 34 municipis de Mallorca presentaven saldos migratoris negatius, encara que les taxes que presentaren foren més atenuades que no a la dècada anterior a 1897.

Malgrat els resultats negatius de la demografia al segle XIX, un informe datat el novembre de 1901 que la Junta Provincial del Cens de població va enviar a la Direcció General de l’IGE es congratulava que, tot i les condicions especials del país, s’hagués augmentat de població respecte del darrer cens de 1897. Entre les condicions especials, s’esmentava el fet que les Balears fossin un arxipèlag que les separava de la Península, fet que impedia desenvolupar grans indústries ni realitzar obres de gran envergadura que poguessin dur aglomeracions d’obriers i per tant immigració. Al contrari d’això, deia l’informe, els habitants havien de dedicar-se generalment a les tasques agrícoles com a principal riquesa de les illes. A continuació parlava de les causes de l’emigració dels darrers anys posant en relleu, una vegada més, fets del passat recent com la crisi agrària causada per la fil·loxera que va destruir un dels elements més lucratiu del país com era l’elaboració i comercialització del vi.⁶²² Els baixos jornals, que segons l’informe s’havien arribat a pagar a tant sols a 0,50 pessetes durant el decenni passat en algunes localitats malgrat esser aquests d’1,50 pessetes, varen contribuir a l’emigració per la impossibilitat de subsistir que tenien les famílies amb sous tan baixos.⁶²³ Després es reconeixia que el retorn de soldats de Cuba, Puerto Rico i Filipines una vegada finalitzada la guerra d’ultramar havia influït en l’augment de població registrat.⁶²⁴ Però també no era menys cert que setze municipis el 1900 presentaven una població absoluta

---

⁶²² “(...) separada la provincia por el mar de sus hermanas del Continente y hasta de unos municipios de otros en la misma provincia, causa muy principal por no poder desarrollarse grandes industrias ni emprender construcciones de alto vuelo que siempre llevan en sí aglomeración de obreros y por tanto inmigración, sino que al contrario, los habitantes teniendo generalmente que dedicarse a las faenas de la agricultura principal riqueza de estas islas y habiendo esta decaído a causa de la filoxera que ha asolado los viñedos y por consiguiente detenido la elaboración del vino, uno de los elementos más lucrativos del país, ha hecho que tuvieran que emigrar muchos braceros a los diferentes Estados del Sur de América, a Argel y a nuestras perdidas colonias”. INE. Caixa 126. ARM.

⁶²³ Aquesta informació es referia al municipi de Pollença durant la dècada anterior a 1897.

⁶²⁴ “...también durante el decenio citado tuvieron que pasar a Cuba, Puerto Rico y Filipinas en cumplimiento de su deber y en defensa de la Patria muchos mozos que si bien algunos han regresado desde 1897 y esto ha hecho que el aumento de población del censo de este año fuera mayor; otros no tuvieron el consuelo de volver a su país natal, por haber dado su vida en cumplimiento de los deberes del soldado”. INE. Caixa 126. ARM.

inferior a la de 1897 i que 31 municipis es registraren saldos migratoris negatius, amb un nombre d'habitants inferiors a la població calculada probable, fet que era símptoma inequívoc d'emigració a bona part de l'illa. Per altra banda, les autoritats esmentaren en diverses ocasions, com també havia succeït en el passat, la crisi de la indústria del calçat motivada pel conflicte bèl·lic, que afectà a les localitats especialitzades en la seva fabricació i que causà també la decadència demogràfica d'aquests llocs.

Per un informe que l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma envià a la Direcció General de l'IGE a Madrid sobre la situació de cada municipi respecte del cens de 1900, podem tenir una visió general sobre l'estat de l'emigració a finals del segle XIX. Seguint aquest document veim com a Alaró s'exposà la situació per la qual travessava la població indicant la crisi en la fabricació del calçat com a causa del seu saldo migratori negatiu de 63 persones. Així i tot, com que en el cens es va comptabilitzar un augment de 153 habitants respecte de 1897, es va fer constar a l'informe que "el aumento obtenido viene a demostrar sin duda, el interés que para el trabajo sienten sus habitantes, que al ver la decadencia de su principal industria, se han dedicado a otras, antes que separarse de su país". L'anterior afirmació ja l'hem constatada en sentit semblant en el cens de 1887 i ve a demostrar l'estratègia dels sabaters durant les crisis conjunturals del sector, de dedicar-se momentàniament a altres treballs.⁶²⁵ Segons les dades del cens de 1900, a Alaró hi havia 170 individus residint a altres localitats de Mallorca i de la Península, especialment a Palma amb 102 casos. L'emigració a l'estranger segons aquest document no se trobava encara molt desenvolupada: sols es comptabilitzaren 17 habitants. Entre aquests n'hi hagué 13 amb residència a França, set dels quals eren sabaters, cosa que mostra com aquest col·lectiu adoptava l'estratègia de l'expatriació davant la crisi de la indústria a Mallorca, fet que es repetiria sovint en el futur. Entre els restants n'hi hagué tres que residien a l'Alger i un a Alemanya.⁶²⁶ A Alcúdia, amb una petita baixa en la població absoluta de 15 habitants i un saldo migratori negatiu de 112 individus es va atribuir el fet a l'emigració

---

⁶²⁵ En referencia a això és il·lustratiu el que es digué sobre la indústria del calçat a Maó, en un altre informe datat el març de 1900: "La industria que allí predominó siempre era y es la zapatería, que en gran escala exportaba calzado para la isla de Cuba; y a dicha industria u oficio se habían ido dedicando gran parte de los jóvenes del campo, a medida que fue creciendo el precio del calzado y la demanda del mismo, disminuyendo así las operaciones agrícolas. Pero al bajar los precios y disminuir de una manera considerable la demanda de calzado para las Antillas en los años 1896 y 1897 tuvieron que volver a la parte rural una gran parte de los zapateros, para dedicarse de nuevo a las faenas agrícolas, mientras otros muchos del mismo oficio tuvieron que emigrar a la Argelia y a la península en busca de trabajo". INE. Caixa 117. ARM.

⁶²⁶ Cens de població de 1900. Arxiu Municipal d'Alaró.

per la crisi obrera. També en una comunicació de desembre de 1900 dirigida al Cap dels treballs estadístics Damià Serra, es va informar que 17 famílies havien abandonat la Colònia de Sant Lluís en el terme d'Alcúdia una vegada que havien acabat els privilegis que tenia atorgada en l'exempció de quintes i de contribucions.⁶²⁷

A Andratx, municipi amb una sistemàtica emigració des de temps enrere, va donar el resultat d'un lleuger creixement en la població absoluta de 84 habitants i un saldo migratori negatiu escàs de sols 57 membres. Ara bé, com que la seva població absent era molt elevada, una vegada més va haver de donar explicacions sobre el fet de la professió de mariners de gran part dels andritxols i al fet que els emigrants embarcaven cap a Cuba i Puerto Rico durant una temporada per tornar una vegada acaba havien acabats les tasques agrícoles.⁶²⁸

A l'informe es compararen del xifres de població resultants amb les del cens de 1887 per constatar un augment de 460 habitants en la població de fet. L'increment s'explicava per la tornada d'emigrants de Cuba i la disminució en la partida d'altres: "El aumento obtenido seguramente es debido a haber regresado a su país muchos obreros ocupados en años anteriores en las faenas agrícolas de la isla de Cuba y no ser tantos los que actualmente pasan a dicha isla, para dedicarse a los citados trabajos". Al mateix temps s'atribuïa una vegada més a la professió de mariners de bona part dels habitants d'Andratx, cosa que els obligava a romandre absents durant llargues temporades, per explicar la gran diferència entre la població de fet i la de dret. El total d'andritxols residents a l'estranger en el 1900 ascendia a 912 individus.⁶²⁹

El cens d'Algaida va registrar xifres positives amb un augment de 104 habitants respecte del cens anterior i un saldo migratori positiu de 77 persones amb la qual cosa, afirmava l'informe, l'emigració ocorreguda durant la dècada anterior a 1897 havia finalitzat o, com a mínim, disminuït. Com en el cens anterior, els moviments d'habitants a Algaida tenien el caràcter de desplaçaments interiors, relacionats amb les activitats agràries. Dels 135 absents amb la destinació documentada, 82 residien a Palma i 24 a

---

⁶²⁷ INE. Caixa 126. ARM.

⁶²⁸ Així es feu en contestar la Junta Provincial a unes observacions de l'IGE sobre l'elevada presència d'homes absents: "...no es extraño que un día determinado cualquiera aparezcan 1.097 ausentes y que de estos 523 sean casados, además; es costumbre en este pueblo, que muchos de sus habitantes pasan a Cuba y Puerto Rico para ciertos trabajos agrícolas, terminados los cuales vuelven a su país". INE. Caixa 126. ARM.

⁶²⁹ Vegi's el capítol "Aproximació als models d'emigració. Estudi de casos".

Llucmajor.⁶³⁰ A Artà el petit augment de població registrat de 19 individus en la població absoluta, malgrat el saldo migratori negatiu de 102 persones, va ser acceptat per la Junta provincial amb els antecedents de l'informe de la comissió de rectificació de 1897, en el qual la mateixa comissió va verificar la baixa de població de casi 500 habitants per emigració. El petit nucli de Banyalbufar va registrar una baixa de sols 2 individus i una emigració de 33 persones. Malgrat tot havia augmentat de població si es comparaven les xifres del cens de 1900 amb les de 1887. En aquest sentit, s'assenyalà que en un municipi reduït, qualsevol circumstància podia provocar un augment o disminució de la població: "(...) solamente el que las familias de los carabineros que prestan servicios en las costas sean más o menos numerosas, pueden ser causa más que suficiente para alterar la población".

Al municipi de Búger els petits augments tan de la població absoluta com del saldo migratori va fer concloure a l'informe que, com en el cas d'Alaró, l'emigració de la dècada passada s'havia paralytitzat en el present. Segons el que hem pogut determinar del seu cens de població, al menys 72 persones residien a altres llocs, especialment a Palma amb 29 absents o Sóller amb 14. A l'exterior de l'illa n'hi havia tres residint a Barcelona, dos a Maó i sols un a l'estranger (França).⁶³¹ En el cas de Bunyola, el cens del darrer anys del segle XIX, continuà presentant el seu saldo migratori negatiu de 227 persones i un creixement absolut també negatiu de 117 persones. Comparades les dades del cens del segle XIX des de 1877, fou un dels municipis on el procés migratori més incidència va tenir entre els seus habitants. Els 113 habitants absents en el 1900, 22 se trobaven a Palma, 12 a Sóller, 10 a Calvià, 9 a Santa Maria, 9 a Alaró, 7 a Maria de la Salut i a altres localitats de Mallorca. La majoria eren carboners que es desplaçaven per realitzar la seva activitat. A l'estranger sols es documentaren 3 absents: a França, Argentina i Mèxic.⁶³² No obstant la sortida d'habitants, com ja s'ha vist, les característiques del municipi, amb grans possessions dedicades a la producció d'oli, feien que una immigració estacional es dirigís al municipi en la persona de les collidores d'oliva procedents dels pobles de l'interior de Mallorca. Com que la collita

---

⁶³⁰ Cens de població de 1900. Arxiu municipal d'Algaida.

⁶³¹ Cens de població de 1900. Arxiu municipal de Búger.

⁶³² Cens de població de 1900. Arxiu municipal de Bunyola.

de l'any havia estat dolenta o nul·la, es va prescindir de molta mà d'obra de jornaleres i això es feu notar en el cens de la població de transeünts, que disminuí notablement.⁶³³

A Calvià, el cens de 1900 havia donat resultats lleugerament positius, amb un augment de 29 habitants en la població i una immigració de 14 individus. A l'informe es compararen aquestes dades amb les de 1887 per constatar una baixada en la població. Seguint les anotacions que redactà la Junta Municipal, la baixada en el conjunt del segle era causada per la manca de mitjans per viure i al desig obtenir millors salaris que no els que percebien en el municipi. Així en paraules de Junta Municipal, l'explicació fou la següent:

“Contados son los años que no se note alguna emigración no solo a otros puntos de España sino a territorio extranjero, pues la mayor parte de jóvenes deseosos de hacer fortuna y otros de formar otra profesión que no sea la de bracero o de jornalero agrícola marchan al continente americano u otros puntos de la Argelia o de alguna República y encontrando allí mejores medios de vivir se establecen de continuo y muchos para no volver jamás a su patrio suelo. De aquí que resulta que tenemos colonias compuestas de familias enteras en la república de Guatemala, en Buenos Aires y en Argel viviendo a constituir en cierto modo la base de la emigración constante.”⁶³⁴

La Junta Municipal informà també que l'emigració a Calvià no s'havia detingut al llarg del 1900 amb les següents afirmacions: “...solo con el cambio de algunos individuos de la fuerza de la Guardia Civil ya hemos tenido una pérdida de 11 individuos, y además dos familias que han ido a establecerse a Puigpunyent, una en Selva, tres en Palma y una en Argel, además de muchos individuos que en el otro censo figuraban como ausentes y hoy se hallan establecidos en aquellas comarcas”.⁶³⁵

---

⁶³³ Sobre aquest fet, a la memoria de la Junta municipal de Bunyola s'informà del següent: “...si bien se nota una desproporción en la población de hecho resultante en el actual empadronamiento, tiene esto muy fácil explicación si se considera que la inmensa mayoría de terrenos enclavados en este término municipal están destinados a la producción olivarera, producción que este año ha sido evidentemente nula y ha tenido en consecuencia que prescindirse de las personas extrañas a esta población que en otros años venían de los demás pueblos de la isla para dedicarse a la recolección de aceitunas, en cuya faena se tenían empleadas unas doscientas mujeres que en calidad de transeünts fueron incluidas en el censo de 1897, con cuyo contingente se aumentó de una manera considerable la población de hecho, ocasionando una notable desproporción con la de derecho...”

⁶³⁴ INE. Caixa 127. ARM.

⁶³⁵ INE. Caixa 127. ARM.

El cens de Capdepera registrà una emigració de 73 habitants i el seu creixement absolut respecte de 1897 fou negatiu en 34 habitants. Segons l'informe dirigit a la Direcció General això era degut a l'emigració de diverses famílies a altres termes municipals a la recerca d'una millora de salari.⁶³⁶ En el cas de Deià es va fer constar la realitat de ser un dels municipis que sempre presentava emigració, encara que en el 1900 la seva població absoluta havia registrat un petit augment de 4 habitants. Entre els comentaris inclosos a l'informe s'esmentà l'escassetat de mitjans de vida del municipi i el fet de ser veí d'una localitat amb un dinamisme econòmic notable com era Sóller, participant, a més, de l'emigració a França tal com feien els sollerics com a part essencial del seu sistema econòmic.⁶³⁷

Sobre Escorca, que presentà xifres lleugerament negatives, es va advertir com ja s'havia fet en el passat que les seves peculiars característiques i per l'existència del monestir de Lluc molt visitat, feien que qualsevol circumstància de variació de la població era causada per elements externs al desenvolupament del propi municipi. Segons el cens, hi havia 5 individus amb l'ofici de llauradors residint a l'estranger: 3 a França i 2 a Puerto Rico.⁶³⁸ Sobre Felanitx, que havia patit en el decenni de 1888 a 1897 una emigració de proporcions considerables, comprovada per les mateixes autoritats del cens, es va constatar que l'emigració continuava perquè el cens de 1900 registrà una petita baixa en la població de 78 habitants respecte de tres anys abans i el seu saldo migratori fou negatiu en 273 habitants. S'adduï que la crisi del terme continuava des de l'aparició de la fil·loxera cosa obligà a les famílies obreres a marxar del municipi i al fet que moltes dones joves havien passat a Palma per fer treballar en el servei domèstic. En relació a això, a la memòria de la Junta Municipal s'explicà la petita baixa en la població de fet de la manera següent, que posa de manifest com la crisi del municipi continuava de manera palpable:

“Esta Alcaldía opina que la insignificante baja ocurrida en el censo de este año con respeto a la población de hecho, tiene una explicación

---

⁶³⁶ En una altre informació de l'Oficina de Treballs Estadístics de Palma considerava la baixa de Capdepera acceptable per la emigració ocorreguda els darrers anys, emigració que no es podia apreciar amb les dades existents a l'Oficina del moviment de bucs i passatgers: “puesto que los emigrantes se embarcan para los puertos de la Península y desde allí para el extranjero”, fet pel qual no figuraven com a emigrants si primer anaven a un port espanyol. INE. Caixa 126. ARM.

⁶³⁷ “El motivo de disminuir la población de este municipio, es muy conocido, los pocos medios para la vida que existen en este pequeño municipio y el tener próximo otro cuya industria y comercio es considerable, hace que muchas familias de Deià pasen a Sóller y también a Francia con cuya nación tiene mucho comercio”. INE. Caixa 126. ARM.

⁶³⁸ Cens de població de 1900. Arxiu municipal d'Escorca.

sencilla en lo significante: 1º A la gran emigración realizada para el extranjero y hasta a pueblos de la provincia, debido a la escasez de trabajo y de recursos 2º a la poca afluencia de transeúntes por la misma razón; o sea, por haber disminuido considerablemente el comercio; y el aumento en la de derecho, supone la ausencia de muchos, que por buscar el sustento y la vida en otros pueblos, perderán seguramente su vecindad en los próximos años...”⁶³⁹

Per Fornalutx, amb una baixa de 72 habitants respecte de 1897 i un saldo migratori negatiu de 75 habitants, s’informà que els motius eren els mateixos que les explicacions donades pel municipi de Deià, amb consonància amb el fet que l’àrea formada pels municipis de Deià, Fornalutx i Sóller formaven part d’un mateix sistema migratori consistent en el trasllat massiu de domicili de Fornalutx i Deià en direcció a Sóller, i una emigració a l’exterior principalment a França des dels tres municipis. De la intensa emigració de Fornalutx a finals de segle, la memòria de la Junta Municipal va fer constar els següents comentaris:

“(…) desde que se formó el censo de 1897 han sido muchas las familias que han abandonado el suelo natal fijando una su residencia en Francia, otras en Tabasco México y otras en la vecina de Sóller; y sin embargo se han continuado 99 varones y 31 hembras ausentes que casi todos se encuentran en Francia y tal vez serán pocas las que regresen según noticias adquiridas todo lo cual se justifica al ver muchas casas inhabitadas; y si se añade que en el censo de 1897 se continuaron familias ausentes que no han regresado; se convencerà la superioridad del descenso (...)”⁶⁴⁰

Com un exemple d’emigració, en aquest cas que representava la separació de membres d’una família, cridà l’atenció de les autoritats censals el cas d’una nina de 7 anys de Fornalutx, que segons manifestacions de la seva cuidadora els seus pares feia 5 anys que residien a Puerto Rico.⁶⁴¹

Llubí fou un dels pocs pobles que presentà una immigració al final de la dècada de 1888 a 1897. A finals de segle la situació canvià radicalment a la vista dels resultats del cens de 1900. La seva població va disminuir en 184 habitants i el seu saldo

---

⁶³⁹ INE. Caixa 130. ARM.

⁶⁴⁰ INE. Caixa 130. ARM.

⁶⁴¹ INE. Caixa 126. ARM.

migratori va ser negatiu en 238 persones situant al municipi amb la segona taxa migratòria més elevada després de Vilafranca. De la documentació analitzada no s'ha trobat cap referència a l'evident emigració que suposen aquestes xifres. Així i tot, una comissió de rectificació del cens desplaçada a Llubí va ratificar els treballs censals efectuats per la Junta Municipal i ho va justificar simplement parlant de "canvis de residència".

Llucmajor va continuar presentant una demografia desfavorable en el seu cens. La població de 1900 va disminuir en 34 habitants d'ençà tres anys enrere i va tenir un saldo migratori negatiu de 40 persones. Com en el passat i afavorit per les circumstàncies de ser municipi veí de Palma, continuà l'emigració de curt recorregut amb del trasllat de nombroses famílies a les barriades al voltant de Palma, principalment al Coll den Rebassa, el Molinar i el Pla de Sant Jordi, segons deia l'informe.

El municipi de Manacor, després de l'enorme emigració experimentada en el decenni de 1888 a 1897, va presentar una estadística positiva tant en el creixement de la seva població absoluta, de 829 habitants, com en la immigració, amb 493 habitants de més, fet pel qual es pot afirmar que a finals de segle s'havia produït una paralització de fenomen emigratori, probablement amb el retorn de nombrosos expatriats per la crisi de finals de segle. En un primer moment la Junta Municipal del cens va presentar una estadística que donava com a resultat una disminució de la població. Com que l'Oficina de Treballs estadístics nom es fià de les dades enviades, s'acordà la comprovació sobre el terreny d'una comissió de rectificació que donà com a resultat l'augment de la població anteriorment consignat.⁶⁴² Encara que les xifres de població del 1887 havien estat considerades inexactes per excés, es constatà per una comissió de rectificació del cens de Manacor que, tot i el creixement registrat el 1900, hi havia hagut una baixa de població innegable des de 1887 per efectes d'una emigració massiva, fet que corrobora,

---

⁶⁴² Tot i que les dades sobre les quals es redactà la memòria del Junta municipal foren considerades inacceptables per la Junta Provincial i posteriorment rectificades a l'alça, es interessant mostrar el contingut que fa referència a un dels motius que impulsà a molts joves a emigrar com fou el desig d'evitar el servei militar: "(...) en el reemplazo actual, el ayuntamiento tiene acordado instruir veinte y nueve expedientes de prófugos de otros tantos individuos pertenecientes a familias emigradas al extranjero además del número crecido de mozos que han sido sorteados en otros pueblos que causan también una considerable baja en el censo". INE. Caixa 127. ARM.

tot i les sospites sobre el cens d'aquell any, que Manacor fou un dels territoris amb més alt nivell d'emigració.⁶⁴³

El municipi de Muro va donar una xifres negatives 37 habitants menys que a 1897. Així mateix el seu saldo migratori també va ser negatiu en 200 habitants. L'informe especificà simplement que la disminució fou deguda a l'emigració ocorreguda al municipi els darrers anys. Al respecte d'això, en una comunicació de la Junta Municipal es va dir el següent: “en aquel censo (1897) no se tuvo en cuenta los residentes ausentes y en este si (...) existe un número regular de criadas que viven fuera de la población, otro de pastores y guardianes, unos pocos estudiantes y otros que por asuntos propios viajan por distintos puntos.”⁶⁴⁴

A la ciutat de Palma el cens de 1900 va donar com a resultat un augment de 1.439 habitants i una immigració de 1.206 persones. Aquestes xifres representaven un augment del corrent migratori procedent de la Part Forana respecte d'anteriors períodes. En realitat, deia l'informe, el nombre d'immigrants era superior doncs l'increment per aquest concepte era contrarestat per l'emigració a l'estranger que existia a la pròpia capital, ja fos protagonitzat per individus procedents de la *Part Forana* o ja fos efectuat per nadius i residents de la pròpia capital. L'èxode rural dels pobles de Mallorca a la capital, del qual s'esmentaven algunes localitats de procedència, es dirigí fonamentalment a les barriades de l'extraradi de Palma, com Santa Catalina, el Molinar o el Coll den Rebassa, entre d'altres, on hi havia espai suficient per acollir els nousvinguts. Sobre l'alça de la població a Palma, l'informe deia el següent:

“(...) depende de haber adquirido residencia en la capital algunas familias de otros municipios, principalmente de Lluçmayor, Algaida, Porreras y Calvià, que, si bien estas familias no se han establecido en el

---

⁶⁴³ Sobre aquest tema la comissió de rectificació va dictaminar el següent, que és el mateix que es feu constar en l'informe de 1900 que la Junta Provincial va dirigir a la Direcció General de l'IGE: “Si se compara el resultado obtenido actualmente en Manacor , con el censo de 1897, se vé que la población ha aumentado en unos 1200 individuos en la población de hecho y 1400 en la de derecho, pero que si se compara con la de 1887 se observa una gran baja (...) explicada (...) que en 1888 se separó de Manacor la entidad de San Lorenzo...según parece en 1887 el ayuntamiento de Manacor tenía gran interés en que la población llegase a 20.000 habitantes para lo cual se valió de todos los medios, haciendo figurar en el Censo familias enteras, que hacía muchos años no figuraban en el padrón municipal, haciendo figurar ausentes como presentes y hasta sospecho que en dicho censo de 1887, aparecen individuos que nunca han existido; de manera, que teniendo en cuenta lo anteriormente expuesto y la gran emigración, que a causa de la crisis obrera ha habido en años posteriores al de 1887 en Manacor, creo que la población que resulta después de las comprobaciones llevadas a cabo, es la verdadera, o cuando menos se aproxima mucho a la verdad (...) por tanto no procede nuevas comprobaciones.” INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁴⁴ INE. Caixa 130. ARM.

casco de la capital, lo han efectuado en los distintos suburbios de la misma, sobre todo en los caseríos del Molinar de Levante y Coll den Rebassa y Arrabal de Santa Catalina. El aumento debido a las familias que de otros municipios han pasado a este término municipal resulta mucho mayor si se tiene en cuenta la emigración constante que existe en esta capital, por los Estados del Sur de América y Cuba.”⁶⁴⁵

Tot i aquest increment de la població en el conjunt del terme municipal, el nucli urbà de la ciutat va disminuir el seu nombre d’habitats. Com és ben conegut, el fet que a l’altura de 1900 encara no s’havia procedit a l’enderrocament de les murades de Palma feia que el casc urbà no pogués acollir a gaire més població, raó per la qual la ciutat intramurs va experimentar una disminució en el nombre d’habitants respecte de l’anterior cens, en detriment de les barriades extramurs. En aquest sentit en un informe datat el març de 1900 es va dir el següent:

“La baja de 1.707 habitantes en el casco de la población de esta capital resulta perfectamente justificada a juicio del que suscribe. El casco de la población de Palma está limitado por una gran muralla que la rodea en todo su perímetro con ocho puertas de comunicación para el exterior. En este recinto de intramuros, compuesto en su mayor parte de calles estrechas y tortuosas, no pueden aumentarse los edificios; antes por el contrario, van disminuyendo de día en día por las alineaciones y ensanches, que por motivo de higiene y de ornato público se van realizando con relativa frecuencia; por lo que siempre irá disminuyendo el número de habitantes de este núcleo, mientras no se realice el proyecto de derribar las murallas. En cambio, los barrios de extramuros, por resultar sus edificios más higiénicos y más baratos, van aumentando constantemente como sucede en los de Santa Catalina, El Terreno, La Soledad y otros varios”.⁶⁴⁶

A Sa Pobla el cens va donar com a resultat un saldo migratori negatiu entre 1898 i 1900 de 162 persones, cosa que representava una elevada taxa migratòria respecte de la seva població. Sobre l’emigració recent, dels 151 absents en el 1900, la majoria tenia com a residència Palma amb 62 habitants, seguits de Maó, Alcúdia i Barcelona amb 13

---

⁶⁴⁵ INE. Caixa 126. ARM.

⁶⁴⁶ INE. Caixa 117. ARM.

habitants a cada un de les localitats. A l'estranger es va constatar 8 absents a l'Alger, 2 a Montevideo i 1 a Filipines.⁶⁴⁷

El cens de Pollença va registrar un increment en la seva població absoluta de 110 habitants, en canvi el saldo migratori fou negatiu en 138 persones, fet que posava de relleu que la gran emigració soferta pel municipi en la dècada de 1888 al 1897 no s'havia aturat. Si bé les autoritats censals reconeixien la gran emigració existent al municipi per la crisi econòmica que afectà especialment a una classe obrera que no podia subsistir amb uns salaris tan baixos, això no fou obstacle per a que la Junta provincial enviés una comissió de rectificació que va modificar a l'alça les xifres inicials comptabilitzades per la Junta Municipal. En la memòria elaborada per l'Ajuntament, es va fer una extensa relació de les causes de la crisi en el municipi, tal vegada exagerant les conseqüències de la mateixa si tenim en compte els resultats a l'alça del cens després de la rectificació de la comissió, amb la particularitat que va remuntar el seu relat fins a principis del segle XIX. Mitjançant aquesta informació podem conèixer les causes de la colonització de terres de la veïna Alcúdia que havien quedat despoblades, per part d'un bon nombre de pollencins. Tant va ser així, que la colonització de terres del municipi veí va tenir conseqüències en la productivitat de les finques de la pròpia Pollença, desateses i casi abandonades. A més a més, l'excessiva desforestació de boscos a Pollença va provocar l'erosió del sòl per efectes de les riuades.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁷ Cens de població de 1900. Arxiu municipal de Sa Pobla.

⁶⁴⁸ Sobre això la memoria de la Junta municipal deia: "Efectivamente a principios del siglo pasado la población de Pollensa se mantenía y cultivaba únicamente su término municipal pero como la población vecina de la ciudad de Alcudia había disminuido muchísimo, la mayor parte de terrenos de su distrito municipal quedaron incultos i casi improductivos: entonces los propietarios, viendo que nada les producían determinaron establecerlos dividiéndolos en pequeñas porciones i creando censos sobre ellos; la población de Pollensa se expansionó hacia Alcudia y tomó a censo la mayor parte del término municipal de la misma y abandonó muchos de los terrenos de Pollensa que ya daban pocos productos y aún hoy día los contribuyentes pollensines que por contribución territorial pagan en Alcudia duplican y aún triplican el de alcudianos. Como aquellos terrenos puede decirse que eran vírgenes cuando los pollensines los roturaron y plantaron mucho arbolado, dieron excelentes cosechas, vino una época de prosperidad para Pollensa; pero esta prosperidad no aleccionó a los pollensines y continuaron siendo única y exclusivamente agrícolas sin el menor asomo de industria ni menos de comercio, pues este continua siendo nulo y las industrias apenas producen para las necesidades de la población. Esta prosperidad ha sido fatal para Pollensa pues por aquellas tierras que considero feraces abandonó muchas de las de Pollensa; pero como las de Alcudia están lejos no han podido abonarlas ni cultivarlas cual aconseja una buena agricultura, y si han producido ha sido a expensas de su feracidad y aniquilándose y hoy muchas ya deben ser abandonadas por improductivas y las más feraces y fértiles apenas compensan los grandes sacrificios que exigen su cultivo. En este estado los pollensines volvieron la vista a su casa y entonces vieron que las aguas habían esquilmano y arrastrado aquellos terrenos que habían medio abandonado; para cubrir sus necesidades perentorias acudieron al corte de encinares y pinares y a la tala de las esquilmas montañas lo que agravó mucho la situación pues las aguas lejos de ser contenidas se

Seguidament a la memòria es parlà de les diferents plagues que afectaren a la productivitat agrícola: l'Oïdium que atacà les vinyes, i les diferents malalties que atacaren els tarongers, els garrovers i fins i tot les oliveres. A més, segons informà la memòria, un cap de fibló per l'octubre de 1899 va provocar gran destrosses sense que les autoritats haguessin ajudat en res a pal·liar-les.⁶⁴⁹ Com a conseqüència de les males conjuntures agràries la situació dels jornalers va empitjorar notablement per la falta de treball o, si n'hi havia, pels baixos sous que es pagaven. En aquest context, l'arribada d'agents a Pollença per reclutar emigrants a Amèrica va tenir un enorme impacte en bona part de la població. Més de mil habitants de Pollença partiren aquell any i el de 1889, conegut com l'any de la gran crisi emigratòria. L'assentament d'un elevat nombre de pollencins principalment a l'Argentina va posar les bases d'una emigració contínua a través de les cadenes migratòries, a partir de la crida de parents i amics per part d'aquells que s'havien establert en terres americanes:

“Este estado de cosas produjo en Pollensa un malestar terrible el jornalero no encontraba trabajo y cuando lo hallaba el jornal era tan mísero que no bastaba a cubrir sus necesidades: los arrendatarios abandonaban sus fincas y los propietarios se veían embarazados de ella; tal era la situación de Pollensa cuando en 1888 vinieron las grandes compañías de migración a la América del Sur a hacer su propaganda en esta villa y esto fue terrible únicamente en el citado año y en el siguiente en que se daba pasaje gratuito a los emigrantes salieron de esta villa más de 150 familias y según los mejores datos no bajarían de un millar de personas que emigraron; y naturalmente muchas de estas familias se hallan establecidas allí, llaman a

---

desbordaron y corrieron con más furia y para aumentar tan precaria situación los principales predios y hasta bastantes fincas de las principales están en manos de personas forasteras, es decir, que no tienen su domicilio en esta población, de modo que casi una tercera parte de este término municipal se halla en estas condiciones”. INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁴⁹ “Para colmo de desdichas una multitud de plagas destrozaron nuestros productos y arboles: el Oidium aniquiló nuestros viñedos, desconocida enfermedad destruyó nuestros naranjales; otra terrible plaga dejó por muchos improductivos nuestros algarrobos, por manera que aún hoy día se resienten de ella y para colmo de desgracias nuestros olivares se vieron también atacados y permanecen improductivos desde largos años hace, tanto que muchos propietarios los arrancan por no producir fruto alguno. ¿Han mejorado estas circunstancias? Por desgracia no, más aún se han agravado pues ha contribuido a agravarlas el terrible ciclón que en octubre de 1899 cayó sobre Pollensa, cuyas aguas causaron incalculables perjuicios, sin que por parte de las Autoridades, tanto de la Nación como de la Provincia se atendiera en lo más mínimo a los fundados lamentos de los pollensines”. INE. Caixa 127. ARM.

deudos y amigos y esto motiva que la emigración principalmente a Buenos Aires sea continua”.⁶⁵⁰

Tot aquest cúmulo de circumstàncies es varen atenuar a finals del segle, quan a la memòria es va comprovar un augment de població influït per dos factors: la tornada dels soldats que havien lluitat a les guerres colonials i un alça de preus en els productes agrícoles. En aquest sentit, s’informà que el padró de 1899 havia augmentat en 150 habitants respecte de l’any anterior i com a resultat final del cens de Pollença de 1900, hi hagué augment respecte del realitzat tres anys abans.⁶⁵¹

Un altre dels elements que ajudaven a comprendre l’enorme emigració del municipi varen ser els expedients de pròfugs que cada any l’Ajuntament es veia obligat a instruir, dels joves que no s’havien presentat al sorteig pel fer el servei militar. Relacionat amb això, es deia que els 66 matrimonis de mitjana anual de Pollença tenien a veure amb el fet de: “...para poder librar a sus hermanos del Servicio de las armas”.⁶⁵²

A diferència de 1897, no hagué llistes d’altes i baixes dels padrons en el cens de 1900, excepte de Pollença i de Sencelles. En el cas de Pollença, s’envià una relació de 109 emigrants documentats per l’Ajuntament des de setembre de 1900 fins al març de 1901 per convèncer a les autoritats provincial sobre la magnitud d’aquest fenomen. Com era habitual, Alcúdia acaparava bona part dels destins de les baixes en el padró. Així mateix les altes en el període esmentat sols ascendiren a 15.

---

⁶⁵⁰ INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁵¹ “Estos dos últimos años ha habido un pequeño aumento en la población de Pollensa y se explica fácilmente por haber cesado las guerras que tantos mozos han consumido, ya por el gran precio que han tenido todos los productos agrícolas; pues si bien la cosecha apenas ha llegado a regular el gran precio obtenido ha compensado la cantidad haciendo remunerativos los trabajos agrícolas”. INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁵² INE. Caixa 127. ARM. Sabem que a Andratx també hi havia casaments precipitats per poder alliberar del servei militar a un germà per una entrevista a l’emigrant Joana Mª Alorda: “Me casé a los 19 años, en 15 días estuvo resuelto todo, ya que mi boda suponía que el hermano del novio quedara exento del servicio militar por ser hijo de viuda”. AUTOR ANÓNIM (1987): “Coversa amb Joana Mª Alorda -Sa mestre Jesusa-”. *N’Alí*. Andratx.13. pp. 7-8

Pollença 1900 baixes del padró	
Alcúdia	46
Palma	30
Buenos Aires	11
Campanet	9
Sa Pobla	6
Barcelona	3
Algèria	2
Inca	2

⁶⁵³

Porreres va presentar una petita baixa de 67 habitants respecte de 1897. L'informe a la Direcció General va ser atribuït al canvi de residència de moltes famílies, algunes de les quals havien traslladat el seu domicili a Palma. De fet, segons el seu cens al menys 56 habitants residien a Palma, cosa que representava l'emigració més recent. A l'exterior de l'illa destacaven els absents a Barcelona i Maó amb 6 habitants cada una de les localitats i sols un a l'estranger, en concret a Cuba.⁶⁵⁴ Sencelles va donar resultats positius en el cens de 1900 amb un lleuger augment de 71 habitants després que una comissió de rectificació va corregir a l'alça les primeres dades que envià la Junta Municipal. A la seva memòria, es congratulava el batle del petit augment malgrat l'enorme emigració del passat recent causada a partir la invasió de la fil·loxera.⁶⁵⁵ La llista de baixes en el padró, entre 1898 i desembre de 1900, que va haver d'enviar a la Junta Provincial donà com a resultat 109 baixes, la majoria de es quals corresponien a l'emigració interior de Mallorca, principalment a Palma, i sols 10 que corresponien a "Amèrica".

⁶⁵³ INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁵⁴ Cens de població de 1900. Arxiu municipal de Porreres.

⁶⁵⁵ "La cifra total de habitantes que aparece en dicho resumen, ha superado no poco los cálculos de antemano formados; pues se tenía fundadamente mayor disminución de población a causa de la continua emigración de familias enteras que durante estos últimos años han abandonado este término municipal por la falta absoluta de trabajo y escasez de medios con que cuenta aquí la clase jornalera a consecuencia de no conocerse ninguna clase de industria ni de comercio y haber disminuido notablemente las faenas agrícolas desde que la plaga filoxérica invadió y destruyó por completo el numeroso viñedo de esta comarca". INE. Caixa 127. ARM.

Sencelles 1900 baixes del padró	
Palma	36
Binissalem	15
Consell	10
Amèrica	10
Alaró	8
Marratxí	6
Barcelona	6
Ignorat	6
Costitx	5
Algaida	4
Inca	3

⁶⁵⁶

A Santa Eugènia el final de segle va donar una petita baixa en la població absoluta de 21 habitants. El saldo migratori també fou negatiu es 35 persones. A l'informe es va fer constar el següent: “Al ser un municipio muy pequeño y con pocos medios para la vida, hace que se explique la pequeña baja observada”. Un altre dels municipis que momentàniament va veure aturat el fenomen migratori fou Santa Margalida. Després d'una elevada taxa migratòria en el decenni de 1888 a 1897, el cens de 1900 va presentar increment tan en la població absoluta com en el saldo migratori. Així i tot, en una memòria de la Junta Provincial per verificar diferents classificacions de la població, en aquest cas la dels homes casats, per explicar el seu nombre inferior respecte de dones també casades es va dir el següent: “es debida a hallarse fuera del termino algunos casados para dedicarse a Trabajos agrícolas”.⁶⁵⁷ A Santa Maria va registrar un petit augment de 61 habitants i un saldo migratori negatiu de sols 25 persones. Aquestes dades varen ser interpretades per les famílies procedents de Palma que residien temporalment al municipi.⁶⁵⁸ A Selva s'experimentà una emigració de 130 persones en tres anys segons el saldo migratori. En el cens de 1900 podem apreciar la preferència de Palma com a lloc de residència dels absents, amb 46 casos. En segon lloc se trobava Inca amb 7 individus. Fora de l'illa hi hagué 2 persones residint a Barcelona i 1 a Maó. A l'estranger es documentaren 7 habitants a França, 1 a Alger i 1 a Puerto Rico.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ INE. Caixa 126. ARM.

⁶⁵⁷ INE. Caixa 126. ARM.

⁶⁵⁸ Al respecte d'això, l'informe deia: “El residir temporadas más o menos largas en Santa María, algunas familias de la capital, hace que la población de este municipio no sea estable y pueda variar por cualquier contingencia”. INE. Caixa 126. ARM.

⁶⁵⁹ Cens de población de 1900. Arxiu municipal de Selva.

En el cas del cens de Sóller va registrar un petit augment de sols 3 habitants en la població absoluta i un saldo migratori escàs de 84 habitants. Malgrat aquestes xifres, l'emigració massiva de sollerics continuava existint, tan a França com a Amèrica.⁶⁶⁰ Com ja s'havia manifestat en anteriors ocasions, l'arribada de contingents de població procedents de diferents pobles de Mallorca, compensava la sortida d'habitants de Sóller. La informació que la Junta Municipal de Sóller va enviar en la seva memòria, datada el febrer de 1901, sobre el fet emigratori fou la següent:

“En cuanto al resultado del censo considera esta junta que ha sido satisfactorio, más satisfactorio de lo que podía esperarse, dado que persisten en esta localidad conocidas causas, que luego se indicaran, de la alta emigración de su población, principalmente de varones, al extranjero, la cual emigración de día en día va en aumento; debiendo reconocer que el poco aumento que ha tenido aquel no procede de los naturales de aquí, sino que más bien trae su origen de las familias que de otros pueblos de la isla se han eventualmente establecido en esta misma localidad; de manera que sin mediar esta circunstancia era indudable el estacionamiento, cuando no el decrecimiento de los habitantes de esta población en el presente censo. Y como era de prever, la diferencia entre varones y las hembras es notable...debidamente esta a la gran emigración de jóvenes para la América en busca de fortunas o mejor suerte y su establecimiento en las que fueron en otro tiempo (...) posesiones españolas, de donde regresan solo unos cuantos de los que la alcanzan y casi ninguno de los que no prosperan; debiéndose la primera y en parte también la segunda a la falta de recursos propios en esta localidad, que ha visto perecer en casi totalidad su riqueza agrícola sin por ello verla aumentar de otra suerte, efecto de todo lo cual es la gran emigración a Francia para cuya nación salen anualmente centenares de varones y hasta familias enteras, permaneciendo por lo menos largo tiempo allí, si es que algunos no acaban por adquirir naturalización extranjera”.⁶⁶¹

---

⁶⁶⁰ Vegi's l'apartat “L'emigració exterior a Andratx, Estellencs i Sóller en el cens de 1900”. Així mateix Antoni Vicens documenta a Sóller, amb dades del padró de 1899, 349 persones a Amèrica, i 1.217 a França. VIVENS CASTANYER, Antoni (1993): *Sollerics...* P. 25

⁶⁶¹ INE. Caixa 127. ARM.

A Son Servera, com fou el cas d'altres localitats, les primeres dades que presentà la Junta Municipal no foren acceptades raó per la qual una comissió de rectificació passà al terme municipal per rectificar-les. Finalment va presentar una estadística lleugerament positiva amb 38 habitants més que no en el cens de 1897 i un saldo migratori negatiu de 53 habitants. La Junta Municipal va atribuir l'estancament demogràfic, insistint de nou amb els mateixos arguments de la memòria municipal de tres anys abans, és a dir, que l'escassa parcel·lació de les grans finques agrícoles impedia l'augment de treball i de la riquesa agrícola amb la conseqüent emigració als municipis veïns i a l'estranger. Prova d'aquesta crisi indicà l'augment del nombre d'absents respecte de l'anterior cens que passà de 16 a 89 habitants absents. En una carta es va dir que això volia dir el següent: "...vamos a otros pueblos en busca de pan y trabajo; siendo de advertir que estos 89 no son accidentalmente ausentes sinó que están contratados como gañanes, pastores, criados y sirvientes".⁶⁶² També es va posar de manifest en la mateixa carta i en la memòria municipal l'emigració de diverses famílies a l'estat del Parà -Brasil- a la recerca de treball i sustent que no podien trobar a Son Servera, localitat casi exclusivament agrícola.⁶⁶³

Finalment a Vilafranca, el fet de presentar una estadística molt negativa, amb un descens en la població de 197 habitants i un saldo migratori negatiu de 229 persones, va ser atribuït a la peculiaritat de tenir situat el casc urbà en el límit del terme de Sant Joan, separat sols per una carretera. Amb motiu de pagar menys quota en l'impost de consums, els eixamples de Vilafranca s'efectuaven per la banda que pertanyia a Sant Joan: "de esta manera los habitantes de dicho ensanche figuran para todos los efectos de la vida en el casco de Vilafranca y sin embargo para los efectos de impuestos en el

---

⁶⁶² INE. Caixa 127. ARM.

⁶⁶³ Cal tenir present els avantatges que concedia la Llei de 1894 de l'estat del Parà als immigrants en el seu article segon: "(...) a) Indemnización del importe del pasaje, con arreglo a las tarifas que en el momento del pago estén vigentes en el Estado; b) Hospedaje, en lugar conveniente, hasta diez días, tiempo necesario para tomar destino; e) Transporte gratuito, hospedaje y comida durante el trayecto hasta el punto que haya escogido para su colocación; d) Asistencia médica gratuita por espacio de dos años en los núcleos coloniales; e) Concesión gratuita de un lote colonial de 25 hectáreas en terreno fértiles de cualesquiera de los núcleos del Estado, a escoger, conteniendo área ya desmontada para comienzo del cultivo y construcción de la casa. f) Provisión gratuita de las herramientas y utensilios indispensables para los trabajos y la instalación, y adelanto de treinta mil reis (75 pesetas) al mes por persona adulta y de ochenta mil reis (200 pesetas) por familia, para su manutención mientras estén ocupados en el primer plantío, durante un plazo que no deberá exceder ele seis meses; g) Protección del Estado durante el plazo de dos años, tanto a los que se establecieren en núcleos coloniales, como á los que se contrataren con los propietarios de establecimientos agrícolas ó industriales, auxiliándolos el Estado en la obtención y cumplimiento de sus contratos". Extret de VICENTI, Eduardo (1908): *Estudio...*

extaradio de San Juan. Sobre el particular existe un expediente sin haberse aún resuelto, en esta Excma. Diputación”.⁶⁶⁴

Com ja hem comentat a les dades demogràfiques que donà el cens de 1900, l'evolució dels contingents migratoris a Mallorca anaren a la baixa però amb el resultat final d'un saldo mínimament negatiu. Tot i que la informació sols feia referència a tres anys enrere, de 1898 a 1900, és indubtable que el final de segle va presentar en el conjunt de Mallorca un parèntesi del procés emigratori exterior. El moviment de població a l'exterior, sense detenir-se del tot, va donar pas a un major protagonisme a l'emigració interior, que va incrementar la seva intensitat. Com fou habitual al llarg de tots els períodes intercensals de 1877 a 1920, la *Part Forana* va presentar un saldo migratori negatiu.

La finalització de la guerra el 1898 va tenir com a conseqüència més immediata la tornada d'un contingent aproximat de més de dos mil soldats. També això va suposar la repatriació de contingents de població mallorquina establerts a les ja ex colònies espanyoles que optaren per retornar als seus llocs d'origen. La crisi conjuntural a Mallorca queda palesa amb les informacions sobre la creació de cuines econòmiques a Palma, el repartiment de racions de menjar a Manacor.⁶⁶⁵ En tot cas, és evident que els retorns augmentaren en nombre, ja fossin procedents del Carib o de la resta de destinacions de l'emigració mallorquina: Amèrica del Sud, França i Argèlia. En aquest sentit, en una memòria de la secretaria de la Junta Provincial sobre els treballs del cens es va fer constar com la població nascuda a l'estranger havia crescut respecte d'anteriors censos i que això era degut al retorn d'emigrants.⁶⁶⁶ Sembla ser que la crisi econòmica conjuntural va ser superada ràpidament i les exportacions de productes mallorquins varen recuperar la seva intensitat. L'economia es va anar reactivant, probablement a major ritme que no el nivell de vida de les classes jornaleres mallorquines, amb la qual cosa una vegada es va estabilitzar la situació a partir de l'emancipació de Cuba, es va reemprendre un intens èxode exterior.

---

⁶⁶⁴ INE. Caixa 126. ARM.

⁶⁶⁵ Vegi's l'apartat "Causes de l'emigració segons les juntes".

⁶⁶⁶ "Se observa que el número de individuos nacidos en el extranjero es bastante mayor que el de nacionalidad extranjera, lo cual no es de extrañar puesto que desde hace años ha habido emigración en esta provincia, sobre todo para Argelia y América del Sur, en cuyos puntos aumentan las familias y al regresar años después a su país figuran los hijos nacidos fuera de España de nacionalidad española por nacimiento por ser hijo de padres españoles". INE. Caixa 126. ARM.

El cens de 1910

La primera dècada del segle XX, entre 1901 i 1910, les estadístiques varen reflexar l'auge migratori després de l'interval de finals del XIX. No obstant això, comparats els resultats finals d'aquesta amb la que hi hagué el 1897 sols va arribar a pràcticament la meitat d'aquella. De totes maneres, la intensitat de l'emigració a l'estranger fou prou gran, i segons les informacions que enviaren les juntes municipals, va arribar a proporcions considerables a un bon nombre de pobles. Una vegada més, però, les dades quantitatives sobre el fet migratori foren pocs precises. De les informacions de sortida de passatgers no es podia extreure el nombre d'emigrants perquè no comptabilitzaven com a tals aquells que s'embarcaven cap a Barcelona per anar seguidament a Amèrica. Les informacions procedents de les juntes municipals en la majoria de casos tampoc no donaren dades concretes sobre el nombre i les destinacions dels emigrants, amb algunes poques excepcions, de fet sols s'han constatat dues llistes de baixes en els padrons d'habitants: Campanet i Campos, d'aquest darrer no es consignaren les destinacions.

El fons documental del qual podem extreure dades addicionals, però al capdavant també incompletes, fou l'estadística que va ordenar realitzar l'IGE sobre el moviment social de la població. Les instruccions rebudes als Ajuntaments requerien dels batles l'enviament de dades, a partir de l'1 de març de 1908, sobre les emigracions definitives ocorregudes en el seu municipi, també de la immigració, dels trasllats d'una vivenda a una altra dintre de la mateixa població o dels canvis de residència dintre de la mateixa Província. Mitjançant bans i pregons es va informar a la població que, si algú tenia la intenció d'emigrar, havia d'emplenar una cèdula o imprès amb dades com ara l'edat, la professió, l'alfabetització i la causa de l'emigració. També havien de fer el mateix els canvis de domicili. La finalitat de tota la documentació era la d'obtenir informació per rectificar el cens electoral o l'estudi de "problemas tan importantes como el de la inmigración y emigración".⁶⁶⁷ Mensualment els batles hagueren d'enviar una relació de les cèdules recopilades que havien estat prèviament emplenades pels interessats. Aviat la voluntat de control de l'Administració topà amb la realitat. L'estadística es mostrà pràcticament inviable per l'evidència de la inexactitud de les xifres resultants, ja fos per la desídia dels Ajuntaments per complimentar el servei encomanat, ja fos perquè en la majoria d'ocasions quan un individu o família emigrava ho feien sense comunicar-ho a

---

⁶⁶⁷ Vegi's el BOP, núm. 6.047, de 30 de gener de 1908

les autoritats, quan no directament amagar el fet, fet pel qual en moltes ocasions les Corporacions havien d'emplenar les cèdules d'ofici.⁶⁶⁸ La falta de mitjans dels municipis per averiguar l'emigració de ciutadans va fer que molts de casos quedessin sense registrar a l'esmentada estadística. Tot i això, cal tenir present aquesta font de la qual tenim constància documental des de 1908 fins al primer trimestre de 1909 i que inclogué algunes llistes d'altres i baixes dels padrons d'habitants. Pel seu interès hem intercalat les informacions d'aquest tipus de font amb les informacions procedents de les Juntes municipals del cens.

Sobre que en pensaven les autoritats del procés en l'alça de l'expatriació, coneixem en una carta de la Junta Provincial del cens datada pel febrer de 1911 dirigida a la Direcció General de l'IGE per donar compte dels resultats del cens enviats per les juntes municipals. Es parlava de la baixa observada que s'atribuïa a l'emigració, tant a l'estranger com a l'interior de l'illa: "...según dichas juntas, la baja que se observa es debida a la continua emigración que ha habito en el decenio entre los dos censos, a América, a Francia y en parte también de las pequeñas localidades a las más importantes poblaciones de la provincia...". Si bé el cap dels treballs estadístics considerava que en alguns municipis no estava degudament justificada la baixa, el president de la Junta Provincial era partidari de no enviar inspeccions per no tenir dades fiables sobre l'emigració "no siendo tan siquiera aproximados los datos oficiales de emigrantes que se pueden tener en cuenta".⁶⁶⁹ A la mateixa comunicació, no es posava en dubte el fenomen migratori a les Balears entre els membres de la Junta Provincial però existia discrepància entre alguns vocals sobre la vertadera importància de la mateixa. Sobre aquest fet, la comunicació deia el següent: "Está en el ánimo de toda esta Junta que sin duda alguna la emigración es constante en esta provincia y solamente varia la opinión de los vocales en la manera de apreciar la importancia de la misma, considerando algunos no ser tanta para dar la baja que en la población aparece en algunos ayuntamientos, pero no pudiendo probar su aserto por falta de datos concisos,

---

⁶⁶⁸ Per exemple, des de l'Ajuntament de Fornalutx s'indicà el següent, en una carta datada el juny de 1908: "Que sucede con frecuencia que muchos habitantes de ambos sexos se marchan a Francia y a otros puntos sin dar aviso a esta Alcaldía cuando se van ni el objeto porque lo hacen resultando que quedan sin firmar los partes correspondientes; y lo propio hacen los que vienen". Per la seva part el secretari de l'Ajuntament de Manacor, l'abril de 1908 informà del següent: "Particularmente sé que han emigrado familias o individuos ocultándose hasta de sus convecinos ¿Cómo llenar las hojas que han de remitirse? Téngase en cuenta que los principales emigrantes son individuos de familia o cabezas de familia". INE. Caixa 389. ARM.

⁶⁶⁹ INE. Caixa 138. ARM.

por razones que no se ocultaran al buen criterio de esa superioridad”.⁶⁷⁰ Si en el passat en moltes ocasions els ajuntaments tenien dificultats per presentar dades, o bé perquè no realitzaven les rectificacions anuals del padró d’habitants, o bé perquè els que marxaven mai ho posaven en coneixement de les autoritats, ara continuava passant el mateix, amb l’afegit d’un desig d’ocultació expressa del fet emigratori per part dels interessats per diferents raons, com els pròfugs del servei militar.

En qualsevol cas, finalment sí que s’enviaren algunes comissions de rectificació a aquelles localitats que es considerava que havien practicat una evident ocultació de població. Pels informes redactats d’aquelles visites, podem extreure la conclusió clara que per part dels municipis hi va haver la tendència de donar de baixa definitiva del padró d’habitants a aquella població emigrada, doncs se sabia que residien a l’estranger, principalment a Amèrica. En canvi, les comissions de rectificació els tornaven a donar d’alta en qualitat de població absent com fou en els casos de Felanitx, Manacor, Pollença i Santa Margalida que sofriren importants modificacions a l’alça en els censos respectius. En altres casos, com hem pogut comprovar en els padrons municipals dels anys anteriors de Son Servera, l’Ajuntament donava de baixa els habitants que en el mateix any partien a Amèrica, sense que en el cens de 1910 les autoritats censals fessin cap observació al respecte. Per aquest diferents criteris sorgeix el dubte si les comissions de rectificació no actuaren amb excés de zel en determinades localitats a l’hora de reinscriure efectius demogràfics que realitat ja haurien de ser baixa definitiva. En tot el període analitzat es percep que la tendència de la Direcció General de l’IGE, de l’Oficina de Treballs estadístics de Palma i de la Junta Provincial del cens era evitar a tota costa l’ocultació de població practicada una i altra vegada en cada cens mentre va ser vigent la contribució de consums. Algunes correccions a l’alça en la demografia dels censos ofereixen dubtes sobre la seva fiabilitat. Sembla que els Ajuntaments casi eren obligats a reinscriure sectors de població que en realitat feia temps havien abandonat el lloc. Això fou motiu d’enfrontaments per les diferències de criteri en la inscripció d’habitants entre diferents institucions.

Alaró va ser dels municipis amb més índex d’emigració de Mallorca, entre 1901 i 1910. La seva població casi va quedar estancada, amb un augment absolut de només 57 persones. En canvi va tenir un saldo migratori negatiu de 625 habitants, molt similar al que va tenir a l’època de la migració massiva entre 1888 i 1897. En una carta dirigida

---

⁶⁷⁰ INE. Caixa 138. ARM.

a la Junta Provincial s'atribuïa la baixa a l'emigració a França i Argentina i a altres llocs de Mallorca amb els següents termes: "...es debido a la emigración de muchísimas personas que han salido a la República Argentina y a la de Francia durante estos diez últimos años, y las que han fijado su residencia a la Capital de Palma".⁶⁷¹

Des d'Alcúdia s'hagueren de donar explicacions per l'estranyesa que causà a les autoritats la menor presència d'edificis respecte de 1900. Es contestà que era a causa de la desaparició de la Colònia de Gatamoix, sent aquest una altre exemple de la decadència en que caigueren les colònies agrícoles a finals de segle XIX, una vegada que finalitzaren els seus privilegis. Algaida va presentar un cens gairebé estancat ja que sols va augmentar en 8 habitants respecte de 1900. En canvi el saldo migratori va ser negatiu en 305 persones. En una carta de la seva Junta Municipal s'explicà l'emigració a Palma i als seus voltants com els horts del Pla de San Jordi com una de les causes de la baixa observada.

A Andratx el cens de 1910 va mostrar com la decadència demogràfica del municipi no havia acabat, sinó que continuava fins i tot amb més intensitat que en èpoques passades. La seva població absoluta va descendir en 254 habitants i el saldo migratori negatiu es va incrementar fins als 629 individus, quan a la dècada de la gran migració anterior de 1897 havia estat de 179 andritxols. Això volia dir clarament que l'emigració definitiva o de llarga durada va anar adquirint importància enfront a la temporal en el modo d'actuar dels andritxols que s'expatriaven, a més que les dificultats conjunturals de Cuba impedia momentàniament els retorns. Així, es feu constar això que segueix en la memòria de la Junta Municipal: "... a juicio de la Junta dimana de la mayor emigración individual y por familias enteras a otros pueblos y a otros países sin que sea compensada por inmigración ni por el regreso de buen número de individuos que se encuentran en la isla de Cuba donde permanecen sin esperanza de reintegrarse a su patria desde que se proclamó la independencia de dicha isla debido a la crisis financiera que atraviesa aquel país".⁶⁷²

De l'Ajuntament d'Andratx es conserven cèdules d'emigració sobre el moviment social de la població, datades l'abril de 1909. En una d'elles, corresponent a Baltasar Alemany Porcel, de 12 anys, emigrat a França i que feu constar com a causa de la partida "anar a treballar com a dependent de comerç, és il·lustrativa d'un tipus

---

⁶⁷¹ INE. Caixa 132. ARM.

⁶⁷² INE. Caixa 131. ARM.

d'emigració molt habitual a la República francesa, i de la qual participaren bona part dels habitants de s'Arracó en el municipi d'Andratx, per treballar en el sector de la venda de fruites o cambres de restaurants. Altres deu cèdules corresponien a mariners que anaven a Cuba, la majoria dintre de la vintena d'anys, excepte un altre al·lot de 12 anys, Josep Salvà Boned, que anà a Cuba "per millorar la seva situació". Altres motius que s'al·legaren els mariners andritxols desplaçats a l'illa caribenya foren la de "exercir la seva professió", "exercir la navegació" o també la "recerca de treball", com el d'un mariner de s'Arracó de 25 anys que emigrà a Nova York, o el d'una família de 3 membres que canvià el seu domicili a Barcelona. Com a exemple d'immigració hi hagué una cèdula d'una família de 5 membres, tots jornalers, que arribà a Andratx des de Sa Pobra.

A Artà el cens de 1910 va mostrar una intensa emigració, incrementada en relació a èpoques passades, amb un descens de 142 habitants en el recompte de la població. Així mateix el seu saldo migratori va ser negatiu en 602 persones, superant així les xifres de 1897. La Junta Municipal va justificar la baixa dient, sense cap altra dada més al respecte, que era per: "la continua emigración de los habitantes de esta villa a las Américas".⁶⁷³ Quant al predomini de l'emigració basta veure una certificació procedent de la secretaria de l'Ajuntament que informà que a l'any 1908 es produïren 5 altes i 55 baixes en el padró.⁶⁷⁴ Així mateix en una carta dirigida a l'Oficina de Treballs Estadístics s'informava de l'emigració de 6 homes per l'octubre de 1908, que cap d'ells conservava la seva residència legal a Artà i que el motiu de l'emigració fou el de "millorar de fortuna".⁶⁷⁵ També es comunicà el cas de l'emigració d'un matrimoni a Maó, però que conservava la seva residència legal fins que no es donessin d'alta a l'Ajuntament menorquí. Quant a exemple d'emigració de famílies senceres es conserva una cèdula d'una família formada per Guillem Ferragut Lliteres i Francisca Aina Oliver Sabater i els seus tres fills, nascuts a Artà, que emigraren a Bones Aires l'abril de 1909 per "millorar de fortuna".⁶⁷⁶

De la petita localitat de Búger, sabem que va registrar un augment en la seva població absoluta de 39 habitants. No obstant això, el seu saldo migratori va ser negatiu en 50 habitants. La Junta Municipal va fer constar casos d'emigració per justificar la

---

⁶⁷³ INE. Caixa 131. ARM.

⁶⁷⁴ INE. Caixa 390. ARM.

⁶⁷⁵ INE. Caixa 388. ARM.

⁶⁷⁶ INE. Caixa 389. ARM.

baixa observada en la població calculada com el d'una família que marxà a Sa Pobla i una altra a Campanet, que representarien el model domèstic de l'emigració entre localitats veïnes. També es va dir que no s'inscriviren 8 individus que havien emigrat a l'Argentina.⁶⁷⁷

Bunyola va presentar un augment de 139 persones i un saldo migratori negatiu de 104 habitants. Des del cens de 1877 presentava emigració però aquesta vegada amb unes xifres sensiblement menors respecte d'anteriors censos. A la memòria de la Junta Municipal i en altres comunicacions es varen fer constar una sèrie de factors que dificultaven el creixement demogràfic del poble. Un d'ells fou l'excessiva mortalitat ocorreguda a principis de segle que afectà a la població jove de la localitat amb la conseqüent minva en la natalitat posterior: "...durante el 1901 hubo una epidemia de fiebres tifoideas que dieron por resultado 53 defunciones, número excesivo para esta localidad y que habiendo ocurrido en su mayoría en individuos en el apogeo de su edad viril arrojan una baja importante no solo por su número sino por el menor número de nacimientos que ocurren en los años sucesivos; también durante el año 1900 fue excesivo el número de defunciones pues ascienden al respetable número de 75".⁶⁷⁸

Altre element important, que en el passat havia dificultat el creixement demogràfic però que en els darrers temps s'havia solucionat, va ser l'establiment de la possessió de Son Garcies, al voltant del casc urbà i que en un primer moment impedia el creixement urbanístic amb la qual cosa hi hagué famílies que hagueren de marxar per la impossibilitat de construir-hi habitatges. Així mateix la construcció de la línia de ferrocarril de Palma a Sóller que passava per la localitat era vista amb optimisme de cara al futur de Bunyola. En aquest sentit, sobre l'augment en la població absoluta al municipi es va dir el següent:

"Y este aumento sería más notable si no tuviesen necesidad de ausentarse los naturales de la población para poder formar sus familias; pues la circunstancia de rodear el pueblo el predio Son Garcias en tres cuartas partes de su perímetro impidiendo las edificaciones al no haber querido enajenar sus propietarios terreno alguno hacían imposible el engrandecimiento de la población tanto por lo que afecta a edificaciones como por el sin número de sus habitantes: en los dos últimos meses del año

---

⁶⁷⁷ INE. Caixa 132. ARM.

⁶⁷⁸ INE. Caixa 132. ARM.

1910 se ha procedido al establecimiento de dicho predio; lo cual hace augurar una nueva era para Buñola que unido al movimiento que le imprimirá el ferrocarril Palma-Sóller contribuirán al aumento de la población bajo todos los puntos de vista, cuyos resultados seguramente surgirán en el próximo censo que se forme”.⁶⁷⁹

A la vegada a la memòria es feu recompte de l'evolució de la població de les diverses zones del municipi per fer constar una disminució a l'àrea rural de cases disseminades que incloïa el llogaret d'Orient. Això posava de relleu les dificultats de viure en un lloc aïllat practicant una agricultura poc rendible, disminució però que es compensava amb l'augment registrat en el casc urbà de Bunyola. A la vegada esmentà, com ja ho havia fet en el cens anterior, la mala collita de l'oliva, una de les principals riqueses agrícoles del municipi, amb la minva de contractacions de jornaleres d'altres localitats per a la seva recollida.⁶⁸⁰

En comunicacions posteriors la Junta Municipal va parlar sobre l'emigració existent a Bunyola, explicant que una part d'aquesta era clandestina i que en el poble d'Orient, si seguia la fugida d'habitants, podia acabar desapareixent completament. Així mateix s'indicà el fet que molts reclutes destinats fora quan finalitzaven el servei militar no retornaven a la seva localitat natal sinó que quedaven allà on estaven per formar una nova família.⁶⁸¹

La següent localitat amb informació sobre l'emigració fou Campanet. La seva població absoluta sols va augmentar en 32 persones amb la qual cosa es pot dir que gairebé se trobava estancada, mentre que el seu saldo migratori va ser negatiu en 193 habitants. Sobre aquest fet, la Junta Municipal va explicar que: “...ha sido debido a la

---

⁶⁷⁹ INE. Caixa 131. ARM.

⁶⁸⁰ Sobre això la memòria deia el següent: “Las causas de la baja con diversas y varían según el punto en que se originan: Orient, lugar situado entre montañas fuera de las vías de comunicación está destinado, sino suceden hechos que modifiquen el actual estado de cosas a desaparecer en plazo breve: sus habitantes buscan en otros sitios la remuneración de su trabajo que en el pueblo nativo no alcanzan para las necesidades de la vida, la depreciación de sus frutos debido a la dificultad de los medios de transportes es la causa primordial de ello y emigran en puntos numerosos; Baix del Puig, lindante y próximo a Santa Maria, da a dicho pueblo un contingente numeroso de vecinos al establecerse en aquel término municipal. En cuanto a la baja observada en los edificios diseminados, que constituyen en su mayoría los predios y demás fincas rústicas es solo en la población de hecho y puntualizando más en la transeúnte: la causa fortuita debida únicamente a lo nulo de la cosecha olivarera, porque siendo esta la principal riqueza agrícola no se han empleado en la recolección de la aceituna el número considerable de mujeres a que hubiera obligado una buena cosecha: estas trabajadoras son contratadas por temporadas en otros pueblos formando en consecuencia entre la población transeúnte”. INE. Caixa 131. ARM.

⁶⁸¹ INE. Caixa 132. ARM.

importante emigración a ultramar y a poblaciones de la Isla”. No hem localitzat més documentació que parli sobre l’emigració a la localitat però sí que hi hagué una llista nominal d’emigrants amb destinació inclosa, elaborada per l’Ajuntament, amb individus emigrats abans del 31 de desembre de 1910. La relació va donar un total de 109 baixes del padró d’habitants, amb una majoria de destinacions a l’estranger, especialment a l’Argentina que acaparava el major nombre, seguida per França. Dos emigrants a Cuba i un a Austràlia completaven els llocs triats per sortir a l’exterior, essent aquesta darrera una destinació poc comuna entre els emigrants mallorquins.⁶⁸² En la relativament escassa emigració interior, Palma era la destinació més nombrosa, seguida del municipi veí d’Escorca, i Sóller, que atreia a immigrants de moltes localitats mallorquines. Així i tot, aquesta relació de 109 individus no arribava a explicar del tot els 193 emigrants segons els càlculs del saldo migratori.

Campanet 1910 baixes del padró	
Argentina	44
França	17
Palma	14
Escorca	13
Sóller	13
Cuba	2
Barcelona	2
Búger	1
Madrid	1
Austràlia	1
Inca	1

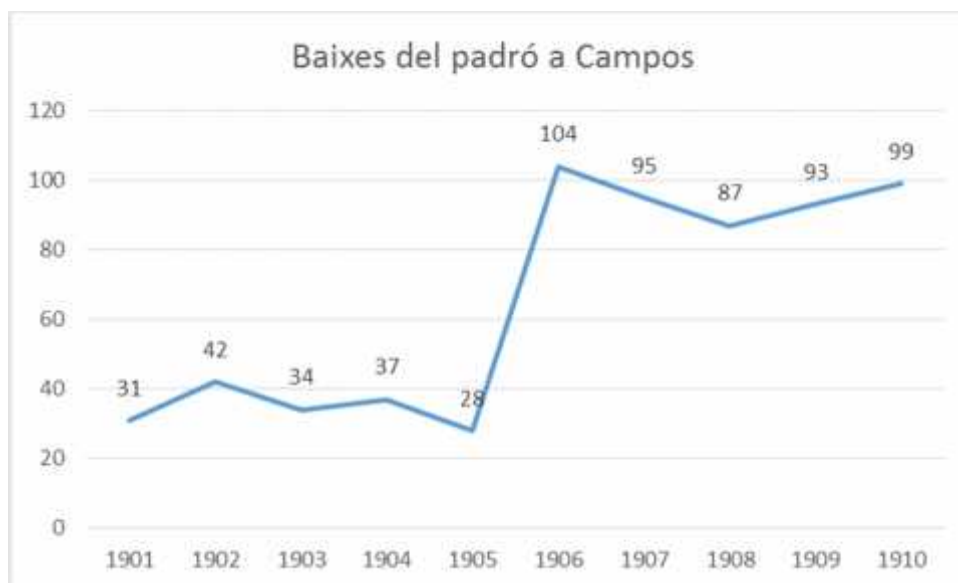
⁶⁸³

El municipi de Campos va presentar en el cens de 1910 un augment escàs en la població de 71 habitants. Al mateix temps el seu saldo migratori va ser negatiu en 494 habitants, fet que representava una considerable emigració. El secretari de l’Ajuntament va enviar una llista nominal certificada d’altes i baixes del padró d’habitants que donà 125 altes i 650 baixes amb un saldo migratori resultant de 525 persones, cosa que venia a justificar el càlcul efectuat en la població probable. Com que en aquesta relació s’anotà l’any de la baixa dels habitants podem veure la seva evolució al llarg de la dècada. Com es veu en gràfic adjunt, l’emigració va adquirir importància a partir de 1906, molt per damunt dels primers cinc anys del segle XX. Aquesta evolució seria

⁶⁸² Posteriorment, hi hagué un altre campanater que emigrà a Austràlia el 1920. BUADES CRESPI, Joan (1992): “Jaume Arrom -Ganús-. Emigrant campanater a Austràlia”. *Campanet*. N° 62. Pp. 19-20.

⁶⁸³ INE. Caixa 132. ARM.

similar a l'expressada en les informacions sobre les sortides de passatgers, doncs probablement iniciaren un bot quantitatiu a partir de 1904.

Font: INE. Caixa 132. ARM.

Sobre les destinacions dels emigrants procedents de Campos a l'estadística sobre el moviment social de la població hi hagué una informació de dos homes, d'ofici fusters, que anaren a Puerto Rico el 1908, de dues dones fadrines a l'Argentina, i d'un home natural de Santanyí que des de Campos emigrà també a l'Argentina.⁶⁸⁴

A Capdepera, va ser un dels pocs municipis que el 1910 registrà immigració amb un saldo positiu de 54 persones, com a exemple d'això seria el certificat que envià l'Ajuntament sobre el moviment de població de 1908 amb 95 altes i 75 baixes en el seu padró d'habitants.⁶⁸⁵ Per una altra font, la rectificació del cens electoral dels majors de 25 anys a Capdepera, pel març de 1910 s'envià una llista de 9 individus, la majoria llauradors que havien perdut el veïnatge al municipi "per emigració".⁶⁸⁶

Al petit municipi de Deià, el cens de 1910 continuà sent desfavorable per a la seva demografia, tant en la seva població absoluta, que va disminuir en 118 habitants, com en el seu saldo migratori que va ser negatiu amb 149 persones. En relació a la seva població representava la taxa emigratòria més elevada de Mallorca en el decenni de 1901 a 1910, una situació semblant al que havia passat en altres censos en els quals Deià figurava entre els municipis amb més incidència. A la memòria municipal es va dir

⁶⁸⁴ INE. Caixa 390. ARM.

⁶⁸⁵ INE. Caixa 390. ARM.

⁶⁸⁶ INE. Caixa 31. ARM.

simplement que el descens de la població era causat per: “haber emigrado muchas personas y familias enteras desde el último censo”.⁶⁸⁷ Així mateix en un *pliego de reparos* sobre cases i famílies a l’Oficina de Treballs Estadístics sobre la baixa de 37 famílies respecte de l’anterior cens es va contestar el següent: “proceden la mayor parte de matrimonios de avanzada edad; sin hijos solteros, que han fallecido desde el año 1901 hasta la fecha; constando en dichos datos algunas familias enteras que han trasladado su vecindad a la ciudad de Sóller y a otros pueblos, no habiendo encontrado omisión alguna (...)”.⁶⁸⁸ Com a exemples concrets de la intensa partida d’habitants que experimentà Deià aquests anys, sabem per l’estadística del moviment social de població de 1908 de l’emigració de Joan Mas Marroig de 37 anys a França, d’un al·lot de 13 anys igualment a França, de dos joves de 23 anys a Paraguai i d’un home de 27 anys a Sóller.⁶⁸⁹ Altres cèdules d’emigració expedides el 1909 ens informen de l’emigració a França d’una al·lota de 12 anys que sabia llegir i escriure “per servir a uns tios”. Al mateix país, el juny de 1909, hi anà un jove jornalер fadrí que sabia llegir i de 21 anys. Com a emigració interior sabem per una cèdula de desembre de 1910 dels trasllat a Palma d’una fadrina de 35 anys, que no sabia ni llegir ni escriure, de professió criada. Finalment constatem un cas d’immigració de retorn d’un matrimoni de 56 i 58 anys, el marit natural de Deià i la dona de Cienfuegos a Cuba, que des de Santa Clara tornaven a Deià.⁶⁹⁰

Al municipi d’Escorca, format essencialment per grans finques, va presentar una demografia lleugerament negativa amb una població que havia disminuït en 11 habitants i un saldo migratori negatiu de 18 habitants. La Junta Municipal, interrogada per l’Oficina de Treballs Estadístics sobre el menor nombre de transeünts, que eren aquell sector de la població format per jornalers i jornaleres que venien d’altres municipis durant les collites, va dir que era causat per la inferior collita d’oliva respecte d’altres anys.

A Estellencs, al llarg dels primers deu anys del segle XX, de manera similar a com ja ho havia fet en temps passat va continuar presentant uns resultats negatius com a característica demogràfica més destacada. Va tenir un descens de la població absoluta inferior en 10 habitants i un saldo migratori negatiu de 68 habitants. La Junta Municipal

---

⁶⁸⁷ INE. Caixa 131. ARM.

⁶⁸⁸ INE. Caixa 132. ARM.

⁶⁸⁹ INE. Caixa 389. ARM.

⁶⁹⁰ INE. Caixa 391. ARM.

va atribuir la baixa a l'emigració constants de famílies senceres: “(...) desde 1900 van emigrando familias enteras ya en Palma ya en otros pueblos fijando la residencia y vecindad en los mismos y esto es el déficit de población de derecho que sufrimos”.⁶⁹¹

Felanitx, després de l'èxode viscut en àmplis sectors de la població a finals del segle XIX, especialment en la dècada anterior a 1897, no va variar tampoc gaire la seva tendència a registrar uns índexs notables d'emigració. Tant va ser així, que la seva població va disminuir en 266 habitants respecte de l'anterior cens i el seu saldo migratori va ser negatiu en 908 individus. Com que les primeres xifres presentades per la Junta Municipal no foren acceptades per la Junta Provincial, una comissió de rectificació passà al municipi per comprovar el cens sobre el terreny. L'error detectat per la comissió fou referent a sectors de la població no inscrits simplement perquè es trobaven absents per estar treballant a altres localitats. Com ja hem comentat, el dubte sorgeix en aquells que figuraven com a residents a l'estranger i que també foren inclosos de nou en el padró general del cens. Així, en una carta dirigida a l'Oficina de Treballs Estadístics, es comunicar el següent: “(...) habiéndose encontrado (...) individuos de ambos sexos casi todos ausentes por estar sirviendo en otros puntos de esta isla y haber considerado los agentes repartidores al hacer la inscripción que no debían figurar”.⁶⁹²A Felanitx s'havia fet una notable correcció a l'alça, de 601 habitants, del primer cens efectuat per la Junta Municipal, per part d'una comissió de rectificació el juliol de 1911. La reinscripció d'habitants absents en va ser la causa principal. Per un volant de comunicació interna de l'Oficina de Treballs estadístics, coneixem més dades sobre l'omissió de persones residents a Amèrica i els diferents criteris existents sobre si havien de conservar el veïnatge o no entre les autoritats municipals i les provincials. Segons l'escrit, el batle i el secretari de l'Ajuntament estaven especialment interessats en donar de baixa els residents a Amèrica: “Nadie, en especial la Guardia Civil, duda que están indebidamente omitidos los ausentes en América pero dicen se dieron órdenes terminantes de que no debían figurar los individuos que hacía más de un año que habían salido de este termino municipal”.⁶⁹³

Exemples de baixes del padró per emigració a Amèrica són alguns casos dels quals tenim constància per la documentació del moviment social de la població enviada en forma de cèdules d'emigració, per l'abril de 1909. En tots els fulls emplenats d'ofici,

---

⁶⁹¹ INE. Caixa 131. ARM.

⁶⁹² INE. Caixa 137. ARM.

⁶⁹³ INE. Caixa 137. ARM.

es feu constar que no conservaven la seva residència i corresponien a 72 habitants, entre els quals hi havia algunes famílies senceres. La professió consignada dels caps de família o homes emigrats en solitari era la de jornalers, i la majoria no estaven alfabetitzats. Destinacions distintes a Amèrica foren 2 individus a França, un jove de 21 anys a Argel, quatre membres d'una família, mare i tres fills, a Filipines, i a una altra dona, fadrina, de 34 anys, també a Filipines. Quant a l'emigració interior fou el cas de 29 habitants que marxaren en major nombre a Manacor i alguns altres a Campos, Lluçmajor, Sóller, Alcúdia i a Maó, on hi emigrà una família de jornalers de 3 membres. Finalment s'informà de la tornada de 5 persones des d'Amèrica.⁶⁹⁴Entre els motius que s'alegaren a les cèdules d'emigració es feu constar "pel seu interès" o "per la seva conveniència".

Fornalutx va tenir una demografia especialment negativa a l'inici del nou segle. La seva població absoluta va disminuir en 91 habitants i el saldo migratori va ser negatiu en 114 habitants que, en referència a la seva població, representava una de les taxes emigratòries més elevades entre els pobles de Mallorca, la tercera després de Deià i Son Servera. No hem trobat referències a la documentació censal però en tot cas, en una documentació sobre la rectificació del cens electoral, s'informà de la baixa el 1910 de 17 individus "per absència".⁶⁹⁵

Llubí va tenir un augment de 107 habitants en el cens de 1910. El seu saldo migratori va ser negatiu en 177 persones, fet pel qual es pot dir que des de 1900 la seva emigració continuava sent destacada. En una carta dirigida el gener de 1909 a l'Oficina de Treballs Estadístics s'informà d'una persona de la qual s'ignorava la seva residència legal per haver emigrat. La raó era per alliberar-se de l'acció de la justícia sent aquest un exemple d'emigració il·legal a Mallorca, com ho era també aquella practicada pels qui volien eludir el servei militar.⁶⁹⁶Una altra informació sobre l'èxode a l'exterior la trobam en una comunicació que envià l'Ajuntament per a la rectificació del cens electoral de 1910. Hi constava una llista amb 17 homes de baixa per emigració: 12 a Bones Aires, 1 a Búger, 1 a Maria i 1 per fer el servei militar.⁶⁹⁷

---

⁶⁹⁴ INE. Caixa 389. ARM.

⁶⁹⁵ INE. Caixa 31. ARM.

⁶⁹⁶ L'Ajuntament de Llubí informà que l'emigració fou causada: "...para librarse de cierta causa criminal que se està instruyendo por sus malos antecedentes". INE. Caixa 388. ARM.

⁶⁹⁷ INE. Caixa 31. ARM.

Llucmajor va ser una de les poques localitats que en el cens de 1910 va registrar immigració. La seva població absoluta va augmentar en 804 habitants i el saldo migratori va ser positiu en 306 habitants. En una relació nominal certificada d'altres i baixes del padró hi hagué 65 altes i 54 baixes el 1908. Entre els casos de sortida a l'exterior coneixem per les cèdules d'emigració de 1908 el cas de dues famílies que anaren a l'Argentina. En una d'elles, de tres membres amb ofici de sabater del progenitor, es va dir que s'ignorava la causa de l'emigració. En l'altre cas, d'una família de 5 membres, amb l'ofici de barber del cap de família, es feu constar el motiu "recerca de treball" com a raó de l'expatriació. Quant a l'emigració per l'interior de Mallorca coneixem els exemples de dues famílies de 3 membres cada una, arrendataris i conradors, que marxaren a Porreres i Campos per "fer-se càrrec de les finques arrendades", segons es feu constar en el motiu de l'emigració.⁶⁹⁸

El municipi de Manacor, després del saldo migratori positiu que havia tingut a finals de segle, va reprendre amb força l'emigració segons reflectiren els resultats del cens de 1910. La població estava pràcticament estancada ja que sols va créixer en 28 habitants. El seu saldo migratori negatiu va ser elevat i ascendí a 1.309 habitants. La Junta Municipal va posar de manifest la importància del fet emigratori en el municipi per explicar el descens de la població calculada probable. Es va ressaltar les dificultats de l'agricultura per la manca de mà d'obra, la impossibilitat de cobrar la totalitat de les quotes de consums per l'absència de les famílies emigrades o la dels joves declarats pròfugs del servei militar com a proves fefaents de la importància de l'èxode manacorí.⁶⁹⁹ En aquest sentit, la junta afirmava el següent sobre els contingents de la població que marxaven del municipi:

"Nadie pone en duda que emigran de Manacor anualmente más de 250 individuos y que los inmigrantes no són el 10% de dicha cifra; que de estos hay muchos que lo hacen con sus familias, otros que las dejan y los restantes son solteros mayores de 18 años que precisa y únicamente son

---

⁶⁹⁸ INE. Caixa 389. ARM.

⁶⁹⁹ "Esta villa esencialmente agrícola es una de las poblaciones de la isla que más efectos ha causado la emigración. Ha tenido necesidad de apelar a los medios que la ciencia aconseja para cultivar sus propiedades por carecer de mano de obra. Nadie mejor que el Ayuntamiento puede apreciar su importancia, porque al liquidar los repartos de consumos tiene la necesidad de declarar infinidad de fallidos de familias emigradas, aumentándose considerablemente las bajas de prestación personal por el reparto individual. Con respeto a quintas puede justificarse que durante los diez últimos reemplazos el promedio de mozos sorteados era de 158 y el de declarados prófugos 30, cuando en el presente año el número de sorteados es de 124 y de ignorados 30". INE. Caixa 131. ARM.

estos que pueden dar lugar al aumento progresivo, cuya razón no tiene necesidad de comentarios; y de seguir la emigración en la forma de estos últimos años, en poco tiempo se reducirá la población a una cifra notablemente inferior a la actual”.⁷⁰⁰

Altres fets que venien a confirmar les asseveracions de la junta foren la quantitat d'edificis deshabitats per famílies emigrades si bé una part en realitat serien posades utilitzades pels pagesos que vivien a fora vila. S'informava que s'havien produït establiments de possessions amb la qual cosa diversos pobladors havien passat a les finques que havien adquirit a partir la divisió de les possessions, construint-hi cases on ara vivien.⁷⁰¹

A conseqüència de la més que palpable emigració, els responsables municipals esperaven un retrocés en el cens. En no ser així, varen expressar la seva sorpresa en comprovar el petit augment de la població absoluta. En una comunicació del secretari de l'Ajuntament dirigit al Cap de Treballs Estadístics Damià Serra, se'ns desvela una altra vegada els dubtes sobre la veracitat del cens realitzat el 1887: “Verdaderamente me sorprendió el resultado de censo de esta villa, por más que esperaba una baja de consideración a causa la vergonzosa emigración habida durante estos diez últimos años. Esto me hizo recordar la entrevista que tuvimos hace unos 12 años, que le sostenía que no llegaban los habitantes de Manacor a 13.000, cuando V. estaba seguro que era mayor número fundando equivocadamente en el formado en 1887 que no era más que un cúmulo de falsedades”.⁷⁰²

Com en altres ocasions, el primer cens presentat per la Junta Municipal fou objecte de rectificació per part d'una comissió enviada a l'efecte, a causa de l'excessiva baixa observada en la població calculada probable. Després de la visita d'inspecció es va augmentar tant la població de fet com la de dret inicialment comptabilitzada, per errors comesos ja fos per la falta de pràctica dels agents censals que repartien les

---

⁷⁰⁰ INE. Caixa 131. ARM.

⁷⁰¹ A la memoria municipal es deia això que segueix: “Hace constar la causa de resultar tantos edificios accidentalmente inhabitados en el casco de la población, de cuyo estudio se deduce claramente, la circunstancia de ser Manacor un pueblo esencialmente agrícola y que la mayor parte de los vecinos se dedican a las faenas del campo y que muchísimos prefieren vivir en despoblado por serles más fácil y económica la vida, como también el gran número de familias e individuos que han emigrado a la República Argentina. Justifica el primer extremo de la anterior, el que se han dado en establecimiento varios predios y divididos en pequeños lotes, extensos campos distantes más de 10 y 15 kilómetros de la población, donde sus nuevos propietarios han edificado modestas viviendas en las cuales viven todo o la mayor parte del año”. INE. Caixa 131. ARM.

⁷⁰² INE. Caixa 133. ARM.

cèdules d'inscripció o per la prevenció de la població per por a un possible augment en la tributació de consums.⁷⁰³ En una comunicació sobre els treballs de rectificació de la comissió, fet per l'agost de 1911, es va dir el següent: “Como puede deducirse del apéndice al padrón de habitantes que presenta esta comisión, gran parte de los individuos omitidos al hacerse la inscripción lo fueron por estar en América y considerar los agentes que llenaron las cédulas que no debían figurar”.⁷⁰⁴ S'evidencia una altra vegada l'estratègia per part de l'Oficina de Treballs Estadístics, de no donar de baixa els residents a Amèrica en les localitats més importants. En altres no es feu cap rectificació al respecte. Així i tot, sembla que finalment l'augment oficial va ser inferior al que va donar la comissió de rectificació. En aquest sentit, el batle de Manacor, el desembre de 1912, va realitzar una reclamació per a que s'eliminassin els augments obtinguts per la comissió rectificadora sobre uns 250 habitants absents residents a l'estranger, que formaven part de la població de dret de Manacor. En un escrit referent a aquesta reclamació s'expressaren dubtes sobre l'eliminació de veïns absents una vegada havia transcorregut dos anys. No hem pogut conèixer si la petició fou finalment atesa en la seva totalitat. En tot cas, l'informe sobre la reclamació presentada per la Junta Municipal de Manacor, de nou és molt il·lustratiu sobre els diferents interessos que hi havia en joc entre els municipis i la Junta Provincial del cens sobre incloure o no habitants absents amb la contribució de consums com a rerefons. Així doncs, l'informe s'expressà de la manera següent:

“Del aumento en la población de hecho nada ha tenido que objetarse en los ocho días que el resumen estuvo a efectos de reclamación, pero sí contra parte del de la población de derecho, por tener criterio la Junta Municipal respectiva, según la reclamación objeto de éste informe, que muchos de los ausentes inscritos como tales por la comisión comprobadora no deben figurar en el censo, a pesar de haber sido declarados por las respectivas familias, por llevar más de dos años en el extranjero y considerarlos que han perdido ya la vecindad en el municipio (...) Como al

---

⁷⁰³ “... en vista de la baja observada con relación a las cifras de población calculadas probables por la oficina de la sección provincial de estadística, secretaría de esta junta provincial dio por resultado esta visita comprobadora que se inscribieron 571 habitantes de derecho y 321 de hecho, cuya inscripción se había omitido, omisión sin duda debida, según opinión de esta provincial, a la poca práctica que de estos trabajos tiene el personal que interviene en los municipios en las operaciones censales y a las prevenciones que los cabezas de familia, o sus representantes, tienen de declarar la verdad por miedo a que al hacerlo motive un aumento de tributos y sobre todo a que el pueblo no está aún bien penetrado de la importancia que encierra un censo general de población”. INE. Caixa 133. ARM.

⁷⁰⁴ INE. Caixa 137. ARM.

ausentarse individuos de un municipio, en general, lo verifican sin dar cuenta de ello a la autoridad respectiva, y como además los padrones de vecinos tienen deficiencias como así lo ha reconocido la superioridad en distintas ocasiones, es muy difícil de una manera cierta y segura saber si los ausentes al ausentarse o después de más o menos tiempo de ausencia pierden o no su vecindad y solamente por estos motivos se puede tener en cuenta, en muchos casos, las declaraciones de los jefes de familia o personas allegadas a las mismas y los datos que sobre el particular puedan obrar en las oficinas de los ayuntamientos respectivos.

A esta Junta le es imposible poder deducir si los ausentes inscritos por la comisión comprobadora de Manacor, algunos debieran ser eliminados, pero si esa respetable dirección general lo ve procedente, pudiera hacerse la eliminación citada por medio de certificación nominal de la alcaldía (que podría reclamarse) de los que según los datos que tuviese la misma podían considerarse ya como no vecinos del municipio el día de la inscripción por haber perdido la vecindad y que sin embargo fueron inscritos como ausentes por la comisión comprobadora del censo de referencia...”.⁷⁰⁵

Per la informació procedent del moviment social de la població de 1908/09, sabem que abans de la realització del cens ja s’havien efectuat baixes en el padró d’habitants de Manacor per la intensa emigració existent. En una comunicació de gener de 1909 s’informava del següent sobre la rectificació del padró: “con motivo de la rectificación del padrón de vecinos se han observado muchas emigraciones y traslados verificados durante meses anteriores”.⁷⁰⁶ Com a casos concrets de població que ja no conservava el veïnatge per haver emigrat hi hagué el d’una mare de 32 anys i els seus tres fills de 8, 5 i 3 anys que anaven a Buenos Aires, probablement per reunir-se amb el seu marit, fent constar com a causa a la cèdula d’emigració “per fixar la seva residència”. Un cas similar era el d’una altra dona de 38 anys, sense professió indicada, amb sis fills de 14, 12, 10, 8, 6 i 4 anys, els quatre primers amb la professió consignada de jornalers, que emigraven a Buenos Aires. Igualment es consignà com a causa la de “fixar la seva residència”. Així mateix hi hagué un matrimoni de 27 i 17 anys, de

---

⁷⁰⁵ INE. Caixa 133. ARM.

⁷⁰⁶ INE. Caixa 388. ARM.

professió llaurador per a l'home i sense cap indicada per a l'esposa, que emigrà a l'Argentina també per "fixar la seva residència" i que tampoc conservaven el veïnatge a Manacor. Com a emigració per l'interior de Mallorca es constataren la baixa d'una família de 5 membres a Palma, amb la professió de jornal del marit, i la de dues més a Artà: la d'un fuster formada per tres membres i la d'un jornal de 4 membres.⁷⁰⁷

En el municipi de Maria de la Salut es registraren xifres negatives en el cens de 1910, tant en la població absoluta que descendí en 15 habitants com en el saldo migratori que fou negatiu en 250 habitants, fet que constituïa una taxa emigratòria molt elevada en relació a la seva població. En una carta del metge de la localitat al Cap de Treballs Estadístics de Palma, Damià Serra, es deia que no podia enviar de moment cap llista certificada d'altres i baixes del padró a causa de l'emigració clandestina que practicaven alguns dels seus habitants, mentre que d'altres ho feien d'amagat fins i tot dels seus familiars.⁷⁰⁸

Marratxí va tenir una demografia no tan negativa com el altres ocasions, especialment en el cens de 1897 quan una comissió es va desplaçar al municipi per comprovar la veracitat de la baixa del cens d'aquell any. El 1910 va registrar un increment en la població absoluta de 490 habitants. En canvi el seu saldo migratori va ser negatiu en 55 habitants. Des de 1877 registrava emigració tal vegada pel fet de ser un municipi veí de Palma al qual probablement s'hi traslladava població. Sols tenim notícies sobre la rectificació del cens electoral de 1910, quan l'Ajuntament envià una llista de 22 individus per emigració: 12 a Palma, 5 a Bones Aires, 1 a França, 1 a Campanet, 1 a Santa Eugènia, 1 a Consell i 1 a València.⁷⁰⁹

Montuïri va tenir un creixement absolut de 246 habitants respecte de 1900 però el seu saldo migratori va ser negatiu en 103 habitants. En una carta de gener de 1909 el secretari de l'Ajuntament informava a l'Oficina de Treballs Estadístics que el padró de 1908 no estava format, mostrant una vegada més la desídia d'alguns ajuntaments respecte a la seva obligació de rectificar els padrons cada any. Així i tot s'envià una relació de 7 altes i 21 baixes del padró, de les quals hi hagué una família formada per Antoni Nicolau, d'ofici ferrer i Margalida Julià, sense ocupació, de 31 i 26 anys

---

⁷⁰⁷ INE. Caixa 389. ARM.

⁷⁰⁸ El metge de la localitat sol·licitava ajornar l'enviament de la relació certificada: "...por tener dificultades con referencia a ciertos individuos que han emigrado clandestinamente y con la mayor parte de ellos que no han dado cuenta ni sus familias de que hayan emigrado". INE. Caixa 390. ARM.

⁷⁰⁹ INE. Caixa 31. ARM.

respectivament, i els seus dos fills de 4 i 3 anys que anaren a Bones Aires. La resta eren famílies de llauradors que anaren a Orient, Porreres, Lluçmajor i Palma.

La següent localitat amb documentació sobre emigració va ser Muro. El cens de 1910 va mostrar ser un municipi gairebé estancat demogràficament amb un augment de sols 70 individus respecte de 1900. El seu saldo migratori va ser negatiu en 668 persones, fet pel qual era un dels quatre municipis amb la taxa emigratòria més elevada. En una relació de baixes enviada a l'Oficina de Treballs Estadístics es varen documentar 277 baixes el 1908. En el cens de 1910, en una carta per explicar la baixa en la població calculada probable, l'Ajuntament va informar de l'enorme emigració dels anys 1909 i 1910 i que a causa d'això s'havien incrementat els expedients per pròfugs: "...y se puede probar con datos, que durante el año 1910 han emigrado para las Américas más de 200 individuos y una cosa parecida sucedió durante el año 1909, basta fijarse también que durante el año 1910, entraron en quintas 58 mozos y de ellos 17 se les instruyó el expediente de prófugos, por hallarse en las Américas, y durante el reemplazo actual, se instruirán otros tantos expedientes por igual motivo".⁷¹⁰

De la relació de 272 baixes d'habitants de Muro datada el gener de 1908, com es veu a la taula adjunta, s'aprecia que la majoria de casos foren per haver-se traslladat a l'Argentina. Com a causa del fet emigratori es consignà de manera generalitzada la de "millorar de fortuna". S'ha de destacar en aquest document la importància de l'emigració de caràcter familiar. Entre els emigrants hi hagué 14 famílies senceres, en 7 ocasions hi hagué el pare acompanyat d'un o més fills i en 10 ocasions la mare acompanyada dels seus fills, sent aquests darrers casos probablement una partida per reunir-se amb el marit ja emigrat. En segon lloc aparegué la destinació francesa com a preferència d'emigració, lloc elegit per molt altres habitants d'arreu de Mallorca.

Muro 1908 baixes del padró	
Argentina	228
Ignorat	17
França	14
Palma	4
Manacor	4
Llubí	3
Inca	2

⁷¹¹

---

⁷¹⁰ INE. Caixa 133. ARM.

⁷¹¹ INE. Caixa 390. ARM.

Palma, com a capital i centre urbà i industrial de Mallorca, el 1910 va donar com a resultat en la seva població un augment de 3.594 habitants i una immigració de 688 habitants, inferior a la que hi havia hagut anteriorment. L'escassa arribada de nous pobladors, segons aquestes dades, estaria condicionada per l'existència d'una particular migració des de la capital a l'exterior, moviment que contrarestaria l'augment de nous habitants procedents de les àrees rurals de Mallorca. També, com veurem més endavant, havia existit un flux d'habitants que abandonaven Palma en direcció a diferents pobles de la Part Forana, constituint aquest un moviment contrari a l'èxode rural que es viví a l'Europa amb la industrialització. Segons una relació de cèdules del moviment social de la població el 1908, l'Oficina de Treballs estadístics comptabilitzà 162 habitants que adquirien la residència legal a Palma i sols 25 que la perderen, fet que demostraria la major importància de la immigració, especialment procedent de la *Part Forana*. En aquest sentit tenim constància d'alguns exemples. Una família procedent de Santanyí formada per cinc membres, amb oficis de mariners i costureres que al·legà com a motiu de la immigració "per treballar i fixar la seva residència". Un matrimoni procedent de Xile, Jaume Forteza i Teresa Coll que representaria una emigració de retorn. Una família de Manacor, amb l'ofici de fuster del pare, una de Lluçmajor amb l'ofici de sabater pel progenitor, un matrimoni procedent de Binissalem per treballar com a consumers o cobradors de la contribució de consums. Altres arribades documentades foren famílies procedents de Felanitx, Inca, Lloseta, Sencelles, Andratx o Montuïri que s'instal·laren preferentment a la barriada dels Hostalets de Palma o en el centre antic de la ciutat.⁷¹²Un altre barri prou habitual d'acollida d'immigrants fou Santa Catalina, on tenim constància documental de la domiciliació de tres famílies procedents de Felanitx, Banyalbufar i d'Alger. Aquest darrer cas, corresponent a una família de 5 membres amb l'ofici de mariner pel cap de família, seria una emigració de retorn. Alguns casos d'immigració procedien de la Península: Barcelona, Madrid. Cartagena o La Coruña. Tots ells posaven com a causa de l'emigració "per fixar la seva residència a Palma".

Sa Pobla va presentar un creixement absolut bastant positiu pel que era la pauta general dels pobles de Mallorca durant la primera dècada del segle XX, amb 895 habitants més que no el 1900. Així i tot, el saldo migratori va ser negatiu en 60 persones. Per una comunicació que va enviar la Junta Municipal sabem que hi havia 181 poblers a l'estranger, que representaven la pràctica totalitat de la població absent del

---

⁷¹² INE. Caixa 392. ARM.

municipi en el cens de 1910, signe que l'emigració era persistent al municipi: “De los 197 varones que resultan ausentes se hallan 181 en el extranjero y continúan en esta villa con domicilio legal, el resto de los ausentes tanto varones como hembras se hallaban el día de la inscripción en los diferentes pueblos de esta provincia”.⁷¹³ Del moviment social de la població trobam l'exemple de l'emigració d'un home, d'ofici guarnicioner de 41 anys i el seu fill de 18 que anaren a l'Argentina “a treballar el seu ofici”.⁷¹⁴ També s'envià una relació certificada de 17 altes i 40 baixes ocorregudes el 1908. Com podem veure a la taula adjunta la majoria de baixes foren per emigració a l'Argentina, seguit de Palma i del municipi veí de Muro. De totes maneres, en aquesta llista sols hi figuraven les baixes definitives amb la qual cosa no representaria el nombre real d'emigrants. En aquest sentit, es feu constar que a la relació no s'havien inclòs els veïns que havien emigrat però que conservaven la seva residència legal a Sa Pobla. L'expatriació a l'Argentina era bàsicament familiar, ja que representaven cinc famílies amb un total de 23 individus.

Sa Pobla 1908 baixes del padró	
Argentina	24
Palma	12
Muro	4

⁷¹⁵

Pollença va tornar a presentar un percentatge d'emigració bastant elevat el 1910. El creixement absolut del municipi va ser positiu en 142 habitants però el seu saldo migratori va ser negatiu en 804 habitants. En un primer moment, per una carta que va enviar la Junta Municipal sabem que els seus membres es varen sorprendre de l'augment d'habitants coneixedors com eren de la intensa emigració ocorreguda des de feia temps enrere i que això fins i tot havia provocat el tancament de tres fàbriques per falta de treballadors. Provava la gran expatriació existent el fet que casi totes les famílies de Pollença tenien algun membre desplaçat a l'estranger.⁷¹⁶

⁷¹³ INE. Caixa 131. ARM.

⁷¹⁴ INE. Caixa 391. ARM.

⁷¹⁵ INE. Caixa 390. ARM.

⁷¹⁶ Així la junta expresava la seva sorpresa agradable perquè preveien: “...un descenso considerable debido a la constante emigración habida durante los diez últimos años que ni en un pequeño interregno ha cesado y si por el continuo ha ido tomando tal incremento en esta realidad que ha llegado a ser desconsolador y funesto hasta el extremo de quedar por completo extinguida la poca industria fabril en esta localidad puesto que tres fábricas de tejidos han tenido que cerrarse por falta de obreros, llegando a repercutir a la agricultura que era y ha sido siempre el único sostén de esta población. Confirma la emigración el que son contados los familiares que no tengan en la América alguno de sus allegados...”. INE. Caixa 131. ARM.

Cal fer constar com la memòria que presentà la Junta Municipal, les informacions referents a sortida d'habitants a Pollença posaren de manifest un profund desacord entre el batle i els vocals de la Junta Municipal. El punt del conflicte va ser, una vegada més, entorn del criteri de si donar de baixa o no als absents. Segons el batle, en contra de l'opinió de la resta de membres de la Junta, s'havien llevat del cens indegudament molts dels absents a Amèrica. En aquest sentit, a la memòria es feu constar el següent:

“Es una verdad que es excesivo el número de emigrantes, durante los dos últimos años no llega a 400 y de éstos no consta haya ninguno que tenga solicitada la baja de vecino ni debe haberse hecho de oficio no habiendo transcurrido los dos años de ausencia que previene la Ley municipal y por lo mismo deben figurar como residentes ausentes y también deben figurar en éste número todos los residentes temporalmente en el término de Alcudia y sirvientes de ambos sexos que residente en La Puebla, Inca, Palma y otros pueblos, pudiendo asegurar que el número de dichos sirvientes asciende a unos 150...”.⁷¹⁷

En la part de la memòria atribuïda als vocals discrepants, per demostrar l'emigració definitiva i per tant de la baixa del cens, parlava de la partida de famílies senceres amb els següents termes: “...el promedio de la emigración anual se calcula en unos 110, lo cual lo confirma que desde 1º de enero al 15 de octubre del año 1908 emigraron 115 individuos entre los cuales figuran menores de 3 y 2 años de edad por haber salido familias enteras”.⁷¹⁸

Finalment, com en els casos de Felanitx i Manacor hi hagué una important modificació del recompte inicialment presentat per la Junta Municipal. Les eliminacions del padró de pollencins absents varen ser corregides per la comissió de rectificació enviada per investigar la veracitat del cens, amb la qual cosa tornaren a ser inscrits en el cens. Així mateix la Direcció General de l'IGE va desestimar la reclamació de set vocals de la Junta Municipal, per l'octubre de 1912, contra la resolució de l'augment del cens que havia dictaminat la comissió de rectificació.⁷¹⁹ L'enfrontament i les

---

⁷¹⁷ INE. Caixa 131. ARM.

⁷¹⁸ INE. Caixa 131. ARM.

⁷¹⁹ “Esta dirección general ha acordado desestimar la reclamación de los siete vocales de la Junta municipal del censo de Pollensa, y confirmar en todas sus partes el acuerdo de esa Junta provincial

discrepàncies entre el batle i els vocals va fer que aquest no volgués firmar les actes amb els treballs estadístics efectuats durant el recompte de 1910.⁷²⁰ En aquest sentit, el batle expressà el seu desacord sobre la manera com s'efectuà la inscripció del 31 de desembre de 1910: "...por haberse dejado de inscribir muchos individuos ausentes y que no han perdido la vecindad por no haberse dado de baja ni haberlo podido hacer el ayuntamiento de oficio por no llevar los dos años de ausencia que dijo se requería para ello, a pesar de lo cual creía se habían suprimido del padrón municipal indebidamente...".⁷²¹

Segons la versió oficial dels fets, al llarg de la rectificació del cens es confirmà el fet, segons els integrants de la comissió, que molts absents a Amèrica havien estat llevats del padró quan feia poc temps de la partida, a més de tenir esposa o família residint a la localitat. Alguns d'ells, fins i tot anaven retornant a Pollença. En una carta que informava sobre els treballs de rectificació deia que en el recorregut casa per casa havien comptat fins a 200 individus sense figurar en el cens. Finalment la comissió va realitzar una correcció a l'alça de 539 individus que no havien estat inscrits.⁷²² Com a exemples d'habitants que sí havien perdut el seu veïnatge legal a Pollença, en les informacions de 1908 del moviment social de la població consten uns pocs exemples, com el d'un matrimoni de jornalers, que no sabien llegir ni escriure, de 25 i 30 anys

---

aprobatorio de las cifras definitivas del censo de 31 de diciembre de 1910 con los aumentos hallados en sus trabajos comprobatorios". INE. Caixa 133. ARM.

⁷²⁰ En l'enfrontament, -a falta de dades més concretes probablement tenia un trasfons polític-, fins i tot amenaçaren al batle, Jaume Ignasi Martorell Llitrà, d'atupar-lo si no firmava la memòria del cens, segons el que diu una carta que envià el seu fill, el farmacèutic Jaume Martorell Suau, dirigida el 27 de febrer de 1911 al Cap de Treballs Estadístics, Damià Serra, explicant els fets: "(...)Tuvo la Junta municipal del censo, sesión el sábado próximo pasado, y nuestros contrarios presentaron una memoria sosteniendo que se había hecho la rectificación con toda escrupulosidad (siendo así que no se hizo más que volver a sumar) y que estaba bien; y el alcalde, presenta otro escrito que hace constar también, refutando los argumentos de la memoria, y citando varios artículos de la ley del censo, para fundamentar sus razones. A esta memoria que firman toda la junta incluso el Alcalde te la remitirán; después se dijo por nuestros contrarios que era preciso formar todos los trabajos del censo toda vez que las protestas que tenían que hacerse iban detalladas en la memoria; pero Papá dijo que toda vez que él no aprobaba el censo que no quería firmarlo, o en caso de firmarlo que quería poner sobre su firma que no lo aprobaba; vista la actitud de Papá empezaron primero con súplicas, después a ver si con alguna excusa o (il·legible) si lo podían conseguir que lo firmara; y últimamente, cuando se volvieron a reunir; volvieron con las súplicas; y hasta se han atrevido a amenazarle con pegarle; y ya puedes figurarte que disgusto se llevaría Papá, pues él era solo entre seis o siete; por supuesto, que si uno hubiese pensado que a tal punto tenían que llegar las cosas, uno de nosotros hubiese subido a la junta y no hubiese pasado esto". INE. Caixa 133. ARM.

⁷²¹ INE. Caixa 133. ARM.

⁷²² Posteriorment, en el cens de 1920, per explicar la baixa d'habitants, es va tornar a al·ludir al fet que els absents de Pollença de 1910 s'havien reinscrit de manera errònia. En referència a això, la junta va manifestar el següent: "Otra circunstancia más atendida hace que el actual censo haya sufrido cierto descenso, comparado con el del año 1910, y es que este último año se hicieron figurar en la población de derecho unos cuatrocientos habitantes que se encontraban ausentes de esta villa desde muchos años los cuales habían perdido legalmente su vecindad". INE. Caixa 139. ARM.

respectivament, o la d'un fuster casat de 30 anys, igualment sense alfabetitzar, emigrats tots ells a Amèrica. Així mateix constatam a través d'una cèdula d'immigració el retorn des d'Amèrica d'un carboner casat de 34 anys. Per una comunicació al Cap de Treballs Estadístics de febrer de 1909 podem veure com el trasllat de pollencins a la veïna Alcúdia persistia al llarg del temps quan s'informà que 57 pollencins s'havien donat d'alta en el padró de l'Ajuntament d'Alcúdia, on pagaven menys contribucions.⁷²³

El cas Porreres s'inclouria dintre dels municipis demogràficament estancats amb un creixement de la població molt dèbil. El nombre absolut d'habitants sols augmentà en 10 i l'emigració, segons el saldo migratori, va ser de 70 persones. A la documentació de 1908 procedent del moviment social de la població constatam algunes referències a l'emigració com la que informà en una carta de la marxa de tres individus a Amèrica o la d'una altra donant a conèixer com per setembre de 1908 s'havien absentat de la localitat 8 individus més. Finalment com a exemple de migració de retorn s'informà de dues persones que en el mes de maig de 1908 havien arribat a Porreres des d'Amèrica: “dos hijos de esta población que...han immigrado el pasado mayo de América y fijado su residencia en esta villa al lado de sus respectivas familias”.⁷²⁴

A Puigpunyent el cens de 1910 va registrar un augment de la població de 135 habitants. En canvi el saldo migratori va ser negatiu en 201 persones. La Junta Municipal va atribuir la baixa en la població calculada probable a: “...la mucha emigración ocurrida durante los últimos años y muchos de ellos sin haber dado cuenta a esta Junta”.⁷²⁵ Del moviment social de la població del 1908 sols tenim constància documental d'una emigració, un home casat de 44 anys, teixidor, sabia llegir i escriure, que anà a Bones Aires i com a causa indicà “per anar a treballar”.⁷²⁶

Sant Joan va presentar dades negatives tant en població absoluta, que va registrar una petita baixa de 10 habitants, com en el seu saldo migratori que va ser negatiu en 298 habitants. El percentatge migratori va ser superior fins i tot que en la dècada de major incidència emigratòria a Mallorca com fou la dècada de 1888 a 1897 i

---

⁷²³ Sobre aquest tema, la carta deia el següent: “Los 57 individuos expresados, todos son mallorquines y la mayor parte pollensines que poseen fincas rústicas en el extrarradio de este distrito, los cuales por considerarse gravadas en los tributos de su pueblo natal resolvieron cambiar de residencia viniendo a vivir en sus casas de campo con sus respectivas esposa e hijos, y esto así en la rectificación del empadronamiento fueron dados de alta, formando número de ella como domiciliados los individuos esposa e hijos, y ninguno de ellos (los 57) han salido nunca de esta isla”. INE. Caixa 390. ARM.

⁷²⁴ INE. Caixa 388. ARM.

⁷²⁵ INE. Caixa 134. ARM.

⁷²⁶ INE. Caixa 389. ARM.

trencava el breu període d'immigració que es va constatar a final del segle XIX. La Junta Municipal sobre la baixa observada va fer constar el següent: "...es atribuida sin duda, como consecuencia de la emigración que desde hace unos años viene mermando la vecindad de este municipio".⁷²⁷

Per una relació de baixes en el padró de Sant Joan 1908 sabem que hi hagué dos germans, Joan i Maria Florit Morey de 26 i 16 anys respectivament, llauradors, que emigraren a San Fernando a l'Argentina. El germà no sabia llegir, en canvi la germana sí. La resta de casos d'emigració foren el d'una família nombrosa de jornalers amb 7 fills, que es mudaren a Petra o el d'una altra família de 6 membres, llauradors, que es traslladaren a Vilafranca.

Sant Llorenç va tenir un augment absolut de 443 habitants. Així i tot, el seu saldo migratori va resultar negatiu en 68 habitants, inferior al que havia registrat en èpoques anteriors. Del moviment social de la població tenim alguna informació com la cèdula que informava de la partida d'un d'un forner, casat de 32 anys, sense saber llegir ni escriure, que anà Bones Aires "a la recerca de treball". Pel mateix motiu hi hagué una família de tres membres que emigrà a Alger. Com a emigració interior hi hagué un matrimoni de llauradors que es traslladaren al municipi veí de Manacor.⁷²⁸

A Santa Margalida el cens va donar com a resultat unes estadístiques prou negatives, fins i tot superiors a les del segle XIX. La població va decreïxer en 106 habitants respecte de 1900 i el saldo migratori va ser negatiu en 576 habitants. Abans de la realització del cens, el secretari de l'Ajuntament va prevenir al Cap dels Treballs Estadístics sobre els resultats negatius del mateix a causa de l'emigració, en una carta del novembre de 1910.⁷²⁹ En una altra comunicació per explicar la disminució de la població probable va fer constar la gran emigració del municipi de la qual participaren moltes famílies: "...el no aumento en la población probable es la causa única y exclusiva el movimiento emigratorio a la América del Sur que en los diez últimos años arrastró muchísimas familias enteras singularmente matrimonios jóvenes que son los que mayor contingente de población ofrecen".⁷³⁰

---

⁷²⁷ INE. Caixa 131. ARM.

⁷²⁸ INE. Caixa 389. ARM.

⁷²⁹ "La constante salida de familias enteras que emigran a la República Argentina determinarán indudablemente este año una baja muy pronunciada en el censo de la población...". INE. Caixa 134. ARM.

⁷³⁰ INE. Caixa 131. ARM.

Per altra part, una revisió del recompte efectuat per la Junta Municipal el gener de 1911 va fer augmentar el cens en 170 individus residents a Amèrica, probablement emigrats en solitari, ja que es considerava que la seva absència era temporal.⁷³¹ Malgrat aquesta correcció, la Junta Provincial acabà enviant una comissió de rectificació que va fer augmentar encara més els efectius demogràfics, bàsicament aquells habitants absents per residir a Amèrica, en especial famílies senceres. De totes maneres, no hi hagué dubtes sobre l'emigració a la localitat per a la comissió de rectificació que va comunicar, en un informe datat l'agost de 1911, el següent: "(...) que gran parte de la baja observada obedece a familias que han emigrado completamente asunto que esta comisión pudo comprobar sobre el terreno por los informes adquiridos por medio del padrón municipal (...)".⁷³² Com va ser habitual en altres localitats, la Junta Municipal no havia inclòs inicialment en el cens famílies senceres per haver emigrat però que la comissió de rectificació sí que va inscriure, una vegada que s'havien recopilat noves informacions que apuntaven, probablement, a una absència temporal. Totes aquestes rectificacions varen ser anotades en un apèndix al cens de 1910. Sobre aquests treballs, l'informe de la comissió es va dir això que segueix:

“Manifestó también la Junta Municipal que las familias cuyos individuos estaban todos ausentes y se incluyen en el apéndice no los habían incluido en los datos arrojados por la inscripción de treinta y uno de diciembre, algunos por no haber podido adquirir noticias antes los agentes repartidores con los datos ahora nuevamente encontrados y otros por haber considerado que habían perdido ya por completo su vecindad, condición que únicamente conservan por estar inscritos en el padrón vecinal y tenerse algún presentimiento de que volverán a esta villa. El resultado de la comprobación ha sido encontrar 165 individuos que considera el que subscribe que deben figurar y no figuran, trece individuos que figuran y deben eliminarse y tres nombres que deben corregirse”.⁷³³

---

⁷³¹ “...detenida investigación de los habitantes inscritos en las cédulas correspondientes, habiendo resultado que quedaron sin inscribir a su debido tiempo muchos de los hijos de familia emigrados a América y considerando esta Junta municipal que la ausencia de dichos individuos debe considerarse como temporal acordó continuarlos en el empadronamiento general como residentes ausentes obteniendo de este modo un aumento en el resultado de los partes de avance remitidos de más de 170 individuos”. INE. 134. ARM.

⁷³² INE. Caixa 134. ARM.

⁷³³ INE. Caixa 134. ARM.

El municipi de Santa Maria va tenir un augment dèbil en la població de sols 72 habitants. El seu saldo migratori va ser negatiu en 242 persones fet pel qual hagué de donar les habituals explicacions per la baixa observada en la població calculada. En una carta dirigida a la Junta Provincial es va fer constar l'emigració interior i exterior, de la qual l'ajuntament no en tenia constància fins a ser fets consumats: "(...) si bien el nº de habitantes que constan de hecho y derecho en el resumen remitido, no concuerda con los cálculos de esta oficina, obedece a las continuas emigraciones de vecinos a distintos pueblos de la provincia y al extranjero de las cuales no se dio cuenta a V.E. por ser verificadas sin conocimiento alguno de esta alcaldía hasta después de hechas".⁷³⁴

Santanyí va ser un municipi amb una demografia molt negativa en el cens de 1910, de manera més accentuada que en la resta de censos analitzats. La seva població absoluta va disminuir en 141 habitants i el seu saldo migratori va ser negatiu en 850 persones, cosa que representava una taxa emigratòria molt elevada respecte de la seva població. A partir de la documentació demanada per l'Oficina de Treballs Estadístics referents al moviment de la població, l'Ajuntament hagué d'enviar una relació certificada d'altres i baixes el 1908 que donà com a resultat 17 altres i 70 baixes. Sobre aquestes darreres es consignà la professió dels emigrats però no el seu destí. La majoria corresponien a llauradors, i alguns pocs oficis com 4 fusters, 2 sabaters, 1 gerrer, 1 mariner, 1 taverner i 1 picapedrer.

El municipi de Selva va presentar un cens amb un augment de sols 36 habitants. Per contra, el saldo migratori negatiu va ser prou elevat, de 633 persones. Tant va ser així que representà una de les taxes més elevades de Mallorca. La Junta Provincial va ordenar una visita de rectificació al cens del municipi, format per cinc localitats. No hem localitzat a la documentació sobre aquesta inspecció referències específiques a l'emigració. Únicament a un *pliego de reparos* es va fer constància de l'emigració d'alguns dels seus habitants tan a l'interior com a l'exterior de Mallorca.⁷³⁵ Per un treball d'Antoni Mateu, sabem que una de les principals destinacions dels salvatgins fou la ciutat veïna d'Inca, localitat que experimentava un creixement de la indústria del

---

⁷³⁴ INE. Caixa 134. ARM.

⁷³⁵ Foren els casos següents: "Juan Ferragut Cañellas, ausente con residencia en Francia ignorándose su población y de profesión jornalero, Gabriel Rosselló Bonafé ausente con residencia en Francia, Francisco Mateu Frau ausente en Buenos Aires, no aparece continuado el marido de Ana Ramón Ramonell porque tiene su residencia legal en el extranjero, no pudiendo precisarse el punto por haber mucho tiempo que no han tenido noticias suyas, los ausentes Juan Sastre y su hijo Gabriel estaban en la provincia de Tucuman (Argentina)". Quant a l'emigració interior es feu referència a altres que residien a Biniamar, Inca, Lloseta o Palma. INE. Caixa 134. ARM.

calçat, la qual es nodrí de mà d'obra dels municipis propers. Així mateix l'expatriació a països com l'Argentina, França, Cuba o Algèria fou destacada.⁷³⁶

De manera semblant a Selva, Sineu va presentar unes xifres que demostraven clarament la seva decadència demogràfica. La seva població absoluta va descendir en 268 habitants respecte de 1900 i el seu saldo migratori va ser negatiu en 739 habitants, nombre prou considerable fins al punt que fou el més elevat dels que va tenir de 1877 fins a 1920. En una carta per explicar la baixa d'habitats comparada amb l'anterior cens, va informar sobre l'emigració d'uns 600 individus els darrers anys, principalment a l'Argentina: "la baja es sin duda [debida] a la gran emigración habida en esta localidad durante los seis o siete años; pues del examen practicado en este estado censo de 1900, se comprueba que en las primeras ocho secciones han emigrado unos seiscientos individuos y en mayor número para la República Argentina no pudiendo dar detalles en cuanto a las restantes cuatro por no haber procedido aún su exame."⁷³⁷ En el moviment social de la població sols hem constatat alguns exemples de l'emigració local, a altres localitats de Mallorca fonamentalment per realitzar tasques agrícoles. Fou el cas d'un matrimoni de jornalers a Llubí, d'una família de llauradors de 3 membres a Ariany i d'un jornaler a Sant Joan. Quant a la immigració hi ha documentats diversos exemples que representarien el retorn d'emigrants procedents de l'Argentina, com el de tres homes casats, un d'ells jornaler d'ofici i els altres dos llauradors, que no sabien llegir ni escriure, amb una edat superior als 60 anys: un d'ells amb 62 i els altres amb 61. Tots tres feren constar la mateixa causa de la immigració: "per estar en companyia de la seva família".⁷³⁸ Altres casos d'immigració documentats foren el cas d'una família de llauradors de 5 membres procedents de Capdepera i el d'un Guàrdia Civil i la seva dona procedents de Bunyola.

Sóller, va registrar un augment de la seva població absoluta de 602 habitants i per primera vegada des de 1877 un saldo migratori positiu de 362 persones que mostraven clarament el predomini de l'entrada de nous habitants sobre la sortida. No obstant això, paral·lelament a l'auge demogràfic entorn del 1910, existia al mateix temps l'emigració exterior d'una bona part dels sollerics, que no s'havia detingut com així va quedar documentat a la informació de l'època. Per exemple, en una carta dirigida al Cap de Treballs Estadístics se'ns revela una vegada més el caràcter

---

⁷³⁶ En total registrà 356 moviments a l'exterior. MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració...* P. 21

⁷³⁷ INE. Caixa 134. ARM.

⁷³⁸ INE. Caixa 389. ARM.

estacional de l'emigració sollerica, quan es demanà com havien d'inscriure en el cens a aquells habitants que s'absentaven per temporades, que podien ser d'una duració que anava dels set o vuit mesos fins als dos anys: "Sóller cuenta con una población flotante en emigración temporal, que va y viene en el curso del año y algunas (las menos) están dos años sin regresar a su casa ¿Estas han de figurar en el censo o no? Otros están una temporada en Francia, 7 u 8 meses por ejemplo, regresando luego allá en mayo o junio y otros en septiembre; dado caso que se pretenda que no deben figurar en el censo por estar ausentes no siendo baja en el padrón vecinal y tomar su correspondiente cédula cada año ¿deben omitirse o deben inscribirse?"⁷³⁹

A la memòria municipal per donar compte dels treballs i resultats del cens, datada el març de 1911, les autoritats municipals es congratulaven del resultat en el recompte de població per l'augment obtingut, malgrat la contínua emigració dels sollerics. La causa d'això era la immigració protagonitzada per treballadors d'altres pobles de Mallorca o de la Península arribats a la localitat per fer feina a les obres de la línia del ferrocarril de Palma a Sóller, així com en els llocs de feina que havien deixat vacants els sollerics en marxar a l'exterior:

"En cuanto al resultado del censo ha sido altamente satisfactorio, más satisfactorio de lo que podría esperarse, toda vez que persisten en esta población fuertes corrientes de emigración, principalmente de varones, hacia América y Francia en busca de fortuna o mejor suerte, que aquí no logran encontrar, por la pérdida completa de la agricultura y falta de industrias en que ocuparse. De la emigración regresan los que consiguen mejorar la fortuna, pero los que no prosperan puede decirse que son pocos los que vuelven. De modo que el aumento que se registra trae su origen principalmente de las familias que se han domiciliado aquí de otros pueblos de la isla y del continente que han venido a ésta localidad a trabajar en las obras del ferrocarril palma a Sóller que se está construyendo y a buscar ocupación en otros oficios que los naturales abandonaron por preferir la

---

⁷³⁹ INE. Caixa 134. ARM. En la contestació a aquests dubtes es va dir el següent: "Sin duda alguna deben ser inscritos en el censo todos los vecinos o domiciliados en el mismo, aún cuando estén ausentes del término dos, tres, o más meses, siempre que no hayan perdido la vecindad y por tanto estén o deban de estar continuados en el padrón municipal claro está que si la noche de la inscripción (del 31 de diciembre al 1º de enero próximos) no pernoctan en el término, deberán figurar como ausentes en la hoja respectiva, manifestando el punto donde se hallan".

emigración. De no mediar esta circunstancia era indudable el decrecimiento de la población indígena”.⁷⁴⁰

En una carta enviada per la Junta de Sóller per explicar la gran quantitat de cases buides que hi havia a la localitat es va tornar a al·ludir a l'emigració de famílies senceres que conservaven la residència legal al poble però que podien passar anys residint a l'estranger.⁷⁴¹

Per l'estadística del moviment social de la població, l'Ajuntament de Sóller va enviar una relació d'altres i baixes segons la rectificació del padró d'habitants de 1908. El resultat confirmaria el predomini de la immigració ja que en la llista hi hagué 229 altres per 146 baixes. De la població procedent de la Península, fins llavors escassa a Mallorca i pràcticament reduïda als funcionaris de l'administració, podem trobar alguns exemples a la llista com el de dues famílies procedents de Teruel, de 4 i 7 membres, amb la professió de jornaler i de capatàs dels caps de família. També es donaren d'alta alguns treballadors procedents de Pontevedra, com un canter i un miner. Tots ells probablement haurien arribat per treballar en les obres del ferrocarril de Sóller. Bona part de la immigració provenia de molts pobles de Mallorca, en canvi, els qui es donaren de baixa en la seva major part eren sollerics.

Les dades del cens de Son Servera mostren clarament una profunda crisi demogràfica a la vista dels resultats finals del recompte de població. La seva població va disminuir en 153 habitants i el seu saldo migratori va ser negatiu en 476 persones, cosa que representava la segona taxa emigratòria més elevada de Mallorca el 1910 després de Deià. Com a la memòria de 1900, es va tornar a insistir en els mateixos arguments en relació a la impossibilitat que tenien els seus habitants de prosperar si en el municipi predominaven les grans finques. Quan es varen establir possessions als voltants del municipi de Son Servera s'hi traslladà la part de la població que havia comprat finques. Per altra part s'informà que l'emigració a l'Argentina s'havia incrementat a partir del 1906, arribant a 194 els individus desplaçats, especificant que el

---

⁷⁴⁰ INE. Caixa 131. ARM.

⁷⁴¹ “...como esta población no tiene vida propia, (pues es sabido que su agricultura se halla en estado decadente, los naranjales muertos y las industrias establecidas insuficientes para proporcionar ocupación a los sollerenses), los naturales tienen que emigrar a Francia y América; emigración que efectúan con frecuencia familias enteras, pasándose años sin regresar, según las circunstancias; continuando no obstante con la residencia legal en esta población, cuyo domicilio permanece cerrado durante su ausencia, motivo por el cual figuran en el adjunto estado o resumen tantos edificios accidentalmente inhabitados”. INE. Caixa 131. ARM.

flux de desplaçats es nodria d'aquells que no tenien els mitjans econòmics per comprar una finca ni preveien la possibilitat d'obtenir els diners necessaris treballant a Mallorca, a causa dels baixos salaris vigents a l'illa: "Los habitantes que carecían del dinero necesario para adquirir parcelas de predios, viendo disminuir los jornales y sus precios han emigrado a la República Argentina seguros de que con su trabajo han de ver satisfechas sus necesidades. Este proyecto que unos pocos realizaron en 1906 ha ido aumentando de año en año, llegando hoy a 194 los habitantes de este término que residen en la Argentina los que faltando en el censo de población reavivan una respetada baja".⁷⁴²

En el moviment social de la població Son Servera va informar que en el 1908 va registrar 18 altes procedents d'emigrants que tornaven d'Amèrica i 16 més d'altres pobles de Mallorca. En les baixes del padró es comptabilitzaren 30 emigrants a Amèrica i 26 a altres pobles de Mallorca. A l'epígraf "Causa y objeto de la emigración" de les cèdules d'emigració que va expedir l'Ajuntament podem veure com els interessats varen al·legar la majoria de vegades varen ser "la recerca de treball", però també algunes altres com "la recerca de millor estat", "per millorar de fortuna" o "la recerca de fortuna". La pràctica totalitat de l'emigració a l'estranger de Son Servera va tenir com a destinació l'Argentina. Algunes altres cèdules pertanyien a moviment migratori interiors com el cas d'una família de 4 membres que marxà a Capdepera per l'arrendament d'un possessió o el cas de dos matrimonis que es mudaren a Sant Llorenç i a Manacor per "cultivar una finca rústica". Molts dels emigrats a l'Argentina, entre els quals hi havia una família de 5 membres, eren jornalers i bona part d'ells no sabien llegir ni escriure.⁷⁴³

Vilafranca de Bonany va tenir un creixement absolut de 27 habitants, però el seu saldo migratori va ser negatiu en 104 habitants representant una taxa prou elevada en relació a la seva població. Per una relació d'altes i baixes en el padró de 1908 sabem que va registrar 5 altes i 16 baixes.

De l'anàlisi dels resultats del cens de 1910 es pot apreciar clarament la represa de l'emigració exterior a Mallorca. La quasi totalitat dels municipis de Mallorca es veieren afectats per la mobilització d'un bon nombre dels seus efectiu demogràfic cap

---

⁷⁴² INE. Caixa 131. ARM.

⁷⁴³ Les dades estan extretes de 76 cèdules d'emigració del 1908. Caixa 501. Arxiu Municipal de Son Servera.

a l'estranger, més o menys intensa segons les localitats. L'emigració interior, a tenor dels saldos migratoris, va tenir poca importància. Sols Capdepera, Inca, Lluçmajor, Palma i Sóller presentaren saldos migratoris positius, la resta registraren emigració exterior. Entre aquests darrers, hi hagué 16 municipis amb una taxa d'expatriació molt elevada, tant va ser així que fins i tot disminuïren la seva població respecte del cens de 1900.

La pèrdua de població total va ser d'11.805 habitants, fou casi la meitat menys en el cens de 1897. En un primer anàlisi aquest fet indicaria que el fenomen migratori va ser de menor importància que en el segle passat, però com ja s'ha assenyalat també cal tenir en compte la possibilitat d'una elevada taxa de retorns fet que provocaria que finalment el saldo migratori no resultàs tan elevat. Tot i no disposar de dades exactes, probablement, el volum de l'emigració mallorquina va ser molt important els primers anys del segle XX. Per les informacions que varen enviar alguns municipis, per exemple els casos de Campos, Muro i Son Servera, sabem que la major part de l'emigració es va produir a partir del segon lustre de la dècada, a partir de 1906. La "febre" emigratòria es va perllongar al menys fins al 1914 en que hi hagué una aturada provocada pel conflicte de la Gran Guerra a Europa. Pot ser que la importància numèrica de l'emigració fos tant important o més que en la dècada prodigiosa de l'emigració entre 1888 i 1897, però la manca de dades precises -l'estadística de passatgers de la primera dècada del XX com hem comprovat és incompleta- que ens permetrien confirmar o refutar aquesta hipòtesi no ens permet per ara confirmar-la o refutar-la.

Per altra part i deixant de banda les fonts procedents de les juntes municipals del cens, cal esmentar les llistes que enviaren els ajuntaments per confeccionar un registre del moviment social de la població. Una vegada més, per l'any 1908, les baixes dels padrons superaven en molt a les altes en la majoria de municipis i mostren clarament que la pauta general de Mallorca era la pèrdua de població per la marxa d'habitants. Però d'aquestes estadístiques, una vegada més, no en podem extreure informació molt específica perquè la majoria d'elles eren simples relacions nominals d'habitants sense cap altre més dada. En unes poques ocasions, com en el cas de Muro, s'oferí una detallada informació. En tot cas, l'Oficina de Treballs Estadístics amb la informació reunida elaborà unes estadístiques a partir de les cèdules enviades pels ajuntaments, de la qual es poden extreure més dades sobre les característiques socials de l'emigració a diverses localitats mallorquines. Amb tota probabilitat les xifres que abracen de 1908 al

primer trimestre de 1909 no són exactes per defecte, no debades els mesos de gener i febrer de 1908 pocs ajuntaments enviaren dades. A més a més com ja hem dit, els intents de controlar els canvis de residència de la població toparen amb el poc interès per comunicar els canvis als ajuntaments respectius o directament l'ocultació del fet de l'emigració que practicaven els propis interessats. En aquest sentit, són poc fiables les dades referents a aquelles localitats que en tot el període declararen molt pocs emigrants, especialment Andratx i Palma, o directament la no existència en altres que se sap que ocorregué el contrari, com l'èxode de Santa Margalida, que no envià cap informació al respecte. Però l'escassetat de dades fa que no es pugui menysprear cap documentació referent a l'emigració.

Alcúdia	1	Montuïri	3
Andratx	1	Palma	23
Artà	37	Petra	2
Deià	17	Pollença	41
Esporles	1	Porreres	22
Estellencs	2	Sa Pobla	58
Felanitx	150	Sant Llorenç	3
Fornalutx	1	Sineu	76
Inca	1	Santanyí	72
Llubí	4	Sóller	6
Llucmajor	54	Son Servera	39
Manacor	281	TOTAL	895

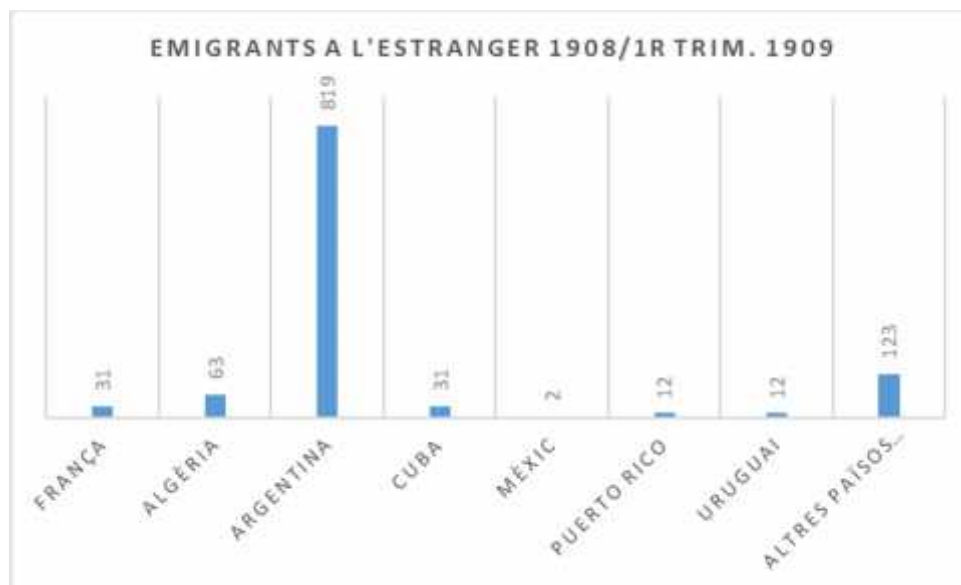
⁷⁴⁴

D'aquelles localitats amb les estadístiques més fiables, podem extreure la conclusió que en el període contemplat de poc més d'un any (1908 i primer trimestre de 1909) el volum de l'emigració en relació a la població de 1910 va ser més important a Deià (2,3%) i Manacor (2,3%), seguits de Sineu (1,6%), Son Servera (1,5%) i Felanitx (1,4%). Com en la dècada de 1888 a 1897, els municipis que aportaren major nombre absolut d'emigrants foren Manacor i Felanitx, signe inequívoc que la principal característica demogràfica d'aquests llocs en el començament del nou segle continuava sent l'expatriació d'un bon nombre dels seus habitants.

Sense poder establir quins foren els municipis de procedència perquè la documentació no ho va explicitar, la immensa majoria de les destinacions de l'emigració varen ser a la República Argentina. Països com França apareixen

⁷⁴⁴ INE. Caixa 389. ARM.

infravalorats a l'estadística, per exemple els municipis amb una tradicional emigració a aquest país enviaren molt poca informació al respecte. En tot cas, des del segle XIX la pluralitat de destinacions no varià gaire en l'estratègia de l'emigració a Mallorca: Argentina, França i Cuba serien els principals països receptors, en segon terme vendrien una sèrie de països amb una llarga tradició entre els emigrants, des dels primers anys del segle XIX com foren Algèria i Puerto Rico.

Font: INE. Caixa 389. ARM.

El cens de 1920

Després de la intensa emigració de la primera dècada del segle XX, el resultat del cens de 1920 va continuar presentant emigració a Mallorca però d'una manera molt atenuada. En el conjunt de l'illa, la població absoluta va créixer a un nivell superior a com ho havia fet anteriorment i el seu saldo migratori va ser negatiu sols en 1.267 habitants. Al llarg del període de 1911 a 1920 hem de tenir en compte el tall que va suposar en els trasllats transoceànics l'esclafit de la Primera Guerra Mundial (1914-1918). L'èxode a l'exterior, que va ser molt elevat fins a l'inici del conflicte, va experimentar una acusada reducció al llarg de les operacions bèl·liques. Pels indicis de que disposam, una vegada acabada la guerra es va produir una intensificació de les sortides a l'exterior, però amb una importància quantitativament menor respecte d'èpoques anteriors, fet pel qual el saldo migratori negatiu de 1920 fou finalment moderat. Varen influir també en aquests resultats la major capacitat d'atracció que va exercir la ciutat de Palma sobre l'àrea rural de l'illa o *Part Forana*. El gran increment

de la immigració indicaria un canvi en les preferències dels emigrants, de l'exterior a l'interior, principalment a la capital.

El primer municipi que en la memòria municipal va al·ludir a l'emigració va ser Alaró. La seva població va descendir en 108 habitants i el seu saldo migratori va ser negatiu en 593 habitants. L'evident decadència demogràfica del municipi tenia una magnitud similar a la registrada en anteriors censos de població. La Junta Municipal va fer constar el seu descontentament pels resultats obtinguts que atribuïa a l'emigració a altres països al·ludint a que així ho feren més de vint famílies des de 1910: "Esta junta considera un deber consignar en acta el sentimiento que le causa el escaso aumento de población de este año comparado con el de 1910, no por el menor número de habitantes que esto representa, sino por los motivos a que esto obedece, debido a que varias familias enteras han tenido que abandonar su hogar para encontrar en otros países el sustento que no podía suministrarles la tierra que les vió nacer, pues comparado el padrón de este año con el de 1910, se observa que pasan de veinte las familias que han emigrado".⁷⁴⁵ En una altra informació procedent de l'estadística de famílies i vivendes, l'Ajuntament va fer constar una vegada més la darrera crisi en el sector del calçat de la localitat per justificar l'emigració, amb les següents afirmacions: "...si el número de familias consignadas en las entidades de población parece no guardar relación con el aumento gradual que debe tener la población, obedece a que siendo la única fuente de riqueza en esta localidad la industria del calzado, debido a la prohibición de su exportación, han emigrado en el período de un año gran número de matrimonios por falta de Trabajo".⁷⁴⁶

Els resultats d'Algaida continuaren mostrant uns resultats demogràfics negatius amb un descens de la seva població de 174 habitants. El saldo migratori negatiu va arribar als 465 habitants, cosa que representava estar entre les taxes emigratòries més elevades en relació a la seva població. A la memòria municipal es va comunicar l'emigració de 42 famílies durant el període intercensal, que partiren cap a Palma, a Lluçmajor, a altres pobles de l'illa i a l'estranger. Segons la Junta Municipal representaven un total de 156 habitants: "Lo que se ha observado y merece llamar la atención es que la disminución que resulta entre el censo de 1910 al de 1920 es debido a que durante este tiempo han emigrado de este municipio cuarenta y dos familias enteras

---

⁷⁴⁵ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁴⁶ INE. Caixa 146. ARM.

la mayor parte de ellas han trasladado su residencia en el término de Palma y en el de Lluçmajor y las restantes unas en el extranjero y otras en diferentes pueblos de la isla, la cuales forman un total de individuos de ciento cincuenta y seis que de no haber emigrado deberían figurar en el actual censo”.⁷⁴⁷ Per una llista localitzada a l’arxiu municipal d’Algaida sabem que efectivament, la majoria d’emigrats anaren a Palma i Lluçmajor, però per fonts orals coneixem que hi havia grups desplaçats a Cuba que no apareixen consignats a la llista. Bernat Llompart “Blanc”, que va anar a Cuba el 1919, ens informa de 18 algaidins i altres dels quals no recordava el nom, com residents a l’illa caribenya.⁷⁴⁸ Aquest dada podria revelar tant la poca precisió de les llistes d’emigrants com el que les destinacions de les quals tenia notícies l’Ajuntament en realitat indicaven una etapa intermèdia abans de l’emigració transoceànica.

Algaida 1920 baixes del padró	
Palma	84
Lluçmajor	51
Santa Maria	5
Cuba	3
Lloret	3
Barcelona	3
Artà	3
Porreres	2
Alaró	1
Argentina	1

⁷⁴⁹

Andratx va registrar unes dades que confirmaven la seva llarga tradició quant a l’emigració dels seus habitants, però amb una minva de la taxa en relació al cens de 1910. No obstant això, segons el cens de 1920 la població absent continuava sent un percentatge elevat, sector que representaria l’emigració temporal. En el nou cens la població absoluta va presentar una disminució de 149 habitants mentre que el saldo migratori va ser negatiu en 228 habitants. La Junta Municipal d’Andratx, en una contestació a les observacions sobre la baixa de població fetes per part de la Junta Provincial va fer constar l’emigració d’unes 150 famílies: “Es preciso tener en cuenta que del Censo de 1910 hasta hoy han emigrado de esta población más de 150 familias

⁷⁴⁷ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁴⁸ SERRA, Miquel; OLIVER, Jerònia (1983): “Una xerradeta amb Bernat Llompart -Blanc-“. *Es Saig*. Algaida. 34. Pp. 15-16

⁷⁴⁹ Lligall 484. Arxiu Municipal d’Algaida.

enteras siendo esto la causa de la baja observada por esa Junta en la población de Hecho y de derecho”.⁷⁵⁰

A Artà, malgrat tenir un creixement de 181 habitants respecte de 1910, el saldo migratori fou negatiu en 345 habitants. En una comunicació datada el febrer de 1921 per explicar que la població calculada probable era inferior va de fer esment que això era causat per l'emigració, sense donar cap altre més detall.⁷⁵¹

Banyalbufar, malgrat va tenir un augment de la població de 124 habitants i un saldo migratori positiu de 17 habitants, tenia el seu sector de la població emigrada. Segons el cens de 1920 hi havia 20 homes emigrats principalment a Cuba. En les contestacions a un *pliego de reparos* sobre les ocupacions d'alguns d'ells es va dir el següent: “Mateo Cunill reside en la Havana y por noticias que se han podido adquirir se sabe que se dedica al comercio, però se ignora en que generos o mercaderias. Bartolomé Mir jornalero, reside en la Havana y se ignora en que clase de trabajos se ocupa. Pablo Bujosa empleado, reside en la Havana y se ignora en que clase de trabajos”.⁷⁵²

Com en els anteriors municipis, Búger va registrar descens d'habitants respecte de l'anterior cens i saldo migratori negatiu. La seva població va disminuir en 58 habitants i el saldo d'emigrants fou de menys 118. Com a Algaida, s'aludí tant a l'emigració interior com exterior per explicar l'acusat descens en les xifres del cens, amb les següents paraules: “Se ha observado baja en cuanto al número de habitantes con relación al censo de 1910, baja producida por la constante emigración, puesto que son muchas las familias que se han trasladado a otros pueblos de esta isla, a más de los individuos que han emigrado al extranjero en busca de mejores medios de vivir, y otros que han contraído matrimonio con hijas de otras poblaciones y han ido a vivir a donde se han casado”.⁷⁵³ En una contestació a un *pliego de reparos* que va fer la Junta Provincial, la Junta Municipal va tornar a esmentar l'emigració, especificant que aquesta era causada per la recerca de major salari.⁷⁵⁴

A Calvià en el cens de 1920 va registrar una acusada emigració que venia a corroborar la història demogràfica recent del municipi amb una llarga tradició al

---

⁷⁵⁰ INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁵¹ INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁵² INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁵³ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁵⁴ Segons la contestació al *pliego de reparos* es deia el següent: “...son muchas las familias que han emigrado a otros pueblos de esta isla en busca de mejores jornales”. INE. Caixa 144. ARM.

respecte. La població absoluta va descendir en 118 habitants i el seu saldo migratori negatiu va arribar fins als 196. En un primer moment la Junta Municipal va elevar la baixa de població atribuïda a l'emigració a 330 habitants però, com hem vist, després de noves comprovacions el descens no fou tan gran. En una contestació a les observacions fetes des de la Junta Provincial es parlà de l'emigració de 60 famílies en els darrers anys.⁷⁵⁵

Capdepera com a la majoria de municipis de l'illa, va registrar taxes negatives que representaven descens de la població i emigració. La població absoluta va donar un lleuger descens de 37 habitants i el seu saldo migratori va ser negatiu en 138 habitants. La Junta Municipal no es sorprengué dels resultats obtingut quan feu constar el fet de l'emigració amb les següents paraules: “La Junta considera poco halagüeño el resultado de este censo por lo que se refiere a la cantidad de habitantes obtenido en comparación con el de 1910, todo lo cual tenia ya por previsto y descontado por ser bien patentes las causas, dada la constante emigración y relativamente escasa natalidad...”.⁷⁵⁶ Per unes observacions que va plantejar la Junta Provincial al cens, s'han pogut obtenir algunes informacions més sobre l'emigració a Capdepera. El motiu fou la detecció per part de la Junta Provincial que algunes dones casades del poble no vivien amb el seu marit. De la contestació a les observacions sobre aquest fet es constaten exemples d'emigració a l'estranger -Argentina, Xile o a “Amèrica”- amb la particularitat que d'alguns d'ells s'especificava que feia anys no se'n tenien cap notícia. Sobre això la Junta Municipal va informar del següent: “Antonio Vaquer, marido de Maria Serra, se fue a América (República Argentina) hace unos diez años. Hace más de seis que no ha recibido noticias de él. El esposo de Catalina Cirer reside en Chile hace más de dos años. El marido de Catalina Juan se halla en Argentina hace más de ocho años. El marido de Maria Coll se fué a América hace nueve años y no se tienen noticias de él”.

Posteriorment i aquesta vegada a iniciativa de la Junta Municipal es va informar de més casos:

“Atendiendo al deseo expresado por la Junta provincial en varios reparos de que se explique aclare la circunstancias de los casados cuyos respectivas consortes no figuran en la propia cédula, además de las

---

⁷⁵⁵ “...son más de 60 las familias que han emigrado durante el transcurso de siete u ocho años”. INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁵⁶ INE. Caixa 139. ARM.

contestaciones dadas a dichos reparos, se consignan las procedentes a casos análogos que no han sido motivo de reparo, a saber: Juana Pomar Duran, su marido está en América hace muchos años. Catalina Servera Moll, su marido está en Cuba. Margarita Tous Ladaria, su marido marchó a América hace unos diez años, desde entonces no ha tenido noticias. Isabel Maria Bonnin Fuster, su marido reside hace muchos años en la República Argentina. Antonia Orpí Forteza, su marido reside en Puerto Rico desde hace algunos años. Antonia Colom Orpí, su marido reside hace años en América se ignora donde. Catalina Moll Balaguer, su marido se halla en la República Argentina desde hace años y no tiene noticias de él. Antonia Moyà Terrassa, su marido reside en Mendoza República Argentina. Francisca Massanet Nebot, su marido reside en Mendoza República Argentina. Anselma Garau Herrero, su marido marchó a América hace veinte años y hace mucho tiempo no se tiene noticias de él. Bárbara Barceló Ferrer, su marido reside desde hace algunos años en la República Argentina. Magdalena Julià Riera, su marido marchó a América hace muchos años y no se tienen noticias”.⁷⁵⁷

A Deià hi ha haver una disminució en la seva població absoluta de 97 habitants. Així mateix el seu saldo migratori va ser negatiu en 112 habitants, continuant així amb una important emigració que existia des de temps enrere a la localitat. A la memòria municipal es va fer constar aquest fet com a causa d'aquest descens, sense cap altra més explicació. A la contestació a un *pliego de reparos* sobre una casa deshabitada a Deià, es va dir que la família que l'ocupava havia passat a viure a Alemanya.⁷⁵⁸

L'extens municipi d'Escorca va tenir un lleuger descens de la població absoluta de 16 habitants i un saldo migratori negatiu de 18 habitants amb la qual cosa continuava una tendència a la baixa en aquests índexs demogràfics des de 1900. Sense cap nucli de població consolidat i format per possessions on treballaven jornalers procedents d'altres localitats, la seva Junta Municipal va informar del canvi de domicili de molts habitants de les finques, que havien marxat cap a Sóller o fins i tot a França, fet que no feia més que evidenciar la decadència de les activitats agràries. En aquest sentit la Junta

---

⁷⁵⁷ INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁵⁸ INE. Caixa 144. ARM.

Municipal va enumerar una sèrie de possessions que havien patit una disminució dels seus moradors com a exemples concrets que influïen en els resultats negatius del cens:

“(...) muchas personas de este término han cambiado la vecindad, principalmente los habitantes de la Calobra, que muchos han pasado a vivir a Sóller y algunos en Francia, y han dejado la casa sin que nadie la habite, así es, por ejemplo, en la casa de campo denominada Casa Nova donde hace diez años la habitaban 6 hermanos, hoy sólo la habita uno, en Son Colomé que la habitaban 7 de familias, hoy solo son 3; en el predio Aumellutx que eran 7, hoy son 3; en el predio Bosch de Dalt que eran 7 hoy son 2; en el predio Racó que eran 6, hoy no habita nadie, en predio Can Pau que eran 9, hoy son 5, en Can Menut que eran 3 hoy deshabitado, en can Pere eran 3 hoy no vive nadie y varias otras así”.⁷⁵⁹

Estellencs va continuar presentant dades demogràfiques negatives. La població absoluta va disminuir en 77 habitants i el saldo migratori va ser negatiu en 103 habitants. Ininterrompudament des de 1877 havia registrat emigració, incrementada el 1920 respecte de la resta de censos, no debades va ser la tercera taxa emigratòria més elevada a Mallorca respecte de la seva població. En un breu referència a un *pliego de reparos* va fer constar l'emigració de famílies sencres des de 1910 cap a Palma, altres pobles i a l'estranger.⁷⁶⁰

El mateix cas fou el de Fornalutx. La seva coneguda emigració principalment a França i Sóller no s'havia interromput tampoc en cap moment censal des de 1877. Però en el nou cens les estadístiques varen presentar una activitat emigratòria més moderada que en la dècada anterior a 1910. La seva població absoluta va disminuir en 47 habitants i el saldo migratori va ser negatiu en 38. En aquest sentit a la memòria municipal es va fer constar una breu referència a l'emigració de famílies a França i a altres punts.⁷⁶¹

El municipi de Lloseta va tenir un augment en la seva població absoluta de 95 habitants. En canvi el saldo migratori va ser negatiu en 187 habitants. A la memòria de la

---

⁷⁵⁹ INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁶⁰ INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁶¹ INE. Caixa 139. ARM.

Junta Municipal es va afirmar que l'alça de la població respecte de 1910 hagués estat major de no ser per l'emigració de famílies senceres.⁷⁶²

Llucmajor, que havia començat el segle amb immigració neta, en el cens de 1920 les dades no foren tan positives. La seva població absoluta havia augmentat en 127 habitants i el saldo migratori va ser negatiu en 50 habitants, fet que indicava casi un estacament de la població. A la petició d'explicacions per part de l'Oficina de Treballs Estadístics, es va incloure l'observació de 61 famílies comptades de menys respecte de 1910. La Junta Municipal va contestar, per l'octubre de 1920, el següent: “però esta baja es muy natural y razonable y se debe a la importante emigración habida especialmente en los últimos meses”.⁷⁶³

Manacor fou un dels pocs municipis que al llarg de l'elaboració del cens va realitzar una explicació més detallada sobre el moviments migratoris registrats en la dècada de 1911 a 1920. La seva població absoluta va augmentar en 597 habitants, però el seu saldo migratori continuava sent negatiu en 510 habitants. Ara bé, la taxa migratòria fou sensiblement menor a la de 1910. A la memòria municipal que va enviar a la Junta Provincial, l'ajuntament es va veure sorprès per l'augment obtingut en la població absoluta perquè coneixia de la continuació de l'emigració i pels efectes catastròfics de l'epidèmia de grip de 1918.⁷⁶⁴ També va informar de l'augment de població a Porto Cristo, denominada també Colònia del Carme, i de l'auge de l'agricultura amb una alça de preus dels productes agrícoles, fet que havia provocat un augment en la població empadronada a l'àrea rural del municipi. En relació a això, la memòria deia que els emigrants eren els dedicats a activitats industrials més que no els agricultors, poc interessats en les incerteses que duia implícita l'emigració i més amb la conjuntura favorable que experimentaven:

“Resulta, comparado éste con el del año 1911, que arroja un aumento en la población de derecho de 418 habitantes, cifra que defrauda los cálculos que se habían hecho teniendo en cuenta la mucha emigración de familias enteras y la mortalidad ocurrida especialmente en el año de 1918 a consecuencia de la epidemia de gripe que azotó terriblemente este término

---

⁷⁶² INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁶³ INE. Caixa 146. ARM.

⁷⁶⁴ En realitat, els efectes de l'epidèmia quant al creixement vegetatiu no foren tan negatius a Manacor com en moltes altres localitats que registraren més defuncions que no naixement. En aquest sentit, el 1918 Manacor va tenir un creixement natural positiu de 10 habitants. Vegi's Pere Salvà

municipal. La aldea de Porto-Cristo o Colonia del Carmen resulta también con aumento, lo cual es debido a la división de los grandes predios de aquella comarca, cuyos establecimientos han atraído muchas familias, de tal manera que más que Colonia de marineros es hoy un centro de agricultores y de industriales. El fenómeno moderno de la falta de viviendas ha repercutido también en esta ciudad haciendo que muchas familias campesinas hayan cambiado sus domicilios desde el casco al campo donde se consagran por completo a la agricultura estimulados por los elevadísimos precios que los productos de la tierra han tenido durante estos últimos años, lo cual ha producido el aumento de población que se nota en la entidad diseminada, aumento que reconoce además otra causa importantísima cual es, el hecho de que la emigración ha venido nutriéndose principalmente de industriales, ya que los agricultores con el acicate de los grandes precios preferirán aplicar sus actividades al mejoramiento del cultivo contando de antemano con grandes ganancias, a exponerse a las contrariedades y eventualidades que lleva en si la emigración”.⁷⁶⁵

El municipi de Petra va experimentar un augment de la seva població absoluta de 189 habitants. El saldo migratori va ser negatiu en 201 habitants cosa que indicava que el fenomen de l'emigració a la localitat havia estat persistent des de 1877, incrementant-se fins i tot la seva incidència respecte de 1900. En un *pliego de reparos* demanat per la Junta Provincial es va fer una breu referència a l'emigració dient que havia estat important al llarg de la dècada i de la qual havien participat a vegades dos o tres membres d'una mateixa família.⁷⁶⁶

A Sa Pobla hi va haver un notable augment de la població absoluta de 957 habitants. Això no fou suficient per a que resultàs un lleuger saldo migratori negatiu de 9 persones. La memòria municipal del cens va fer constar la preferència dels habitants de la localitat de treballar les seves terres més que no emigrar, probablement perquè igualment que a Manacor es vivia un auge de l'agricultura, fet que explicaria l'augment experimentat en la població respecte de l'anterior cens. En referència a això, la redacció de la memòria va assenyalar el següent: “Débase el incremento de población registrado, mejor que a la codicia de la supuesta riqueza agrícola y comercial de que goza en la

---

⁷⁶⁵ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁶⁶ INE. Caixa 144. ARM.

provincia esta localidad, al ensanche de su población, y al desprecio con que las familias miran la emigración hacia otros países, limitando su vida social a las labores de los campos para obtener la fertilidad de sus cosechas”.⁷⁶⁷

Pollença, que era un dels municipis amb més llarga i quantiosa tradició en l'emigració, va tornar a presentar uns resultats que demostraven un èxode important, molt similar en volum al ocorregut durant la primera dècada del segle XX però agruejat en el fet que ara la seva població absoluta havia disminuït en 276 habitants i el seu saldo migratori era negatiu en 744 habitants. A la memòria del cens es va fer constar que l'emigració a l'Amèrica del Sud i Cuba, no havia s'aturat, especificant que des del darrers dos anys, s'havia produït un increment en la sortida de pollencins atrets pels alts jornals que es pagaven a Cuba: “Si el censo ha sufrido disminución ha sido debido a que no ha cesado la emigración durante los diez años precedentes en la América del Sur y especialmente a la república cubana, pues son muchos que hace más de dos años se ausentaron de esta villa, dados los pingües jornales que en dicha república se ganaban”.⁷⁶⁸

Puigpunyent va donar una estadística demogràfica molt negativa, tant va ser així, que fou el municipi amb la taxa emigratòria més elevada el 1920 en relació a la seva població. Aquest fet es concretava amb les xifres de la seva població absoluta que va disminuir en 243 habitants, i el seu saldo migratori va ser negatiu en 418 habitants. Així i tot, sols es va fer una breu referència a l'emigració en la documentació del cens. En aquesta es parlava de l'emigració d'un grapat de famílies que havien provocat la disminució de la seva població.⁷⁶⁹

Sant Joan va tenir un augment de la seva població de 134 habitants però el seu saldo migratori va ser negatiu en 60 habitants. En un *pliego de reparos* que contestava a un requeriment de la Junta Provincial es va explicar el descens per l'emigració de matrimonis i el trasllats de domicili al municipi veí de Vilafranca.⁷⁷⁰

Sant Llorenç va tenir un augment de la població absoluta de 111 habitants, sent el seu saldo migratori negatiu en 351 habitants, cosa que representava una elevada taxa

---

⁷⁶⁷ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁶⁸ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁶⁹ “...el número de familias enteras que han emigrado de esta población de pocos años a esta parte y han hecho disminuir este censo, en bastantes habitantes”. INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁷⁰ “...varios matrimonios han emigrado y se han trasladado otras familias al pueblo de Vilafranca de Bonany, lo cual es muy frecuente entre los vecinos de la aldea del Puig de Bonany”. INE. Caixa 144. ARM

emigratòria. Per explicar la disminució en la població calculada probable la Junta Municipal va esmentar, en un *pliego de reparos*, la gran emigració a l'estranger des del 1910. Com a exemple concret d'això posà de relleu els passatges expedits per un agent de l'emigració, que en pocs mesos n'havia despatxat entorn de 50:

“Hacer constar que la constante emigración en América del Sur e Isla de Cuba, Francia y otros puntos que ha venido sucediendo desde 1910, haciendo resaltar que únicamente por la Agencia de esta villa que corre a cargo del vecino Bartolomé Miró Caldentey de Ultramar en los meses desde el de Mayo al de Agosto del próximo año último, ha despachado unos 50 pasajes de vecinos de esta población todos con destino a la isla de Cuba y entre ellos cerca de la mitad cabezas de familia quien esta sola razón da por resultado tener que ser incompletos los cálculos probables hechos por esa Junta Provincial”.⁷⁷¹

Santa Maria va donar uns resultats demogràfics bastant negatius. La població absoluta va disminuir en 189 habitants i el saldo migratori va ser negatiu en 460 habitants. Constituïa una de les taxes emigratòries més elevades de Mallorca i per justificar el descens davant les autoritats censals la Junta Municipal va enviar una relació de baixes del padró durant la dècada de 1911 a 1920. Representà l'única llista d'emigrants existents entre la documentació del cens de 1920 i estava formada per 441 individus pertanyents a 89 famílies, amb la qual cosa per la similitud de la xifra del saldo migratori la baixa quedaria justificada. Com a exemples concrets de trasllat de població feu notar la desaparició d'una secció de carabiners i de la Guàrdia Civil, que segons les llistes representaven 31 i 19 membres respectivament, entre efectius i les seves famílies. De l'anàlisi de les destinacions en la relació podem extreure la conclusió de la importància de l'emigració local, especialment a Palma, fet que corrobora el creixent paper que tenia com a centre d'atracció d'habitants procedents de l'àrea rural, cosa que també era afavorit per la proximitat de Santa Maria amb la capital. En segon lloc hi hauria els municipis limítrofs o popers amb Santa Maria. De l'emigració a l'exterior sols es feu constar 9 individus a Argentina, 5 a Àfrica probablement a Algèria i 2 a Cuba. A la Península hi anaren 7 a Barcelona i 2 a València.

---

⁷⁷¹ INE. Caixa 144. ARM.

Santa Maria 1920 baixes del padró			
Palma	199	Petra	7
Diversos	53	Búger	5
Marratxí	41	Àfrica	5
Sóller	25	Andratx	4
Bunyola	22	Pollença	3
Inca	18	Porreres	3
Alaró	13	Cuba	2
No consta	13	València	2
Argentina	9	Binissalem	1
Barcelona	7		

772

Santanyí en el cens de 1920 es va comprovar com, tot i que l'èxode persistia, la seva intensitat fou molt més moderada que no al llarg de la primera dècada del segle XX. Va tenir una saldo migratori negatiu de 175 habitants per tot el municipi, el que representava una taxa escassa en relació a la seva població. Per un padró d'habitants amb les dates de 1912 i 1915, sabem que hi havia al menys 153 individus residint a l'estranger: 144 a l'Argentina, 5 a l'Alger, 3 a Alemanya i 1 a França.⁷⁷³

Sineu va continuar registrant un descens de la població i saldos migratoris negatius en el recompte de 1920. La població absoluta va disminuir en 63 habitants i el saldo migratori fou negatiu en 155 habitants. En comparació a 1910 l'emigració havia minvat de manera notable però la seva persistència posava de relleu que la crisi demogràfica de Sineu no s'havia aturat. En un *pliego de reparos* es va parlar dels efectes nocius de l'epidèmia de grip de 1918 en la qual, efectivament, les defuncions superaren els naixements en nombre de 61, i de l'emigració cap a França i l'Argentina. La comunicació dirigida a la Junta Provincial va dir el següent: "...en primer término debe tenerse en cuenta que en octubre y noviembre de 1918 la epidemia gripal causó más de 60 defunciones en esta villa. Por otra parte ha influido considerablemente en la disminución la corriente emigratoria de familias enteras que desde esta localidad han trasladado su residencia a Francia y muy especialmente a la Argentina".⁷⁷⁴ En una comunicació sobre la baixa de famílies detectada respecte de 1910 va respondre que les 27 famílies de menys varen ser degudes a l'emigració: "No ha de extrañar a esa comisión provincial la disminución de 27 familias en 10 años, puesto que són

⁷⁷² INE. Caixa 144. ARM.

⁷⁷³ Padró d'habitants 1912-1915. Arxiu municipal de Santanyí. Quant als residents a l'Argentina, els hem consignat així perquè al padró s'anotaren les inicials "B.A." que identifiquem com a corresponents a la ciutat de Buenos Aires. La mateixa inscripció l'hem trobada a altres padrons, per exemple a Sa Pobla.

⁷⁷⁴ INE. Caixa 144. ARM.

muchísimos los que anualmente emigran dirigiéndose a Francia, Bélgica y Argel, y muy especialmente a la Argentina”.⁷⁷⁵

A Sóller, després dels resultats positius del cens de 1910, va tornar al camí de l'emigració neta en el nou cens. En el nou cens, la seva població absoluta va augmentar en 125 habitants mentre que el saldo migratori va ser negatiu en 92 habitants. La Junta Municipal va informar de l'antiga i coneguda emigració existent a Sóller tant a Amèrica com especialment a França, amb les següents afirmacions, en sentit semblant a com ho havia fet en anteriors ocasions, i que feu constar a la memòria municipal:

“Esta Junta considera que el censo ha dado un resultado satisfactorio, siendo notable como era de preveer la diferencia entre los varones y las hembras en la población de derecho y mucho más en la de hecho. Ello es debido a la gran corriente emigratoria de jóvenes para América y Francia en busca de fortunas, donde se establecen y permanecen largos años y solo los que la alcanzan regresan, permaneciendo los demás en aquellos territorios. La emigración de este pueblo es antigua y notoria en toda la isla; habiendo tenido ocasión de observarla las autoridades y funcionarios que intervienen en el despacho de la documentación correspondiente para salir del Reyno”.⁷⁷⁶

Finalment el darrer municipi amb una informació específica sobre el fet emigratori fou Son Servera. Va presentar un creixement de la seva població absoluta de 101 habitants però el seu saldo migratori va ser negatiu en 92 habitants. En la línia de la seva història recent, des de 1877 presentava taxes migratòries negatives, el municipi va continuar caracteritzant-se per una emigració cap a l'Argentina i a altres municipis de Mallorca, encara que a uns nivells inferiors a la dècada anterior a 1910. A la seva memòria municipal del cens l'Ajuntament va informar de l'emigració practicada pels veïns sobre tot des del 1906 i que en el darrers mesos s'havia produït l'emigració de 43 individus dels quals s'enviava una relació certificada pel secretari de la corporació.⁷⁷⁷

Els resultats del cens de 1920 donaren un creixement de la població absoluta a Mallorca de 12.748 habitants. Però com ja hem comentat, el seu saldo migratori

---

⁷⁷⁵ INE. Caixa 146. ARM.

⁷⁷⁶ INE. Caixa 139. ARM.

⁷⁷⁷ “...ha habido una pérdida de unos 80 habitantes motivándola la emigración continuada a la República Argentina desde el año 1906. Desde el mes de septiembre a diciembre del año último emigraron 43 según se comprueba por el certificado que se remite”. INE. Caixa 139. ARM.

continuà sent negatiu encara que amb xifres moderades en el seu conjunt, no així en algunes localitats en les quals el fenomen persistí amb força. La preferència per l'emigració interior i la tornada d'emigrants de l'exterior pogueren influir en els resultats generals. En aquest sentit, Palma va viure un augment espectacular amb l'arribada d'habitants procedents de la *Part Forana*. En el canvi de tendència pot ser hi influïren diversos factors. Una vegada enderrocades les murades es va iniciar l'expansió de l'eixample, a més d'un cert desenvolupament econòmic que va revitalitzar la ciutat tant industrialment com en l'activitat comercial. Això feia de Palma un destí atractiu per les possibilitats que oferia. Tan va ser així que el nombre d'immigrants s'elevà fins al 7.187 habitants.⁷⁷⁸ El contrast és evident si ho comparem amb el que havia succeït en el passat. Des del 1877 la seva capacitat d'atracció havia estat molt limitada a la vista de les xifres dels saldos migratoris que coneixem. Sols en el breu període de 1898 a 1900 passaren de mil els immigrants, mentre que a 1877, 1887 i 1910 no sobrepassaren aquesta xifra. En contraposició amb el dinamisme de la capital, la *Part Forana* continuà perdent població, amb un saldo negatiu de 8.972 habitants. Probablement la major part d'ells es traslladaren a Palma, mentre que la resta continuà sortint a l'estranger. De fet, per altres indicis sabem que l'emigració exterior, una vegada finalitzà la Primera Guerra Mundial, es va reactivar, entre 1918 i 1920, especialment cap a França i Cuba. Però la moratòria i la conseqüent crisi econòmica de 1920 d'aquest darrer país, on hi residien milers de mallorquins, hauria provocat la tornada de molts d'ells, amb la qual cosa finalment el saldo migratori de Mallorca fou negatiu en poc més d'un milenar d'habitants. La pèrdua d'habitants de la Part Forana va afectar a 21 municipis que varen comptabilitzar en el cens de 1920 una població inferior a 1910. 41 municipis tenien emigració segons els seus saldos migratoris. A més de Palma, únicament registraren saldos migratoris positius, o immigració, els municipis d'Alcúdia, Banyalbufar, Campanet, Campos, Inca i Porreres. Per les característiques econòmiques d'aquests municipis, tal vegada sols Inca va tenir una vertadera capacitat d'atracció en base al seva activitat industrial i comercial, mentre que el augment registrats a la resta seria per altres causes.

---

⁷⁷⁸ De manera similar, a Barcelona inicià una forta expansió demogràfica a la segona meitat del XIX una vegada enderrocades les seves murades. MÓRA i SITJÀ, Natàlia (2010): "El proletariat industrial: immigració, canvi tecnològic i desigualtat social". *Barcelona Quaderns d'Història*. 16. P. 97. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/226093/333188>

La Junta Provincial del cens de 1920 va fer constar el seu optimisme per les dades obtingudes en el recompte de població, per l'augment d'habitants registrat, malgrat que segons el càlcul de la població probable a partir del naixements i les defuncions hi havia hagut un descens. Afirmà, però, que aquesta baixa no era estranya tenint en compte l'epidèmia de grip de 1918, quan per primera vegada en el segle les defuncions superaren als naixements i la intensa emigració a l'estranger existent a les Balears. En referència al comentari global de les xifres de 1920 es va dir el següent:

“Estudiadas por esta Junta las anteriores cifras, no puede menos considerarlas halagüeñas, pues si bien el aumento obtenido en la inscripción últimamente llevada a efecto con referencia a la anterior no es el que debía ser por el normal movimiento natural de la población en esta provincia en los años intercensales, hay que tener en cuenta lo anormal de dicho movimiento durante los años que la epidemia de la gripe asoló los pueblos de esta provincia, dándose la excepcional caso de exceder en muchos ayuntamientos, en alguno de los citados años, el coeficiente de mortalidad al de natalidad, además no se le oculta a esta Junta la constante emigración habida a América, Argelia y a algunos puertos franceses en la cual buscan los emigrantes mayores medios de fortuna para cubrir las necesidades de la vida, sobre todo durante estos últimos años por la crisis habida en la industria del calzado, una de las más importantes de la provincia; y conocida es también la tendencia emigratoria a las grandes poblaciones en las que se desarrollan en gran escala las industrias y el comercio”.⁷⁷⁹

Seguidament a l'informe es va fer l'observació que la població de dret, és a dir, la població amb domicili legal, sempre era superior a la Província que la població de fet, o població realment existent al municipi en el moment de fer el recompte. Es puntualitzà que això era a causa de l'emigració temporal existent i a les professions de molts individus, com els mariners, que es trobaven absents per temporades més o menys llargues.⁷⁸⁰ En una comunicació posterior, es va posar com a exemple d'emigració temporal la que es practicava a Sóller, Deià i Fornalutx.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁹ INE. Caixa 145. ARM.

⁷⁸⁰ “La población de Derecho resulta exceder a la de Hecho y esto siempre sucederá en esta provincia, porque además de la emigración de que se ha hecho mérito, lo cual da lugar a que muchos de los emigrantes aún no han sido baja del padrón municipal, ya por el poco tiempo que llevan de ausencia ya porque piensan volver pronto a su país natal, el que esta provincia tiene mucha costa y ser por tanto muy

Finalment, per una carta confidencial dirigida a la Direcció General de l'IGE, amb data de febrer de 1922, sabem de les dificultats que tenien l'Oficina de Treballs Estadístics i els Ajuntaments per conèixer la vertadera importància de l'emigració existent a les Balears. Una vegada més es posà de relleu el fet que els que s'embarcaven cap a Barcelona no eren comptabilitzats com a emigrants i com els Ajuntaments tampoc tenien una informació fidedigne del fet emigratori que afectava als seus municipis. La desconeixença dels països de destí o, com ja hem tingut l'ocasió de comporvar, l'ocultació que practicaven els propis interessats, n'eren les causes de no tenir unes xifres exactes. Així veim com a la carta es va dir el següent:

“Que consultados hoy varios alcaldes y secretarios, que han estado en la oficina a recoger el padrón, me han manifestado, que datos de emigración no los tienen por la sencilla razón que los que emigran no lo hacen directamente sino que se trasladan a Barcelona, en general, en vapores correos y desde allí emigran y cuando a algunos de la familia al hacer la rectificación del padrón municipal se les pregunta por los individuos ausentes solo contestan que “se fueron muy adentro”, otros que “a las Américas” y cosas por el estilo, de manera que de preguntarles los datos que interesan esa respetable Dirección, contestarán que no los tienen o pondrán cifras, seguramente no exactas ni tan siquiera aproximadas, por lo tanto tendrá que fundarse en datos inexactos que a mi entender conviene más no tenerlos en cuenta”.⁷⁸²

Al llarg de a dècada de 1920 hi continuà existint el corrent migratori, els centenar d'entrades pel port de Buenos Aires de passatgers procedents de les Balears en serien una prova. La situació va canviar drpasticament a partir de la crisi de l'octubre de 1929 a la Borsa de Nova York, que va fer replantejar la intenció de sortir a treballar a l'exterior en vista que les condicions laborals en els països de destí ja no foren tan

---

usual en sus habitantes el que se dediquen a las distintas profesiones de transportes marítimos, dando lugar a haber en todas las épocas del año gran número de ellos ausentes del pueblo donde tienen su residencia legal”. INE. Caixa 145. ARM.

⁷⁸¹ “Existen en esta Isla algunos ayuntamientos (Sóller, Deyá y Fornalutx) que sus habitantes tienen grandes relaciones comerciales con algunos puertos franceses y que sin emigrar continuamente están viajando para sus asuntos comerciales una infinidad de habitantes durando el viaje más o menos meses pero sin que figure tal emigración ni que el ayuntamiento tenga oficial noticia del viaje y tanto es así que en el primero de los citados ayuntamientos hay una diferencia a favor de la población de derecho de 1.595 habitantes siendo un ayuntamiento cuya población de hecho es tan solo de 8795 habitantes”. INE. Caixa 145. ARM.

⁷⁸² INE. Caixa 145. ARM.

favorables amb la conseqüent pèrdua d'interés per emigrar que això comportava. Probablement a conseqüència d'això, en el decenni de 1921 a 1930, el flux de població mallorquina a l'exterior va experimentar una davallada tan important que va desaparèixer de les estadístiques. El saldo migratori de la dècada fins a 1930 va ser plenament positiu a Mallorca, amb una immigració de 7.644 habitants.⁷⁸³ Bona part d'aquests serien emigrants mallorquins retornats de l'estranger a l'illa al final de la dècada a conseqüència de la crisi econòmica mundial. Així mateix els desplaçaments per l'interior de Mallorca estigueren caracteritzats per la continuació, amb unes taxes molt similars a com havia succeït anteriorment, de l'èxode de la *Part Forana* cap a Palma, especialment des de les localitats més petites.⁷⁸⁴ Un altre indicatiu de l'aturada de l'emigració fou la detecció per part de les autoritats de l'augment de la població de fet, cosa que significava que l'emigració havia disminuït i que eren més els individus que es reintegraven a la seva terra natal.⁷⁸⁵

Les causes de l'emigració segons les juntes

Una vegada recopilades les informacions que sobre l'emigració realitzaren les Juntes municipals dels censos de població, cal fer un anàlisi de les causes del procés a partir de les manifestacions fetes per aquests organismes. Com a administració propera als ciutadans, els ajuntaments tenien un ampli coneixement del terme municipal i dels seus recursos econòmics i humans, per això hem de considerar les memòries i contestacions efectuades per les Juntes del cens com una font de primera magnitud que s'ha de valorar a l'hora de cercar explicacions als processos emigratoris a Mallorca a finals del XIX i principis del XX.

---

⁷⁸³ SALVÀ, Pere (1987): *La dinàmica...*

⁷⁸⁴ En una carta de l'Ajuntament d'Andratx, datada el 17 de març de 1931, s'explicava el canvi de preferència de l'emigració d'Andratx, d'Amèrica a Palma, per la crisi que es vivia en el continent americà: "Tampoco es de extrañar la disminución de habitantes de hecho y derecho, ya que un gran número de familias (tal vez por causas nacidas de la intensa crisis que se desarrolla en América), ha emigrado de esta Villa, pasando a residir en esa Capital y otros pueblos de la isla, siendo en cambio reducidísimo el número de las que procedentes de otros municipios, han inmigrado hacia Andratx". INE. Caixa 436. ARM.

⁷⁸⁵ A la memòria de la Junta Provincial del cens de 1930 es va fer costar el següent: "Llama favorablemente la atención el que durante el último decenio haya sido mayor el aumento de la población de hecho que demuestra haber disminuido las causas de ausencia forzosa y que, en cambio, sean en mayor proporción los que hayan podido reintegrarse a sus hogares...en Mallorca ayuntamientos que dan notables aumentos siendo los de mayor porcentaje San Lorenzo, Manacor, San Joan i Villafranca...hay 13 ayuntamientos cuyas cifras relativas dan disminución en la población de hecho y 28 en que el aumento es menor que el promedio de la provincia; entre estos están todos los menores de 2.000 habitantes siguiendo la norma universal de disminuir las pequeñas poblaciones". INE. Caixa 436. ARM.

De les afirmacions contingudes en informes, cartes i memòries podem extreure una diversitat de causes i de factors per explicar els desplaçaments de la població a Mallorca contemporània i que mostren el grau de complexitat d'aquest fenomen. Si establim una jerarquia entre les diferents causalitats, de la documentació analitzada fins ara de seguida podem extreure una causa principal: les successives crisis agràries i industrials de finals del segle XIX a Mallorca. Aquestes dificultats, ja fossin conjunturals o estructurals, varen posar en una situació precària a milers de mallorquins pertanyents a les classes populars que, per poder subsistir, l'únic camí possible que veieren fou, si tenien recursos per fer-ho, el de l'emigració fora de Mallorca. L'altra alternativa va ser l'emigració per l'interior de Mallorca, especialment en aquells llocs que oferien més oportunitats laborals, com la ciutat de Palma. Com ja havia ocorregut a la primera meitat del segle XIX, sequeres i males collites foren esmentades en diverses ocasions ja en el cens de 1877. Les diferents plagues com la malaltia dels tarongers a la vall de Sóller però sobretot la fil·loxera a partir de 1891 provocaren un enorme trasbals a l'economia de les famílies dedicades a aquests sectors. La crisi del cultiu de vinya i elaboració de vi va deixar sentir els seus efectes al llarg de la dècada dels 90, com va quedar patent en el cens de 1897. De les informacions procedents del cens de Pollença de 1910 coneixem les diferents plagues que afectaren al municipi al larg del XIX i principis del XX. Per altra banda la crisi conjuntural en determinats sectors de la indústria també va tenir un paper rellevant en l'emigració, especialment en el sector del calçat. Les crisis periòdiques en l'exportació de sabates varen tenir com a conseqüència més immediata l'emigració dels treballadors dedicats a la seva fabricació.

A partir d'aquesta causa principal hi hauria uns altres factors estretament relacionats. Per exemple, els salaris baixos, la manca de treball, l'agricultura o la indústria insuficientment desenvolupada o directament la inexistència d'aquesta darrera. Són causes que repetidament foren esmentades perquè vendrien com a conseqüència de la crisi finisecular de l'agricultura i les dificultats de la indústria, raó per la qual tengueren un paper primordial en la decisió d'emigrar. En aquest context desfavorable i amb el rerefons del conflictes bèl·lics a finals del segle XIX i a principis del XX, no és estrany la proliferació de sortides il·legals o certs moviments de població molt específics motivats per fets puntuals. Per exemple per evitar fer el servei militar, per treballar en determinades grans obres, per determinats treballs agrícoles estacionals o pel desenvolupament d'oficis que obligaven a desplaçar-se de lloc, per evitar la

contribució de consums, per habitar colònies agrícoles i per abandonar-les quan acabaven els privilegis amb les quals foren constituïdes, per l'excessiva presència de la gran propietat en un municipi que impedia el progrés agrícola, o pel fenomen contrari, per l'establiment de possessions que dividia la propietat agrícola i atreïa població de diferents llocs.

En darrer lloc, podríem fer menció d'altres moviments i trasllats de població, no categoritzats com a emigració i que englobarien aquells realitzats per les persones que es desplaçaven per estiuejar o aquells desplaçaments diaris o periòdics, dels pagesos de fora vila cap al poble, on solien disposar d'una casa o posada, o a l'inrevés, des del poble a la finca i tornada en finalitzar la jornada, si els pagesos vivien dins el nucli urbà del poble. En aquest sentit, si la duració d'una collita havia de menester un cert temps per efectuar-la, podia implicar el desplaçament a una casa o caseta de camp a la qual s'hi traslladaven tot el temps que durava la recol·lecció.

Si recapitulam el continguts de les memòries, cartes, volants interns, comunicacions i informes realitzats durant els recomptes censals de 1877 a 1920 veim com, en referència a la crisi agrària, són nombroses les informacions especialment en el segle XIX. Ja des dels anys 70 es feren al·lusions a sequeres a Llubí i Lluçmajor i a les males collites a Campos, a Algaida, a Pollença, a Son Servera, a Bunyola, que provocaren l'estancament o la disminució de la població per efecte de l'emigració dels seus habitants. Exemples concrets foren, després d'una sequera, el trasllat de dones a Palma per fer feina de criades o la no contractació de collidores d'oliva en un any de collita nul·la. Les diferents plagues agrícoles tengueren efectes devastadors entre els habitants que les patiren, els saldos migratoris registrats en serien una prova. La crisi dels tarongers a la vall de Sóller, i sobretot, la fil·loxera ja en la darrera dècada del XIX provocaren l'aparició d'una accentuada decadència demogràfica per efectes de l'emigració en els municipis especialitzats en el cultiu de la vinya. El 1897 les localitats que varen aludir a aquest fet per explicar la crisi demogràfica viscuda foren Algaida, Binissalem, Felanitx, Manacor, Sencelles, Palma, i Sant Llorenç.

La crisi en la indústria de la sabata va ser reiteradament citada a les memòries dels municipis i a les actes de les Junes Provincials com a causa de l'exode de la població. Com ja havia constatat Francisco Manuel de los Herreros en un informe el 1881, l'auge exportador de la sabata podia acabar en una disminució de la seva demanda per alguna circumstància desfavorable, fet que desembocava en una crisi en la

demanda del sector, amb la consegüent falta de treball per finalment tenir com a conseqüència més immediata l'emigració dels sabaters i de les seves famílies. En informes de la Junta Provincial, per exemple de 1900, s'assenyalà la crisi del calçat per explicar la disminució de la població a Balears, ja que la seva fabricació es trobava molt extesa per diferents localitats de Mallorca i Menorca. Com els casos concrets dels municipis de Lloseta i Alaró, esmentaren les dificultats que travessava la fabricació de sabates en el cens de 1897. A Alaró es varen patir especialment els efectes de la baixada en la demanda de sabates, en diferents ocasions al llarg del temps, ja que un bon nombre d'habitants es dedicaven a la seva fabricació. Els saldos migratoris negatius d'aquest municipi, persistents en tots els censos observats, en serien una prova. Com es va dir en els memòries municipals, molts dels sabaters o havien de mudar d'ofici, per exemple tornar a fer feina en el camp, o partir a cercar feina a un altre lloc per poder subsistir. Els primers anys del segle XX també coneixeran conjuntures crítiques per al ram de la sabateria. *El Obrero Balear* informava de l'èxode dels sabaters mallorquins el 1907 afegint que no era estrany aquesta fuga si es tenia en compte les diferències de salaris entre el que guanyava una sabater a França (14 o 15 reals) i a Mallorca (8 o 9 rels).⁷⁸⁶ A més a més, la classe obrera contemplà l'emigració com a estratègia per lluitar contra l'explotació laboral. Per exemple, el dirigent obrer Llorenç Bisbal va proposar el desplaçament de treballadors a altres llocs davant la perspectiva d'una llarga vaga entre els obrers sabaters.⁷⁸⁷ Per altra part, a vegades es feu menció a altres sectors industrials, com en el cas de les al·lusions al tancament de fàbriques, com el de tres fàbriques de teixits a Pollença, o la Farinera Balear a Marratxí.

Els baixos salaris, que ja eran una característica intrínseca del mercat laboral de l'època, pogueren evolucionar encara més a la baixa en determinades èpoques desfavorables, com s'esmentà en el cas de Pollença a l'informe de la Junta Provincial de 1900. Aquest fet, en una etapa de creixent monetarització de l'economia, feien de la necessitat imperiosa de guanyar un sou, per minvat que fos, una de les causes fonamentals dels desplaçaments de població a la recerca d'una base sòlida de

---

⁷⁸⁶ ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (2002): "El Calzado en Mallorca, 1800-1939: Producción dispersa y mercado de Trabajo". *Las islas del Calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. P. 327

⁷⁸⁷ ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (2002): "El Calzado... p. 328.

subsistència.⁷⁸⁸ Les diferències salarials existents dintre de la pròpia illa, els salaris més elevats pagats a l'exterior o simplement les majors oportunitats laborals motivaren el desplaçament de milers de persones, ja fos per l'interior de Mallorca o de forma majoritària a l'exterior. Especialment durant la dècada de 1888 i 1897 feren específicament menció a l'escassetat de jornal o el que és el mateix, als baixos preus que es pagaven per jornal, a la precarietat econòmica en general que a la documentació de l'època es traduïa com la manca de treball o de mitjans i recursos per poder viure, la pobresa i misèria de la població, o la voluntat de cercar un futur millor, els pobles d'Algaida, Binissalem, Bunyola, Calvià, Campanet, Capdepera, Esporles, Estellencs, Felanitx, Lloseta, Porreres, Santanyí, Santa Margalida, Sencelles, Selva, Sóller, Sineu i Son Servera.

Per les contestacions que enviaren els municipis a un qüestionari del Ministeri de la Governació el 1894 sabem que els salaris en diverses localitats havien evolucionat a la baixa sent el seu valor entorn d'una pesseta -com s'esmentà concretament a Campos, Santa Eugènia, Santanyí i Vilafranca- o fins i tot no arribaven a la pesseta - Sencelles (0'85), Puigpunyent (0,90), Santa Margalida (0'75) i com hem esmentat anteriorment, a Pollença s'arribaren a pagar a tant sols 0,50 pessetes- cosa que era del tot insuficient per atendre a la subsistència d'una família. En aquest sentit, en algunes de les contestacions fetes des dels municipis s'afirmava que les necessitats salarials dels obrers haurien de ser entre 1,25 i 1,60 pessetes per cobrir mínimament les seves necessitats. Alcúdia, Binissalem, Campos, Inca, Lloseta, Lluçmajor, Sineu feren menció a la baixada de jornals i a l'exigüitat d'aquests. A Alaró es va informar que els salaris dels sabaters s'havien reduït a la meitat. Segons els càlculs efectuats en el setmanari *La Voz del Pueblo*, setmanari obrer de Palma, una família obrera de cinc membres al llarg de l'any tenia unes despeses d'alimentació, vestit i lloguer d'habitatge de 1.325,50 pessetes, el que suposava 4,42 pessetes diàries, amb la qual cosa els jornals dels obrers se trobaven molt per davall del mínim indispensable per cobrir les despeses de la família.⁷⁸⁹

---

⁷⁸⁸ Al llarg de la crisi migratòria de 1889 hi hagué informacions d'autèntics salaris de misèria a Pollença (0,75 pessetes) i a Manacor (0,45), precisament dues de les localitats més afectades per l'èxode d'aquell any. BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889...* p. 26

⁷⁸⁹ *La Voz del Pueblo*. Semanario Obrero (9-IV-1893). Cal assenyalar que pot ser aquests càlculs corresponguin al nivell de vida i la carestia de vida existents a la Península, probablement diferents en els seus indicadors respecte dels de les Balears.

Com a conseqüència de la crisi agrària, l'aparició de l'atur per l'escassa oferta de feina al camp en els anys 90 del segle XIX fou un altre dels grans problemes que hagué d'afrontar la classe jornalera mallorquina. El 1893, la manca de feina entre els jornalers quedava de manifest amb la següent informació: “En las plazas de nuestros pueblos podemos observar diariamente que, al presentarse por la mañana los trabajadores en busca de colocación, suelen obtenerla el 25 por 100 y aún entre los más jóvenes y robustos, quedando casi siempre los viejos al *material de reserva*”.⁷⁹⁰ En aquest sentit, feren menció de la manca de jornal un bon nombre de municipis: Algaida, Calvià, Campanet, Campos, Capdepera, Esporles, Felanitx, Fornalutx, Sant Llorenç, Maria de la Salut, Santa Maria, Muro, Petra, Pollença, Porreres, Sa Pobla, Santanyí, Selva, Son Servera i Valldemossa. Una bona prova de la crisi social que s'estengué a Mallorca entre els sectors més desfavorits foren les cuines econòmiques que s'hagueren d'organitzar per atendre als obrers sense feina. El febrer de 1898, en una reunió entre el Governador Civil, batles i autoritats, s'havia acordat la creació de cuines econòmiques per als més necessitats. En les mateixes dates a Manacor es repartien unes 1.500 racions diàries de menjar pels treballadors sense feina. A Palma el mes d'abril de 1898 començà la seva labor assistencial una cuina econòmica que donava de menjar a uns 200 treballadors sense ocupació. Pel mes de maig del mateix any es feu una subscripció pels carrers de Palma per al sosteniment de les cuines econòmiques, entre les quals va destacar la condesa de Montenegro que es va comprometre a donar 5 pessetes diàries, després d'haver entregat prèviament 2.000 pessetes.⁷⁹¹

Per les constestacions al qüestionari de 1894, sabem que els jornalers a vegades acudien a la Casa Consistorial en demanda de feina. Si l'Ajuntament disposava de pressupost es realitzava alguna obra pública, generalment consistent en la reparació de camins. En altres ocasions des de la institució municipal s'esperava que els hisendats del municipi, és a dir, els propietaris o arrendataris de les grans finques, contractessin als jornalers sense feina. És il·lustratiu de la crisi social que es vivia a les Balears entre la classe treballadora que depenia d'un jornal el cas de Ferreries a l'illa de Menorca, quan l'Ajuntament dirigí una carta al Governador Civil firmada per 41 persones en demanda urgent de feina per als jornalers del municipi, la situació dels quals era molt crítica i amb l'emigració com a perspectiva per aquells que comptaven amb els mitjans

---

⁷⁹⁰ La Voz del Pueblo. Semanario Obrero (9-IV-1893)

⁷⁹¹ POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias...* Tom IX. P. 115 i ss.

necessaris.⁷⁹² Així mateix a Maó es preveia la reanudació de l'emigració massiva viscuda en el passat quan es feu constar la crisi que patia la classe obrera per la manca de feina; tant dels jornalers del camp per efecte de les males collites com dels obrers industrials per la crisi en la indústria del calçat. Es calculà en uns 800 els treballadors en atur o que tenien un salari incomplet.⁷⁹³ A la mateixa comunicació podem comprovar com la mitjana dels salaris dels obrers del camp a Maó era d'1,70 pessetes, superior a la que es pagava a diverses localitats de Mallorca per les mateixes dates, cosa que posa de manifest les diferències salarials que existien entre els municipis i les illes.

Pel que hem vist fins aquí, l'escassetat de feina en determinades èpoques i els baixíssims salaris existents en general a Mallorca i en particular en alguns municipis on s'arribà a pagar el jornal per davall del límit de la subsistència, hagueren d'actuar com a poderós al·licient per l'emigració a l'estranger, respecte d'aquells que tenien els recursos suficients per fer-ho. La perspectiva de guanyar un major salari del que no es pagava a Mallorca va ser una de les causes principals de l'emigració, sent el diferencial salarial existent entre dues zones una de les causes clàssiques que s'han plantejat per explicar l'emigració internacional. En concret s'especificà això a la Junta Municipal de Pollença 1920 en el cas de l'emigració a Cuba.

El desfasament existent entre l'augment de població i els recursos existents també és un dels fets que s'han assenyalat per explicar l'emigració massiva d'europes al llarg

---

⁷⁹² En la carta, datada el febrer de 1894 es deia el següent: "Es desgraciadamente un hecho público que por consecuencia de la malísima cosecha de granos y legumbres del año pasado, los trabajos del campo se hallan totalmente paralizados, en especial los de conservación y mejora de las propiedades privadas (...) los jornaleros (...) se encuentran por este hecho sumidos en la mayor miseria sin poder suministrar el preciso alimento a sus hijos ...y mucho menos al pago de los impuestos municipales, puesto que nada poseen...a los recurrentes no les queda más remedio que expatriarse los que cuentan con elementos para ello o perecer de hambre...suplicándole arbitre los medios conducentes proporcionándoles trabajo con que puedan ganarse honradamente la vida". Lligall: XII-942/8. AGCM.

⁷⁹³ L'abril de 1894, l'Ajuntament de Maó va informar d'aquests fets de la següent manera: "En este distrito municipal existe además de la clase jornalera del campo, por sí bastante numerosa, otra clase numerosísima de jornaleros de la industria del calzado. Ambas atraviesan en la actualidad una situación tan mala, como no se había conocido desde hace cuarenta años; la primera motivada de malas cosechas de pastos y cereales efecto de la falta de lluvias; y la segunda por la crisis económica, industrial y comercial que en general viene afectando a toda la Nación y con especialidad a la Isla de Cuba con la que esta de Menorca sostiene el comercio de calzado en escala importantísima. En la actualidad puede calcularse en 500 el número de braceros de campo y albañilería que carecen de jornal o lo logran incompleto; en 300 el número de operarios de la industria de calzado parados; y en mil los que solo consiguen una parte de jornal. Siendo el de los primeros de 1,70 pesetas por término medio y el de los segundos de 2,25 pesetas, también por término medio, representa una pérdida diaria aproximada de 3.000 pesetas que los expresados jornaleros y sus familias tienen que soportar con privaciones hasta en lo más necesario para la vida; resistiéndose por consecuencia todas las demás industrias y clases sociales de esta situación anormal. De continuar estas causas algún tiempo más, se reproducirá la emigración que en gran escala ha tenido lugar en otras épocas". Lligall: XII-942/8. AGCM.

del segle XIX. En el cas de Mallorca això fou expressament citat en alguns municipis com a Sencelles, Felanitx i Estellencs per justificar l'emigració dels seus habitants.⁷⁹⁴

El desplaçament per l'interior de Mallorca vendria motivat per l'existència de més oportunitats de treball i pels jornals més elevats que existien en determinades localitats en comparació amb altres. Així es va esmentar concretament en el cas dels pagesos de Sencelles el 1877, dels treballadors de Deià que anaven a Sóller a la recerca d'un jornal superior el 1897, o el major jornal que percebien determinades ocupacions fora del sector primari, per exemple els sabaters o els canters dedicat a l'extracció de marès de Lluçmajor. Probablement el desplaçament d'individus i famílies per l'interior de Mallorca vendria motivat per les mateixes causes que l'emigració exterior.

En diverses ocasions, les informacions de les juntes municipals al·legaren la falta d'una indústria com a alternativa laboral diferent de l'agricultura, de vegades fins i tot considerant que amb la creació d'activitats industrials s'acabaria amb l'emigració. Per exemple fou el cas de Lluçmajor i Sencelles el 1877 que deixaren constància de la inexistència d'indústria al municipi que hauria pogut frenar l'emigració. Però com es va comprovar en anys successius, la presència d'una ocupació en activitats industrials a la mateixa Lluçmajor no fou suficient per impedir una notable èxode a causa de la crisi. El 1897 a Valldemossa, Pollença, Sineu, Sant Joan, Son Servera i Costixt lamentaven la inexistència d'indústria, que en general era vista com a solució ideal a la crisi econòmica rural i aturar l'emigració, ja que els seus habitants no es podien dedicar a altre cosa més que no fos dintre del sector primari.

Una causa d'emigració molt extesa entre la joventut illenca va ser evitar el servei militar. El llarg servei militar i els conflictes armats en els quals estigué involucrat Espanya al llarg del XIX i primeres dècades del XX va fer plantejar a molts joves la possibilitat d'emigrar per eludir la possibilitat d'anar a una guerra. A Manacor el 1897, 1900 i 1910 i Muro el 1910 es feren al·lusions als expedients de pròfugs de joves, que havien emigrat en solitari o amb la companyia de les seves famílies, per donar prova de la veracitat del descens d'habitants. En la documentació generada durant l'elaboració dels censos foren més abundants les al·lusions a pròfugs a les illes de Menorca i d'Eivissa més que no a Mallorca. A l'illa major es justificava la baixa de població en el 1897 en part per la marxa dels reclutes el 1897 a causa del conflicte

---

⁷⁹⁴ Vegi's les informacions que sobre això feren els respectius municipis en el cens de 1887.

colonial a ultramar. Així i tot, per altres fonts com els expedients de quintes, especialment els primers anys del segle XX, sabem que l'emigració il·legal de joves mallorquins per evitar el servei militar va ser prou habitual i abundant, no debades a partir de 1909 esclatà un altre conflicte en el nord del Marroc.

Un fet que propicià els desplaçament de població fou amb motiu de la realització de grans obres, que atreïen a multitud de treballadors especialitzats en oficis com picapedrers, canters, miners, o fusters. La realització de les obres del Castell de la Mola o Fortalesa d'Isabel II a Maó va implicar el desplaçament d'un grup de mallorquins procedents de diferents localitats, sent el grup més nombrós per la documentació que coneixem els naturals de Campanet.⁷⁹⁵ Així mateix la realització de les obres de la línia de ferrocarril de Sóller, que incloïen la perforació de diversos túnels, va atreure a un bon nombre de treballadors procedents d'altres municipis de l'illa o de la Península, amb el resultat d'un increment en el cens de Sóller de 1910 fins al punt de tenir un saldo migratori plenament positiu, malgrat la persistent emigració.⁷⁹⁶ Així mateix, per unes obres en el port d'Eivissa, que havien atret una gran quantitat de jornalers del camp de la Pitiüsa major, coneixem que un grup de mallorquins i les seves famílies s'hi desplaçà el temps que duraren les obres de dragatge.⁷⁹⁷ El mateix efecte tengueren unes obres que s'efectuaren a Porto Colom.⁷⁹⁸ Les obres de dessecació de l'Albufera varen atreure treballadors al municipi d'Alcúdia, segons reflexaren els padrons de població.

---

⁷⁹⁵ Una carta de la Junta municipal de 1897 de Villacarlos explicava la baixa de població del cens en funció de la paralització de les obres de la Mola i de l'emigració dels seus treballadors: "...un quinto de sus habitantes puede contarse como población ambulante; así es, pues, que habiendo disminuido, durante el periodo intercensal, los trabajos de la Fortaleza de Isabel II y paralizado casi por completo la industria de fabricaciones de calzado, emigraron varios vecinos, los unos que eran albañiles y canteros se dirigieron en su mayoría a la isla de Mallorca, de donde habían venido para los trabajos de la expresada Fortaleza...". INE. Caixa 122. ARM.

⁷⁹⁶ En una carta datada el setembre de 1910 es va explicar la major presència de famílies respecte de 1900 de la següent forma: "El aumento de familias que se nota comparado el resultado de la Estadística de este año, con la realizada en 1900, es debido principalmente a las obras del ferrocarril Palma a Sóller en construcción, en donde trabajan bastantes operarios venidos del continente y del interior de la isla con sus esposas e hijos, los cuales han fijado accidentalmente su residencia en esta localidad". INE. Caixa 131. ARM.

⁷⁹⁷ Sobre aquest fet la junta municipal d'Eivissa de 1897 va informar del següent per explicar la baixa de població en el cens: "(...) al hacerse el censo de 1887 estaban en todo su apogeo las obras públicas de este puerto, únicamente en el dragado del mismo coexistían dos dragas, dos vapores remolcadores y gran número de gauguiles tripulados todos por mallorquines que se establecieron aquí con sus familias mientras duraron las obras y que se ausentaron de nuevo al concluir las hace cinco o seis años". INE. Caixa 120. ARM.

⁷⁹⁸ En una comunicació datada el gener de 1890 es va dir: "(...) cuando se formó el citado censo (1877) se efectuaban obras de dragado en Puerto Colon, por cuenta del estado; que también se construían muchos edificios particulares, motivando estas obras el que gran número de trabajadores forasteros afluyesen a ésta". INE. Caixa 116. ARM.

Un altre tipus d'emigració era aquella que englobava activitats laborals que implicaven un desplaçament estacional amb motiu de determinades collites o aquells oficis que per les seves pròpies característiques implicaven un desplaçament, com l'exemple dels mariners, sent aquest darrer cas dubtós incloure la gent que es dedicava a aquest ofici dins la categoria d'emigrants. Sembla clar que la majoria de mariners d'Andratx registrats en els censos es trobaven desplaçats principalment a Cuba fet pel qual no hi hauria dubte de la seva condició. En canvi, altres localitats com Palma o Alcúdia que tenien a bona part dels seus absents amb l'ofici de mariners el 1920, probablement no es podrien qualificar com a emigrants. De fet com ja hem constatat per una comunicació de la Junta Provincial del cens de 1920 es volgué llevar importància al nombre d'emigrants a les Balears pel fet que, molts dels absents, en realitat eren individus mariners que es trobaven fora de la província durant temporades menys o més llargues per raó del seu ofici. Altres tipus de feina incloses dintre de la categoria de migracions estacionals foren aquelles protagonitzades per les jornaleres collidores d'oliva, que des dels pobles del Pla de Mallorca es desplaçaven a la muntanya durant l'època de la collita. A Bunyola es feren reiterades referències a aquest fet, per explicar la baixa o alça en el cens de la població, com a poble receptor de collidores, en funció de l'abundància o l'escassetat de la collita. Algaida en el cens de 1897 es feu constar la partida de les collidores d'oliva per explicar l'elevada proporció de dones absents. A Bunyola també es feu menció als llenyataires o talladors de pins i sobretot a l'ofici dels carboners, que implicava el desplaçament temporal de famílies senceres a diferents pobles de Mallorca per a l'elaboració de carbó vegetal. Aquests desplaçaments a la llarga podrien implicar una emigració definitiva de les famílies com així ho atestiguà la Junta Municipal. A Lluçmajor s'explicà la vida nòmada dels canters dedicats a l'extracció de marès que vivien en barraques a la vorera de les pedreres a la costa del terme o al Coll den Rebassa de Palma per realitzar les seves activitats. A Escorca es feu constar l'abundància de fruits el 1887 per explicar l'augment de població transeünt, és a dir, dels homes i dones que treballaven a jornal i que de manera temporal residien a les possessions del municipi, o en sentit contrari, la seva disminució el 1910 per la mala collita de l'oliva. El treball en el servei domèstic a les cases acomodades principalment de Palma, implicava el desplaçament per períodes perllongats d'homes i dones procedents de famílies jornaleres de la *Part Forana*. Un bon nombre de pobles, per no dir casi tots, tenien efectius desplaçats a la capital i a altres pobles per aquest motiu. Especialment nombroses foren les dones criades residents a Palma procedents de

Felanitx el 1910 o de Sencelles el 1920. Finalment, podríem incloure dins aquest apartat els arrendataris de grans finques o amos de possessió per la raó que sempre eren originaris d'un altre municipi. Els denominats a la documentació com a colons, amb la companyia de les seves famílies es mudaven al municipi on havien arrendat la finca durant el temps de vigència del contracte. Encara que representessin un nombre escàs d'habitants, en els censos de 1887 s'al·ludí a l'acabament dels arrendaments de possessions que implicaven la partida dels amos per explicar la disminució d'habitants a Campos, Llubí i Escorca.

L'excessiva tributació en l'impost de consums va ser citat en nombroses ocasions per diferents ajuntaments com a causa d'emigració fins al 1910. No es va fer constar com a causa específica o principal d'emigració, sinó que simultàniament a altres factors desfavorables, l'obligatorietat del seu pagament implicava l'agreujament de la ja de per si precària situació de les famílies jornaleres. Manacor, Pollença, Establiments, Santanyí, Lluçmajor o Porreres al·ludiren l'excessiva tributació que havien de satisfer que, juntament amb la crisi econòmica general, contribuïa a la decisió de partir cap a un altre lloc. Així i tot, en una ocasió es va informar com a causa principal de l'emigració a Marratxí, segons el que podem deduir d'un informe datat el 1897. Aquest document va deixar constància que la població emigrava a zones properes quan venia l'hora de pagar l'odiat impost de consums.

L'existència de colònies agrícoles va ser indicat com a causa del desplaçament de famílies senceres procedents de diferents llocs de Mallorca, tant per habitar-les en el moment en que foren creades com per desallotjar-les quan anaven finalitzant els privilegis d'aquestes àrees. En són exemples la informació de Lluçmajor sobre la Colònia de Son Mendivil en el cens de 1877, o les de Manacor sobre la Colònia del Carme o Porto Cristo, la Colònia de Gata Moix o de Sant Lluís a Alcúdia i la Colònia de Sant Pere a Artà, entre 1897 i 1910.

L'excessiva presència de les grans finques en alguns municipis que ocupaven bona part de la superfície propietat en mans d'hisendats externs va ser citat per algunes juntes municipals com a causa d'emigració. Impedia la possibilitat de tenir béns i mitjans de subsistència addicionals als jornalers sense terra. En concret es feu constar això en el cens de Sineu i Santanyí el 1887, i a Son Servera el 1897. El procés contrari, és a dir, l'establiment de possessions o divisió de les grans finques en petits lots, va atreure a nombrosos habitants desitjosos d'accedir a la propietat de la terra. Això va ser

argumentat per les Juntes municipals per explicar l'augment de població a determinades zones. Així es feu constar a les memòries de Manacor, Son Servera, Bunyola i Capdepera. Com ja s'ha assenyalat en altres investigacions, en zones on es produïa una intensa comercialització de la terra coincidia amb una notable emigració amb la finalitat d'obtenir el capital suficient per a la compra d'una finca i accedir a la propietat de la terra. Això fou específicament esmentat a la Junta de Son Servera com a causa d'emigració a l'estranger quan es va posar de relleu que emigraven aquells que no tenien els recursos suficients per comprar una finca agrícola, dins del procés de parcel·lacions generalitzat de grans propietats.

Finalment, a la mobilitat geogràfica de la població per raons econòmiques hauríem d'afegir altres tipus de desplaçaments, de caràcter habitual i de curta distància, com varen fer constar les Juntes Municipals. Serien aquells realitzats cap a les zones d'estiuieg o els desplaçaments laborals de tipus pendular des del domicili a les finques agrícoles i viceversa. A la documentació analitzada podem constatar com en el segle XIX ja hi havia unes zones de preferència d'estiuieg a la costa de Mallorca i a zones properes als voltants de Palma. Bàsicament participarien d'aquest oci les famílies burgeses i acomodades de la capital i dels pobles de l'interior, que es desplaçaven a la costa per gaudir dels banys i passar tot l'estiu a un lloc diferent del seu domicili habitual. El 1887 s'informà des de Valldemossa que existien uns 24 edificis habitats temporalment dos mesos durant l'estiu.⁷⁹⁹ Igualment a Santa Maria per explicar la presència d'edificis buits es va informar que la majoria sols estaven habitats durant l'estiu. A Campos el 1897 s'informà de l'existència de 11 cases "de recreo" a Ses Covetes i de 10 a Sa Ràpita. A Lluçmajor es va informar com dues entitats de població com eren S'Estanyol i Son Julià estaven en auge com a punts d'estiuieg. A Marratxí al llarg de la comprovació del cens de 1897 s'informà que moltes cases estaven ocupades per famílies d'estiuiejants procedents de Palma. A finals del segle XIX es feu menció en el port de Pollença de l'existència d'un 40 cases construïdes. Era una zona que anava adquirint popularitat per l'afluència de famílies durant l'estiu procedents de l'interior de l'illa. També de la Colònia del Carme a Manacor, ja a començaments del segle XX es va dir que havia adquirit el caràcter de zona d'estiuieg pels manacorins. A Palma per gener de 1898 es va dir que a causa de l'existència de 2 dies festius seguits, molts ciutadans aprofitaven per passar-los a les afores de la capital.

---

⁷⁹⁹ INE. Caixa 115. ARM.

Per altra banda, coneixem els desplaçaments laborals que s'efectuaven diàriament o estacionalment des dels domicilis fins a les finques, per les peticions d'explicacions que es feien sobre les cases deshabitades en el cens de vivendes. Es va informar repetidament en els aclariments sobre això que en realitat eren cases o casetes temporalment habitades utilitzades sols durant la recol·lecció de figues o altre tipus de collita. En la documentació de l'època podem trobar nombroses al·lusions a aquestes construccions pel control que existia sobre el nombre d'edificis. Per posar alguns exemples, en el 1887 s'informà a Sencelles sobre "casas de labor" deshabitades, igualment a Sa Pobla en una comunicació sobre edificis propers al nucli urbà es va dir: "...se hallan deshabitados y se ocupan temporalmente o sea durante la época de recolección de cereales e higos".⁸⁰⁰A Algaida el 1897 es digué que estaven habitades pels propietaris o treballadors quan practicaven treballs a les finques on radicava l'edifici. En el cens del municipi de Selva de 1910, a l'hora de realitzar l'estadística de vivendes, es va explicar l'existència de moltes d'elles deshabitades a foravila de la següent forma:

"la razón de continuar a los albergues como accidentalmente inhabitados y que se hallan diseminados por el término municipal, fue porque si bien a pesar de su sencillez son habitables y en ellos moran muchas familias de agricultores durante la temporada de la recolección de sus frutos, en que abandonan accidentalmente sus viviendas de la población y a las cuales regresan después de terminadas sus faenas agrícolas: en la época en que se llevó a efecto la estadística de viviendas ya habían regresado a sus hogares de la población los que en ellos temporalmente viven y por consiguiente estaban accidentalmente inhabitados".⁸⁰¹

A Muro el 1897 s'informava que els edificis deshabitats eren destinats a la recol·lecció de gra i llegums. A Lloseta el mateix any es va dir això que segueix: "el gran número de viviendas se encuentran deshabitadas porque sus moradores se hallan recolectando los frutos en pequeños albergues situados en el campo, no regresando a sus hogares hasta la noche y pernoctando muchas familias fuera de la población".⁸⁰²

---

⁸⁰⁰ INE. Caixa 115. ARM.

⁸⁰¹ INE. Caixa 134. ARM.

⁸⁰² INE. Caixa 125. ARM.

De la mateixa manera, alguns habitants radicats a les àrees rurals realitzaven desplaçaments al nucli urbà del municipi, al qual s'hi desplaçaven ocasionalment o els diumenges i festius. Això va ocasionar errors i duplicitats en els recomptes del cens d'alguns pobles, com succeí en els censos de Lluçmajor, Manacor i Pollença. En aquests municipis molts habitants foren registrats com a residents en el nucli urbà quan en realitat vivien habitualment a l'extrarradi. Els errors provocaren reclamacions i expedients de correcció amb intervenció judicial, la documentació dels quals confirma una altre desplaçament d'habitants: aquells que vivien en el camp però que disposaven també d'una casa o posada en el nucli urbà, a la qual s'hi traslladaven per passar determinats dies com els diumenges, les festes patronals o durant la celebració de fires.⁸⁰³ En aquest sentit, trobam un altre exemple d'aquest moviment en un informe de la inspecció de treballs de 1908 que parlava sobre la dificultat de fer complir la Llei del descans dominical perquè, deia l'escrit, els pagesos quedarien perjudicats si venien els diumenges al poble a proveir-se de queviures i trobessin els comerços tancats:

“Debido á la subdivisión de la propiedad, a la clase de cultivo y a la cría de ganado, muchos pequeños propietarios residen en sus fincas. Aun muchos que tienen casa en los pueblos, la abandonan en los veranos, viviendo en las que, con este objeto, tienen en sus propiedades. Todas estas familias, y las que residen en fincas de más importancia, acuden al pueblo los domingos para ir á la iglesia y para hacer las compras indispensables. Si estos días en los comercios y en el mercado no pudieran conseguir los objetos que necesitan, resultaría una contrariedad difícil de remediar, pues en los días laborables no pueden abandonar la finca, sobre todo si dista mucho del pueblo. Estas y otras razones alegaban los Alcaldes al incitarles á que exigieran el cumplimiento de la Ley. Alguno de ellos manifestó que si

---

⁸⁰³ És il·lustratiu d'aquest fet el que es va dir sobre Lluçmajor i Manacor en el cens de 1900: “...dadas las condiciones especiales de la mayoría de pueblos de esta isla, y en especial Manacor, en los que figuran muchas familias, que si bien tienen casa amueblada en el casco de la capital del término, viven, puede decirse constantemente, en otras que poseen en las afueras y solamente se trasladan a la del casco durante cortas temporadas o días determinados, ya por la fiesta mayor del pueblo, ya por las ferias que se celebran, etc...”. INE. Caixa 126. ARM. Així mateix les autoritats del cens de 1910 varen expressar el següent: “...no es extraño en esta provincia; que en los pueblos muchas familias habitan dos edificios distintos y en distintas entidades, por todo lo cual temo resulte de hacer figurar los datos del censo tal como aparecen, un contra sentido con los datos de la estadística de viviendas”. INE. Caixa 137. ARM.

dispusiera el cierre de los comercios en los domingos, resultaría un conflicto que no se atrevería a afrontar”.⁸⁰⁴

Fora de l'àmbit de Mallorca i de les Illes Balears, les autoritats estatals tractaren, a partir de la dècada de 1880, d'establir els factors que provocaven l'emigració. Les causes de l'èxode, a ulls de les autoritats de la Direcció General de l'IGE, es varen posar de manifest en la primera de les publicacions que va editar aquest organisme a partir dels primers resultats de l'estadística de passatgers que s'havia iniciat el 1882. Les seves apreciacions, tot i que no aprofundiren molt en la qüestió, ens serveixen per completar el punt de vista dels ajuntaments exposada. Sobre les causes, l'IGE va afirmar que foren les següents: “(...) la falta de trabajo o el exceso de braceros; la escasez de los medios de subsistencia; el carácter aventurero de las poblaciones; el ansia de probar fortuna, y, a veces, las fascinaciones de la ilusión y la atracción de lo desconocido”.⁸⁰⁵ Algunes d'aquestes afirmacions, com el suposat caràcter aventurer o una atracció per allò desconegut sembla que no tenien en compte la realitat social dels qui volien partir, tot i que els joves, principal sector de la població del qual es nodria l'emigració, eren menys proclius a quedar quietos a casa i més propens a l'hora de partir a llocs llunyans a la recerca d'un benefici.⁸⁰⁶ A l'apartat sobre les conseqüències de l'emigració, els autors reconeixien el fet que els emigrants, alguns dels quals havien estat qualificats com a incauts per haver caigut en el parany del agents de l'emigració, no eren tan ignorants com per desconèixer les condicions laborals en els països de destí. Això era gràcies a la informació que proporcionaven a les àrees d'origen, amb les quals mantenien freqüents contactes. La bona disponibilitat d'informació era una realitat a les Balears, al menys des de principis de segle XIX, pels nombrosos contactes comercials mantinguts amb Amèrica, Algèria i França.

A continuació, la publicació de l'IGE es feia resò de les condicions favorables a l'emigració existents a l'Argentina, Brasil i els Estats Units, especialment en el primer dels països. Es comentaren alguns dels articles avantatjosos de la Llei de argentina de

---

⁸⁰⁴ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1910): *Memoria General de la Inspección de Trabajo correspondiente al año 1908*. Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos: Madrid. P. 322

⁸⁰⁵ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Estadística de la emigración e inmigración en España en los años de 1882 a 1890*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. P. 11

⁸⁰⁶ En la decisió de trasllar-se a l'estranger, hem de tenir en compte els factors personals i les circumstàncies individuals. “Ante la presentación de las causas, está la capacidad de acción de las personas y que, ante una misma circunstancia, unos emigran y otros se quedan”. CASTILLO MARTOS, Manuel (2001): “Mano de obra española en la industria argentina (1830-1930)”. *ILUIL*. Vol. 24. P. 37. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/460310.pdf> (consulta, setembre 2013)

1876 al capítol denominat “Estímuls a l’emigració”, com el dret de ser allotjat i mantingut per l’estat durant un temps, a ser col·locat en una indústria existent en el país, entre d’altres. No debades, els factors d’atracció en els països de destí han estat assenyalats com un dels elements que, combinats amb els factors d’expulsió en els països d’origen, s’han tengut en compte en bona part dels anàlisis sobre l’emigració internacional del segle XIX i XX, tot i que avui en dia es tendeix a superar aquesta visió per ser excessivament mecanicista, amb la introducció de nous factors explicatius, com la teoria dels sistemes migratoris.

Respecte d’Algèria, l’obra assenyalà com a causes de l’emigració espanyola a la colònia francesa causes climàtiques com les sequeres que condemnaven a la misèria als jornalers del Llevant espanyol. Així mateix feia al·lusió al diferencial salarial existent entre una i altra banda: “(...) los jornales del campo rara vez llegan en esas comarcas a dos pesetas, y en Àfrica suelen ser de cuatro o más”.⁸⁰⁷ Aquests dos factors també incidiren com hem vist a les Balears. A més, la proximitat geogràfica entre altres circumstàncies, afavorien la repetició de les sortides, amb una freqüència anual i estacional: “La rapidez y la baratura del viaje a Argelia, la facilidad del regreso, la seguridad que tiene el emigrante de hallarse rodeado de compatriotas y conocidos, la analogia del clima y el recuerdo de provechosas expediciones anteriores, son aliciente y estímulo para hornada ganancia y prospectos de ahorro”.⁸⁰⁸ En canvi, l’emigració a Amèrica tant a les colònies com a la resta de països, deia l’obra de l’IGE, era predominantment definitiva. Mitjançant estadístiques de densitat de població de les províncies espanyoles arribava a la conclusió que l’emigració era més intensa en aquelles més densament poblades. És de destacar com ja en la dècada de 1880, es reconeixia la importància de les cadenes migratòries per l’efecte que tenien en la incorporació de més emigrants: “Los que han aceptado otra patria recuerdan siempre el sitio que les vió nacer, echan de menos los lazos de familia y los halagos de sus afines; por lo cual, sienten una necesidad de llamar hacia sí a sus deudos y allegados”.⁸⁰⁹

En la següent publicació estadística de l’IGE referent al quinquenni de 1891 a 1895, es feu la següent observació quant a l’emigració a Amèrica i les seves causes: “(...) la crisis econòmica, y especialmente agrícola, que dificulta la vida en la patria y también el carácter inquieto y aventurero de algunas provincias emigradoras y algo que

---

⁸⁰⁷ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Estadística...* p. 50.

⁸⁰⁸ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Estadística...* p. 50.

⁸⁰⁹ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Estadística...* p. 15

podiera llamarse influencia del ejemplo y espíritu de imitación, unido al deseo de mejorar fortuna, però no de verdadera escasez ni mucho menos de hambre”.⁸¹⁰

A continuació es realitzà un exercici d’aproximació a l’estat real de la classe treballadora a partir de l’examen del preus dels articles de consum i els salaris.⁸¹¹Tot i les grans dificultats per reunir les dades esmentades, es recopilaren els preus del pa, del kilo de patates i el tipus mitjà de jornal de tres anys (de 1893 a 1895). Finalment, la conclusió fou la de no trobar cap relació concloent entre preus d’articles de consum i salaris. Cal reslatar el fet de de les 17 províncies observades, Balears era la que tenia els salaris més baixos de totes en els tres anys esmentats. En concret eren d’1,19 pessetes de mitja el 1893, i d’1,13 pessetes per 1894 i 1895. En canvi, els preu del pa i les patates en general no presentaven índexs molt elevats respecte de la resta de regions. Aquestes dades posen en evidència la crisi en la qual se trobava submida la classe jornalera a Mallorca a principis de la dècada de 1890. En aquest sentit, el 1893 *La Voz del Pueblo* publicà un breu que deia el següent: “Se nos asegura que en bastantes pueblos de la isla se pagan los jornales a tres reales [0,75 pessetes]. Después de esto creemos de gran utilidad se abra una càtedra para explicarle al jornalero la manera de compaginar la honradez con el hambre”.⁸¹²

A la segona publicació de l’IGE s’inclogué un apartat titulat: “Causas de la emigración, consideraciones generales sobre la misma”. A més de les observacions que ja hem ressenyat, es va fer una distinció del concepte de la cadena migratòria a partir del desig de participar del beneficis que en altres individus havia comportat l’emigració: “(...) el afán de hacer lo que otros hicieron, afán que en ciertas provincias puede decirse que adquiere un carácter hereditario”. S’insistí que aquesta era una de las causes que actuaven de manera constant en l’emigració: “la força de l’exemple” d’aquells que havien marxat primer. Així mateix posà de relleu que les províncies marítimes eren més

---

⁸¹⁰ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1898): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio de 1891-1895*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. P. 45.

⁸¹¹ “Partiendo de la base que la misèria es la principal causa de la emigración, para hallar la relación entre el efecto y la causa, es de necesidad imprescindible obtener el conocimiento completo y exacto del haber del obrero y de todos sus gastos; por lo tanto, es preciso conocer su jornal, las sustancias alimenticias que principalmente consume, el precio de ellas, cantidad que emplea en la habitación, vestido, etc...” INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1898): *Estadística...* p. 65.

⁸¹² *La Voz del Pueblo*. Semanario obrero. nº 2. 12 març de 1893. P. 3

emigratòries que no les de l'interior.⁸¹³ Com a causa concreta de Balears es digué això: “Reducción casi total del comercio con el exterior; falta de trabajo”.

En el tercer volum publicat corresponent als anys entre 1896 i 1900 una vegada més es va fer referència al major salari pagat a les zones receptors amb els següents termes: “La mayoría de los emigrantes son trabajadores que abandonan sus hogares atraídos por el valor que alcanzan los jornales en ciertos países y épocas del año”.⁸¹⁴ Així mateix, a l'hora de comentar l'excés de sortides d'aquells que consignaren la professió d'agricultors, es varen fer les següents observacions: “La insuficiencia, cuando no la falta completa de recursos para cubrir las necesidades de la vida, el afán de ganar jornales más elevados y realizar un modesto ahorro y la esperanza de mejorar su suerte, causaron (...) la salida anual de más de 30.000 agricultores”.⁸¹⁵

Finalment, es va fer una distinció entre les causes de caràcter permanent i aquelles de caràcter conjuntural que actuaven en moments puntuals: “Las causas (...) pueden clasificarse en dos grupos: las eventuales y las pasajeras que dan origen a las perturbaciones de la emigración ordinaria, y las de carácter permanente y crónico que producen una salida constante, débil y de ligeras variaciones y a su vez engendran y mantienen disposiciones favorables a la emigración extraordinaria”.

Les raons de l'emigració permanent eren: “(...) el espíritu aventurero de nuestra raza, el deseo de hacer fortuna, la tradición y la costumbre de emigrar arraigadas en la región cantábrica y la indigencia de una parte del proletariado en las comarcas agrícolas y los centros Industriales, donde la eventualidad o insuficiencia del salario no solo no ofrece al obrero la menor esperanza de hacer algun ahorro, sino que ni siquiera constituye una base segura y estable de subsistencia” Per altra part entre les causes de l'expatriació conjuntural es varen assenyalar les següents: “(...) las guerras, las crisis industriales y económicas que bruscamente dejan sin trabajo a los obreros o determinan la baja de los tipos de jornal, la facilidad del traslado a los puntos de destino y los medios que emplean los agentes de la emigración”.⁸¹⁶

Com a complement al que deien les autoritats per al conjunt de l'estat, és interessant conèixer la visió que des de Mallorca varen tenir altres contemporanis sobre

---

⁸¹³ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1898): *Estadística...* p. 72.

⁸¹⁴ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística...* P. VIII

⁸¹⁵ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística...* P. XX.

⁸¹⁶ INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística...* p. LXXI

el fenomen migratori, més enllà de les opinions expressades per les autoritats durant l'elaboració dels censos. A principis del segle XX, en un context de progressiu augment de l'èxode transoceànic, el periodista Jeroni Amengual Oliver, a les planes de la premsa diària publicà una sèrie d'articles sobre la qüestió, per altra banda polèmica, especialment per aquells que parlaven de restringir-la pels suposats mals que causava a la pàtria, mentre que altres tractaven d'evitar-la promovent diferents accions, o encauçar-la per evitar l'emigració il·legal. Posteriorment publicà els articles en un llibret de 55 pàgines titulat "El problema de la emigración en Mallorca".⁸¹⁷ La seva visió favorable al procés quedava de manifest amb les següents afirmacions: "Nuestra isla no tiene que estar quejosa de la emigración. Pueblos enteros le deben su prosperidad, y actualmente la resultante de la emigración bien encaminada les permite elevarse tanto en riqueza moral como material sobre otras poblaciones aferradas a la madre tierra". No obstant això, feia una distinció entre una emigració "conscient", motivada per l'excés de braços o per l'ansia de prosperar; i una emigració "desenfrenada" i il·lusòria a la recerca d'un enriquiment suposadament fàcil. L'autor, testimoni de la partida d'emigrants de l'illa, va escriure això que segueix: "He visto estos días embarcar nutridas bandadas de emigrantes; son trabajadores del campo, rústicos, curtidos, con todo el equipaje bajo el brazo; he visto a sus mujeres de pie sobre el malecón echando la última mirada al buque que se aleja y he visto también familias enteras, prolíficas, acampar sobre cubierta del buque y partir a lo desconocido; eran de aquellas liquidaciones totales". Dels contactes amb els emigrants va poder extreure alguns dels motius que empenyien a la recerca de nous horitzons. En contraposició a altres informacions de l'època, l'autor no assenyalava als baixos salaris sinó a l'existència d'èpoques amb escassetesa de feina al camp, període durant el qual l'economia de les famílies pageses travessava una situació precària que podia ser angoixant: "El trabajo escasea, los jornales de hoy para trabajadores del campo los consideran ellos suficientes y aceptables, más la ocupación no es continua; una labor ocupará unos cuantos días però a esta actividad reproductiva sigue una calma forzada, agobiante, que consume las escasas economías logradas después de una época de trabajo, unas dos pesetas de jornal dejan relativamente satisfecho al trabajador, però no alcanzan a formar un fondo de reserva para la huelga forzosa. Viene obligadamente la bancarrota, una de las principales causas que inclinan al ánimo a pensar en lugares donde la lucha por la vida no tenga tan siniestras

---

⁸¹⁷ AMENGUAL OLIVER, J. (1905): *El problema de la emigración (en Mallorca)*. Palma: Tipografía de Amengual y Muntaner. Dec la consulta d'aquesta obra a Elisabet Ripoll Gil.

perspectivas”. Seguidament va posar de relleu un dels elements fonamentals que més influïen a l’hora de prendre la decisió d’individus i famílies a sortir de l’illa. Allò no era més que la força de l’exemple, és a dir, la comprovació de com altres havien prosperat després d’haver experimentat l’expatriació durant un temps; o com les remeses enviades pels emigrants superaven les expectatives de qualsevol guany que es pogués realitzar a l’ambient local. Això fou motiu més que suficient per a que altres intentessin fer el mateix:

“Otro de los fuertes impulsos que acrecientan la emigración es el ejemplo del éxito logrado por convecinos en extraños y lejanos países. El que un año antes era tan miserable como ellos, lleno de privaciones, levantó el vuelo y puso su trabajo en la tierra hoy soñada por los que se van, porque en aquella tierra su trabajo fue tan reproductivo que colmó sus necesidades y aún permitiéndole enviar a su familia los ahorros de un año, un puñado de plata que deslumbra a los del pueblo que en toda su vida no han visto reunida, de su propiedad, tanta moneda; es la tentación que llega en forma de giro; aquellas pesetas remitidas forman el mayor y más poderoso agente de emigración”.

A més a més, després d’haver efectuat un càlcul dels costos i beneficis d’una operació d’abast transoceànic, entre els quals la diferència salarial era un dels que tenia més pes, la balança sempre queia del costat de l’emigració: “A las esplendideces que llegan de algunos amigos únense para aumentar su poder halagador y atrayente la estadística de los jornales y precios de los comestibles; con estos datos aquí se suma y se resta y como de las operaciones queda aumentado el haber (...) nacen seguidamente las comparaciones con lo que aquí reina, que dan por resultado recargar mas el plato de la balanza inclinado ya a la partida”. A continuació l’autor feia referència a la colonització i arrendament a curt termini de terres verges per part de colons mallorquins que les treballaven durant els anys de duració del contracte, fet aquest per altra banda constituí un dels motors de l’emigració massiva a Amèrica en el segle XIX: la disposició de terres per colonitzar en el nou món. Amb els guanys obtinguts de l’arrendament, deia l’autor, els interessats tenien suficient per fer millores en els seves finques a Mallorca o per comprar un troç de terra si no en tenien: “(...) para otros será la cantidad con que comprar el pedazo de tierra y la casita a fin de poder pasar la vida

trabajando sobre lo suyo, y de muchísimos que parten se oyen parecidos motivos de su marcha”.

Quant als beneficis de l'emigració, front a aquells que feien campanyes en contra pels suposats mals a la pàtria que la pèrdua de població implicava, l'autor va contraposar l'enviament de remeses i els beneficis i progrés econòmic que això comportava, per exemple en la compra de propietats i finques a l'illa. Posava diferents exemples d'aquests beneficis:

“De una sola población, son en número elevado las familias que reciben estas agradables remesas. Un padre me hablaba de su hijo, que hace solo un año que partió y ha recibido ya una cantidad mayor aún de la que el gana aquí trabajando todo el año; solo los ahorros del hijo han superado a la suma total de la actividad del padre. En un pueblo de Mallorca, que ha dado importante contingente a la emigración se calcula que han llegado en el espacio de un año importantes cantidades que permiten a las familias de los que se fueron la adquisición de terrenos para consolidar una propiedad suficientemente extensa para cubrir con sus productos las necesidades de una familia; resultando que de la emigración fructífera nace la generalización de la propiedad y el mejoramiento de las tierras (...).⁸¹⁸”

Un altre dels factors de implicava la recluta de més emigrants va ser la contractació de treballadors per part d'altres mallorquins per fer feina a terres americanes, procés similar al funcionament de les cadenes migratòries i que per tant inclourien dins aquest concepte. Aquesta contractació també funcionava de manera massiva a França, on els mallorquins amb establiments de venda, magatzems o restaurants es servien de mà d'obra gairebé exclusivament mallorquina contractada en origen. Sobre la crida de mallorquins que reclutaren altres treballadors mallorquins, ja fossin familiars, paisans o coneguts, per ajudar o continuar amb els negocis creats, és significatiu el comentari que se feu sobre el caràcter endogàmic de l'emigració mallorquina a l'informe de l'emigració espanyola a França durant la I Guerra Mundial:

“No le menciono a usted lo referente a la emigración española procedente de las Islas Baleares, puesto que ésta tiene un carácter completamente diferente de todas las demás. En casi todos los pueblos a

---

⁸¹⁸AMENGUAL OLIVER, J. (1905): *El problema...*p 29-30

partir de 10.000 habitantes, en Francia, y yo creo que, en casi toda Europa, hay, por lo menos, un establecimiento perteneciente a un mallorquín que no se provee más que en casa de otros mallorquines y que no se sirve de otros empleados que de mallorquines, y a los cuales les deja, mediante condiciones, su establecimiento al retirarse a su país natal, después de haber reunido una suma que es importante, si se relaciona con la importancia de su negocio.”⁸¹⁹

Sobre aquesta pràctica, l'escrit d'Amengual Oliver deia: “Otra forma de emigración la cultivan trabajadores avezados a la explotación agrícola de las tierras americanas por haber pasado apegados a ellas varios lustros; vienen a Mallorca y forman compañías de trabajadores a quienes previamente contratan, asegurándoles comida y casa, a más de un remanente que al finalizar el contrato forma un ahorro, no imaginado ni imaginable en las condiciones del trabajo en nuestra isla”. Jornalers agrícoles i industrials formaven la base social de l'emigració mallorquina, i els llocs de destí es dividien en l'Amèrica, destí majoritari, i França i Algèria: “Los principales núcleos de emigración los constituyen los obreros agrícolas, no faltando, emperò, buen número de obreros industriales que han abandonado nuestra isla, por encontrar en la América del Sur trabajo doblemente retribuido, ya había allí han derivado y derivan principalmente albañiles i zapateros, si bien muchos de éstos últimos (...) no emprenden tan largo vuelo y en Argel y en Marsella hallan ocupación mucho más reproductiva que en Mallorca”.

En una nota final de l'obra, l'autor va fer dues observacions més sobre l'emigració. Per una banda, una vegada més atribuïa la partida d'habitants al desig d'imitació de l'èxit econòmic aconseguit per emigrants precedents. Per altre banda, es confirmava el caràcter majoritàriament temporal de l'absència dels individus tenia per objecte reunir els diners suficients com per possibilitar la tornada a l'illa i viure una mica millor: “Su observación me ha corroborado que en muchos el afán de partida nace del ejemplo victorioso de sus amigos y conocidos que años o meses antes emigraron. La nota dominante es que la salida es temporal, para unos cuantos años, los precisos para ahorrar unos cuantos miles de reales, y volver aquí a trabajar con más alivio, con menos trabas”.

---

⁸¹⁹ INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Información sobre la emigración española a los países de Europa durante la Guerra*. Madrid: Sobrinos de la suc. de M. Minuesa de los Ríos. P. 152

En una altre obra de 1908, Eduardo Vicenti feia un elogi dels beneficis que comportava l'emigració, en sentit similar a com ho havia fet Amengual Oliver, per l'enviament de remeses, a més d'estar en contra de les restriccions existents en la legislació espanyola per a la sortida: "Emigran, por tanto, los que sobran o los que, sin sobrar, no comen, y emigran los que saben a dónde y a que van, y de esto deducimos que, por ahora, la emigración es inevitable, que seria inhumano prohibirla, y que es hasta conveniente que exista en determinadas regiones, como se demuestra con la estadística de los que vuelven, y sobre todo fijándose cómo vuelven, que es siempre trayendo más que llevaron."⁸²⁰ En el capítol "Consejos y advertencias de caracter general e interesantes a todos los emigrantes" feia referència a les cadenes migratòries que facilitaven la col·locació dels emigrants: "Los pasajeros de tercera no son objetos de engaños que los inducen a embarcar; por el contrario, son llamados por sus parientes o amigos que los colocan fácilmente a su llegada, sobre todo si son agricultores, puesto que el número de éstos es escaso para la extensión y desarrollo de la agricultura y ganadería en dichos países".⁸²¹ El diferencial salarial existent entre Espanya i Argentina quedava de manifest amb els jornals cobrats a un i altre lloc: un treballador amb la categoria de jornalero peó a la capital de Buenos Aires podia guanyar entre 1,80 i 4 pesos el 1907. Un picapedrer entre 1,70 i 3 pesos. Amb les equivalències entre les monedes de l'època -un peso argentí equivalia a 2,17 pessetes- això representava guanyar més del doble respecte del que es podia guanyar a les Balears.⁸²²

Tot i que ja hem comentat la insuficiència dels factors push/pull per explicar tota la complexitat dels processos migratoris, en els quals les decisions personals segons la condició de cada individu jugaren un paper essencial; contrastar la situació de partida amb la d'arribada pot ajudar a comprendre millor els mecanismes que intervingueren en la presa de decisions per abandonar la terra natal. Això és especialment útil en l'estudi dels moviments espacials de la població en el passat, a falta de dades fonamentals sobre les vertaderes motivacions personals que impulsaren als individus a traslladar-se.

---

⁸²⁰ VICENTI, Eduardo (1908): *Estudios...* P. 16. Sobre l'efecte positiu de les remeses, per un delegat del Ministeri de l'Agricultura per estudiar l'emigració a l'Argentina el 1906, havia sabut de l'enviament de 70 milions de pessetes en petits girs, amb la qual cosa deia l'autor: "Si 450 mil emigrantes remiten anualmente esta cantidad es lógico pensar en los beneficios de la emigración" (p. 18)

⁸²¹ VICENTI, Eduardo (1908): *Estudios...* p 87-88

⁸²² Equivalència peso-pesseta de 1904 extreta de l'obra de Vicenti. Segons una llista salarial de Balears del primer semestre de 1908, un obrer d'oficis diversos a Palma podia guanyar entre un mínim d'1,50 i un màxim de 3 pessetes. (INE. Caixa 288. ARM). En canvi a l'Argentina guanyaria entre 3,6 i 6,5 pessetes.

Els autors han oscil·lat entre donar més importància als factors d'expulsió o als factors d'atracció segons la disciplina des de la qual realitzaven els seus anàlisis. Els més propers a l'Antropologia o a la Història han destacat per norma general els factors d'expulsió, com els sistemes d'herència o la conjuntura agrària entre d'altres. De fet, hem vist com les conjuntures agrícoles adverses propiciaren èpoques d'intensa emigració. Quant a l'herència, l'autora Mª Antònia Gomila ha determinat com a la Mallorca rural coexistien una diversitat de sistemes com l'herència única, la preferencial, la selectiva o la igualitària. Entre els sectors menys benestants, l'assistència als progenitors determinava quin dels fills seria el successor i com es faria el repartiment de béns.⁸²³ En general es tractava d'evitar tan com fos possible la divisió de l'explotació agrícola. Probablement, aquells fills menys beneficiats haguessin d'emprendre el camí de l'expatriació com una estratègia més, entre d'altres, per fer front a un repartiment de béns per herència desfavorable.⁸²⁴

Per altra part, els economistes han posat èmfasi en els factors d'atracció com els majors salaris existents en els països de destí com a elements explicatius dels trasllats de població.⁸²⁵ Cal tenir present com la política migratòria de les repúbliques americanes a mitjans del segle XIX possibilitaren l'increment de l'èxode des d'Europa. Al respecte d'això, la Constitució argentina de 1855 a l'article 25 deia el següent: "El Gobierno federal fomentará la inmigración europea, no podrá restringir, limitar ni gravar con impuesto alguno la entrada en el territorio argentino de los extranjeros que traigan por objeto labrar la tierra, mejorar las industrias e introducir y enseñar las artes y las ciencias". Així mateix la llei de la immigració i la colonització de 1876 declarava que la prosperitat d'Argentina depenia de l'emigració espontània i en el seu articulat s'establien una sèrie de drets per fer atractiva l'entrada en el país.⁸²⁶ A la llei de

---

⁸²³ GOMILA GRAU, Mª Antònia (2004): *Família i herència a Mallorca*. Palma: Documenta Balear. P. 177

⁸²⁴ Vegi's també SABIO ALCUTEN, Alberto (1996): *Los mercados...* P. 114-115

⁸²⁵ SARASÚA, Carmen (2000): "Análisis histórico del trabajo agrario: cuestiones recientes". *Historia agraria*. 22. P. 85. En xarxa: http://www.carmensarasua.es/descargas/articuloscientificos_scientificarticles/2000.pdf (consulta, juliol 2013)

⁸²⁶ L'article 14 de l'esmentada llei deia el següent: "Todo inmigrante que acreditase suficientemente su buena conducta y su aptitud para cualquiera industria, arte ú oficio útil, tendrá derecho para gozar á su entrada en el territorio de las siguientes ventajas: 1ª Ser alojado y mantenido á expensas de la Nación durante el tiempo fijado en los artículos 45, 46 y 47. 2.ª Ser colocado en el trabajo ó industria existente en el país a que prefiriese dedicarse. 3.ª Ser trasladado á costa de la Nación al punto de la República á donde quisiera fijar su domicilio. 4.ª Introducir libres de derechos las prendas de uso, vestidos, muebles de servicio doméstico, instrumentos de agricultura, herramientas, útiles de arte y oficio que ejerzan y un arma de caza por cada inmigrante adulto hasta el valor que fije el Estado ejecutivo.

l'emigrant de l'Uruguai de 1890, que era un calc de l'Argentina, igualment es fixaven les avantatges dels immigrants en el país.⁸²⁷ La llei d'immigració del Brasil de 1890, en el seu article primer s'establia el següent: "(...) es completamente libre la entrada en la República, por cualquiera de sus puertos, de todo individuo válido y apto para el trabajo que no se halle sujeto en el país de origen a la acción de los tribunales". En el mateix país, la llei de l'estat del Pará a l'article primer declarava: "El Gobernador del Estado queda autorizado para promover la introducción de extranjeros sanos, de buena conducta y aptos para el trabajo, que pretendan establecerse como agricultores en el Estado, o dedicarse a cualquiera industria útil".⁸²⁸ A Xile un decret de 1899 concedia terrenys a immigrants que es volguessin establir al país. Així mateix en el reglament de la immigració lliure aprovat el 1905 en el primer article deia: "Se considera inmigrante libre, para los efectos de este Reglamento, a todo extranjero de origen europeo o de los Estados Unidos, agricultor, minero o capaz de ejercer un oficio, comercio o industria, que siendo menor de cincuenta años y acreditando su moralidad y aptitudes llegare a la República por conducto de las agencias de inmigración para colocarse en los trabajos e industrias existentes en el país o que se propusiere implantar". La llei d'immigració de Cuba de 1902 en sentit similar a les anteriors fomentava l'arribada de colonitzadors concedint un crèdit de fins a un milió de pesos per al foment de la immigració. A més, a l'article 9 se facilitava la reunificació familiar.⁸²⁹

Cal tenir present també, com algunes conjuntures afavoriren o desincentivaren l'immigració a Amèrica. Per exemple, el 1889 la política del govern argentí de passatges subsidiats, dels quals uns 52 mil es repartiren a l'estat espanyol, va provocar un allau migratori aquells any, cosa lògica si tenim en compte que el preu del passatge de tercera

---

⁸²⁷ En el capítol segon de la llei hi havia les avantatges tal com: "Introducción libre de derechos de sus ropas y efectos, así como de sus enseres domésticos y de sus instrumentos de trabajo. Desembarco gratuito de sus personas. Gestiones gratuitas para hallarles colocación en la clase de trabajo que prefieran".

⁸²⁸ Vegi's la referència d'emigrants de Son Servera al capítol "L'emigració a través de les Juntas municipales dels censos", en el cens de 1897.

⁸²⁹ "Todo inmigrante que acreditare haberse dedicado en Cuba durante un año a las faenas agrícolas, y justificase su buena conducta, podrá solicitar el traslado de su familia, en cuyo caso el Estado pagará el pasaje de ésta, desde el punto de embarque hasta el de su residencia, siendo preferidos para el disfrute de este beneficio aquellos inmigrantes que, además, hubieren declarado su intención de adquirir la ciudadanía cubana". Totes les referències a les llei migratòries americanes han estat extretes de VICENTI, Eduardo (1908): *Estudio...* A la vegada vegi's les lleis d'altres països americans a la veu "Inmigración" A VIZUETE, Pelayo (dir.) (1908): *Diccionario Enciclopédico Hispano-Americano*. Apéndice segundo. Barcelona: Montaner y Simón Editores.

classe resultava prohibitiu per a les classes més modestes.⁸³⁰ Posteriorment, al llarg de la depressió econòmica dels primers anys 90 a l'Argentina sens dubte no fou el moment més propici per al trasllat de nous immigrants. A Cuba, després de la seva emancipació es va produir un fort creixement econòmic lligat a l'expansió sucraera i l'arribada d'inversions, cosa que incentivà l'arribada d'importants contingents de població.⁸³¹ De fet, entre 1915 i 1920 l'emigració a Cuba va superar a l'Argentina com a principal destinació.⁸³² A més, la crisi econòmica argentina a partir de 1914 va contribuir a aquest canvi en les preferències de destinació. A finals de 1920 es produí la crisi de la moratòria cubana, amb la caiguda del preu del sucre i l'aparició de l'atur, cosa que obligà al retorn a nombrosos treballadors mallorquins. A Algèria, tot i que les Balears foren un plataforma important per als francesos a l'inici de la conquesta del territori i que nombrosos treballadors i treballadores s'hi desplaçaren des de diversos pobles de Mallorca, diversos fets condicionaren la partida de més emigrants com la sublevació de 1881 o la llei de nacionalització francesa de 1889. En general, entre 1914 i 1918, la Primera Guerra Mundial va suposar una important fre als moviments de població transoceànics.

En el cas de Balears, l'autora Ana Jofre afirmà la correlació clara entre les situacions de crisi de les àrees d'origen i les polítiques poblacionistes a les àrees de destí. La connexió entre els dos costats va venir de la mà de la informació sobre les oportunitats a l'altra banda de la mar proporcionada per les cadenes migratòries. La influència d'aquestes xarxes i cadenes va ser tan important que per si mateixes foren causa d'emigració.⁸³³ A més dels exemples americans, com hem vist foren d'importància cabdal les cadenes establertes amb França. Així doncs, les estretes relacions laborals de Mallorca amb França i Algèria, i les polítiques favorables a la

---

⁸³⁰ CONTRERAS PÉREZ, Francisco (1996): "Recluta masiva de emigrantes andaluces y su inserción social en Argentina (siglo XIX). Nuevas notas para su estudio". *Anuario de Estudios Americanos*. Vol. 53. 2. En xarxa: <http://estudiosamericanos.revistas.csic.es> (consulta, desembre 2014)

⁸³¹ FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy; PINILLA NAVARRO, Vicente (1999): "La emigración aragonesa a Cuba en los siglos XIX i XX". *Historia Contemporanea*. 19. P. 217. En xarxa: <http://www.ehu.es/ojs/index.php/HC/article/viewFile/16054/14102> (consulta, març 2016)

⁸³² RODRÍGUEZ GALDO, María Xosé; CORDERO TORRÓN; Xosé (2003): *Contribución española a la formación del mercado de Trabajo en Argentina (1882-1926)*. Santiago de Compostela: Centro de Estudios de Población y Análisis de las Migraciones. P. 7.

⁸³³ "No fueron llevados a ciegas a cualquier sitio, cada uno eligió según el conocimiento que tenía de las regiones de destino, por la difusión de las noticias hecha a través de quienes habían emigrado antes. No son individuos aislados, sino que están concretamente integrados a las redes, que fueron en sí mismas una causa de migración, que desaparece cuando ya las circunstancias dejan de ser desfavorables en el origen del flujo o se convierten en desfavorables en el destino". MIRALLES MOSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les Guies...* P. 27.

immigració de les repúbliques americanes, completaven el cercle dels mecanismes de l'emigració mallorquina.

Quan al nombre d'efectius implicats, a Mallorca aquest sistema va començar a decaure, que no desaparèixer, en els anys vint. La I Guerra Mundial va afectar severament l'emigració internacional. S'introduïren estrictes controls de passaports i diverses lleis restrictives a l'emigració internacional confirmaren el canvi en la percepció respecte de la situació anterior. Un bon exemple d'això foren les lleis aprovades als Estats Units com l'*Emergency Quota Act* de 1921 que limitava la immigració a 357.800 individus anuals procedents de l'hemisferi est i la *Johnson-Reed Act* de 1924 que limitava l'entrada a 152.700 individus repartits segons una fórmula basada en el 2% de la població de cada país d'origen segons els censos de 1890.⁸³⁴ El 1927 Itàlia va restringir l'emigració dels seus habitants. No obstant això, molts països de Llatinoamèrica i França continuaren rebent emigrants. De fet, els arribats al port de Bones Aires procedents de Balears varen augmentar fins a l'any 1930, per després caure bruscament el 1931 i 1932 pels efectes de la crisi mundial iniciada el 1929.⁸³⁵ Però, com ja hem comentat, a finals de la dècada a l'illa de Mallorca els retornats foren molt més que els que partiren segons els resultats dels cens de 1930. Es pot afirmar així, que el cicle de la gran emigració mallorquina a l'exterior havia finalitzat.

---

⁸³⁴ POWEL, John (2005): *Encyclopedia of north America immigration*. New York: Facts on File Inc. En xarxa: <https://www.slideshare.net/wanville/encyclopedia-of-north-american-immigration> (consulta, setembre 2015)

⁸³⁵ Vegi's l'estadística dels arribats on específicament es va fer constar la procedència de Balears a MIRALLES MOSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les Guies...* p. 15.

L'ESTRUCTURA SOCIAL DE L'EMIGRACIÓ MALLORQUINA

Les dades socials de la població absent referides al sexe, l'edat, l'estat civil, l'alfabetització, la professió, a més del lloc de residència i ocupació dels pares dels emigrats fadrins són les que s'han extret per construir una base de dades sobre una mostra de la població absent a Mallorca, de 5.252 habitants. Analitzant aquesta informació es poden treure algunes conclusions per explicar les pautes de comportament l'emigració mallorquina tant a ultramar com a Europa, així com també la que tingué lloc per l'interior de l'illa i a la Península, a més que ens permet conèixer els fluxos de moviment de la població des dels llocs d'origen fins als llocs de destí.

S'han de tenir en compte una sèrie d'elements a l'hora de valorar l'anàlisi final d'aquesta estructura social. Un d'ells és que la major part de dades s'han obtingut a partir dels censos de 1900, moment amb una incidència menor quant al fenomen migratori respecte d'altres èpoques, amb l'excepció d'algunes localitats com Andratx i Sóller en els quals sempre fou important. Això s'explica per l'abundant disposició d'informació al respecte, ja que aquell es registrava el lloc de destí de la població absent. Això també es pot constatar en els censos anteriors, mentre que els realitzats en els 1910 i 1920 es va ometre completament aquesta dada en la majoria de localitats. Així i tot, com veurem, no s'han descartat per a la base de dades alguns dels recomptes de la població realitzats el 1920. Quant als censos anteriors a 1900 se n'han conservat pocs en els arxius municipals i, quan existeixen, contenen una informació molt escassa sobre l'emigració. Com tot treball d'investigació històrica, la disposició o limitació de fonts condiciona la capacitat de l'historiador per reconstruir el passat. Desafortunadament per a la labor dels investigadors de l'emigració, les dades sobre la residència dels absents no es feren constar a partir del cens de 1910, llevat d'algunes excepcions, precisament en una conjuntura de gran moviment cap a l'exterior. Per tant, s'ha recollit informació a partir dels censos de 1877 de Calvià, de 1887 per Alcúdia, de 1897 per Algaida⁸³⁶ i Felanitx, de 1900 per Alaró, Andratx, Búger, Bunyola, Escorca, Estellencs, Maria de la Salut, Sa Pobla, Porreres, Santa Margalida, Selva i Sóller. Els censos localitzats de 1910 amb dades concretes sobre el lloc de residència dels absents han estat el de Esporles (de manera parcial), Felanitx i Santa Margalida. Les dades del cens de 1920 de Banyalbufar i Selva han estat els únics localitzats fins ara que, contra la

---

⁸³⁶ S'ha preferit aquest cens al de 1900 per ser més representatiu, donada la major quantitat d'emigrants interiors.

norma general, esmentaren en aquell any el lloc de destí dels absents. Així i tot, no hem deixat d'emprar els censos d'Alcúdia i Sencelles del 1920 que, encara que no contenen informació sobre el destí dels absents, són il·lustratius d'un model d'emigració comuna a Mallorca com foren els mariners, en el cas d'Alcúdia; i la població ocupada en el servei domèstic, en el cas de Sencelles. Ara bé, aquests dos censos sols s'han emprat per a la llista general d'absents, però s'han descartat per les llistes separades dels absents de l'interior i de l'exterior, per la impossibilitat material de determinar en quin lloc se trobaven.

Altres fonts emprades han estat per una part, els padrons de població de Santanyí de 1912/15 i de Sa Pobla de 1910/15⁸³⁷, i per l'altre les llistes d'emigrants enviades a l'Instituto Geográfico y Estadístico de Palma el 1908 de Muro, Sa Pobla, Montuïri i Sant Joan, per la seva informació qualitativa més rellevant que la resta de llistes sobre les persones i famílies emigrades a l'Argentina⁸³⁸.

L'emigració en el seu conjunt

A la mostra observada, de més 5 mil individus, els absents a Mallorca foren majoritàriament homes (78%) front a les dones (22%) i tenien una edat mitjana de 26,7 anys. Un 64,4% dels emigrats tenia entre els 12 i els 30 anys. Dintre d'aquest grup, les edats amb més nombre d'efectius foren els que tenien entre els 16 i els 25 anys, grup d'edat que representava un 41% del total dels emigrats. L'edat amb un nombre total més alt d'emigrats era els de 18 anys (4,6%), seguida de la de 22 (4,4%).⁸³⁹ A partir d'aquesta edat els efectius absents anaven disminuint sensiblement, sobretot després del 28 anys, edat a partir de la qual la disminució d'absents era molt pronunciada. Així i tot, posteriorment s'observa una sèrie d'increments en el nombre d'efectius en determinades edats com són les desenes dels 30, 40, 50 i fins i tot, encara que en menor mesura, dels

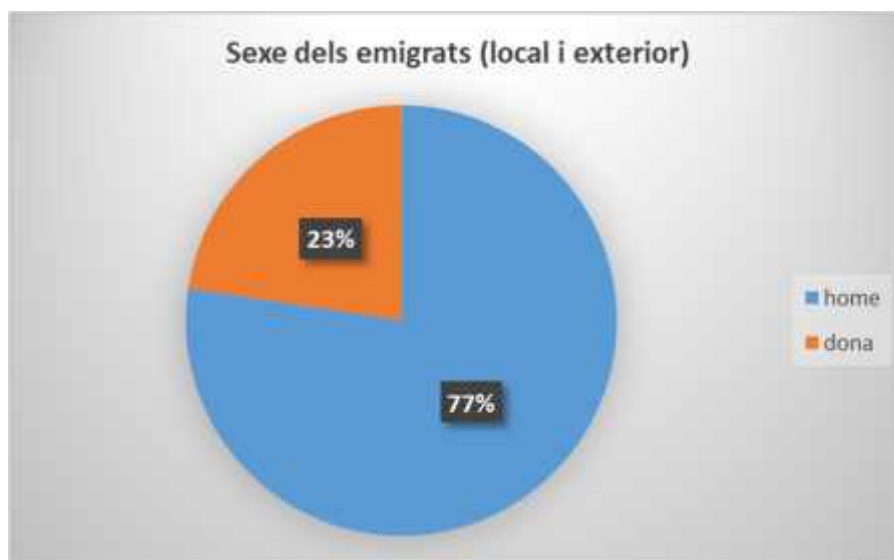
---

⁸³⁷ Encara que en els padrons no contenen tota la informació de les variables tractades s'han fet sumar a base de dades ja que són molt il·lustratius del moviment cap a l'exterior d'aquests municipis, especialment el de Santanyí. La font dels padrons de població s'ha mostrat molt incompleta per investigar l'emigració mallorquina en el segle XIX. En ocasions no hi havia cap informació al respecte, com el cas de Fornalutx, localitat que malgrat tenir una intensa emigració, no hi ha constància documental en els padrons d'habitants.

⁸³⁸ Existeixen altres llistes d'altres i baixes del padró d'habitants de diferents localitats però contenen una informació sensiblement menor que la dels tres municipis esmentats. Quant a Sa Pobla, cal dir que s'han utilitzat tres fonts, el cens de 1900, les llistes de 1908 i el padró de 1910/15 perquè l'emigració que hi surt no es repeteix ni és la mateixa. Seria el mateix cas esmentat dels censos de 1900 i 1910 de Santa Margalida.

⁸³⁹ Vegi's la taula n° 14 de l'annex

60 anys.⁸⁴⁰ L'explicació a aquests increments sobtats probablement foren causats pel desconeixement que una part de la població tenia sobre la seva pròpia edat, de la qual sols tenia una idea aproximada, fet pel qual notificava als agents censals una edat en desenes⁸⁴¹.

Font: Censos municipals de població

Quant a l'estat civil, la majoria eren fadrins (68%), després els casats (30%) i els viudots i viudes (1%). En el grau d'alfabetització, al menys la meitat declararen que no sabien ni llegir ni escriure (50%), front als que si (42%), amb un 8% de la mostra sense dades. En l'activitat professional, hem de tenir en compte que la informació recollida es podia referir tant a l'ofici que exercia l'interessat en origen com al que desenvolupà en el destí. Quant a la importància de cada ocupació, s'observa com varen predominar absolutament els mariners, seguits dels jornaleros i jornaleres, la majoria d'ells agrícoles, els llauradors i llauradores, els dependents, les criades, els comerciants i els traficants.⁸⁴² És evident que la gran presència de mariners a Cuba que manifestaren aquesta professió en els censos d'Andratx, així com en el de Sóller, en el qual predominaven els dependents, comerciants i traficants de fruita a França, condicionen els resultats de la base de dades. No obstant això, en ser un territori marítim, aquesta

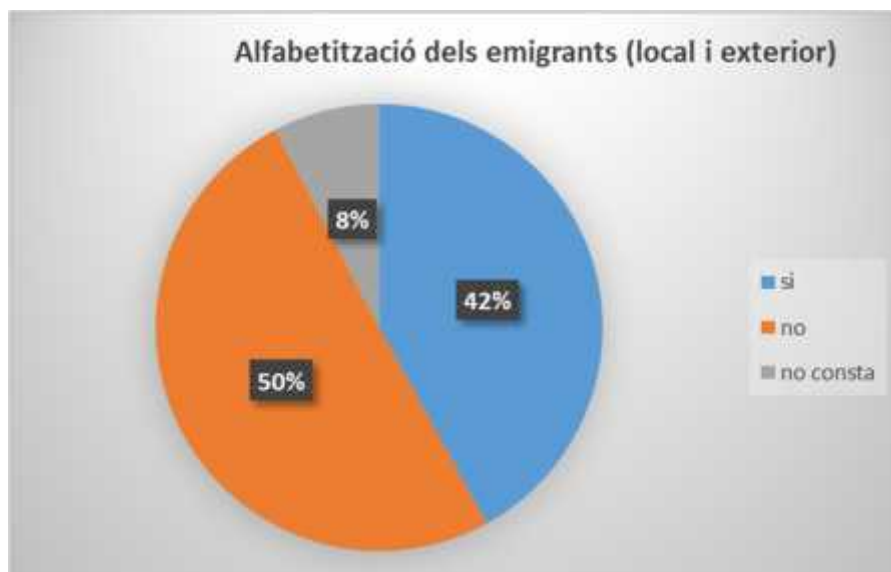
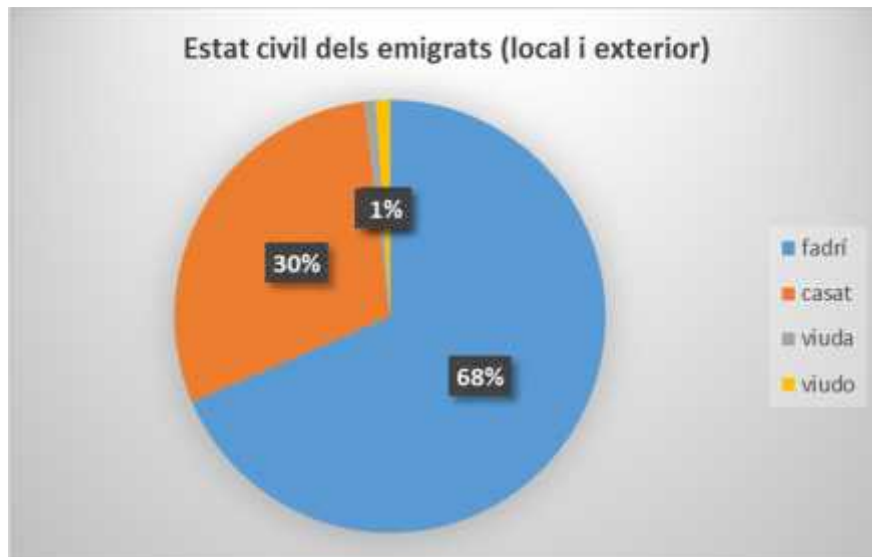
⁸⁴⁰ Vegi's la gràfica n° 3 de l'annex.

⁸⁴¹ Així es feu constar en una comunicació del Instituto Geográfico el 17 de gener de 1906: "...se observa en la clasificación por edades que en las decenas exactas hay mucho mayor número, en general, que en las demás edades. Esta anomalía me la explico teniendo en cuenta que, en muchos casos, y sobre todo refiriéndose a mujeres, no saben fijamente su edad, manifestándola aproximadamente cuando les es preguntada para llevar las cédulas censales y claro la tendencia es decir una edad exacta en decenas". Estadística 204. ARM

⁸⁴² Vegi's taula n° 15 de l'annex

professió era abundant a les localitats que comptaven amb un port com el cas ja esmentat d'Andratx i el d'Alcúdia, on gran part dels absents eren mariners. En aquest aspecte, seria dubtós incloure en la categoria d'emigrants els mariners d'Alcúdia i d'altres localitats marítimes doncs probablement la majoria d'ells simplement no eren presents en el moment de l'elaboració del cens per motiu de la seva professió⁸⁴³.

Font: Censos municipals de població

Bona part de les professions (46,6%) de les poc més de cinc mil constatades eren les de mariners, criats, criades, dependents, comerciants, traficants, empleats i cambrers, és a dir, s'inclourien dintre del sector serveis. Aquest fet que s'explicaria per les característiques pròpies de l'emigració mallorquina, amb una forta relació amb les

⁸⁴³ Cens de població de 1920. Alcúdia. Arxiu Municipal d'Alcúdia.

activitats comercials de Mallorca amb l'exterior, especialment de Sóller amb França, i amb les ocupacions marítimes, especialment dels andritxols a Cuba. D'importància notable era el gran contingent de dones, i en menor mesura d'homes, que de la Part Forana es desplaçaven principalment a Palma per treballar en el servei domèstic. Quant a les professions relacionades amb el sector primari (25,5%) aquestes eren les de jornalers/res, llauradors/es, pastors, pescadors, carboners/res i mossos de llaurança les quals, com veurem, tenien més importància en l'emigració per l'interior de Mallorca. Els registrats com a "sense" eren majoritàriament dones als quals sistemàticament no se'ls assignava cap professió en concret.

En el camp de l'ocupació dels progenitors dels absents fadrins, podem observar més clarament quina era la procedència social dels individus emigrats.⁸⁴⁴ En aquest sentit s'ha verificat com predominaven (57,8%) les feines relacionades amb sector primari, en consonància amb l'estructura productiva de Mallorca a l'època. Les famílies varen declarar que feien de jornalers, llauradors, agricultors, hortolans, pastors, carboners, arrendataris o colons. Comparant aquestes dades amb les ocupacions que exercien el propis emigrats, majoritàriament en el sector serveis, es pot concloure que hi hagué una tendència de canviar les ocupacions d'origen rural relacionades amb l'àmbit familiar d'origen per unes altres relacionades amb el sector terciari com les ocupacions marítimes de transport comercial o les de dependents i cambrers en establiments de venda o en restaurants en els llocs de destí. L'extracció social humil de les famílies amb emigrats fadrins quedaria comprovat en ser la categoria jornalers l'ocupació més nombrosa entre els pares dels absents. Almenys un 32,6% del total de les famílies es trobaven dins aquesta categoria laboral, mentre que en segon lloc es trobaven els llauradors amb un 17,9%. Així i tot, les famílies més benestants, dintre de les quals inclouríem els propietaris, tenien una presència petita però significativa de fills absents (5,9%), ja fossin els dos cònjuges que figuraven amb aquest concepte o individualment en el cas de viudos i viudes. Bona part d'ells eren els pares i mares d'estudiants que es trobaven realitzant estudis a Palma o a Barcelona i representarien aproximadament la meitat, amb la qual cosa no serien emigrants per motius econòmics sinó hauríem de parlar de trasllats amb motiu d'estudis. L'altra meitat dels fills de propietaris va participar del moviment de població cap a l'exterior cosa que indicaria com una petita

---

⁸⁴⁴ Vegi's taula nº 16 de l'annex per veure el total de les ocupacions de les famílies

part del grup classificat com a més benestant també va voler participar dels possibles beneficis que podria comportar l'emigració.

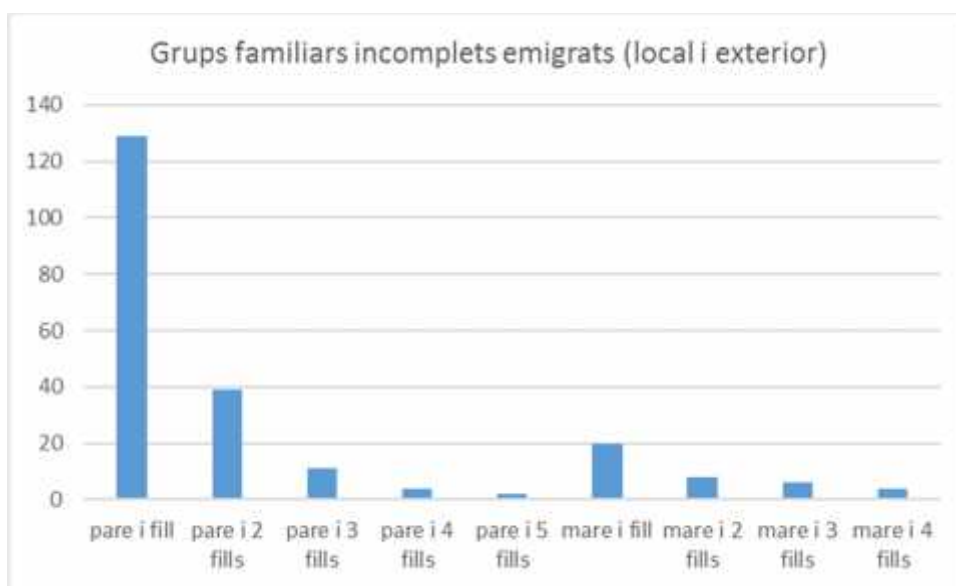
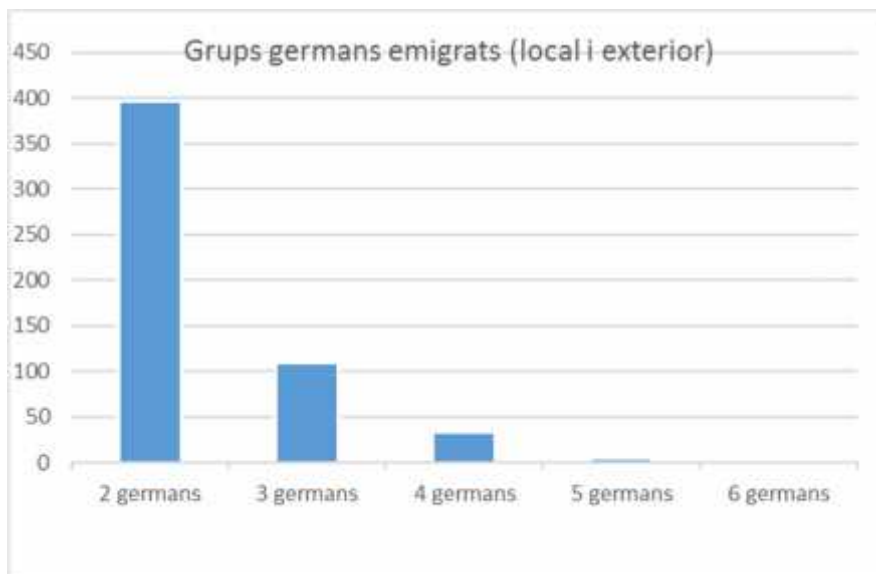
Font: Censos municipals de població

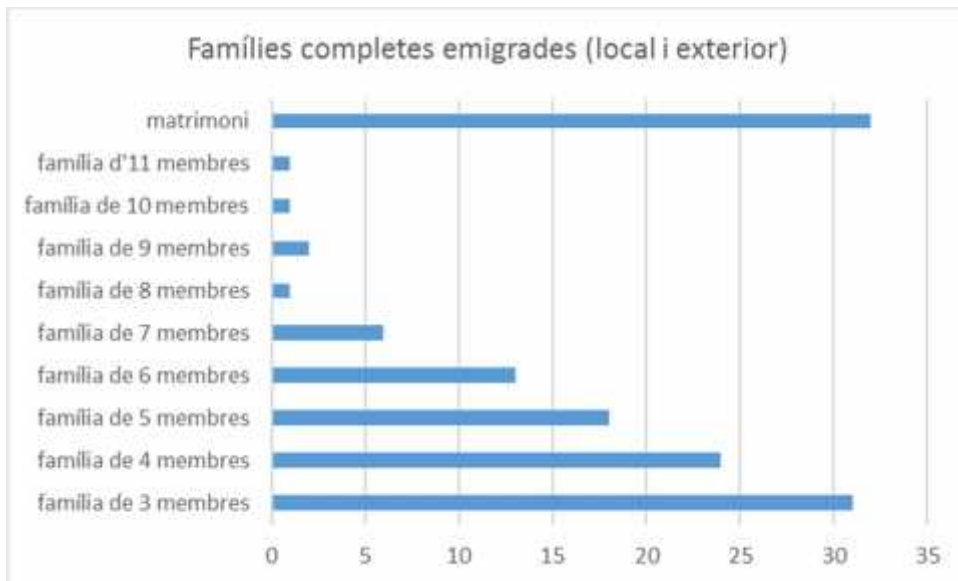
L'emigració podia ser una decisió individual en el cas de fadrins joves que volien fugir de la pobresa, o evitar les privacions de diversa índole, provar fortuna o evitar fer el servei militar, però en bona part va ser una decisió presa en el si de la família. L'estratègia familiar podia implicar la partida d'un individu o de variis. En aquest sentit, més de la meitat de l'emigració (54,7%) foren individus solitaris, fadrins o casats, sense cap altre membre més de la família absent. La resta (45,3%), corresponia a l'emigració que afectà a grups familiars, a partir de dos membres, que es trobaven absents alhora, ja fossin germans, pares o mares amb algun fill, matrimonis o famílies senceres.

Quant a l'emigració efectuada individualment, podem establir una classificació de quatre categories: els fadrins, els casats amb fills, els casats sense fills i els viudos/es. Si prenem com a base de referència únicament a aquells que varen emigrar individualment podem conèixer la importància de cada una de les categories. D'aquesta manera, el més freqüent va ser la dels joves fadrins amb un 58,9%, seguida de la dels

casats caps de família, amb fills a càrrec en el domicili que eren un 27,4%. Finalment hi havia els casats sense fills, amb un 9,7% del total dels efectius de l'emigració individual.

Entre l'emigració efectuada en grup, cal establir les següents tipologies de casos: els grups de germans, les famílies senceres i les famílies incompletes, és a dir, el pare o la mare amb la companyia d'alguns dels seus fills. El sector més nombrós fou els dels germans emigrats junts, amb un 54,9%, prenent com a base l'emigració efectuada en grup. El seguia el sector format per les famílies senceres que representaven un 21,6%. Després hi hagué els pares acompanyats de fills, amb un 19,4%, i finalment les mares amb fills, amb un 4,2% dels efectius de l'emigració en grup.

Font: Censos municipals de població

Sobre la totalitat de la població emigrada globalment considerada, sense distingir si era individual o grupal, podem apreciar si de cas encara amb més precisió la dimensió de cada una de les estratègies adoptades en el comportament del fenomen migratori. Des d'aquesta perspectiva, el col·lectiu més important absent, o que almenys es trobava en un lloc distint de la seva residència legal, fou el fadrins en solitari, ja que representaven un 32,2% del total de l'emigració en la mostra observada (2.251 individus).

El segon col·lectiu en importància, separat de l'anterior per haver estat categoritzat com a emigració en grup, encara que també fossin fadrins, fou la dels grups de germans, de dos a sis germans emigrats al mateix temps, amb una importància notable que representava un 24,9% del total de l'emigració. Per tant, l'emigració dels fadrins, tant en solitari com en la companyia d'algun germà -encara que podia donar-se el cas que cada un anàs pel seu compte sense relació entre ells a l'estranger- va ser la més important numèricament ja que representaven un 57,1% del total l'emigració.

En tercer lloc ja situaríem un grup de casats, els absents en solitari, en concret aquells que tenien fills a càrrec, ja fossin menors o que no s'havien emancipat del domicili familiar. Representaven el 15% del total de l'emigració.

En quart lloc situaríem a les famílies senceres emigrades doncs els seus components sumaven un 9,7% dels efectius de l'emigració.⁸⁴⁵ En cinquè lloc tendríem els pares emigrats amb la companyia d'alguns dels seus fills i que representaven el 8,6% de l'emigració. En darrer lloc hem d'esmentar tres col·lectius més, amb una importància numèrica menor però no menys important de cara a l'estudi de l'estructura de la població emigrada, com foren els casats absents en solitari que no tenien fills, amb un 5,3% del total dels absents, i les mares acompanyades d'alguns o tots els seus fills, amb un 2,1%. En darrer lloc quant a la importància quantitativa de l'emigració hi havia els viudus i viudes, que representaven un 1,8% del total de l'emigració.

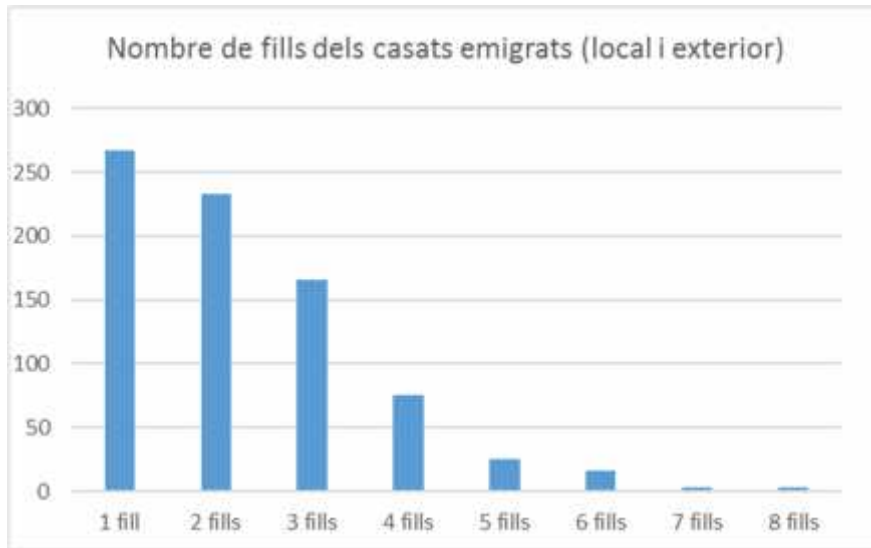
De les anteriors situacions i tipus relacionades amb l'estat civil, és evident que la major part de l'emigració mallorquina es va produir bàsicament entre els fadrins, concretament entre aquells que vivien en el domicili familiar, o que encara hi tenien la seva residència legal, i que tenien una edat suficient per treballar a fora. La major part se trobaven absents sense la companyia de cap progenitor (83,6%) i representaven també l'opció majoritària entre el total de l'emigració, ja fos aquesta dins o fora de Mallorca. S'ha de destacar una actuació seguida en no poques ocasions, intencionadament realitzada o no, com aquella que implicà la partida de més d'un fill fadrí de la família. Com hem vist, especialment nombrosos foren el sector dels grups de germans. Majoritàriament eren germans en parelles (72,1% dels germans així emigrats), seguits dels grups de tres germans (19,9%). A més a més, es podien donar diverses situacions quant a la destinació elegida pels germans. A vegades se trobaven residint en el mateix destí a ultramar, altres a una destinació distinta, i en altres se repartien entre l'exterior i l'interior de Mallorca. També hem comprovat que a l'illa tots els germans i germanes podien residir a llocs distints.

Per altra part, entre la població casada, el col·lectiu majoritari fou el d'aquells que tenien fills, doncs representaven un 63,3% del total de casats. Entre aquest grup, hauríem de distingir dues formes d'actuació. En primer lloc els pares amb fills a casa que se trobaven fora en solitari -representaven la meitat del total dels casats emigrats (51,1%)-; i en segon lloc aquells que es trobaven amb la companyia d'alguns dels seus fills (11,8%). Així mateix la majoria dels pares absents en solitari havien deixat entre 1 i 3 fills a casa (84,4%) mentre que la resta (15,6%) tenia entre 4 i 8 fills. Finalment, hi

---

⁸⁴⁵ Cal fer la puntualització de la infravaloració més que probable de les famílies senceres emigrades en els censos de població. No debades se troben poquíssimes dades al respecte, amb l'excepció d'algunes localitats com Santa Margalida i Muro entorn de 1910.

havia els casats sense fills que representaven un 18,2% respecte del total entre els casats.

Font; Censos municipals de població

Per acabar de perfilar l'actuació dels grups familiars enfront de l'emigració hem de comptabilitzar el moviment en grup de famílies completes i incompletes. En aquest darrer cas ja hem esmentat el moviment de pares amb fills, quan aquests tenien edat suficient per emigrar, i de germans a l'hora. Fa falta esmentar el de mares amb fills, molt més minoritari, (1,9%) doncs representaria un moviment de població encaminat a reunir-se amb el cap de família resident a l'exterior. Així ho indicaria, per exemple, els casos de mares amb fills que es trobaven absents a Argentina el 1908 a Muro.

L'emigració de les dones es produïa casi sempre per l'interior de l'illa, desplaçant-se principalment a Palma o a les possessions per treballar de jornaleres mentre que el seus germans marxaven a l'exterior. Així mateix gran quantitat de viudes es veieren obligades a enviar alguns dels seus fills i filles a un altre lloc distint del de residència habitual a la recerca d'un sosteniment que veien amenaçat a la llar familiar: la mare viuda amb algun fill menor d'edat. Un 13,2% dels emigrats era fills de viuda i també de viudos, encara que en menor mesura. Es podien donar una pluralitat de situacions en aquest segment dels absents, com el ja esmentat repartiment de destins en funció del sexe: els fills a l'exterior i les filles a l'interior de criades a Palma. Altres podien tenir un fill o una filla emigrat a un altre poble de Mallorca o a Palma, però en altres casos podien ser dos, tres, quatre, cinc o fins i tot sis fills que es trobaven fora.

Són nombrosos els exemples a partir dels 10 anys, sinó abans, edat en la qual ja podien ser enviats a fora per treballar com a jornalers, pastors, guardadors de porcs o criades.

Font: Censos municipals de població

Quant a les famílies completes emigrades, no hem pogut reunir moltes dades, que són més aviat escasses, perquè els padrons de població donaven de baixa aquests casos, fet pel qual ja no figuraven en els padrons generals formats durant l'elaboració dels censos. L'excepció serien alguns casos de Sóller i de Santa Margalida, als quals hauríem d'afegir la llista de Muro de 1908, que per altra part formava part d'un altre tipus de documentació, distinta dels censos de població. Dins aquest sector podem distingir els matrimonis sense fills, normalment joves que encara no havien tingut cap fill, les famílies de tres membres, també joves amb fills de curta edat, i finalment les famílies més nombroses amb 4, 5 o 6 membres, les més freqüents, fins a un únic cas detectat d'una família d'11 membres. Les famílies completes absents representaven un 9,1% del total de l'emigració

Com a conclusió sobre l'estructura social de l'emigració mallorquina en conjunt, sense distingir entre emigració exterior i interior, podem establir-ne una sèrie de característiques bàsiques del fenomen entre 1877 i 1920. Aquesta va afectar principalment als homes joves fadrins, amb una edat entre els 18 i els 25 anys, amb una alfabetització deficient en el sentit que al menys la meitat d'ells no sabien ni llegir ni escriure, i que es dedicava preferentment en el seu destí a les activitats del sector serveis com a mariners, dependents, traficants o comerciants, a més de les ocupacions relacionades amb el sector primari com a jornalers o llauradors. Secundàriament, al

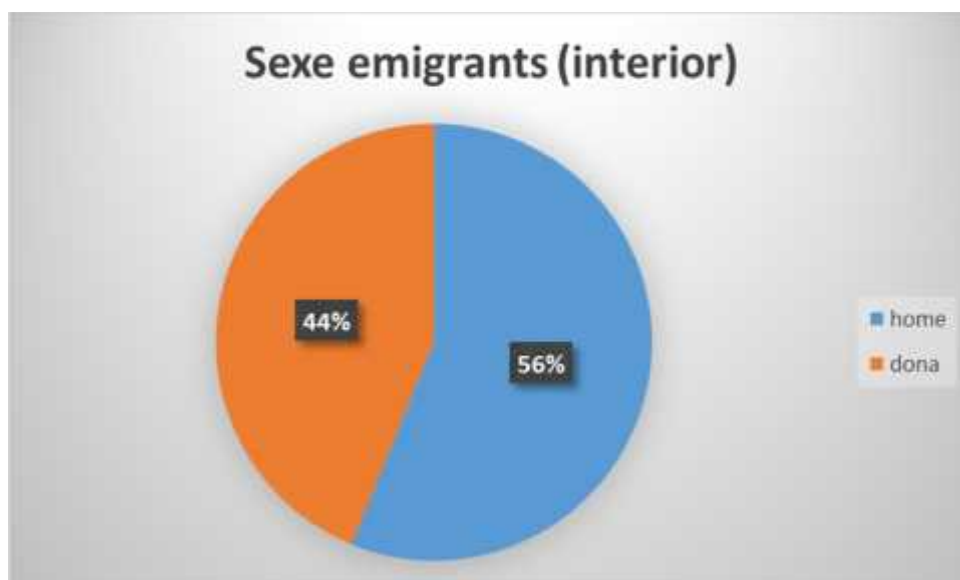
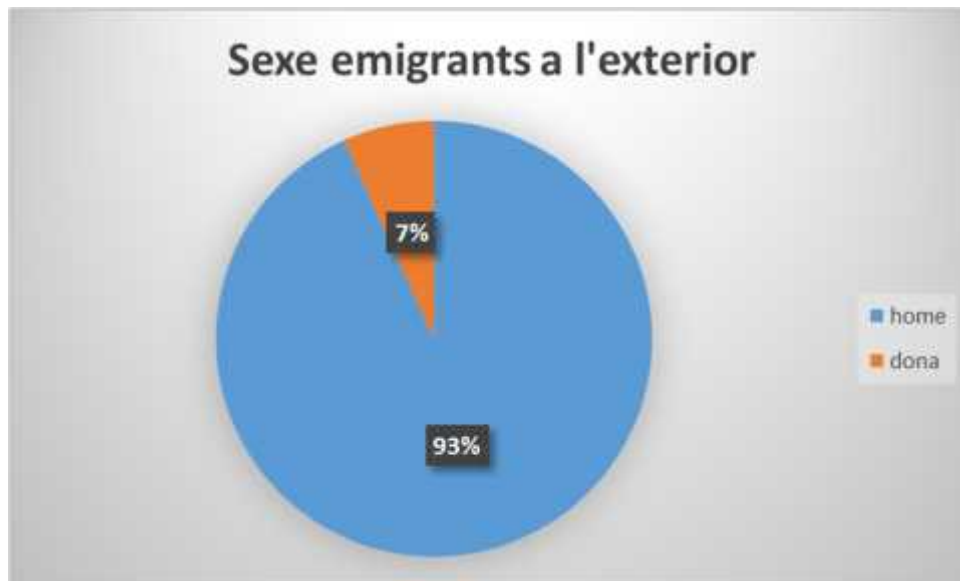

menys quant als efectius comptabilitzats finalment, va tenir certa incidència l'emigració entre els casats, prova de que l'emigració constituïa una acció encaminada a assegurar el sosteniment econòmic de la família, especialment si tenien fills menors dependents.

L'emigració exterior i interior

Si analitzem per separat l'emigració local i l'exterior podrem distingir algunes de les semblances i divergències existents amb la finalitat d'arribar a establir les característiques de cada una d'elles. Com ja hem constatat, però, en nombroses ocasions hi havia membres de la mateixa família que participaven en les dues vies de destinació. Aquests models de comportament ens donen a entendre que, en realitat, el procés migratori, en les seves dues vessants, exterior i interior, en realitat formarien part d'una única realitat inseparable: la del desplaçament per l'espai de la població; amb els mateixos factors intervenint en un i altre cas. És evident que els contingents d'individus que es desplaçaven localment ho feien per motius laborals, tal vegada conformats amb l'alternativa de no haver de fer front a la més costosa i insegura situació que representava la sortida a l'exterior. Tenien les mateixes motivacions –la recerca de treball, realitzar les feines de temporada, ajudar al sosteniment de la seva família- que els que decidien marxar a l'exterior.

L'emigració exterior, en la mostra de 2.940 habitants residents a l'estranger, era protagonitzada absolutament per homes (93%) front a una minoria de dones (7%). Així i tot, per altres fonts sabem que els percentatges de dones residents a l'Argentina eren més elevats, mentre que a altres indrets com Cuba eren molt minoritaris. En canvi, a l'emigració interior, en una mostra de 1.815 habitants absents, els percentatges estaven molt més equilibrats per una presència significativa de dones (43%) que s'apropava al nombre d'homes (57%).

Font: Censos municipals de població

Quant a l'edat dels absents, els que es trobaven a l'exterior tenien una edat mitjana de 27,1 mentre que els de l'interior tenien una mitjana lleugerament inferior, de 26,5. Si concretam per edats podem apreciar algunes diferències més. Per exemple, els absents a l'interior majoritàriament tenien entre 12 i 24 anys, essent les edats més nombroses les de 16, 17 i 18 anys. En canvi, els absents exteriors tenien els efectius més nombrosos en unes edats una mica més elevades, entre els 16 i els 27 anys. Concretament per edats els de 18, 21, 22 i 23 anys eren els més abundants. Per tant, dintre de la gran joventut que caracteritzava l'emigració, el desplaçament de població per l'interior era protagonitzat per gent més jove que a l'exterior, tot i que les diferències no eren molt acusades. En aquest punt cal constatar com els grups d'edat

d'emigració exterior anteriors als 21 anys, especialment importants, podria estar relacionat amb el desig d'evitar fer el servei militar, ja que es sortejaven els quintos en aquestes edats.⁸⁴⁶

En l'estat civil, observem diferències evidents. Els fadrins foren el sector més nombrós tant a l'exterior com a l'interior. Però mentre que a l'interior predominaren de manera aclaparadora (72%), a l'exterior disminuïen fins a casi 10 punts (63%). Per contra, a l'estranger els casats tenien una presència bastant nombrosa (36%) quan a l'interior era poc significativa (24%). En el grau d'alfabetització les diferències entre el trasllat local el trasllat a l'estranger eren més grosses. La població resident a l'exterior estava clarament més alfabetitzada que a l'interior. Un 48% dels emigrats sabia llegir i escriure, front a un exigu 28% de l'emigració interior.

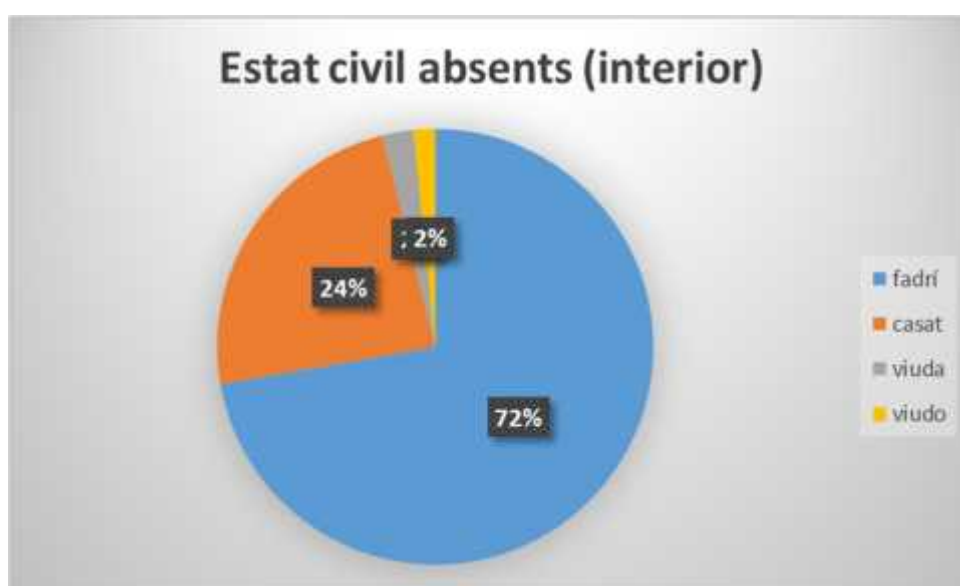
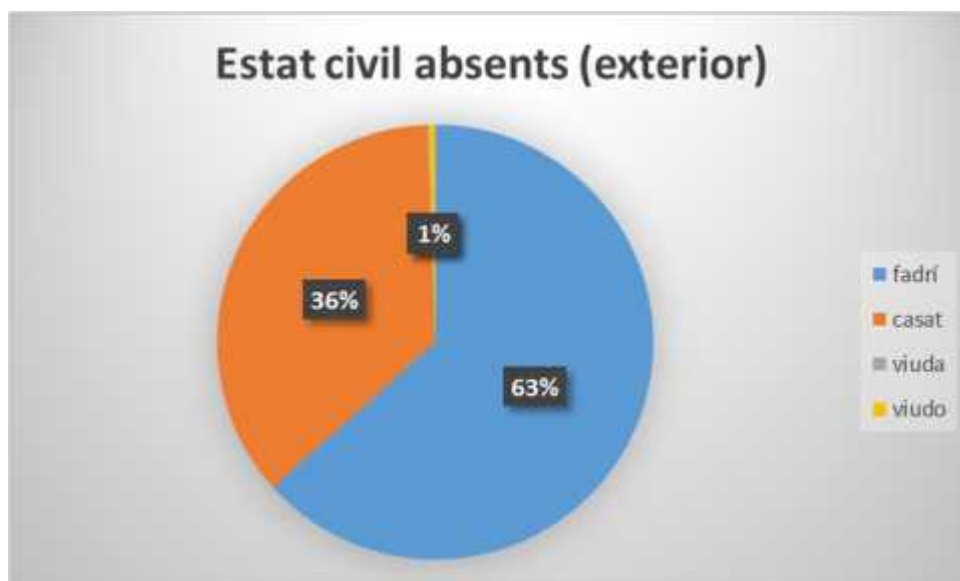
Quant a les ocupacions consignades, cal recordar que l'estadística s'ha realitzat sobre la base de les dades contingudes en els censos dels diferents municipis de Mallorca, amb la qual cosa les activitats relacionades pels absents interiors serien molt més ajustades a la realitat que no a l'exterior. Dintre de Mallorca, les ocupacions majoritàries reflexaven la demanda de feina de les possessions, sent els jornalers l'activitat principal. En segon lloc l'ocupació de criades que acaparava bona part de l'oferta laboral fora de l'agricultura. Altres activitats amb un nombre significatiu d'absents eren aquelles per raó de les pròpies característiques de la feina, com els mariners, pescadors o els estudiants, se trobaven absents en el moment de l'elaboració del cens.

A l'exterior, probablement moltes ocupacions no es corresponien amb l'activitat que realment varen desenvolupar els interessats. En tot cas, la més nombrosa fou la de mariner, tenint en compte però, el biaix que s'introdueix sobre el total de la mostra les dades procedents d'Andratx. La segona fou una altra integrada dins del sector serveis, amb gran part dels actius procedents de Sóller, com fou la de dependent. En tercer lloc l'activitat imprecisa de jornalers i en quart la de llauradors que sembla que en realitat seria l'activitat realitzada a Mallorca abans de partir. Sols la professió de mariner

---

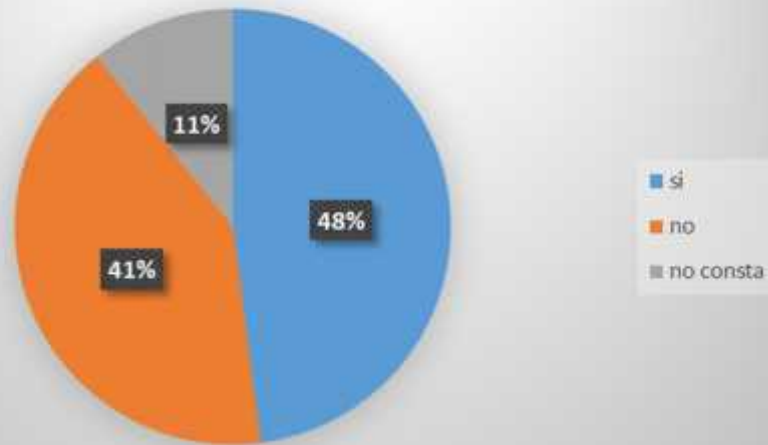
⁸⁴⁶ Vegi's les gràfica n° 4 de l'annex per apreciar les diferències d'edats entre l'emigració interior i exterior

representava per ella tota sola el 31,5% de les ocupacions, mentre que les feines essencialment agrícoles representaven un 20% del total.⁸⁴⁷

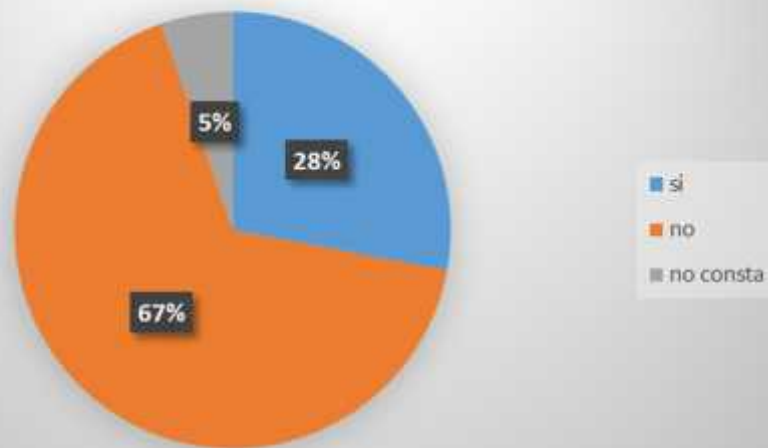

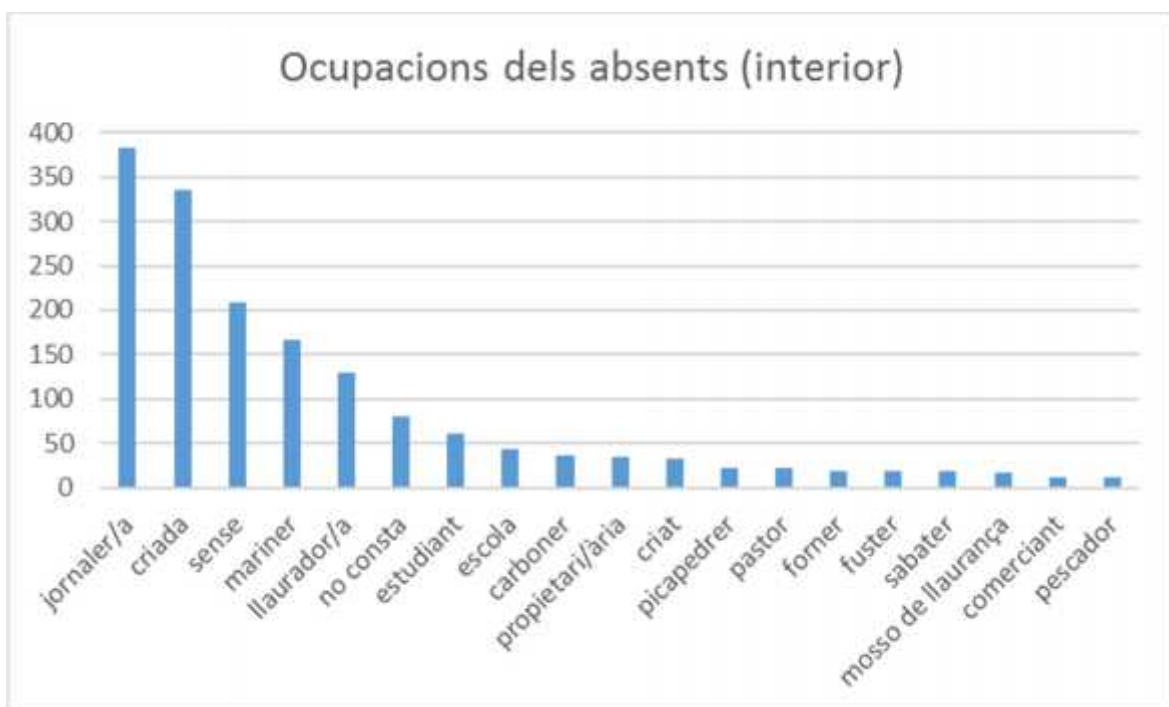
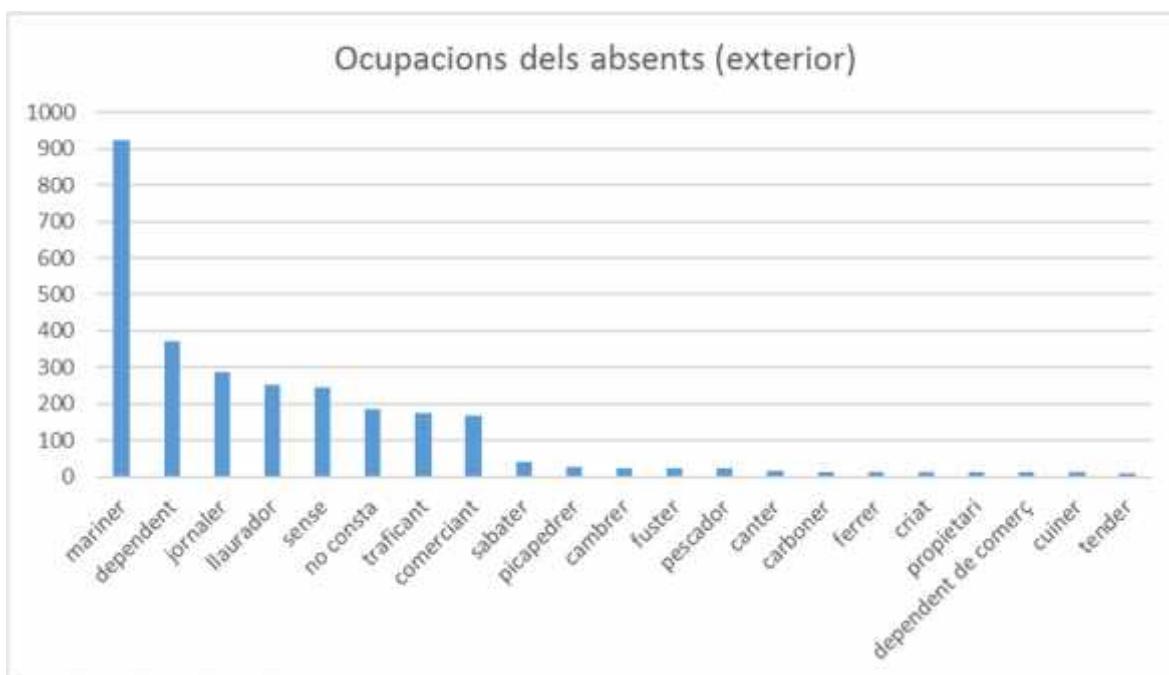
⁸⁴⁷ En relació al total d'ocupacions consignades dels absents a l'interior i exterior, vegi's la taula nº 17 de l'annex

Alfabetització emigració exterior

Alfabetització emigració interior

Font: Censos municipals de població

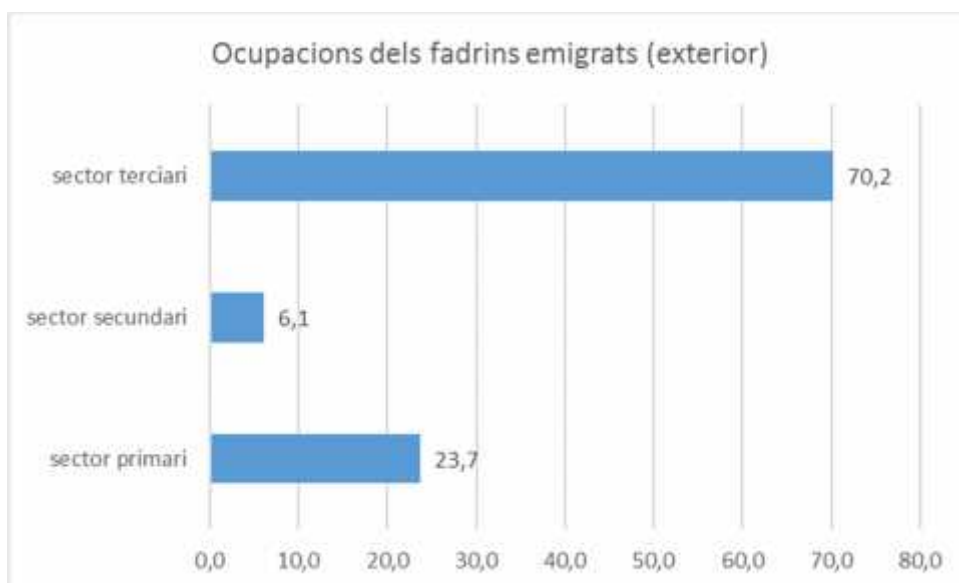
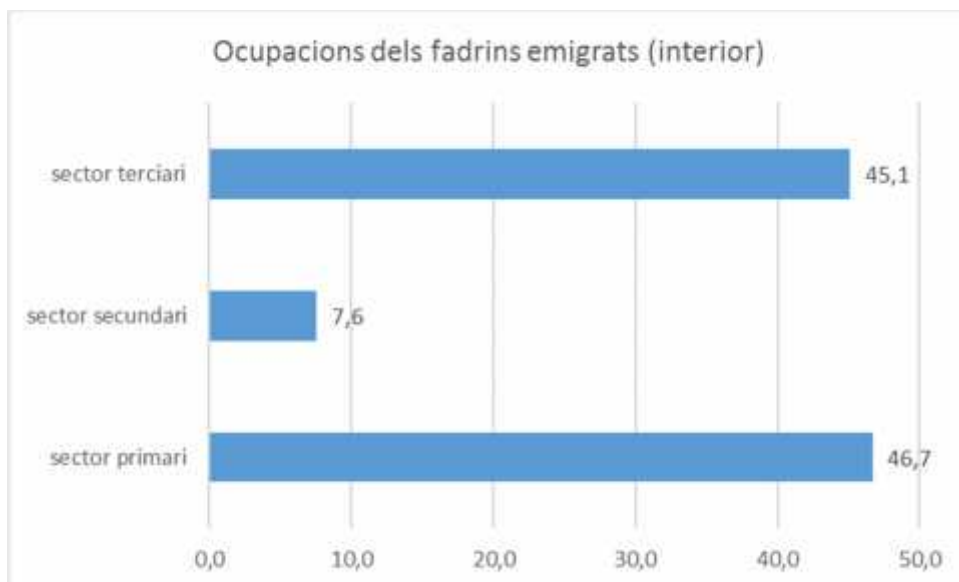
Respecte de l'ocupació que tenien les famílies dels absents, en el sector dels emigrats fadrins, podem apreciar que no hi hagué canvis significatius entre la composició de la feina entre un i altre tipus d'èxode segons la destinació, cosa lògica perquè l'àmbit social del qual provenien era el mateix. Tant a l'exterior com a l'interior

predominaren majoritàriament les feines agrícoles. Tot i això, en el camp de l'emigració exterior trobam el concepte *sense* com el més important, referit a les dones viudes. Malgrat la falta d'informació que això suposa, sí que ens dóna a entendre la importància que tingué l'emigració exterior entre els fills de viuda, a la qual havien d'ajudar en una situació de precarietat econòmica pel sou inferior que percebien les dones. Corrobora aquest fet aquelles les situacions en que el nom de l'ocupació de la dona viuda es feia constar com *jornalera*, en quart lloc en importància de les ocupacions de les llars dels emigrats a l'exterior. Per tant, els fills de viuda emigrats constituïren un col·lectiu realment important que cal valorar separatament.

En ambdues destinacions l'ocupació més nombrosa dels progenitors fou la de jornalers, ja fossin els dos cònjuges, sols el marit o les viudes i viudos en solitari, fet que denota clarament la major necessitat d'emigrar als fills de les classes econòmicament menys afavorides. Una categoria laboral molt comuna i que tengué una major importància en l'emigració interior fou la dels llauradors, que ocupaven el segon lloc en importància de les professions, cosa lògica pel mercat de treball illenc amb les necessitats laborals a les finques pròpies o a les possessions, on sovint hi havia la necessitat de contractar els anomenats a la documentació censal mossos de llaurana o criats de llaurança *-gañanes-*. En conjunt, les feines relacionades amb el sector primari eren totalment majoritàries en el sector de l'emigració interior. Com a mínim un 83,9% de les ocupacions de les famílies dels absents eren plenament agrícoles. En l'exterior, aquest percentatge, tot i ser majoritari, descendia al 65,8%.

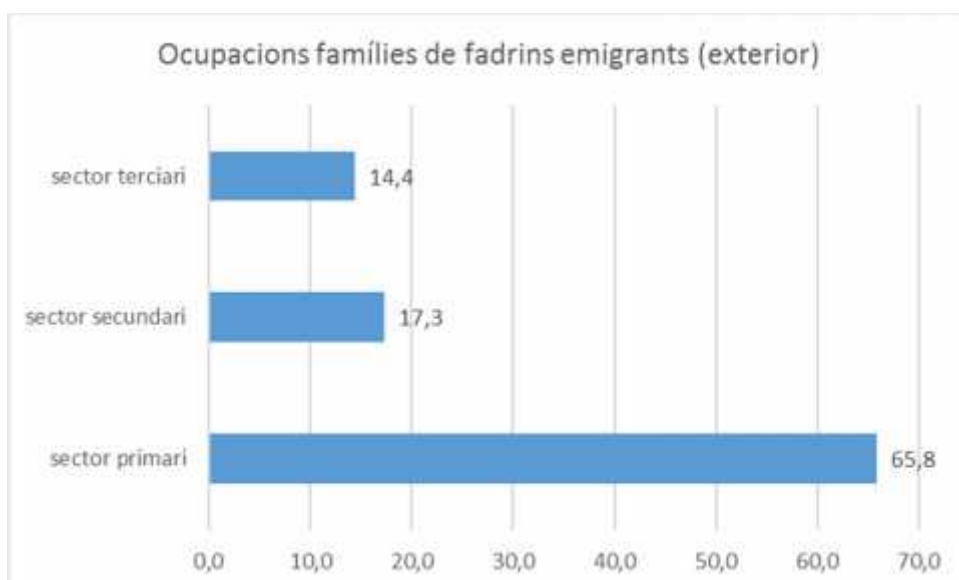
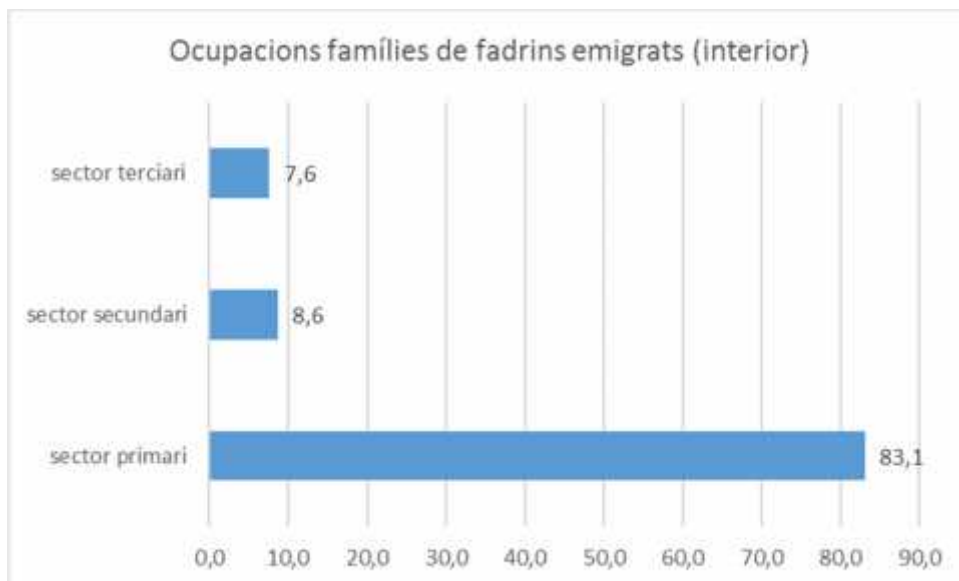
Després de les ocupacions agrícoles exercides pels pares i mares dels emigrats, hi havia un conjunt d'oficis, sobretot exercits pel gènere masculí, que en el cas de l'emigració exterior destacaven en primer lloc els mariners, i en segon terme els teixidors, propietaris, sabaters, picapedrers, fusters, carreters, etc. En l'emigració interior hi havia molt menys variats en les ocupacions, ja que aquestes giraven gairebé absolutament entorn de les activitats del sector primari. Finalment, cal fer menció d'una presència significativa dels propietaris i propietàries, tant referent als absents interiors com exteriors. En aquest darrer cas, i com ja hem comentat, indicaria la participació

d'una petita part de les classes més benestants en el procés de l'emigració a l'estranger.⁸⁴⁸

⁸⁴⁸ Per veure l'estadística completa dels oficis de les famílies amb fills fadrins absents vegi's la taula nº 18 de l'annex

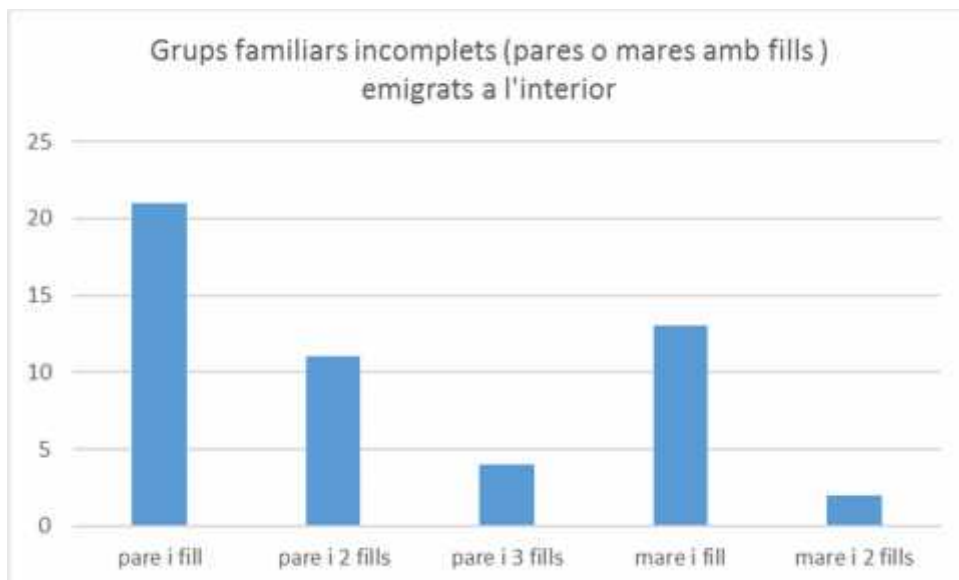

Font: Censos municipals de població

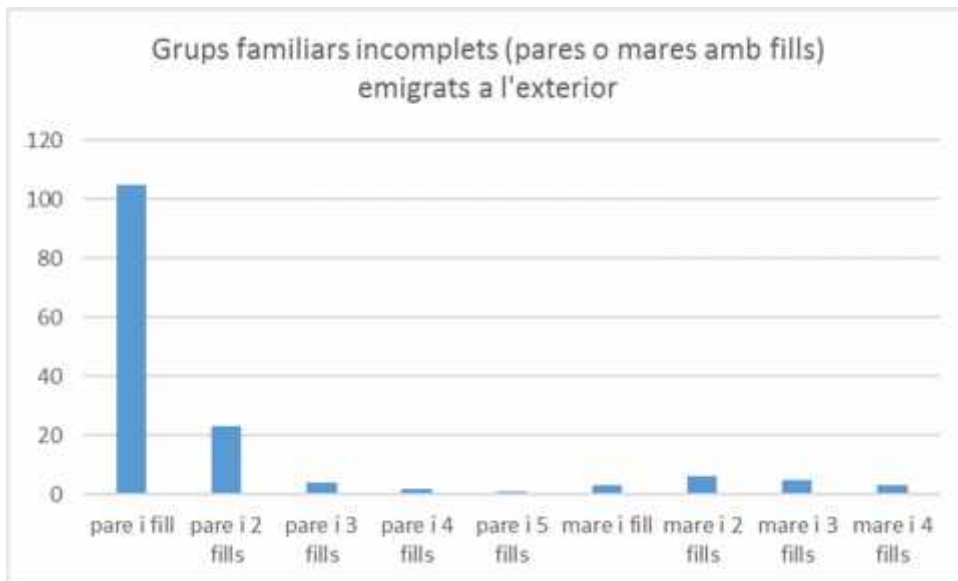
Cal distingir com, dins l'estratègia de l'àmbit familiar, l'emigració exterior va tenir un major protagonisme entre els casats que no a l'interior. Entre aquest grup d'absents a l'estranger, un poc més de la meitat dels efectius (54,9%) tenia fills residint a Mallorca, un 13% dels quals serien família nombrosa (entre 4 i 8 fills). En aquest darrer cas, el nombre elevat de fills podria ser un incentiu important per a sortir a l'exterior, sobretot si eren menors. Així i tot, la majoria dels casats tenia entre 1 i 2 fills (65,6%). Bona part d'aquests eren matrimonis joves que havien tingut el seu primer fill (36,2%) i que emigraven per assegurar un sosteniment econòmic de la família recentment fundada. Dintre d'aquest sector de la població, és de destacar la importància que va tenir el concurs dels fills en l'emigració, que foren cridats des de l'exterior pels

seus progenitors quan tenien l'edat suficient o directament marxaren amb ells, col·laborant de manera destacada en l'objectiu d'obtenir recursos. Així doncs, veim com entre les famílies incompletes residents a l'estranger, les formades pel pare i un fill foren la forma més comuna.

Quant a les destinacions dels absents, les dades confirmen una vegada més com, per a l'emigració local, Palma va acaparar la gran majoria de destinacions. Altres dos llocs amb un poder d'atracció notable al llarg de tot el període analitzat foren la ciutat de Barcelona i el municipi de Sóller, a causa del seu dinamisme econòmic. Per a l'emigració internacional, gran part dels absents se trobaven residint a França, Cuba i l'Argentina. Probablement les dades referents a aquest darrer país estiguin infravalorades en els documents dels censos, que sols reflectiren l'emigració més recent.⁸⁴⁹

⁸⁴⁹ Per veure en concret totes les destinacions documentades a la mostra vegi's la gràfica n° 5

Font: Censos municipals de població

APROXIMACIÓ ALS MODELS D'EMIGRACIÓ. ESTUDI DE CASOS

L'emigració local i internacional en el cens de Calvià de 1877

Calvià fou un dels primers municipis on es detectà una emigració destacada, en direcció a l'exterior, a la ciutat de Palma i altres localitats de Mallorca. Segons el cens de 1877 Calvià tenia 2.711 habitants, repartits entre les localitats de Calvià i Es Capdellà, entre els quals hi hagué 212 absents. Representaven un 8,2% sobre el total de la seva població de fet. A les fulles de l'empadronament general de 1877 hem documentat 190 absents, alguns dels quals feia anys que ja no residien en el municipi. Era el quart municipi amb més quantitat de població absent de Mallorca, cosa que indicava una notable emigració recent. L'estructura professional del municipi de 1877 ens mostra un predomini absolut dels jornalers del camp, amb 1.091 individus, dels quals 490 eren homes i 601 dones, a més de 44 jornalers sense l'afegit "del camp". Com a professions que indicaven una propietat de la terra sols hi havia 84 llauradors i 27 propietaris. A més hi havia 14 colons o arrendataris. El 1863 les 10 possessions més grans del terme ocupaven 14.547 quarterades, destacant la possessió de Santa Ponça del marquès de Bellpuig amb 6.161 quarterades.⁸⁵⁰ Representaven un 73% de la superfície del terme.⁸⁵¹ L'ofici de jornalers no significava necessàriament la no possessió de cap tros de terra en propietat. En aquest sentit, la petita propietat es trobava al voltant dels nuclis de Calvià i Capdellà es trobava repartida entre 669 propietaris de finques de menys de 20 hectàrees que ocupaven sols un 6,56% de la terra amillarada.⁸⁵²

Per altra part, les ocupacions del sector secundari mostraven un desenvolupament molt escàs segons el cens. Destacaven els oficis de fuster amb 26 individus i els sabaters amb 24. En el sector terciari destacaven els transports amb 21 mariners i 19 carreters. Els jornalers representaven un 72,2% del total de la població activa cosa que representava un dels percentatges més elevats entre els municipis de Mallorca el 1877. Entorn de 1877 es produïren anys de males collites fet que repercutia negativament en la massa laboral dependent, que havia de fer front a la davallada en la demanda de feina i a la baixada de salaris. Probablement els calvianers experimentaren

---

⁸⁵⁰ RIPOLL MARTÍNEZ, Antònia (dir.) (1991): *Atles Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Inca: Promomallorca S.L. pp. 97.

⁸⁵¹ ARXIDUC, Lluís Salvador d'Àustria (ed. 1987): *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte general)*. Tom V. Palma: Caja de Baleares "Sa Nostra". Pp. 41.

⁸⁵² SALVÀ i TOMÀS, Pere A. (1983): "L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63". *Estudis d'Història Agrària*. 6. pp.167.

l'emigració com a una via de sortida a la impossibilitat de mantenir un mitjà de vida al municipi per la crisi agrària. El desplaçament de població es convertí, de llavors ençà, en un fet persistent al llarg del temps. De fet, casi tots els emigrats a l'exterior i a l'interior provenien de famílies jornaleres. Entre els absents, hi hagué 53 calvianers (28%) –de les localitats de Calvià i Es Capdellà- a l'estranger i 135 a diferents punts de Mallorca i la Península, especialment Barcelona (72%). L'edat mitjana dels absents era de 26,5 anys, mitjana que disminuïa en el cas dels emigrants locals (24,8) i que augmentaven si es trobaven a l'estranger (27,8). Entre els més joves que residien a l'exterior hi hagué un jove de 16 anys embarcat com a mariner a Liverpool. Entre els més de més edat hi hagué dos homes de 45 anys embarcats a Cuba. L'alfabetització era major en el cas dels residents a l'estranger -un 40% sabia llegir i escriure front a un 25% a l'interior-. Així mateix els homes constituïen el 100% dels desplaçats a ultramar, mentre que a l'interior hi hagué un 46% d'absents que eren dones. El percentatge de casats i fadrins era molt similar en ambdós casos, sols el percentatge de casats era lleugerament superior en el cas de l'emigració exterior.

Els censos de 1877 i 1887 tenien la particularitat d'oferir les causes de l'absència amb unes notes breus. En concret a Calvià en 43 ocasions s'assenyalà que els absents ho eren per "exercir el seu ofici" ja fos a l'Havana, lloc que constituïa la principal destinació, o a Montevideo, Puerto Rico i Barcelona. Altres anotacions sobre els motius foren les de "per dependència del seu amo" en 5 ocasions en el cas d'alguns criats o jornalers desplaçats a Palma, o "pels seus interessos" en 4 ocasions. En algunes observacions consignades s'escrigueren anotacions com "a un vaixell", "per atenció a la família", "a un buc mercant", o "a procurar-se feina". Tots els emigrants a l'exterior tenien la professió de mariner, excepte un cuiner de vaixell destinat a Cuba. El de Calvià sembla que és un model d'emigració del qual participaren diversos municipis limítrofs i propers. Consistiria en l'expatriació en qualitat de mariners d'un bon nombre d'homes que es desplaçaven durant un temps a les Antilles per realitzar diverses activitats laborals relacionades amb la mar. Probablement Andratx va ser dels primers municipis que adoptà aquesta forma d'actuar que després s'havia difós pels pobles veïns, en aquest cas a Calvià.

Entre els casos concrets d'emigrats a l'estranger cal esmentar els dos fills d'un matrimoni de jornalers, Gaspar i Francesc Costa Lladó, embarcats a Montevideo, de 29 y 27 anys, d'aquest darrer es deia que feia 2 anys i mig que havia partit. Un exemple de

diversificació quant al destí de les emigracions locals i internacionals dins una mateixa família seria el del pastor de 52 anys Francesc Salvà i Vicens, que exercia el seu ofici a la localitat de Galilea mentre que el seu fill major Gaspar Salvà Costa, mariner de 30 anys, se trobava a l'Alger. La mare Catalina Costa Bujosa de 50 anys exercia de jornalera i tenia dues filles més, una de 16 anys, jornalera; i de una de 10 que anava a l'escola. Alguns emigrats tot i que feia estona que no residien al municipi foren inscrits en el cens. Per exemple del mariner de 23 anys Joan Pallicer i Vich, fill mascle major de jornalers -tenia 5 germanes i germans més- es deia que "hace cuatro años salió de viaje para Montevideo". D'alguns no se sabia el seu lloc de residència com el cas de Bartomeu Vich Font de 29 anys,⁸⁵³ fill de carboner i jornalera, mentre que la seva germana Maria es trobava a Palma de criada. Del mariner Joan Vich Pallicer de 27 anys es va informar que feia 12 anys havia partit cap a Nova Orleans als Estats Units i "desde entonces se ignora su paradero". Joan Oliver Juaneda, mariner de 24 anys es va fer saber que "hace 10 años que ejerce los trabajos de su oficio en la Havana". De Magdalena Mas Bauçà jornalera de 42 anys es deia que el seu marit "se marchó hace 22 años y no sabe su domicilio". Un exemple d'emigració de retorn seria el de Magdalena Martorell Roca, jornalera casada de 28 anys amb tres fills, de la qual s'anotà que havia nascut a l'Alger.

Un col·lectiu propens a emigrar foren aquelles famílies a l'inici de la seva trajectòria vital. Normalment l'espòs s'expatriava per assegurar el sosteniment i futur econòmic de la família recentment fundada. Fou el cas del matrimoni format per Miquel Vich Pallicer de 25 anys, mariner desplaçat a Puerto Rico, casat amb Margalida Cañellas Roca de 27 anys, jornalera resident a Calvià. Tenien una filla d'1 any. També Mateu Vicens Castell de 30 anys, mariner a Puerto Rico, casat amb Magdalena Juaneda Vich de 20 anys, sense fills.

El fill major d'una família solia ser el que es trobava emigrat, probablement per ajudar econòmicament la resta del nucli familiar, especialment quan la resta de germans eren més petits i no tenien edat per incorporar-se a les activitats laborals. Seria en part el cas de Francesc Carbonell Planas, mariner de 23 anys, desplaçat a Mèxic i fill major de jornalers. Tenia 5 germans i germanes més petites de 19, 15, 10, 7 i 3 anys. Un exemple de destinacions diferents a l'exterior és el de la família formada per Maria Salom, viuda de 50 anys i mestre de nines, que tenia dos fills emigrats; Jaume Tous Salom mariner de

---

⁸⁵³ A la columna observacions del cens s'anotà: "Hace 14 años no se sabe su paradero".

26 se trobava a Cuba mentre que el seu germà Joan de 24 anys feia de mariner a Bones Aires. Tenien 4 germans i germanes més entre els 28 i els 15 anys.

Quant a l'emigració local, la major part es dirigí a Palma per treballar en el servei domèstic en el cas de les dones o per exercir l'ofici de mariners, jornalers o forners. La Junta Municipal informà que els mariners s'instal·laven a la barriada extramurs de Santa Catalina. Un altre grup es dirigí a Barcelona. Consistia en un grup de mariners però també alguns jornalers que s'havia desplaçat a la capital catalana a la recerca de feina per la seva major oferta laboral. El fet de tenir una bona comunicació amb diversos vapors que cobrien el trajecte Palma-Barcelona setmanalment facilitava l'emigració de treballadors mallorquins a la capital catalana. Hi hagué grups de germans emigrats a l'hora en una proporció superior als que es trobaven a l'estranger. Les germanes Rosa i Antònia Valls Padrines Pallicer de 14 i 11 anys respectivament se trobaven a Palma fent de criades. Eren filles d'un sabater i una jornalera i tenien un germà més de 2 anys. Igualment les germanes Aina i Antònia Juan Mir, de 19 i 16 anys i filles de jornalers se trobaven a Palma també ocupades en el servei domèstic. En ocasions hem comprovat com tots els fills d'una família se trobaven absents. Els quatre fills d'Antoni Bauçà Bordoy jornalier de 48 anys i de Maria Muntaner Oliver de 51 i sense professió consignada, residien a Palma. El fill major Bartomeu de 21 anys exercia d'oficial forner, Maria i Catalina dues filles de 18 i 11 anys feien de criades, i una altre filla Gerònima de 16 feia de jornalera. Antoni Salvà jornalier de 56 anys i Joana Aina Lladó sense professió de 54 tenien 4 fills emigrats, dos d'ells a l'estranger: Joan, mariner de 24 anys, a Anglaterra i Mateu de 19, també de mariner a l'Havana. Els altres dos Antoni i Guillem de 14 i 11 anys eren a Palma i Valldemossa respectivament fent de pescadors. Fins i tot un nebot dels progenitors Joan Salvà Porcel de 16 anys que fou censat en el mateix domicili per ser orfe de pare i mare residia a Palma fent feina de jornalier. La filla major de 26 anys Margalida Salvà residia amb els pares. Aquest exemple de família amb tots els fills desplaçats constituiria un clar exemple de diversificació emigratòria, consistent en distribuir els fills per l'interior de l'illa –els més joves- i altres a l'estranger. L'única filla quedava en el domicili dels pares.

Com hem comentat, un dels col·lectius que es veia abocat a una precarietat econòmica fou el d'aquelles famílies formades per viudes amb fills. L'escassa remuneració de la dona en comparació a l'home posava en una situació delicada a l'economia del nucli familiar, especialment si havia fills menors que no podien aportar

cap jornal. Quan l'edat dels fills els permetia ser enviats a fer feina a fora, s'alleugeria la despesa que havia de satisfer la mare amb l'aportació dels minsos recursos que obtenien els menors amb el seu treball. Catalina Juan Salom viuda de 36 anys, jornalera, tenia 5 fills. Francisca Oliver, la filla major de 13 anys, es trobava a Palma fent de criada, Bernat el segon fill de 10 anys feia d'aprenent de pastor a Calvià, mentre que Gabriel, Pere i Jaume tenien 6, 5 i 3 anys residien amb la mare. La viuda Antònia Alcover i Ferrer de 30 anys i natural de Sóller feia 18 anys residia a Calvià i no se li consignà cap professió. Les seves dues filles més grans, Margalida i Antònia Salvà de 12 i 8 anys exercien de criades a Palma.⁸⁵⁴ Tenia un altre fill, Jaume de 5 anys.

Calvià 1877	Emigrants		
		Algaida	2
Palma	84	Marratxí	1
Cuba	29	València	1
Barcelona	20	Alcúdia	1
Uruguai	7	Alacant	1
Puerto Rico	6	Brasil	1
Formentera	6	desconegut	1
Andratx	4	Amèrica	1
Cartagena	4	Mèxic	1
Anglaterra	3	Estats Units	1
Biniamar	3	Santander	1
Puigpunyent	3	Itàlia	1
Madrid	2	Algèria	1
Esporles	2	Galilea	1
Argentina	2	TOTAL	190

⁸⁵⁴ A la casella d'observacions s'anotà per a les dues: "Depende de su amo en Palma".

Nascuts fora del municipi -Calvià 1877-			
Palma	80	Es Capdellà	2
Andratx	44	Santa Eugènia	2
Puigpunyent	32	Guadalajara	2
Galilea	30	Eivissa	2
Alaró	9	Algaida	2
Establiments	9	Albacete	2
Bunyola	8	Porreres	2
Formentera	8	Tarragona	2
Manacor	7	Orient	2
Esporles	7	Inca	1
Manacor	7	Artà	1
Marratxí	6	Lleida	1
Llucmajor	5	Campanet	1
Binissalem	4	Son Servera	1
Valldemossa	3	Girona	1
València	3	Alger	1
Felanitx	3	Sant Joan Baptista	1
Sencelles	3	Biniamar	1
Sóller	3	Uruguai	1
Santanyí	3	Itàlia	1
Estellencs	3	Banyalbufar	1
Muro	2	Santa Margalida	1

Font: Cens de població de 1877. AMC.

Quant a la immigració al municipi, a través de la columna *naturalesa* de les fulles de l'empadronament general del cens podem conèixer la procedència dels qui no havien nascut al municipi. En total 310 habitants provenien d'altres municipis de Mallorca especialment dels més propers, alguns de la Península i sols tres de l'estranger (Itàlia, Algèria i Uruguai). Palma era el que tenia més representants, alguns dels quals pertanyien a les famílies propietàries de possessions d'origen noble que estaven empadronades a Calvià amb els seus criats. Un col·lectiu important pel nombre dels seus efectius foren aquells nascuts en un altre municipi, sector que probablement va arribar a la localitat per la demanda de treballadors a les finques i possessions. Els dos municipis amb més representants eren Puigpunyent i Andratx, totalitzant 106 membres entre els dos.

Algunes professions solien ser exercides per persones externes al municipi com el rector, el metge, els mestres de les escoles de nins i nines, alguns funcionaris de l'Ajuntament o els encarregats dels fars del municipi –que a 1877 a Calvià eren a càrrec d'una família de Formentera i un altre d'Andratx-. Els procedents de la Península es

reduïen als carabiners i les seves famílies, mentre que altres membres de la força pública provenien d'altres pobles de l'illa. Fins ben entrat el segle XX, aquest serà el model predominant en casi tots els municipis de Mallorca.

En els següents lustres l'emigració va continuar tenint una intensitat elevada a Calvià. El 1887 l'Ajuntament va enviar una relació de 372 baixes del padró d'habitants produïdes al llarg de la dècada anterior, cosa que representava un 14,4% sobre la seva població de fet.

L'emigració local a Algaida en el cens de 1897

El municipi d'Algaida, format per les localitats d'Algaida i Pina, constitueix un clar exemple d'emigració local tradicional, especialment aquella de caràcter estacional amb motiu de la collita d'oliva a les possessions de la muntanya de Mallorca, del treball en el servei domèstic a les possessions o a la capital i del freqüent desplaçament laboral a Palma facilitat per la proximitat geogràfica. En el cens de 1897 al municipi va donar com a resultat 3.890 habitants de fet. Hi hagué 227 absents dels quals hem documentat el destí de 179. Representaven un 5'70% de la població d'Algaida cosa que el situava en el sisè lloc de la llista de municipis amb més població absent. La totalitat dels desplaçats tenien el caràcter d'emigració local a altres municipis de Mallorca, majoritàriament a Palma, Valldemossa, Lluçmajor i Bunyola.

Per les dades contingudes en l'anterior cens de 1887, sabem que Algaida tenia una estructura professional predominantment agrària, cosa que continuava amb pocs canvis el 1897. La indústria es reduïa a alguns oficis com el picapedrers, fusters o sabaters. Sembla que hi havia una important presència dels petits propietaris segons el que es desprèn de l'estructura professional de 1887. L'edat mitjana dels absents era de 24,1 anys la majoria dels quals eren dones amb un 63% front a un 37% d'homes. L'edat més jove registrada amb una activitat laboral consignada fou la d'un nin de 7 anys que juntament amb dos germans més de 21 i 13 anys es trobaven fent de jornalers a Valldemossa. Aquest exemple ens mostra que a Mallorca era habitual incorporar-se de ben petits a tasques productives, sobretot a partir dels 8 anys per a les feines de collites de l'oliva, segons hem pogut constatar a través de diversos exemples registrats en el cens. Per altra part, segons aquest document, entre els absents hi havia una taxa d'alfabetització ínfima de tan sols un 4% que sabien llegir i escriure front un 96% que no. Quant a l'estat civil un 90% eren fadrines i fadrins per sols un 10% de casats i la

majoria provenien de famílies jornaleres. Un 50% dels progenitors de fadrines i fadrins desplaçats exercien de jornalers a Algaida mentre un 7% dels declaraven ser llauradors.

Algaida 1897	Absents
Palma	62
Valldemossa	49
Llucmajor	27
Bunyola	22
Establiments	5
Montuiri	4
Sencelles	2
Vilafranca	2
San Joan	1
Mancor	1
Santa Maria	1
Manacor	1
Santa Margalida	1
Santa Eugènia	1

Font: Cens de població de 1897. AMA.

Quant a les ocupacions exercides en el lloc de destí la major part eren jornaleres o jornalers (70%). En segon lloc hi hagué l'ocupació de criada (31%). Aquesta darrera categoria ocupacional englobava les diferents activitats laborals que duïen a terme les dones al servei dels amos de possessió i de les cases benestants de Palma, però probablement també es referís a activitats agrícoles o de collidores d'oliva en el cas de les dones que no estaven destinades a Palma. En un 12% dels casos no s'assenyalà cap ocupació en concret mentre que un 11% feien de llauradors.

Ocupacions absents Algaida 1897	
jornaler/a	70
criada	54
sense	21
llaurador/a	20
criat	2
escola	2
pastor	1
majoral	1
propietari	1
dida	1
prevere	1
garriguer	1
estudiant	1

Font: Cens de població de 1897. AMA.

Pels grups de germans desplaçats podem entreveure una estratègia familiar de maximitzar les oportunitats laborals de temporada amb les sortides conjuntes de germans. Hem comptabilitzat en quinze ocasions a dos germans desplaçats a l'hora, en sis ocasions foren tres els germans, en una quatre germans i en una altra ocasió foren sis els germans que es trobaven absents del seu domicili. Per exemple Margalida, Catalina i Magdalena Fullana Gomila de 20, 18 i 17 anys, feien de criades a Palma. Tenien 3 germans i germanes més petites. Eren fills de Pere Fullana Llull de 47 anys, de professió capeller, i de Magdalena Gomila de 46 anys, sense professió. Les germanes Isabel, Catalina i Apol·lònia Oliver Fiol de 21, 20 i 18 anys, filles dels jornalers Joan Antoni i Apol·lònia de 54 i 48 anys, feien de jornaleres a Valldemossa, tenien dos germans més petits de 15 i 6 anys. El matrimoni de jornalers Bonaventura Pou i Margalida Pou de 44 i 41 anys tenien els seus tres fills Antònia, Catalina i Joan de 14, 11 i 8 anys fent feina de jornaleres i jornaler a Bunyola. Els llauradors Miquel Vich i Margalida Fiol de 50 i 44 anys tenien 9 fills, tres dels quals, Francisca, Margalida i Antònia de 18, 15 i 12 anys es trobaven situades a Valldemossa com a jornaleres.

Posteriorment, en el cens de 1900 les pautes de l'emigració no variaren gaire respecte de 1897, excepte en les destinacions. En el cens d'aquell any no va quedar documentada cap destinació a Valldemossa ni a Bunyola, tal vegada a causa de les males collites de l'oliva segons el que va informar la Junta Municipal del cens de Bunyola. No tenim constància documental d'emigració exterior a Algaida en el segle XIX. En canvi al llarg de les primeres dècades del XX es va produir un increment de les sortides a l'estranger.

L'emigració exterior a Andratx, Estellencs i Sóller en el cens de 1900

A final de segle XIX la tendència emigratòria experimentada en els darrers anys a les Balears es va veure mitigada per la tornada de contingents de població procedents de les Antilles, una vegada finalitzat el conflicte a Cuba el 1898. No obstant això, algunes localitats de Mallorca de seguida reprengueren l'emigració i continuaren registrant unes elevades taxes d'expatriació. El municipi d'Andratx, format per les localitats d'Andratx i S'Arracó, el 1900 tenia un total de 6.516 habitants de fet. A finals del segle XIX aquestes localitats tenien ja una dilatada experiència en la sortida dels seus habitants a l'estranger, doncs aquest fenomen s'havia iniciat al menys des de 1850.

En el cens de 1900 l'emigració es va veure reflectida amb un 17,71% d'absents –era el municipi de Mallorca amb major percentatge- que corresponien a 1.154 individus. Entre aquests hi havia 914 residents a l'estranger, 797 dels quals eren a Cuba.

En sentit similar el petit municipi d'Estellencs va registrar 668 habitants el 1900 amb un percentatge del 16'77% d'absents, corresponent a 112 habitants, cosa que el situava com el segon municipi amb major contingent de població desplaçada en relació a la seva població després d'Andratx. Un total de 58 estellenquins residien a diversos països especialment de Cuba amb 41 individus. Amb aquestes dades és prou evident que els dos municipis tenien com a lloc de preferència per als seus emigrants l'illa caribenya. Probablement, el sistema migratori andritxol va ser adoptat per Estellencs que, com a municipi veí el va incorporar plenament com a forma de comportament per a bona part de la població. A Andratx aquest sistema iniciava als homes des de ben joves, a partir dels 15 anys, a efectuar la seva primera sortida, doncs l'emigració era exclusivament masculina. Realitzaven diversos desplaçaments a ultramar al llarg de la seva vida, tantes vegades com consideraven que fos necessari. Mentrestant s'havien casat amb dones andritxoles que administraven les remeses enviades pels marits fins a l'hora de la tornada definitiva, tot i que per alguns d'ells l'emigració es convertí en definitiva. La repetició de les sortides realitzades per un mateix emigrant sembla que també es practicava a Estellencs.⁸⁵⁵ De fet probablement era una característica comuna entre una part dels emigrants mallorquins. La base social dels dos municipis estava formada per un grup important de població que es situava entre els jornaleres i les jornalers. En aquest sentit, de les dades de l'estructura ocupacional de 1910 a Andratx veim com aquest sector representava un 65,9% de la població activa mentre que a Estellencs fou del 79,8%. Foren els dos municipis de Mallorca amb índexs més elevats de població assalariada el 1910.

Sóller va ser un dels principals municipis en importància de l'emigració a Mallorca, constituint un fenomen que va arribar a tenir un caràcter estructural i part fonamental del seu sistema socioeconòmic. En sentit semblant a Andratx, bona part dels sollerics a finals de segle seguien el camí de l'emigració sistemàtica però amb la

---

⁸⁵⁵ És il·lustratiu al respecte el que diu Manuel Vidal Riera, emigrant estellenquí a Cuba el 1918, respecte dels qui tornaven: "...molts se casaven i llavors se'n anaven i feien altres viatges o se'n anaven si eren fadrins s'enamoraven d'una al·lota i deien: -bé, faré un viatge de dos o tres anys, per recollir quatre doblers-, però feien una vida de negre, mare meva!". Entrevista inèdita feta el 1983 per Bernat Fornari Cloquell.

destinació preferida de França. Els intensos contactes comercials amb la república veïna desembocaren en una forta emigració principalment temporal afavorida per la proximitat i la facilitat de les comunicacions. El 1900 Sóller tenia una població absent de 904 habitants cosa que suposava un 11,26% de la població de fet, la majoria dels quals residien a l'estranger. En concret eren 861 (95,2%) amb 727 individus a França. Després d'Andratx, Estellencs i Fornalutx, era el municipi amb més població absent el 1900. Es tractava d'una emigració "qualitativa" en el sentit que bona part dels seus integrants es dedicaven al sector serveis i al comerç.⁸⁵⁶ A diferència d'Andratx i Estellencs, la població jornalera a Sóller era escassa.⁸⁵⁷ L'estructura econòmica de Sóller també era diferenciada respecte de la majoria de pobles de Mallorca en el sentit que els ocupats en el sector secundari i terciari tenien un pes molt més elevat. A falta de dades del 1900, sabem que el 1910 l'estructura d'ocupacions mostrava una composició equilibrada: el sector primari ocupava un 31,5%, el secundari un 35,8% i el terciari eren un 32,7%.

Pel que fa a Andratx, la mitjana d'edat dels emigrants era de 29,3 anys. Tot i que com hem dit normalment efectuaven la primera sortida als quinze anys, en el cens de 1900 hi ha diversos exemples de joves menors, a partir dels 11 anys que ja es trobaven a l'estranger.⁸⁵⁸ En alguna ocasió fins i tot podien anar a Cuba amb 10 anys. Fou el cas de Josep Alemany Vidal de 10 anys, fill major del matrimoni de jornalers format per Pere Josep Alemany de 48 anys i Magdalena Vidal de 40. Tenia dues germanes més de 16 i 8 anys i germà de 2. L'edat més avançada dels residents a l'estranger fou el cas d'alguns pocs mariners de 60 anys establerts a Cuba o el d'un mariner de 70 anys, natural de Santanyí que residia a Cuba amb un fill de 27. La pràctica totalitat de l'emigració era masculina. Entre els residents a l'estranger sols hi hagué 4 dones, pertanyents a una mateixa família establerta a França. Quant al grau d'alfabetització, un 45% dels andritxols desplaçats a l'estranger sabia llegir i escriure front a un 55% que no. Per estat civil predominava lleugerament els emigrats fadrins que representaven un 52% per sobre dels casats amb un 48%.

---

⁸⁵⁶ QUETGLAS CIFRE, Antoni; PÉREZ PASTOR, Plàcid (2016): "Notes... P. 268.

⁸⁵⁷ Així ho indicaria les dades de jornalers del cens de 1910, on es comptabilitzaren pocs individus, un 3,4% sobre la població activa

⁸⁵⁸ Per exemple Nofre Coll Coll d'11 anys es trobava a Cuba. Tenia una germana de 13 anys resident a Andratx. Eren fills de Maria Coll Jofre de 42 anys, viuda que exercia de jornalera.

Per altra part, hi havia 106 emigrats a l'estranger fills de viuda i 8 de viudo. Com ja hem comentat en el cas de Calvià, la mort del cap de família podia abocar al nucli familiar a una situació de precarietat econòmica que podia pal·liar-se amb l'enviament d'algun membre en edat laboral a l'estranger. Si a aquesta situació s'hi afegia la de família nombrosa amb alguns fills menors, el resultat era enviar tots els fills disponibles en edat de treballar a l'estranger o a Palma. Probablement fou el cas de la viuda Maria Melis Femenias de 50 anys, jornalera i natural de Manacor. Tenia 7 fills, quatre dels quals treballaven fora d'Andratx. Els fills, Damià de 17 anys i Bartomeu de 14, feien de mariners a Cuba, les filles Gerònia i Antònia de 21 i 19 anys feien de criades a Palma. Les filles menors Maria, Damiana i Catalina de 12, 8 i 6 anys anaven a escola a Andratx.

El fet que l'emigració era un assumpte en bona part familiar queda ben palès amb les xifres dels grups familiars formats per germans desplaçats al mateix temps i dels pares amb fills junts a l'estranger, o dels pares que tenien fills a ca seva, casi sempre menors. En 61 ocasions hi hagué 2 germans desplaçats a l'estranger. En 12 ocasions foren tres els germans emigrats i en 1 en foren quatre. Per norma general els grups de germans es trobaven al mateix destí encara que no sempre. Per exemple, dels set fills de Catalina Ensenyat Mandilego, viuda i jornalera de 50 anys, Josep Castanyer de 28 anys feia de mariner a Montevideo, mentre que Francesc i Jordi de 17 i 15 anys eren a Batabanó. En ocasions es repartien destinacions entre els fills. En aquest sentit els tres fills del matrimoni format per Joan Bosch Bosch de 56 anys ferrer de professió i Francisca Valent Alemany de 50 sense professió, estaven absents d'Andratx. Joan el fill major de 31 anys feia de mariner a Cuba, mentre que les dues germanes exercien de criades, Antònia de 16 anys a Barcelona i Margalida de 14 anys a Palma. Respecte dels pares desplaçats amb la companyia de fills hi hagué 54 casos, 48 dels quals es tractava d'un pare amb un fill, en 5 amb dos fills i en 1 cas fou amb tres fills. Per exemple, Mateu Valent Bosch de 48 anys, casat en segones núpcies amb Antònia Covas Massot de 31 anys, amb l'ocupació de jornalera, es trobava fent de mariner a Cuba amb la companyia de dos dels seus 4 fills, Pere i Mateu Valent Pujol de 17 i 12 anys. Les seves dues filles Margalida i Antònia de 13 anys i 8 mesos respectivament residien a Andratx. Així mateix hi havia 288 homes casats que havien deixat fills a casa a càrrec de les esposes, especialment els que tenien un sol fill amb 128 ocasions o amb 2 fills en 88 ocasions. Com a model de pare emigrat, segurament empès pel fet de tenir una família

nombrosa, fou el de Guillem Bosch Pujol de 44 anys, que exercia de mariner a Buenos Aires. Estava casat amb Aina Alemany Simó de 38 anys, jornalera i tenien 5 fills de 15, 10, 8, 6 i 2 anys residents a Andratx. En alguna ocasió, el lloc de naixement d'una família denotava el seu periple emigratori en èpoques anteriors. Fou el cas del matrimoni originari de Porreres format per Martí Barceló Juan empleat de 49 anys i de Catalina Sastre Tous jornalera de 52 anys, els quals feia sis anys que residien a Andratx. La seva filla major Catalina de 16 anys havia nascut a Villacarlos, mentre que els seus fills Antoni i Martí de 15 i 13 anys havien nascut a Porreres i en el cens de 1900 constaven com a absents fent de mariners a Cuba i Barcelona respectivament.

Les pautes de comportament de les famílies davant de l'emigració en massa andritxola es basaven en l'enviament d'alguns dels fills majors a Cuba encara que només tinguessin 10, 11 o 12 anys. Les filles quedaven a casa o de vegades eren enviades a Palma o algun altre lloc de Mallorca. També hi havia una intensa activitat emigratòria en aquelles famílies recentment fundades, consistent en l'expatriació dels marits. Un altre col·lectiu familiar propens a l'emigració fou que aquell format per les dones que havien quedat viudes o el d'aquelles famílies més nombroses que es veieren amb la necessitat imperiosa d'enviar alguns dels seus membres a l'exterior o a altres localitats com Palma. La classe més afectada per l'emigració era la que tenia menys recursos econòmics. El major percentatge d'emigrants fadrins provinents de famílies jornaleres així ho demostraria.

Com es veu a la taula adjunta, en el cens de 1900 i en censos successius es consignà majoritàriament la professió de mariners als emigrats. La pesca de l'esponja a Batabanó o simplement el transport marítim per l'illa caribenya foren les activitats laborals més importants. Tot i això, és dubtosa en alguns casos la qualificació de mariners que s'atorgava sistemàticament als emigrants andritxols. Tal i com assenyalaren les juntes municipals dels censos d'Andratx, també molts es traslladaven empesos a participar en la campanya de la collita de la canya de sucre, sense tenir relació amb activitats de la mar.

Andratx 1900	Absents
Cuba	797
França	54
Uruguai	21
Argentina	15
Mèxic	9
Còrsega	5
Puerto Rico	4
Anglaterra	3
Ultramar	3
Paraguai	1
Amèrica	1
Constantinopla	1

Ocupacions absents Andratx 1900	
mariner	810
jornaler	39
dependent	13
cuiner	9
sense	9
pescador	6
pilot	4
desconegut	4
tender	3
comerciant	3
escola	2
forner	2
fuster	2
tenedor de llibres	2
llaurador	2
carboner	1
sabater	1
picapedrer	1
propietari	1
taverner	1
estudiant	1

Font: Cens de població de 1900. AMA.

Imatge: En primer terme Mateu Terrades Alemany, natural d'Andratx de 15 anys, cambrer del cafè "Balear" a l'Havana de 1915. (Imatge cedida per Joana Mª Terrades)

Pel que fa a Estellencs s'hi observa un comportament migratori molt similar al d'Andratx però a escala més reduïda, si bé l'emigració de caràcter local tingué més importància numèrica que no a Andratx. L'edat mitjana dels absents era de 29,1 anys sent el més joves dels emigrats de 13 anys i el més major de 50. Tots els emigrants a l'exterior eren homes i d'aquests n'hi havia un 47% que sabia llegir i escriure per un 53% que no. Les dones quan es trobaven residint fora per norma general adoptaven el costum generalitzat d'exercir en el servei domèstic a la capital. La major part dels fadrins emigrats provenia de famílies jornaleres i, com a Andratx, exercien majoritàriament de mariners a ultramar.

Quant a l'estat civil, a Estellencs l'emigració a ultramar era més predominant entre els fadrins que no entre els casats doncs els primers representaven un 62% del total front a un 38% dels segons. Exemples de fadrins emigrats en solitari el tenim en Bernat Alemany Palmer de 24 anys. Fill de Pere Francesc Alemany de 53 anys i Antònia Palmer de 50 jornaleres agrícoles. Era el major de sis germans i feia de mariner a l'Havana. Quant als membres d'una família emigrats conjuntament destaca el fet dels germans Gaspar, Jaume i Francesc Palmer de 27, 21 i 18 anys que feien de mariners a l'Havana, mentre que un quart germà Antoni de 23 anys feia el mateix a Montevideo. Gabriel Tomàs Alemany de 43 anys casat amb Francesca Aina Palmer de 31, residia a Cienfuegos a Cuba juntament amb dos fills, Bartomeu i Salvador de 15 i 13 anys, fent

feina tots ells de jornalers. Un altre exemple d'activitat emigratòria que implicava el desplaçament de diversos membres de la unitat familiar a destinacions locals i internacionals fou el de Maties Bosch Palmer jornalер resident a l'Havana, de 41 anys casat amb Maria Calafell Tomàs de 36. Tenien 5 fills dels quals els dos majors de 12 i 9 anys feien feina de jornalers a Valldemossa i Andratx respectivament.

La diversitat de destins entre els emigrants estellenquins, tot i que predominava de manera aclaparadora Cuba, es manifestava en sis països més on hi hagué habitants de la localitat. Per exemple destaca l'emigració de tres germans Bartomeu, Joan i Maties Perpinyà Bosch de 39, 36 i 30 anys, fills dels jornalers Gabriel Perpinyà de 67 anys i Gerònia Bosch de 61 anys. Feien de mariners a Montevideo. Sebastià Sastre Palmer de 25 anys exercia activitats relacionades amb el comerç a San Juan de Puerto Rico, era fill de Bartomeu Sastre de 60 anys fuster i de Antònia Planas de 55 anys jornalera. Tenia dos germans de 17 i 13 anys. El fadrí Francesc Palmer Balaguer de 36 anys fill d'Antoni Palmer Palmer viudo de 70 anys, feia de fogoner a Londres. Bartomeu Perpinyà de 34 anys casat amb Catalina Marimon de 28 anys jornalera, feia de mariner a Nova Orleans als Estats Units.

Al llarg dels anys següents la situació dels dos municipis no va canviar gaire respecte de la sortida a l'exterior, segons el que podem veure dels censos de 1910 i 1920. Els alts percentatges de població absent a Andratx i Estellencs en aquests anys així ho indicaria. Així doncs, l'emigració tendria un caràcter sistemàtic i estructural, plenament immersa en el sistema econòmic dels seus habitants i en principi de caràcter temporal doncs repetidament es registrava un elevat percentatge d'absents en els censos cosa que no succeïa de manera tant evident en altres localitats, tot i tenir una marcada tradició emigratòria.

Estellencs 1900	Absents
Cuba	41
Uruguai	8
EE.UU.	3
Puerto Rico	2
França	2
Anglaterra	1
Argentina	1

Ocupacions absents Estellencs 1900	
mariner	43
jornaler	10
comerciant	2
fuster	1
picapedrer	1
fogoner	1

Font: Cens de població de 1900. AME.

Quant a la localitat de Sóller l'edat mitjana dels emigrats el 1900 va ser de 25 anys. El grup més nombrós fou entre els 14 i els 26 anys. Si deixam de banda els menors d'edat emigrats amb la seva família, entre els més joves que ja realitzaven una activitat laboral remunerada hi hagué els casos de Miquel Caparó Busquets d'11 anys, dependent de comerç a Bordeus, fills del viudo Antoni Caparó Coll, de 49 anys i sabater de professió, tenia dues germanes més grans de 20 i 17 anys i un germà petit de 7. Joan Colom Alcover de 12 anys, tenia la professió de jornaler i igualment residia a Bordeus. Era el fill menor de d'Antoni Colom picapedrer i de Magdalena Alcover sense professió ambdós de 48 anys. Tenia dues germanes de 22 i 21 anys i un germà de 17. Bartomeu Andreu Adrover nascut a Felanitx, de 13 anys, feia de dependent a Marsella. Era el fill major del matrimoni format per Cristòfol Andreu de 35 anys, picapedrer, i Sebastiana Adrover de 36 sense professió. Tenia 5 germans i germanes més entre els 12 i 1 anys.

La immensa majoria de l'emigració era masculina amb un 93% dels absents per sols un 7% de dones. Les dades d'alfabetització mostren clarament com a Sóller, el binomi emigració-alfabetització, estaven plenament integrats a diferència d'altres localitats on era tot el contrari. Un 80% dels absents sabien llegir i escriure front a un 20% que no. Per estat civil, un 79% dels emigrats eren fadrins, per sols un 20% casats. Com hem vist en altres localitats, l'emigració de grups de germans era molt important. En 82 ocasions hi hagué 2 germans emigrats a l'hora i en 40 foren 3 els germans. En algunes ocasions hi hagué grups de 4 i 5 germans i fins i tot en dues ocasions foren 6 els germans emigrats a l'hora. Els dos germans Miquel i Joan Bauzà Bernat de 21 i 17 anys comerciants, residien a Lares a Puerto Rico. Tenien 6 germans i germanes més petits entre 15 i 1 anys i eren fills de Joan Bauzà propietari de 50 anys i Maria Bernat de 41 sense professió. Els cinc germans Francesc, Pere, Bartomeu, Joan i Jaume Castañer Oliver entre els 27 i els 16 anys residien a una ciutat diferent de França cada un d'ells.

Eren fills del llaurador Bartomeu Castañer de 53 anys i de Maria Alcover de 50 sense professió.

Entre les famílies emigrades parcialment el grup més nombrós el constituïa aquell format per pare amb la companyia d'algun fill. En 33 ocasions fou així, essent més comú la partida d'un pare amb un sol fill, en 22 ocasions, mentre que amb més d'un fill va ocórrer en 11 ocasions. Com a exemple concret d'això, hi hagué el cas de Pere Antoni Arbona Coll de 57 anys i mariner de professió. Residia a Marsella i tenia tres dels seus sis fills emigrats a diferents llocs: Pau de 22 anys dependent de comerç i Joan de 19 també dependent residien a diferents ciutats de França; la seva germana Paula de 20 anys feia de criada a Palma. Mentrestant la mare Antònia Homar de 48 anys sense professió i les filles Maria i Antònia de 17 i 16 anys i el fill Pere Antoni de 14 residien a Sóller. Entre les famílies completes hi hagué el matrimoni format per Joan Trias Rullan comerciant de 26 anys i Rosalia Bibiloni de 27, sense professió i el seus dos fills Josep i Catalina de 2 i 1 anys. Residien a Nantes lloc on havien nascut els fills. Entre els exemples d'un únic membre de la família emigrats en solitari podem veure els d'Antoni Arbona Bernat de 15 anys i dependent de comerç. Era el fill mascle major del llaurador Antoni Arbona de 54 anys i de Antònia Mª Bernat de 45 sense professió. Tenia 5 germanes i germans més entre 20 i 4 anys. Bartomeu Arbona Pons comerciant de 40 anys se trobava a Marsella. Estava casat amb Francisca Frontera de 40 anys sense professió. Tenien dues filles Rosa de 13 anys costurera i Catalina d'11 sense professió, que residien a Sóller.

Si bé geogràficament l'emigració a Sóller va afectar a les diferents zones del seu terme municipal per igual, s'ha apreciat com aquesta va ser més elevada en llocs on la població estava més disseminada i a on hi havia més abundància de la petita propietat.⁸⁵⁹El caràcter distintiu de l'emigració de Sóller respecte de la d'Andratx i Estellencs venia marcada pels intensos contactes amb França i la relació amb Puerto Rico. El destí francès per a Sóller fou la senya distintiva de la localitat durant molt de temps, tant va ser així que va arribar a tenir implicacions que anaven més enllà dels simples desplaçaments per motius econòmics. La influència francesa en el parlar, els

---

⁸⁵⁹ Això juntament amb la baixada de la productivitat ha estat assenyalat com les principals causes de que hi hagués més emigració. QUETGLAS, Antoni; PÉREZ, Plàcid (2016): "Notes... p. 266.

costums i altres aspectes culturals fou molt profunda a Sóller.⁸⁶⁰ En segon lloc, però a molta distància en nombre d'emigrats hi hagué la destinació de Puerto Rico, lloc amb una antiga tradició de desplaçaments a l'illa antillana al menys des de finals de la dècada de 1830. En tercer lloc hi havia Mèxic amb 26 emigrants desplaçats.

Un altre element distintiu de l'emigració a Sóller foren les ocupacions realitzades pels desplaçats. L'ocupació de dependents i empleats, en magatzems i establiments de venda de fruita i les activitats relacionades amb el comerç eren majoritàries entre els sollerics. Localitats properes a Sóller com Deià i Fornalutx també varen adoptar un patró similar de comportament, a més d'altres localitats mallorquines amb un cert pes de l'emigració a França, en el sentit d'un predomini de les ocupacions en el sector terciari.

Sóller 1900	Absents
França	727
Puerto Rico	84
Espanya	37
Mèxic	26
Bèlgica	8
Cuba	6
A la mar	4
Argentina	4
EE.UU.	1
Suïssa	1

---

⁸⁶⁰ En referència a això vegi's l'article de QUETGLAS CIFRE, Antoni (2008): "Les conseqüències culturals i socials de l'emigració a França". El cas de Sóller (1880-1936). *Cercles. Revista d'Història Cultural*. 11. Pp. 123-139.

Ocupacions absents Sóller 1900	
Empleat	378
Traficant productes	176
Comerciant	160
Cap	57
Servei domèstic	25
Sabater	14
Jornaler	12
Mariner	10
Estudiant	9
Desconeguda	8
Propietari	8
Manobre	7
Fuster	6
Agricultor	4
Carreter	4
Domèstica	4
Picapedrer	3
Pescador	2
Religiós	2
Constructor carros	1
Ferrer	1
Miner	1
Modista	1
Pilot	1
Sastre	1
Teixidor	1

Font: QUETGLAS CIFRE I PÉREZ PASTOR (2015)

L'emigració local i internacional a Felanitx i la internacional a Santa Margalida en el cens de 1910

Els primers anys del segle XX foren un època d'intensa emigració. En els municipis de Felanitx i Santa Margalida els saldos migratoris tornaren a ser molt negatius. Prova d'això va ser el cens de 1910 que a Felanitx va donar 11.028 habitants, 266 menys que el 1900. A més de la pèrdua absoluta en el nombre d'habitants, segons el saldo migratori al menys 908 individus varen emigrar a l'exterior amb la qual cosa es pot afirmar que la crisi agrària del finals del segle XIX havia donat pas a una persistent emigració. Segons una informació publicada a Felanitx, entre el 1905 i 1910 partiren cap a Amèrica 292 persones, 12 cap a França i 2 cap a l'Alger. Així mateix en el 1910 hi hagué 168 emigrants més.⁸⁶¹ Aquesta important expatriació en el cens de 1910 no

⁸⁶¹ ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M^a (1964): Mallorca... p. 148.

quedà ben plasmada a la documentació, probablement perquè foren donats de baixa del recompte de població, registrant-se per norma general, com a la resta d'anys censals, sols l'emigració més recent. En aquest sentit Felanitx va comptabilitzar 237 absents, cosa que representava un 2,15% sobre la població de fet. Hem pogut documentar la destinació de 288 absents. D'aquets n'hi hagué 166 que serien exemples de migració local o interior, mentre que 46 ocasions foren migracions a l'estranger.⁸⁶² La capital Palma va ser la principal destinació dels desplaçaments locals amb 125 homes i dones. Aquesta fou un trasllat de població de caràcter tradicional perquè la major part dels efectius que s'hi veieren implicats corresponien a dones filles de famílies jornaleres que feien feina en el servei domèstic. En concret hi hagué 71 dones que declararen tenir l'ofici de criades per 15 dels homes. El segon lloc correspongué a la destinació imprecisa d'Amèrica però que probablement indicava majoritàriament a la República Argentina per ser la destinació de preferència entre els felanitxers. A més de les ocupacions en el servei domèstic els absents exerciren les activitats relacionades amb l'agricultura com els llauradors i els jornalers, entre d'altres.

Per sectors econòmics, Felanitx el 1910 presentava un estructura ocupacional majoritàriament dintre del sector primari amb un 82% de la població activa.⁸⁶³ El sector secundari tenia un 9% i el sector terciari un 9,1%. Hi havia un total de 2.686 homes i dones que se situaven dintre de la categoria de jornalers, fet que representaven un 40,8% del total dels actius laborals. La major part de les fadrines i fadrins absents provenien de famílies de jornalers i llauradors. Quant a l'edat dels absents, tenia un promig de sols 23,3 anys, a causa de la major joventut dels absents locals enfront dels que residien a l'exterior, la mitjana d'edat dels quals era de 27,4 anys. En conjunt, la població absent masculina i femenina estava molt igualada, un 53% eren homes enfront d'un 47% dones. Però com a fet generalitzat, l'emigració internacional era casi exclusivament masculina: hi hagué 41 homes a l'estranger per sols 5 dones. L'estat civil indicà un predomini absolut dels fadrins que representaven el 88% del total, front el 12% de casats. En el grau d'instrucció hi havia una majoria del 62% que no sabia ni llegir ni escriure per una 38% que declarava que sí. Cal assenyalar que amb aquesta

---

⁸⁶² Per norma general en els censos municipals, l'emigració interior va quedar més ben plasmada que no la internacional.

⁸⁶³ Incloent-hi dintre d'aquest sector la categoria ambigua denominada "jornaleros, peones y destajistas". Vegi's l'apartat de l'estructura ocupacional.

darrera dada una vegada més es posava de relleu el poc nivell d'alfabetització entre els emigrants mallorquins, amb una major incidència sobre l'emigració local.

Sobre l'emigració local a Felanitx podem distingir aquella que es dirigia de forma majoritària a Palma i la que es dirigia a altres municipis. En aquest darrer cas hi havia el trasllat de població per realitzar activitats agrícoles, com l'ofici de mosso de llaurança. Miquel Julià Rado de 14 anys, fill d'Antònia Rado Vidal viuda i jornalera de 49 anys, residia a Manacor en qualitat de mosso de llaurança. Altres exemples amb aquest ofici residien a Manacor, Campos o Santa Margalida. També hi hagué llauradors, jornalers, garriguers o picapedrers desplaçats a altres municipis. Però com hem dit, el flux més important fou el desplaçament de dones a la capital. El matrimoni de jornalers Joan Prohens Barceló i Catalina Rigo Vadell de 56 i 54 anys tenien les seves quatre filles residents a Palma com a criades. Es tractava de Margalida, Magdalena, Catalina i Maria de 28, 26, 24 i 20 anys. Les famílies nombroses, amb una part dels fills emigrats seria una prova més de la propensió d'aquests grups per cercar una sortida al sosteniment dels seus membres. El matrimoni format per Miquel Quetglas Pons fuster de 52 anys i Maria Gayà Jaume de 49 anys sense professió consignada tenien 8 fills. Els quatre majors Miquel, Maria, Antònia i Joana de 25, 23, 20 i 17 es trobaven repartits entre Palma i Barcelona.

Algunes absències no eren provocades per motius econòmics o de necessitat. Era el cas dels estudiants que residien a Palma, normalment fills de famílies que disposaven dels recursos econòmics suficients. El matrimoni de propietaris format per Antoni Lladó Ferrer i Bàrbara Martorell Barceló de 41 i 40 anys, tenien dos dels seus fills desplaçats a Palma en qualitat d'estudiants. Es tractava de Joan i Sebastià de 13 i 11 anys. També seria el cas de Sebastià Caldentey Maimó de 20 anys, fill de propietaris o el de Bartomeu Nigorra Barceló de 19 anys, fill de comerciants.

Com a models d'emigració a ultramar per intentar alleugerir la situació material dels membres de la unitat familiar o de cara a tenir unes perspectives millors hi hauria el del pare de família resident a Amèrica Miquel Bover Julià jornalier de 38 anys. Estava casat amb Antònia Grimalt Ballester jornalera de 42 anys i tenia 3 fills de 9, 5 i 2 anys. Jaume Nicolau Nicolau de 17 anys feia d'agricultor a França. Era fill de Margalida Nicolau Bou viuda de 40 anys i tenia tres germans més petits de 12, 8 i 6 anys. El ferrer Cosme Guerrero Adrover de 34 anys residia a Amèrica. Casat amb Catalina Pou Garcies de 29 anys, tenia una filla, Angela de 5 anys. Com a evidència de grups de

germans emigrats a l'hora hi hagué, entre altres, els tres germans Guillem, Miquel i Sebastià Obrador Barceló de 29, 27 i 24 anys, residents a Amèrica amb els oficis de llaurador el primer i forners els restants. Eren fills dels llauradors Jaume i Andreua de 73 i 67 anys.

Felanitx 1910	Absents
Palma	125
Amèrica	36
desconegut	16
Manacor	13
França	8
Santanyí	8
Porreres	7
Sóller	4
Barcelona	4
Campos	4
Santa Margalida	3
Madrid	2
Ciutadella	1
València	1
Algèria	1
Sineu	1
Argentina	1
Capdepera	1

Ocupacions absents Felanitx 1910	
criada	71
jornaler/a	41
llaurador/a	25
estudiant	23
criat	14
sense	10
mosso de llaurança	8
agricultor	7
propietari	6
picapedrer	4
sabater	3
domèstica	2
mestre	2
comerciant	2
dida	1
dependent	1
mariner	1
capeller	1
soldat	1
cuiner	1
ferrer	1
guarda bosc	1
maiordom	1
religiosa	1

Font: Cens de població de 1910. AMF

Quant a Santa Margalida, el cens de 1910 constitueix un dels pocs exemples on l'emigració internacional fou ben documentada en aquest tipus de fonts. Evidència d'això foren les 14 famílies registrades residents a l'estranger, quan en altres municipis de marcada emigració no se'n comptabilitzava cap. Per algun motiu que no s'aplicà a altres llocs, en la rectificació del cens d'aquell any la Junta Municipal va haver d'incloure probablement tots els sectors de la població que se trobaven absents a Amèrica, que de forma majoritària residien a la República Argentina.

El 1910 Santa Margalida va tenir 4.053 habitants de fet. Com en el cas de Felanitx, la seva població havia disminuït en nombres absoluts, concretament en 106 habitants. Això fou el producte d'un saldo migratori negatiu entre 1901 i 1910 de 576 habitants, el més elevat que va experimentar la localitat entre 1877 i 1920. Per les destinacions documentades en el 1910, l'emigració margalidana va tenir un caràcter eminentment exterior. Dels 315 absents que representaven un 7'77% de la població de

fet n'hi hagué 283 que foren censats a l'estranger. Com a lloc de residència es va anotar per a la majoria d'ells la paraula "Amèrica". Com el cas de Felanitx darrera aquesta paraula segurament hi havia la República Argentina com a destinació de preferència per a bona part dels mallorquins.⁸⁶⁴ Les altres destinacions conegudes foren Algèria on existia una corrent emigratori des de temps enrere i França. Segons l'estructura ocupacional de Santa Margalida el 1910 era un municipi casi exclusivament agrari. Un 87,2% de la població s'integrava dins del sector primari, i sols un 6,4% tan pel sector secundari com pel terciari. La majoria de la població practicava els treballs agrícoles amb 1.073 individus, en el sector secundari era de destacar els 45 homes que treballaven en el sector de la construcció mentre que en el sector del calçat hi havia 42 homes i dones. Foren qualificades com a jornalers i jornaleres 470 persones, fet que representava un 6,4% de la població activa. Gran part de la població es qualificava com a "llauradors" el que indicaria que la petita propietat es trobava molt estesa. De fet, Santa Margalida a finals del XIX i principis del XX va viure importants canvis econòmics. Es va produir una intensa parcel·lació de finques que va permetre l'accés a la propietat de les famílies jornaleres que anaren comprant els establits de les possessions i l'extensió de cultius com l'ametlerar i altres de caràcter comercial en detriment dels cereals. L'agricultura canvià la seva fisonomia de subsistència per una amb clara voluntat exportadora i el desenvolupament de la producció agroalimentària. Al mateix temps ja en el XX va anar creant-se una indústria abans pràcticament inexistent. Pel que es veu, aquests canvis no impediren una forta emigració.⁸⁶⁵ Aquests canvis es veren reflectits ja entre els expatriats de 1910. Les famílies dels fadrins emigrats en solitari, o en la companyia d'algun germà, exercien de llauradors en 48 ocasions i en 22 eren jornalers. En 14 ocasions més, la mare viuda era també jornalera.

L'edat mitjana dels emigrats era de 27,1 anys i oscil·laven des dels 2 anys en el cas d'un fill d'una família emigrada fins a una dona viuda de 67 anys. La major part dels emigrants eren homes, amb un 86% per sols un 14% emigrants dones. El grau d'alfabetització era molt baix perquè sols un 19% dels emigrats sabia llegir i escriure mentre que els que no en sabien constituïen un 81%. Aquests percentatges tan escassos

---

⁸⁶⁴ En el poble veí de Muro a la llista elaborada com a conseqüència de l'estadística del moviment de la població sí que es va assenyalar el destí argentí per a la majoria de casos: 228

⁸⁶⁵ BERGAS PASTOR, Francisco (2013): "L'emigració... Pp. 13-14. En aquest treball veim els importants canvis experimentats a Santa Margalida que acompanyaren al procés migratori.

en diverses ocasions varen cridar l'atenció de les autoritats censals.⁸⁶⁶ Per estat civil, la major part dels expatriats era fadrí amb un 66% dels casos, per un 34% que eren casats.

Sobre el comportament de la família a Santa Margalida davant el fet emigratori, en el cens de 1910 es varen comptabilitzar 14 famílies senceres que integraven 61 individus, dues de les quals residien a Algèria i la resta a Amèrica. Normalment foren famílies amb els fills menors d'edat. En el cas de l'emigració a Amèrica, en són exemples el matrimoni de jornalers format per Maties Pomar Pieras i Antònia Font Balle de 37 i 27 anys respectivament. Tenien un fill, Antoni Pomar, de 5 anys. O el matrimoni també de jornalers format per Miquel Tous Ramis i Catalina Estelrich Roig ambdós de 33 anys. Tenien 3 fills, Mateu, Catalina i Sebastià de 8, 4 i 2 anys. De l'emigració a Algèria tenim l'exemple del matrimoni de llauradors Joan Pastor Femenia i Antònia Barceló Morey 44 i 43 anys. Tenien dos fills Sebastià i Margalida d'11 i 7 anys. Un segon grup el constituïen les famílies incompletes emigrades, és a dir, un pare amb un o més fills emigrats junts. Un dels casos fou el de Josep Rosselló de 51 anys i el seu fill de 23, jornalers residents a Amèrica. Havien deixat enrere la seva esposa Joana Puigserver, 4 filles entre 24 i 8 anys i un fill més de 7 anys. També hi hagué un total de 50 caps de família emigrats que havien deixat esposa i fills a casa, normalment menors d'edat. Sebastià Sancho Timoner picapedrer de 36 anys residia a Amèrica mentre que la seva dona Catalina Bassa Garau, jornalera de 33 anys, era a Santa Margalida amb dos fills, Sebastià i Jordi de 10 i 2 anys. El guarnicioner Antoni Miró Valls de 54 anys era a Amèrica mentre la seva dona Magdalena Valls Vilet, jornalera de 34 anys, i els seus 6 fills d'entre 13 i 2 anys residien a Santa Margalida.

Per altra part els grups de germans absents al mateix temps foren nombrosos. En 21 ocasions hi hagué 2 germans emigrats junts i en 6 ocasions n'hi hagué 3, amb la qual cosa aquest grup representaven 60 individus. Els tres germans Geroni, Miquel i Joan Moragues Gual residien a Amèrica. A Santa Margalida hi havia el seus pares llauradors Miquel Moragues i Margalida Gual de 55 i 53 anys i una germana més Maria de 14 anys. Representants de la més escassa emigració femenina foren les germanes Margalida i Apol·lònia Vallès Estelrich de 26 i 24 anys que exercien de criades. Residien a Amèrica i eren filles de Joan Vallès Vich viudo de 68 anys sense professió. Tenien dues germanes més Antònia i Maria, modistes de 16 i 11 anys. Els germans

---

⁸⁶⁶ Deu anys més tard en el cens de 1920, Santa Margalida encara presentava un dels índex més baixos de Mallorca.

Antoni i Biel Dalmau Rigo de 19 i 15 anys, fuster i jornal·ler, residien a Amèrica i eren fills de la viuda Jaumeta Rigo Basset de 46 anys, jornalera. Tenien dues germanes més de 13 i 11 anys i un germà petit de 4 anys.

Un patró de conducta fou el de l'emigració d'un fill fadrí de la família, per norma general el major, deixant les germanes i altres germans menors d'edat a la llar familiar. Exemples de fadrins emigrats en solitari hi hagué Joan Estelrich Puigserver de 19 anys. Es trobava absent a Amèrica mentre que a Santa Margalida hi havia la resta de la seva família, els seus pares jornal·lers de 50 i 45 anys Miquel Estelrich i Maria Puigserver i els seus germans Magdalena d'11 anys i Miquel de 9. Cristòfol Tauler Ribas de 26 anys, llaurador, residia a Amèrica i era fill dels també llauradors Cristòfol Tauler de 72 anys i Bàrbara Ribas de 62. Tenia dues germanes més Maria i Joana de 32 i 17 anys. Antoni Vives Torres de 16 anys, llaurador, emigrat a Amèrica era el fill major dels llauradors Joan Vives Grimalt i de Joana Torres Capó de 50 i 52 anys respectivament. Tenia tres germans més menors de 12, 11 i 8 anys.

En consonància amb l'origen social, els emigrants tenien majoritàriament les ocupacions de llauradors i jornal·lers, encara que es dubtós que aquestes fossin realment les seves ocupacions en el destí i el més probable és que indiquessin les ocupacions que havien tingut en origen. En tot cas, l'emigració aquí tenia un matís diferent d'altres localitats costaneres com Andratx, Estellencs o Banyalbufar on els absents exercien oficis relacionats amb la mar. En aquest sentit, al poble veí de Santa Margalida, Muro, l'emigració estava formada essencialment també per llauradors i jornal·lers i va ser fonamentalment familiar segons una llista de 1908.⁸⁶⁷

Santa Margalida 1910	Absents
Amèrica	266
Algèria	12
França	5

---

⁸⁶⁷ Segons aquesta llista a Muro hi hagué 12 famílies senceres a més de 6 matrimonis, i 17 famílies incompletes –pare o mare amb algun fill- emigrades. Els casats representaven el 48% de l'emigració per un 52% de fadrins, la majoria menors d'edat o que viatjaren amb la companyia de les seves famílies. Una vegada més aquí l'emigració era majoritàriament masculina amb un 77% d'homes enfront d'un 23% de dones i, com a Santa Margalida, el grau d'alfabetització era molt baix. Sols un 19% dels residents a l'Argentina o França sabien llegir i escriure per un 81% que no

Ocupacions absents Santa Margalida 1910	
llaurador/a	123
jornaler/a	96
sense	29
fuster	8
ferrer	6
propietari	5
no consta	3
teixidor	2
sabater	2
criat	2
guarnicioner	1
picapedrer	1
veterinari	1
comerciant	1

Font: Cens de població de 1910. AMSM.

L'emigració internacional a Selva i Banyalbufar en el cens de 1920

Com ja hem verificat, el 1920 fou un cens on encara el saldo migratori va ser negatiu a Mallorca. No obstant això, les dades estadístiques indiquen clarament una disminució dels fluxos migratoris a l'exterior experimentats si ho comparem amb l'anterior cens. Una vegada acabat el conflicte mundial (1914-1918) l'emigració va tenir una auge conjuntural que no va tenir molta durada. La situació interna de Mallorca, amb un cert auge econòmic, a més d'algunes restriccions a l'emigració internacional varen tenir els seus efectes en una disminució de les sortides al llarg dels anys vint.

El municipi de Selva, format per les localitats de Selva, Biniamar, Caimari, Moscarí i Mancor de la Vall, el 1920 va tenir en conjunt 5.289 habitants repartits entre Selva (1.542), Mancor de la Vall (1.113), Caimari (1.110), Biniamar (461) i Moscarí (382), a més del llogaret de Binibona (78). Respecte de 1910, la població era molt similar en nombres absoluts i sols havia crescut lleugerament, per efecte d'un saldo migratori negatiu de 165 individus ocorregut a la dècada anterior.

L'emigració a Selva, a part de l'èxode local que es dirigia segons el que hem constatat en el cens de 1920 a Barcelona, Palma i Maó, va ser en bona part a l'estranger.⁸⁶⁸ Els 181 absents comptabilitzats el 1920 representaven un 3,42% de la

---

⁸⁶⁸ Vegi's en general el treball de MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració...*

població de fet i d'aquests n'hi havia 106 que residien a l'estranger fet que constituïa un 58,6% dels absents. La destinació principal fou França amb 67 individus seguida de la República Argentina amb 26.

Segons l'estructura ocupacional del municipi, el 1920 Selva tenia un 73,6% de la seva població treballant en activitats del sector primari, la majoria inclosos dintre de la categoria de treballs "forestals i agrícoles". En el sector secundari hi havia un 13,4% on destacaven els 74 homes ocupats en el sector de les mines existents en el municipi, mentre que en el terciari hi hagué un 13% d'actius ocupats. El nombre d'assalariats sobre la població activa fou del 55,5% i d'aquests un 44,8 eren actius agrícoles no patrons.⁸⁶⁹ Per altra banda, les dades d'alfabetització del 1920 a Selva a partir dels 10 anys mostraren una índex baix. En aquest sentit sols un 36,72% dels habitants sabien llegir i escriure per un 63,25% que no. En canvi, entre els emigrats a l'exterior la proporció dels que declaraven estar alfabetitzats era majoritària. Un 75% sabia llegir i escriure per sols un 25% que no. Sembla clar que en aquest municipi de manera similar a Sóller, era casi una qüestió obligatòria haver anat a l'escola per posteriorment poder emigrar. Aquest comportament contrastava amb altres localitats on hi havia un analfabetisme molt elevat entre els emigrants. Per aquest motiu, no es pot dir que hi hagi una relació clara entre major nivell d'alfabetització i major emigració en un territori, sinó més bé una diversitat de casos. S'ha considerat que l'emigrant potencial havia d'estar alfabetitzat per obtenir una bona informació i poder viatjar a l'estranger, és a dir, emigrar amb coneixement de causa. Però a la vista dels percentatges d'alfabetització molt baixos en altres municipis, sembla que això no fou un impediment seriós per a l'emigració transocènica. La transmissió oral seria un dels recursos a través dels qual els interessats podien adquirir la informació que necessitaven.

L'edat mitjana dels absents a Selva va tenir un promig de 29,5 anys. Per sexe, la presència masculina era absolutament majoritària amb un 92% dels casos. Sols un 8% foren dones. Per estat civil, eren majoritàriament fadrins en un 80%, per tan sols un 20% casats.

Sobre l'origen socioeconòmic dels emigrats fadrins, en 23 ocasions varen ser fills de jornalers, cosa que confirmaria la tendència a l'èxode entre les classes socials amb menys recursos. En segon lloc hi havia aquells progenitors que feien de llauradors i

---

⁸⁶⁹ Amb aquestes dues dades es dedueix que un 10,7% dels jornalers eren obrers no agrícoles.

carboners. A més es constata l'existència de tot una llista d'oficis com arrendatari, propietari, carter, comerciant o miner. Algunes d'aquestes ocupacions tampoc no eren de l'escalafó més baix de la societat del moment, sinó més bé al contrari. Per tant, hi hagué una minoria de famílies més benestants que la resta que també participaren del procés migratori enviant algun fill a l'estranger. Per contra, les ocupacions que varen exercir els expatriats de Selva s'integraven majoritàriament dintre del sector serveis. En aquest sentit comprovam a la taula adjunta com la feina principal fou la de cambrer. Això era causat per les característiques pròpies de l'emigració mallorquina a França, on hi havia una especialització dels treballadors desplaçats en els restaurants i bars, a més del sector del comerç de fruites. Hi havia altres feines especialitzades pròpies del municipi com foren els carboners que també foren exercides tant a l'Argentina com a Cuba.

Quant a les característiques concretes de l'emigració a Selva, hi hagué 84 fadrins, dels quals en vuit ocasions emigraren dos germans a l'hora, en una foren 3 germans i en una altra en foren 4. Com a exemples concrets d'això, hi hagué els germans Francisca i Pere Sastre Albertí de 25 i 23 anys. Residien a França exercint els oficis de brodadora i dependent. Eren fills del llaurador Pere Sastre de 61 anys i de la modista Margalida Albertí de 57, residents a Selva. Altres dos germans emigrats a l'hora, encara que un d'ells no fos a l'estranger, foren Jaume i Gabriel Reus Bestard de 14 i 13 anys, residents a Barcelona i França. Eren fills de Margalida Bestard viuda de 38 anys sense professió. Tenien dos germans més Catalina de 12 anys i Guillem de 7. Els tres germans Monserrat, Baltasar i Bartomeu de 26, 24 i 21 anys residien a França en qualitat de cambrers. Eren fills del taverner Monserrat Martorell i de Catalina Mora, sense professió, de 51 i 48 anys respectivament, i tenien dos germans més de 19 i 17 anys. Entre els fadrins que segons els cens havien emigrat en solitari hi hagué el cas de Joan Coll Llabrés de 14 anys sense professió consignada. Era fill del llaurador Joan Coll i de Margalida Llabrés, sense professió, de 46 i 44 anys. Tenia 4 germans més d'entre 16 i 9 anys. Antoni Albertí Sastre de 18 anys feia de criat a França i era el fill major de Maria Sastre Sastre viuda de 40 anys sense professió. Tenia tres germans: Catalina, Joan i Maria de 17, 15 i 11 anys. En altres casos s'aprecia un pautat de comportament general observat en altres localitats, com Andratx, consistent en el desplaçament a l'estranger del fill mascle major, de vegades dos si es tractava d'una família més o menys nombrosa.

Sobre grups familiars sols hi hagué constància d'una família sencera emigrada, de 5 membres. Es tractava de Jaume Seguí Amengual, propietari de 43 anys i de Catalina Gual Cànaves, sense professió de 40 anys i els seus tres fills de 16, 14 i 11 anys. Com exemple de família recentment formada amb el progenitor emigrat probablement per assegurar un futur econòmic més satisfactori fou el cas de Francesc Coll Rotger de 28 anys desplaçat a l'Havana. Estava casat amb Margalida Morell de 23 anys, sense professió i tenia un fill de 2 anys, ambdós residents a Selva. Quant a les famílies incompletes hi hagué diversos casos de pares amb fills emigrats, com era molt comú que succeís com a estratègia emigratòria d'una família. Joan Vicens Cifre de 55 anys jornaler, residia a l'Argentina juntament amb dos fills seus, Miquel i Bernadí Vicens Rosselló de 20 i 18 anys, també jornalers. La seva dona Catalina Rosselló de 55 anys, sense professió i cinc fills més entre els 21 i els 7 anys eren a Selva.

Selva 1920	Absents
França	67
Argentina	26
Cuba	11
Puerto Rico	1
República Dominicana	1

Ocupacions absents Selva 1920	
no consta	40
cambrer	23
jornaler	17
carboner	13
llaurador	3
picapedrer	2
pastor	1
carreter	1
costurera	1
escola	1
propietari	1
criat	1
dependent	1
brodadora	1

Font: Cens de població de 1920. AMS.

El municipi de Banyalbufar no va destacar per tenir una emigració quantiosa en comparació a altres municipis veïns sinó més aviat el fenomen fou d'una escassa entitat.

Tot i que existia una petita emigració des de principis del segle XIX, aquesta mai va arribar a assolir un caràcter important en relació a la seva població. En relació a això, és interessant ressaltar el contrast existent amb el municipi limítrof d'Estellencs. Malgrat tenir unes característiques econòmiques aparentment molt semblants, a Estellencs l'emigració va ser molt més destacada i nombrosa que no a Banyalbufar fins al punt que els censos de població d'Estellencs que eren superiors als de Banyalbufar al llarg del segle XIX, en el segle XX varen quedar per darrera en nombre d'habitants.⁸⁷⁰ Tenint en compte les motivacions individuals i la idiosincràsia de cada municipi a l'hora d'emigrar, probablement la menor disponibilitat de terres a Estellencs explicaria la seva major emigració.⁸⁷¹

El 1920 Banyalbufar tenia 868 habitants registrant-se 28 absents que representaven un 3,23% de la població de fet. La majoria eren emigrats a l'estranger sent la principal destinació Cuba amb 18 individus. L'emigració a l'illa caribenya tenia una antiga tradició que es va incrementar a Banyalbufar al menys des de principis del segle XX de manera similar a altres llocs de l'illa. L'estructura ocupacional de 1920 a Banyalbufar va quedar deficientment plasmada en el cens d'aquell any fet pel qual no es pot tenir molt en compte aquesta dada.⁸⁷² En tot cas, les activitats del sector primari acaparaven la majoria dels habitants, amb una especial incidència de la pesca que en el cens anterior de 1910 ocupava a 72 persones. En un padró d'habitants de 1913 hi havia 7 banyalbufarins residents a Cuba, tots ells de famílies pescadores. Entre aquests hi havia el pescador i mestre d'aixa Mateu Mir Albertí *Mateito*, famós en el poble per una agitada vida en terres americanes. Alguns fets destacats en el seu periple al Carib foren el contrabàndol d'alcohol, la introducció d'immigració il·legal xinesa als Estats Units, o

---

⁸⁷⁰ Segons l'amillament de 1863 Banyalbufar i Estellencs tenien una estructura de la propietat agrícola molt semblant, amb un fort contrast entre la zona de secà de grans propietats que acaparaven la major part de la superfície dels termes municipals; i la zona de reguiu al voltant del nucli urbà, dividida entre petits propietaris. Aquest sistema també seria característic de Deià. SALVÀ i TOMÀS, Pere A. (1983): "L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63". *Estudis d'Història Agrària*. 6. pp. 172-173.

⁸⁷¹ Els propietaris de menys de 20 hectàrees a Banyalbufar i Estellencs el 1863 eren molt similars en nombre, 250 per 253 respectivament, en canvi la terra posseïda per aquests era molt superior a Banyalbufar, amb 1.502 hectàrees per sols 960 a Estellencs. Amb aquestes dades cal manejar la hipòtesi que amb el transcurs del temps la progressiva fragmentació de la petita propietat per herència tingués uns efectes més perjudicials per al sosteniment de les famílies de petits propietaris a Estellencs més que no a Banyalbufar. Dades extretes de CELA CONDE, Camilo José (1979): *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*. Madrid: Siglo XXI. P. 136.

⁸⁷² Per exemple hi varen figurar molts pocs actius laborals i cap pescador, quan era un dels oficis tradicionals, juntament amb els agricultors de l'horta.

la participació en assumptes de caire polític.⁸⁷³ La totalitat dels absents eren homes i hi hagué 17 fadrins per sols 5 casats, els quals havien deixat entre 1 i 2 fills a casa. La majoria d'ells sabia llegir i escriure, amb 13 individus, per 9 que no en sabien. Segons el cens de població de 1920, Banyalbufar a part dels petits propietaris hortolans especialitzats en el cultiu de la tomàtiga i la seva exportació a Barcelona, comptava amb uns 96 homes que es deicaven a la pesca. En general, la seva situació econòmica era pitjor que la dels petits propietaris agrícoles. Així doncs, l'extracció social de l'emigració banyalbufarina era protagonitzada pels pescadors: quinze dels 22 emigrats feien de pescadors a Cuba, excepte un d'ells que feia de pescador al Brasil. Es pot assegurar que el trasllat de població a l'estranger participava del mateix model establert a Andratx i Estellencs, amb una preferència hegemònica en el trasllat a Cuba amb la finalitat de realitzar activitats relacionades amb la mar.⁸⁷⁴

Com a casos concrets de fadrins emigrats hi havia el de Bartomeu Tomàs Font, de 18 anys, que feia d'agricultor a la República Dominicana. Era fill de Pere Tomàs Ambròs, agricultor i de Joana Aina Font Moragues, sense professió, de 44 i 42 anys respectivament. Tenia 4 germans més d'entre 20 i 7 anys. Joan Vives Tomàs pescador de 26 anys residia a l'Havana. Era el fill major d'Antoni Vives Barceló pescador i de Joana Aina Tomàs Fiol, sense professió, de 66 i 55 anys. Tenia 5 germans i germanes més entre els 23 i els 10 anys. Un d'ells Antoni Vives Tomàs de 15 anys també emigraria posteriorment a Cuba com a pescador.⁸⁷⁵ El ferrer Llorenç Sastre Picornell de 22 anys residia a l'Havana. Era fill de Bernat Sastre Bestard, ferrer, i de Francisca Picornell Barceló, sense professió, de 52 i 51 anys. Tenia 5 germans i germanes més residents a Banyalbufar entre els 33 i els 13 anys. En els anteriors exemples la nota predominant és que es tractava de fadrins emigrats des de famílies nombroses. Entre el 22 emigrats a l'estranger, n'hi havia 7 fills de viuda (31,8%). Entre ells hi havia els

---

⁸⁷³ Segons declaracions seves, arribà a treballar per a la banda d'Al Capone. Vegi's els fets referents a aquest emigrant a PALMER GRUA, Joan (1994): *Cent anys de mestres d'aixa a Mallorca*. Tom I. Palma: El Tall. Pp. 103-107 i els dos documentals emesos per la televisió autonòmica balear: "Vox populi", en xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=7af10f41-ef6c-4841-a3c9-a3835c73ccae>, (consulta, desembre de 2016) i "Desconeguts: Mateu Mir, etern retorn", en xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=fe10dfc7-1cb8-4616-a157-48a3783d2381>. (consulta, març de 2017). Així mateix en una entrevista al banyalbufarí emigrat a Cuba Antoni Vives Tomàs, que havia coincidit amb *Mateito* a Cuba, deia que havia introduït immigrants xinesos als Estats Units i que havia estat tancat a la presó per tràfec il·legal de wiski. Entrevista inèdita del 1984 feta per Bernat Fornari Cloquell.

⁸⁷⁴ Antoni Vives Tomàs va afirmar el següent: "Els andritxols se'n anaven dos o tres anys i venien i deixaven dues o tres mil pessetes. Feien aquesta vida, venien aquí i estaven 15 dies i se'n tornaven. Allà eren mil i aquí a Banyalbufar érem 10, 20 o 30 que fèiem això". Entrevista inèdita del 1984 feta per Bernat Fornari Cloquell.

⁸⁷⁵ Citat a les dues notes anteriors.

germans Miquel i Mateu Abertí Albertí pescadors de 25 i 19 anys. Eren fills de Rosa Albertí Barceló, viuda de 54 anys i sense professió consignada. Tenien 2 germanes de 23 i 12 anys i un germà de 17. Posteriorment, aquest darrer germà, Gabriel, també va emigrar a Cuba.⁸⁷⁶

Entre els casats emigrats podem veure com es tractava de famílies amb fills menors d'edat. Per exemple Guillem Albertí Albertí pescador de 33 anys resident a l'Havana. Estava casat amb Antònia Picornell Cabot de 29 anys i tenien dos fills Miquel i Antoni de 3 i 1 anys. Així mateix Pere Vives Mulet pescador de 40 anys també residia a l'Havana. Estava casat amb Joana Aina Mir Gelabert de 32 anys i tenien un fill, Joan, de 5 anys.

Quant a l'evolució posterior de l'emigració, al padró d'habitants de Banyalbufar rectificat a 1 de desembre de 1924 hi varen constar 15 residents a l'estranger, entre ells dues dones.

Banyalbufar 1920	Absents
Cuba	18
Brasil	1
República Dominicana	1
Uruguai	1
França	1

Ocupacions absents Banyalbufar 1920	
pescador	15
empleat	3
agricultor	1
jornaler	1
ferrer	1
sabater	1

Font: Cens de població de 1920. AMB.

L'emigració local segons el lloc de naixement i els transeünts en el cens de 1900

Determinar la població que havia nascut en un lloc distint del municipi de residència ens pot servir per mesurar la importància de l'emigració local de llarga

---

⁸⁷⁶ FERNÁNDEZ, Manuela (1994): "Un banyalbufarí que va anar a Cuba però no va fer les Amèriques". *Ma'jil. Revista de Banyalbufar*. 4. Pp. 10-12. En el padró d'habitants de 1924 constava com a resident a Matanzas.

durada, encara que no sigui la manera més adequada per conèixer la dimensió d'aquest fenomen per causa de la intervenció d'altres factors en la mobilitat no relacionats amb l'emigració. Aquest sector d'habitants constaven com a ciutadans de ple dret de la localitat perquè ja feia temps que hi residien en contraposició als transeünts i als absents, representants de l'emigració més recent reflectida en els censos. En els censos de població, fins al 1920 no es va identificar la procedència d'aquells nascuts en una altra província o municipi. En canvi, en els censos concrets de cada localitat sí que es va fer constar aquesta circumstància, com era comú també en els padrons d'habitants.

En aquest apartat hem analitzat els nascuts en una altra localitat residents a tretze municipis el 1900, la població dels quals en conjunt representaven 50.980 habitants de fet.⁸⁷⁷ Entre aquests n'hi hagué 5.248 que no havien nascut en el municipi de residència el que constituïa un 10,3% de mitjana en el total de la mostra. El municipi amb més alt índex de població forània fou Escorca, que en el cens registrat tenia sols 355 habitants, dels quals 252 eren nascuts en un altre municipi fet que representava un 71% del total de la població. Les especials característiques del territori, format fonamentalment per possessions on treballaven arrendataris, llauradors i jornalers procedents d'altres localitats, sense un nucli de població consolidat i l'existència del Monestir de Lluc que era lloc de residència d'una comunitat de religiosos i una escolania, expliquen l'elevat percentatge en relació a la seva escassa població.⁸⁷⁸ El següent municipi fou Sóller. De 8.026 habitants de fet en el 1900, 1.381 havien nascut en un altre municipi, cosa que representava un 17,2% del total. Com ja s'ha vist, malgrat l'emigració de sollerics a l'estranger, el dinamisme econòmic de Sóller va atreure a un bon nombre d'habitants amb un origen geogràfic molt ampli. En part aquest sector d'habitants complia la funció de suplir els llocs de feina deixats pels sollerics emigrats. En tercer lloc hi hagué el municipi d'Estellencs, en el qual dels 668 habitants de fet censats, 99 havien nascut fora (14,8%). L'escassa demografia de la localitat feia que amb l'arribada d'algun grup de jornalers per treballar a les possessions o les famílies de la força pública dels carrabiners, el percentatge de nascuts fora en relació al total s'elevés. Altres municipis

---

⁸⁷⁷ En concret són els municipis de Alaró, Algaida, Andratx, Bunyola, Escorca, Estellencs, Maria de la Salut, Sa Pobla, Santa Margalida, Sóller, Búger, Porreres i Selva. Vegi's la taula nº 19 de l'annex.

⁸⁷⁸ A la primera fulla del cens de 1900 a Escorca foren censats la comunitat de religiosos de Lluc, formada per 11 religiosos, el primer d'ells probablement el prior, Joaquim Rosselló i Ferrà de 64 anys natural de Palma. La resta eren procedents d'Ariany, Vilafranca, Llucmajor, Santa Maria i Muro. Amb ells hi havia un fuster de Muro i un picapedrer de Campanet. A la vegada hi havia 12 estudiants de l'escolania d'entre 13 i 8 anys procedents de Pollença, Santa Eugènia, Inca, Llucmajor, Palma, Bunyola, Muro i Sa Pobla. Cens de població de 1900. Arxiu Municipal d'Escorca.

que tingueren el seu percentatge similar o sols lleugerament superior a la mitjana foren Algaida (11,4%), Andratx (10,3%) i Bunyola (10,2%).

Quant a la procedència geogràfica, s'observa clarament el predomini dels nascuts a Palma en la majoria de casos observats. En sis municipis els nascuts a la capital eren el grup més nombrós –Alaró, Algaida, Andratx, Estellencs, Sóller i Selva-, encara que en dos d'ells amb un nombre absolut poc significatiu.⁸⁷⁹ Aquest fet podria indicar tant una emigració de Palma en direcció als pobles de la Part Forana com individus que sols havia nascut a la capital per alguna circumstància anecdòtica o puntual, com la dels fills de famílies que havien residit temporalment a la capital. En tot cas marca una tendència clara de desplaçament de certs segments de població de l'àrea urbana de Palma en direcció a la Part Forana, als llocs amb possibilitats d'exercir una activitat laboral. A més a més, en quatre municipis dels observats els naturals de Palma eren el segon col·lectiu més nombrós –Bunyola, Sa Pobla, Búger i Porreres-. En canvi, aquells municipis més allunyats de Palma com Escorca, Maria de la Salut o Santa Margalida tenien una escassa representació d'habitants que havien nascut a la capital.

Un altre element que ja hem assenyalat en diverses ocasions fou el fet que els residents més nombrosos havien nascut en municipis limítrofs o propers al de referència. Per exemple a Alaró hi hagué 48 habitants de Bunyola, 38 de Binissalem i 37 de Lloseta, a més de 97 de Palma. Sa Pobla destacava per tenir 97 habitants naturals de Búger, Porreres tenia 113 censats nascuts a Felanitx, el que representava un 35,5% entre els nascut a fora. A Escorca els de Selva representaven 66 persones, els de Fornalutx 36 i els de Pollença 31, tots ells municipis limítrofs. A Maria de la Salut hi havia 47 margalidans i a Santa Margalida hi havia 65 mariandos fet que mostrava un intercanvi poblacional intens entre aquests dos municipis veïns. A Sóller, a més dels 182 habitants naturals de Palma, de les localitats dels voltants n'hi havia 128 de Fornalutx, 84 de Deià i 73 de Bunyola. En altres ocasions els emigrants locals havien recorregut distàncies més llargues com el cas dels 53 naturals de Felanitx que residien a Andratx o l'exemple paradigmàtic de Sóller, que tenia residents de 45 municipis de Mallorca, a més d'alguns procedents de Menorca, d'Eivissa i de la Península. També hi havia un col·lectiu de nascuts a Puerto Rico (34) i França (20) com a signe de les intenses relacions mantingudes amb aquests països i altres llocs de l'estranger.

---

⁸⁷⁹ A Estellencs hi hagué 22 habitants nascuts a Palma i a Selva 34.

Per altra part, en el col·lectiu de residents nascuts en un altre municipi hi solia haver el rector, acompanyat d'una assistent o criada que en ocasions era la seva pròpia germana, el metge, la força pública -en moltes ocasions procedents de la Península-, els mestres de nins i les mestres de nines, els senyors de possessió, els seus arrendataris i treballadors contractats, les religioses de la localitat, entre d'altres. Un grup escampat per un bon nombre de municipis va ser aquell format per al·lots i al·lotes acollits de la Inclusa, per tant nascuts a Palma o que s'anotà la capital com a lloc de naixement, dels quals tenim coneixement perquè en el cens no se'ls s'assignava el llinatge de la família on se trobava acollit o adoptat, sinó que es feia constar en el cens com a *expósito*.⁸⁸⁰

La immigració procedent de la Península va ser molt escassa, reduint-se a funcionaris, membres del cos de carabiners, de la guàrdia civil i les seves famílies. A les Balears el creixement de la població entre 1877 i 1920 va ser causat bàsicament per la pròpia dinàmica interna del creixement natural, sense pràcticament aportacions demogràfiques de l'exterior. Una dada significativa al respecte foren els "nascuts en una altra província" registrats en els censos, en la qual les Balears sempre va tenir un dels índexs més baixos, juntament amb les illes Canàries. Com a mostra d'això a Mallorca en el cens de 1887 sols registrà un 1,8% de població nascuda en una altra província. En aquesta dada s'inclouen els soldats peninsulars destinats a l'illa, especialment a Palma, amb la qual cosa la immigració peninsular encara tendria uns percentatges més baixos. El 1920, en el conjunt de les Balears els nascuts en una altra província representaven un 3,9%.

Els transeünts

Una part dels nascuts en un altre municipi foren catalogats en el cens com a transeünts. Es tractava d'un sector format bàsicament per treballadors que residien fora del seu municipi legal de residència per motiu laborals. Així doncs era una emigració local de caràcter temporal i recent en la majoria de casos que en el censos se troba poc representat perquè com ja s'ha comentat, per a l'època en la qual es varen elaborar els recomptes -el 31 de desembre- era una època de baixa demanda laboral en el camp. Una part d'aquest sector de la població simplement serien grups que retornaven als seus domicilis o realitzaven una visita als seus familiars durant les festes de cap d'any.

---

⁸⁸⁰ Aquestes famílies de vegades tenien altres fills propis en un nombre que podia ser considerat fins i tot família nombrosa, però pel que es veu això no era impediment per a l'adopció o acolliment d'un membre més. La distinció de la persona com a *expósito* no s'eliminava de la documentació del cens ni tant sols quan l'interessat es casava. Vegi's els censos de diferents municipis. Arxius municipals.

Solien ser aquells nascuts en el mateix poble on foren censats com a transeünts.⁸⁸¹ A més, tenim constància documental de que això fou així pels breus comentaris anotats en la columna d'observacions dels censos de 1877 i 1887.⁸⁸² Posteriorment quan aquestes anotacions desaparegueren de la documentació censal es pot deduir el caràcter no laboral d'alguns transeünts aquells que, procedents d'una altre localitat, foren censat momentàniament en els domicilis dels seus familiars. Com a mostra d'això, foren censats a Andratx una família resident a Lion (França) formada pel matrimoni Ramón Colom Escalles, de 46 anys natural de Sóller i dependent de comerç, la seva dona Maria Juan Terrades de 43 anys natural d'Andratx, sense professió, i les seves tres filles nascudes a França, d'entre 6 anys i 4 mesos d'edat. En el mateix Andratx foren registrats com a transeünts mariners que es trobaven al port amb una barca italiana amb 7 mariners de la Toscana i dues d'Eivissa amb 11 mariners.

En el cens del 1900 hem extret una mostra de 722 transeünts corresponents a nou municipis.⁸⁸³ La mitjana d'edat fou de 27,5 anys i la majoria foren homes amb un 65% del total, per un 35% de dones. Entre els més joves dels transeünts amb professió consignada hi hagué un al·lot de 8 anys, Miquel Alemany Alemany natural d'Estellencs, que feia de porquer a Andratx –*guardian de puercos* a la documentació-. Tot i que aquest ofici no està molt documentat en els censos, era una de les primeres activitats que realitzaven els al·lots de famílies jornaleres.⁸⁸⁴ L'estat civil predominant foren els fadrins amb un 63%, per un 33% que eren casats i sols un 3% que eren viudes i un 1% viudos. La taxa d'alfabetització era baixa, com era comú entre l'emigració local, si es té en compte que sols un 27% sabia llegir i escriure per un 73% que no.

---

⁸⁸¹ Aquests foren 162 habitants dels 722 transeünts registrats, amb la qual cosa un 22,9% dels considerats transeünts tendrien el caràcter de visites familiars.

⁸⁸² Per exemple el 1887, Pau Vidal de 10 anys de Santa Eugènia, fou censat com a transeünt a Algaida en el domicili d'una família "por residir algunos dias por ser amigo de la familia". Antònia Pizà Salas casada de 37 anys i resident a Lloret fou censada a Alaró com a transeünt juntament amb els seus tres fills amb la següent observació: "se halla en este pueblo para ver a su madre". Però la majoria era per motius laborals com el de la viuda Paula Crespí Bernad, jornalera de 50 anys i natural de Sóller on tenia la seva residència legal, fou censada a Alaró com a transeünt juntament amb els seus 7 fills d'entre 23 i 8 anys, on feien de jornalers, segons l'observació s'indicà: "a efectos de trabajar de su oficio". D'un jornalero d'Alaró censat transeünt a Algaida, Jaume Homar Simonet casat de 40 anys, es va dir: "de paso en la poda de olivos".

⁸⁸³ Aquests eren els d'Alaró, Algaida, Andratx, Bunyola, Escorca, Estellencs, Maria de la Salut, Santa Margalida i Sóller.

⁸⁸⁴ Aquí sols n'hem localitzat tres. L'ofici de porquer no sols era exercit per al·lots de curta edat. En el mateix cens d'Andratx trobam Sebastià Salvà natural de Calvià de 58 anys que feia de porquer a la possessió de Son Mas.

Les possessions acaparaven gran part de la demanda de mà d'obra disponible: jornalers, llauradors, mossos de llaurança, criats i criades eren ocupats a les grans finques dels municipis, lloc de preferència on realitzaven les seves funcions, cosa que va quedar més o menys reflectit en l'estadística dels transeünts.⁸⁸⁵ Com a exemple d'aquets treballadors transcrivim l'exemple més ben documentat del 1887 a Alaró, on tenim constància dels censats en una finca, tots ells inscrits com a transeünts. Aquests foren Francesca Serralta Fornés, viuda de 47 anys natural de Mancor, que feia de majorala; Jaume natural de Selva i Jacint nascut a Palma, dels quals no s'anotaren els seus llinatges, fadrins de 38 i 24 anys, feien de pastor i de guardià respectivament; Llorenç Riera Ramón de Lloseta fadrí de 18 anys feia de guardià. Seguidament es feu constar la presència de 13 al·lotes i 2 al·lots d'entre 9 i 14 anys, jornaleres i jornalers procedents de Marratxí, censats amb la següent anotació "residen temporalmente en el predio para la recolección de la aceituna". La més jove de les collidores, Margalida Amengual Frau de 9 anys estava acompanyada de la seva germana Francisca de 14 anys. Probablement tots aquests treballadors i treballadores formaven part de la següent finca o casa de la possessió pròpiament dita. En aquesta hi foren censats Pedro Morell Bellet fadrí de 33 anys natural de Palma en qualitat de l'amo de la possessió de Solleric doncs es feu constar el següent: "vive temporalment en el predio Solleric para su conducción". A la mateixa casa foren censats Antoni Febrer Nadal, prevere de 42 anys natural de Manacor "para celebrar misa", Miquel Cerdà Mateu viudo de 50 anys de professió llaurador "para su conducción", Maria Galmés Nadal, fadrina de 21 anys de Manacor, feia de criada "sigue a sus señores", Miquel Parets Martí casat de 42 anys de Santa Maria, Jaume Vallespir Martorell fadrí de 24 anys d'Inca, Miquel Alorda Sureda fadrí de 13 anys i Jaume Amengual Llabrés fadrí de 40 anys de Biniali feien de mossos de llaurança "para ejercer su oficio". Finalment Josep Riera Genestra casat de 56 anys feia d'hortolà i era del mateix Alaró.

El 1900 a Son Termes a Bunyola foren censats com a residents permanents el matrimoni Onofre Tous Lladó i Martina Pascual Pons de 76 i 78 anys, als quals se'ls consignà la professió de llauradors, i la seva filla fadrina Francisca de 41 anys. Com a transeünts foren censats Bartomeu Colom Bibiloni fadrí de 13 anys de Santa Maria, Joan Salom Cañellas fadrí de 12 de Marratxí, Jaume Llinàs Ramis fadrí de 30 anys de Palma i Joan Vidal Martí fadrí de 15 anys, feien de mossos de llaurança.

---

⁸⁸⁵ Per veure les ocupacions dels transeünts a la mostra observada vegi's la taula n° 20 de l'annex.

També en el 1900 en una finca identificada com a “caserio de Tuent” a Escorca figuraven com a propietaris amb residència permanent el matrimoni de Sóller format per Joan Mayol i Joana Maria Serra de 53 i 52 anys, i els seus dos fills, Joan i Catalina de 25 i 22 anys aquests darrers com a llauradors. Els treballadors eren Pere Sampol i Damià Martorell fadrins de Selva de 23 i 24 anys i Bartomeu Ramón de 37 anys fadrí de Lloseta que feien de jornalers, foren inscrits com a transeünts. En el mateix municipi, en una denominada “casa de campo” foren censats el matrimoni de majorals naturals de Selva però amb residència legal a Escorca Mateu Martorell de 34 anys i Maria Mayol de 28. En canvi eren transeünts els quatre jornalers inscrits a la mateixa casa, tres de Campanet i un d’Alaró d’entre 14 i 61 anys.

En el 1900 a la possessió de Son Real a Santa Margalida foren censats amb residència legal permanent al municipi el matrimoni d’arrendataris Jeroni Gelabert i Antònia Perelló de 45 i 38 anys i els seus tres fills d’11 a 3 anys. Com a transeünts hi havia 11 treballadors entre 34 i 13 anys amb professió consignada de criats,⁸⁸⁶ procedents dels pobles veïns de Petra en tres casos, set eren de Maria de la Salut i un de Llubí. A la vegada en una possessió sense identificar el matrimoni d’arrendataris format per Guillem Morey Galmés de Manacor i Antònia Morey Monserrat d’Artà de 41 anys ambdós, juntament amb la seva filla de 4 anys Anna Morey Morey nascuda a Manacor, constaven amb residència legal a Santa Margalida. En canvi com a treballadors transeünts foren registrats Margalida Febrer Ribot fadrina de Petra de 20 anys i criada de professió, els mossos de llaurança Mateu Gelabert Pons fadrí de 24 anys d’Artà, Llorenç Riera Valent fadrí de 40 anys de Petra, Gabriel Bergues Tous casat de 24 anys de Maria de la Salut i els criats Arnau Torres Nicolau, fadrí de 64 anys d’Artà i Josep Gelabert Bergues casat de 42 anys de Maria de la Salut.

Els carboners, ofici estès per la muntanya de Mallorca i en el qual estaven especialitzats alguns municipis com Selva i Bunyola, obligava a les famílies a desplaçar-se per realitzar la seva activitat durant la temporada de fabricació del carbó vegetal. A Algaida el 1887 foren censats com a transeünts 10 habitants corresponents a dues famílies de Bunyola. Es tractava de Bartomeu Suau i Margalida Quetglas de 54 anys ambdós i els seus 5 fills entre 19 i 10 anys i de Joan Juan i Antònia Socias de 24 i 23 anys respectivament amb el seu fill d’1 any. A l’apartat d’observacions es va anotar

---

⁸⁸⁶ Probablement fossin mossos de llaurança ja que a la documentació aquest ofici es consignava de vegades com a *criado de labranza* a més de *gañán*.

el següent: “tienen casa abierta en este pueblo y residen bastante tiempo en él como empresarios de su pinar”. En el 1900 ja hem esmentat exemples de famílies de carboners situats a Maria de la Salut i Andratx.⁸⁸⁷ En el propi cens de Bunyola hi hagué carboners absents escampats per 11 municipis el que significava que foren inscrits com a transeünts en els censos respectius.⁸⁸⁸ A Sóller el 1900 hem constatat una família de carboners de Selva inscrita com a transeünts. Es tractava de Josep Martorell Seguí de 29 anys i de Catalina Vicens Cifre de 27 i la seva filla Aina de 3 anys.

Un dels oficis habituals era el d'aquelles dones que feien de dides. A Sóller en el 1900 hi hagué l'exemple constatat de Francisca Font, fadrina de 23 anys de Palma. Fou censada com a transeünt a casa el metge Joan Marqués Frontera de 39 anys i la seva esposa Margalida Magraner Morell de 29 i sense professió. Tenien un fill de 3 anys i una filla d'1. A la mateixa casa foren censats com a transeünts els criats Catalina Alzina, fadrina de 20 anys d'Inca i Guillem Puig, fadrí de 28 anys de Sencelles. Altres exemples de dones del servei domèstic que desenvolupaven la seva activitat a cases de la burgesia acomodada foren Maria Llompart, fadrina de 22 anys amb residència legal a Maó que fou inscrita com a transeünt a la casa de Jeroni Estades Llabrés, viudo de 40 anys, fabricant de ciment i pare de tres fills d'entre 14 i 10 anys. O la de Margalida Prohens nascuda a l'Alger però amb residència legal a Felanitx, era fadrina de 19 anys i fou inscrita transeünt a la casa de Pere Rullan Colom de 62 anys, fabricant de teixits de cotó, i la seva esposa Maria Oliver de 54 anys, sense professió, els quals tenien sis fill entre 25 i 10 anys.

Com a exemple de família sencera de transeünts censada a Sóller –es va fer constar que hi duien 8 mesos residint- hi hagué el matrimoni format per Josep Ferrer Oliver comerciant de cacau de 39 anys casat amb Catalina Ripoll Deyà de 30 anys, sense professió, i els seus dos fills Isabel i Jaume de 5 i 3 anys. Tenien el seu domicili legal a Tabasco –Mèxic-. Finalment constatam com a mostra de treballadors transeünts procedents del poble veí de Deià residents a Sóller en el 1900 als jornalers del camp Pere, Antoni i Joan Vives de 61, 38 i 28 anys respectivament que, malgrat feia 5 anys que residien a Sóller, mantenien la condició de transeünts. Els acompanyaven els llauradors Joan Quetglas i Joan Marroig de 30 i 17 anys amb residència legal també a Deià.

---

⁸⁸⁷ Vegi's els apartats de la població absent i dels saldos migratoris al capítol “Els indicadors de l'emigració”.

⁸⁸⁸ Foren els de Manacor, Sineu, Sóller, Lluçmajor, Capdepera, Calvià, Alaró, Llubí, Palma, Artà i Petra.

L'emigració il·legal

Pels testimonis reflectits en els informes sobre el moviment de passatgers sabem que la emigració il·legal a les Balears va ser una constant i sembla que a partir de la primera dècada del segle XX va arribar a adquirir unes dimensions importants. Així mateix, com hem pogut comprovar, les juntes municipals a les seves memòries sobre els censos i en altres comunicacions també parlaren de l'emigració il·legal referint-se als expedients oberts a joves que no s'havien presentat en el moment de ser cridats per ser declarats soldats i ser sortejats en les quintes. El nombre de pròfugs va augmentar a partir de les guerres colonials de 1895-1898 a Cuba i Filipines i al llarg conflicte a partir de 1909 al nord d'Àfrica. En aquest darrer cas, són significatives les manifestacions de l'emigrant d'Estellencs Manuel Vidal Palmer, que va tornar a Mallorca amb l'adveniment de la Segona República, perquè s'havia decretat una amnistia pels pròfugs: “Jo vaig venir amb la República, no podíem venir perquè érem pròfugs, no havíem fet es servici. Vaig caure soldat quan hi havia la guerra del Marroc. I jo vaig dir: Jo anar-me'n allà a matar moros que no m'han fet res o que ells me matin? No!”⁸⁸⁹

José Antonio Bernad ha documentat nombrosos expedients de pròfugs que, més que la fugida d'un allistat a l'any del seu sorteig, corresponien a la partida de famílies senceres amb l'onada migratòria de l'any 1889 a Manacor.⁸⁹⁰ Pels sorteigs de quintes se sap que entre 1900 i 1914 més de 200 joves de Manacor que foren cridats a files eren emigrats.⁸⁹¹

Altres exemples concrets d'emigració il·legal per evitar el servei militar els podem trobar en expedients relatius a les localitats de Lluçmajor i Binissalem. El 1890 a Lluçmajor la mare de Francesc Fuster Segura del sorteig de 1889, en la declaració de l'expedient de pròfug del seu fill declarà que “hace más de un año no ha recibido noticias suyas, pero que de voz pública sabe se encuentra en el continente americano sin que le hayan podido precisar el punto”. Com que no va se va presentar a l'acte de destí a cos per ignorar-se la seva localització, malgrat s'havia presentat a les anteriors citacions, el regidor síndic va declarar provada la fuga del recluta per evitar el servei

---

⁸⁸⁹ Entrevista feta el 1983 feta per Bernat Fornaris Cloquell.

⁸⁹⁰ Per exemple entre 1891 i 1896 ha identificat a unes 45 persones que serien nins emigrats amb les famílies amb l'onada de 1889, uns 35 joves desapareguts que no es sabia ben bé on es trobaven i unes 98 persones emigrades en aquells anys. A més, afirma que la majoria de declaracions de pròfugs deien que el motiu de l'emigració no fou evitar les quintes sinó trobar mitjans per sobreviure. BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): *De Mallorca...* Pp. 98-99.

⁸⁹¹ BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): *De Mallorca...* p. 116.

militar. Posteriorment la mare, Francisca Aina Segura, va facilitar unes dades molt poc precises, com sempre ocorria a les declaracions sobre la localització dels pròfugs, probablement per evitar qualsevol possibilitat de localització del seu fill: “practicadas nuevas averiguaciones respecto al paradero de su hijo, se le ha dicho aunque no de una manera precisa, unos que se hallaba en Buenos Aires y otros en Chile”.⁸⁹² A Binissalem el 1898 a l’expedient instruït contra Rafel Roig Balle es va desestimar declarar-lo pròfug perquè la seva absència es va considerar justificada. En aquest sentit, el seu pare va declarar el següent: “el día en que fue llamado había unos cuantos días que estaba en Francia por asuntos de negocios y que además le impidió el poderse presentar a la concentración y destino a Cuerpo por haber estado enfermo lo cual se justifica con la correspondiente certificación facultativa”. També a Binissalem el 1899 a Joan Vidal Gomis com que no es va presentar a l’acte de declaració de soldat se li formà expedient de pròfug. La mare Francisca Aina Gomis va declarar que el seu fill residia a França: “Dijo que ignora el paradero de su referido hijo y las causa que le hubiesen impedido el presentarse a la clasificación y declaración de soldado, que hace más de cuatro meses no ha recibido noticias suyas pero que de voz pública sabe que se encuentra en Francia, sin que le hayan podido precisar con exactitud el punto”. Finalment fou declarat pròfug passant a la seva recerca i captura per estar provada la seva fugida per eludir el servei militar. A l’expedient instruït el 1902 contra Jaume Vidal Martí per no presentar-se a la declaració com a soldat, una persona identificada com a encarregat seu va declarar que residia a França: “Dijo que ignora el paradero de dicho mozo y las causas que le hubiesen impedido el presentarse al acto de la clasificación y declaración de soldado, y que desde el día que se marchó a Francia no ha tenido noticias suyas, pero que de voz pública sabe que se halla navegando en un barco extranjero, sin que le hayan podido precisar con exactitud el nombre del indicado barco”. Com a l’anterior cas, es va decretar la seva recerca i captura en considerar-se provat que havia eludit intencionadament les seves obligacions militars.

De manera similar a Manacor, Felanitx també va registrar nombrosos pròfugs dels quals no n’hem localitzat els expedients. Tal vegada per la influència del conflicte colonial de 1909, en el sorteig de quintes de 1910 d’una llista de 129 joves es declararen inicialment pròfugs 35.⁸⁹³ El 1911 de 104 candidats a soldat hi hagué 27 que foren

---

⁸⁹² Expedients de pròfugs. Lligall 315/1. Arxiu municipal de Binissalem.

⁸⁹³ Caixa 2168. Arxiu municipal de Felanitx.

declarats pròfugs.⁸⁹⁴ A més, especialment entre els anys 1907 i 1914, en els expedients de quintes podem observar un bon nombre de joves que residien a Amèrica, la majoria a la República Argentina. Altres a França i uns pocs a Xile, Uruguai, Cuba, Algèria i Filipines.

A Artà, entre 1901 i 1926 en el moment de l'allistament dels joves un nombre significatiu d'ells se trobaven a l'estranger, especialment entre 1910 i 1914. L'any amb més allistats residents a l'estranger fou el 1912, amb 22 de 68 quintos.⁸⁹⁵

Per altra part, com a emigració il·legal també entenem la d'aquells que volien estalviar-se de pagar determinades taxes, especialment aquelles referides als qui volien emigrar sense haver fet encara el servei militar. Quan més a prop estava el candidat a emigrar per al sorteig militar, més elevat era el depòsit que havia de satisfer per a poder sortir. En aquest sentit, la falsificació de documents, com la cèdula d'identificació personal, per alterar l'edat real dels emigrants probablement era generalitzada entre els més joves per evitar pagar unes taxes que encarien molt el preu final.⁸⁹⁶ De tot això es dedueix l'existència d'una xarxa de falsificació de la qual no en tenim constància documental però que sens dubte degué operar a l'illa, en la qual hi podria haver la falsificació d'altres documents, com el consentiment dels pares o tutors per emigrar, expedits pels jutjats de pau. Davant les traves burocràtiques i el desemborsament d'importants quantitats de diners que podia implicar l'emigració alguns dels joves interessats es posaven en mans dels agents clandestins de passatges per poder sortir.⁸⁹⁷ Malgrat que la llei de 1907 reconeixia la llibertat d'emigrar, continuaren les restriccions a l'emigració de diversos col·lectius: els homes subjectes al servei militar o a procediment judicial, les dones casades sense consentiment del marit i els menors

---

⁸⁹⁴ Caixa 2172. AMF

⁸⁹⁵ MOREY, Jaume (2016): *La Guerra Civil a Artà. Llarg camí cap al desastre*. Vol. I. Palma: Documenta Balear. P. 36-37.

⁸⁹⁶ En els anys vint els recàrrecs sobre el passatge per aquells que encara no havien complit amb el servei militar eren: per als qui complien 16 anys un 25% del preu del passatge, 17 anys 30%, 18 anys 35%, 19 anys 40% i finalment el 50% per aquells que emigressin l'any del seu allistament. BORDOY, Mª José; MARTÍNEZ, Sonia (1999): "L'emigració..." P. 111.

⁸⁹⁷ Al menys fins a 1902, un jove de 20 anys necessitava per obtenir el permís d'embarcament obligatori presentar: la cèdula personal, permís dels pares o tutors, partida de baptisme, certificat de trobar-se lliure de quintes o d'haver consignat el dipòsit de 1.500 pessetes i un certificat de no estar processat expedit pel jutge d'instrucció. A més, tots els documents havien d'anar visats pel batle o un notari amb un paper timbrat que valia 15 pessetes. A partir de 1902 els tràmits se simplificaren amb la supressió del permís d'embarcament, sols se necessitava la cèdula personal i el permís dels pares o tutors si era menor de 23 anys; però continuaren les restriccions com que els subjectes al servei militar havien de presentar un certificat de depòsit de 1.500 pessetes per respondre de la seva redempció a metàl·lic (menors entre 15 i 20 anys. Informació recollida de SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (1995): *Las causas...* Pp. 106 i 108.

d'edat sense permís patern. Al respecte d'això, un fet significatiu fou la detenció, el setembre de 1908, d'un grup del 34 mallorquins entre 19 i 29 anys amb documentació d'altres persones que viatjaren a Barcelona per posteriorment emigrar a Amèrica. Alguns tenien causes pendents judicials. La documentació havia estat proporcionada per un dels viatgers, Mateu Soler Salas, manacorí de 35 anys, a canvi d'un pagament.⁸⁹⁸

El 1920 es feren estimacions d'uns 40 mil espanyols que viatjaren a Amèrica de forma clandestina al llarg de la primera dècada del segle XX.⁸⁹⁹ A les Balears, l'ocultació de la sortida “no era molt difícil d'aconseguir” segons reconeixien les pròpies autoritats estadístiques encarregades de quantificar l'emigració.⁹⁰⁰ Alguns testimonis orals parlen de la suplantació de la identitat i de la sortida clandestina d'emigrants. Per exemple Joan Sorell Font emigrant de Sant Joan a Amèrica l'any 1906, residint a l'Argentina i l'Uruguai, va dir el següent: “Jo me'n vaig haver d'anar amb un nom fals...perquè jo havia de pagar 30 duros, així amb 20 vaig passar. Jo vaig passar amb el nom d'en Joan *Turricano*. Cada setmana passaven llista dins el vapor, per veure si en faltava cap... - "Joan Estelrich Bou". –Presente- contestava jo”.⁹⁰¹En el mateix poble de Sant Joan es donà el cas d'un matrimoni en el qual l'espòs hagué d'emigrar d'amagat de les autoritats probablement per estar subjecte a l'allistament militar: “Miquel Sastre Barceló *Curro* (...) casat amb Maciana Bauzá Matas *Cauona*, emigraren a l'Argentina. Partiren cap a Bones Aires el mateix dia que es casaren. El novii va haver d'embarcar d'estraperlo, pel port d'Alcúdia i la novia pel port de Palma”.⁹⁰²A la localitat de Lloret de Vista Alegre, Tomeu Amengual, que emigrà a l'Argentina el 1909 acompanyat d'un paísà seu, per pagar menys va viatjar amb la identitat d'una altra

---

⁸⁹⁸ MOREY, Jaume (2016): *La Guerra...* P. 38. L'autor Joan Buades Mir transcriu la notícia que donà el diari *La Tarde* sobre aquest fet quan foren retornats a Mallorca en qualitat de detinguts: “En el vapor Balear han llegado esta mañana los emigrantes presos detenidos en Barcelona a donde marcharon con propósito de embarcarse para América (...) como se recordará los infelices emigrantes fueron detenidos por haber utilizado para emigrar documentación ajena. Éste es su único delito, y no falsificación de documento como en un principio se afirmo”. BUADES MIR, Joan (2012): “L'emigració... P. 108

⁸⁹⁹ Segons una informació de 1913 sobre l'emigració clandestina es deia això que segueix: “El agente clandestino, que es casi siempre al que el emigrante en España se ve precisado a acudir y confiarse, suele ser quien se encarga, no sólo de dirigirle al puerto y buque que a él se le antoja y en la fecha que a él le acomoda, sino también quien corre con el arreglo y preparación de los documentos que, para embarcar en España para Ultramar, en cada caso se exige”. PÉREZ FUENTES, Pilar (): “La emigración española a América en los siglos XIX i XX”. En xarxa: http://www.maralboran.es/historia/modules/mydownloads/archivos/temario/bachillerato/multimedia/rev_industrial2/Texto_Emigracion_America.pdf (consulta, gener 2016)

⁹⁰⁰ Vegi's el capítol “Els indicadors de l'emigració. Els emigrants segons les estadístiques oficials”.

⁹⁰¹ FLORIT HUGUET, Miquel (1991): “Emigrants. L'altre descobriment. (I). Entrevista a Joan Sorell Font”. *Damunt Damunt*. 11. P. 22.

⁹⁰² FLORIT HUGUET, Miquel (1992): “Emigrants. L'altre descobriment. (IV)”. *Damunt Damunt*. 11. P. 15

persona: “Llavors hi havia el problema de pagar el passatge de vaixell. Per pagar els menys doblers possibles el meu pare i l'home amb el qual m'embarcava decidírem que jo figurás com si fos germà d'en Miguel Gelabert Miralles i així només pagaria la meitat. El meu nom fals fou Gabriel Gelabert Miralles”.⁹⁰³

A Andratx que era un municipi amb una intensa emigració des de temps enrere, en l'expedient del sorteig de 1873 hi hagué 13 joves que es trobaven a l'estranger, o absents de l'illa segons declararen els seus pares. Aquest fet podia acabar declarant al recluta com a pròfug iniciant-se un expedient si cap familiar no havia fet acte de presència per fer les oportunes al·legacions, com aquelles que feien referència a una possible exempció del servei per ser fill de viudo/a pobre. En el cas de Maties Ensenyat Tortella d'Andratx el 1893 es va al·legar ser fill de viuda pobre:

“(...) se halla comprendido en la edad de diez y nueve años (...) de oficio dependiente de comercio y sabe leer y escribir. Se presentó su convecino Juan Pujol y manifestó que el mozo de que se trata se encuentra en Puerto Rico en el pueblo de Santa Isabel y alega le asiste a aquel la exención de ser hijo único en el sentido legal de viuda pobre a la que mantiene con su trabajo personal. Enterado el Ayuntamiento (...) declaró al mozo de este número pendiente de recurso (...) resolviendo igualmente conceder al mozo de referencia tres meses de plazo para presentarse ante esta Corporación al objeto de ser medido y filiada”.⁹⁰⁴

A vegades, l'absència d'un possible soldat era deguda a l'emigració de tota la família anys enrere. Fou el cas de Jaume Juan Alemany d'Andratx en l'expedient de 1893:

“(...) se halla comprendido en la edad de diez y nueve años, es natural de este pueblo y no consta en el padrón de vecinos del mismo, en cuyo alistamiento fue incluido con arreglo al caso quinto del artículo cuarenta de la Ley de reclutamiento y Reemplazos vigente. Se presentó el abuelo materno de este mozo y dijo que hace unos doce años que el mozo de que se trata; con sus padres, trasladaron su residencia a Argel de los cuales hace bastante tiempo no tiene noticias. En vista de cuya

---

⁹⁰³ AMENGUAL i GOMILA, Bartomeu (1985): “El padrí recorda quan va anar a Amèrica. I. El viatge”. *Es pi gros*. Lloret de Vista Alegre. 23-24.

⁹⁰⁴ Expedient de quintes de 1893. Arxiu municipal d'Andratx. (AMA).

manifestación el Ayuntamiento...acordó conceder a este mozo el plazo de dos meses para que se presente para ser medido y filiado, declarándole soldado sorteable toda vez que su representación no interpone exención alguna”.⁹⁰⁵

Quan el pare o la mare feien acte de presència per informar del lloc on se trobava el fill i declarava que no pretenia defugir les seves obligacions militars, es donava un termini per a que es presentàs a l'objecte de ser reconegut i tallat.⁹⁰⁶ A Felanitx ja en el segle XX tenim constància que en el moment de la citació del recluta per ser declarat apte i sortejat hi anava el pare o la mare en el seu lloc per manifestar que el fill realitzaria el reconeixement mèdic al consolat de la ciutat on residia i que posteriorment s'enviaria la documentació.⁹⁰⁷ Prova d'això són les cartes que la Diputació Provincial va rebre el 1916 dels consolats i viceconsolats sobre 251 homes menors de 21 anys naturals de 37 municipis de Mallorca que residien a l'estranger, alguns dels quals es desconeixia el lloc de residència exacte.⁹⁰⁸ Entre aquests darrers hi havia Antoni Pascual Morey de Capdepera, amb residència a Friburg a Alemanya, país que aquells moments estava lliurant la Guerra Europea. Segurament les dificultats que comportava aquest conflicte li havien impedit presentar-se pel sorteig a Mallorca. El pare va manifestar en una carta del febrer de 1916 el següent: “le venia manifestando desde noviembre y diciembre que en enero estaria aquí para los asuntos de quintas y responder a sus deberes militares como fuera necesario, y ni ha venido ni se ha recibido carta suya desde diciembre; y dice el padre, que si bien confia que de un dia a otro llegará su hijo, también expone el temor de que al venir , en la nación de procedència o en alguna otra de tránsito, haya sido detenido y no pueda proseguir la marcha, pues la

---

⁹⁰⁵ Expedient de quintes de 1893. AMA.

⁹⁰⁶ De Bartomeu Pujol Ensenyat el 1893 es va dir: “(...) se halla comprendido en la edad de diez y nueve años; es natural y de este domicilio; de oficio dependiente de comercio y sabe leer y escribir. Se presentó su madrastra y manifestó que el mozo de este nº se halla en la ciudad de Cárdenas, calle de Laborde nº 38, en cuya población sirve en el cuerpo de voluntarios y que no tiene exención alguna que interponer. En vista de cuya manifestación el Ayuntamiento (...) acordó declarar al mozo de que se trata soldado sorteable y le señaló el plazo de tres meses para presentarse ante esta corporación al objeto de ser medido y filiada”. Expedient de quintes de 1893. Arxiu municipal d'Andratx.

⁹⁰⁷ Com a mostra d'això, entre molts altres casos transcrivim el cas d'Antoni Bordoy Tauler de 1907 resident a Amèrica: “manifestó su padre...que no trata de rehuir su responsabilidad militar por cuyo motivo se presentará ante el Cónsul espanyol de su residencia para ser tallado y reconocido” o el de Rafel Pizà Adrover de 1912: “natural de ésta y residente en Amèrica. Presentóse su padre manifestando que se hallaba aquel en Buenos Aires y que se presentaria al Cónsul de España para ser medido, pesado y reconocido cuyos justificantes se presentaran a la mayor brevedad”. Caixes 2163 i 2173. AMF.

⁹⁰⁸ Entre els municipis que tenien més candidats a soldat hi havia Alaró amb 14 (repartits entre França, Alemanya i Argentina), Andratx amb 17 (França, Argentina i Cuba), Manacor amb 18 (Argentina), Santanyí amb 12 (Argentina i Algèria) i Sóller amb 36 (França, Puerto Rico, Suïssa, Alemanya i Estats Units). Lligall X-445/2. Arxiu General del Consell de Mallorca.

tardanza y el no recibir noticia alguna le produce mucha inquietud”.⁹⁰⁹ A vegades el reconeixement mèdic no arribava amb la qual cosa l’interessat era finalment declarat pròfug.

Informacions de quintos residents a l'estranger (1916)	
Argentina	127
França	78
Cuba	16
Puerto Rico	8
Xile	7
Alemanya	5
Bèlgica	3
Estats Units	3
Canadà	1
Algèria	1
Uruguai	1
Suïssa	1

Font: Expedients de quintes . AGCM.

Per la informació continguda en els expedients de pròfugs de Santa Margalida també sabem que bona part d’ells se trobaven a l’estranger i en les declaracions de pares o amics, s’informava que no volien eludir la seva responsabilitat amb el servei militar. D’altres s’ignorava completament qualsevol notícia sobre l’interessat, ni tant sols si era viu o mort. Per exemple el 1902 d’Andreu Avellà Aloy el pare va dir: “su citado hijo se encontró imposibilitado de presentarse al acto indicado por residir en el extranjero no pudiendo fijar de un modo concreto la localidad en que hoy se encuentra. No obstante, procurará presentar con oportunidad la certificación de talla y reconocimiento ante el señor Cónsul español de la capital en donde resida su citado hijo quien alcanza la talla para el Servicio activo y no tienen defecto físico alguno”. Aquesta mateixa fórmula de declaració s’aplicà a la resta de casos. En canvi, del qui no se sabia cap notícia, com en el cas d’Antoni Pau Caldentey Obrador el 1910 la fórmula era la següent: “aparece ignorado el paradero del mozo (...) así como de sus padres y familia y por lo mismo tanto puede presumirse de que haya fallecido, de que trate de eludir el servicio militar o de que se halle continuado en el alistamiento de otro pueblo (...) procede sea declarado prófugo no apareciendo complicidad alguna en otras personas”.⁹¹⁰

⁹⁰⁹ Lligall X-445/2. AGCM.

⁹¹⁰ Expedients del reemplaçament. Caixa 497/1-3. Arxiu municipal de Santa Margalida.

A Sencelles, a principis del segle XX, com a la majoria de municipis, es declararen alguns expedients de pròfugs, segurament perquè els joves i les seves famílies havien emigrat temps enrere. En altres ocasions, acudia el pare a l'acte d'allistament del fill per informar que residia a l'estranger i que no pretenia eludir les seves obligacions amb el servei militar. A tall d'exemple, en el març de 1904 es declarà pròfug, entre altres tres joves més, a Antoni Bergas Ferragut "sujeto por tanto a la pérdida de todo derecho, de redención, substitución, excepción y exclusión condenándole al pago de los gastos que ocasiones u busca, captura y conducción a la Capital declarando al propio tiempo no probada la complicidad alguna de otras personas".⁹¹¹El 1905 sols se'n declarà un de pròfug. El 1908 n'hi hagué tres, el 1909 tres més. El 1911 augmentaren a 12 joves perquè no havien comparegut a l'acte d'allistament ni en posteriors citacions, pot ser amb la finalitat d'evitar la guerra del nord d'Àfrica iniciada el 1909. A l'expedient general de 1912, en el certificat que envià el rector de Sencelles sobre els joves nascut el 1891 a la seva parròquia de cara al seu allistament s'informà de la residència d'alguns d'ells fora del municipi. En concret hi havia dos que residien a Amèrica, un a Barcelona i dos a Palma. A l'expedient de 1913 el pare de Bartomeu Ramis Munar va manifestar que el seu fill residia a la República Argentina, fet pel qual l'Ajuntament obrí un expedient de pròfug a l'esmentat jove. Igualment fou el cas de Bernat Sureda Oliver, que en el moment de ser cridat no se presentà ningú per fer al·legacions. En el reemplaçament de 1914 el pare de Francesc Roig Rosselló es va presentar a l'acte d'allistament del seu fill per informar que residia a l'Argentina: "(...) su hijo se halla en la República Argentina y que espera que se presentará para hacer el Servicio, por haberlo manifestado en varias cartas", per tant la resolució definitiva quedava ajornada per si presentava els certificats requerits dintre del termini de les operacions de declaració com a soldat. En el mateix any, a l'expedient del jove Joan Mut Llabrés, es va presentar la seva mare per declarar que el seu fill residia a Larache al Marroc per manifestar que havia promès enviar els certificats mèdics per fer el servei d'armes dintre del termini de presentació d'aquests documents. De Martí Ferragut Cirer es va informar que residia a Amèrica i que el seu pare esperava la compareixença del seu fill per haver-ho assegurat així en diverses cartes. De Guillem Roca Gelabert es va dir que estudiava a Barcelona i el seu germà manifestà que ignorava els motius de la seva no presentació.

---

⁹¹¹ Caixa 680. Arxiu Municipal de Sencelles.

Els expedients de pròfugs a Sineu

A Sineu s'han conservat un bon nombre d'expedients dels primers anys que corresponen al segle XX i que indiquen la intencionalitat dels joves d'evitar el servei militar. A diferència d'altres municipis, en els expedient de pròfugs de Sineu veim fórmules diferents en les declaracions dels pares sobre la localització del fills que indiquen clarament com la majoria dels joves que emigraren del municipi, format per les localitats de Sineu i Lloret de Vista Alegre, ho feren d'amagat i sense el consentiment dels pares, els quals manifestaven la seva sorpresa en rebre una carta dels seus fills quan ja s'havien embarcat, majoritàriament a la República Argentina. En altres, malgrat que els progenitors declararen el seu desconeixement sobre les intencions del seu fill per emigrar, en realitat es tractaria de reunir-se amb el pare o algun germà que ja residia a l'Argentina.

L'anàlisi de les declaracions ens revela alguna de les circumstàncies que intervingueren en la intensa emigració a Mallorca a principis del segle XX. De la importància de l'emigració al municipi dóna idea una llista d'individus que havien de passar revista anual els mesos d'octubre i novembre de 1911. D'un total de 180 reemplaçaments que corresponien als anys de 1901 a 1910 n'hi havia 46 que tenien la nota *embarcado a Buenos Aires*, dos residien a França, dos a Barcelona, un a Madrid, i un a Roma, a Sa Pobla i a Sant Joan respectivament.

Expedients de quintes a Sineu		
Any	Totals quintos	Pròfugs
1903	40	7
1904	25 (*)	7
1905	50	10
1907	50	20
1908	56	12
1909	55	18
1910	67	24
1911	28 (*)	9
1912	65	29
1913	69	18
(*) Nombre de soldats declarats		

Font: Expedients de quintes. AMS.

El cas de Sebastià Julià Munar, declarat pròfug el 1907, és il·lustratiu perquè tenia la negativa taxativa de la seva mare Francisca Aina Munar Alomar per partir cap a

l'Argentina. Aquesta va declarar el següent: “Hará unos dos años y medio que hallándose trabajando en Palma de oficial cerrajero, en unión de varios compañeros se embarcó para Buenos Aires que no sabe cómo lo verificó puesto que a ello se había opuesto la declarante en diferentes ocasiones al haberle expresado sus deseos, que su última carta que se recibió fue en el mes de noviembre último está fechada en Carlos Casares, siéndole imposible en la actualidad manifestar a punto fijo su paradero”.⁹¹² De manera similar a l'anterior podem constatar els següents exemples. Per l'expedient de pròfug de Jaume Muntaner i Jordà, va comparèixer la seva mare Catalina Jordà i Cifre per dir això que segueix: “Hará unos cuatro años que en ocasión que su citado hijo se hallaba trabajando en Palma, sin consultarle ni menos haberle manifestado deseos de embarcarse, lo verificó, dirigiéndose a Buenos Aires, que llegado a dicho punto le escribió diciéndole que se había ausentado sin consultárselo seguramente porque no le habría dado su consentimiento, pero que hará cosa de unos cuatro meses no ha tenido carta suya, y en consecuencia mal puede precisar en donde en la actualidad reside”.⁹¹³ A l'expedient d'Antoni Fornés Roig, va comparèixer el pare Miquel Fornés Ramis per dir: “Hará cosa de unos siete meses que hallándose trabajando en Palma en unión de varios compañeros se decidió a embarcarse para Buenos Aires, cosa que no le consultó por no querer el declarante que se embarcase, que tan luego de haber llegado a dicha capital le escribió diciéndole que pensaba trasladarse a otro punto en donde tiene fijada su residencia es por lo que se ve imposibilitado de poder precisar a punto fijo donde para”.⁹¹⁴

A l'expedient de 1907 de Joan Pou Ferragut, el pare Sebastià Ferragut Bergas va declarar això que segueix: “Hará unos dos años que su citado hijo trabaja en Palma de oficial zapatero, y que sin que jamás le hubiese manifestado deseos de embarcarse para Buenos Aires, lo verificó sin su consentimiento puesto de no haberlo solicitado, que supo su marcha por haberle escrito desde Cádiz, que tan luego de llegado a Buenos Aires se lo escribió diciéndole que había encontrado trabajo de su oficio en dicha capital, que hará unos cinco meses recibió su última carta en la cual le manifestaba que había proyectado dirigirse a la provincia de Córdoba de dicha República Argentina, pero como no había tenido más noticias suyas, no puede precisar su actual paradero”.⁹¹⁵

---

⁹¹² Lligall Reemplazos 1907. Arxiu municipal de Sineu (AMS).

⁹¹³ Lligall Reemplazos 1905. AMS.

⁹¹⁴ Lligall Reemplazos 1905. AMS.

⁹¹⁵ Lligall Reemplazos 1907. AMS.

El pare del fill adoptat Antoni Jaume Font qualificava al seu fill Bernadí Jaume Puigrós de desagratit per haver marxat sense el seu consentiment a l'Argentina: "Hará unos cuatro meses dicho Bernardino le manifestó que tenia deseos de embarcarse en busca de fortuna, y como el declarante se oponía a ello, aprovechando la ocasión de que varios amigos suyos se embarcaron para Buenos Aires sin despedirse ni decirle menos a donde se dirigía se marchó sin que desde aquella fecha haya tenido noticias tuyas ni cree tenerlas por tratarse de un expósito bastante desagradecido, siéndole por lo tanto imposible el poder precisar su paradero".⁹¹⁶ De Gabriel Fuster Togores, la seva mare Francesca Togores Puigrós va dir: "Hará unos cinco años estando su hijo trabajando en Sóller, sin consultarle nada, ni menos haberle manifestado deseos de embarcarse, lo efectuó para Buenos Aires, que luego de llegado en dicho punto le escribió, diciéndole que había adoptado la resolución sin consultárselo por estar seguro de que no le habría prestado su asentimiento, que ha seguido escribiéndola manifestando en una de sus cartas del año último de tenía deseos de pasar a ésta, pero que ignora por completo las causas que le hayan impedido su presentación suponiendo pero que residirá aún en Buenos Aires".⁹¹⁷ A l'expedient de Gabriel Bergas Ramis, la seva mare Maria Ramis Vila es demanava com havia pogut embarcar-se el seu fill si ella no havia donat el seu consentiment: "Hará cosa de unos quince meses, que hallándose trabajando en Palma, en unión de varios compañeros se embarcó para Buenos Aires, y que no sabe cómo pudo efectuarlo en atención a que la declarante no quiso prestar su asentimiento, pero como se marchó disgustado con la que declara menos puede precisar su paradero por no haberle escrito carta alguna".⁹¹⁸ En l'expedient de Josep Alomar Antich, va comparèixer el seu pare i va declarar el següent: "Hará cosa de unos dos años y medio se marchó hacia Palma en busca de colocación como dependiente de comercio, que instalado en dicha capital, al cabo de unos dos meses, sin consultarle nada absolutamente, se marchó para Buenos Aires y que desde allí le escribió dándole cuenta de su fuga...".⁹¹⁹ De Francesc Jordà Lladó, el seu pare Joan Jordà Salom va dir: "Hará unos tres años estaba en Palma trabajando de panadero y que convino con otros compañeros marchar a Buenos Aires en busca de fortuna, pero que lo efectuó sin su consentimiento ni menos que se lo hiciera saber y que supo su partida por haberle escrito desde Barcelona en el acto de dirigirse a dicha nación, ignorando el punto en donde en la actualidad reside por

---

⁹¹⁶ Lligall Reemplazos 1904. AMS.

⁹¹⁷ Lligall Reemplazos 1903. AMS.

⁹¹⁸ Lligall Reemplazos 1907. AMS.

⁹¹⁹ Lligall Reemplazos 1907. AMS.

no tener carta suya desde hace seis meses”.⁹²⁰ A l’expedient de 1904 format a Josep Tugores Palou, com que era orfe de pare i mare, va comparèixer la seva germana Aina que va manifestar el següent: “Hará cosa de un año y medio su citado hermano José le manifestó deseos de embarcarse para Buenos Aires, que la declarante le hizo todas las observaciones prudentes para que desistiera de tal resolución en atención a que quedaba sola y huérfana de padre y madre, pero como fueron infructuosas sus súplicas y no tener autoridad para conseguir de que se quedara en su compañía, en el mes de noviembre del año 1902, emprendió la marcha, sin que pueda precisar a donde se dirigió por no haberle escrito toda vez de haberse marchado disgustado con la declarante”.⁹²¹

De l’allistat declarat pròfug el 1907 Joan Mestre Munar, sabem que s’acabava de casar i que juntament amb la seva dona s’embarcaren cap a l’Argentina. El seu pare Guillem Mestre Bauzà va dir: “Hará cosa de unos quince meses su citado hijo le pidió consentimiento para casarse, a lo cual accedió, y que al cabo de un mes más o menos de haberse casado, decidióse embarcarse en unión de su esposa para Buenos Aires, siendo infructuosas cuantas reflexiones le hizo el declarante para que desistiese de sus propósitos, que una vez llegados a dicha capital le escribieron su feliz llegada, sin que hasta la fecha haya vuelto tener noticias tuyas, motivo por el cual no puede precisar su actual paradero”.

En algunes ocasions, podem sospitar que enlloc de la suposada fuita del jove allistat sense el coneixement ni el permís dels progenitors, en realitat hi hauria hagut una crida per part del pare que ja residia a Amèrica. A l’expedient de pròfug de 1907 de Miquel Bauzà, la mare va dir el següent: “Hallándose en Palma de sirviente, hará cosa de dos años y medio, en unión de otro compañero y sin su consentimiento se embarcó para Buenos Aires, punto donde se halla su padre y marido de la declarante, pero como están algún tanto disgustados en atención a que se oponía a que se embarcase, lo que no pudo conseguir, no puede precisar si su citado hijo se embarcó por reclamarle aquel o si fué por iniciativa pròpia, pudiendo afirmar y con certeza que desde que se ausentó no ha vuelto a tener noticias tuyas motivo por el cual no puede precisar su actual paradero”. En alguns casos els expedients de pròfug eren causats per una emigració antiga de tota la família. En l’expedient de Francesc Vallespir Seguí de 1908, va comparèixer el seu tio Josep Seguí Matas per informar el següent: “Hará unos diez y ocho años que

---

⁹²⁰ Lligall Reemplazos 1908. AMS.

⁹²¹ Lligall Reemplazos 1904. AMS.

Francisco Vallespir padre del mozo objeto de este expediente se dirigió a Buenos Aires con objeto de ver si haría alguna fortuna, que después de unos tres años de permanecer en dicha nación, regresó a ésta y al cabo de unos tres meses levantó la casa dirigiéndose con toda su familia otra vez a Buenos Aires, viviendo desde aquella fecha en el poblado de Bolivia de dicha República”.⁹²²

Si el permís dels pares o tutors era un requisit imprescindible per als menors de 21 anys per poder embarcar, és evident que aquests documents i probablement altres, com la identificació personal, hagueren de ser falsificats per poder efectuar la sortida. En l'emigració il·legal era comú sortir de Mallorca amb els papers d'una altre persona, falsificació que servia tant per pagar menys taxa a aquells que encara no havien fet el servei militar però que el futur podien tornar en el moment de ser cridats a files, com per aquells que directament el volien eludir.⁹²³ Als arxius municipals de Sóller i Santa Margalida es conserven nombrosos concessions de permís per embarcar cap a Amèrica. Per exemple en un d'ells, Sebastià Morell Alcover de 48 anys casat, d'ofici traficant, natural de Sóller, va manifestar que: “libre y espontáneamente concedía permiso a su hijo Antonio Morell Castañer de diez y ocho años de edad para que pueda pasar a Adjuntas de la isla de Puerto Rico y que respondía de la presentación de su indicado hijo al ser llamado para el servicio de armas”.⁹²⁴ Si bé en diverses ocasions no es diu res que l'emigrant anàs acompanyat, era freqüent realitzar el viatge transoceànic en unió d'altres amics i companys, ja fos d'ofici o del mateix poble.⁹²⁵ Després d'haver passat una primera etapa a Palma, treballant com a dependents, serrallers, sabaters, forners, picapedrers, criats, cambriers o pagesos de les finques dels voltants de la capital per reunir els diners necessaris, passaven a Amèrica. Així doncs, la finalitat d'aquesta

---

⁹²² Lligall Reemplazos. 1908. AMS. De manera similar fou l'expedient del mateix any de Sebastià Bergas Pou, del qual el seu tio va informar: “Hará cosa de unos cuatro años el expresado su sobrino acompañado de sus padres se dirigió a Buenos Aires con objeto de residir en dicha República, y como desde aquella fecha no ha tenido más que una carta suya, no puede precisar el paradero actual”.

⁹²³ Vegi's l'apartat “Els indicadors de l'emigració”. És significatiu el que va dir Magdalena Gelabert Nicolau de Sineu sobre son pare: “Mon pare Miquel Gelabert Terrassa va emigrar quan tenia devuit anys, abans de fer el servici. Se n'anà amb els papers de l'amo en Pep -Panxo-, que era per ser son pare. Se'n va anar per no fer el servici”. BARCELÓ SASTRE, Catalina; ORDÓÑEZ MARTÍNEZ, Maria del Mar (2002): “L'emigració... P. 21

⁹²⁴ Permisos. 1893. Arxiu municipal de Sóller.

⁹²⁵ De Ramón Real Oliver es va dir: “Hallándose trabajando el mes de septiembre de 1904 en el derribo de las murallas de Palma por falta de jornal en esta localidad, en unión de varios jóvenes de ésta villa, se decidió embarcarse para Buenos Aires”. Un altre exemple d'emigració en grup d'amics fou el de Gabriel Niell Roig, dels qual el pare va revelar que el seu fill també havia fet feina en les obres d'esbucament de les murades: “Estando en el mes de noviembre último trabajando en el derribo de las murallas de Palma, en unión de varios compañeros, se embarcó para Buenos Aires, que supo su partida por una postal que le madó desde Cádiz, però como hasta la fecha no haya tenido carta de su llegada no puede precisar en manera alguna su actual paradero”. Lligall Reemplazos 1907. AMS

primera emigració a Palma seria essencialment la de recaptar els diners suficients com per poder pagar el bitllet del passatge i altres despeses que podia comportar el viatge i, tot i que no hi ha cap referència als expedients analitzats, també es tractaria d'obtenir la documentació falsificada per poder fer-ho possible. Sabem que l'estada a Palma serví per poder pagar el bitllet perquè en les declaracions de Sebastià Mulet Vanrell, pare de Gabriel Mulet Campins, del reemplaçament de 1905, s'especificà això: Hará unos dos años y medio que hallándose de criado de labranza en un predio de las inmediaciones de la Capital, entre él y otro mozo de labranza acordaron que tan luego de cobrar su salario anual se embarcarían para Buenos Aires”.⁹²⁶ En el mateix sentit, d'Antoni Martorell Caimari es va dir: “Hará cosa de unos cuatro años que hallándose trabajando en Palma, en unión de varios compañeros, sin que le hiciera saber su resolución se embarcó para Buenos Aires y que seguramente lo efectuó con el dinero que había ganado durante medio año de trabajar en dicha capital”.

L'escassetesa i la poca oferta de treball existent al municipi sembla que fou la principal motivació entre els joves jornalers per sortir de Lloret i Sineu i anar en primer lloc a Palma i després a l'Argentina, encara que en ocasions s'havien traslladat inicialment a altres localitats com Sóller i Maó. Sols en un expedient s'esmentà una destinació diferent, a Montevideo, entre els pròfugs. El que cercaven aquests joves ho trobam també expressat en altres tipus de documentació de l'època: “per fer fortuna”, per “reunir algun capital” o “per millorar de posició”, foren citades en diverses ocasions en els expedients. En l'expedient de 1907 a Martí Amengual Gelabert, la seva mare Margalida Gelabert va declarar: “Hará unos diez y seis meses se hallaba trabajando en Palma, y con sorpresa suya, le escribió una carta desde Barcelona diciéndole que partía para Buenos Aires, y que había tomado tal resolución para ver si mejoraría su posición, que le ha escrito varias cartas desde el punto llamado Carlos Casares, pero como hará unos seis meses que no ha tenido noticias suyas, no puede precisar a punto fijo su actual paradero”.

La majoria dels exemples transcrits, es tractaria d'una emigració amb motivació individual, en principi deslligada de l'economia familiar, excepte en aquells escassos models en els quals la partida es feia per reunir-se amb algun germà o pare que prèviament ja havia emigrat. Així mateix en els expedients d'exempció del servei militar per ser fill de viuda pobre, podem veure clarament els patrons d'emigració

---

⁹²⁶ Lligall reempazos 1907. AMS.

causada fonamentalment per ajudar al sosteniment del nucli familiar.⁹²⁷ En altres ocasions, els expedients de pròfugs representaven exemples d'emigració antiga, com el d'algunes famílies senceres que havíem emigrat anys abans.

La incidència de l'emigració segons els salaris, l'alfabetització, la propietat agrícola i l'estructura ocupacional dels municipis.

Comparant l'emigració antiga -taxa d'emigració de 1911 a 1920- i recent - població absent el 1920-, amb les variables dels salaris, de l'alfabetització, de la propietat agrícola i de l'estructura ocupacional en el cens de 1920, podem establir alguns dels factors i elements que influïren de manera més significativa en l'emigració.⁹²⁸

El moment triat es basa amb la major disposició de dades per realitzar una anàlisi d'aquestes característiques a nivell municipal, i perquè fou un moment en el qual, després del descens generalitzat experimentat durant la I Guerra Mundial, es va produir un ascens momentani de l'emigració, amb 3.182 passatgers per mar que sortiren a l'estranger el 1920. Alhora sabem que els absents a Mallorca foren 12.266 persones, de les quals hem determinat que unes 8.923 se trobaven fora de Mallorca, tot i que en realitat alguns d'ells, com ja hem comentat, eren mariners o pescadors absents per motiu de la seva feina. A les anteriors variables, hi hem afegit la taxa d'emigració al llarg de la dècada anterior com a representant de l'emigració antiga, el percentatge dels homes majors de 15 anys que tenien salari nominal fins a les 3 pessetes, és a dir, amb l'escala salarial més baixa llevat dels nins i nines i de les dones; i el percentatge de contribuents per rústica i en relació a la població de fet.

---

⁹²⁷ Per exemple en un dels expedients de 1908 a partir de les declaracions d'un testimoni es feu constar el següent: "Efectivamente la madre del mozo de quien se trata es viuda y pobre y que además de éste tiene dos hijos llamados Damián y Catalina, de veinte nueve y veinte cinco años de edad respectivamente, ambos casados y de oficio jornaleros del campo, que dicho mozo otra vez se halla en Francia prestando el trabajo de dependiente de comercio en una tienda que se dedica a la venta de frutos, pero que puede también afirmar que desde allí continua socorriendo a su madre por haber presenciado que ésta ha recibido por diferentes conductos dinero de dicho su hijo y que por tanto si quedase privada de sus auxilios difícilmente podría subsistir, puesto que sus demás hijos no lo pueden efectuar por ser casados y pobres como tienen manifestado". Un altre expedient, un testimoni va declarar això que segueix: "Le consta que el mozo objeto de este expediente desde Buenos Aires continua socorriendo a su madre viuda pobre enviándole dinero suficiente para su sostén y el de sus dos hermanos de corta edad llamados Jaime y Juan, de diez y cuatro años, y por lo tanto si la madre del mozo de quien se trata quedase privada de sus auxilios difícilmente podría subsistir puesto de ser su único sostén". Expedients d'exempció de quintes. AMS.

⁹²⁸ Vegi's les dades municipals a la taula nº 21 de l'annex

Quant a l'alfabetització, una vegada més es comprova que no fou una condició prèvia que un municipi hi hagués un alt índex d'alfabetització per a que hi hagués major emigració. Indubtablement l'accés al coneixement i la informació de les oportunitats procedents de l'exterior i la necessitat de interactuar en societats de parla espanyola, feia que els municipis "especialitzats" en l'emigració exterior registressin taxes d'escolarització més elevades que la resta. Això es veu clarament a Sóller i Andratx, així com a Deià, Estellencs i Calvià, llocs amb una important emigració a l'exterior i amb una alfabetització elevada. No obstant això, altres municipis com Algaida, Búger, Bunyola o Sant Llorenç tenien taxes d'alfabetització molt baixes (oscil·laven entre el 39,9% d'alfabetització de Bunyola a sols el 25% de Sant Llorenç) però experimentaren una elevada emigració al llarg de la dècada de 1911-1920, en bona part a l'exterior.⁹²⁹ També seria el cas de Pollença (29,7% d'alfabetització) i de Santa Margalida que tenia el pitjor índex d'instrucció de l'illa (22,6%). Tot i que aquest darrer municipi segons la taxa migratòria resultant a l'altura de 1920 no va registrar una emigració especialment elevada, no fou així en el passat recent.⁹³⁰ En l'estructura social de l'emigració hem pogut comprovar també com els emigrants que no sabien ni llegir ni escriure representaven unes xifres molt elevades. A les emigracions domèstiques o locals aquests percentatges s'elevaven encara molt més. Diversos testimonis orals parlen de com s'anaren a Amèrica sense conèixer el castellà o amb uns coneixements molt limitats o deficients. Per exemple, l'emigrant de Campanet Andreu "Picolins" va declarar el següent: "No sé llegir ni escriure. Vaig haver d'aprendre es foraster per força en es servici i a Bons Aires".⁹³¹ Igualment sabem el cas d'un emigrant de Lloret de Vista Alegre que a l'Argentina parlava mig en català mig en espanyol.⁹³² Jordi Martí Rosselló, editor de la popular revista satírica Foch y Fum, a la seva breu estança a Cuba

---

⁹²⁹ Per exemple a Algaida entre 1917 i 1920 hi hagué 193 sol·licituds de passaport (4,9% de la població de 1920). De Búger sols es varen comptabilitzar 19 sol·licituds de passaport però a l'enquesta entre els anys 1916 i 1920 va informar que hi havia 96 emigrants a Amèrica i França (8,5% de la població). Bunyola registrà 85 passaports de l'estranger (3,4% de la població) i va declarar que tenia 55 emigrants residents a l'estranger entre 1916 i 1920 (2,2%). Únicament Sant Llorenç segons aquestes estadístiques semblava tenir una emigració numèricament menor a l'exterior, tenint en compte la falta de fiabilitat de les fonts en alguns dels municipis. Vegi's la taula nº 21 de l'annex.

⁹³⁰ A Pollença entre 1917 i 1920 hi hagué 175 sol·licituds de passaport i declarà tenir 300 emigrants a l'exterior (3,7% de la població del municipi el 1920). Santa Margalida va tenir 179 sol·licituds de passaport i 250 emigrants residents a l'estranger entre 1916 i 1920 (6,2% de la població de 1920)

⁹³¹ FERRÀ-PONÇ, Damià (1982): "Conversa amb n'Andreu -Picolins-". *Campanet*. 4. Pp. 10-13.

⁹³² AMENGUAL i GOMILA, Bartomeu (1985): "El padrí... pàgines sense numerar

feia classes d'espanyol als mallorquins residents a l'Havana.⁹³³ Joan Manera de Montuïri va aprendre a llegir quan residia a Cuba.⁹³⁴

Quant als salaris, s'ha constatat com dintre de la tònica general de jornals baixos a Mallorca, existia una diversitat salarial entre municipis i entre actius laborals. De la taula comparativa es dedueix que la relació entre municipis amb salaris molt baixos i emigració; i salaris més alts menys emigració no sempre es va complir. Localitats amb un percentatge elevat d'homes majors de 15 anys que no superaven les tres pessetes, és a dir, amb escassos ingressos salarials nominals, tengueren saldos migratoris negatius, probablement emigrants a la recerca de majors ingressos respecte dels seus llocs d'origen: Binissalem, Bunyola, Capdepera, Costitx, Estellencs, Montuïri, Muro, Puigpunyent, Sant Llorenç, Santa Margalida, Santa Maria, Santanyí i Sencelles foren municipis amb més de la meitat dels seus treballadors en aquesta situació. Montuïri i Sant Llorenç serien els municipis amb els índexs més baixos, doncs tenien un 72,5% i un 74% d'homes obrers respectivament amb ingressos no superiors a les tres pessetes diàries. Altres municipis com Porreres, que registrà l'escala salarial més baixa de Mallorca (75% dels obrers homes majors de 15 anys amb salari inferior a 3 pessetes), en el 1920 presentaren una taxa sense emigració. Aquest fet pot ser sigui atribuïble a un procés de retorn d'emigrants. En aquest sentit, a l'enquesta de 1916-1920 l'Ajuntament havia informat de 200 residents a l'exterior (4,1% de la població de 1920).⁹³⁵ Igualment la localitat de Campos registrà un alt percentatge d'homes amb l'escala salarial més baixa (66%) i en canvi la taxa migratòria resultant de la dècada fou fins i tot positiva. En canvi, per les sol·licituds de passaport al Govern Civil de naturals d'aquest municipi sabem que hi va haver 210 sol·licituds entre 1917 i 1920 (3,9% de la població de 1920). De manera similar a Porreres, sembla evident que es produí un retorn d'expatriats a l'estranger a finals de 1920, amb la qual cosa el seu saldo migratori fou positiu.

---

⁹³³ Informació de la seva neta Francisca Martí Mut.

⁹³⁴ "Vaig aprendre a llegir a Cuba, quan tenia 18 anys. Me'n va ensenyar un amic meu mitjançant lletres d'un diari". CAPELLÀ, Margalida (1990): "Joan Manera -de sa Costa-". *Bona Pau*. Montuïri. 443. Pp.16. En relació a això, altres mallorquins que emigraren a França, en principi a una cultura prou diferent de la castellana, quedaren sorpresos en arribar a la zona i entendre a la població local perquè també parlava català: "Mon pare va emigrar per guanyar-se la vida devers l'any 17, i se'n va anar cap al Sud de França. Una de les anècdotes que més li agradava contar era que, en partir, ell es pensava que no entendria ningú, que s'hi hauria d'entendre per senyes, amb la gent. La seva sorpresa fou considerable quan, en el poble que ell feia feina, va començar a sentir persones que entenia perfectament; li va semblar com un miracle, va demanar explicacions i va resultar que allà parlaven català. ¡Es trobava a la Catalunya Nord!". SERRA ROIG, Miquel (1994): "Una xerradeta sobre Joan Llompart Garau -Puig-". *Es Saig*. Algaida. 160. Pp. 29-32

⁹³⁵ Vegi's les dades de l'enquesta de 1916-1920 juntament amb les sol·licituds de passaports entre 1917 i 1920, en relació a la població de cada municipi, a la taula nº 22 de l'annex.

És de destacar com un altre grup fou el d'aquells municipis que tenien uns ingressos salarials més elevats que la resta entre els seus treballadors, i que també experimentaren una gran emigració: Alaró, Andratx, Artà, Escorca, Fornalutx, Lloseta, Llubí, Petra, Pollença, Sant Joan, Selva o Vilafranca en serien exemples. Tots tenien escassos percentatges de població masculina cobrant sous molt baixos -menys del 10% dels homes majors de 15 cobrant per davall de les 3 pessetes- i en canvi tenien saldos migratoris negatius, alguns de manera destacada com Vilafranca amb una taxa de -11,62. En el cas d'aquest darrer municipi, sembla que l'emigració es dirigí majoritàriament a l'interior per l'escàs nombre d'emigrants que trobam a les fonts dels passaports -15 sol·licituds entre 1917 i 1920, tot i que en aquesta dada no hi figurin els passaports expedits a Barcelona- i de l'enquesta de 1916-1920 -amb tan sols tres emigrants declarats-.

És evident que la tradició migratòria anterior tenia un pes molt important en els casos d'Andratx, Fornalutx i Sóller, municipis on de manera destacada registraven uns salaris superiors a la resta. Malgrat això, experimentaven una intensa emigració amb la qual cosa el fenomen, a l'altura de la segona dècada del segle XX, s'explicaria més enllà de les condicions econòmico-laborals existents.

Per altra banda, aquells municipis amb una estructura per ocupacions menys equilibrada, és a dir, aquells que presentaven uns percentatges de població ocupada en el sector primari molt per damunt de la resta de sectors, tenien més emigració. Algaida, Bunyola, Estellencs, Montuïri, Petra, Sant Joan, Sant Llorenç, Santa Eugènia i Santa Margalida tenien més del 80% de la població dedicada a l'agricultura i també una emigració molt important en la majoria d'ells. Però un fet destacat era que aquells amb un important sector industrial també podien tenir una emigració elevada. Alaró, Esporles o Sóller serien els municipis que amb més claredat es veuria això. Amb percentatges de població que podien arribar al 62,2% integrada en el sector secundari en el cas d'Alaró, presentaven elevades emigracions en forma de saldos migratoris negatius al llarg de la dècada o en població absent el 1920. L'exemple d'Esporles és ben significatiu al respecte. Amb un 55,9% de la població ocupada en el sector secundari, presentava un elevat percentatge d'emigració, tant de tipus recent (7,59% d'absents en el cens de 1920), com antiga (saldo migratori entre 1911 i 1920 de -12,85). A més, a ciutats industrials com Inca i Palma, la immigració que registraven procedents dels pobles dels voltants coexistia amb una certa emigració d'una petita part dels seus

treballadors. En el període de 1916 a 1920 Inca declarà tenir 180 emigrants a l'exterior (1,9% de la població de 1920), mentre que Palma va informar-ne de 910 residents a l'estranger (1,2%).

Quant a la importància de la propietat agrícola dins un municipi, a través de l'estadística dels contribuents per rústica en relació a la població de fet es pot constatar com, aquelles localitats amb un alt nombre de propietaris, és a dir, amb la petita propietat molt estesa, tenien unes taxes importants d'emigració, ja fos local o internacional.⁹³⁶ Els exemples més destacats serien Algaida, Deià, Fornalutx, Montuïri, Santa Eugènia o Sencelles. En sentit contrari, aquells municipis amb un escàs repartiment de la propietat, també tengueren una important expatriació, que seria causada per raons distintes del primer grup de municipis. Exemples com Esporles que tenia molts pocs propietaris agrícoles però amb molts de treballadors de la indústria; va tenir una taxa elevada d'emigració. Bunyola, igualment amb un percentatge escàs de propietaris malgrat tenir més del 80% de la població integrada en el sector primari, registrà una taxa elevada d'emigració intensificada pel també elevat percentatge de baixos salaris entre la població d'homes major de 15 anys. Artà i Valldemossa també foren municipis essencialment agrícoles, amb poc repartiment de la propietat i saldos migratoris negatius.⁹³⁷

Especialment significatives foren les variables que registrà el municipi de Puigpunyent, format per les localitats de Puigpunyent (849 habitants el 1920) i Galilea (520 habitants). Segons la contribució rústica tenia un baix percentatge de propietaris agrícoles (15%), una economia majoritàriament agrícola -un 74,8% de la població es trobava integrada dins el sector primari- i un elevat percentatge de la població amb baixos salaris nominals (69% dels assalariats). Així mateix presentava una taxa d'alfabetització més que acceptable en el context de l'època: un 52,1% sabien llegir i escriure. Tots aquests elements constituïren factors favorables per registrar una elevada emigració, ja fos de tipus transoceànic o local. No debades el municipi va registrar el saldo migratori negatiu més elevat de Mallorca el 1920.

---

⁹³⁶ El fet que la majoria dels contribuents eren petits propietaris queda palès en el cas de Santanyí, extensible a la resta de municipis on, dels 2.324 contribuents per rústica, 1.955 (84%) contribuïen per menys de 20 pessetes (petits propietaris). VIDAL i FERRANDO, Antoni (1986): "Propietat pagesa i estructures de poder locals en un municipi del migjorn de Mallorca (Santanyí 1868-1920)". *Recerques*. 18. Pp. 171. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137636> (consulta, gener 2016)

⁹³⁷ Vegi's els percentatges de contribuents a la taula n° 21 i el nombre total de cada municipi a la taula n° 23 de l'annex, juntament amb els contribuents per indústria i per urbana.

A MANERA DE SÍNTESI

Amb la descripció de la documentació de diversa procedència fins ara exposada, complementada amb diversos testimonis orals inclosos en aquest apartat, podem considerar una sèrie de conceptualitzacions entorn dels moviments de la població dintre i fora de Mallorca.

Entre 1877 i 1920, etapa de la història de Mallorca quan el procés emigratori fou més important, podem distingir dos moments diferenciats. En el primer d'ells, al llarg del darrer terç del segle XIX, l'èxode d'habitants va ser fonamentalment de tipus transoceànic i va tenir un caràcter majoritàriament definitiu. La magnitud del saldo migratori negatiu registrat entre 1887 i 1897, tot i la inexactitud d'aquesta font, indicaria clarament la sortida d'amplis sectors de la població que no tornaren mai pus a l'illa. Procedien de les capes més desfavorides de la societat mallorquina, petits propietaris llauradors i jornalers sense terra, amb la pobresa i les privacions com a única perspectiva a l'horitzó a causa de les deficientes condicions laborals i socials existents, amb el rerefons de la crisi finisecular agrària manifestada ja en la dècada de 1880. La política de foment de la immigració de les repúbliques americanes va incentivar la partida d'aquests sectors, especialment quan arribaren els agents reclutadors d'emigrants a l'illa el 1889. Aquell any també es va produir un èxode massiu arreu de l'estat espanyol. De totes maneres, el procés ja s'havia iniciat; al menys des de la dècada de 1830. Un degoteig continu d'habitants de Mallorca sortia en direcció a terres llunyanes i no tant llunyanes -com Barcelona, França i la seva colònia Algèria- malgrat la legislació poc favorable per les restriccions imposades a diversos sectors de la població a l'emigració.

El segon moment en el qual apreciam un canvi significatiu, va ser ja durant el segle XX. Malgrat la manca d'estadístiques exactes fiables, doncs al menys en 11 anys no tenim les dades de la totalitat d'emigrants que sortiren de les Balears a causa del sistema d'elaboració de l'estadística de passatgers per mar, podem afirmar per estimació indirecta que el període de màxim auge migratori fou entre el anys 1904 i 1916. Va tenir el seu punt culminant en un període de tres anys, entre 1911 i 1913, de manera molt similar al que succeí en el conjunt de l'Estat espanyol si observam les sèries estadístiques generals. Les diferències de l'etapa anterior cal situar-les tant en la quantitat; en el segle XX l'emigració va ser molt més nombrosa i va afectar a més individus de manera generalitzada, com en la seva duració; perquè va ser

predominantment temporal de manera molt més acusada que no en el XIX.⁹³⁸ A més, els saldos migratoris resultants, si bé continuaren sent negatius, ho feren amb unes taxes i nombres absoluts sensiblement inferiors a les de la centúria vuitcentista. Això indicaria una tendència clara de retorn molt més elevada que no en el passat entre els expatriats mallorquins i balears. Aquest fet es veu corroborat per l'elevat nombre d'arribades procedents de l'estranger en les estadístiques de passatgers, especialment al llarg dels anys esmentats, que sempre superaren els dos mil passatgers anuals. En general es pot afirmar que en tot el període estadístic observat, de 1882 a 1920, els anys de més emigració corresponien també als de major retorn.

Les causes del distint comportament entre els dos segles serien de caire estructural. L'excés demogràfic de finals de XIX i el progressiu desenvolupament i modernització econòmica de Mallorca en el XX, foren factors que operaren de manera simultània i amb intensitat desigual a la Mallorca que s'obria pas a la contemporaneïtat entre el XIX i el XX. Malgrat que la pèrdua d'importants d'efectius demogràfics a Mallorca per emigració va alliberar la pressió que s'exercia sobre el mercat de treball, els problemes i el desencaixament entre l'oferta i la demanda continuaren a la zona rural de la Part Forana, que es va comportar en tota l'etapa com una zona exportadora de mà d'obra, de fet al menys fins al 1955 actuarà com a "centre d'emigració" habitual.⁹³⁹ Per altra banda fou comú a tota Europa l'èxode rural des del segle XIX, amb el traspàs de la població agrícola a les ciutats industrials. Així mateix, el desenvolupament del transport a partir del darrer terç del XIX va possibilitar una pràctica molt comuna a Mallorca com fou l'emigració temporal de caràcter estacional, ja fos a les properes França i Algèria o a la llunyana Amèrica, fet que constituïa una alternativa a l'emigració permanent.

En relació a la importància quantitativa del fenomen en comparació a altres regions de l'estat, les Balears per norma general se trobaven entre les quinze províncies més emigratòries en relació a la seva població, lluny però, de les taxes que es varen registrar a altres àrees del nord de la península com Galícia i la cornisa cantàbrica. No obstant això, segons les dades del saldo migratori, Balears fou la tercera província amb més emigració en nombres absoluts en el segle XIX. Ja en el segle XX, en els anys de màxima incidència del procés de trasllat de la població (1911-1913), Balears

---

⁹³⁸ Probablement, l'existència d'un transport transoceànic més barat, ràpid i segur ja en el segle XX va influir en aquest comportament. SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2000): "Those... p. 745

⁹³⁹ SALVÀ TOMÀS, Pere Antoni (1987): *La dinàmica...* p. 175

s'aproximà a les províncies capdavanteres, entre les cinc o sis amb major taxa migratòria, segons l'estadística de passatgers per mar.

Les dades d'alfabetització mostren un evolució entre 1887 i 1920 clarament a l'alça i amb diferències molt acusades segons les localitats. A certs llocs persistien amb uns índexs molt baixos, no debades Balears continuava situant-se a començaments dels anys vint entre les darreres províncies en percentatges d'alfabetització. Sis municipis no arribaven ni tant sols al 30% d'alfabetitzats i, si analitzam separatament la població femenina, en alguns d'ells les dones no arribaven ni al 20%. En canvi, altres presentaven millors indicadors, com l'àrea urbana de Palma i alguns pobles com Sóller i Andratx, precisament aquests darrers havien fet del procés migratori una part fonamental del seu sistema econòmic. També alguns municipis petits tenien unes taxes superiors a la resta. Quant a les dades sobre l'estructura socioprofessional, es verifica una clara evolució de la població ocupada en els diferents sectors. A Mallorca, l'agricultura va passar de tenir uns percentatges d'ocupació superiors al 70% el 1877 i el 1887 al 42% el 1920. Aquest darrer any, tot i que l'agricultura continuava sent l'activitat principal, mostra com a la segona dècada del segle XX s'havia produït un traspàs d'importants contingents de treballadors cap a la indústria, segon assenyalen les estadístiques. Aquest tendència clarament minvant dels ocupats en el sector primari, no obstant les deficiències observades en la recollida d'informació, indicaria un abandonament generalitzat de l'activitat en aquest sector de manera definitiva, o si més no compaginant un ofici industrial amb una activitat agrícola cada vegada més secundària, representant aquesta evolució un signe clar de modernització econòmica. Aquest procés probablement s'havia iniciat ja a finals del segle XIX encara que com hem dit, les dades dels censos sobre l'estructura ocupacional no són del tot precises. Malgrat això, el 1920 un bon nombre de municipis continuaven tenint un elevat percentatge de població integrada dins del sector primari. En aquest sentit, 18 municipis tenien més del 70% de la població dedicada a l'agricultura, alguns d'ells superant el 80%. Des de finals del segle XIX, els canvis experimentats en el camp mallorquí, paral·lelament a l'expansió de les manufactures i tallers industrials, sobre la base d'una

elevada densitat de població i d'una incipient mecanització de l'agricultura,⁹⁴⁰ va donar com a resultat una expulsió de sectors de la població rural a un ritme constant i creixent.

Dels factors socials que pogueren afavorir o frenar l'emigració de l'època, s'ha assenyalat a l'alfabetització com una de les habilitats que un candidat havia de tenir prèviament. Com a prova d'això, municipis com Sóller, Andratx i altres amb gran tradició migratòria tenien elevades quotes d'alfabetització, molt per damunt d'altres localitats.⁹⁴¹ Les dades de l'estructura social dels absents també indiquen una taxa molt superior entre els absents a l'exterior que no els de l'interior. Però com hem observat en el cens de 1920 no sempre succeí així en tot els llocs. Municipis amb un índex molt gran d'analfabetisme experimentaren una intensa emigració transoceànica, cap a països de parla espanyola, amb la qual cosa es dedueix que això no constituí un impediment prou significatiu.⁹⁴²

Quant als salaris, es confirma el fet que aquells municipis amb ingressos nominals més baixos per norma general tingueren major emigració. Però això també va ocórrer en el cas contrari, és a dir, en els municipis amb salaris sensiblement més alts respecte de la resta. Probablement altres causes diferents com la força de la tradició emigratòria anterior, amb independència dels salaris, fou un factor més important. Un exemple significatiu foren els jornals agrícoles documentats a Andratx el 1920, molt superiors a la resta de Mallorca, a causa probablement del desfasament entre la demanda laboral i l'escassetat de mà d'obra existent, manca causada per la partida de bona part d'ella a Cuba.

En relació a l'estructura ocupacional, aquelles localitats que integraven la gran majoria de la població dins activitats del sector primari experimentaren una intensa emigració al llarg de la dècada precedent però amb les excepcions significatives d'Alaró, Esporles i Sóller, municipis amb una destacada activitat industrial. També

---

⁹⁴⁰ El 1872 es va donar la notícia de l'arribada d'una màquina de trillar procedent de Londres, utilitzada a les afores de Ciutat i sols empleava 11 homes per a totes les operacions. Així mateix, en un sol poble de Mallorca ja se contaven amb 53 màquines de segar. LLABRÉS BERNAL, Juan (1971): *Noticias...* P. 99

⁹⁴¹ De fet a Sóller, el 1896 l'historiador Mossèn Josep Rullan i Mir, referint-se a la fort corrent emigratòria iniciada a mitjan segle, deia: "Les escoles abans desertes es veieren freqüentades pels aspirants a l'emigració i cada any sortien del poble nombrosos grups de joves que impàvids empenien un viatge amb admiració dels ancians, aferrats a la terra natal". Citat a ENSENYAT JULIÀ, Jaume (1992): *Mallorquins a Puerto Rico*. Col·lecció Balears i Amèrica. Palma: Gràfiques Miramar. p. 12. Així mateix Antoni Quetglas, entre les causes de l'emigració afirma: "Finalment l'augment de l'escolarització va propiciar l'emigració (...) era necessari un bon coneixement del castellà (escrit i parlat) per poder emigrar amb èxit". QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): *Societat...* p. 189.

⁹⁴² Com ja hem comprovat anteriorment, alguns mallorquins aprofitaren l'estada a Cuba per aprendre a llegir.

Palma i Inca, localitats que se destacaven per la importància del sector secundari, malgrat els seus saldos migratoris positius gràcies a la immigració, una part dels seus treballadors s'expatriaven a la recerca, probablement, de majors beneficis. Igualment tant municipis amb la propietat agrícola molt dividida com aquells amb un escàs repartiment de la propietat varen tenir saldos migratoris negatius.

L'establiment de possessions va ser un fenomen generalitzat a Mallorca, especialment a partir del segle XX. En diverses ocasions, per la documentació procedent dels municipis hem vist com aquells territoris amb una excessiva preponderància de la gran propietat, les classes jornaleres abandonaven aquests territoris i, al contrari, allà on hi havia la possibilitat d'adquirir terra, es produïa l'assentament de la població. El procés viscut a l'illa amb un mercat molt actiu de compra-venda de terra, va impulsar sens dubte la partida de gent amb menys possibilitats econòmiques amb la perspectiva d'una futura compra davant la conjuntura favorable existent per a l'adquisició d'aquests tipus de béns.

En conjunt, com hem observat amb les dades del cens de 1920, any en el qual ja es disposava d'una llarga experiència i tradició migratòria a Mallorca, sobre la base que les causes inicials de l'èxode en alguns municipis podien haver variat i en altres en podrien haver sorgit de noves; es pot constatar com la complexitat dels elements que intervenien en els processos del moviment de població entre distints espais geogràfics foren la tònica general. Municipis amb salaris nominals sensiblement més elevats i altres amb salaris molt baixos; amb una divisió de la propietat de la terra molt accentuada i en altres molt escassa; amb elevades taxes d'alfabetització mentre que en altres localitats era molt baixa, mostren la diversitat de factors en joc en l'anàlisi del fenomen. Les motivacions i interessos individuals i personals de cada emigrant a l'hora de partir a un lloc o a un altre, o romandre quiet, són factors a tenir en compte a l'hora d'analitzar el perquè dels desplaçaments. És evident que molts individus situats en un ambient de precarietat econòmica no se plantejaren l'expatriació. Malgrat ser possibles candidats a abandonar a Mallorca, optaren finalment per quedar a l'illa, tot i que segurament coneixien els beneficis que podia comportar la sortida a l'exterior.

Els tipus i classificació de les migracions vénen determinats pel lloc de destí i la durada de l'estança. Quant a la destinació, a Mallorca els desplaçaments més importants foren, en primer lloc a l'exterior, i en aquest aspecte ens referim tant a aquells que es dirigiren a altres països com aquells que es dirigiren a la Península, per raó que els

saldos migratoris analitzats no distingeixen aquesta circumstància, especialment a Barcelona, i en menor mesura a l'illa de Menorca. Tot i que no es disposen de dades estadístiques sobre l'emigració de les Balears a Barcelona fins al 1920, probablement l'emigració a aquesta ciutat al llarg del XIX ja va ser molt important. Al menys des de la dècada de 1830 s'hi observa el trasllat d'un bon nombre de mallorquins, flux que es degué accelerar a partir de l'enderrocament de les murades i l'expansió del seu eixample. No debades, la capital catalana va rebre entre 1860 i 1900 uns 350.000 immigrants.⁹⁴³ En segon lloc hi hagué les migracions locals o domèstiques, és a dir, aquelles realitzades dintre de l'àmbit geogràfic de l'illa de Mallorca. En realitat, les migracions internacionals i les locals formaren part d'un mateix sistema de *recol·locació* de treballadors, tot i que intervindrien molts altres factors que el simple ajustament entre l'oferta i la demanda de treball entre regions i àrees distintes més o menys llunyanes. Els nuclis familiars i els individus participaren indistintament en una o en una altra migració o en les dues alhora segons les possibilitats, els contactes disponibles i els interessos en joc. Hi hagué famílies amb una estratègia diversificadora de riscos que tengueren membres desplaçats a l'exterior i interior, o individus que transitaren successivament per l'interior de Mallorca i per l'exterior -també coneixem per fonts orals diversos exemples de gent que anà primer a França i després a Amèrica, o entre diversos països americans-.⁹⁴⁴ És evident que les relacions entre el moviment internacional i el local de curta distància de la població podien ser de complementarietat o de substitució de l'un per l'altre, sobretot en aquells casos en els quals s'evità la incertidumbre i els costos de l'emigració exterior per un moviment de caràcter interior o local, especialment per aquells sectors més mancats dels recursos que un viatge transoceànic demandava.

---

⁹⁴³ Segons l'autora Natàlia Móra eren "(...) homes i dones que es traslladaren a viure a Barcelona atrets, entre d'altres factors, pel creixement i dinamisme econòmic, l'enderrocament de les muralles i els plans d'urbanització de Cerdà i l'auge de la construcció amb l'Exposició Universal de 1888. La immigració va ser molt intensa durant la dècada dels 1870, es va frenar una mica a mitjans dels 1880, degut a la crisi econòmica, i es va recuperar els anys 1890, també a cavall de la revifada econòmica". MÓRA i SITJÀ, Natàlia (2010): "El proletariat..." p. 98. Andreu Domingo dóna les següents dades sobre l'emigració a la ciutat de Barcelona: entre el 1906 i 1910 hi hagué un saldo de 92.574 habitants, cosa que autoritza a parlar d'un autèntic boom migratori i dóna com a raons el descens de la fecunditat, molt precoç temporalment, i la intensificació de l'activitat industrial. DOMINGO, Andreu (2009): "Els processos migratoris a la Catalunya contemporània". *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions. P.397

⁹⁴⁴ Per exemple, vegi's el cas de Joan Manera, nascut devers el 1900 a Montuiri: "Vaig emigrar dues vegades a l'Havana, altres dues a Bons Aires. Vaig viure una temporada a Mèxic i un mes als Estats Units". CAPELLÀ, Margalida (1990): "Joan Manera..." Pp.16

Quant a la duració, les migracions foren temporals, especialment aquelles de caràcter estacional, lligada als calendaris agrícoles, tant a l'exterior com a l'interior de Mallorca. Amb el pas del temps aquest moviment de població va anar perdent importància per la pèrdua progressiva d'efectius en el sector agrari. També hi hagué aquella temporal no estacional, és a dir, no lligada específicament a les activitats agràries, en la qual els emigrats podien estar diversos anys desplaçats abans de tornar als seus lloc d'origen. En la dècada de 1930 es produí el retorn de molts dels desplaçats a l'estranger des de feia més o menys temps. L'altre tipus de migració fou la permanent i definitiva, molt important per la quantia dels individus implicats en l'emigració exterior com hem vist en les darreres dècades del XIX i en el desplaçament de població cap a la ciutat de Palma, un èxode del camp a la ciutat que començà a adquirir vertadera importància, d'una manera tardia, respecte d'altres països i regions del continent, a la segona dècada del segle XX.

La matinera entrada de Mallorca dins el règim de la transició demogràfica en el segle XIX es va traduir en un important creixement de la població fins ben entrada la segona meitat de la centúria vuitcentista. Fins llavors, les pèrdues de població per emigració en conjunt havien estat minses i els episodis de mortalitat epidèmica típiques de l'antic règim tengueren un abast localitzat, com la pesta a la zona de llevant de principis de segle i del còlera de 1865 a Palma. Tot i la presència de crisis de subsistències també característiques de l'Antic Règim, com la sequera de 1846 i plagues com la del oïdium del 1856 i la dels tarongers el 1862, l'augment de la població continuà amb força, especialment a la dècada de 1870 i de 1880. Aquest increment demogràfic segons tots els indicis va assolir un grau de saturació a finals de la dècada del 1880. Comportà un excés de mà d'obra que el mercat de treball mallorquí contemporani no va poder assimilar, o si ho feia era amb unes condicions econòmiques i socials molts deficients per a la classe jornalera. La crisi finisecular agrària segurament agreujà els efectes dels desajustaments entre oferta i demanda de treball. Els signes de saturació ja s'havien observat en alguns municipis com Felanitx on, malgrat l'auge exportador del vi en la dècada de 1880, ja havia experimentat emigració tant de caràcter local en direcció a altres municipis dels voltants com de caràcter internacional en direcció a l'Argentina. El procés d'accés a la propietat de la terra se trobava en les seves etapes inicials. Igualment fou el cas del desenvolupament de la indústria que, malgrat el seu impuls, sembla no va tenir la capacitat suficient per esdevenir una alternativa

laboral a la crisi agrària de finals de segle. L'escàs progrés de la urbanització a Mallorca, amb pocs nuclis que concentrassin les activitats industrial, fou un dels motius, com en altres llocs, de les migracions massives a ultramar. Fins i tot, com hem vist, es va produir al llarg de la dècada entre 1887 i 1897 un procés de desurbanització amb la pèrdua d'habitats en els nuclis urbans de més de 5 mil habitants. L'escassa o poc significativa capacitat d'atracció de la ciutat de Palma, segons indiquen els saldos migratoris, seria una prova que la indústria palmesana, tot i la seva indubtable importància, no va ser capaç de retenir per si sola contingents de treballadors, procedents de l'àmbit rural o de les seves pròpies fàbriques i tallers, fins a la dècada de 1911 a 1920. No debades l'adaptació de la mà d'obra rural a la indústria no es produïa de manera automàtica sinó que era necessari un procés d'ensinistrament.⁹⁴⁵

Sembla clar que els inicis de l'emigració estan estretament relacionats amb la possessió d'informació de primera mà gràcies als comerciants i agents que operaven a les Antilles, Amèrica del Sud i a França, cosa que permeté establir unes primeres cadenes migratòries a través de les quals es canalitzaren els primers fluxos migratoris de Mallorca amb l'exterior. Des dels primers anys de la dècada de 1830, sinó abans, trobam els primers emigrants mallorquins que realitzaren viatges transoceànics amb l'objectiu clar de millorar la seva posició econòmica. Comerciants, traficants, cuiners de vaixell a causa de la seva professió; però també fusters, forners, teixidors, jornalers, llauradors, picapedrers, *estudiants* probablement amb l'objectiu de la seva millora econòmica, realitzaren viatges transatlàntics o a llocs més propers, ja fos de manera consecutiva perquè la seva estada en els llocs de destí sols pretenia ésser temporal o de més llarga durada.

Un dels factors fonamentals de l'emigració a Mallorca faria referència a la vessant econòmica del fenomen. La pobresa o la falta de mitjans de subsistència satisfactoris entre les capes més desfavorides de Mallorca feien de la necessitat de trobar una activitat laboral que els permetés un vida més còmode, una de les prioritats essencials. Els baixos salaris generalitzats, les crisis periòdiques de subsistències, malgrat que el baix cost de vida a l'illa permetia, en principi, poder sobreviure amb allò

---

⁹⁴⁵ Respecte de Catalunya l'autora Enriqueta Camps afirma que els pagesos emigraven no cap a la indústria tèxtil que requeria un aprenentatge previ que no posseïen sinó a altres comarques veïnes. L'aprenentatge abans dels 20 anys era fonamental per accedir a les fàbriques. CAMPS i CURA, Enriqueta (1993): "Las migraciones locales en España, siglos XVI-XIX". *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*. XI. 1. P. 35.

més bàsic, si diversos membres de la família aportaven algun ingrés; la precarietat de la feina al camp, amb èpoques d'atur forçós o de baixa demanda laboral, cosa que representava travessar un període més o menys llarg de disminució d'ingressos per subocupació o directament la falta de treball; o la manca i escassetat d'alternatives laborals viables foren elements que confluïen en una espiral de factors negatius per a la classe obrera i jornalera mallorquina. Dintre d'un marc macroeconòmic caracteritzat pels canvis provocats per l'avanç mundial de l'economia capitalista i l'augment de la dependència salarial i monetària per a subsistir, és evident que a mesura que va transcórrer el temps i el nivell de modernització i de renda va anar incrementant-se i avançant, també ho va fer la necessitat de progrés material entre la població implicada. Aquest desig però, xocà amb la realitat de la falta de perspectives per aconseguir-ho a la Mallorca de l'època. Una vegada comprovat el diferencial salarial existent entre Mallorca i els països de destí, l'emigració a ulls dels jornalers i obrers de Mallorca fou contemplada com una opció factible i viable per aconseguir un canvi a les seves vides. De fet, l'esperança d'incrementar l'estatus econòmic entre els membres amb ingressos baixos d'una comunitat ha estat present en qualsevol moment històric. En aquest sentit, ja des de la dècada de 1880 la documentació escrita consultada parlava reiteradament de "la millora de posició" com a causa de l'emigració. En les cèdules d'emigració de 1908 sovint s'utilitzà aquesta expressió. Igualment feren constar això en el 1920 la majoria de municipis de Mallorca en una enquesta. Un altre fórmula convencional escrita a actes, impresos, cartes i comunicacions de diversa índole de manera generalitzada fou "la recerca de fortuna", "la recerca de treball" o "reunir un capital". Aquestes expressions farien referència tant a aquells individus i famílies de procedència més humil fins a aquells grups situats en una escala social dintre de la classe mitjana. L'emigració es convertí en la clau per aconseguir la desitjada millora econòmica en un temps relativament curt, en comparació a la impossibilitat o al temps que es necessitaria a Mallorca. Això era especialment important en aquelles etapes crucials en la trajectòria vital d'un individu, per exemple a l'hora de fundar una família i assegurar el sosteniment del seus membres, o per aquells que volien realitzar una inversió productiva, adquirir béns o simplement ajudar econòmicament al nucli familiar. Com ja hem apuntat, els factors personals de cada individu també entrarien en joc en la

casuística migratòria i podrien ser distints dels paràmetres econòmics esmentats fins ara.⁹⁴⁶

S'ha assenyalat com la principal raó dels humans en emigrar és l'esperança de millorar la seva situació o arribar a un estatus més alt després d'haver completat el viatge a l'estranger.⁹⁴⁷ Així doncs, el benefici individual seria una de les principals motivacions a partir d'una situació d'insatisfacció. Les fonts orals mostren exemples que esmenten específicament el desig de progressar. Toni Boscana Lladó de Valldemossa, emigrà primer a França i després a Amèrica “per millorar el seu nivell de vida”.⁹⁴⁸ L'autor Antoni Colom Colom, exposa els motius que expliquen l'emigració valldemossina, els quals es poden traslladar per extensió a la resta de Mallorca. En primer terme, el fet del “desig d'incrementar el nivell de vida” i de les escasses perspectives existents a Mallorca, desig segurament augmentat a partir de l'exemple més o menys exitós d'altres que ho havien fet abans. Per altra banda, assenjala un aspecte que influí molt en l'ànim dels joves a l'hora d'emigrar. Era el fet generalitzat de l'emigració en si mateixa, de la qual a determinades localitats tothom en participava, estava en l'ambient; per tant en aquest context era fàcil que un jove també volgués participar i decidís emigrar per no perdre's possibles beneficis. A les fonts orals els antics emigrants de diversos municipis -Calvià, Andratx, Estellencs, Banyalbufar entre altres- s'esmenta allò de “tothom se'n anava” i “tothom ho feia” o “era el que es feia”. En el cas de Valldemossa es fa constar “la normalitat” de l'emigració i que aquesta era causada: “(...) en el cas dels homes, per millorar la situació, ja que empenyien a prendre aquesta decisió l'exemple d'altres paisans, les escasses perspectives de millora a la vila, la «moda» -entesa com un corrent cultural que afecta totes les relacions socials del poble i que implica bàsicament els joves - de partir a fer fortuna (...).”⁹⁴⁹ Aquesta “moda”, no vol dir que l'emigració representàs un camí fàcil de transcórrer, la duresa de les condicions i les llargues jornades laborals a l'estranger foren experimentades i

---

⁹⁴⁶ Per exemple, Dudley Baner diu: “(...) els motius personals, sovint connectats amb particulars estats en un cicle de vida, varen tenir un gran pes en la decisió d'emigrar”. BAINES, Dudley (1995): *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

⁹⁴⁷ MANNING, Patrick (2006): “Cross-Community...”

⁹⁴⁸ BOSCANO MAS, Miquel; JUAN CALAFAT, Miquel (1994): “Taller d'història o la reconstrucció de l'emigració a Amèrica casa per casa”. Plecs de cultura Popular. IV. L'emigració (2). *Miramar*. Valldemossa. 18.

⁹⁴⁹ COLOM COLOM, Antoni; (1993): “Algunes característiques de l'emigració valldemossina a l'Uruguai”. Plecs de cultura popular III: L'emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14. p. XVII

conegudes pels mallorquins.⁹⁵⁰ Però com hem dit, l'exemple del canvi experimentat en la situació econòmica d'alguns que havien partit abans estimulà la partida de més gent. Jaume Bonet Bou, de Sant Joan, devers el 1912 s'embarcà cap a Amèrica amb altres santjoaners: "(...) animats per altres que hi havien anat abans i havien tornat amb una petita fortuna".⁹⁵¹ Nicolau Pons Sancho d'Artà, nascut el 1896, relata la decisió d'emigrar a Puerto Rico per la impressió que li causa un tio seu, però també ens dóna a conèixer l'explotació a la qual eren sotmesos els emigrants: "Mumare tenia un germà que se guanyava la vida bé [a Puerto Rico]. Venia fet un fatxendo amb posat de milionari i me feu ganes de anar-me'n amb ell. Era un home de "mundo". Parlava s'anglés i tenia "labia". Vaig anar-hi però (...) aleshores allà s'abusava dels emigrants. Feies molta feina i cobraves poc. (...) Vaig aplegar una anèmia que es metge me digué: "Si no te'n vas a Mallorca al manco per un any a fi de canviar sa sang, aquí hi faràs pell" I... vaig tornar després de set anys [el 1918]".⁹⁵²

És indubtable que l'esperança de guanyar uns salaris superiors o molt superiors als que es podien obtenir a Mallorca va impulsar la partida de molts treballadors per intentar reunir un estalvis, cosa que a Mallorca era molt difícil o pràcticament impossible d'aconseguir amb el nivell salarial existent. Els testimonis orals parlen de la perspectiva de guanyar més que no a l'illa com a causa de la partida. Gabriel Albertí Albertí, pescador emigrat a Cuba devers el 1922 deia: "Es que aquí, a Banyalbufar, se guanyaven molt poc doblers (...) els pescadors vivíem molt malament. Allà no és que se'n guanyàs molt més però amb so canvi de moneda, el dòlar, resultava ser més".⁹⁵³ Antoni Julià Garí, fuster de Porreres, deia el següent: "Tenia feina però guanyava poc i

---

⁹⁵⁰ Vegi's per exemple el relat dels sollerics a França a VICENS CASTANYER, Antoni (1993): *Sollerics...*

⁹⁵¹ FLORIT HUGUET, Miquel (1992): "Jaume Bonet Bou. Notes històriques. Emigrants. L'altre descobriment (I)". *Damunt Damunt*. Sant Joan. 10. Pp. 18-19

⁹⁵² GUISCAFRÉ, Serafi (1980): "Gent de la Vila. Nicolau Pons Sancho (En Colau Xina)". *Bellpuig*. Artà. 43. P. 36. És il·lustratiu de l'explotació laboral a la qual foren sotmesos en alguns casos els emigrants mallorquins el cas del també artanenc Pere Obrador Servera que va anar juntament amb dos paisans més a Santo Domingo el 1929 reclutat per un empresari del mateix poble: "Féreu fortuna vos allà?: Que va! Molta feina i pocs doblers. Del sou, ens descomptaven el menjar, la neteja, el llit i amortitzava el viatge, que havia costat 100 duros. Guanyava 25 dòlars al mes i només del menjar se'm descomptava 18. Era explotat. Veient per tant la cosa mal parada vaig canviar de feina després de guanyar pel passatge i un poc més vaig decidir tornar. - Quins duros vàreu dur d'Amèrica, i com els empreu aquí?: Després de pagar el billet del viatge, que valgué 507 ptes, me'n sobraren 500, de les que en vaig donar 90 a mon pare i 50 a la meva germana. Em vaig comprar un rellotge, una bicicleta i unes sabates. Del que sobrà, que va ser poc, vaig anar de *juerga*". G. B. (1986): "Artà i els artanencs. Entrevista a Pere Obrador Servera -Claret". *Bellpuig*. Artà. 38. Pp. 6-8

⁹⁵³ FERNÁNDEZ, Manuela (1994): "Un banyalbufarí... pp. 10-12

(...) per guanyar doblers (...); jo ja havia fet el servici tenia 22 anys”.⁹⁵⁴D’Estellencs, municipi que experimentà una intensa emigració al llarg del temps, tenim alguns testimonis que ens parlen de manera similar.⁹⁵⁵ Mateu Riera Oliver, nascut el 1907, a casa seva son pare feia de missatge a la possessió de Son Fortuny d’Estellencs i la mare feia de jornalera a la possessió de Planícia a Banyalbufar. Amb 8 anys va començar a fer feina traginant senalles per tres reals cada dia (0,75 pessetes). Va anar a Cuba devers el 1922.: “Els d’Estellencs que hi havien anat deien que s’hi guanyaven bitllets. Aquí guanyàvem 3 pessetes i allà era un duro. I llavors si el gir estava un poc alt, eren 9 o 10 pessetes”. Manuel Vidal Riera, que va emigrar a Cuba el 1918 als 15 anys per poder eludir taxes que encarien el passatge i de cara a evitar el servei militar va dir: “Hi havia una febre d’anar-se’n a Estellencs i per tot. Aquí se guanyava poc, poca feina i es que feia feina era com un esclau, 1 pesseta o 5 reals i no podies fer res i hi havia aquesta febre d’anar cap a ses Amèriques per fer fortuna i al menys canviar de vida”. Miquel Vidal Terrassa nascut el 1904 va anar a Cuba devers el 1924: “Te diré la veritat, aquí trobava que guanyàvem massa poc, estava llogat de jornalier a la possessió des Collet. Un dia llaurava amb un i me va dir: -Si no ten vas a Cuba no tindràs cap cèntim mai-. Allà se guanyaven més doblers que no aquí, per cada pesseta i més amb es canvi de moneda. Aquí un jornalier de sol a sol guanyava dues pessetes i allà un duro i mantingut”. Jordi de Es Capdellà, emigrà a Cuba l’agost de 1919: “Me n’hi vaig anar perquè allà guanyaven més i perquè tothom se n’hi anava, un veïnat va cridar es meu germà [per anar-se’n a Cuba] i jo vaig dir: ara venc amb tu!”.⁹⁵⁶

Les notícies sobre els jornals a l’estranger, l’abundància de treball, comparats amb la realitat del mercat de treball a Mallorca, sens dubte funcionà com un poderós estímul que els feia decidir finalment per a l’emigració transoceànica. Bernat Llompart, d’Algaida, respecte del que guanyaven a Cuba deia: “(...) abans d’anar-me’n, sentíem a dir que d’allà enviaven 100, 200 o 300 duros, això en aquell temps era molt i feia gola”.⁹⁵⁷ Sió Mestre Real de Sineu, va anar a l’Argentina amb 13 anys cridat per son pare: “Aquí guanyava 50 cèntims per dia espedregant, però quan va arribar allà tot d’una es col·locà de mosset en una estació de tren on guanyava 2,5 pessetes diàries,

---

⁹⁵⁴ ORDINAS VAQUER, Antònia (1987): “L’emigració porrerenca a Cuba (I). Antoni Julià Garí -peixet-”. *Llum d’oli*. Porreres. 32. Pp. 8-9

⁹⁵⁵ Els tres casos que exposam a continuació corresponen a entrevistes fetes entre 1983 i 1984 per Bernat Fornaris Cloquell.

⁹⁵⁶ RUBIO, Joan (1983): “Xerrades de Cafè”. *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 3. Pp. 29-32

⁹⁵⁷ SERRA, Miquel; OLIVER, Jerònia (1983): “Una xerradeta amb Bernat Llompart -Blanc-”. *Es Saig*. Algaida. 34. Pp. 15-16

quasi el sou d'una setmana a Sineu".⁹⁵⁸ Isabel Bauzà Florit, també de Sineu, va contar com: "El meu home tenia un germà, Llorenç Crespí Costa (...) Va partir [a l'Argentina] (...) perquè veia que havien prosperat molt i per aquí no prosperaven tant".⁹⁵⁹ Per la seva part Manuel Vidal Riera va dir: "Si sa gent venia amb no molts de doblers, però es que duia 300 o 400 duros, cent putes! podien comprar una finca bona".

Ajudar a la família mitjançant l'enviament de remeses fou una raó molt poderosa entre aquells que realitzaven desplaçaments transoceànics. Obtenir recursos per a la subsistència de famílies nombroses, per pal·liar situacions crítiques com l'enviament d'una esposa amb fills menors, adquirir béns, reunir un capital per a realitzar alguna inversió productiva, evitar el risc d'empobriment en situacions i conjuntures crítiques a Mallorca com males anyades; tots foren motius que donaren peu a l'emigració a la població afectada. Mitjançant l'estructura social dels l'emigrants podem apreciar una intervenció familiar molt acusada, per exemple en els grups de germans que se trobaven absents alhora de les seves llars. A més, els homes casats absents en solitari, sense fills o amb fills menors, o els casats absents amb la companyia d'algun fill, foren un col·lectiu important respecte d'un tipus de motivació: aquella lligada al cicle vital en les etapes inicials d'una família, a la recerca de recursos materials, tal vegada per eliminar possibles entrebancs futurs en el benestar dels seus membres. Antònia Cerdà Pizà conta com el seu pare se'n va anar a Cuba a finals dels anys vint: "El meu pare va anar a l'Havana a finals dels anys vint. Quan se'n va anar a Cuba ja estava casat i tenia quatre fills. Se'n va anar perquè aquí no hi havia molts de diners. Va decidir anar-se'n perquè aquí guanyaven molt poc i per veure si guanyaria més diners".⁹⁶⁰ Va ser molt habitual la partida del cap de família i, al cap d'un període de temps més o menys llarg, quan ja s'havia assentat econòmicament, tornar a cercar la resta de la família, o a reclamar alguns dels seus fills. Les fonts orals i les documentals estan plenes d'exemples de reunificacions familiars a l'estranger, en una emigració per etapes. Això era especialment comú que ocorregués a l'emigració a l'Argentina amb una presència de grups familiars molt més importants que no a Cuba.⁹⁶¹ Per altra part, la recerca del benefici individual i personal ho trobaríem entre els fadrins absents en solitari, que al

---

⁹⁵⁸ BARCELÓ SASTRE, Catalina; ORDÓÑEZ MARTÍNEZ, Maria del Mar (2002): "L'emigració... P. 21

⁹⁵⁹ BARCELÓ SASTRE, Catalina; ORDÓÑEZ MARTÍNEZ, Maria del Mar (2002): "L'emigració... p. 21

⁹⁶⁰ GENOVART RAPADO, Magdalena; BARCELÓ SASTRE, Catalina (2002): "L'emigració... P. 33

⁹⁶¹ Sobre això en referència al poble de Montuïri vegi's GENOVART RAPADO, Magdalena; BARCELÓ SASTRE, Catalina (2002): "L'emigració... p. 34

capdavall foren el grup majoritari en l'èxode exterior, com hem observat a la mostra de l'estructura social de l'emigració. Sovint era un col·lectiu que en realitat emigrava juntament amb altres amics, paisans i coneguts pel que sabem per altres fonts. En poques ocasions un jove emigrava realment en solitari sense la companyia de ningú més. Les fonts orals confirmen el fet de l'emigració de grups d'un mateix poble, a vegades per deu o vint individus, així com a les fonts documentals en les sol·licituds de passaport.⁹⁶²

En el llibre de viatges de Mary Stuart Boyd, que visità les Illes Balears el 1910, podem trobar diverses referències a antics emigrants que havien retornat a Mallorca. De les seves observacions podem extreure de seguida la conclusió que l'emigració es realitzava amb la finalitat de reunir diners i tornar a l'illa per establir-se de manera més confortable. Quan parla de l'emigració sollerica, percebé la gran influència cultural francesa a la vall de Sóller tant en l'arquitectura com en els pentinats de les dones. La finalitat de l'emigració seria, en paraules de Stuart Boyd, la següent: "l'únic desig de l'emigrant mallorquí és fer doblers que el permeti establir-se a la seva pròpia terra".⁹⁶³ En la seva visita a Andratx, va conèixer almenys dos antics emigrants. Un d'ells, propietari de la casa on s'allotjava, li contà la seva estada com a cuiner a l'Havana i com va tornar després a Mallorca per muntar una botiga de queviures: "(...) de la mateixa manera que la majoria dels andritxols, havia deixat casa seva per cercar fortuna, però mentre la major part dels seus companys s'havien fet mariners, ell havia triat fer de la cuina el seu ofici. Amb un grapat d'anys com a xef a l'Havana i en altres llocs, va aconseguir els estalvis que desitjava. En tornar a la seva vila natal, essent un home relativament jove, obrí aquesta tenda, es casà al seu gust i s'instal·là en la comoditat".⁹⁶⁴ L'altre emigrant es donà a conèixer en la diligència que els conduïa a Palma. Un home que cridà l'atenció de l'autora perquè parlava espanyol: "L'espanyol excel·lent amb què s'explicava ell mateix es devia al fet que, com tants d'altres andritxols joves, havia estat mariner i havia viatjat diverses vegades a Cuba. Després, en haver estalviat una mica, tornà al seu poble natal, es casà i ara conreava el seu propi tros

---

⁹⁶² També al respecte de l'emigració de grups J Amengual Oliver va dir: "En el puerto de Palma hemos visto pandillas numerosas de jóvenes procedentes de un mismo pueblo embarcarse hacia la América del Sur". AMENGUAL OLIVER, J. (1905): *El problema de la emigración*. Palma: Tipografía de Amengual y Muntaner. Pp. 7-8.

⁹⁶³ STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes venturoses. Vida i viatge a Mallorca, Menorca I Eivissa*. Edició de 2008. Palma: Documenta Balear.P. 113

⁹⁶⁴ STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes...* pp. 130-131.

de terra”.⁹⁶⁵De la mateixa manera, el propietari de la diligència de Pollença cap a Alcúdia va contar la seva estada a l’Argentina i, després d’haver estalviat els diners necessaris, havia tornat a Mallorca on: “conreava el seu tros de terra i conduïa un carruatge de cavalls propi”.⁹⁶⁶La darrera referència a l’emigració de Mallorca la trobam en el propietari de la fonda on s’hostejava a Alcúdia, el qual havia fet de cambrer en diversos vapors sud-americans”.⁹⁶⁷Per un altre llibre de similars característiques de Gordon West, que visità Mallorca el 1920, sabem d’una altra persona que emigrà als Estats Units i que havia tornat després de reunir una petita fortuna: “Nos explicó que había estado durante diez años en diversas ciudades de los Estados Unidos, donde había amasado una pequeña fortuna vendiendo perritos calientes y otras exquisiteces del mismo género; ahora había regresado para vivir con desahogo en su tierra natal. Le dije que no tenía ni idea de que el negocio de los perritos calientes diera tanto dinero. -Vaja si lo da; allí todo da dinero -dijo”.⁹⁶⁸

L’emigrant porrerenc Antoni Julià Garí a Cuba, va tornar a Mallorca i amb els estalvis reunits montà una fusteria amb un altre soci.⁹⁶⁹A Santa Eugènia l’amo en Tomeu “Pala” nascut el 1891, en tornar dels Estats Units, on havia fet feina en el sector de les mines de carbó va comprar un cotxe, un dels escassíssims vehicles a motor existent a la comarca, que va utilitzar durant 27 anys per transportar persones, medicines i altres objectes que li demanaven la gent del poble.⁹⁷⁰Guillem Bordoy de Puigpunyent a la primera tornada de l’Argentina, encara les anades posteriors no foren bones, va poder comprar un trosset de terra.⁹⁷¹

Altres simplement tengueren oportunitat de realitzar un viatge de plaer. Jordi Martí Rosselló, “Es Mascle Ros”, editor de la popular revista satírica “Foch y Fum”, emigrà a Cuba el 1920 juntament amb la seva dona Francisca Rigo Bibiloni, just després de casar-se. Tornaren abans del previst perquè es posà malalt. Malgrat això,

---

⁹⁶⁵ STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes...* p. 145

⁹⁶⁶ STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes...* p. 189

⁹⁶⁷ STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes...* p. 190. A la visita a l’illa de Menorca l’autora també s’adonà de la intensa emigració a l’estranger de l’illa i relatà l’acomiadament d’un emigrant al port de Maó de tres amics seus: “(...) s’eixugava les llàgrimes poc dissimuladament amb el mocador quan no l’agitava acomiadant-se”. P. 225

⁹⁶⁸ WEST, Gordon (1929): *Un paseo por Mallorca*. Edició de 1996. Palma: José de J. Olañeta, Editor. p. 88

⁹⁶⁹ ORDINES VAQUER, Antònia (1987): “L’emigració porrerenca... Pp. 8-10.

⁹⁷⁰ Mª ANTÒNIA I Mª JACINTA (1985): “Entrevista a l’amo en Tomeu -Pala-”. *Santa Eugènia*. 10. Pp. 14-15

⁹⁷¹ TONI (1989): “El retrat. Guillem Bordoy”. *Galatzó*. Puigpunyent i Galilea. 31. P. 4

amb els pocs estalvis fets pogueren fer realitat un viatge somiat a París.⁹⁷² Maria Arbòs Salas, treballadora d'una fàbrica tèxtil a Esporles, emigrà amb el seu marit Francesc Sastre a Lió a França, el 1920. Després de regentar un cafè restaurant, en tornà a Mallorca va comprar una casa amb terreny.⁹⁷³ El també esporlerí Bernat Bestard Tomàs, feu de mestre d'obres a l'Havana en els anys vint. Encara que mai va tornar a Mallorca, el seu pare es va poder fer una casa d'estil modernista.⁹⁷⁴ Llorenç Riutort Linàs, fill d'un jornalero d'una fàbrica tèxtil i d'una mestressa de casa, exercia de cambrer a Mallorca. Emigrà a Cuba el 1916 acompanyant a un tio seu per provar sort, on va desenvolupar feines en l'extracció de carbó. Va arribar a regentar una flota de vehicles que repartien carbó. Amb la crisi de 1929 va perdre bona part dels seus estalvis, amb la qual cosa tornà a Mallorca el 1932 sense molts diners però els suficients per poder comprar un solar.⁹⁷⁵ Bartomeu Vich Palmer, nascut a S'Arracó el 1896, se'n va anar a França quan tenia 13 anys per fer feina amb un tio. Va ser propietari d'un restaurant i d'un magatzem de fruites i vins. En tornar a Mallorca el 1940 a conseqüència de la invasió alemanya durant la II Guerra Mundial, va comprar una finca a Sa Pobla, va construir-hi un edifici de vivendes i regentava una tenda de comestibles.⁹⁷⁶ Joan Bujosa Simó -Carretí- de Es Capdellà, que va tornar a Mallorca el 1970, va poder construir-se una vivenda: "Cuiner de professió aquest capdellaner va provar sort a l'Uruguai. "I de veres li va anar bé, quan aquí, a l'illa, fent feina home i dona la qüestió econòmica era justa, allà fent feina ell tot sol va poder fer-se una vivenda tot sol".⁹⁷⁷ Beatriu Jaumina, nascuda el 1885 a Artà, en haver tornat de l'Argentina el 1923 juntament amb el seu marit i els seus tres fills, dos d'ells nascuts a l'Argentina, compraren una casa, tot i que bona part dels estalvis els perderen amb la fallida del Crèdit Balear: "Segons ens diu [el seu fill] Joan, dugueren quatre duros i compraren la casa que encara hi viuen, al carrer de Rafel Blanes per deu mil pessetes. La resta, unes 90.000, les posaren al banc de Crèdit Balear, que per cert al poc temps va fer *quebres* i perderen, com tothom, bona part dels seus

---

⁹⁷² Informació de la seva neta Francisca Martí Mut.

⁹⁷³ Tot i això, va perdre la casa en fer fallida el banc de Crèdit Balear. Informació de Bartomeu Homar. La fallida d'aquest banc va afectar els estalvis de molts emigrants mallorquins, que perderen tot el que havien guanyat després de treballar durant anys a l'estranger. Per exemple, Mateu Terrades Alemany, d'Andratx, emigrà a Cuba el 1914 i feu de cuiner a l'Havana i Nova York. El 1933 va tornar a Mallorca i, com que poc després va fer fallida el Banc, va perdre tots els doblers que havia estalviat. Informació de la filla Joana Maria Terrades.

⁹⁷⁴ Informació d'Esperança Jiménez

⁹⁷⁵ Informació d'Olga Terrassa i Aina Riutort Bestard

⁹⁷⁶ Informació de José Ramón Hernández Vich.

⁹⁷⁷ RUBIO, Joan; QUETGLAS, Biela (1986): "Xerrades de café, amb Joan Bujosa Simó -Joan Carretí-". *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 43. P. 16

estalvis”.⁹⁷⁸Jaume Comes Mir “Camins”- nascut a Esporles el 1894, va emigrar a Cuba el 1919 i poc després, obligat per la crisi cubana per la fallida del preu del sucre, va haver de tornar a Mallorca devers el 1921. No obstant això va poder dur uns estalvis a l’illa: “(...) havia pagat tots els deutes i a més disposava de sis-cents pesos, que va emprar per restaurar la seva casa”.⁹⁷⁹Andreu -Picolins- de Campanet, pogué pagar la casa que s’havia fet després d’una estada a l’Argentina fent feina de carboner.⁹⁸⁰Bartomeu Sureda, per als emigrants de Maria de la Salut diu que: “Tots cercaven el mateix, estalviar per comprar una quarterada, un trast/solar per poder-se construir una casa a Maria. Tots pensaven a tornar algun dia. Encara no he conegut cap cas que emigràs pel plaer de viatjar”.⁹⁸¹Els banyalbufarins Miquel Bujosa Alorda i Francesc Tomàs Alorda se’n anaren plegats a Cuba a principis dels anys vint, amb l’objectiu de reunir diners i poder-se casar.⁹⁸²El matrimoni de Bunyola Francisca Creus Borràs i Llorenç Pou Munar, en tornà de Filipines devers el 1900 volgueren tornar a Bunyola i invertir la seva fortuna. Amb l’establiment de la possessió de Son Garcies aprofitaren per comprar-ne una parcel·la on construïren un gran casal amb trets modernistes.⁹⁸³ Isabel Maria Borràs Palou també de Bunyola partí a Mèxic on el seu marit tenia negocis. En quedar viuda el 1933 tornà a Mallorca i va tenir prou doblers per fer-se un xalet a Palma.⁹⁸⁴ Els emigrants llucmajorers, en tornar de la seva estada a l’Argetina, Xile o Puerto Rico es construïren cases a la seva vila natal.⁹⁸⁵El padrí de Francesc Ramis Coll de Pina, al cap de poc temps de residir a l’Argentina va aconseguir reunir el diners suficients com per poder comprar mitja quarterada de terra.⁹⁸⁶

La recerca del benefici personal i beneficiar a la família com a accions encaminades preferentment a incrementar l’estatus social, evitar amenaces que podien

⁹⁷⁸ AUTOR ANÒNIM (1985): “Nova centenària. Beatriu Jaumina.” *Bellpuig*. Artà. 14. P. 11

⁹⁷⁹ LLINÀS FERRÀ, Bartomeu (1989): “Un esporlerí a l’Havana dels anys vint”. *Lluc*. 750. p. 25

⁹⁸⁰ FERRÀ-PONÇ, Damià (1982): “Conversa amb n’Andreu -Picolins-“. *Campanet*. 4. Pp. 10-13

⁹⁸¹ SUREDA PASTOR, Bartomeu (2002): “La població a Maria al segle XX”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 187. P. 4

⁹⁸² Informació dels seus fills Pere Bujosa i Maria Tomàs.

⁹⁸³ SUAUFONT, Bàrbara (2014): *Elles...* Pp. 31-32.

⁹⁸⁴ Tot i que va perdre bona part dels estalvis amb la fallida del Crèdit Balear. SUAUFONT, Bàrbara (2014): *Elles...* p. 152.

⁹⁸⁵ JULIÀ, Coloma (1992): “Les cases dels llucmajorers que -feren les Amèriques-“. *De pinte en ample*. Llucmajor. 129 i 130.

⁹⁸⁶ -Al meu padrí Francesc quan va pujar al vaixell que l’havia de dur a Bons Aires li quedaven set pessetes, que les donà a un conegut perquè les fes arribar a la seva dona. A Bons Aires, el primer jornal el va cobrar amb unes botes, que per cert, va dur. Al poc temps va poder retornar a Mallorca amb doblers per comprar dos contons de terra (mitja quarterada), que en aquell temps era molt. Quan la gent li demanava: -"Francesc, com ho has fet?". Ell els deia: -"Res..., sa gent vetlla molt i si t’aixeques prest, sempre trobes uns "dòlars" per damunt la voravia". CALVIÑO, C. et alter (1995): “De noms i llocs. Llucmajorers a s’Aranjassa i son Sunyer (II)”. *De pinte en ample*. Llucmajor. 162. P 16

comprometre el benestar individual i familiar serien tres causes principals de l'emigració. A banda d'això, a les informacions procedents de les autoritats es va fer constar reiteradament una migració impulsada pel "desig d'aventura". Cal puntualitzar aquesta expressió, perquè no cal confondre el desig i les ganes de conèixer nous països i cultures, entre el sector de la població més jove, com a causa principal de la seva sortida a l'estranger, doncs sempre hi havia una necessitat econòmica concreta. Gran part de l'emigració va ser protagonitzada per homes joves i fadrins, sense obligacions familiars, sector de la població que, davant les opcions de quedar o partir, va ser més procliu a la partida per tenir menys reticències per enfrontar-se a allò desconegut.⁹⁸⁷

No tots els que creuaren la mar aconseguiren els seus objectius de millora econòmica. Però la perspectiva d'un possible fracàs que havia afectat a altres no era motiu suficient per aturar la partida cap a una ansiada millora material. Al respecte d'això, J. Amengual Oliver digué el següent: "Los que levantan casa y hogar y emprenden la marcha emigratòria alucinados por el éxito del vecino o del conocido, saben que otros también han arrastrado allá lejos más penalidades y privaciones; que un gran contingente ha retrocedido en vez de progresar en sus condiciones de vida; emperò, cuando la existencia es una cadena de privaciones la esperanza tiene mayor fuerza expansiva(...)".⁹⁸⁸ De les manifestacions de l'emigrant estellenquí a Cuba Miquel Vidal Terrassa, extreim la conclusió que no tots aconseguiren reunir diners: "N'hi havia molts que venien pelats. En Manuel de "can Manuel" va venir pelat. En Toni es meu cunyat, també vengué pelat".⁹⁸⁹ Al respecte d'això, el juliol de 1921 la premsa informava de l'arribada des de l'Havana via Barcelona d'un bon nombre de mallorquins obligats a retornar per la crisi cubana de l'any anterior.⁹⁹⁰

No obstant la llista d'exemples que hem transcrit sobre les intencions inicials de l'èxode a les fonts orals i sobre les causes que es feu constar a la documentació escrita,

---

⁹⁸⁷ El fill d'Antoni Bordoy Taulell, emigrant felanitxer a l'Argetina el 1905 digué de son pare: "Mon paret no va emigrar per necessitat econòmica, sinó per ganes de córrer món". SEGURA, Miquel (1995): *Les Illes Inoblidades. Crònica d'emigrants*. Palma: Les edicions de Bitzoc. P. 82. En aquest sentit vegi's el que es deia sobre els emigrants de Calvià i Es Capdellà: "la majoria d'homes que han pasat els 75 anys tenen una cosa en comú: l'experiència cubana, cosa que recorden amb gran alegría per diversos motius que d'entre altres coses eren: juventud, feina, duros, aventura i diversió". RUBIO, Joan (1983): "Xerrades de cafè". *Veïnats. Revista informativa per Calvià i Es Capdellà*. 3. P. 29.

⁹⁸⁸ AMENGUAL OLIVER, J. (1905): *El problema...* p. 15

⁹⁸⁹ Entrevista realitzada el 1983 per Bernat Fornari Cloquell. Així mateix coneixem el cas concret de Llorenç Picornell Cabot, llaurador de Banyalbufar que emigrà a Buenos Aires el 1925. Després d'un temps sense èxit hagué de demanar a les seves germanes a Mallorca que li paguassin el bitllet de tornada. Informació familiar.

⁹⁹⁰ CAIMARI, Bartomeu; MESTRE, Maria Antònia (1998): "Els emigrants..." p. 153

materialitzades sovint amb l'expressió *desig de prosperar*, alguns grups protagonistes del trasllat a altres països tengueren motivacions distintes. Una part dels milers d'emigrants que no tornaren mai pus podria indicar que a l'hora de partir tengueren una intencionalitat més enllà del simple progrés material. Si és cert que un sector no va poder tornar per haver fracassat en les seves expectatives de progrés econòmic quedant atrapats en els països de destí, també ho és aquells que quedaren a l'estranger amb la voluntat explícita de deixar enrere definitivament una societat amb unes condicions polítiques, socials i laborals deficientes, per trobar una altra vida més satisfactòria i amb més llibertat. Una vegada creats vincles profunds amb la terra d'acollida o comprovades les diferències entre una i altra banda, prengueren la decisió de trencar irrevocablement el contacte amb la terra natal. Així doncs, en contrast amb aquells que foren impulsats per motivacions més simples, com reunir alguns diners o exercir una feina estable i contínua, cal tenir present els que explícitament marxaren amb la voluntat de no tornar, especialment els que se dirigieren a Amèrica.

Altre modalitat causal fou l'emigració per compulsió, és a dir, sense intervenir la voluntat pròpia de l'interessat, a conseqüència de veure's obligat a traslladar-se per ordre d'una altre persona o per algun fet. Ens referim als sectors de la població menor d'edat que fou instada a sortir a l'estranger ja fos per realitzar activitats laborals -això va passar especialment a França- o per reunificacions familiars. Entre nombrosos exemples transcrivim el testimoni de Catalina Estaras Morell que va anar a Montevideo als 3 anys dient: "Yo no vine al Uruguay, a mí me trajeron".⁹⁹¹ O el de Sebastià Jaume de Lluçmajor va anar a Cuba als 8 anys per reunir-se amb el seu pare.⁹⁹²

En aquesta modalitat també ens referim a aquells joves que abandonaren Mallorca per esquivar procediments judicials o per aquells que volien eludir el servei militar. No foren gens excepcionals els expedients de pròfugs en els diferents pobles de Mallorca oberts a aquells joves que, per no poder pagar la fiança econòmica per alliberar-se del servei militar, optaren per fugir a l'estranger i estalviar-se la llarga i perillosa etapa que representava el servei d'armes, especialment a partir del conflicte del 1909 en el nord del Marroc. Per molts joves, la perspectiva d'haver de complir el servei

---

⁹⁹¹ ESTRADES PONS, Juan (2004): De la memoria... P. 52

⁹⁹² JULIÀ, Coloma (1992): Lluçmajorers pel món. Sebastià Jaume: "A Cuba la situació és cada vegada pitjor". *De pinte en ample*. Lluçmajor. 127. P 43-44

militar els va empènyer a l'èxode cosa que, a més de la precarietat econòmica, va representar una de les principals causes de la seva partida.⁹⁹³

Els menors cridats per treballar fora tengueren una importància considerable. Tant a França com a Amèrica hi ha un bon nombre d'exemples a les fonts documentals i orals. En la resta de la població absent analitzada en els censos municipals amb edats inferiors als vuit anys, la majoria d'ocasions sembla que es tractava de reunificacions familiars, especialment quan els menors eren de molt curta edat. Un testimoni que ens dóna a conèixer com l'activitat laboral de nins mallorquins podien començar a fer feina de ben petits, cosa que indicaria la penúria econòmica de la qual provenien, és el de Martí Sastre "Solé", nascut el 1907 a Santa Eugènia, quan va manifestar que als 7 anys anà a França: "A l'edat de 7 anys vaig partir cap a França amb l'amo en Pep Vidal i un binialer de Can Garau que tenia també la mateixa edat que jo. Quan vàrem arribar allà, es cap d'un parell de dies, sense sabre ni xerrar es francès, ens donaren un carro ple de fruita per repartir cada dia; havíem de mostrar els productes per sabre el que volien els clients ja que no ens entenien".⁹⁹⁴ Joan Sorell Font de Sant Joan, va anar a Amèrica -a l'Argentina i l'Uruguai- el 1906 als 12 anys, cridat pel seu pare. Relata com ell, estant a Montevideo, havia de lliurar el jornal que havia guanyat a son pare que se trobava a l'Argentina: "Mon pare se'n va tornar a Bons Aires i ens hi va deixar a jo i la meva germana. Jo estava llogat amb un manacorí que li deien en Pep *Piscota*, un senyor de Manacor que tenia una confiteria (...). Mon pare, Deu l'hagi perdonat allà on és, venia a veure'ns cada un parell de mesos i...a cobrar lo que jo guanyava...".⁹⁹⁵ A Santa Eugènia, Antoni Bibiloni Amengual, després d'haver anat a l'escola fins als 12 anys, son pare el va fer anar a França: "Son pare el posà d'ajudant d'un missatge que l'ensenyà a llaurar. Al cap d'un temps Joan Palou, que tenia un magatzem a França, li va dir si volia que ell anàs a fer feina allà on estaria més ben pagat que per aquí. Ell no tenia moltes ganes d'anar-hi però son pare li va dir que millor que se'n anàs, ja que per aquí no hi havia res a fer".⁹⁹⁶ Així mateix en els consentiments per residir a l'estranger, document expedit pels jutjats de pau que havien d'exhibir els menors d'edat, podem comprovar com en

---

⁹⁹³ Com exemple d'això tenim les manifestacions de l'emigrant Joan Manera: "Em vaig fer desertor, no volia fer el servei militar. Aquesta fou una de les raons per les quals me'n vaig anar a Bons Aires..." CAPELLÀ, Margalida (1990): "Joan Manera..." p. 16.

⁹⁹⁴ CATALINA i PILAR (1988): "Entrevista amb l'amo en Martí Sastre -Solé-". *Santa Eugènia*. 33. Pp. 18-19

⁹⁹⁵ FLORIT HUGUET, Miquel (1991): "Notes històriques. Emigrants. L'altres descobriment (I). Joan Sorell Font (Forner Fossier)". *Damunt Damunt*. Sant Joan. 11. P. 22.

⁹⁹⁶ CATI i PILAR (1987): "Entrevista amb Antoni Bibiloni Amengual (Toni de Son Miquelet)". *Santa Eugènia*. 23. Pp. 13-14

alguns casos l'estança a l'exterior no era del tot desitjada. A Santa Margalida, el 1908 el padrí de Joan Genovard Ribas, del qual no es feu constar l'edat, va donar consentiment per a que viatjàs a l'Argentina amb les següents observacions: "(...) que su nieto Juan Genovard Ribas, que reside habitualmente en Argentina en compañía de sus padres vino a ésta hace algunos meses al objeto de pasar una temporada con el exponente y familia. Que sus padres le han exigido en diferentes ocasiones regresar a la citada República viéndose por consiguiente en la obligación de concederle el permiso (...) para que a la mayor brevedad posible verifique el regreso para unirse a sus padres".⁹⁹⁷

L'autora Ana Jofre citant a John y Leatrice Mac Donald, defineix el concepte de cadena migratòria com a "movimiento por el cual los migrantes futuros toman conocimiento de las oportunidades laborales existentes, reciben medios para trasladarse y resuelven su alojamiento y su empleo inicial por medio de sus relaciones sociales primarias con migrantes anteriores".⁹⁹⁸ Les xarxes i cadenes migratòries són un dels elements principals a tenir en compte en els estudis sobre els processos migratoris. Constitueixen un dels factors fonamentals a l'hora d'explicar les causes i la persistència de les migracions al llarg del temps. La seva importància radica en que, fins i tot, foren causa de l'emigració en si mateixes amb independència d'altres factors. Pel que fa a l'emigració mallorquina són nombrosos els exemples que constaten el fet dels contactes a l'exterior, determinants a l'hora de prendre la decisió de partir. La prèvia residència a l'estranger de pares, parents, amics, coneguts o paisans d'un mateix poble constituïa el motor que impulsava la partida de més emigrants. La xarxa migratòria que s'establí entre origen i destí facilitava la partida i alhora mitigava els costos i riscos entre els emigrants per l'ajuda que podien obtenir dels integrants d'aquestes xarxes, principalment familiars directes. Els contactes a l'exterior suposaven l'eliminació de dubtes entre els candidats a emigrar, per la dissipació dels inconvenients de diversa

---

⁹⁹⁷ Consentiments/Llicències per residir. Jutjat de Pau de Santa Margalida. Arxiu municipal de Santa Margalida. En altres casos es tractava de crides efectuades pels progenitors emigrats a l'Argentina. El 1919 el pare de Guillem Alós de 13 anys, va sol·licitar al padrí del menor la firma del consentiment, aprofitant el viatge d'un conegut del poble: "(...) que su hijo Pedro Juan Alós Fornés, viudo, hace unos seis años trasladó su residencia a la Argentina, dejando al cuidado del dicente un hijo llamado Guillermo Alós Garau, hace unos días recibió una carta del padre del expresado niño, en la cual me suplica que tan luego como tenga persona de su confianza se lo mande, pues le hace mucha falta en el negocio. Y como Antonio Femenias Moragues, soltero, de veinte cuatro años de edad, persona muy amiga del dicente quiere trasladar su residencia en la Argentina, aprovechando esta buena ocasión, da su consentimiento al expresado Guillermo Alós Garau, de trece años de edad, para que pueda pasar a vivir en compañía de su padre. En el viaje estará bajo el cuidado del repetido Antonio Femenias Moragues; y presente éste, manifiesta, acepta el expresado encargo y promete presentar al repetido menor a su padre Pedro Juan Alós Fornés". *Ibidem*.

⁹⁹⁸ MIRALLES MOSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les Guies...* Pp. 97-98.

índole que comportava el trasllat a una societat i cultura desconegudes. A la vegada, la creació de centres associatius de caire assistencial, sanitari o recreatiu, i les publicacions editades pels emigrants, contribuïren a consolidar i incrementar el procés. Bona prova de la importància de les cadenes migratòries són les investigacions de l'autora Aina Jofre Cabello respecte de les diferents àrees geogràfiques de Mallorca i l'Argentina.⁹⁹⁹ Les fonts orals relaten en nombrosíssimes ocasions com realitzaren el viatge a partir de la crida d'algun familiar, parent, conegut, o amic de familiar. De fet, el sistema d'immigració a França requeria d'un permís de treball, que solien realitzar els familiars, coneguts o altres reclutadors. En aquest sentit, a Cuba després d'una estada al centre de recepció de Triscòrnia, si no hi havia ningú que reclamés als immigrants, eren retornats al país d'origen. Un emigrant de Calvià relatà el seu pas a França: "(...) era després de sa Primera Guerra Mundial. Jo encara vaig veure moltes cases esbucades (...) Jo tenia 17 anys quan me'n vaig anar cap a França. Per anar a França n'havies de tenir un que te recomanàs. Jo tenia un cosí que tenia un cunyat que mos va escriure una carta de reclamació, de treball. I mos n'anàrem plegats".¹⁰⁰⁰ Mateu Riera Oliver d'Estellencs, relata el procés de crida d'ell i els seus pares per passar a Cuba: "El meu padrí jove, Pere Joan Oliver, casat amb una asturiana, mos escrivia cartes i mos va dir per anar a Cuba, que allà hi havia per guanyar més doblers que aquí. Jo tenia 19 anys i els llegia les cartes als meus pares. Mon pare ja havia estat a la guerra de Cuba i vàrem fer acord d'anar-hi. Abans de partir feia una síquia i guanyava dues pessetes i no la vàrem acabar, vàrem partir".¹⁰⁰¹ Com hem vist en el cas d'estellenquins emigrats, els que retornaven al poble amb alguns estalvis despertaven el desig de partir entre els qui encara no ho havien fet, en una cadena migratòria contínua, gràcies a la informació familiars i coneguts que hi havent estat o que encara hi residien. En el cas de Miquel Vidal Terrassa, abans que ell havien anat a Cuba 4 tios i el seu pare. "Aquí deien de Cuba que s'estava molt bé, que se guanyaven molts de doblers. Venien i deien -ara ve

---

⁹⁹⁹ Sobre les motivacions per emigrar, Ana Jofre diu això que segueix: "Hubo una correlación entre situaciones de crisis en las áreas de origen y políticas poblacionistas en las de destino. Pero la migración fue una toma de decisión personal-familiar, con toda la carga afectiva que implícitamente lleva el desprendimiento con el lugar natal, sin que ello signifique una ruptura con el mismo, sino que a partir de ese momento la relación es diferente. No fueron llevados a ciegas a cualquier sitio, cada uno eligió según el conocimiento que tenía de las regiones de destino, por la difusión de las noticias hecha a través de quienes habían emigrado antes. No son individuos aislados, sino que están concretamente integrados a las redes, que fueron en sí mismas una causa de migración, que desaparece cuando ya las circunstancias dejan de ser desfavorables en el origen del flujo o se convierten en desfavorables en el destino". MIRALLES MOSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les Guies...* P. 27.

¹⁰⁰⁰ RUBIO, Joan (1984): "Xerradeta de cafè". *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 15. Pàgines centrals.

¹⁰⁰¹ Entrevista feta el 1984 per Bernat Fornaris Cloquell

es cubano!-”. A Valldemossa molts dels que partien eren “reclamats” abans per parents i familiars residents a França o a Amèrica (Uruguai i Cuba).¹⁰⁰²

El sistema establert entre els emigrants mallorquins a França, de nodrir-se exclusivament de mà d’obra mallorquina, va cridar l’atenció de les autoritats espanyoles, cosa que posa de manifest la influència i l’amplitud de la xarxa migratòria mallorquina construïda al voltant d’uns determinats sectors d’activitat. El sistema probablement nasqué primer a Sóller i a Andratx. D’aquí es va difondre a la resta de municipis de Mallorca, en uns llocs amb més incidència que altres. Fornalutx i Deià com a municipis fronterers amb Sóller són bons exemples de la imitació del sistema sollerí. Les relacions entre Sóller i França foren tan estretes que traspassaren l’àmbit estrictament econòmic per abraçar altres aspectes com la cultura, entre d’altres. Es pot afirmar que a Sóller ja en el segle XIX es començà a practicar un tipus d’emigració semblant al que en el segle XX s’ha denominat *transnacional*, aquella que afecta als integrants que mantenen intensos contactes d’afecte i pertinença entre dos països.¹⁰⁰³ En altres llocs l’emigració a França també pogué ser important quant al nombre d’efectius de la població que s’hi veieren implicats com podien ser els casos de Lloseta,¹⁰⁰⁴ Alaró,¹⁰⁰⁵ Selva¹⁰⁰⁶ o Campanet,¹⁰⁰⁷ entre altres. En el final del procés de difusió la majoria de municipis de Mallorca tengueren habitants desplaçats a la república francesa. El comportament endogàmic descrit per França, també es va experimentar entre els emigrants balears a l’Argentina. Segons Ana Jofre això fou el resultat de l’origen insular del qual provenien, que els feia conservar amb més intensitat la seva cultura i ser

---

¹⁰⁰² Vegi’s els “Plecs de Cultura Popular III i IV. L’emigració.” de la revista *Miramar* a la bibliografia citada.

¹⁰⁰³ Com a exemple de les influències de diversa índole del procés migratori a Sóller vegi’s QUETGLAS CIFRE, Antoni (2008): “Les conseqüències...” Pp. 123-139.

¹⁰⁰⁴ BIBILONI AMNEGUAL, Andreu (2005): *La construcció...* p. 125. L’autor va documentar l’emigració de 232 llosetins a França abans de 1936.

¹⁰⁰⁵ En el padró de 1924 Alaró tenia 119 absents a França, la major comunitat a l’exterior. En segon lloc hi havia l’Argentina amb 89 individus. ORELL i VILLALONGA, Bartomeu (2005): “L’alfabetització...” P. 164

¹⁰⁰⁶ MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L’emigració...* Aquest autor ha documentat 131 emigrants de Selva a França, per darrera dels qui anaren a l’Argentina que foren 181. A més n’hi hagué alguns més a Àfrica, Amèrica, Bèlgica, Brasil, Cuba, Estats Units, Hong Kong, Puerto Rico, Uruguai, Veneçuela i Xile. Pp. 21-22 de l’obra esmentada.

¹⁰⁰⁷ FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *Emigració...* i FERRÀ-PONÇ, Damià (1983): “Conversa amb Nadal “Reto”. *Campanet*. 23. Pp. 18-21. A la revista *Campanet* podem trobar altres entrevistes d’aquest autor a emigrants campaneters a França i l’Argentina.

més endogàmics que altres col·lectivitats, tal com va passar també amb els emigrants de les Canàries.¹⁰⁰⁸

En sentit similar, Antoni Colom constata com en els mecanismes de l'emigració valldemossina a França la crida de familiars hi jugava un paper fonamental així com les reunificacions familiars: "(...) la necessitat de succeir parents o coneguts ja instal·lats o col·laborar amb ells, i sobretot per la «normalitat» del fet de l'emigració. Les dones ho fan per raons familiars (matrimonis, acompanyar els pares -també els al·lots-, acompanyar altres germanes o ties). Homes i dones vidus emigren per viure amb els seus fills".¹⁰⁰⁹ De l'emigració valldemossina a l'Uruguai, Juan Estrades Pons diu: "Casi un cien por cien de estos inmigrantes se instalaron en el negocio de la panadería que funcionó como llamador para otros parientes o compatriotas que se acercaron al Uruguay, requeridas por las posibilidades de Trabajo seguro, primero como empleados y posteriormente, muchos de ellos, como dueños".¹⁰¹⁰

L'arribada de mallorquins a Puerto Rico en bona part es produïa casi exclusivament a través de familiars o de recomanacions a empreses de l'illa. De fet, Antoni Quetglas assenyala com l'emigració sollerica segueix els paràmetres de la teoria de la xarxa emigratòria: "según la cual el patrón migratorio es más complejo y depende de las relaciones sociales de los protagonistas".¹⁰¹¹ Esperança Mayol nascuda a Puerto Rico i filla de sollerics va dir: "Era costumbre que los jóvenes que venían a Puerto Rico a trabajar viniesen ya recomendados o entregados a determinada persona amiga o casa comercial".¹⁰¹² Felip de Puigdorfilà, sobre la història de l'emigració de la seva família diu això que segueix: "Mi abuela materna nació en Puerto Rico, ya que mi bisabuelo, que era de Artà, emigró a los Estados Unidos y posteriormente se estableció aquí (...): Como era corriente en aquella época, el bisabuelo llamó a sus hermanos, y todos encontraron en esta Isla una nueva vida, eso sí, casándose con mallorquinas".¹⁰¹³ El net de Cristòfol Vicenç Bernat, nascut a Biniraix, diu que va arribar a Puerto Rico el 1880 als 12 anys: "Vino porque lo llamó su hermano, usted sabe que esto era muy corriente

---

¹⁰⁰⁸ JOFRE, Ana (2002): "Las redes de relaciones sociales y las migraciones de baleares a la Argentina". *Mayurqa*. 28. P. 106

¹⁰⁰⁹ COLOM COLOM, Antoni (1993): "Algunes... p. XVII

¹⁰¹⁰ ESTRADES PONS, Juan (2004): *De la memoria...* P. 22.

¹⁰¹¹ QUETGLAS, Antoni (2016): "Notas sobre el fenómeno migratorio de Sóller a Puerto Rico". *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. San Juan: Sociedad Puertorriqueña de Genealogía. P. 19

¹⁰¹² MAYOL ALCOVER, Esperanza (1976): *Islas. Autobiografía*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover. P. 1

¹⁰¹³ SEGURA, Miquel (1997): *Un lejano aroma de café. Crónica de mallorquines en Puerto Rico*. Palma: Leonard Muntaner Editor. P. 30

en aquellos días”.¹⁰¹⁴De manera semblant, Joan Pizà Bisbal de Sóller arribà a Puerto Rico el 1885 als 15 anys: “Vino llamado por su hermano (...) y nada más llegar ya se empleó en una empresa de Arecibo propiedad de mallorquines (...)”.¹⁰¹⁵

Jaume Massanet Bernat, nascut el 1899 a Artà, d’ofici fuster i barber, relata com fou “reclutat” per emigrar a l’Uruguai i fer de fuster per un client de la barberia on estava empleat: “A sa barberia venien es Barrios. Aquesta gent que no era d’Artà (...) eren una empresa forta i uns artistes. Tenien un taller a Montevideo. Un dia que afeitava a don Miguel, aquest me diu: "Hi has d’anar. Deixa sa roqueta. Vine amb mi, xe. Avui arribam i demà ja tens feina a ca nostra". I així ho vaig fer. Varen esser vint anys”. Posteriorment passà a Buenos Aires cridat pel seu germà on, a causa de la crisi sobrevinguda al país, hagué de tornar a fer de barber i de retratista de carrer.¹⁰¹⁶ A Santa Eugènia, un grup de joves es traslladà de manera periòdica als EE.UU. a les mines de carbó durant la I Guerra Mundial¹⁰¹⁷, sembla ser que a partir de les informacions d’un d’ells: “Vaig anar a ses mines de carbó, estaven a 900 i pico de milles de Nova York. De Santa Eugènia partírem quatre, en Pau Sant, en Ferriol, en Mateu Torres i jo. Sabérem aquest lloc, perquè n'havia vingut un d'allà que va ésser es primer, era en Tomeu Serra (...) aquest va ésser es nostro descobridor de ses Amèriques”.¹⁰¹⁸Francesca Creus Borràs de Bunyola, treballadora en el servei domèstic a Palma, es casà el 1889 amb Llorenç Pou Munar, que feia de forner també a Palma. El mateix dia del casament quan anaven a visitar els familiars del marit a Lloseta en tren, un senyor del mateix vagó les feu una oferta, que no rebutjaren, d’anar a Filipines per fer-se càrrec d’un forn.¹⁰¹⁹Entre els emigrants Ilucmajorers podem apreciar també l’efecte crida de més emigrants per part de familiars, amb els exemples següents:

“Miguel Clar Mulet i Magdalena Verdera se n’anaren devers l’any 1908 a Santiago de Xile, així els ho havia aconsellat una germana de na Magdalena, na Catalina, una Ilucmajorera que es va quedar per allà. (...) El 1912 en Miguel Company Oliver va enviar a demanar el seu germà Toni i

---

¹⁰¹⁴ SEGURA, Miquel (1997): *Un lejano...* p. 64

¹⁰¹⁵ SEGURA, Miquel (1997): *Un lejano...* p. 107

¹⁰¹⁶ GUISCAFRÉ, Serafí (1981): “Gent de per la Vila. Jaume Massanet Bernat -En Lluïset-“. *Bellpuig*. Artà. 24. Pp. 4-6

¹⁰¹⁷ A les sol·licituds de passaport del Govern Civil hem comptat 18 individus de Santa Eugènia que viatjaren als EE.UU.

¹⁰¹⁸ MARGALIDA I Mª ANTÒNIA (1984): “Entrevista amb el sen Guillem Cantó”. *Santa Eugènia*. 3. Pp. 13-18

¹⁰¹⁹ SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles...* Pp. 30-31

aquest també va partir cap a Bons Aires per fer de sabater. Sis mesos després se n'hi va anar la seva esposa Jerònia Catany Garau amb la filla de dos anys, na Jerònia; els tres hi quedaren nou o deu anys. (...) Jeroni i Antoni Llopart Salvà «feren les Amèriques», com se deia en aquell temps, a Santiago de Xile. Primer va partir en Jeroni l'any 1910 amb la finalitat de traslladar-hi tota la família. Ben aviat se n'hi va anar el seu germà Toni i tots dos treballaren de cambres a la Universitat Catòlica de Santiago”.¹⁰²⁰

Miquel Bonnin de Sa Pobla va rebre una carta d'un germà que residia a Cuba amb la companyia de dos germans més. L'instava a reunir-se amb ells, posant de relleu la discriminació a que eren sotmesos el col·lectiu xueta al poble: “Miguel, ésta es una tierra diferente, donde es fácil triunfar. Al principio tendrás dificultades, como todos, però pronto comprenderás que esto es otro mundo. Aquí siempre es verano y yo creo que no te va a resultar difícil encontrar un buen trabajo. Piensa en el futuro que te espera en La Puebla, donde somos despreciados por nuestro apellido (...) embárcate para Cuba. Aquí nadie te preguntará de donde vienes ni quien es tu familia”.¹⁰²¹

Joan Bonafé Ferrer, nascut el 1905, emigrà a França reclutat per un cosí: “(...) Feia de pastor quan sa mare li aconsellà canviar de feina (...) Llavors vingué un cosí que tenia un café a França al qual li mancava un camarer, i l'amo en Joan parlà amb el seu cosí. Va estar a França durant quaranta anys. Durant la Segona Gerra Mundial ell estava a un poble vora Estrasburgo, i quan fou ocupat es seus parents fugiren i ell quedà al cap del negoci”.¹⁰²²

L'ofici de carboner, exercit per nombrosos habitants de Caimari, fou traslladat a l'Argentina pel caimarenc Toni “Negre” que “(...) es convertí en l'iniciador dels carboners caimarencs, però també de Moscari i de Selva a Tucumán: -Tothom qui anava a Tucuman feia comes cap a ca's meu padrí. Ell les distribuïa. Va ser s'iniciador-“.¹⁰²³

---

¹⁰²⁰ JULIÀ, Coloma (1992): “Les cases dels llucmajorers que -feren les Amèriques-“. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 129. Pp. 26-27.

¹⁰²¹ SEGURA, Miquel (1996): *Cuba...* p. 19

¹⁰²² AUTOR ANÒNIM (1986): “Joan Bonafé Ferrer”. *Sa Comuna*. Biniamar, Caimari, Moscari i Selva. Número extra.

¹⁰²³ MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració...* p. 27.

L'emigració per etapes, ja fos d'individus o de famílies, fou molt habitual.¹⁰²⁴ En són exemples documentats els habitants de Pollença que passaren a Alcúdia i després a Amèrica. Els de Sineu que primer anaren a Palma per reunir els diners necessaris treballant per poder efectuar el viatge a l'Argentina. Altres no tan ben documentats però que es poden deduir de les llistes d'altres i baixes en els padrons de diverses localitats al llarg de l'elaboració dels censos de 1887 i 1897. El prototip de la migració per etapes familiar era el següent: després de la partida del marit, el seguia la resta de la família, esposa i fills. Rosa Mateu Pizà, nascuda a Mancor de la Vall el 1911, en una entrevista contà la seva anada a l'Argentina quan tenia 7 anys: “- Quan vàreu partir, vos n'anàreu amb el vostre pare i mare?: No. El meu pare se n'havia anat d'aquí quan jo només tenia dos anys, concretament l'any 1913. Se n'anà a fer fortuna a l'Argentina, com molts altres mallorquins mancorins. Després va esclatar la guerra mundial del 1914 i perdérem el contacte amb ell, no podíem enviar-li res. Acabada la guerra, l'any 1918, nos n'hi anàrem jo i la meua mare. - Allà trobareu el vostre pare?: Si. Ell ja desitjava de veure la nostra arribada, després de cinc anys d'haver fugit”.¹⁰²⁵ L'autor Joan Buades Crespí per a l'emigració de campaneters a Amèrica ressalta la importància de la crida de familiars, dintre de les cadenes migratòries: “A la fase de màxima intensitat del flux és ben perceptible l'acció de nuclis familiars que canalitzen l'èxode, oferint treball a parents i amics del poble que hi acudeixen seduïts per uns salaris més elevats”.¹⁰²⁶

Els germans Antoni i Joan Rotger Mairata “Negres” de Caimari, emigraren a l'Argentina per fer de carboners el 1905. Segons relata un net: “al cap d'un any, quan varen haver prosperat, enviaren a demanar ses dones i ses filles -Paula Seguí Cànaves i les seves dues filles i Magdalena Mateu Rotger i la seva filla-”.¹⁰²⁷

Quant a la migració local, a més d'aquella efectuada entre pobles veïns, i a les zones amb una alta demanda estacional per efectuar diverses collites agrícoles, hi hagué uns pocs municipis amb capacitat real d'atreure població. En referim bàsicament a Palma, Inca i Sóller que per causa de les seves estructures productives demandaven una mà d'obra abundant. L'arribada de població a aquestes ciutats no fou incompatible i de

---

¹⁰²⁴ A més hem vist els exemples de trànsits que es poden deduir entre localitats per acabar finalment a l'exterior en els llistes enviades al llarg de la celebració dels censos de població. O els trasllats de Pollencins a Alcúdia i a Amèrica; i els de Sineu a Palma i a Amèrica.

¹⁰²⁵ GUAL MORA, Jaume (1994): “Entrevista: Rosa Mateu Pizà -Pujola-“. *Montaura*. Mancor de la Vall. 27. Pp. 16-18

¹⁰²⁶ BUADES CRESPI, Joan (1993): *L'emigració...* P. 126

¹⁰²⁷ MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració...* p. 26

fet coexistí amb un corrent migratori propi cap a l'exterior, sent l'exemple més conegut el de Sóller. En cas de Palma, al menys fins al cens de 1900 hem constatat com existí un moviment d'habitants que abandonaren la Capital per anar a diferents localitats de la *Part Forana*. Aquest flux en sentit contrari a l'èxode rural que s'estava produint arreu d'Europa no tendria una explicació fàcil.¹⁰²⁸ Tal vegada hi influí la falta de vivendes adequades i les pitjors condicions sanitàries existents a la Ciutat abans de l'enderrocament de les murades -no oblidem que les taxes de mortalitat eren més elevades a Palma que a la resta de localitats-. En qualsevol cas, al llarg de l'etapa més intensa de l'expatriació a Mallorca segons els saldos migratoris, es produí una disminució generalitzada dels habitants censats en els nuclis urbans, en un autèntic procés de desurbanització entre 1888 i 1897. Davant la saturació del casc urbà de Palma, l'èxode rural es dirigia preferentment als voltants de la capital. En són exemples documentats els pescadors i mariners d'Andratx i Calvià que s'establiren a l'Arraval de Santa Catalina, els trencadors de marès de Lluçmajor al Coll d'en Rabassa o els procedents d'Algaida al Pla de Sant Jordi, entre altres.

La mobilitat de la població per l'interior de Mallorca era molt elevada entre determinats col·lectius, com els treballadors de les grans finques. Podem apreciar això amb el testimoni de l'amo en Rafel Moyer, nascut el 1899 a Mancor de la Vall, sobre les seves "eixides" a diferents possessions: "He estat a molts d'indrets de Mallorca: Calvià, Capdellà, Andratx, Bunyola, etc... Féiem ses eixides i estàvem quinze dies fora de ca nostra. Record que a Sa Quaresma, la xapàvem en dues eixides, una de tres setmanes i l'altra de quatre. A sa possessió ens alimentaven, ens pagaven el tren i després un jornal. Sa feina no era molt feixuga, dormiem as sostre, però darrerament ja ho feiem a un llit. Possessions com Ses Rotes Velles, Son Fortuny d'Andratx, Son Fortuny d'Estellencs, Biniforani de Bunyola, etc... em són ben conegudes".¹⁰²⁹ L'amo en Lluç Fiol, nascut el 1890, de Maria de la Salut, anava a collir oliva a Artà o a llocs més llunyans com Bunyola i Palma: "(...) vaig anar a collir oliva a Son Forteza d'Artà, a

---

¹⁰²⁸ L'autor Pere Sales, en constatar el fort increment dels empadronaments de gent procedent de Palma a Alcúdia el 1875 diu que era: "Un fet difícil d'explicar quan tots els manuals de demografia parlen de les emigracions camp-ciutat a l'occident europeu per aquestes dates". SALAS VIVES, Pere (2004): "L'emigració..." p. 47. Un altre exemple fou la presència constant de naturals de Palma a Lloseta entre 1887 i 1940. BIBILONI AMENGUAL, Andreu (2005): *La construcció...* p. 137

¹⁰²⁹ GUAL MORA, Jaume (1988): "L'amo en Rafel Moyer, una vida de lluita". *Montaura*. Mancor de la Vall. 1. Pp. 14-17. Així mateix Gabriel Mairata Bennassar, nascut el 1903 relatà el següent: "Si vaig fer "eixides" i anava molt a la possessió de Cuba i també a prop de Sóller on hi estava un cosí de mon pare. Estàvem quinze dies sense anar al poble. Solíem exsecallar i collir oliva". GUAL MORA, Jaume (1988): "Gabriel Mairata Bennassar, "Des Rafals". Una història viva". *Montaura*. Mancor de la Vall. 4. Pp. 14-17

s'Alqueria de Baix a Bunyola i collir ametles un parell d'anys a Son Talení, una possessió que està a prop del cementiri de Ciutat".¹⁰³⁰A Son Monjo a Maria de la Salut acudien els amos de possessió de la muntanya per contractar gent del poble.¹⁰³¹ Les collidores d'oliva dels pobles del pla, denominades "gallufes" a les possessions, a vegades havien de recórrer llargues distàncies en un trasllat que podia durar dies, fins a arribar a la finca de la muntanya. Del testimoni de Macià Amengual Gelabert, nascut el 1896 a Bunyola, coneixem els distints llocs on va estar fent feina: "A vuit anys feia de traginer de sacs amb ses dones que collien oliva. A dotze anys feia feina a n'es túnel de Sóller amb munpare i hi vàrem estar dos anys, fins que atravesàrem. Dos anys d'euguer a Pastoritx... llavors vaig anar a Alaró, vàrem armar un molí. Tornats a Bunyola, a més d'altres feines esbucarem Ca s' Espardanyer (...). Vàrem estar set anys a una possessió a Manacor. I venguérem a Bunyola".¹⁰³²Els jornalers a temps parcial feien messes, a l'època de la sega. Per exemple els d'Artà podien anar a fer messes a Menorca per l'escassetat de feina al poble: "Cada any anava a fer ses messes d'es segar a Menorca. A sa plaça donaven poca feina. Qualque vegada me llogava per a fer dos jornals el Tió Pep de Son Xerubí (...) A les vuit sortia es vaixell, i a mig dia ja era dins es cafè de Can Murta. Es vell de Can Murta era artanenc, casat amb una ciutadellenca, i en es seu establiment hi solien anar ets amos d'es llocs, es diumenges dematins, sortida de missa de la Seu, per a llogar mallorquins que les segassin ses tanques. Un lloc, li diuen a Menorca a una possessió".¹⁰³³Per una testimoni de Galilea nascuda devers el 1904 podem conèixer com l'economia de subsistència girava al voltant de múltiples activitats, en especial l'extracció dels recursos del bosc que els feia recórrer àmplies zones als voltants de la seva localitat natal per a poder subsistir i obtenir algun benefici.¹⁰³⁴

---

¹⁰³⁰ FERRIOL, Jaume; PONS, Pere (1989): "Sa Xerradeta: amb l'amo en Lluç Fiol" *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 31. Pp. 10-11

¹⁰³¹ "Son Monjo va ésser durant molts anys un lloc on els amos de les possessions de la muntanya acudien per cercar gent del poble, la gent hi acudia per llogar-se amb els amos a collir olives, per fer de pastor, porquer, oguer, la gent es llogava pels dies de la Mare de Déu (8 de Setembre), els contractes es feien de paraula, aquest solia durar un any, de Mare de Déu a Mare de Déu". FERRIOL, Jaume; PONS, Pere (1989): "Sa Xerradeta: L'amo en en Martí de Son Monjo". *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 32. Pp. 12-13

¹⁰³² BUJOSA NEGRE, Antònia (1986): "Tertúlia amb l'amo en Macià i madò Antònia de sa Màniga". *Es Castellet*. Bunyola. 4. P. 10

¹⁰³³ ES BORNÍ (1983): "Petites històries des Saulonar. -Contraban-". *Artà*. 5. P. 6

¹⁰³⁴ En una entrevista a la revista Galatzó Magdalena Seguí Vich conta que va fer de cercadora d'esclatasangs i de verducs, de reina de pi (la venien al poble, als botiguers) i de palma. També diu que tothom a Galilea feia corda, corda de brins. A més a més va fer feina una temporada fent calça amb una màquina i calcetins. No sabia llegir ni escriure. Va començar de ben petita anant amb son pare a cercar

A Mallorca, la cultura de l'emigració a l'estranger ràpidament es va estendre i difondre, sent coneguda i practicada per tots els pobles i llogarets de l'illa. Amb els primers retornats que pogueren establir-se a la seva terra natal amb un estatus superior del que tenien quan varen partir, va augmentar el sentiment de privació relativa entre aquells que havien quedat. A la comunitat d'origen, la visualització de l'increment de les diferències entre un i altre grup degué empènyer a més candidats a emprendre l'èxode per imitació, entre els individus que sentiren com havien quedat més enrere materialment. Representà un poderós estímulo entre aquells omnibulats pel progrés aconseguit pels emigrats, segons apuntà un observador del fenomen a Mallorca com fou Jaume Amengual Oliver entorn del 1905, cosa que també s'assenyalà a les publicacions oficials de l'Instituto Geográfico Estadístico.

---

esclatasangs, i després a arrebossar palmes a la muntanya del Galatzó tota sola fins a les 3 del dematí. El seu home feia feixines i pins. La seva padrina tenia un figural i anaven a ajudar-li. Anaven a cercar reïna de pi per tota la serra fins a Estellencs, Banyalbufar i Valldemossa. Amb les palmes era quan més guanyava. Les venia a les al·lotes de Galilea que feien llatra, panarets i senalletes, i a altres que venien a comprar-les de Lluçmajor o Artà. El primer any va guanyar 28 duros per tota sa temprada -tres mesos-. (...) "Com era la temporada?: Fisn al mes d'agost eren palmes, acabàvem es dissabte de la mare de Déu d'agost. Llavors els esclatasangs que venien davant setembre per aquí. També vaig anar per la serra de na Burguesa amb mu mare i na Magdalena -Guideta-. L'escorxa la venien a un que tenia un molí que la feia pols, la traginaven amb una somera o a damunt l'esquena amb una cinta pel front". AUTOR ANÒNIM (1988): "Entrevista a Magdalena Seguí Vich. Madó Madgalena -Viuda-". *Galatzó*. Puigpunyent i Galilea. 28. Pp. 8-9.

CONCLUSIONS

Amb la descripció i anàlisi de la documentació de diversa procedència fins ara exposada, i en relació a la síntesi que precedeix aquestes línies, podem considerar les següents conclusions.

Seguint les diverses línies d'interpretació teòrica de les migracions i tenint en compte les hipòtesis contemplades a l'inici d'aquest treball, hem constatat com es compleixen algunes de les explicacions clàssiques que des diferents disciplines del coneixement s'han formulat sobre les migracions internacionals.

La primera d'elles fa referència a que els moviments migratoris vendrien precedits per un gran creixement demogràfic. A la segona meitat del XIX, l'excedent de població acumulat a Mallorca, que ja era de per si era una illa densament poblada, va començar a ser problemàtic entorn de la dècada de 1880. A finals d'aquesta dècada, amb el rerefons de la crisi finisecular agrària, es va produir un moment crític en el ja de per si precari equilibri entre la població i els recursos existents. A diferència d'altres situacions crítiques viscudes en el passat, la pressió demogràfica sobre el territori va donar com a resultat la sortida d'importants contingents d'habitants. El gran increment de la població experimentat els anys anteriors, gràcies a la reducció de la mortalitat diversos punts per davall de la mitja espanyola, va arribar a un punt delicat amb la constatació que l'excés de població no podia ser absorbit de manera satisfactòria amb el mercat de treball existent. Ni la propietat de la terra, en procés de divisió però encara majoritàriament en mans de la noblesa i de la burgesia comerciant com a classe emergent, ni l'activitat industrial, constituïren alternatives viables de subsistència per a amplis sectors de la població de l'illa. Paral·lelament s'havia obert l'oportunitat, àmpliament publicitada per les repúbliques sud-americanes que necessitaven expandir-se econòmicament, d'una nova vida a aquells colons que s'hi volguessin instal·lar. A més a més, a Mallorca ja existia des de temps enrere un coneixement i experiència sobre les possibilitats que oferien les terres americanes i altres llocs més propers com França i Algèria, fruit dels intensos contactes comercials. De fet, com hem comprovat, l'emigració va començar a la dècada de 1830, de manera modesta numèricament però que va anar incrementant el seu flux a mesura que avançava la centúria del vuit-cents.

Una circumstància clau que va impulsar a bona part dels individus cap a terres més llunyanes fou la perspectiva de guanyar uns salaris més elevats que no a Mallorca.

El diferencial salarial entre origen i destí amb la possibilitat obtenir un major benefici a través del treball, com ja hem comentat, ha estat una de les explicacions prou conegudes en la teoria de les migracions. Els baixos salaris existents a Mallorca, que fins i tot pogueren evolucionar més a la baixa en determinades conjuntures de crisi, com hem constatat en els anys 90 del segle XIX, convertiren la subsistència de les classes que depenien amb més intensitat d'un jornal en alguna cosa com a mínim problemàtica. De fet, els sous ínfims fou un dels elements que permanentment va actuar en la casuística migratòria, tant el XIX com ja en el XX, quan les circumstàncies socials i econòmiques a Mallorca havien evolucionat cap a condicions i paràmetres diferents. Una vegada superades les crisis puntuals del segle XIX, la persistència dels baixos salaris va perpetuar en el temps la sortida de població en un temps de canvi i modernització econòmica visualitzada en una clara evolució de l'estructura ocupacional.

A la segona meitat del XIX, les crisis agràries com la malaltia dels tarongers a la Vall de Sóller i especialment la crisi de la fil·loxera foren causa i motiu de milers de desplaçaments. La decadència demogràfica registrada en el cens de 1897 confirmà el trasbals econòmic que va provocar la destrucció de les vinyes a Mallorca. Al mateix temps, les diferents crisis en la fabricació de la sabata, indústria molt estesa per diferents localitats, va ser contemplada com a causa de l'èxode d'habitants.

Sobre l'estructura ocupacional, a més de poder observar la seva evolució entre 1877 i 1920, podem afirmar la relació clara entre la més escassa diversificació econòmica dels municipis, és a dir, aquells que presentaven un percentatge més elevat d'ocupats en el sector primari, i majors índex de migració. Com és prou conegut, la Part Forana de Mallorca fou la gran exportadora de mà d'obra de l'illa, ja fos a l'exterior o ja fos a l'interior, especialment a Palma al llarg de la segona dècada del XX. En canvi, aquells municipis amb una certa rellevància de població ocupada en els sectors secundari i terciari registraren menys incidència en l'èxode però amb una sèrie d'excepcions molt significatives. La hipòtesis assenyalada de la relació inversament proporcional entre major indústria i menys emigració no es va complir a diverses localitats importants que ens fan descartar la validesa d'aquest plantejament. El conegut exemple de Sóller representa un cas clar on, malgrat ser un municipi amb elevat dinamisme i diversificació econòmica fins al punt d'atreure població de la majoria de municipis de Mallorca, va continuar registrant una elevada taxa migratòria entre els seus naturals, que s'estimaven més seguir expatriant-se.

Inca, tot i que presentava uns índex d'ocupació de caràcter industrial més baixos en el segle XIX, també es pot incloure dins aquesta tendència. En determinats moments de crisi en els anys 90 del segle XIX, fins i tot va viure un intens èxode que es va traduir amb un notable saldo migratori negatiu -526 individus- en el cens de 1897 . A més a més, a la resta de períodes, malgrat que els registres demogràfics indicaren l'arribada d'habitants externs que es domiciliaven a la capital del Raiguer, això no fou incompatible amb l'existència d'un corrent migratori notable, de caràcter temporal, especialment a la primera dècada del segle XX: en el 1910 es registrà un 7,21% de la població d'Inca absent -602 habitants- al mateix temps que un saldo migratori positiu de 245 nous pobladors. El 1920, amb prop de la meitat de la població integrada en el sector industrial, es registraren 541 absents.

Alaró va ser un dels pocs municipis amb una estructura de la població activa no agrària important en comparació amb la majoria de municipis de Mallorca. Això tampoc no fou obstacle per a que al llarg de tots i cada un dels censos registràs taxes migratòries elevades. En el 1920, amb un 62,2% dels actius en el sector secundari, havia vist al llarg de la dècada anterior la partida d'almenys 593 habitants.

Esporles, amb la meitat de la seva població activa integrada en el sector secundari en els primers anys del segle XX va tenir una forta emigració. El 1920 un 55,9% dels seus actius feien feina dins el sector secundari. En el mateix any es varen comptabilitzar 216 absents i al llarg de la dècada anterior havia registrat l'emigració de 380 individus.

Finalment el cas més destacat on la presència d'un mercat de treball diversificat no fou incompatible amb l'existència d'un èxode continu fou Palma. La poca capacitat per retenir població fins al 1910 segons ens indiquen els saldos migratoris s'explicaria per l'existència d'un corrent propi de sortida de població, tant a l'exterior com a altres localitats de la Part Forana. El 1920, amb el 50,7% de la població dedicada al sector secundari, va tenir un saldo positiu de 7.187 individus, representant un salt quantitatiu important en l'arribada de nous habitants. Probablement una part foren emigrants retornats que finalment escolliren com a lloc de residència la ciutat de Palma envers de dirigir-se a les seves localitats natal. Com a dades il·lustratives de la persistència d'un cert èxode entre els seus habitants són les dades dels absents. El 1920 Palma tengué 2.691 absents, tenint en compte que una part d'aquest sector de la població, pot ser

entorn del milenar, en realitat representaria als actius dedicats a la pesca i al transport marítim. No obstant això, representava un èxode recent a destacar.

Com és ben conegut, a finals del segle XIX i especialment ja durant el segle XX es va produir una intens procés de compra-venda de finques de manera generalitzada a Mallorca. Paral·lelament, es produí una intensa sortida d'habitants a l'estranger, en els primers anys del nou segle més nombrosa que no en el passat, segons les estadístiques de passatgers per mar. És evident que entre els dos processos existí una relació clara. La perspectiva de l'adquisició d'una finca o solar per fer una casa estigué en el pensament de molts a l'hora de partir. L'Ajuntament de Son Servera feu menció explícita d'això quan informà d'aquells que no tenien el capital suficient per a la compra de terra eren els que s'havien absentat a l'Argentina. A la vegada, l'excessiva subdivisió de les finques petites, cosa que en general es tractava d'evitar en els testaments, també hauria impulsat la partida d'individus per la falta de viabilitat econòmica, o d'aquells menys afavorits en una herència. Al llarg de l'etapa cronològica observada hem comprovat com diversos municipis culpaven a la poca parcel·lació de les gran finques com a causa d'èxode entre els jornalers. Els qui no obtenien ocupació a les grans finques havien d'emigrar, com s'assenyalà específicament en el municipi d'Artà, caracteritzat per la supervivència de la seva estructura latifundista.

Sobre la base que la realització d'un viatge transoceànic representava una despesa important amb els salaris nominals disponibles a Mallorca, hem establert la hipòtesis que aquells municipis amb major disponibilitat de recursos, per tenir uns salaris nominals potencialment més elevats, per disposar d'una presència majoritària de la petita propietat i una major diversificació econòmica, registrarien un increment de l'èxode a ultramar i, al contrari, aquelles zones susceptibles de major pobresa pels baixos salaris nominals, la poca diversificació econòmica i la presència majoritària de la gran propietat en tendrien menys. Amb la disponibilitat de la major quantitat de dades de diversa procedència en el cens de 1920, malgrat que la gran tradició migratòria anterior podria alterar el sentit de les dades, hem comprovat com això no sempre fou així. Com ja han assenyalat altres autors, cal considerar la diversitat d'estratègies per a l'adquisició de recursos existents a l'època. Una dada al respecte va ser l'estratègia practicada pels joves del municipi de Sineu. Després d'un temps a Palma com a assalariats treballant en una diversitat d'oficis, presumiblement amb salaris baixos, amb els diners estalviats podien efectuar l'emigració, de caràcter il·legal, cap a l'Argentina a

principis del segle XX. La complexitat dels factors que operaren en el fet migratori quedaria plasmat comparant les dades de Fornalutx, que presentava salaris nominals més elevats que molts municipis de l'entorn, tenia moltíssims contribuents per rústica en relació a la seva població però poca diversificació econòmica amb la majoria de població dedicada a l'agricultura. Va tenir una elevada taxa d'emigració internacional. Igualment Puigpunyent, amb unes dades sensiblement diferents a les de Fornalutx, va presentar una elevat nombre d'emigracions transoceàniques malgrat tenir uns salaris nominals molt baixos entre gran part de la seva població i una estructura de la propietat poc repartida, amb la presència de pocs propietaris agrícoles i el predomini de la gran propietat. Això indicaria la presència d'un important col·lectiu de jornalers amb ingressos baixos. A més, la diversificació econòmica era escassa, sent l'agricultura el mitjà de vida majoritari entre la població. Així i tot, al menys a la segona dècada del XX va presentar una elevada taxa de migració internacional. Per tant, es constata que la possessió prèvia de recursos per poder finançar un viatge transoceànic tampoc fou un requisit imprescindible front a aquells municipis amb uns índex més elevats de pobresa.

En general, hem confirmat com les dades d'alfabetització foren un factor clau que facilità l'emigració internacional en aquells municipis on més incidència va tenir el fenomen. Així ho indicaria el percentatge d'absents de l'estructura social de l'emigració al llarg dels diversos anys censals, especialment en el 1900 que és quan més dades es disposen. Però també és cert que municipis amb una escassíssima alfabetització fins al 1920 registraren un bon nombre d'expatriacions a l'estranger. A Santa Margalida en el 1910, dels 283 habitants residents a Amèrica, el 80,6% no sabia llegir ni escriure. El fet que molts mallorquins a Amèrica fossin analfabets se trobava en consonància amb els alts índex existents a les Balears a l'època. Alguns exemples procedents de les font orals indiquen com marxaren a Amèrica sense saber parlar l'espanyol ni saber llegir ni escriure. Per tant, el factor de l'alfabetització no fou un impediment significatiu a per sortir de Mallorca.

Es confirma plenament per les dades del saldo migratori i per l'estadística de passatgers per mar la hipòtesi que el caràcter de l'èxode en el segle XIX va ser majoritàriament definitiu, mentre que en el XX fou de caràcter temporal. Les causes d'això s'haurien d'atribuir a diversos factors, com la falta de perspectives de vida a la Mallorca vuitcentista i al desenvolupament dels transports en el XX.

Un dels elements que al nostre parer va ser més determinant en l'emigració històrica a Mallorca com a hipòtesi ja validada fou l'efecte de les cadenes migratòries establertes entre l'origen i el destí. Des de la dècada de 1830 es veu una correlació molt clara entre els residents a l'exterior i la crida de familiars, amics i coneguts. La recluta de més emigrants fou sistemàtica i efectiva al llarg de tot el període observat, tant a Amèrica com a Europa. Les reunificacions familiars, la crida de treballadors, familiars o coneguts per fer feina a fàbriques, a magatzems i locals de venda de fruita, o de restauració foren ben comunes a França. La importància numèrica de l'emigració vendria determinada en un alt grau per l'acció de les cadenes i xarxes migratòries.

Amb l'examen dels nombrosos testimonis orals i anotacions en fonts documentals hem comprovat una altra poderosa motivació, no establerta específicament a les hipòtesis, que impulsà als individus a la partida. La tornada dels expatriats amb més o menys èxit va despertar el desig d'imitació entre aquells que els veren arribar i comprovaren com havien quedat enrere en l'escala econòmica, en una argumentació relacionada amb la teoria de la privació relativa de les migracions.

Quant a les motivacions que tengueren els emigrants a l'hora de la sortida, a través de l'estructura social dels absents i per les manifestacions dels propis interessats sobre el que feren fer una vegada retornats a Mallorca, podem corroborar les hipòtesis inicialment plantejades. Incrementar l'estatus econòmic en general i la compra de béns fou una de les intencionalitats primordials. Bona part dels retornats procediren a l'adquisició de béns amb la mesura dels estalvis que havien aconseguit. Relacionat amb això, a través de l'estructura social de l'emigració a Mallorca hem verificat bàsicament que hi hagué dos àmbits de decisió de l'expatriació: l'individual i el familiar. Els nombrosos fadrins absents en edat joves o molt joves, els grups de germans, de diversos membres d'una família, de pares casats amb fills menors, dibuixen una diversitat de situacions en el qual la recerca del benefici econòmic, l'assistència i ajuda econòmica mitjançant les remeses i els projectes de futur dels individus i de les famílies varen jugar un paper fonamental.

Els factors i motivacions de les migracions a l'interior de Mallorca en bona part vengueren condicionades per les necessitats del mercat de treball i l'època de l'any per a la feina en el camp. Les collidores d'oliva des dels pobles del Pla a la muntanya, els carboners, els talladors de pins, els segadors que anaven a fer messes, foren col·lectius que necessitaven desplaçar-se contínuament per realitzar la seva activitat. Els jornalers i

jornaleres, llauradors i llauradores que acollien les possessions també podien tenir una alta mobilitat, fent viatges a una o altra finca. Els mateixos arrendataris de la finca, mai eren naturals del municipi on se trobava. Alguns municipis ja en el segle XIX, a causa del seu dinamisme econòmic i els salaris més elevats foren focus d'atracció de població. Sóller fou l'exemple més destacat. Habitants de moltíssims municipis passaren a Sóller atrets per les oportunitats laborals i salaris sensiblement millors que els pobles d'on venien. El mateix va succeir a Inca i Palma, per ser dos nuclis urbans que varen atreure habitants de manera clara al llarg del període observat, amb l'excepció de l'interval de 1888 a 1897 a Inca quan va predominar més la sortida d'habitants, segurament a causa de la crisi generalitzada que es vivia a Mallorca.

Palma com a capital administrativa i centre urbà per excel·lència de l'arxipèlag fou la destinació principal de l'èxode rural, però amb la particularitat que aparentment aquest va ser molt dèbil al menys fins al 1910. Pot ser el nombre dels nouvinguts a Palma hagués estat superior sinó fos per la pròpia emigració existent a la Capital, tant a l'exterior com a altres pobles de Mallorca. Un dels col·lectius ben documentat que tradicionalment passava a la capital foren el de les dones que s'integraven en el servei domèstic de les cases acomodades. El seu nombre va ser elevat al llarg del temps, encara que amb tendència a disminuir, constituint una alternativa laboral a la duresa del camp.

La realització de grans obres va atreure treballadors i va motivar el desplaçament de picapedrers, manobres, fusters, jornalers. Exemples com el de la Fortalesa d'Isabel II a Maó han estat ben documentats. Altres foren les obres dels túnels de Sóller, que va suposar també l'arribada de jornalers de la Península. Així mateix cal destacar com la finalització dels avantatges fiscals i d'exempció militar a les colònies agrícoles va motivar l'abandonament d'aquests llocs. Altres desplaçaments a l'exterior de l'illa però no a l'estranger foren el continu èxode de mallorquins cap a Menorca, tant per integrar-se en activitats industrials com en tasques agràries; i a Barcelona, on segons les estadístiques de 1920 hi residia una col·lectiu important de nascuts a les Balears, que hi havia emigrat des de cada una de les illes atrets per les oportunitats laborals.

S'ha comprovat en una altra observació no contemplada a les hipòtesis com un bon nombre de desplaçaments eren a curta distància, entre localitats o municipis limítrofs. A més, hi hagué un desplaçament per etapes que es podia materialitzar de la següent manera: anada a un municipi amb una alta demanda laboral, per exemple

Manacor, la tornada a la localitat d'origen amb l'aparició de la crisi agrària de la dècada de 1890 i finalment la sortida a l'exterior. De manera similar hem verificat l'emigració dels joves de Sineu primer a Palma, on reuniren diners durant algun temps, per després passar a Amèrica.

Per altra part, fins al 1920 la immigració procedent de la Península apareix de manera molt escassa, reduïda als funcionaris des cossos policials, i altres col·lectius. El percentatge de residents nascuts a una altre Província foren molt baixos a les Balears. Al menys fins a 1920.

A Mallorca, al llarg de la primera meitat del XIX es posaren les bases d'un sistema migratori a l'exterior en base als contactes comercials amb Amèrica del Sud i Central, França i Algèria. Posteriorment amb les successives crisis sobrevingudes a l'illa, el fenomen va anar adquirint cada vegada més importància, no debades constituí a ulls dels qui més patien una alternativa possible i viable, avalada per la pràctica i l'experiència acumulada en els desplaçaments des del primer terç del segle XIX. L'emigració fou vista com un recurs que practicava "tothom", una cosa normal i "natural" en alguns pobles, que tothom feia o estava disposat a fer com a alternativa a l'estretor econòmica i social de Mallorca i les mancances del seu mercat de treball.

La cultura de l'emigració es va estendre per tots els racons de l'illa, especialment en unes determinades localitats molts més que no en altres. Des d'alguns pobles es bastiren sistemes d'expatriació que amb el temps es consolidaren i virtualment s'expandiren a altres llocs, primer a les localitats més pròximes per després arribar a les més llunyanes en una difusió que va assolir tots els municipis de Mallorca en major o menor grau. Però com ja hem assenyalat a l'anterior capítol, un dels elements fonamentals del procés que hem descrit, que actuà tant en el segle XIX com el XX, foren els baixos salaris i les cadenes migratòries. Una vegada superades les crisis de finals de la centúria del XIX, les condicions generals havien evolucionat. Amb l'entrada en el segle XX, la baixa taxa salarial continuà sent un estímul per a la partida d'aquells candidats més afectats per una escassa remuneració, amb l'acció de les cadenes migratòries com a mecanisme perpetuador del sistema, per la intensa recluta de nous emigrants que va seguir mantenint.

Dintre del sistema atlàntic de les migracions mundials de l'època, els canals establerts com les xarxes i cadenes migratòries entre Mallorca i els diferents destins va

induir a una perpetuació i a una acumulació causal del fet migratori. Per això mateix les causes de l'emigració en el segle XX foren diferents de les de finals del XIX. L'expatriació va ser protagonitzada per grups d'edat joves, fins i tot molt joves, procedents d'àmbits socials humils en la seva major part. A més del fet individual i de decisió personal, és indubtable que la intervenció de la família va tenir un paper fonamental en l'estratègia de l'emigració, distribuint membres a un o altre lloc. La diversitat i complexitat de causes i motivacions personals que intervingueren en la mudança de milers de persones a Mallorca s'han posat de relleu en les informacions procedents de les Junes Municipals dels censos de població: -millorar el nivell de vida, evitar el pagament de la contribució de consums, evitar el servei militar, etc...- Però en una etapa de transformació econòmica, de canvis agrícoles i industrials a Mallorca, més enllà de les crisis conjunturals d'un o altre sector, un dels elements estructurals que permanentment intervingué en l'emigració perllongant el procés al llarg del temps foren els baixos índexs salarials. La insatisfacció per la realitat salarial fou un factor clau, juntament a les necessitats creixent de capital per a la compra de béns, finques, cases o altres inversions i projectes de futur. Les condicions d'explotació laborals a la indústria i a la ruralia mallorquina, la inseguretat de la producció, l'existència d'èpoques de manca de feina i de subocupació, el sistema d'herència adoptat, les deficiències en els sistemes de crèdit i assegurances, o fins i tot el propi sistema polític predominant amb una forta influència del caciquisme a l'àmbit rural, feren que un sector de la població optés per sortir de l'illa amb la finalitat de cercar els recursos davant la manca de perspectives d'obtenir-los a la Mallorca de l'època.

Respecte de l'abundant literatura històrica produïda fins ara sobre el tema de les migracions a les Illes Balears, i en relació als estudis efectuats en àmbits geogràfics més amplis creim necessari efectuar una sèrie d'observacions. Hem comprovat com l'illa de Mallorca, territori marítim per excel·lència, des de començaments del segle XIX va tenir unes bases prou sòlides com per iniciar una emigració a ultramar important amb la informació de primera mà obtinguda a través dels contactes comercials amb Amèrica, Algèria i França. Hem posat de relleu la diversitat, la multiplicitat i la complexitat de causes que intervingueren en l'expulsió de població de l'illa a finals dels segle XIX. A través de la documentació dels censos de població poc tractada pels investigadors s'ha aprofundit en el coneixement dels factors que més influïren en la disminució de la població a nivell municipal. Quant a les migracions interiors, locals o domèstiques, tant

aquelles realitzades dintre de l'illa entre diferents municipis o a llocs propers com Menorca o Barcelona, el present treball ha tractat d'incidir en alguns aspectes tampoc no gaire tractats en treballs precedents. Per exemple, s'ha vist la importància dels desplaçaments estacionals per treballs agrícoles que afectaven de manera destacada a determinades localitats; la importància de la mobilitat geogràfica entre municipis limítrofs i propers per a l'optimització dels recursos existents; o el fet que el desplaçament a la capital de Palma no va tenir una vertadera importància fins ben entrat el segle XX, a causa de la pròpia emigració existent a la ciutat. L'assentament de població recentment arribada es produïa a les barriades extramurs de la ciutat. Així mateix va destacar el flux de dones per fer feina en el servei domèstic. Un element a destacar especialment fou que part dels habitants nascuts a Palma es dirigien a les àrees rurals en un moviment en direcció contrària a l'èxode rural que es vivia de manera generalitzada arreu d'Europa a partir del segle XIX. També és de destacar la constatació de l'emigració per etapes: del camp a la ciutat i de la ciutat a l'estranger.

Quant a les teories sobre les migracions internacionals, hem tingut preferència per aquelles que entenen el fenomen com a part d'un sistema mundial interconnectat més que no a les teories mecanicistes dels factors d'expulsió i atracció. Hem comprovat com les diferents interpretacions des de diferents òptiques que han analitzat els desplaçaments de població es confirmen en el cas de Mallorca i en altres casos quedarien més matisades. De fet, l'anàlisi micromunicipal permet constatar importants excepcions a les normes establertes a nivell general sobre les causes i factors que més influïren en l'èxode de la població. Per exemple, la taxa d'analfabetisme i la importància de les activitats industrials no tengueren la força suficient com per retenir població a determinades localitats i evitar l'èxode. La importància de les motivacions individuals i familiars s'han posat de relleu en l'emigració dels fadrins i grups familiars, en concret en aquests darrers en els grups de germans absents al mateix temps. A través de les fonts orals disponibles hem ressaltat com la importància de les cadenes migratòries, la constatació dels majors salaris pagats a l'estranger o la força de l'exemple dels emigrants retornats amb èxit a Mallorca funcionaren com a poderosos estímuls per decidir la partida, dintre de les causes clàssiques en la teoria de les migracions. Altres factors ja coneguts però que la documentació analitzada ens ha fet pensar que tenien major importància en la causalitat migratòria han estat la contribució de consums a les classes populars o evitar el servei militar, entre d'altres.

Creim que l'elaboració d'una base de dades a través dels absents amb destinació coneguda en els censos de població ha estat una altre element novedós que ha permès construir un retrat sociològic de l'emigrant mallorquí en el passat. La visió que ens ha proporcionat aquesta base de dades permet distingir les diferències i semblances, amb lleugers matisos, entre aquells absents que residien a l'exterior d'aquells que ho feien a l'interior.

La disposició de diverses informacions el 1920 -salari, nombre d'emigrants, nombre de contribuents per rústica, taxa d'alfabetització, estructura professional- malgrat el fort component personal i la idiosincràsia de cada poble i que la llarga tradició migratòria precedent en alguns pobles podien fer que aquests elements en aquell any ja no tinguessin gaire influència a l'hora d'explicar l'èxode de la població ens ha permès tenir una explicació addicional sobre el fenomen, especialment de cara a la disposició de dades municipals sobre els salaris nominals. La complexitat dels factors que intervingueren en l'expatriació d'habitants i la intervenció d'altres variables no contemplades quedaria palesa, per exemple, en la diversitat salarial o en les taxes d'alfabetització, observant casos amb salaris relativament alts però així i tot amb gran emigració i altres amb salaris molt baixos i poca emigració.

Com a reflexió final, cal dir que malgrat l'emigració històrica ha estat un tema àmpliament tractat des de diferents disciplines del coneixement científic, cosa que ens ha permès tenir un coneixement prou complet sobre la matèria, es poden treure a la llum nous estudis i noves conclusions, amb elements per al debat a partir de, com s'ha intentat fer en aquest treball, fonts poc tractades procedents de la documentació generada per l'antic Instituto Geográfico y Estadístico -actual INE- o possibles noves fonts encara sense investigar d'un tema que en l'actualitat continua tenint plena vigència.

ANNEX

TAULES

Nº 1 Obrers per sexe i activitat a Balears (1920)	(p. 531)
Nº 2 Habitants per municipis i nuclis de població	(p. 532)
Nº 3 Alfabetització per grups d'edat el 1887 i 1920 (%)	(p. 534)
Nº 4 Alfabetització per municipis i per sexe (%)	(p. 536)
Nº 5 Ocupats per sectors i per municipis -1877, 1887, 1910 i 1920- (%)	(p. 538)
Nº 6 Ocupats per professions i sectors en els censos -1877,1887,1910,1920- (Mallorca)	(p. 542)
nº 7 Població no activa en els censos -1877, 1887, 1910, 1920- (Mallorca)	(p. 546)
Nº 8 Naturalesa dels sol·licitants de passaport (1917-1921)	(p. 548)
Nº 9 Destinació dels sol·licitants de passaport (1917-1921)	(p. 549)
Nº 10 Població de fet menys la població de dret per municipis	(p. 550)
Nº 11 % de la població d'absents sobre la població de fet per municipis	(p. 551)
Nº 12 Baixes del padró i destinacions segons les llistes enviades per les juntes municipals del cens de 1887 (emigració interior)	(p. 552)
Nº 13 Baixes del padró i destinacions segons les llistes enviades per les Juntes Municipals del cens de 1897 (emigració interior)	(p. 553)
Nº 14 Nombre d'absents per edat (local i exterior) (1877-1920)	(p. 554)
Nº 15 Ocupacions dels absents (local i exterior) (1877-1920)	(p. 555)
Nº 16 Ocupacions de les famílies dels absents en conjunt (local i exterior) (1877-1920)	(p. 556)
Nº 17 Ocupacions dels absents a l'interior i a l'exterior (1877-1920)	(p. 557)
Nº 18 Ocupacions de les famílies de fadrins absents a l'interior i a l'exterior	(p. 559)
Nº 19 Estadística dels nascuts en un altre municipi (1900)	(p. 561)
Nº 20 Ocupacions dels transeünts (1900)	(p. 562)
Nº 21 Emigració segons salaris, alfabetització, propietaris i estructura d'ocupacions	(p. 563)
Nº 22 Nombre d'emigrants segons els passaports des de Mallorca i l'enquesta municipal. (1916/17-1920)	(p.564)
Nº 23 Nombre de contribuents per rústica, urbana i industrial (1920)	(p. 565)

GRÀFICS

Nº 1 Emigrants de Sóller (1830-1930) i Fornalutx (1880-1930)	(p. 566)
Nº 2 Sumes de taxes emigratòries per municipis	(p. 567)
Nº 3 Edat dels absents en conjunt	(p. 567)
Nº 4 Edat dels absents a l'exterior i a l'interior	(p. 568)
Nº 5 Lloc de residència dels absents (exterior i interior)	(p. 569)

ANNEX – taules-

Taula nº 1 Obrers per sexe i activitat a Balears (1920)

Obrers assalariats per sectors 1920 (Balears)	homes	dones	total	% homes	% dones
Serveis de l'Estat, Província o Municipi	598	0	598	100,0	0,0
Mines, salines i pedreres	692	0	692	100,0	0,0
Metal·lúrgia (sols Palma)	134	0	134	100,0	0,0
Treball del ferro i demés metalls	2172	643	2815	77,2	22,8
Indústries químiques	287	94	381	75,3	24,7
Indústria del tabac	22	0	22	100,0	0,0
Indústries tèxtils	666	1011	1677	39,7	60,3
Forestals i agrícoles	24128	3698	27826	86,7	13,3
Indústries de la construcció	3582	4	3586	99,9	0,1
Indústries elèctriques	279	8	287	97,2	2,8
Indústria de l'alimentació	989	95	1084	91,2	8,8
Indústria de la pesca	1017	0	1017	100,0	0,0
Indústria del llibre	218	0	218	100,0	0,0
Indústria del paper, cartó i cautxú	30	32	62	48,4	51,6
Indústria del vestit	7464	3843	11307	66,0	34,0
Indústria de cuirs i pells	435	1	436	99,8	0,2
Indústria de la fusta	1801	0	1801	100,0	0,0
Indústria dels transports	3348	2	3350	99,9	0,1
Indústria del mobiliari	199	15	214	93,0	7,0
Indústria de l'ornamentació	221	3	224	98,7	1,3
Indústria de la gerreria i ceràmica	161	1	162	99,4	0,6
Indústria del vidre i cristall	211	23	234	90,2	9,8
Espectacles públics	7	2	9	77,8	22,2
Indústries diverses	2206	718	2924	75,4	24,6
TOTALS	50867	10193	61060	83,3	16,7

Font: INE. Caixa 147. ARM.

Taula nº 2 Habitants per municipis i nuclis de població

Entitats de població	1887		1900		1910		1920	
	Total	Nuclis	Total	Nuclis	Total	Nuclis	Total	Nuclis
Alaró	5876	4234	5976	4239	6033	4279	5925	4114
Consell		1318		1387		1413		1558
Alcúdia	2652	2141	2703	2183	2998	2228	3305	2437
Algaida	4182	2355	4084	2113	4092	2064	3918	1988
Pina		482		501		541		492
Randa		249		258		204		164
Andratx	6056	1890	6516	2285	6262	2640	6113	2645
S'Arracó		1177		208		354		468
Artà	5893	4801	5831	4844	5689	4705	5870	4922
Banyalbufar	631	590	707	614	744	668	868	749
Binissalem	3870	3522	3930	3604	4128	3684	4134	3660
Búger	1097	1220	1146	1019	1185	1075	1129	1032
Bunyola	2202	1571	2303	1648	2442	1827	2468	1965
Orient		176		96		85		80
Calvià	2590	1254	2567	1303	2688	1380	2570	1301
Capdellà		924		857		876		803
Campanet	2873	2618	2984	2496	3016	2577	3117	2716
Campos	4364	3443	4611	3665	4682	3735	5326	3979
Capdepera	2617	2116	2712	2258	2951	2305	2914	2269
Cala Rajada				60		122		134
Costitx	1302	1007	1293	968	1295	1004	1291	985
Deià	947	272	842	295	724	282	627	275
Escorca	357		355		344		328	
Esporles	2735	2307	2953	1993	3055	2117	2845	1939
Vila Nova				621		546		504
S'Esgleieta		65		55		52		55
Establiments	1492	619	1484	563	1471	250		1273
Establiments Vells		807		838				
Estellencs	698	546	668	534	658	541	581	483
Felanitx	12053	7627	11294	6767	11028	6542	11353	6555
Ca n'alou (Porto Colom)		586		115		132		194
Cas Concos		750		143		271		222
Fornalutx	1022	845	793	701	702	618	655	550
Inca	7539	5838	7579	6171	8353	6740	9439	7332
Lloseta	1942	1649	1883	1608	2136	1875	2231	1971
Llubí	2553	1940	2685	1267	2792	2266	2968	2278
Llucmajor	9194	8362	8859	7032	9663	7986	9790	8826
Manacor	19635	13543	12408	7865	12436	7704	13033	8226
Porto Cristo				319		359		345
Maria	1878	1687	1966	1715	1951	1696	2098	1867
Marratxí	3503	223	3815	234	4305	216	4337	162
Cabaneta		718		760		784		752
Pla de na Tesa		1028		837		946		822
Pont d'Inca		137		431		743		895
Pòrtol		990		882		924		904
Montuïri	2750	2400	2727	2451	2973	2601	2857	2510
Muro	4517	4444	4557	4519	4627	4617	4990	4962

Entitats de població	1887		1900		1910		1920	
	Total	Nuclis	Total	Nuclis	Total	Nuclis	Total	Nuclis
Palma	60514	41477	63937	39019	67544	40607	77418	43679
Aranjassa		45		239				67
Coll d'en Rebassa		617		785		1079		1068
Génova		752		830		620		785
Hostalets		1020		926		1006		1247
S'Indioteria		765		548		403		348
Molinar		1237		1435		500		273
Pla de Sant Jordi		279		670		524		655
Santa Catalina		5791		7406		8635		8328
Secar de la Real		459		685		1161		709
La Soledat		848		1240		1436		1991
Son Sardina		1152		812		524		751
El Terreno		469		892		917		1235
La Vileta		621		434		335		301
Petra	3982	2559	3597	2471	4375	2560	4564	2605
Ariany		696		749		836		950
Pollença	9072	6451	8308	5778	8450	5825	8174	5585
Port		75		111		177		287
Porreres	5290	4834	4907	4309	4917	4417	4872	4352
Sa Pobla	5681	5467	5999	5837	6894	6732	7851	7696
Puigpunyent *	1596	910	1669	935	1804	983	1561	849
Galilea		512		541		651		520
Sencelles	3365	2080	3266	2036	3243	1945	2986	1840
Biniali		507		525		483		452
Sant Joan	2199	1613	2431	1726	2421	1772	2555	1834
Sant Llorenç		1601	2440	1248	2883	1369	2994	1456
Santa Eugènia	1502	684	1537	1620	1465	633	1305	877
Santa Margalida	4054	3462	4159	3564	4053	3498	4033	3493
Santa Maria	3022	1836	3083	2001	3155	2028	2966	1887
Santanyi	5892	2703	6692	3108	6551	2976	6809	3035
Alqueria Blanca		377		797		584		566
Calonge		230		398		340		301
Llobmarts		335		549		469		446
Ses Salines		605		907		866		986
Selva	5153	1458	4875	1419	4911	1390	5289	1542
Biniamar		481		422		468		461
Caimari		1106		1007		1109		1110
Mancor		1077		921		1046		1112
Moscari		261		295		229		382
Sineu	4935	3165	5139	3268	4871	3134	4808	2805
Lloret		872		835		737		715
Son Servera	2704	1645	2777	1892	2624	1718	2725	1837
Sóller	7988	4008	8026	3882	8637	3973	8752	4300
Biniaraix		423		372		355		381
Port		278		321		476		463
Valldemossa	1642	1245	1732	1379	1683	1324	1767	1458
Vilafranca	1274	1160	1094	971	1121	995	1254	1117
TOTALS	250772	204719	249799	197437	258935	202419	271683	211500

Font: Nomenclàtors 1887, 1900, 1910 i 1920

Resultat en vermell els que superen els 5 mil habitants. (*) Nucli i Arraval

Taula 3 Alfabetització per grups d'edat el 1887 i 1920 (%)

1887	Saben llegir	Llegeixen i escriuen	No saben llegir	Diferència
menys de 5	0,0	0,0	100,0	-100,0
5	0,7	0,5	98,8	-98,3
6	2,7	3,3	94,2	-90,9
7	3,8	8	88	-80,0
8	2,7	9,8	85,4	-75,6
9	2,7	16,2	77,5	-61,3
10	2	18,5	79,6	-61,1
11 a 13	1,4	22,4	76,0	-53,6
14 a 15	1,2	23,8	74,4	-50,6
16 a 17	1,1	26,6	72,2	-45,6
18 a 20	1,1	28,5	70,4	-41,9
21 a 25	0,9	29,3	69,6	-40,3
26 a 30	1,0	26,6	72,1	-45,5
31 a 35	1,0	27,4	72,0	-44,6
36 a 40	0,9	24,7	74,2	-49,5
41 a 45	0,9	25,2	77,8	-52,5
46 a 50	0,8	20,4	78,6	-58,2
51 a 60	0,8	18,3	80,7	-62,4
61 a 70	0,6	16,3	83,0	-66,6
71 a 80	0,6	12,1	87,2	-75,2
81 a 90	0,9	7,9	89,8	-81,8
91 a 100	0,0	2,1	91,7	-89,6

1920	Llegeixen	Llegeixen i escriuen	No saben llegir	Diferència
menys de 5	0,0	0,0	100,0	-100,0
5	0,7	8,1	91,2	-83,1
6	1,3	18,8	79,9	-61,1
7	1,2	27,3	71,5	-44,2
8	0,9	38,7	60,5	-21,8
9	0,8	44,7	54,4	-9,7
10	0,7	48,4	51,0	-2,6
11 a 13	0,4	53,7	45,9	7,8
14 a 15	0,3	55,7	44,0	11,7
16 a 17	0,5	57,5	42,0	15,4
18 a 20	0,4	59,1	40,5	18,6
21 a 25	0,4	59,9	39,7	20,2
26 a 30	0,4	53,9	45,7	8,2
31 a 35	0,5	51,6	47,9	3,7
36 a 40	0,3	46,6	53,0	-6,4
41 a 45	0,4	44,7	54,9	-10,2
46 a 50	0,5	42,3	57,2	-14,9
51 a 55	0,4	40,1	59,5	-19,4
56 a 60	0,4	35,3	64,2	-28,9
61 a 70	0,4	30,4	69,2	-38,8
71 a 80	0,5	22,3	77,1	-54,8
81 a 90	0,3	17,4	82,4	-65,0
91 a 100	0,0	16,1	83,9	-67,8

Font: Elaboració a partir dels censos de població de 1887 i 1920. ARM.

El 1887 el grup d'edat de 51 a 60 anys correspon a dos grups el 1920 (de 51 a 55 i de 56 a 60 anys)

Ressaltat en vermell els grups d'edat amb majoria d'alfabetitzats sobre els que no

TAULA N° 4 Alfabetització per municipis i per sexe (%)

1920	llegeixen i escriuen	no saben llegir	diferència
Alaró	45,8	54,2	-8,4
Alcúdia	43,4	56,5	-13,0
Algaida	27,7	72,3	-44,7
Andratx	67,8	32,2	35,6
Artà	42,2	57,8	-15,7
Banyalbufar	64,3	35,2	29,1
Binissalem	47,4	51,9	-4,5
Búger	30,9	68,6	-37,6
Bunyola	39,9	60,1	-20,1
Calvià	60,0	38,8	21,1
Campanet	40,7	59,2	-18,5
Campos	23,6	76,4	-52,8
Capdepera	57,4	41,3	16,0
Costitx	38,7	61,3	-22,6
Deià	67,1	32,9	34,1
Escorca	54,2	44,0	10,2
Esporles	50,3	49,6	0,8
Estellencs	58,2	41,8	16,4
Felanitx	47,3	52,7	-5,4
Fornalutx	49,0	50,3	-1,2
Inca	41,9	57,9	-16,0
Lloseta	30,6	69,4	-38,8
Llubí	37,5	62,3	-24,9
Llucmajor	42,9	57,1	-14,3
Manacor	48,2	51,7	-3,5
Maria	31,8	68,0	-36,2
Marratxí	38,2	61,3	-23,1
Montuiri	39,0	60,9	-21,9
Muro	24,8	75,1	-50,3
Palma	59,7	39,4	20,3
Petra	28,1	71,9	-43,8
Pollença	29,7	70,2	-40,5
Porreres	42,7	57,3	-14,5
Sa Pobla	36,4	63,6	-27,2
Puigpunyent	52,1	47,3	4,7
Sencelles	44,5	54,5	-10,0
Sant Joan	39,8	60,1	-20,3
Sant Llorenç	25,0	74,4	-49,4
Santa Eugènia	45,2	54,7	-9,5
Santa Margalida	22,6	77,3	-54,7
Santa Maria	33,5	66,5	-32,9
Santanyí	40,7	58,5	-17,8
Selva	36,7	63,3	-26,5
Sineu	37,7	62,3	-24,5
Sóller	61,5	38,2	23,2
Son Servera	43,7	56,3	-12,5
Valldemossa	53,1	46,3	6,8
Vilafranca	54,2	45,6	8,6

Cens de 1920	Llegeixen i escriuen (%)		
	home	dona	diferència
Alaró	53	39,6	13,4
Alcúdia	45,2	41,9	3,3
Algaida	33,2	22,8	10,4
Andratx	70,6	65,9	4,7
Artà	45,5	39,1	6,4
Banyalbufar	72,3	58,1	14,2
Binissalem	58	38,5	19,5
Búger	39,2	22,9	16,3
Bunyola	54,5	26,4	28,1
Calvià	64,7	56	8,7
Campanet	46,1	35,6	10,5
Campos	29,7	18,2	11,5
Capdepera	67,3	48	19,3
Costitx	52,4	27	25,4
Deià	72	63,1	8,9
Escorca	64,4	38,2	26,2
Esporles	60,7	42,2	18,5
Estellencs	67,2	51,8	15,4
Felanitx	53,9	41,6	12,3
Fornalutx	57,5	43,4	14,1
Inca	48	35,5	12,5
Lloseta	37,7	24	13,7
Llubí	41,2	34	7,2
Llucmajor	53,6	32,7	20,9
Manacor	57,2	39,8	17,4
Maria	42,3	22,1	20,2
Marratxí	47,3	28,7	18,6
Montuiri	52,6	26,9	25,7
Muro	33,5	17,5	16
Palma	66,9	53,7	13,2
Petra	33,3	23	10,3
Pollença	36,2	23,8	12,4
Porreres	52,4	34	18,4
Sa Pobla	40,2	32,4	7,8
Puigpunyent	61,8	45	16,8
Sencelles	50	39,5	10,5
Sant Joan	48,5	31,4	17,1
Sant Llorenç	31,6	18,5	13,1
Santa Eugènia	51,1	40,7	10,4
Santa Margalida	28,8	17,3	11,5
Santa Maria	39,6	28,4	11,2
Santanyi	46	35,8	10,2
Selva	41	32,8	8,2
Sineu	46,6	30,2	16,4
Sóller	67,4	57,3	10,1
Son Servera	50,8	37,1	13,7
Valldemossa	60,1	47,4	12,7
Vilafranca	53,8	54,7	-0,9

Font: Cens de població de 1920 i INE. Caixa 146. ARM

Ressaltat en vermell aquells municipis que superen als no alfabetitzats

TAULA N° 5 Ocupats per sectors i per municipis -1877, 1887, 1910 i 1920- (%)

CENS DE 1877	Sector I	Sector II	Sector III
Alaró	79,6	14,3	6,2
Alcúdia	62,7	8,0	29,3
Algaida	87,4	6,8	5,8
Andratx	78,7	6,6	14,7
Artà	81,8	11,7	6,5
Banyalbufar	80,7	3,7	15,6
Binissalem	81,3	9,9	8,7
Búger	92,8	4,3	3,0
Bunyola	81,5	8,7	9,8
Calvià	85,9	6,2	7,9
Campanet	82,7	9,8	7,5
Campos	90,8	5,4	3,9
Capdepera	81,4	9,0	9,7
Costitx	83,3	8,3	8,3
Deià	76,9	14,3	8,8
Escorca	88,6	1,6	9,8
Esporles	84,9	8,3	6,8
Establiments	90,4	6,0	3,6
Estellencs	87,8	4,9	7,3
Felanitx	80,3	11,4	8,3
Fornalutx	65,8	24,3	9,9
Inca	53,3	32,9	13,8
Lloseta	95,2	0,6	4,2
Llubí	88,1	7,3	4,6
Llucmajor	81,9	12,0	6,1
Manacor	87,6	7,6	4,8
Maria	95,9	2,2	1,9
Marratxí	84,0	11,0	5,0
Montuïri	86,7	5,7	7,6
Muro	87,5	7,5	5,0
Palma	36,7	30,7	32,6
Petra	86,9	7,3	5,8
Pollença	81,5	9,5	9,1
Porreres	84,8	10,7	4,6
Sa Pobla	85,8	7,9	6,3
Puigpunyent	86,9	6,4	6,7
Sant Joan	92,8	3,6	3,7
Sencelles	88,9	5,8	5,3
Santa Eugènia	93,9	2,1	4,0
Santa Margalida	85,9	7,4	6,7
Santa Maria	83,7	8,8	7,5
Santanyí	92,6	3,9	3,5
Selva	86,1	6,1	7,8
Sineu	87,8	7,3	4,9
Sóller	50,3	33,8	15,9
Son Servera	74,8	18,3	6,9
Valldemossa	73,4	13,7	12,9
Vilafranca	67,3	13,9	18,8

CENS DE 1887	Sector I	Sector II	Sector III
Alaró	64,4	26,9	8,7
Alcúdia	64,4	11,5	24,1
Algaida	89,8	5,3	4,8
Andratx	68,5	7,8	23,7
Artà	82,9	8,0	9,1
Banyalbufar	89,3	2,2	8,5
Binissalem	79,5	10,8	9,7
Búger	87,7	7,7	4,6
Bunyola	86,9	5,6	7,5
Calvià	83,7	8,7	7,6
Campanet	83,6	7,9	8,6
Campos	81,4	10,8	7,8
Capdepera	86,1	5,3	8,6
Costitx	81,5	8,0	10,5
Deià	80,8	9,9	9,3
Escorca	85,9	1,6	12,6
Esporles	63,1	26,6	10,3
Establiments	58,6	32,9	8,5
Estellencs	89,9	4,3	5,9
Felanitx	83,9	7,5	8,6
Fornalutx	63,5	28,6	7,9
Inca	59,1	26,4	14,5
Lloseta	71,0	20,8	8,2
Llubí	92,4	0,5	7,1
Llucmajor	73,7	18,6	7,7
Manacor	93,5	2,2	4,3
Maria	93,0	2,8	4,2
Marratxí	88,5	7,8	3,7
Montuïri	88,6	5,1	6,3
Muro	85,1	9,0	5,9
Palma	39,4	30,3	30,3
Petra	92,6	3,3	4,1
Pollença	83,9	7,1	9,0
Porreres	93,5	0,2	6,3
Sa Pobla	88,6	6,0	5,4
Puigpunyent	94,9	2,6	2,5
Sant Joan	93,8	2,6	3,6
Sencelles	82,6	7,9	9,5
Santa Eugènia	91,7	3,6	4,7
Santa Margalida	87,9	6,7	5,4
Santa Maria	72,6	14,5	12,8
Santanyí	74,8	11,9	13,3
Selva	81,3	8,7	10,0
Sineu	88,9	5,2	5,8
Sóller	46,9	35,0	18,1
Son Servera	92,9	3,4	3,7
Valldemossa	75,7	12,2	12,2
Vilafranca	94,5	2,9	2,6

CENS 1910	Sector I	Sector II	Sector III
Alaró	62,6	28,6	8,8
Alcúdia	57,7	11,6	30,7
Algaida	86,8	6,7	6,5
Andratx	74,8	8,9	16,3
Artà	80,9	8,3	10,8
Banyalbufar	82,3	7,5	10,2
Binissalem	70,7	18,8	10,5
Búger	76,3	17,9	5,8
Bunyola	87,5	5,5	6,9
Calvià	70,1	12,8	17,2
Campanet	68,8	21,3	9,9
Campos	87,7	7,8	4,5
Capdepera	75,6	10,7	13,8
Costitx	94,5	2,6	2,9
Deià	69,3	15,7	14,9
Escorca	82,5	3,0	14,5
Esporles	44,0	44,9	11,0
Establiments	42,1	48,2	9,6
Estellencs	85,8	7,8	6,4
Felanitx	82,0	9,0	9,1
Fornalutx	75,7	12,9	11,4
Inca	57,4	25,7	16,8
Lloseta	63,1	30,0	7,0
Llubí	84,2	8,9	6,9
Llucmajor	60,1	28,8	11,1
Manacor	81,9	8,6	9,5
Maria	89,1	5,4	5,4
Marratxí	70,8	17,9	11,3
Montuïri	89,5	5,2	5,3
Muro	83,1	11,6	5,3
Palma	43,0	27,5	29,5
Petra	87,7	7,1	5,1
Pollença	82,1	7,8	10,2
Porreres	85,2	8,5	6,3
Sa Pobla	89,3	5,3	5,4
Puigpunyent	90,0	3,9	6,2
Sant Joan	93,6	3,3	3,1
Sencelles	73,6	17,1	9,2
Santa Eugènia	84,4	6,5	9,1
Sant Llorenç	93,3	3,2	3,5
Santa Margalida	87,2	6,4	6,4
Santa Maria	77,4	13,6	9,0
Santanyí	93,8	2,2	4,0
Selva	79,6	10,3	10,1
Sineu	90,8	3,7	5,5
Sóller	31,5	35,8	32,7
Son Servera	86,4	6,1	7,5
Valldemossa	75,6	10,6	13,9
Vilafranca	85,8	6,4	7,8

Cens de 1920	Sector I	Sector II	Sector III
Alaró	31,0	62,2	6,8
Alcúdia	38,9	26,1	35,0
Algaida	80,7	9,2	10,2
Andratx	56,0	11,9	32,1
Artà	71,7	16,4	11,9
Banyalbufar	36,0	23,6	40,4
Binissalem	58,0	27,3	14,8
Búger	65,5	24,7	9,8
Bunyola	80,5	11,6	7,9
Calvià	73,2	14,4	12,4
Campanet	69,3	22,3	8,3
Campos	70,5	13,8	15,7
Capdepera	41,4	35,3	23,3
Costitx	69,4	21,0	9,7
Deià	62,5	15,8	21,7
Escorca	37,5	9,4	53,1
Esporles	33,7	55,9	10,4
Estellencs	81,0	4,0	15,0
Felanitx	67,7	17,4	14,9
Fornalutx	77,2	6,8	16,0
Inca	35,0	48,1	16,9
Lloseta	53,2	35,8	11,0
Llubí	75,3	11,9	12,7
Llucmajor	42,0	44,4	13,6
Manacor	46,1	32,4	21,5
Maria	58,1	14,5	27,4
Marratxí	46,7	30,3	23,0
Montuïri	80,2	10,0	9,8
Muro	65,5	23,9	10,6
Palma	12,2	50,7	37,1
Petra	85,8	7,8	6,4
Pollença	72,0	13,2	14,9
Porreres	72,6	11,2	16,1
Sa Pobla	61,4	13,7	24,9
Puigpunyent	74,8	16,1	9,1
Sant Joan	82,5	6,5	10,9
Sant Llorenç	86,7	4,0	9,3
Sencelles	64,3	21,5	14,2
Santa Eugènia	81,4	3,6	14,9
Santa Margalida	81,7	5,9	12,5
Santa Maria	67,3	20,6	12,1
Santanyí	59,3	24,5	16,2
Selva	73,6	13,4	13,0
Sineu	59,5	14,8	25,7
Sóller	32,7	41,0	26,3
Son Servera	63,9	9,0	27,1
Valldemossa	64,5	19,7	15,8
Vilafranca	69,1	15,4	15,4

Font: Censos de població 1877, 1887, 1910 i 1920 (ARM)

TAULA N° 6 Ocupats per professions i sectors en els censos -1877,1887,1910,1920-

OCUPACIONES EN EL CENS DE 1877 (MALLORCA)					
	Primari		Secundari	Terciari	
Jornaleros con solo este	38.999	Zapateros	2.828	Sirvientes	3.621
Labradores	21.032	Carpinteros	2.192	Marina mercante	2.530
Propietarios	5.720	Tejedores	1.792	Ejército	1.087
Pastores	845	Albañiles	1.501	Empleados públicos (estado, provincia, municipio)	642
Colonos	749	Costureras	1.114	Eclesiásticos	587
Pescadores	470	Herreros	780	Comerciantes	551
Hortelanos	106	Molineros	568	Instituciones religiosas	427
Guardabosques	54	Abaceros	524	Carreteros	412
Leñadores	12	Horneros, panaderos, tahoneros	402	Taberneros	352
Acequeros	5	Canteros	290	Empleados con solo este nombre	338
Cazadores	3	Curtidores	251	Médicos	172
Esquiladores	2	Alfareros	247	Profesor de 1as letras	165
Castradores	1	Sombrereros	154	Peluqueros y Barberos	163
TOTAL	67.998	Carboneros	153	Carniceros	161
		Fabricantes	119	Escribientes	143
		Cordeleros	119	Maestra de niñas	136
		Plateros	113	Armada	132
		Fabricantes de objetos de palma	107	Cocheros	108
		Cristaleros y hojalateros	105	Lavanderas y planchadoras	107
		Alpargateros y esparteros	81	Empleados en escritorios, casa de comercio, etc, dependientes	106
		Industriales	80	Asistentes al culto	101
		Toneleros	67	Cocineros	100
		Chocolateros	65	Abogados	93
		Sastres	64	Vendedores ambulantes	89
		Confiteros y pasteleros	62	Farmacéuticos	66
		Caldereros	54	Maestros de música	66
		Cajistas e impresores	54	Escribanos y notarias	62
		Armeros y cerrajeros	53	Peinadoras	57
		Bancaleros	53	Veterinarios	49
		Tintoreros	52	Nodrizas	45
		Escultores	49	Sangradores y cirujanos	40
		Calafates	44	Guarnicioneros	38
		Hiladores	44	Maquinistas	37
		Cesteros	39	Verduleras	34
		Broncistas y Latoneros	34	Procuradores	33
		Drogeros y coloreros	34	Empleados de ferrocarriles	32
		Pintores	34	Posaderos	31
		Fabricantes de cal y yeso	32	Mesoneros	29
		Torneros	30	Basureros	28
		Remendores	27	Sepultureros	27
		Colchoneros	25	Carteros	26
		Fabricantes de jabón	23	Cafeteros y fondistas	26
		Aserradores	22	Agrómonos y agrimensores	22
		Horneras	21	Ermitaños	22
		Cedaceros	21	Practicantes de Farmacia	22
		Libreros y encuadernadores	20	Catedráticos y profesores	21
		Cofreros	17	Actores cómicos	19
		Cigarreros	17	Parteras	16
		Tapiceros	14	Dedicados a las bellas artes	14
		Rastrilladores	13	Ingenieros	13
		Constructor de carros	10	Relojeros	13
		Fotógrafos	10	Agentes corredores y comisionistas	11
		Marmolistas	10	Arquitectos y maestros de obras	10
		Cereros	9	Prostitutas	7
		Albarderos	9	Agentes consulares	6
		Fabricantes de fósforos	7	Profesores de idioma	6
		Fundidores	7	Pescaderas	4
		Fabricantes de Bebidas	7	Prestamistas	4
		Litógrafos	7	Aguadores	3
		Almidoneros	6	Peritos industriales	2
		Cordoneros	6	Castradores	1
		Fabricantes de tapones	5	Provocadores Protestantes	1
		Bordadoras	5	TOTAL	13.266
		Jornaleros de fábricas	4		
		Miñeros	4		
		Plateras	4		
		Pirotécnicos y polvoristas	4		
		Traperos	4		
		Floristas	4		
		Constructores de velas de buque	3		
		Guanteras	2		
		Picadores	1		
		Perfumistas	1		
		Fabricantes de jaula	1		
		Altres no identificats	12		
		TOTAL	14.746		

OCUPACIONS EN EL CENS DE 1887 (MALLORCA)					
	Primari		Secundari		Terciari
Jornalers/res	26.893	Altres oficis	3.838	Serveis personals/domèstics/altres	3.654
Jornalers/res camp	23.331	Sabaters/res	3.165	Comerç/comerciants	2.294
Llauradors/res	20.494	Fusters	2.149	Marina mercant	2.156
Propietaris/àries	6.212	Manobres	1.588	Culte catòlic	1.515
Pastors	822	Totes les restants	1.406	Empleats públics	1.077
Totes les restants	718	Ferrers	873	Efectius exèrcit	1.007
Criats de llaurança	713	Sastres/ses	655	Carreters/arriers	695
Colons	647	Jornalers/es ind. Fabril	596	Professorat	447
Podadors/res	351	Canterers	515	Empleats particulars/ferrocarrils	310
Hortolans/nes	160	Moliners/res	495	Belles arts/Indústries artístiques	234
Majorals/les	137	Carboners/res	334	Metges/professions auxiliars	227
Mossos de llaurança	71	Peons manobre	285	Fondes/Cafès/Cases hostes	143
Llenyataires	49	Gerrers/res	253	Classes passives	132
Jardiners	13	Hojalateros	129	Exèrcit retirats	128
Siquiers	2	Torners	63	Advocats	127
Criats de mules	2	Serrallers	51	Carrera Judicial/Curial	114
Propietaris ramaders	2	Jornalers/es fàbrica	40	Farmacèutics	84
TOTAL	80.617	Guixaines	29	Arquitectes/Ingeniers	47
		Remendons	15	Veterinaris	47
		Ribeteadores	14	Espectacles públics	41
		Forjadors	8	Transports	11
		Teixidors	8	Escriptors públics	4
		Miners	6	TOTAL	14.494
		Saliners	4		
		Picapedrers	4		
		Jornalers miners	2		
		TOTAL	16.525		

OCUPACIONS EN EL CENS DE 1910 (MALLORCA)					
	Primari		Secundari	Terciari	
Treballs agrícoles	54.951	Indústries del vestit	9.805	Servei domèstic	4.414
Jornalers/es, peons...	32.182	Indústries edificació	6.550	Exèrcit	2.529
Propietaris/àries (locació d'immobles)	4.664	Indústries alimentació	1.733	Transport marítims	2.359
Pesca i caça	698	Tèxtils	1.534	Clero catòlic regular	1.562
Cria d'animals	88	Indústries lletres, arts, ciències, luxe	875	Negociants	1.402
Rendistes	9	Industrials, fabricants i manufacturers	492	Tranports per carrers, camins, ponts	1.097
TOTAL	92.592	Pedreres	462	Fondes, cafès, hostals, despatx begudes	755
		Metal·lúrgia	426	Dependents de comerç	753
		Cuiros i pells	372	Empleats	726
		Ceràmica	254	Professions ensenyança	699
		Indústries moblat	214	Guàrdia Civil, carabiners, policia	671
		Fusta	176	Clero catòlic secular	569
		Producció i transmissió forces físiques	162	Altres comerços	524
		Construcció aparells transport	132	Professions mèdiques	489
		Mines	72	Administració pública	487
		Productes químics	40	Altres comerços de l'alimentació	336
		Indústries de materials rebuig	20	Professions judicials	277
		Altres indústries	20	Copistes, escenògrafs, traductors	200
		TOTAL	23.339	Mossos de magatzem, de menjador, cambres	112
				Correus, telégrafs i telèfons	107
				Servents de cult	106
				Artistes músics: compositors, professors, cantants	102
				Arts plàstiques	94
				Comerços del vestit i del tocat	82
				Armada	65
				Corretaje, comissió, exportació	59
				Tranports per ferrocarril	52
				Comerç objectes de luxe, de ciències, lletres i arts	48
				Comerç de productes químics, drogueria	47
				Arquitectes, ingeniers	43
				Dependents de magatzem	42
				Mecànics	38
				Comerç de combustibles	36
				Caixers i tenedors de llibres	36
				Comerç de matèries de rebuig	18
				Comerç de teixits	13
				Altres cultes	11
				Comerç de fustes	8
				Comerç de mobles	7
				Bancs, establiments de crèdits i assegurances	6
				Comerç de couro, pells i pelleteria	6
				Comerç de ceràmica	6
				Comerç de mitjans de transport	6
				Comerç de metalls	5
				Literats	5
				Art dramàtic	5
				Comerç de l'edificació	3
				TOTAL	21.017

OCUPACIONS EN EL CENS DE 1920 (MALLORCA)					
	Primari		Secundari		Terciari
Forestals i agrícoles	24.121	Indústria vestit	7.820	Servei domèstic	3.127
Propietaris/locació immobles	2.928	Indústria construcció	3.016	Comerciants (patrons) qualsevol	2.856
Agricultors (patrons)	1.501	Industrials (patrons)	2.321	Exèrcit	2.770
Rendistes	532	Indústries diverses	1.971	Transports	2.740
Pesca	692	Treballs ferro i altres	1.680	Clero catòlic regular	2.263
TOTAL	29.774	Indústria tèxtil	1.672	Guàrdia Civil/Carabiners/Polícia	762
		Indústria fusta	1.535	Clero catòlic secular	460
		Alimentació (indústria)	869	Professions ensenyança	458
		Mines i pedreres	498	Administració	403
		Indústria química	418	Professions Mèdiques	385
		Cuiros i pells	389	Comerç diversos/sense especificar	366
		Indústria mobiliari	293	Professions judicials	245
		Indústria vidre i metall	232	Correus/telègrafs/telèfons	206
		Indústria elèctrica	217	Artistes/músics	85
		Indústria ornamentació	216	Arts plàstiques	74
		Indústria llibre	182	Assistents del culte	57
		Gerreria i ceràmica	143	Arquitectura/Ingenieria	49
		Metal·lúrgia	134	Armada	22
		Indústria paper/cartó/escriptori	46	Alimentació (comerç)	20
		TOTAL	23.652	Literats	12
				Espectacles públics	9
				Art dramàtic	8
				Indústria vestit (comerç)	2
				TOTAL	17.379

Font: Censos de població de 1877, 1887, 1910 i 1920. ARM.

Taula nº 7 Població no activa en els censos (1877, 1887, 1910, 1920)

POBLACIÓ NO ACTIVA EN EL CENS DE 1877 (MALLORCA)	
Sin profesión y sin clasificar	124.772
Estudiantes de 1ª enseñanza	6.078
est. de 2ª enseñanza especial y preparatoria	368
Pobres de solemnidad	201
est. de facultat mayor	37
Pensionistas	29
est. de seminarios conciliares	25
Inválidos	19
est. de carreras especiales, escuelas normales concertadas	13
est. de Academias militares	1
TOTAL	131.543

POBLACIÓ NO ACTIVA EN EL CENS DE 1887 (MALLORCA)	
Estudiants 1ª ensenyança	9.240
Estudiants 2ª ensenyança	493
Facultat i carreres especials	328
Asilats/Pobres	305
Sense Professi6/sense classificar	126.690
TOTAL	137.056

POBLACIÓ NO ACTIVA EN EL CENS DE 1910 (MALLORCA)	
Nins sense professió per raó d'edat	46.671
Membres de la família	44.909
Alumnes escoles 1ª ensenyança	14.359
Individus sense professió	8.469
Estudiants	1.659
Acollits en hospicis/malalts	1.065
Professi6 desconeguda/no consta	388
Retirats/Pensionistes Estat i altres administracions pub/priv	365
Bojos/alienats	215
Presos/presidaris	64
Captaires/prostitutes	48
TOTAL	118.212

POBLACIÓ NO ACTIVA EN EL CENS DE 1920 (MALLORCA)	
Membres de la família	87.082
Alumnes escoles 1ª ensenyança	28.684
Nins sense professió per raó edat	28.234
Professió desconeguda/no consta	25.789
Individus sense professió	25.365
Estudiants	1.618
Acollits en hospicis/malalts	894
Retirats/Pensionistes Estat i altres administracions pub/priv	521
Bojos/alienats	187
Presos/presidaris	52
Captaires/prostitutes	39
TOTAL	198.465

Font: Censos de població 1877, 1887, 1910 i 1920. ARM.

TAULA N° 8 Naturalesa dels sol·licitants de passaport (1917-1921)

Origen passaports (1917-1921)					
Sóller	2500	Alcúdia	76	Cuba	10
Palma	1735	Muro	71	Madrid	10
Andratx	1032	Petra	62	Galilea	8
Alaró	510	Villacarlos	61	Sant Jordi	7
Felanitx	338	Barcelona	52	Jesús	7
França	313	Establiments	51	Itàlia	7
no consta	292	Llubí	49	Mercadal	6
Binissalem	274	Santa Eulària	50	Osca	6
Llucmajor	260	Estellencs	43	Biniali	6
Eivissa	243	Puerto Rico	40	Múrcia	6
Fornalutx	242	Alaior	39	Mèxic	6
Inca	224	Costitx	39	Girona	6
Campos	222	Sant Llorenç	35	Escorca	5
Porreres	222	Capdepera	35	Granada	5
Maó	215	Consell	34	Orient	5
Algaida	205	Son Servera	27	Moscari	4
Santa Margalida	204	Banyalbufar	27	Ferrerries	4
Pollença	193	Es Capdellà	26	S'Arracó	4
Esporles	191	Sant Carles	23	Castelló	4
Puigpunyent	185	València	23	Cadis	3
Santa Eugènia	184	Caimari	23	Xile	3
Santanyí	168	Maria de la Salut	23	Lleida	3
Lloseta	168	Sant Antoni	21	Biniamar	2
Manacor	167	Formentera	21	Filipines	2
Selva	151	Sant Joan Baptista	21	Santa Agnès	2
Bunyola	129	Búger	21	Alemanya	2
Calvià	128	Sant Joan	20	Brasil	2
Santa Maria	126	Sant Rafel	18	Estats Units	2
Marratxí	122	Lloret de Vistalegre	18	Cartagena	2
Campanet	115	Mancor de la Vall	18	Brasil	2
Montuïri	110	Algèria	18	República Dominicana	2
Deià	109	Vilafranca	17	Coruña	2
Sa Pobla	107	Argentina	17	Sant Vicenç	1
Ciutadella	98	Alacant	15	Guipúscoa	1
Artà	92	Santa Gertrudis	14	Alcoi	1
Sineu	88	Sant Mateu	11	Gandia	1
Sencelles	83	Sant Miquel	10	Pontevedra	1
Valldemossa	82	Sant Josep	10	Palencia	1

Font: Llibres de passaport 849/850/851. Govern Civil. ARM.

TAULA N° 9 Destinació dels sol·licitants de passaport (1917-1921)

Destinacions 1917-1921	
França	7.498
Cuba	3.698
Algèria	581
Argentina	256
Puerto Rico	255
Estats Units	166
Bèlgica	144
Alemanya	127
República Dominicana	69
Mèxic	69
no consta	46
Itàlia	45
Suïssa	33
Marroc	22
Xile	21
Uruguai	17
Anglaterra	14
Filipines	13
Panamà	10
Mónac	9
Brasil	7
Holanda	6
Perú	5
Canadà	4
Luxemburg	4
Gibraltar	3
Norruega	2
Veneçuela	2
Guatemala	2
Grècia	1
Paraguai	1
Colòmbia	1
Dinamarca	1

Font: Llibres de passaport 849/850/851. Govern Civil. ARM.

TAULA N° 10 Població de fet menys la població de dret per municipis

fet menys dret	1877	1887	1897	1900	1910	1920
Alaró	16	-2	-29	-12	-22	-272
Alcúdia	45	15	-15	-15	-103	-199
Algaida	-5	-104	-126	-14	-121	-257
Andratx	-693	-853	-983	-996	-1151	-974
Artà	20	56	-1	15	-80	-170
Banyalbufar	-5	-16	-21	-2	-28	-26
Binissalem	-6	-41	-33	-8	-103	-199
Búger	-10	-19	-2	-27	9	-26
Bunyola	3	-39	154	-46	35	-18
Calvià	-134	-16	-46	16	48	-79
Campanet	-12	-38	-5	-3	20	-66
Campos	-91	17	-9	0	0	-53
Capdepera	9	4	15	-23	51	-19
Costixt	-36	-31	-5	-33	-42	-26
Deià	-75	-44	2	20	-8	-31
Escorca	28	107	65	59	25	51
Esporles	-21	16	9	2	-58	-190
Establiments	-8	10	-29	-25	-26	0
Estellencs	-38	-40	-69	-98	-100	-91
Felanitx	-191	233	-70	-264	-195	-355
Fornalutx	-68	-63	-145	-114	-128	-70
Inca	69	62	-48	-70	-524	-455
Lloseta	-17	12	-42	-46	-50	-96
Llubí	-2	12	6	29	-8	-69
Llucmajor	-86	-1	12	-31	109	-78
Manacor	23	65	-7	-140	-268	-80
Maria	13	-51	-10	-50	-286	-215
Marratxí	-12	8	9	3	52	-32
Montuïri	34	19	-29	-59	-34	-99
Muro	9	0	-12	-76	-5	25
Palma	-935	-538	-101	64	-872	-945
Petra	49	5	-34	-61	-137	-16
Pollença	-11	-118	79	-144	-551	-209
Porreres	-8	-13	6	-60	-43	-97
Sa Pobla	45	1	-16	-128	-198	-87
Puigpunyent	-6	-43	10	-35	-16	-163
Sencelles	-193	-14	-25	-80	-180	-287
Sant Joan	5	18	-1	-22	-49	-50
Sant Llorenç	0	0	-31	-24	-37	-71
Santa Eugènia	-54	-1	-37	-83	-174	-180
Santa Margalida	1	94	25	45	-265	-127
Santa Maria	-28	107	30	101	-48	-36
Santanyí	-267	-16	-41	-7	-141	-408
Selva	-53	-22	21	-68	-83	-122
Sineu	-39	-6	-153	-240	-158	-263
Sóller	-425	-606	-726	-864	-1201	-1595
Son Servera	-31	-29	16	-74	-72	-41
Valldemossa	-28	-8	10	-5	-37	-50
Vilafranca	-15	-5	0	-38	-10	-7

Font: Elaboració a partir del censos de població

Ressaltat en vermell aquells municipis amb emigració

TAULA N° 11 % de la població d'absents sobre la població de fet per municipis

% població absent	1877	1887	1897	1900	1910	1920
Alaró	2,08	2,94	3,01	3,23	2,90	4,78
Alcúdia	2,76	1,47	0,99	1,85	5,94	7,90
Algaida	2,00	3,68	5,70	3,40	3,59	7,99
Andratx	11,58	14,98	17,46	17,71	20,17	17,18
Artà	0,76	0,24	0,29	0,14	2,67	3,02
Banyalbufar	3,35	4,60	3,67	1,27	3,76	3,23
Binissalem	2,13	3,28	2,91	3,26	2,83	5,61
Búger	0,82	1,97	1,35	4,36	0,93	2,92
Bunyola	3,67	5,13	3,47	5,12	0,57	0,73
Calvià	8,23	4,05	5,32	5,77	7,25	11,48
Campanet	0,60	1,84	2,42	1,04	1,09	2,12
Campos	2,84	0,37	0,27	0,15	0,00	1,09
Capdepera	0,46	1,38	1,20	1,51	0,91	1,58
Costitx	4,94	3,07	0,86	3,02	3,24	2,01
Deià	9,94	5,91	3,22	2,49	4,56	8,45
Escorca	13,88	8,96	8,85	5,35	6,40	0,61
Esporles	2,42	1,35	0,17	0,14	2,42	7,59
Establiments	0,55	0,20	2,26	2,16	3,67	0,00
Estellencs	5,56	6,30	11,24	16,77	16,41	17,04
Felanitx	2,02	0,60	1,00	2,43	2,15	3,46
Fornalutx	6,31	9,00	18,15	16,39	19,94	14,50
Inca	0,98	0,69	1,67	2,12	7,21	5,73
Lloseta	2,88	0,46	2,92	2,44	2,62	4,53
Illubí	2,25	2,39	0,31	1,53	0,50	2,53
Illucmajor	1,55	1,27	0,03	0,75	1,18	3,36
Manacor	0,02	0,01	0,10	1,38	2,62	0,81
Maria	0,18	4,21	0,63	3,26	15,58	11,30
Marratxí	1,20	0,26	0,32	0,26	0,21	2,33
Montuïri	1,70	0,98	1,27	2,27	1,78	3,71
Muro	0,00	0,46	0,30	1,67	0,13	0,20
Palma	3,55	2,40	1,19	1,92	2,75	3,48
Petra	0,87	0,40	1,78	2,05	3,38	0,44
Pollença	1,22	0,57	0,05	1,84	6,85	2,73
Porreres	0,47	0,47	0,00	1,49	0,87	1,99
Sa Pobla	0,21	0,44	0,51	2,52	3,44	1,15
Puigpunyent	0,38	4,26	1,88	4,97	3,16	12,81
Sencelles	6,76	0,94	1,25	3,06	6,81	10,18
Sant Joan	0,52	1,46	0,09	1,11	2,15	2,11
Sant Llorenç			1,25	1,07	1,28	2,37
Santa Eugènia	4,98	1,20	2,44	6,44	12,15	13,79
Santa Margalida	0,15	0,52	0,61	0,99	7,77	4,14
Santa Maria	2,62	1,46	0,89	0,68	3,11	1,96
Santanyí	4,56	1,29	0,62	0,24	2,15	6,20
Selva	1,09	0,85	0,51	1,76	2,00	3,42
Sineu	1,41	0,77	4,03	5,70	4,06	6,20
Sóller	6,27	8,78	9,20	11,26	14,81	19,17
Son Servera	3,59	2,48	0,58	4,11	4,15	3,41
Valldemossa	3,36	2,25	2,37	0,69	4,40	3,51
Vilafranca	2,83	1,96	0,00	3,47	0,89	2,15

Font: Elaboració a partir dels censos de població

Ressaltat en vermell aquells municipis que superaren el 5% d'absents

.TAULA N° 12 Baixes del padró i destinacions segons les llistes enviades per les juntes municipals del cens de 1887 (emigració interior)

Emigració interior/llocs de destí documentats 1878-1887			
Palma	1117	Petra	16
Alcúdia	293	Vilafranca	15
Felanitx	170	Costitx	13
Barcelona	129	Puigpunyent	13
Maó	125	Madrid	12
Sóller	109	Selva	12
Manacor	91	Ciutadella	11
Llucmajor	83	Valldemossa	10
Santanyí	65	Tarragona	9
Sa Pobla	64	Cartagena	9
Artà	61	Deià	9
Escorca	49	Pollença	8
Calvià	47	Son Servera	7
Alaró	43	Camp franc	6
Bunyola	42	Cabrera	5
Montuiri	41	Maria	5
Inca	40	Castelló	4
Sant Joan	39	Girona	4
Andratx	38	Santa Eugènia	4
Sencelles	33	Cullera	4
Llubí	32	Ses Salines	4
Porreres	31	Lloret	3
Capdepera	30	Génova	3
Marratxí	30	Badajoz	3
Campanet	29	Ariany	3
Algaida	28	Muro	3
Santa Maria	25	Banyalbufar	3
Establiments	24	Servei militar	2
Fornalutx	23	Sant Feliu de Guíxols	2
Esporles	23	Biniali	2
Campos	23	Reus	1
València	21	Mollerusa	1
Búger	19	Figueres	1
Binissalem	19	Consell	1
Lloseta	17	Saragossa	1
Estellencs	17	Burgos	1
Santa Margalida	17	Valladolid	1

Font: Cens de població 1887 (ARM)

TAULA N° 13 Baixes del padró i destinacions segons les llistes enviades per les juntes municipals del cens de 1897 (emigració interior)

Emigració interior/llocs de destí documentats 1888-1897			
Palma	1452	Biniamar	9
Alcúdia	428	Cadis	8
Sóller	259	Santa Maria	8
Sant Llorenç	218	Saragossa	7
Petra	183	Ariany	7
Barcelona	152	Sant Miquel	7
Felanitx	124	Eivissa	7
Inca	106	València	6
Campos	89	Establiments	6
Maó	81	Lloseta	5
Sa Pobla	74	Girona	5
Santanyí	69	Mercadal	4
Escorca	59	Penal San Agustin	3
Son Servera	57	Esporles	3
Capdepera	54	Deià	3
Campanet	47	Biniali	3
Sineu	44	Muro	3
Andratx	36	Coruña	3
Santa Margalida	35	Lluc	2
Porreres	33	Galilea	2
Artà	28	Santander	2
Llucmajor	27	Sevilla	2
Binissalem	25	Almeria	2
Alaró	21	Maria	2
Algaida	21	Fornalutx	2
Vilafranca	18	Barbastro	1
Santa Eugènia	18	Teruel	1
Madrid	17	Penal Ceuta	1
Ciutadella	17	Santoña	1
Calvià	15	dominico	1
Caimari	14	Colònia	1
Selva	13	Sant Joan	1
Montuïri	12	Ermità	1
Alacant	10	Ferrerries	1
Marratxí	10	Canàries	1
Orient	10	Consell	1
Llubí	9		

Font: Cens de població 1897 (ARM)

TAULA N° 14 Nombre d'absents per edat

Nombre d'absents per edat (local i exterior) 1877-1920					
Edat	total	%	Edat	total	%
1	34	0,6	44	48	0,9
2	27	0,5	45	55	1,0
3	18	0,3	46	35	0,7
4	31	0,6	47	33	0,6
5	22	0,4	48	36	0,7
6	16	0,3	49	30	0,6
7	28	0,5	50	54	1,0
8	29	0,6	51	19	0,4
9	33	0,6	52	31	0,6
10	38	0,7	53	19	0,4
11	53	1,0	54	19	0,4
12	94	1,8	55	19	0,4
13	118	2,2	56	16	0,3
14	147	2,8	57	17	0,3
15	147	2,8	58	19	0,4
16	202	3,9	59	20	0,4
17	218	4,2	60	32	0,6
18	246	4,7	61	13	0,2
19	221	4,2	62	6	0,1
20	211	4,0	63	16	0,3
21	211	4,0	64	7	0,1
22	232	4,4	65	13	0,2
23	210	4,0	66	9	0,2
24	209	4,0	67	6	0,1
25	197	3,8	68	10	0,2
26	169	3,2	69	1	0,0
27	152	2,9	70	8	0,2
28	145	2,8	71	2	0,0
29	107	2,0	72	1	0,0
30	155	3,0	73	4	0,1
31	74	1,4	74	2	0,0
32	91	1,7	75	4	0,1
33	83	1,6	76	1	0,0
34	91	1,7	77	2	0,0
35	66	1,3	78	2	0,0
36	77	1,5	79	0	0,0
37	68	1,3	80	1	0,0
38	75	1,4	81	0	0,0
39	42	0,8	82	0	0,0
40	111	2,1	83	0	0,0
41	52	1,0	84	0	0,0
42	44	0,8	85	1	0,0
43	40	0,8			

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals

TAULA N° 15 Ocupacions dels absents

Ocupacions dels absents (local i exterior) 1877-1920			
mariner	1.129	militar	3
jornaler	714	guardià	3
sense	544	taverner	3
llaurador	442	mosso	2
criada	437	costurera	2
dependent	384	tenedor de llibres	2
no consta	302	prevere	2
comerciant	185	modista	2
traficant	180	farmacèutic	2
criat	73	venedor	2
escola	70	comerç	2
estudiant	66	industrial	2
sabater	62	advocat	2
propietari	52	practicant farmàcia	2
carboner	50	religiós	2
pescador	50	viajant	2
picapedrer	49	majoral	2
fuster	45	cap d'estació	1
forner	35	brodadora	1
mosso de llaurança	31	albarder	1
pastor	27	hortolà	1
ferrer	25	escrivent	1
cambrer	23	radiotelegrafista	1
cuiner	18	tallador	1
pedraire	15	patró de vaixell	1
desconegut	14	jornaler de fàbrica	1
tender	14	capità	1
empleat	13	marger	1
dependent comerç	13	hisendada	1
agricultor	11	pastor	1
carreter	10	conrador	1
mestre	8	missatge	1
patró	6	fondista	1
domèstica	6	capeller	1
teixidor	6	toneler	1
arrendatari	6	guàrdia civil	1
hisendat	5	llauner	1
barber	5	veterinari	1
garriguer	5	constructor carros	1
pilot	4	carnicer	1
vida	4	inútil	1
religiosa	4	sastre	1
cotxer	4	calciner	1
menor	4	congregant	1
maquinista	4	guarnicioner	1
fogoner	3	vicari	1
espardenyer	3	carabiner	1
moliner	3	captaire	1
rendista	3		

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals

TAULA N° 16 Ocupacions de les famílies dels absents

Ocupacions progenitors dels fadrins emigrats (local i exterior)			
jornalers	369	hortolà i sense	5
sense	316	guàrdia retirat i sense	5
jornaler i sense	209	teixidor i jornalera	5
llaurador i sense	204	picapedrer	5
llauradors	189	peó caminer i jornalera	4
jornalera	179	carreter i jornalera	4
agricultor i sense	83	capeller i sense	4
propietari i sense	69	carabiner i sense	4
mariner i jornalera	40	conrador i jornalera	4
jornaler	39	rendistes	3
picapedrer i sense	39	no consten	3
teixidor i sense	37	secretari jutjat i sense	3
llaurador	35	carnicer i sense	4
mariner i sense	32	guàrdia i sense	3
propietaris	32	barber i sense	3
propietària	32	forners	3
sabater i sense	31	peó caminer	3
fuster i sense	31	abaceros	2
ferrer i sense	23	guàrdia i jornalera	2
no consta	20	saig i sense	2
carreter i sense	19	curtidor i sense	2
pescador i sense	19	escrivent i sense	2
empleat i sense	17	fuster	2
comerciant i sense	17	teixidors	2
canter i sense	15	rentadora	2
pastor i sense	14	alguzil i sense	2
arrendatari i sense	14	tonaler i sense	2
llauradora	13	asserrador i sense	2
fuster i jornalera	13	calciner i sense	2
llaurador i jornalera	11	sacristà i sense	2
picapedrer i jornalera	12	guàrdia jurat i sense	2
carboner i jornalera	11	mosso de llaurança	2
sabater i jornalera	10	pastors	2
traficant i sense	10	industrial i sense	1
propietari	9	capità	1
tenders	9	maquinista i sense	1
taverner i sense	9	empleats	1
carboner i sense	9	garriguer i jornalera	1
peó caminer i sense	9	hortolans	1
tender i sense	8	confiter	1
carboners	8	abacera	1
forner i sense	8	imposibilitat i sense	1
mestre i sense	8	agricultor i modista	1
moliner i sense	8	fabricant teixits i sense	1
ferrer i jornalera	7	barber i jornalera	1
carreter	7	veterinari i sense	1
criada	7	inútil	1
ferrer	6	cortante i sense	1
sense i sense	6	arrendataris	1
sabater	5	mercader i sense	1
inútil i sense	5	mosso de llaurança i jornalera	1
notari i sense	5		

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals.

Noms en singular: Correspon a un sol progenitor, viuda/o (sense, jornalera...)

TAULA N° 17 Ocupacions dels absents -interior i exterior-

Ocupacions absents (interior)			
jornaler/a	382	torrer	2
criada	335	venedor	2
sense	209	religiosa	2
mariner	167	abogat	2
llaurador/a	129	practicant farmàcia	2
no consta	81	teixidor	2
estudiant	60	religiós	2
escola	43	calciner	1
carboner	36	capità	1
propietari/ària	35	marger	1
criat	33	hisendada	1
picapedrer	22	zagal	1
pastor	22	cadirer	1
forner	19	taverner	1
fuster	19	escultor	1
sabater	18	jornalera	1
mosso de llaurança	16	patró de vaixell	1
comerciant	12	modista	1
pescador	12	jornaler de fàbrica	1
dependent	9	costurera	1
ferrer	9	conrador	1
desconegut	7	missatge	1
cuiner	7	fondista	1
mestre	7	mosso	1
carreter	6	pedraire	1
traficant	6	farmàcia	1
domèstica	6	capeller	1
arrendatari	6	guàrdia civil	1
hisendat	5	ignorat	1
menor	5	farmacèutic	1
garriguer	5	peó caminer	1
dida	4	guardià	1
cotxer	4	esparter	1
empleat	4	toneler	1
rendista	3	tallador	1
militar	3	llauner	1
tender	3	guardià	1
prevere	2	sastre	1
majoral	2	patró	1
maquinista	2	fondista	1
fogoner	2	vicari	1
moliner	2	congregant	1

Ocupacions consignades absents (exterior)			
mariner	922	empleat	6
dependent/a	373	pastor	5
jornaler/a	288	teixidor	4
llaurador/a	252	pilot	4
sense	246	estudiant	3
no consta	186	carreter	3
traficant	175	espardenyer	3
comerciant	167	comerç	3
sabater	42	guardià	3
picapedrer	25	tenedor de llibres	2
cambrer	23	dependent comerç	2
fuster	23	industrial	2
pescador	22	cap d'estació	2
pedraire	16	maquinista	2
carboner	13	mestre	1
ferrer	13	fogoner	1
criat	12	moliner	1
propietari	12	mozo	1
dependent de comerç	11	costurera	1
cuiner	11	taverner	1
tender	9	modista	1
agricultor	9	brodadora	1
criada	8	albardero	1
escola	8	veterinari	1
desconegut	7	constructor carros	1
forner	6		

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals.

TAULA N° 18. Ocupacions de les famílies de fadrins absents -exterior i interior-

Ocupacions progenitors dels fadrins emigrats (exterior)			
sense	170	propietari	5
jornalers	140	pescador i sense	5
jornalera	106	tenders	4
jornaler i sense	99	tender i sense	4
agricultor i sense	82	ferrer	4
llauradors	82	conrador i jornalera	4
llaurador i sense	55	moliner i sense	3
propietari i sense	41	mestre i sense	3
teixidor i sense	37	sabater	3
mariner i jornalera	36	carnicer i sense	3
mariner i sense	22	curtidor i sense	2
fuster i sense	22	no consten	2
picapedrer i sense	20	escrivent i sense	2
sabater i sense	18	sense i sense	2
jornaler	17	rendistes	2
carreter i sense	16	secretari jutjat i sense	2
propietària	15	guardià i sense	2
pedraire i sense	14	agricultor i modista	2
ferrer i sense	13	algutzil i sense	2
fuster i jornalera	10	barber i sense	2
empleat i sense	10	toneler i sense	2
traficant i sense	10	asserrador i sense	2
llaurador i jornalera	9	calciner i sense	2
comerciant i sense	9	sagristà i sense	2
taverner i sense	9	cotxer i tavernera	2
picapedrer i jornalera	8	imposibilitat i sense	1
arrendatari i sense	7	peó caminer i sense	1
pastor i sense	7	rentadora	1
carreter	7	fabricant teixits i sense	1
carboner i sense	6	industrial i sense	1
sabater i jornalera	6	barber i jornalera	1
forner i sense	6	veterinari i sense	1
llaurador	5	serraller i sense	1
llauradora	5		

Ocupacions progenitors dels fadrins emigrats (interior)			
jornalers	170	picapedrer i jornalera	2
llauradors	74	rendistes	2
jornalera	57	no consta	2
llaurador i sense	51	forners	2
sense	46	capeller i sense	2
jornaler i sense	43	carboner i jornalera	2
propietaris	17	abaceros	2
propietària	16	carreter i sense	2
jornaler	13	carboner i sense	2
propietari i sense	13	moliner i sense	2
picapedrer i sense	10	teixidor i jornalera	2
llaurador	10	agricultor i sense	1
sabater i sense	8	ferrer	1
pastor i sense	6	no consten	1
llauradora	6	secretari jutjat i sense	1
mariner i jornalera	5	industrial i sense	1
tenders	5	guàrdia retirat i sense	1
mariner i sense	4	capità	1
comerciant i sense	4	maquinista i sense	1
ferrer i jornalera	4	guardià i jornalera	1
peó caminer i sense	4	metge	1
ferrer i sense	4	teixidors	1
sense i sense	4	empleats	1
sabater i jornalera	3	garriguer i jornalera	1
propietari	3	saig i sense	1
notari i sense	3	hortolans	1
arrendatari i sense	3	carabiner i sense	1
fuster i sense	3	confiter	1
mestre i sense	3	peó caminer i jornalera	1
pastors	2	abacera	1
fuster i jornalera	2	pescador i sense	1
empleat i sense	2	rentadora	1
llaurador i jornalera	2	venedor ambulat i sense	1

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals.

Noms en singular: Correspon a un sol progenitor, viuda/o (sense, jornalera...)

TAULA N° 19 Estadística dels nascuts en un altre municipi

Municipis (1900)	Nascuts en un altre municipi	Població fet 1900	% població nascuts fora	Nascuts a Palma	Posició que ocupa Palma entre nascuts fora
Alaró	516	5976	8,6	97	1
Algaida	466	4084	11,4	97	1
Andratx	674	6516	10,3	136	1
Bunyola	236	2303	10,2	37	2
Escorca	252	355	71,0	9	6
Estellencs	99	668	14,8	22	1
Maria	146	1966	7,4	4	8
Sa Pobla	496	5999	8,3	49	2
Santa Margalida	348	4159	8,4	14	7
Sóller	1381	8026	17,2	182	1
Búger	113	1146	9,9	22	2
Porreres	318	4907	6,5	42	2
Selva	203	4875	4,2	34	1
TOTALS	5248	50980	10,3	745	14,2

% nascuts altre municipi 1900							
Alaró		Escorca		Santa Margalida		Selva	
Palma	18,8	Selva	26,2	Maria	18,7	Palma	16,7
Bunyola	9,3	Fornalutx	14,3	Manacor	16,7	Inca	15,8
Binissalem	7,4	Pollença	12,3	Petra	9,8	Campanet	8,4
Algaida		Estellencs		Sóller			
Palma	20,8	Palma	22,2	Palma	13,2		
Llucmajor	10,9	Puigpunyent	14,1	Fornalutx	9,3		
Montuïri	6,7	Andratx	6,1	Deià	6,1		
Andratx		Maria de la Salut		Búger			
Palma	20,2	Santa Margalida	32,2	Campanet	23,9		
Calvià	8,3	Petra	10,3	Palma	19,5		
Felanitx	7,9	Manacor	9,6	Pollença	13,3		
Bunyola		Sa Pobla		Porreres			
Alaró	20,3	Búger	19,6	Felanitx	35,5		
Palma	15,7	Palma	9,9	Palma	13,2		
Santa Maria	9,3	Pollença	8,7	Campos	4,7		

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals.

TAULA N° 20 (Ocupacions dels transeünts)

Ocupacions transeünts 1900			
		escrivent	4
sense	167	soldat	3
jornaler/a	93	guardià de porcs	3
llaurador/a	78	prevere	3
criat	56	costurera	3
mosso de llaurança	47	industrial	2
criada	37	forner	2
escola	34	didacta	2
carboner/a	30	religiós	2
no consta	24	sacerdot	2
mariner	17	traginer	2
propietari/ària	12	estudiant	2
sabater	9	farmacèutic	2
religiosa	9	abogat	1
comerciant	8	garriguer	1
pastor	8	empleat	1
arrendatari	7	peó caminer	1
picapedrer	6	sastre	1
guardià	5	militar	1
fuster	5	advocat	1
carreter	5	rendista	1
capità	4	notari	1

Font: Censos municipals de població. Arxius municipals.

TAULA N° 21 (Emigració segons salaris, alfabetització, propietaris i estructura d'ocupacions)

Municipis	Taxa emigració	% absents	homes > 15	llegeixen i escriuen	%	Ocupats en el Sector I	Ocupats en el Sector II	Ocupats en el Sector III
	1911-1920		1920		anys salari fins 3 pts			
Alaró	-9,62	4,78	7,4	45,8	24,7	31,0	62,2	6,8
Alcúdia	0,64	7,90	36,4	43,4	46,4	38,9	26,1	35,0
Algaida	-11,62	7,99	33,6	27,7	63,6	80,7	9,2	10,2
Andratx	-3,68	17,18	9,7	67,8	34,4	56,0	11,9	32,1
Artà	-5,57	3,02	5,4	42,2	26,2	71,7	16,4	11,9
Banyalbufar	2,11	3,23	23,7	64,3	23,2	36,0	23,6	40,4
Bïnissalem	-5,77	5,61	54,1	47,4	35,5	58,0	27,3	14,8
Búger	-10,2	2,92	14,5	30,9	49,4	65,5	24,7	9,8
Bunyola	-12,07	0,73	65,4	39,9	16,7	80,5	11,6	7,9
Calvià	-7,45	11,48	21,4	60,0	36,3	73,2	14,4	12,4
Campanet	1,23	2,12	18,7	40,7	30,9	69,3	22,3	8,3
Campos	2,75	1,09	66,0	23,6	28,9	70,5	13,8	15,7
Capdepera	-4,7	1,58	59,6	57,4	35,6	41,4	35,3	23,3
Costitx	-3,16	2,01	64,4	38,7	50,6	69,4	21,0	9,7
Deià	-16,57	8,45	42,6	67,1	51,7	62,5	15,8	21,7
Escorca	-5,35	0,61	0,0	54,2	29,3	37,5	9,4	53,1
Esporles	-12,87	7,59	21,0	50,3	8,3	33,7	55,9	10,4
Estellencs	-16,62	17,04	55,2	58,2	39,4	81,0	4,0	15,0
Felanitx	-2,69	3,46	23,7	47,3	35,7	67,7	17,4	14,9
Fornalutx	-5,59	14,50	6,8	49,0	97,3	77,2	6,8	16,0
Inca	3,41	5,73	24,0	41,9	30,3	35,0	48,1	16,9
Lloseta	-8,56	4,53	7,0	30,6	26,9	53,2	35,8	11,0
Llubi	-3,33	2,53	3,3	37,5	37,8	75,3	11,9	12,7
Llucmajor	-0,52	3,36	21,2	42,9	30,3	42,0	44,4	13,6
Manacor	-4,01	0,81	31,3	48,2	36,2	46,1	32,4	21,5
Maria	-3,8	11,30	12,7	31,8	49,6	58,1	14,5	27,4
Marratxí	-9,51	2,33	45,8	38,2	42,4	46,7	30,3	23,0
Montuïri	-6,1	3,71	72,5	39,0	66,5	80,2	10,0	9,8
Muro	-1,3	0,20	51,4	24,8	28,0	65,5	23,9	10,6
Palma	9,81	3,48	26,2	59,7	4,7	12,2	50,7	37,1
Petra	-4,59	0,44	8,8	28,1	56,6	85,8	7,8	6,4
Sa Pobla	-0,13	1,15	39,6	36,4	19,5	61,4	13,7	24,9
Pollença	-8,95	2,73	6,9	29,7	28,4	72,0	13,2	14,9
Porreres	0,02	1,99	75,0	42,7	42,1	72,6	11,2	16,1
Puigpunyent	-24,44	12,81	69,0	52,1	15,0	74,8	16,1	9,1
Sant Joan	-2,42	2,11	5,1	39,8	52,2	82,5	6,5	10,9
Sant Llorenç	-11,95	2,37	74,0	25,0	47,6	86,7	4,0	9,3
Santa Eugènia	-17,47	13,79	44,9	45,2	59,8	81,4	3,6	14,9
Santa Margalida	-0,74	4,14	68,6	22,6	31,1	81,7	5,9	12,5
Santa Maria	-15,03	1,96	57,3	33,5	48,2	67,3	20,6	12,1
Santanyí	-2,63	6,20	60,4	40,7	34,1	59,3	24,5	16,2
Selva	-3,24	3,42	9,3	36,7	39,5	73,6	13,4	13,0
Sencelles	-12,94	10,18	65,5	44,5	60,4	64,3	21,5	14,2
Sineu	-3,2	6,20	25,1	37,7	45,5	59,5	14,8	25,7
Sóller	-1,07	19,17	13,8	61,5	31,0	32,7	41,0	26,3
Son Servera	-2,92	3,41	33,8	43,7	32,8	63,9	9,0	27,1
Valldemossa	-4,07	3,51	31,6	53,1	11,1	64,5	19,7	15,8
Vilafranca	-11,62	2,15	2,8	54,2	42,9	69,1	15,4	15,4

Font: Pere Salvà (1986) i cens de població de 1920. ARM.

TAULA N° 22 (Nombre d'emigrants segons els passaports des de Mallorca i l'enquesta municipal. 1916/17-1920)

	Sol·licituds passaports des de Mallorca	% sobre població fet 1920	Enquesta emigrants	% sobre població fet 1920
Municipis	1917-1920		1916-1920	
Alaró	377	6,4	-	-
Alcúdia	60	1,8	26	0,8
Algaida	193	4,9	-	-
Andratx	823	13,5	1.925	31,5
Artà	64	1,1	50	0,9
Banyalbufar	25	2,9	-	-
Binissalem	199	4,8	150	3,6
Búger	19	1,7	96	8,5
Bunyola	85	3,4	55	2,2
Calvià	107	4,2	258	10,0
Campanet	87	2,8	32	1,0
Campos	210	3,9	26	0,5
Capdepera	29	1,0	207	7,1
Costixt	24	1,9	-	-
Deià	80	12,8	58	9,3
Escorca	4	1,2	25	7,6
Esporles	171	6,0	175	6,2
Estellencs	39	6,7	50	8,6
Felanitx	286	2,5	640	5,6
Fornalutx	202	30,8	53	8,1
Inca	165	1,7	180	1,9
Lloseta	125	5,6	-	-
Llubí	48	1,6	25	0,8
Llucmajor	236	2,4	376	3,8
Manacor	150	1,2	801	6,1
Maria	15	0,7	-	-
Marratxí	110	2,5	-	-
Montuïri	87	3,6	-	-
Muro	66	1,3	50	1,0
Palma	1.374	1,8	910	1,2
Petra	51	1,1	-	-
Sa Pobla	78	1,0	18	0,2
Pollença	175	2,1	300	3,7
Porreres	184	3,8	200	4,1
Puigpunyent	167	10,7	200	12,8
Sant Joan	19	0,7	15	0,6
Sant Llorenç	35	1,2	73	2,4
Santa Eugènia	150	11,5	-	-
Santa Margalida	179	4,4	250	6,2
Santa Maria	105	3,5	-	-
Santanyí	151	2,2	200	2,9
Selva	125	2,4	13	0,2
Sencelles	70	2,3	43	1,4
Sineu	71	1,5	213	4,4
Sóller	1.899	21,7	239	2,7
Son Servera	26	1,0	52	1,9
Valldemossa	71	4,0	16	0,9
Vilafranca	15	1,2	3	0,2

Font: Govern Civil. Passaports. Cens de població de 1920. ARM.

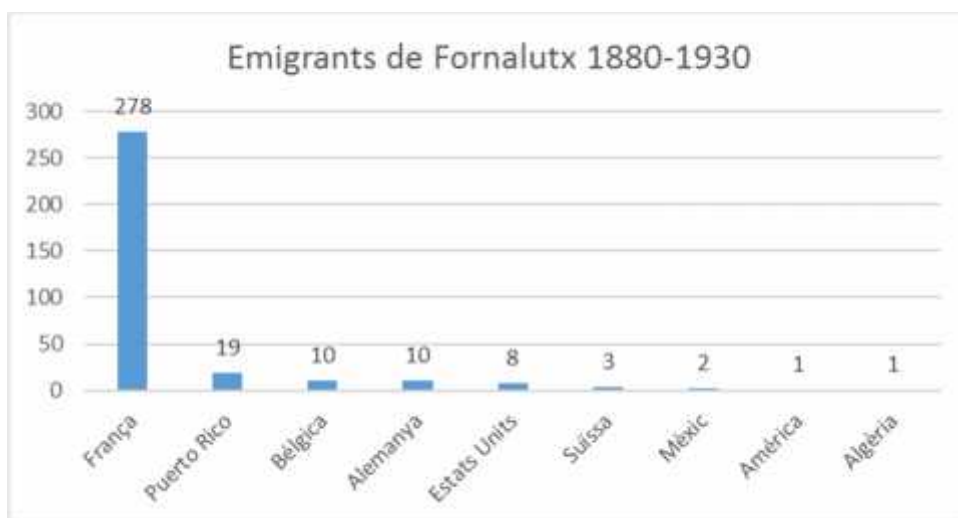
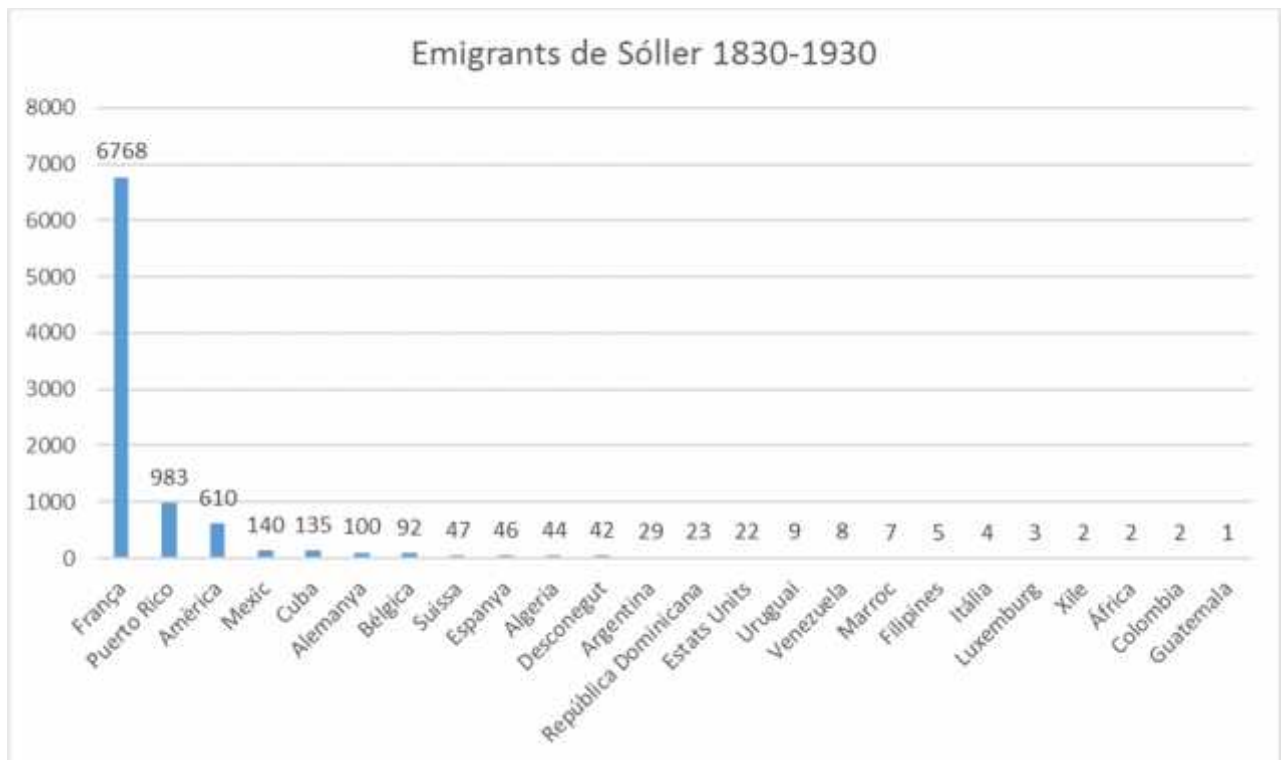
TAULA N° 23 (Nombre de contribuents per rústica, urbana i industrial -1920-)

Nombre de contribuents el 1920			
Municipis	Rústica i pecuària	Urbana	Industrial
Alaró	1.463	1.325	46
Alcúdia	1.534	395	40
Algaida	2.491	824	44
Andratx	2.102	2.025	165
Artà	1.539	1.175	60
Banyalbufar	201	119	9
Binissalem	1.467	799	37
Búger	558	300	7
Bunyola	413	523	44
Calvià	933	644	39
Campanet	964	603	39
Campos	1.538	837	46
Capdepera	1.036	541	35
Costixt	653	318	14
Deià	324	249	16
Escorca	96	55	1
Esporles	236	595	50
Estellencs	229	184	11
Felanitx	4.051	2.526	139
Fornalutx	637	281	11
Inca	2.859	1.456	123
Lloseta	600	436	12
Llubí	1.123	585	30
Llucmajor	2.964	2.019	129
Manacor	4.717	2.694	176
Maria	1.041	326	14
Marratxí	1.840	835	55
Montuïri	1.900	520	10
Muro	1.399	827	24
Palma	3.646	7.768	1.978
Petra	2.583	990	26
Pollença	2.321	1.367	67
Porreres	2.052	1.093	48
Sa Pobla	1.533	892	104
Puigpunyent	234	335	8
Sencelles	1.803	514	24
Sant Joan	1.334	636	18
Sant Llorenç	1.426	583	14
Santa Eugènia	780	337	11
Santa Margalida	1.256	832	27
Santa Maria	1.431	644	46
Santanyí	2.324	1.107	36
Selva	2.087	1.091	16
Sineu	2.189	1.048	72
Sóller	2.716	1.939	182
Son Servera	895	524	28
Valldemossa	196	323	24
Vilafranca	538	293	7

Font: INE. Caixa 143. ARM.

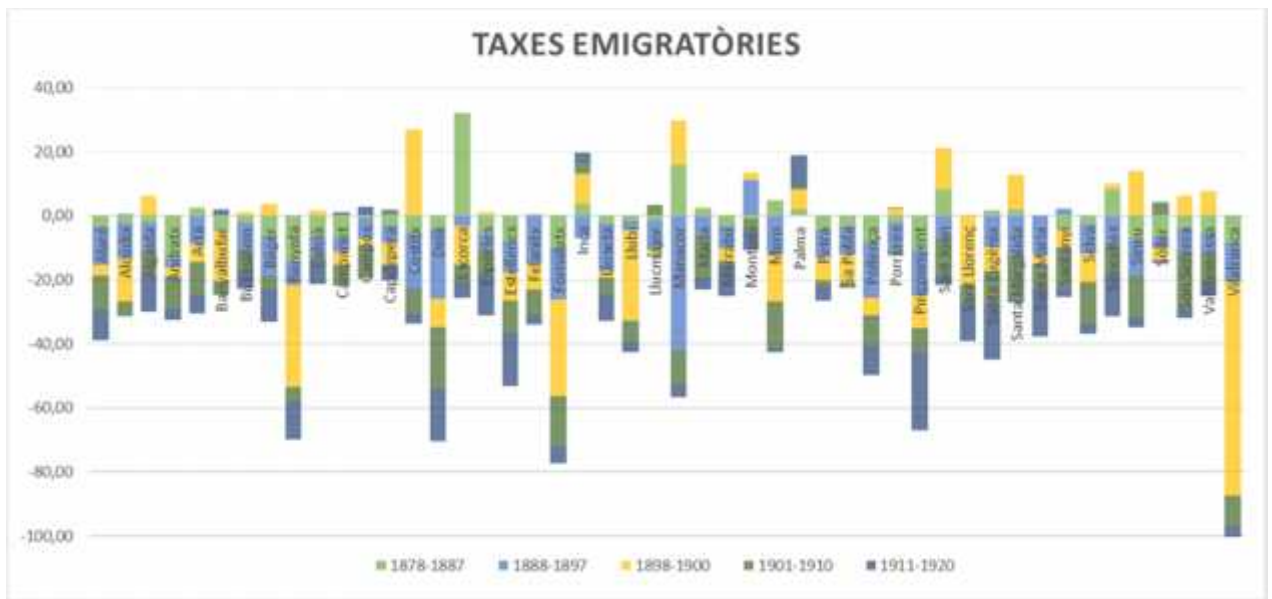
GRÀFICS

GRÀFIC N° 1

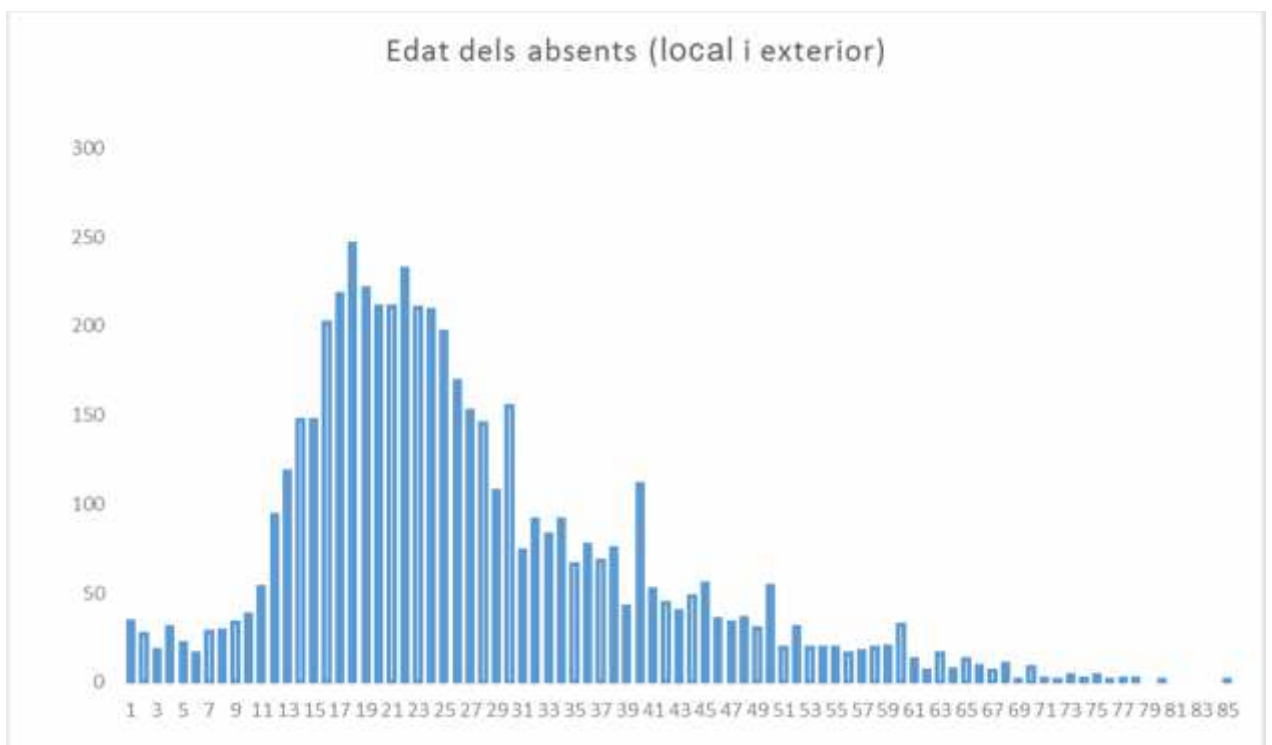
Font: Antoni Quetglas (2013)

GRÀFIC N° 2

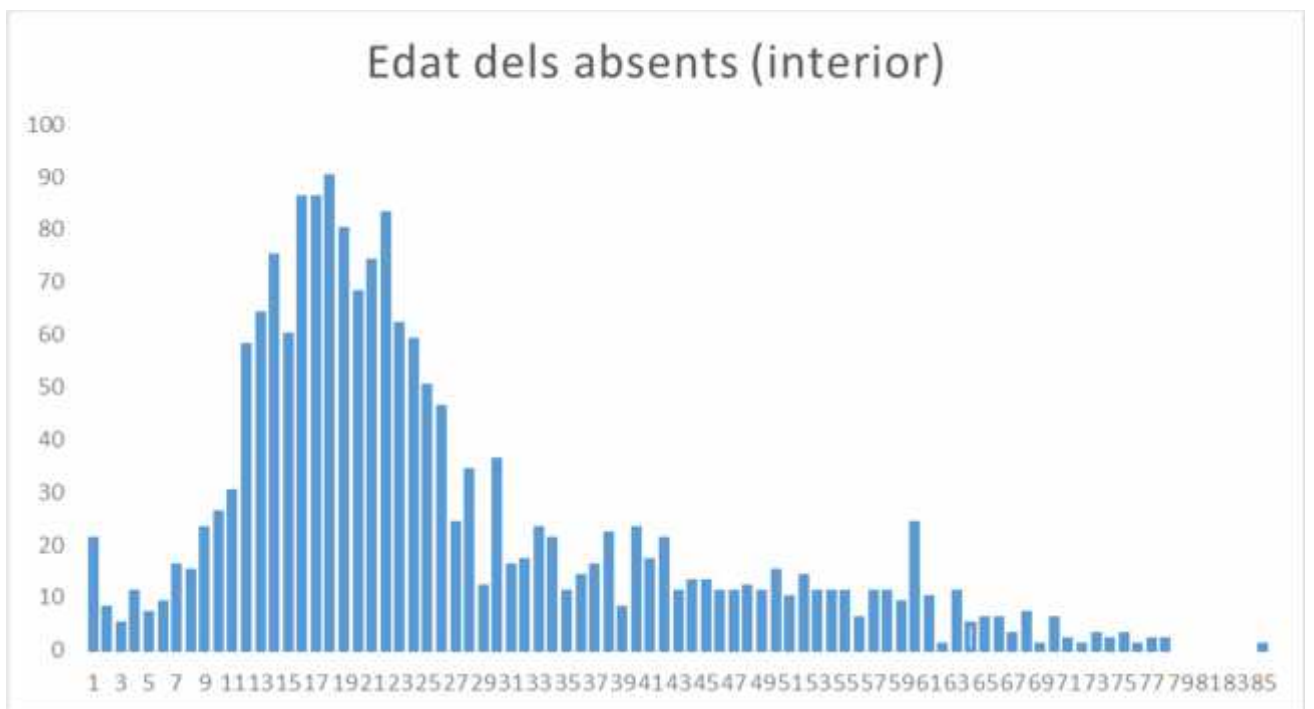
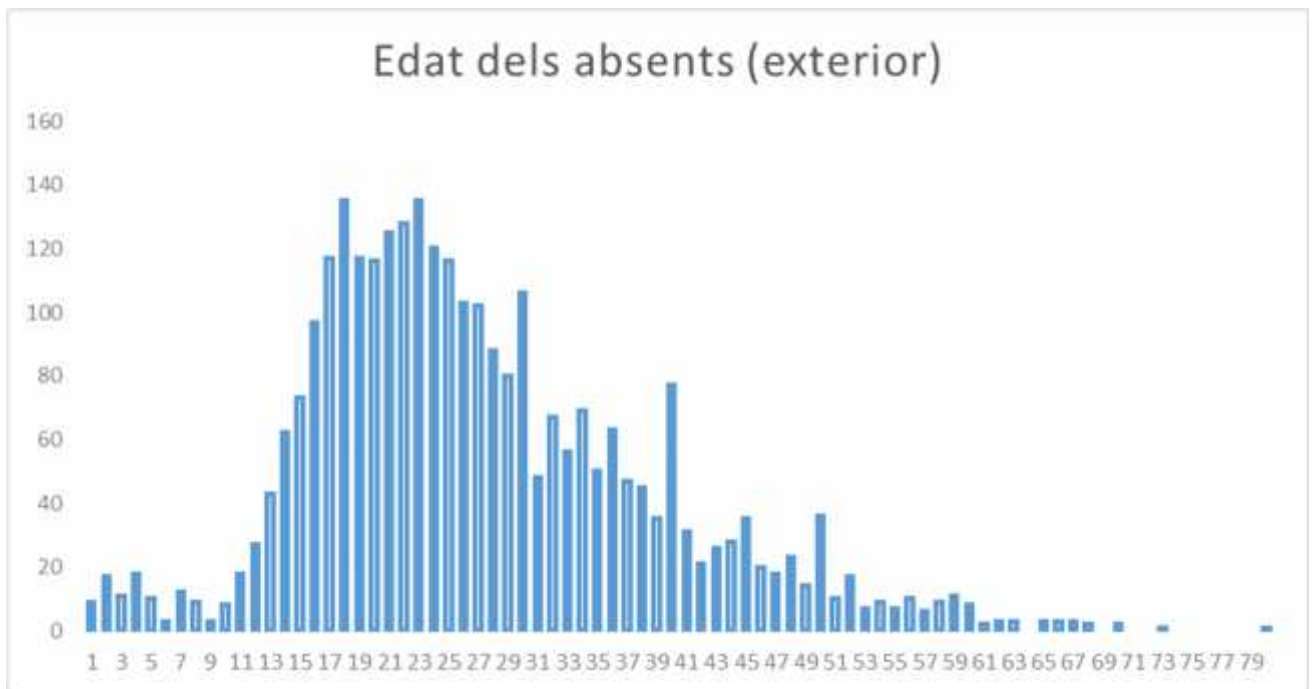
Font: Elaboració a partir de Pere Salvà (1984 i 1987)

GRÀFIC N° 3

Font: elaboració a partir de censos de població municipals (1877-1920). Arxius municipals.

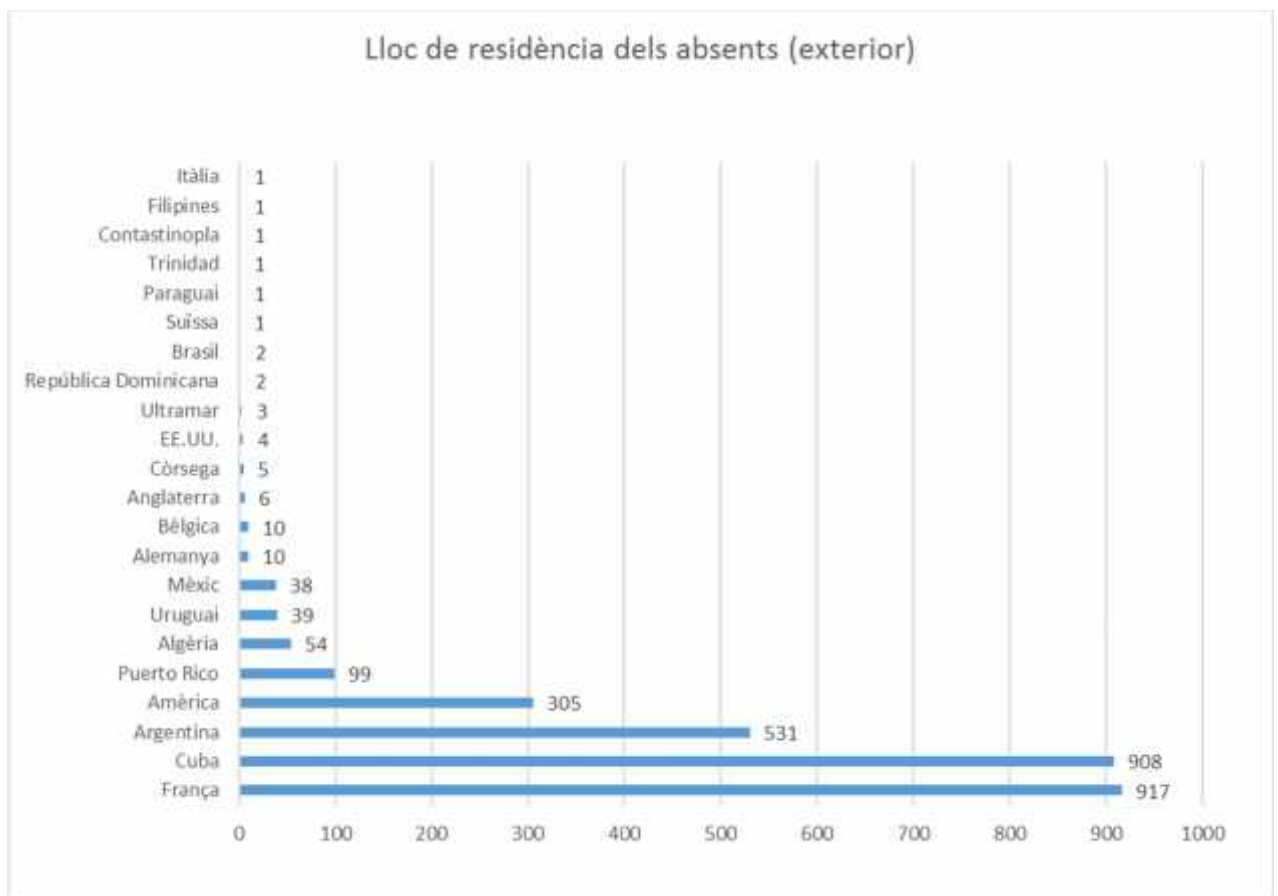
GRÀFIC N° 4

Font: elaboració a partir de censos de població municipals (1877-1920). Arxius municipals.

GRÀFIC N° 5

Font: elaboració a partir de censos de població municipals (1877-1920). Arxius municipals.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, Cristina (1996): "El reto de GESA en la República Dominicana". *Boletín GESA*. Palma. 170.

ALVAREZ MARTÍNEZ, Juan Miguel (2013): "El setmanari Andraitx (1920-1945). 25 anys de la vida d'un poble". Memòria del Treball de Final de Màster. Palma: UIB.

ÁLVAREZ, Óscar ; AMORES, Juan B. (dirs.) (2015): *Del espacio cantábrico al mundo americano. Perspectivas sobre migración, etnicidad y retorno* . Bilbao: Universidad del País Vasco

ALZINA MESTRE, Jaume (1993): *Població, terra i propietat a la comarca de llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX)*. Palma: Ajuntament d'Artà.

ALZINA, Jaume et alter (1982): *Història de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.

AMENGUAL COMES, Mª Antònia; COCERA GRAU, Mònica (1999): "L'emigració mallorquina a Amèrica del Sud als anys vint". *XVII Jornades d'Estudis Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB. pp. 89-94

AMENGUAL GOMILA, Bartomeu (1986): "Una història de sofriments". *Es Pi Gros*. Lloret. 41.

AMENGUAL GOMILA, Bartomeu (1987): "En Barrasset". *Es Pi Gros*. Lloret. 45-46.

AMENGUAL i GOMILA, Bartomeu (1985): "El padrí recorda quan va anar a Amèrica. I. El viatge". *Es pi gros*. Lloret. 23-24.

AMENGUAL OLIVER, J. (1905): *El problema de la emigración (en Mallorca)*. Palma: Tipo-litografía de Amnegual y Muntaner.

ANDREU VIVES, Joan; BORRÀS REYNÉS, Joan (1999): "L'emigració balear cap a Argèlia als anys vint a partir de la font Movimiento de buques y pasajeros. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: al cas francès i americà". *XVII Jornades d'estudis Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB. pp. 95-106

ANDREU VIVES, Joan; BORRÀS REYNÉS, Joan (2002): "Les Balears i Algèria: anàlisi d'un fet migratori". *Lluc*. 827. Pp. 18-27

ARANGO, Joaquin (1985): Las "leyes de las migraciones" de E.G. Ravenstein, cien años después". *REIS*. 32.

ARBAIZA VILALLONGA, Mercedes (1994): "Movimientos migratorios y economías familiares en el Norte de España (1877-1910)". *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*. XII. 2/3. Pp. 93-124

ARBONA, Onofre (1991): "Antoni Ramis Vidal". *Bona Pau*. Montuïri.

ARMENTEROS SEISDEDOS, Ernesto (1990): *Entre las tinieblas del recuerdo*. Santo Domingo: Editorial Rex.

ARXIDUC, Lluís Salvador d'Àustria (ed. 1987): *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte general)*. Tom V. Palma: Caja de Baleares "Sa Nostra".

Audiovisual: “Desconeguts: Mateu Mir, etern retorn”, en xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=fe10dfc7-1cb8-4616-a157-48a3783d2381> (consulta març 2017)

Audiovisual: Algèria - Balears, un viatge d'anada i tornada”. En xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=fe10dfc7-1cb8-4616-a157-48a3783d2381> (consulta, abril 2017).

Audiovisual: “Vox populi”, en xarxa: <http://ib3tv.com/carta?id=7af10f41-ef6c-4841-a3c9-a3835c73ccae> (consulta, desembre de 2016)

AUTOR ANÒNIM (1985): “Nova centenària. Beatriu Jaumina.” *Bellpuig*. Artà. 14.

AUTOR ANÒNIM (1988): “Entrevista a Magdalena Seguí Vich. Madó Magdalena - Viuda-”. *Galatzó*. Puigpunyent i Galilea. 28. Pp. 8-9

AUTOR ANÒNIM (1992): “Entrevistams a Catalina Vallespir Fullana (La Americana). *Porto Critso*. 86.

AZCONA, José Manuel (2015): “Tendencias historiográficas y metodología de la emigración espanyola hacia América: el caso vasco-navarro”. *Revista Electrónica Iberoamericana*. En xarxa: <http://www.urjc.es/ceib/>.

BAINES, Dudley (1995): *Emigration from Europe 1815-1930*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

BARCELÓ i PONS, Bartomeu (1989): “L'emigració a les Illes Balears”. *Lluc*. 750. Pp. 3-6

BARCELÓ PONS, Bartolomé (1970): *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas Baleares*. Madrid-Ibiza: Instituto de Estudios Ibicencos. Instituto de Geografía Aplicada

BARCELÓ PONS, Bartomeu (1964): *El segle XIX a Mallorca*. Obra Cultural Balear. Palma

BARCELÓ SASTRE, Catalina; ORDÓÑEZ MARTÍNEZ, M^a del Mar (2002): “L'emigració mallorquina a l'Argentina entre 1898 i 1940: el cas de Sineu i de Lloret de Vista Alegre”. *Lluc*. 830-831. Pp. 18-27

BASCH, L., GLICK SCHILLER, N. and SZANTON-BLANC, C. (eds.) (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach

BAUZÀ DE MIRABÓ, Concepció et alter (1993): “Plocs de Cultura popular. III. L'emigració”. *Miramar*. Valldemossa. 14.

BELLENGER, Ernest (2004): *Història de les Illes Balears. Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*. Volum III. Barcelona: Edicions 62.

BELTRAN, Jerònia (1993): “Entrevista a Toni Pons Capellà”. *Campanet*. 69.

BENNÀSSER CAPÓ, Antònia (1999): “Entrevista a Miquel Socies, emigrant campanater al Canadà”. *Campanet*. 104.

BERGAS PASTOR, Francisco (2013): “L’emigració exterior de Santa Margalida (1880-1940)”. Memòria del Treball de Final de Grau. Palma: Universitat de les Illes Balears.

BERNAD SUÑER, José Antonio (2013): “De Mallorca a l’Argentina. L’emigració en el municipi de Manacor des de 1880 fins l’inici de la Gran Guerra.” Memòria del Treball del Final de Màster. Palma: Universitat de les Illes Balears.

BERNALDO DE QUIRÓS, Constancio (1920): *La emigración obrera en España después de la Guerra*. Instituto de Reformas Sociales. Madrid: Sobrinos de la suc. De M. Minuesa de los Ríos. En xarxa:

BERNAT JOY, Catalina M. (1999): *L’anhel de tornar a Sóller: Emigrants: canvi social i progrés econòmic*. Alofre 1. Sóller: El Gall editor.

BIBILONI AMENGUAL, Andreu (2005): *La construcció d’un poble. Lloseta i les migracions durant el segle XX*. Palma: Edicions Cort.

BIBILONI AMENGUAL, Andreu; PON PONS, Jerònia (2002): “Migracions internes i a distància mitja. Repercussions en el mercat de treball mallorquí. El cas de Lloseta i el seu entorn. 1870-1970”. *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Palma: Conselleria de Cultura del Govern Balear.

BIBILONI JAUME, Pau; NIELL LLABRÉS, Francisca (1999): “L’emigració a Llorito 1890-1940”. *III Jornades d’Estudis Locals*. Lloret de Vista Alegre. Pp. 189-197.

BLASCO MARTEL, Yolanda (2007): “Retornos de América, Banca y Capital Humano. El caso de Jaime Badía.” *Historia Social*. 59. Pp 125-147

BORDOY MATHEU, Miquel Antoni (1994): *Encara hi tornarem*. Palma: Edicions Cort.

BORDOY, Maria José; MARTÍNEZ, Sònia (1999): “L’emigració d’Andratx cap a Cuba als anys vint”. *XVII Jornades d’Estudis Històrics Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB.

BOSCANA MAS, Miquel; JUAN CALAFAT, Miquel (1994): “Taller d’història o la reconstrucció de l’emigració a Amèrica casa per casa”. Plecs de cultura Popular. IV. L’emigració (2). *Miramar*. Valldemossa. 18. P. XV

BOSCH ALLÈS, Fernando (et alter) (2008): *La Menorquina: cien años de vida asociativa en Córdoba (1908-2008)*. Binissalem: Di7.

BRETTELL, Caroline B.; HOLLIFIELD, James F. (editors) (2008): *Migration Theory. Talking across disciplines*. Nova York: Taylor and Francis group.

BUADES CRESPI, Joan (1992): “Jaume Arrom Ganús. Emigrant Campaneter a Austràlia”. *Campanet*. 62.

BUADES CRESPI, Joan (1992): “L’emigració balear a l’Uruguai en els segles XIX i XX. El moviment associatiu”. *Congrés internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics. Pp. 131-147.

- BUADES CRESPI, Joan (1993): "Alexandre Fiol de Perera, un metge mallorquí a La Plata". *El Mirall*. 62.
- BUADES CRESPI, Joan (1993): "Els valldemossins i la vida associativa balear a l'Uruguai". Plecs de cultura popular III. L'emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- BUADES CRESPI, Joan (1993): "L'associacionisme balear a l'Uruguai". *El Mirall*. 59.
- BUADES CRESPI, Joan (1993): *L'emigració de campanaters a Amèrica en el segle XX*. Palma: Ajuntament de Campanet.
- BUADES CRESPI, Joan (1994): "Emigració i associacionisme balear a l'Uruguai". *Illes Blaves*. 2. Palma
- BUADES CRESPI, Joan (1996): "Llorenç Torres Cladera, emigrant pobler a l'Uruguai". *Lluc*. 793.
- BUADES CRESPI, Joan (1996): "Una aproximació a l'emigració d'inquers a Amèrica". *II Jornades d'Estudis Locals*. Inca. Inca: Ajuntament d'Inca. pp. 289-304
- BUADES CRESPI, Joan (1998): "Experiències de Margalida Mateu, missionera del Verbum Dei, a Amèrica Llatina". *Campanet*. 100.
- BUADES CRESPI, Joan (2001): "L'emigració de manacorins a Amèrica l'any 1889". *I Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de manacor. En xarxa: http://www.manacor.org/wms/ofo/imgdb/archivo_adj231490.pdf
- BUADES CRESPI, Joan (2001): "Panorama bibliográfico sobre la emigración balear a Ultramar." Fundación Cátedra Iberoamericana. En xarxa: <http://docplayer.es/43318613-Panorama-bibliografico-sobre-la-emigracion-balear-a-ultramar.html>
- BUADES CRESPI, Joan (2002): *1889: L'allau emigratòria de mallorquins a l'Argentina i Xile*. Binissalem: Di7.
- BUADES CRESPI, Joan; MANRESA MONSERRAT, Mª Antònia; MARIMON RIUTORT, Antoni; MAS BARCELÓ, Margalida (2001): *El moviment associatiu balear a l'exterior*. Binissalem: Di7.
- BUADES CRESPI, Joan; MANRESA MONSERRAT, Mª Antònia; MAS BARCELÓ, Margalida M (1995): "La col·lectivitat d'emigrants balears als països del Rio de la Plata i la guerra civil espanyola". *El Mirall*. 75. Pp. 32-35
- BUADES CRESPI, Joan (1996): "Una aproximació a la bibliografia recent sobre el tema de l'emigració balear". Palma: Vicepresidència del Govern Balear.
- BUADES MIR, Joan (2012): "L'emigració transoceànica a través del diari La Tarde (1905-1910)". *Randa*. 69. Pp. 93-173.
- BUADES, Joan (2009): *L'emigració Balear a Ultramar (1830-1960)*. Palma: Documenta Balear.

BUADES, Joan; MANRESA, M. A.; MAS, Margalida (1995): “El turisme illenc del primer terç del XX vist pels emigrants balears residents al Rio de la Plata”. *XIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: IEB

BUADES, Joan; MANRESA, M.A.; MARIMON, Antoni; MAS, Margalida (2001): *El moviment associatiu balear a l'exterior (L'emigració de les Illes Balears a ultramar)*. Col·lecció Els camins de la quimera. 1. Palma: Conselleria de Presidència del Govern Balear.

BUADES, Joan; MANRESA, Mª Antònia; MAS, Margalida (1995): *Emigrants illencs al Rio de la Plata. (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*. Palma: Vicepresidència del Govern Balear.

BUADES, Joan; MANRESA, Mª Antònia; MAS, Margalida (1998): *L'emigració balear a la República Dominicana*. Palma: Conselleria de Presidència del Govern Balear..

BUADES, Joan; MANRESA, Maria Antònia; MAS, Margalida A. (1994): “El tema de l'emigració a dues publicacions de la part forana de Mallorca”. *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*. Palma: IEB. Pp. 165-177

BUJOSA NEGRE, Antònia (1986): “Tertúlia amb l'amo en Macià i madò Antònia de sa Màniga”. *Es Castellet*. Bunyola. 4. P. 10

BUJOSA, Bernat; MOLL, Isabel; SUREDA, Bernat (2000): “La avanzada transición demogràfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil”. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/104086.pdf>

BUJOSA, Francesc (1998): “Los sorprendentes índices sanitarios en la Mallorca de finales de siglo”. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Dynamis/article/viewFile/106131/150067>

CAIMARI, Bartomeu; RUIZ, José Rafael (1998): “L'emigració balear a Amèrica a través del diari La Almudaina (1887-1906)”. *Les Balears i la crisi de 1898 i l'emigració. Estudis Baleàrics*. 60/61. Pp. 9-22

CAIMARI, Bartomeu; MESTRE, Maria Antònia (1998): “Els emigrants balears a Amèrica als anys vint”. *Els anys 20 a les Illes Balears. XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: IEB. Pp. 141-158

CALAFAT i VILA, Rosa (1989): “100 anys d'emigració andritxola a Cuba”. *Lluc*. 750. Pp. 7-11.

CALAFAT i VILA, Rosa M. (1992): “Batabanó i la pesca d'esponja. Les tempestes, els ciclons i la mort a la memòria d'un poble. L'emigrant i la llengua”. *Congrés internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Pp. 169-185.

CALAFAT i VILA, Rosa M. (1992): “Les pautes socio-econòmiques i l'inici de l'emigració a Cuba: -Fer l'Havana-”. *Congrés internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Pp. 151-165

- CALAFAT i VILA, Rosa M^a (1987): “Andritxols cap a Cuba”. *Lluc*. 11. Pp. 13-15
- CALAFAT i VILA, Rosa Maria (1988): “Andritxols cap a Cuba”. *N’Alí*. Andratx, 25. pp. 13-14
- CALAFAT RIVAS, Antònia; CAÑELLAS SERRANO, Nicolau (1994): “Els pescadors de Valldemossa: pescant a Amèrica”. Plecs de Cultura Popular IV. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 15.
- CALAFAT VILA, Rosa (1994): “Mallorquins a l’illa de Cuba”. Plecs de cultura popular IV. L’emigració IV. *Miramar*. Valldemossa. 18.
- CALVIÑO, C. et alter (1995): “De noms i llocs. Llucmajorers a s’Aranjassa i son Sunyer (II)”. *De pinte en ample*. Llucmajor. 162.
- CAMPILLO ILLÁN, Màxim; SERRA BUSQUETS, Sebastià (1994): “Emigració i immigració a Inca”. *I Jornades d’Estudis Locals*. Pp. 287-301
- CAMPILLO ILLAN, Máximo (1997): “L’emigració dels inquers a Xile 1880-1930”. *III Jornades d’Estudis Locals*. Inca: Ajuntament d’Inca. pp. 143-150
- CAMPILLO, Màxim (1995): “Emigració i immigració a Inca (1900-1991). Les fonts utilitzades i el seu tractament”. *Societats, ideologies i moviments socials*. Palma: IEB
- CAMPS i CURA, Enriqueta (1993): “Las migraciones locales en España, siglos XVI-XIX”. *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*. XI. 1. Pp. 21-40.
- CAMUÑAS MADERA, Ricardo R. (2016): “Los baleáricos en Puerto Rico”. *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. Colección de Genealogía e Historia. Tom IV. Massachusetts: Sociedad puertorriqueña de genealogía. Pp. 45-63.
- CAÑELLAS RIERA, Josep (1993): “L’emigració i la cultura popular”. Plecs de cultura popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- CAÑELLAS SERRANO, Xesca (1993): “Testimonis dels emigrants, anècdotes i records”. Plecs de cultura popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- CAPELLÀ, Margalida (1990): “Joan Manera -de sa Costa-”. *Bona Pau*. Montuïri. 443. Pp.16-18
- CARMONA MORENO, Felix (1991): “Agustinos de Mallorca en la evangelización del nuevo mundo”. *América y Mallorca, del predescubrimiento hasta el siglo XX*. Palma: Ajuntament de Palma.
- CARO MESQUIDA, Maria del Mar (2002): “El Menorquín, òrgan dels fills de Menorca residents a les Repúbliques del Plata”. *Lluc*. 830-831. Pp. 28-31
- CARO MESQUIDA, Maria del Mar; PONS BOSCH, Jordi (2002): *De les oronetes a les platges de cereal: l’emigració mallorquina a Goyena*. Binissalem: Di7.
- CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (coords.) (2005): *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*. 2ª Edició. Volum I. Bilbao: Fundación BBVA. En xarxa: <http://www.fbbva.es/TLFU/dat/autores.pdf>

- CASANOVAS CAMPS, Miquel Àngel (1998): *Història de les Illes Balears*. Palma: Editorial Moll.
- CASASNOVAS, Miquel A. (2006): *Història econòmica de Menorca. La transformació d'una economia insular (1300-2000)*. Palma: Editorial Moll.
- CASTANYER SASTRE, Joan (1981): "Emigración y Capital: circuitos de financiación de la industria de Sóller y su conjuntura en el período de 1939-1945". *Treballs de Geografia*. 35. En xarxa: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/treballsGeografia/index/assoc/Treballs/_de_Geografia_19/81v38p00.dir/Treballs_de_Geografia_1981v38p007.pdf
- CASTANYER SASTRE, Joan M. (1987): "L'activitat mercantil al port de Sóller (1835-1862). Tendències conjunturals". *Estudis Baleàrics*. 25. Palma: IEB.
- CASTILLO MARTOS, Manuel (2001): "Mano de obra espanyola en la indústria argentina (1830-1930)". *Llull*. 48. Pp. 33-57. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/460310.pdf>
- CATALINA i PILAR (1988): "Entrevista amb l'amo en Martí Sastre -Solé-". *Santa Eugènia*. 33. Pp. 18-19
- CATI i PILAR (1987): "Entrevista amb Antoni Bibiloni Amengual (Toni de Son Miquelet)". *Santa Eugènia*. 23. Pp. 13-14
- CAUBET, Damià (1989): "Mi Buenos Aires querido". *Diario de Mallorca*. 3 de desembre.
- CELA CONDE, Camilo J. (1979): *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*. Madrid: Siglo XXI.
- CHRISTIAN, David (2007): *Mapas del tiempo. Introducción a la gran historia*. Barcelona: Crítica
- CIFRE DE LOUBRIEL, Estela (1970): *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, balearicos y valencianos*. San Juan: Instituto del Cultura Puertorriqueña.
- CIRER COSTA, Felip (1989): *1790-1820. Demografia i comerç d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- CIRER COSTA, Felip (1992): "L'emigració dels eivissencs a Amèrica: Antoni Guasch, Àngel Palerm i Aquilí Tur". *Congrés internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Pp. 199-213
- CIRER COSTA, Joan Carles (2008): "Capital humano y desarrollo económico, una compleja relación". *Estudios de Economía aplicada*. Vol. 26. 3. En xarxa: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=30113182005>
- COLL NICOLAU, J. (1980): "Com atravessà l'Atlàntic en Jeroni Brines". *Es pi gros*. Lloret. 3-4.
- COLL, M.; CLAR, J.; BARCELÓ, I.; MONSERRAT, A (2000): "L'Havana any 1928. Lluçmajorers i ciutadellencs". *De pinte en ample*. Lluçmajor. 207.

- COLOM COLOM, Antoni (1993): “Taller d’història o la reconstrucció de l’emigració a l’Uruguai casa per casa. Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- COLOM COLOM, Antoni; (1993): “Algunes característiques de l’emigració valldemossina a l’Uruguai”. Plecs de cultura popular III: L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14. p. XVII
- COMAS FRAU, Maria Neus (2009): “L’emigració santamariera entre els anys 1896-1960”. *VI Jornades d’estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí*. Pp. 217-230.
- COMAS RUBÍ, Francesca; MOTILLAS SALAS, Xavier (coord.) (2005): *Història/Històries de la lectura. Actes de les XXIV Jornades d’Estudis Històrics Locals*. XVII Jornades d’Història de l’Educació del Paísos Catalans. Palma: IEB.
- COMPANY MATES, Arnau (1992): “L’emigració mallorquina a Amèrica al segle XX a través del teatre popular i les fonts orals”. *Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics.
- CONSELLERIA ADJUNTA A LA PRESIDÈNCIA-INSTITUTO DE CULTURA PUERTORRIQUEÑA (1993): *Mallorca i Puerto Rico. Història d’una emigració (1837-1900)*. Catàleg de l’exposició realitzada a San Juan i a Palma.
- CONTRERAS PÉREZ, Francisco (1996): “Recluta masiva de emigrantes andaluces y su inserción social en Argentina (siglo XIX). Nuevas notas para su estudio”. *Anuario de Estudios Americanos*. Vol. 53. 2. En xarxa: <http://estudiosamericanos.revistas.csic.es>
- CONTRERAS PÉREZ, Francisco (2000): “La difusión de la idea de migrar. Andalucía y América en el tránsito del siglo XIX al XX”. *Anuario de Estudios Americanos*. Vol. 57. 2. En xarxa: <http://estudiosamericanos.revistas.csic.es/index.php/estudiosamericanos/article/view/246/250>
- CONTRERAS PÉREZ, Francisco (2000): *Tierra de ausencias. La moderna configuración migratòria de Andalucía*. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- CONTU, Martino (2013): “La emigración desde la isla de Ibiza a Argelia en los años treinta del siglo XX a través de una fuente inédita del Arxiu Històric d’Eivissa”. *Ammentu. Bollettino Storico, Archivistico e Consolare del Mediterraneo*. Villacidro (Itàlia). 13. Ex xarxa: <http://www.centrostudisea.it/rivista/ammentu/article/view/80/84>
- CORBERA, Jaume (1981): “Gal·licismes a la vall de Sóller”. *Randa*. 41.
- CORBERA, Jaume; MONTOYA, Brauli (1998): “L’efecte retorn dels antics emigrants mallorquins a França sobre el parlar de S’Arracó”. *Randa*. 41.
- CORREAS, J.; GIL, S.; RODRÍGUEZ, S.; IBÁÑEZ, A. (1989): *La inmigración espanyola en Mendoza*. Mendoza: Consulado General de España en Mendoza.
- COSTA MAS, Josep (1978): “La repoblació mallorquina a la Marina alta i al seu entorn en el segle XVII. *Trabajos de Geografía*. 34. Palma: UIB.

COSTA, Antoni; CIRER, Felip (1991): "El pare Antoni Guasch i Bufí apòstol del Guaraní". *Amèrica, l'altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 5. Palma: IEB.

CRAWFORD, Michael H.; CAMPDELL, Benjamin (2012): *Causes and Consequences of Human Migration An Evolutionary Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

CRISIS AGRÍCOLA Y PECUARIA. *Información oral y escrita de la comisión creada por R.D. del 7 de julio de 1877 para estudiar la crisis por que atraviesa la agricultura y ganadería. (1887)*. 7 vol. Madrid: Suc. Rivadeneyra.

CUBANO IGUINA, Astrid (1993): *Un Puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*. Colección Cruzar el charco. Colombres. Asturias: Fundación Archivo de Indianos.

DACOSTA, Arsenio; BLANCO, Juan Andrés (ed.) (2014): *El asociacionismo de la emigración española en el exterior: significación y vinculaciones*. Madrid: Silex.

DE LA PEZUELA, Jacobo (1863): *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de la Isla de Cuba*. Madrid: Imprenta del establecimiento de Mellado. Tomo III.

D'ESTE, Margaret (1907): *A Mallorca amb una càmera. Viatge per Mallorca, Menorca i Eivissa la primavera de 1906*. Edició en català de 2014. Palma: Jaume Boada Salom ed.

DÍAZ HERNÁNDEZ, Luis Edgardo (1982): *Castañer: Una familia cafetera en Puerto Rico (1860-1930)*. Ponce: Academia de Artes, Historia y Arqueología de Puerto Rico.

DÍAZ Y PÉREZ, Nicolás (1882): *Dictamen sobre las causas y origen de la emigración en las provincias de Baleares y Canarias*. Madrid: Imp. M. Romero.

DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO HISPANO-AMERICANO (1908): *Emigración*. Volum XXVII. Barcelona: Montaner y Simón Editores.

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA (1922): *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes el 31 de diciembre de 1920*. Madrid: Talleres de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA (1923): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1919*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA (1923): *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldees y demás entidades de población de España. 1920*. Volum I. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico.

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA (1924): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1920-1921-1922*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1883): *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en 31 de diciembre de 1877*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Estadística de la Emigración e Inmigración en España en los años 1882 a 1890*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1891): *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en 31 de diciembre de 1887*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1892): *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España. 1888. Quaderno séptimo. Provincia de Baleares*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1898): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio de 1891-1895*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1899): *Resultados provisionales del censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes el 31 de diciembre de 1897*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1902): *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes el 31 de diciembre de 1900*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio de 1896-1900*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1903): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio en los años 1901 y 1902*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1904): *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España. 1900. Volum I*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1907): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio en los*

años 1903 y 1906. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1910): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio en los años 1907 y 1908*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1912): *Estadística de la emigración e inmigración de España en el quinquenio en los años 1909, 1910 y 1911*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1913): *Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes en 31 de diciembre de 1910*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1914): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1912 y 1913*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1916): *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España. 1910*. Volum I. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico.

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1916): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1914*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1917): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1915*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1917): *Estadística de pasajeros por mar. Año 1916*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1922): *Estadística de pasajeros por mar. Años 1917 u 1918*. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico

DIVERSOS AUTORS (1984): “Taller d’història o la reconstrucció de l’emigració a Amèrica casa per casa”. Plecs de Cultura Popular IV. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 18.

DOLS MARTORELL, Maria del Camí (2009): “Evolució i naturalesa de la indústria manufacturera a la vila de Santa Maria del Camí (1852-1860)”. *VI Jornades d’estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí*. Pp. 75-84

- DOMINGO, Andreu (2009): “Els processos migratoris a la Catalunya contemporània”. *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions.
- DOMENECH, Sergi (1993): “Los hijos de los emigrantes”. *Diario de Mallorca*. Novembre-desembre.
- DUBON PETRUS, Mª Lluïsa (1989): “Una emigració singular: la dels menorquins a Algèria, a la primera meitat del segle XIX”. *Lluc*. 750. Pp. 12-15.
- DUBON PETRUS, Maria Lluïsa (1985): “Les fluctuacions de la població menorquina a la primera meitat del segle XIX. Les migracions a Algèria”. *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- DUBON PETRUS, Maria Lluïsa (1989): “La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del XIX. Detección y evaluación mediante análisis demográfico directo e impacto sobre la evolución posterior de la población”. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*. Madrid. 7.
- DUBON PETRUS, Maria Lluïsa (1989): “Una emigració singular: la dels menorquins a Algèria, a la primera meitat del segle XIX”. *Lluc*. 750.
- DURAN REYES, Antoni Lluís (): Els misteris d'Ai Quaquin que has vingut de prim! V Jornades d'Estudis Locals de Manacor. (http://www.manacor.org/wms/ofo/imgdb//archivo_adj232910.pdf)
- EDO GÀLVEZ, Gloria (1998): “Els emigrants alcudiençs a Sud-amèrica (1887-1950)”. *Les Balears i Amèrica: la crisi de 1898 i l'emigració*. *Estudis Baleàrics*. 60/61. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. PP. 43-51.
- EIRAS ROEL, Antonio (1989): “En torno a la emigración gallega a América en el siglo XIX. Algunas consideraciones a la luz del ejemplo canario”. *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*. 4. Pp. 225-240.
- EIRAS ROEL, Antonio (coord.) (1991): *La emigración española a Ultramar, 1492-1914*. Madrid: Edicions Tabapress.
- ENSENYAT, Jaume (1992): “Mallorquins a Puerto Rico”. *Amèrica l'altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 13. Palma: IEB.
- ENSENYAT, Jaume (1993): “Historia de una migración”. *Illes Balears*. Palma. 1.
- ERDOZÁIN AZPILICUETA, Pilar; MIKERALENA PEÑA, Fernando (1999): “Las cifras de activos agrarios de los censos de población españoles del período 1877-1991. Un análisis crítico”. *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*. XVII. I. Pp. 89-113
- ES BORNI (1983): “Petites històries des Saulonar. -Contraban-”. *Artà*. 5.
- ESCANDELL BONET, Bartolomé (1992): *Baleares y América*. Madrid: Editorial Mapfre.

- ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (1999): “Las Mujeres y el Trabajo industrial en la Mallorca contemporánea, 1870-1940”. En xarxa: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/ec/jec7/pdf/com3-4.pdf>
- ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (1999): “El taller, base industrial de Mallorca”. *Randa*. 43. Pp. 45-79
- ESCARTIN BISBAL, Joana M^a (2002): “El Calzado en Mallorca, 1800-1939: Producción dispersa y mercado de Trabajo”. *Las islas del Calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- ESCARTIN BISBAL, Joana Maria (2001): *El quefer ocult. El mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- ESCUADERO, Antonio; SIMÓN, Hipólito J (2003): “El bienestar en España: una perspectiva en el largo plazo (1850–1991)”. *Revista de Historia Económica*. 3. Pp. 525-566. En xarxa: <http://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/2246/RHE-2003-XXI-Escudero.Simon.pdf>
- ESTARÀS ESTARÀS, Rafael (1994): “Les germanes Estaràs a Cuba”. Plecs de Cultura Popular IV. L'emigració. *Miramar*. Valldemossa. 18.
- ESTARÀS KING, Núria (1993): “Relació dels valldemossins que emigraren a l'Uruguai en els períodes de 1932-1936 i 1948-1963”. Plecs de Cultura Popular III. L'emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14
- ESTELRICH, Pere; MASSOT, Biel; PARETS, Joan (1992): “Biografia de Baltasar Samper”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- ESTELRICH, Pere; MASSOT, Biel; PARETS, Joan (1992): “Músics mallorquins a Amèrica”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- ESTRADES PONS, Juan (2004): *De la memòria. Un viaje a la ilusión*. Palma: Fundació Càtedra Iberoamericana.
- FAJARNÉS TUR, Enrique (1888): *Epidemia de sarampión en Palma durante el año 1887*. Palma: Imprenta de Juan Colomar y Salas.
- FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy; PINILLA NAVARRO, Vicente (1999): “La emigración aragonesa a Cuba en los siglos XIX i XX”. *Historia Contemporanea*. 19. P. 217. En xarxa: <http://www.ehu.es/ojs/index.php/HC/article/viewFile/16054/14102>
- FERNÁNDEZ, Manuela (1994): “Un banyalbufarí que va anar a Cuba però no va fer les Amèriques”. *Ma'jil*. Banyalbufar. 4. Pp. 10-12.
- FERRÀ I MARTORELL, Miquel (1986): “Els gal·licismes a la vall de Sóller”. *III Congrés de llengua catalana*. Barcelona.
- FERRÀ I MARTORELL, Miquel (1992): *Sollerics arreu del món*. Col·lecció Imatges d'ahir. Palma: Miquel Ferrà editor

- FERRÀ-PONÇ, Damià (1982): “Conversa amb n’Andreu -Picolins-“. *Campanet*. 4. Pp. 10-13.
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1983): “Conversa amb Nadal “Reto”. *Campanet*. 23.
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1983): “Veus del passat. Entrevista amb Joan Cànaves Reus (Portell)”. *Mallorca Socialista*. Palma. 50.
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1984): “Conversa amb Llorenç (Llovetí)”. *Campanet*. 16
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1987): “Conversa amb Joan (Carabasser)”. *Campanet*. 34
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1987): “Conversa amb Josep (Riga)”. *Campanet*. 38
- FERRÀ-PONÇ, Damià (1987): “Morir a Panamà”. *Campanet*. 34.
- FERRÀ-PONÇ, Damià (2010): *Emigració dels campaneters a Europa*. Col·lecció “Els Camins de la Quimera”. Binissalem: Di7.
- FERRAS, Robert (1982): “Des Baléares vers le Bas-Languedoc: Un aspect de la migration des Majorquins avant la premiere guerre mundial”. *Majorque, Languedoc et Roussillon de l’Antiquité a nous jours*. Université Paul Valery: Montpellier.
- FERRER I ALÓS, Llorenç (2009): “Les migracions hivernals a Catalunya al segle XIX. Un aspecte del mercat de treball en el món rural”. *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l’època medieval a l’actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions. Pp. 623-646.
- FERRER, Llorenç; ARACIL, Rafael; RECAÑO, Joaquin; SEGURA, Antoni (1996): “La immigración en la Cataluña rural (1860-1940). Estructura demogràfica y componentes espaciales”. *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*. Bilbao: Universidad del País Vasco. Pp. 281-314.
- FERRER VIDAL, Mª Antònia (coord.) (2009): *VI Jornades d’estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí*. Palma: Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- FERRIOL, Jaume; PONS, Pere (1989): “Sa Xerradeta: amb l’amo en Lluç Fiol”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 31. Pp. 10-11
- FIOL i TORNILLA, Pere (1992): *L’església mallorquina a Amèrica*. Palma: Bisbat de Mallorca.
- FLORIT HUGUET, Miquel (1991): “Emigrants. L’altre descobriment”. *Damunt Damunt*. Sant Joan. 10, 11, 12, 13, 14, 16.
- FLORIT HUGUET, Miquel (1991): “Maria Mas Font. La darrera emigrant”. *Damunt Damunt*. Sant Joan. 14.
- FLORIT HUGUET, Miquel (1991): “Notes històriques. Emigrants. L’altres descobriment (I). Joan Sorell Font (Forner Fossier)”. *Damunt Damunt*. Sant Joan. 11. P. 22.

- FLORIT HUGUET, Miquel (1992): “Jaume Bonet Bou. Notes històriques. Emigrants. L’altre descobriment (I)”. *Damunt Damunt*. Sant Joan. 10. Pp. 18-19
- FONS PASCUAL, Pere (1991): “Una xerradeta amb... l’amo en Joan Mestre Mas”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1989): *Fra Juníper Serra. Les Balears i el nou món*. Palma: Sa Nostra.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1991): “Padre Viejo”. *América l'altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 4. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics
- FONTANET CRESPI, Isabel (1998): “Aproximació a l’emigració de binissalemers a Amèrica (1940-1960)”. *Les Balears i Amèrica: la crisi de 1898 i l’emigració*. Palma: IEB.
- FORTEZA, G.; LLINÀS, B. (coord.) (1998): *1898 Cuba la fi d’un món*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear.
- FRANCOS LAUREDO, Aurelio (1999): *Baleares en Cuba. Las rutas de la memoria*. Maó: Consell Insular de Menorca.
- FULLANA, Pere (1989): “Clergues mallorquins emigrants a Amèrica a partir de la segona meitat del segle XIX”. *Lluc*. 750. Pp. 16-18
- FUSTER VICH, Magdalena; CABOT FUSTER, Joana (2009): “Les brodadores a Santa Maria del Camí”. VI Jornades d’estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí. Pp. 59-73
- G. B. (1986): “Artà i els artanencs. Entrevista a Pere Obrador Servera -Claret-“. *Bellpuig*. Artà. 38.
- GABRIEL, Pere (1973): *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial-Lavínia
- GARCÍA ABAD, Rocío (2003): “Un estado de la cuestión de las teorías de las migraciones”. *Historia Contemporánea*. 26. Pp. 329-351
- GARCÍA-CUERDAS, J.A; BUADES, J. (2011): *La emigración balear a Chile: 1880-1950*. Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria de presidència.
- GARCÍA MARÍN, Jesús (1992): “Traducciones y Ediciones americanas de Joan Mascaró Fornés (1897-1997)”. *Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics.
- GARCÍA MARÍN, Jesús (coord.)(1991): *América y Mallorca, del predescubrimiento hasta el siglo XX*. Palma: Ajuntament Palma-Ediciones Miramar.
- GARCÍA MONSERRAT, Ana Laura (2014): “París-Baleares òrgan difusor de l’associació Les cadets de Majorque (1954-1998)”. Tesi doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- GARCÍA RUIPÉREZ, Mariano (2012): “El empadronamiento municipal en España: Evolución legislativa y tipología documental”. *Documenta & Instrumenta*. 10. PP. 45-86. En xarxa: <http://revistas.ucm.es/index.php/DOCU/article/viewFile/40485/38828>

- GARCÍA, Alejandro; BLANCO, Juan Andrés (2015): *El legado de España en Cuba*. Madrid: Silex
- GENOVARD, Bàrbara (1987): “Tall de dones”. *Estudis Baleàrics*. 24. Pp. 43-50.
- GENOVART RAPADO, Magdalena; BARCELÓ SASTRE, Catalina (2002): “L’emigració a Mallorca: el cas de Montuïri (1898-1970)”. *Lluc*. 830-831. Pp. 32-37
- GENOVART RAPADO, Magdalena; BARCELÓ SASTRE, Catalina (2002): “L’emigració a Mallorca: el cas de Montuïri”. *Lluc*. 830-831.
- GILI i FERRER, Antoni (2000): “Montserrat Blanes i Juan (1817-1899). El doble retorn”. *Memòries de l’Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*. 10. Palma: Impremta Politècnica.
- GILI i FERRER, Antoni (1992): “Antoni Llinàs, apòstol d’apòstols”. *Amèrica l’altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 4. Palma: IEB
- GIMENO SANZ, José M. (1998): *De españoles y orientales. Historia de mis ancestros*. Montevideo: Melibea Ediciones.
- GINARD FÉRON, David (1995): “Darrera conversa amb Joan Nadal i Bujosa. La Guerra Civil i l’exili”. *El Mirall*. 73. Palma.
- GLICK SCHILLER, N., BASCH, L. and BLANC-SZANTON, C. (1992). “Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered”. New York: *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 645
- GOMILA GRAU, Mª Antònia (2004): *Família i herència a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.
- GONZÁLEZ DE FERRARO, L. (1989): “Notas sobre la inmigración mallorquina en Puerto Rico durante el siglo XIX. Sus repercusiones en el ámbito social y religioso”. *I Congreso sobre Emigración Española en Centroamérica*. Santo Domingo (República Dominicana)
- GONZÁLEZ, Elda; FERNÁNDEZ, Alejandro (ed.) (2014): “Migraciones internacionales, actores sociales y Estados. Perspectivas del análisis histórico. Tiempo Emulado”. *Historia de América y España*. 36. Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.
- GONZÁLEZ, Elda; GONZÁLEZ, Ricardo (eds.) (2015). *Migraciones trans-atlánticas: Desplazamientos, etnicidad y políticas*. Investigación y Debate. Madrid: Cataratas.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Vicente (2016): “El censo de la población de España de 1860. Problemas metodológicos. Inicio de la aportación social en los censos”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*. 70. Pp. 329-370
- GRAN ENCICLOPEDIA DE MALLORCA (1988-1991). Inca: PromoMallorca Edicions.
- GRAU SANCHO, Paula (2002): “La historiografía de les epidèmies a Mallorca (segles XIII a XIX). *Gimbernat*. 37. Pp. 195-211. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/44830/54595>

- GUAL MORA, Jaume (1988): “L’amo en Rafel Moyer, una vida de lluita”. *Montaura*. Mancor de la Vall. 1. Pp. 14-17
- GUAL MORA, Jaume (1994): “Entrevista: Rosa Mateu Pizà -Pujola-“. *Montaura*. Mancor de la Vall. 27. Pp. 16-18
- GUISCAFRE, Serafí (1980): “Gent de la Vila. Nicolau Pons Sancho (En Colau Xina)”. *Bellpuig*. Artà. 43.
- GUISCAFRE, Serafí (1981): “Gent de per la Vila. Jaume Massanet Bernat, En Lluïset“. *Bellpuig*. Artà. 24
- HARZING, Christiane; HOERDER, Dirk (2009): *What is Migration History?*. Cambridge: Polity Press
- HATTON, Timothy J.; WILLIAMSON, Jeffrey G. (1998): *The age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- HOERDER, Dick (2002): *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Durham, NY and London: Duke University Press.
- INSTITUT D’ESTUDIS BALEÀRICS (1998): *Les Balears i Amèrica: La crisi de 1898 i l’emigració*. 60/61. Palma: IEB.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1908): *Memoria del Servicio de Inspección en 1907*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1910): *Memoria General de la Inspección de Trabajo correspondiente al año 1908*. Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos: Madrid.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1911): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1909*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1912): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1910*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1913): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1911*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1913): *Noticias de la Inspección del Trabajo reativas a la Industria Téxtil de España y a la huelga del arte fabril de Cataluña en agosto de 1913*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1914): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1912*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1915): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1913*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1916): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1914*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1917): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1915*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1916*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1918): *Preparación de un proyecto de Ley sobre el Trabajo a domicilio*. Madrid: Sobrinos de la Suc. De M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Información sobre la emigración española a los países de Europa durante la Guerra*. Madrid: Sobrinos de la suc. de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Informes de los Inspectores de Trabajo sobre la influencia de la Guerra Europea en las industrias españolas (1917-1918)*. Tomo Tercero. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1919): *Memoria General de la Inspección del Trabajo correspondiente al año 1917*. Madrid: Imprenta de la successora de M. Minuesa de los Ríos.

JAUME BIBILONI, Pau; NIELL LLABRÉS, Francisca (1999): “L’emigració a Llorito 1890-1940”. *Terceres Jornades d’estudis locals*. Lloret de Vista Alegre: Mancomunitat del Pla de Mallorca. Di7 Edicions.

JOFRE CABELLO, Ana (1992): “La inmigración balear en La Plata”. *Congrés internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics. Pp. 49-83

JOFRE CABELLO, Ana (1997): “El rol de la mujer en la emigración balear a la Argentina”. *Estudis Baleàrics*. 57. Pp. 125-138

JOFRE CABELLO, Ana (1997): “La transmisión y conservación de la llengua y las costumbres de las islas Baleares en la Argentina”. *Estudis Baleàrics*. 54/55. Pp. 165-174

JOFRE CABELLO, Ana (1997): *Así emigraron los baleares a la Argentina*. Palma: Conselleria de Presidència del Govern Balear.

JOFRE CABELLO, Ana (2000): “La emigración de formenterers a la Argentina y las redes de relaciones con Cuba y Uruguay”. *Estudis Baleàrics*. 68/69. Pp. 187-190

JOFRE, Aina (1999). “Alcúdia, més enllà de l’Atlàntic”. *I Jornades d’Estudis Locals d’Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d’Alcúdia

- JOFRE, Aina (2004): *Migraciones entre Argentina y Mallorca: Dos caras de un mismo fenómeno*. Palma: Ediciones de la Fundació Càtedra Iberoamericana. En xarxa: fci.uib.es/digitalAssets/161/161529_aina_jofre.doc
- JOFRE, Ana (2002): “Las redes de relaciones sociales y las migraciones de Baleares a la Argentina”. *Mayurqa*. 28. Pp. 93-109.
- JOVER AVELLÀ, Gabriel: MANERA ERBINA, Carles (2009): “Producción y productividad agrícolas en la isla de Mallorca, 1590-1860”. *Revista de Historia Económica*. Vol. 27. En xarxa: <http://journals.cambridge.org/RHE>
- JULIÀ SEGUÍ, Gabriel (1993): *Antoni Cursach un ciutadellenc de cor a l'Argentina*. Col·lecció Menorca arreu del món. Menorca: Editorial Sicoa.
- JULIÀ SEGUÍ, Gabriel (1993): *Un menorquín para Uruguay: Orestes Araujo*. Maó (Menorca): Ediciones Nura.
- JULIÀ SEGUÍ, Gabriel (1994): *Francesc Juanico Sans i els seus: una llar menorquina a Montevideo*. Col·lecció Menorca arreu del món. Menorca: Editorial Sicoa.
- JULIÀ, Coloma (1991): “A l'Uruguai sobrevivim pensant que les coses milloraran”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 114.
- JULIÀ, Coloma (1992): “Les cases dels llucmajorers que -feren les Amèriques-“. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 129. Pp. 26-27.
- JULIÀ, Coloma (1992): “Llucmajorers pel món. Sebastià Jaume: “A Cuba la situació és cada vegada pitjor”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 127. P 43-44
- JULIÀ, Coloma (1993): “Les cases dels llucmajorers que -feren les Amèriques- (i II)“. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 130. Pp 16-17.
- KING, Russell (2012): *Theories and Typologies of Migration: an overview and a primer*. Malmö: Malmö University. En xarxa: https://www.researchgate.net/publication/260096281_Theories_and_Typologies_of_Migration_An_Overview_and_A_Primer
- KORSTANJE, Maximiliano E. (2006): “La búsqueda. La inmigración holandesa (1880-1930)”. *Revista de Antropología Experimental*. 6. Universidad de Jaén. Pp. 257-290
- LEE, Everett S. (1969): "A Theory of Migration." *Migration. Sociological Studies*. 2. Edited by J. A. Jackson. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIDA, Clara E. (2006): “Los españoles en el México independiente: 1821-1950 un estado de la cuestión”. *Historia Mexicana*. Vol. LVI. Pp. 613-650.
- LILLO COLOMAR, Francesc (2000): “Els projectes de dessecació de s'Albufera. Resum de les distintes alternatives i empreses de dessecació”. En xarxa: <http://www.mallorcaweb.net/salbufera/>
- LLABRÉS BERNAL, Juan (1962): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1841-1860)*. Vol. III. Palma: BSAL.

- LLABRÉS BERNAL, Juan (1971): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1871-1880)*. Vol. V. Palma: BSAL.
- LLABRÉS RAMIS, Joan; VALLESPÍR SOLER, Jordi (1980): *Els nostres oficis d'antany*. Vol. I. Palma: Gràfiques Miramar.
- LLINÀS FERRÀ, Bartomeu (1989): "Un esporlerí a l'Havana dels anys vint". *Lluc*. 750. Pp. 23-25
- LUCASSEN, Jan; LUCASSEN, Leo (2001): "Discussion Global Migration from mobility transition to comparative global migration history". *Journal of Global History*. 6, pp. 299-307
- LUCASSEN, Jan; LUCASSEN, Leo; MANNING, Patrick (editors) (2010): *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches*. Boston: Brill.
- LUCASSEN, Leo (2007): "Suggestions and Debates. Migration and World History: Reaching a New Frontier". *IRSH* . 52. pp. 89-96
- Mª ANTÒNIA I Mª JACINTA (1985): "Entrevista a l'amo en Tomeu -Pala-". *Santa Eugènia*. 10.
- MACDONALD, John S.; MACDONALD, Leatrice D. (1964): "Chain Migration, Ethnic Neighbourhood Formation and Social Networks", *Millbank Memorial Fund Quarterly*. 42. pp. 82-97.
- MACKEOWN, Adam (2004): "Global Migration 1846-1940." *Journal of World History*. 15. 155-89
- MACNEILL, William H.; ADAMS, Ruth (1978): *Human Migration: Patterns and Policies*. Indiana: Indiana University Press
- MADOZ, Pacual (1846-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 vol. Madrid: Establecimiento Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1992): *Nación e inmigración: los españoles en Cuba (ss. XIX y XX)*. Colección Cruzar el Charco. Barcelona: Ediciones Júcar.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (2008): "El crecimiento moderno de la población de España de 1850 a 2001: una serie homogénea anual". *Investigaciones de Historia Económica*. 10. Pp. 129-162.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (2009): "Viajar a través del Cosmos: la medida de la creación de la riqueza y la sèrie històrica del Producte Interior Brut en España (1850-2008)". *Revista de Economía aplicada*. 51. Pp. 25-54. En xarxa: <http://www.revecap.com/revista/numeros/51/pdf/maluquer.pdf>
- MANERA, Carles (2001): *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*. Palma: Leonard Muntaner Editor.
- MANERA, Carles (1999): "L'inseriment de la indústria mallorquina en els mercats internacionals durant el període convulsiu d'entreguerres 1914-1930". *XVII Jornades d'estudis Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB. Pp. 21-41

- MANERA, Carles (dir.) (2002): *Las islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Palma: Leonard Muntaner Editor.
- MANERA, Carles; PETRUS BEY, Joana M^a (coord.) (1991): *Del Taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*. Quaderns Cultura fi de segle. Palma: Ajuntament de Palma.
- MANERA, Carles; MÉNDEZ, Alfons; ESCARTÍN, Joana Maria (2009): “Los retos de la viticultura en Baleares, 1836-1936”. *Historia Agraria*. 48. pp. 45-74
- MANNING, Patrick (2006): “Cross-Community Migration: A Distinctive Human Pattern”. *Social Evolution & History*. Vol. 5. 2. En xarxa: <http://www.manning.pitt.edu/pdf/2006.Manning.SEH.pdf>
- MANNING, Patrick (2013): *Migration in World History*. 2ª edició. London: Routledge.
- MANRESA, M.A.; MAS, Margalida (1994): “Una aproximació a la vida associativa dels illencs a Hispanoamèrica”. *Illes Balears*. 2. Palma
- MANRESA, Maria Antònia; MAS, Margalida (1992): “El Balear: publicació dels emigrants illencs a l'Argentina. *Congrés internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Pp. 279-296.
- MARFANY, Marta (2002): *Els menorquins d'Algèria*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARFANY, Marta (2015): *L'emigració menorquina a Algèria al segle XIX*. Palma: Documenta Balear.
- MARGALIDA I Mª ANTÒNIA (1984): “Entrevista amb el sen Guillem Cantó”. *Santa Eugènia*. 3.
- MARÍ MARÍ, Juan (1998): *Mis memorias*. Conselleria de Presidència del Govern Balear. Eivissa
- MARÍ TUR, Juan (1992): “Les memòries inèdites de Joan Marí i Marí”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1989): “Una emigració forçada: els soldats illencs enviats a Cuba durant la guerra hispano-cubano-americana de 1895-1898”. *Lluc*. Palma. 750. PP. 12-19
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1992): “Aproximació a l'emigració balear a Cuba fins al 1898”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1992): “La guerra de Cuba i les Balears”. *Lluc*. 771.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1992): “Una emigració forçada: es soldats balears enviats a la guerra de Cuba (1895-1898)”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

- MARIMON RIUTORT, Antoni (1994): “Els valldemossins a la guerra de Cuba de 1895-1898”. Plecs de Cultura Popular IV. L’emigració (2). *Miramar*. Villedmossa. 18.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1995): “L’emigració a Cuba i Puerto Rico després de 1898”. *El Mirall*. 75. Pp. 28-31
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1998): “Algunes repercussions de la Guerra dels Deu Anys a les Illes Balears”. *Lluc*. 804. Pp. 10-15
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1998): “Els santamariers a la guerra de Cuba i de les Filipines”. *I Jornades d’Estudis Locals*. Santa Maria: Ajuntament de Santa Maria
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1998): “Nota sobre l’emigració a les Filipines abans de 1898”. *Lluc*. 804. Pp. 16-19
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1999): “Els porrerencs a la Guerra de Cuba i de les Filipines (1895-1898)”. *II Jornades d’Estudis Locals de la Mancomunitat del Pla de Mallorca*. Porreres. Binissalem: Di7
- MARIMON RIUTORT, Antoni (1999): “L’emigració mallorquina a Puerto Rico 1890-1920”. *Las migraciones del siglo XX*. Alicante: Universidad de Alicante.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (2008): “L’emigració mallorquina a França fins al 1920”. *Illes Balears i França: traces i intercanvis*. Binissalem: Casa Museu de Llorenç Villalonga. Pp. 31-49
- MARIMON RIUTORT, Antoni (2013): “El sur también existe. Las relaciones migratorias entre las islas Baleares y la Argelia francesa (1830-1962)”. *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*. 12, pp. 55-77
- MARIMON RIUTORT, Antoni (2013): “Entre el testimonialisme i l’alternativa: l’oposició política al sistema de la Retauració a Mallorca (1874-1923)”. *Cultura, Societat i Política a la Mediterrània Contemporània. Miscel·lània d’Homenatge al professor Miquel Duran Pastor*. Palma: IBE-Associació d’Història Cultural, Social i Política de les Balears
- MARIMON RIUTORT, Antoni; SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.) (1999): *XVII Jornades d’Estudis Locals. Els anys vint a les Illes Balears*. Palma: IEB.
- MARTIN CORRALES, Eloy (2012): “La emigración espanyola en Argelia.”. *AWRAQ*. 5-6. PP. 47-62. En xarxa: www.awraq.es/blob.aspx?idx=5&nId=75&hash
- MAS FORNERS, Antoni; MONJO MASCARÓ, Joan Lluís (2001): “Repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor”. *I Jornades d’Estudis Locals*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- MAS i ADROVER, Joan (2003): “La mortalidad infantil y juvenil en Sineu (Mallorca) durante el siglo XIX”. *BSAL*. 58. Pp. 157-174. http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/bsalArticles/archives/BSAL_200/3v59p157.dir/BSAL_2003v59p157.pdf

MAS, Antoni; MONJO, Joan-Lluís (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Col·lecció "Els camins de la quimera". Palma: Conselleria de Presidència. Govern Balear.

MASSEY, Douglas et al. (1993): "Teorías de migración internacional. Una revisión y aproximación". *REDCE*. 10. Pp. 435-478. En xarxa: <http://www.ugr.es/~redce/REDCE10/articulos/14DouglasDMassey.htm>

MASSOT, Biel; ESTELRICH, Pere; PARETS, Joan (1992): "Biografia de Baltasar Samper". *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

MATEU BIBILONI, Antoni (2003): *L'emigració en el municipi de Selva (1890-1960)*. Premi Jaume Lladó i Ferragut. (Inèdit).

MAYOL ALCOVER, Esperanza (1976): *Islas. Autobiografía*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.

MENENDEZ PIDAL, Ramón (fund.) (1984): *Historia de España. Los comienzos del siglo XX. La población, la Economía, la Sociedad (1898-1931)*. Volum XXXVII. Madrid: Espasa-Calpe. Pp. 250-302.

MENENDEZ PIDAL, Ramón (fund.) (1984): *Historia de España. Los fundamentos de la España Liberal. (1834-1900)*. Volum XXXIII. Madrid: Espasa-Calpe.

MESSER, Michi; SCHROEDER, René; WODAK, Ruth (ed.) (2012): *Migrations: Interdisciplinary perspectives*. London: Springer.

MINISTERIO DE FOMENTO (1882): *Dictamen sobre las causas y origen de la emigración en las provincias de Baleares y Canarias*. Madrid: Imprenta de M. Romero. En xarxa: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000065090&page=1>

MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA (1924): *Estadística de Pasajeros por Mar. Años 1920-1921-1922*. Madrid: Imprenta de los hijos de M. G. Hernández.

MIRALLES i MONSERRAT, Joan (2002): *Memòria històrica dels illencs baleàrics a Cuba. Històries de vida*. Fundació Càtedra Iberoamericana. Universitat de les Illes Balears. En xarxa: http://fci.uib.es/digitalAssets/161/161526_mem_cuba.pdf

MIRALLES i MONSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, AINA (2009): *Les guies de Balears residents a l'Argentina (1918 i 1929). Estudi geohistòric i filològic*. Fundació Càtedra Iberoamericana. Universitat de les Illes Balears. 24. Palma: Fundació Càtedra Iberoamericana. En xarxa: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/fundacioCatedraIberoamericana/index/assoc/joan_mir.dir/joan_miralles.pdf

MIRALLES i MONTSERRAT, Joan; JAUME i FONT, Honorat (2005): "Una enquesta sociològica i històrica per a l'estudi de l'emigració balear a Cuba". *III Jornades d'Estudis Locals a Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. pp. 291-295

MIRALLES MONTSERRAT, Joan [et al.] (1992): *Les fonts orals*. Palma: UIB.

- MIRALLES, Joan (2007): “Una enquesta sociologicohistòrica per a l'estudi de l'emigració balear a Cuba. El cas d'Esporles”. *I Jornades d'Estudis Locals*. Esporles: Ajuntament d'Esporles.
- MIRALLES, Joan; JAUME, Honorat (2008): “Una enquesta historicosociològica sobre l'emigració balear a Cuba. El cas porrerenc”. *II Jornades d'Estudis Locals*. Porreres: Ajuntament de Porreres. Pp. 194-200.
- MIRÓ, Joana (1993): “Amics de Mallorca, mallorquins a Catalunya”. *Illes Blaves*. Palma. 2.
- MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): “Coste del Trabajo y coste de la vida como condicionantes del desarrollo industrial. Mallorca (1850-1936)”. En xarxa: http://www.usc.es/estaticos/congresos/histec05/a1_molina_de_dios.pdf
- MOLINA DE DIOS, Ramón (2003): *Treball intensiu, treballadors polivalents (Treball, salari i cost de la vida a Mallorca, 1860-1936)*. Tesi doctoral. Palma: Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria.
- MOLINA LUQUE, J. Fidel (1999): “Quintas y servicio militar: Aspectos sociológicos y antropológicos de la conscripción (Lleida, 1878-1960)”. Tesis doctoral. Alicante : Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. En xarxa: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/quintas-y-servicio-militar-aspectos-sociologicos-y-antropologicos-de-la-conscripcion-lleida-18781960--0/>
- MOLINA, Ramón (1999): “El cost de vida als inicis de l'època industrial. Una reflexió general i un cas particular: Mallorca 1889-1915”. *Randa*. 43.
- MOLL BLANES, Isabel (): “Los estudios de Historia Agraria en Mallorca”. En xarxa: www.historiaagraria.com/articulo.php?id=3&num=1
- MOLL, Isabel (dir.) (2006): *Història de las Islas Baleares. Època Contemporánea. Siglo XIX i XX*. Volum 15 i 16. Palma: El Mundo-El Dia de Baleares.
- MOLL, Isabel; SUAÚ, Jaume (1979): “Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)”. *Estudis d'Història Agrària*. 2. En xarxa: www.raco.cat/index.php/EHA/article/download/99515/145511
- MÓRA i SITJÀ, Natàlia (2010): “El proletariat industrial: immigració, canvi tecnològic i desigualtat social”. Barcelona. *Quaderns d'Història*. 16. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/226093/333188>
- MORELL, Jaume (1990): “Perú. Elionor (des Molí)”. *Campanet*. 51.
- MORELL, Jaume (1993): “Conversa amb Catalina Mascaró (Poblera)”. *Campanet*. 68.
- MOREY, Jaume (2016): *La Guerra Civil a Artà. Llarg camí cap al desastre*. Vol. I. Palma: Documenta Balear
- MORRO MARCÉ, Mateu (2017): *L'agricultura mallorquina del segle XX (1891-1960)*. Palma: Leonard Muntaner Editor.
- MOYA, Jose C. (1998): *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850-1930*. Berkeley, CA: University of California Press.

- MUNTANER i MARIANO, Lleonard (1992): “Entorn d’un qüestionari sobre l’emigració mallorquina a l’illa de Cuba”. *Les fonts orals*. Pp 195-199.
- MUT, M; PUIG, A; VADELL, A (1990): “Damià Pons: Sempre tenia els meus pensaments en la meva terra”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 99.
- MUT, M; PUIG, A; VADELL, A (1990): “Sempre és molt agradable tornar a les teves arrels”. *De pinte en ample*. Lluçmajor.104.
- MUT, M; PUIG, A; VADELL, A (1990): “Visc a Estats Units però estim molt Mallorca: som ben llucmajorera”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 101.
- NADAL, Jordi (1984): *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona: Editorial Ariel.
- NARANJO OROVIO, Consuelo; SANTAMARÍA GARCÍA, Antonio (2000): “De España a las Antillas. Historio a historiografía de la migración española a Puerto Rico y Cuba en las últimas décadas del siglo XIX y primeros del XX”. *Migraciones & Exilios: Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricas contemporáneas*. 1. Pp. 161-196. En xarxa: dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2328094.pdf
- NICOLAU, Maria Antònia (1993): “El creixement urbà de Valldemossa i l’emigració”. Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- NÚÑEZ SEIXAS, Xosé (2014): *Las patrias ausentes: estudios sobre historia y memoria de las migraciones ibéricas (1830-1960)* . Ciencias Sociales y Humanidades. Oviedo: Genuve Ediciones.
- NÚÑEZ SEIXAS, Xosé M. (coord.) (2011): “Patrias lejos de casa. El asociacionismo emigrante español”. *Historia Social*. 70.
- OLIVA GERSTNER, Laura (2008): “El Alojamiento de inmigrantes en el Río de la Plata, siglos XIX i XX: Planificación estatal y Redes Sociales”. *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona. Vol. XIII. 779. En xarxa: <http://www.ub.edu/geocrit/b3w-779.htm>
- OLIVER FUSTER, Joan (1980): “Un informe sobre la emigración de menorquinas a tierras de Argelia en el siglo XIX”. *Trabajos de Geografía*. 35.Palma. UIB.
- ORDINAS VAQUER, Antònia (1987): “L’emigració porrerenca a Cuba (I). Antoni Julià Garí -peixet-”. *Llum d’oli*. Porreres. 32. Pp. 8-10.
- ORDINES GARAU, Antoni (1987): “Conversa amb un emigrant a Cuba”. *Sa Comuna*. Selva. 8.
- ORELL i VILLALONGA, Bartomeu (2005): “L’alfabetització dels emigrants mallorquins entre finals del segle XIX i principis del XX”. *Història/Històries de la lectura. Actes de les XXIV Jornades d’Estudis Històrics Locals*. XVII Jornades d’Història de l’Educació del Paísos Catalans. Pp. 161-171
- ORELL i VILLALONGA, Bartomeu (2008): *Llegir i escriure al món rural mallorquí, 1860-1930*. Palma: UIB.

- ORTEA, J. (1990): “Mallorquines buscaron la hembra de ojo”. *Brisas*. Palma. 143.
- OTERO CARVAJAL, Luis Enriques (2016): “La sociedad urbana y la irrupción de la Modernidad en España, 1900-1936”. *Cuadernos de Historia Contemporanea*. 38. Pp. 255-283.
- PALLICER BENEJAM, Marc (2005): “Els eivissencs de Menorca. Una comunitat de picapedrers del final del segle XIX”. *Eivissa*. 42-43. Pp. 69-74. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114315/143105>
- PALMER GRUA, Joan (1994): *Cent anys de mestres d'aixa a Mallorca*. Tom I. Palma: El Tall.
- PARETS, Joan (1992): “Sacerdots diocesans de les Illes Balears en el Perú”. *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- PASTOR SUREDA, Bartomeu (1977): “Les colònies agrícoles del segle XIX a Mallorca”. *Mayurqa*. 17. Pp. 175-177
- PASTOR SUREDA, Bartomeu (2002): “La població a Maria al segle XX”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 187.
- PASTOR SUREDA, Bartomeu (2011): “L'emigració a l'Argentina en el primer terç del segle XX. El cas del poble de Maria”. *Fent Carrerany*. Maria de la Salut. 178.
- PASTOR SUREDA, Bartomeu (2016): *La vinya i el vi a la Mallorca de finals del segle XIX. Una revisió del tòpic de la fil·loxera*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (1991): *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (1994): “Control caciquil i projectes populars. El cas de Mallorca a l'època de la Restauració”. *Estudis d'Història Agrària*. 10. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99665>
- PEÑARRÚBIA, Isabel (1997): *La Restauració a Mallorca*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- PÉREZ CASTROVIEJO, Pedro M. (2006): “Poder adquisitivo y calidad de vida de los trabajadores vizcaínos, 1876-1936”. *Revista de Historia Industrial*. 30. Pp. 103-141.
- PÉREZ FUENTES, Pilar (): “La emigración española a América en los siglos XIX y XX”. En xarxa: http://www.maralboran.es/historia/modules/mydownloads/archivos/temario/bachillerato/multimedia/rev_industrial2/Texto_Emigracion_America.pdf
- PEREZ GUTIÉRREZ, Maria del Pilar (1992): “Aproximación a una moral socialista mallorquina a partir de “El Obrero Balear”: 1900-1919”. *Estudis Baleàrics*. 43. Pp. 95-107.
- PÉREZ PASTOR, Plàcid (1994): “Publicitat i emigració a un mitjà de comunicació local mallorquí: el setmanari Sóller (1925-1932)”. *XII Jornades d'Estudis Històrics*

Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica. Palma: IEB. Pp. 467-474

PÉREZ, Plàcid (1994): "Publicitat i emigració a un mitjà de comunicació local mallorquí: el setmanari Sóller (1925-1932)". *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: IEB.

PICAZO, Antoni (1992): *Mallorquins en la colonització de Tejas*. 10. Palma: Editorial El Tall.

PICAZO, Antoni; TOUS, Bartomeu (1991): "Fray Antonio Llinàs y el primer colegio de propaganda Fide de América". *América y Mallorca, del predescubrimiento hasta el siglo XX*. Palma: Ajuntament de Palma.

PICORNELL, C; SEGUÍ, J. M. (1989): *Geografía Humana de las islas Baleares*. Barcelona: Editorial Oikos-Tau.

PIÑA HOMS, Roman (coord.) (1992): *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

PIÑA, R. (1990): "Descubrir Mallorca en la Argentina". *Diario de Mallorca*. 17-I.

PITALUGA, Elena (1992): "Notas sobre la emigración mallorquina a América a mediados del siglo XIX". *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

PLANETTO, Ofelia (1991): "La insurrección social de los inmigrantes españoles en la Ciudad de Córdoba (1870-1914)". *Inmigración española en la Argentina*. Buenos Aires: Oficina Cultural de la Embajada de España.

PLASENCIA, Sebastian (2002): *La emigración calvianense a Cuba (1860-1960)*. Calvià: Ajuntament de Calvià.

PONS PONS, Damià (1981): "Aproximación a Joan Torrandell (1869-1937)". *Afiar*. Palma. 1.

PONS, Jerònia; BIBILONI, Andreu (2004): "El mercat de treball a la indústria del calçat a Mallorca (1900-1970). El cas de Lloseta". *Estudis Baleàrics*. 78-79

PONS, Jordi; CARO, Maria del Mar (2003): "L'emigració manacorina a la República Argentina durant el segle XX. El cas de Goyena". *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.

POU MUNTANER, Juan (1985): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1881-1885)*. Vol. VI. Palma: BSAL.

POU MUNTANER, Juan (1987): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1886-1890)*. Vol. VII. Palma: BSAL.

POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX (1891-1895)*. Vol. VIII. Palma: BSAL

POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1891-1895)*. Vol. VIII. Palma: BSAL.

POU MUNTANER, Juan (1992): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca, siglo XIX, (1896-1900)*. Vol. IX. Palma: BSAL.

POU, Jerònima; MARTORELL, Catalina (1986): “Una xerradeta amb... Madò Jerònia Forastera i l’amo Pere Moll”. *Es Saig*. Algaida. 66.

POWEL, John (2005): *Encyclopedia of north America immigration*. New York: Facts on File Inc. En xarxa: <https://www.slideshare.net/wanville/encyclopedia-of-north-american-immigration>

PRATS GARCIA, Ernests; PUJADES MÓRA, Joana M^a (2008): *Enric Fajarnés i Tur (1858-1934), entre la Història i la demografia*. Palma: Conselleria d’Economia, Hisenda i Innovació. Govern de les Illes Balears.

PUERTO RICO Y MALLORCA. MALLORCA I PUERTO RICO. *Història d’una emigració 1837-1900 (1992)*. Exposició. Muro: Impremta Muro.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2007): “Una emigració forçada: la participació dels sollerics a les guerres de Cuba, Puerto Rico i Filipines (1895-1898) i els seus efectes a Sóller”. *I Jornades d’Estudis Locals*. Sóller: Ajuntament de Sóller.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2008): “Les conseqüències culturals i socials de l’emigració a França”. El cas de Sóller (1880-1936). *Cercles. Revista d’Història Cultural*. 11. Pp. 123-139.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): “L’emigració de la vall de Sóller en el marc del fenomen migratori a la Mediterrània”. *Cultura, Societat i Política a la Mediterrània Contemporània. Miscel·lània d’Homenatge al professor Miquel Duran Pastor*. Palma: IBE-Associació d’Història Cultural, Social i Política de les Balears.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2013): “Societat, cultura i política a l’època dels moviments migratoris cap a Amèrica i Europa. El cas de la Vall de Sóller (1830-1936)”. Tesis doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears.

QUETGLAS CIFRE, Antoni; ESTADES ENSEÑAT, Joan (2009): *L’emigració sollerica (1936-1936)*. Palma: Promomallorca Edicions S.L.

QUETGLAS CIFRE, Antoni; PÉREZ PASTOR, Plàcid (2015): “Notes sobre l’emigració a Sóller, comentaris al cens de població de 1900”. *IX Jornades d’Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller. Ajuntament de Sóller.

QUETGLAS, Antoni (2006): “Aproximació a l’estudi de l’emigració en el municipi d’Artà (de l’inici del segle XIX a mitjans del segle XX)”. *Mayurqa*. 31. Pp. 325-339.

QUETGLAS, Antoni (2016): “Notas sobre el fenómeno migratorio de Sóller a Puerto Rico”. *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. Colección de Genealogía e Historia. Tom IV. San Juan: Sociedad Puertorriqueña de Genealogía Pp. 19-44.

QUINTANA, Carles; DOMÍNGUEZ, Pau J. (1998): “Llucmajor i la crisi del 98”. *Estudis Baleàrics*. 60/61. Palma: IEB. Pp. 111-113.

QUIROGA, Jorge (dir.) (1990): *Historia de las Baleares*. Volum II. Palma: Nova.

- RAMIS CANYELLES, Mateu (2009): “Indústria tèxtil a Santa Maria del Camí, des de finals del segle XIX a la Guerra Civil”. *VI Jornades d’estudis locals. Els industrials i la indústria a Santa Maria del Camí*. Pp. 15-22
- RAMIS, S. (1986): “Hombres y tradiciones: De Andratx aa Cuba para la pesca de esponja”. *Baleares*. Palma. 23-II.
- RASICO, Philip D. (1987): “Els menorquins de la Florida: Història, llengua i cultura”. Publicacions de l’Abadia de Monserrat. Biblioteca “Abat Oliba”. 52. Palma.
- RAVENSTEIN, E. G. (1885): "The Laws of Migration". *Journal of the Royal Statistical Society*. London. vol. 48, pp. 167 – 227
- RIERA MONSERRAT, Francesc (1991): “El bisbe Puig de Puerto Rico”. *Amèrica l’altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 6. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics.
- RIPOLL MARTÍNEZ, Antònia (1992): “Alguns aspectes de l’emigració mallorquina a Puerto Rico”. *Congrés internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics. Pp. 357-370.
- RIPOLL MARTÍNEZ, Antònia (dir.) (1991): *Atles Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Inca: Promomallorca.
- RIPOLL, Antònia; SERRA, Sebastià (1989-1990): “Mallorca en la distancia”. *Ultima Hora*. Reportatges entre 29-XII-89 i 10-I-90.
- RIUTORT RIERA, Jerònia; ÁLVAREZ MARTÍNEZ, Joan Miquel (2007): “Notes sobre l’emigració andritxola a França: 1920-1939”. (inèdit). *II Jornades d’Estudis Locals d’Andratx*.
- ROCA, Joan (2006): *La industria a Mallorca (segles XIX-XX)*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- RODRÍGUEZ GALDO, María Xosé (2002): “Cruzando en Atlántico, ¿solas o en familia? Migrantes españolas en las “listas de pasajeros” argentines (1882-1926)”. *Historia Social*. 42. Pp. 59-79.
- RODRÍGUEZ GALDO, María Xosé; CORDERO TORRÓN; Xosé (2003): *Contribución espanyola a la formación del mercado de Trabajo en Argentina (1882-1926)*. Santiago de Compostela: Centro de Estudios de Población y Análisis de las Migraciones.
- ROMANILLOS, Anna Maggie (dir.) (2016): *La aportación de los baleáricos a la familia puertorriqueña*. Colección de Genealogía e Historia. Tom IV. San Juan: Sociedad puertorriqueña de genealogia
- ROSSELLÓ, Ramón (1980): “Història. Els pobres”. *Flor de Card*. Sant Llorenç. 77
- ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): “Emigración-Evangelización del clero diocesano de Mallorca en América (s. XIX-XX)”. *Congrés internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Volum III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics. Pp. 375-378

- ROSSELLÓ RIVAS, Catalina (1994): “Vivències d’una filla de valldemossins a Montevideo”. Plecs de Cultura Popular IV. *Miramar*. Valldemossa. 18.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M^a (1964): *Las islas Baleares. Mallorca. El sur y Sureste*. Palma: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ i VERGER, Vicenç M^a (1981): “Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX”. *Randa*. 12. Pp. 19-60.
- ROSSELLÓ, Joan (1992): “Emigración-evangelización del clero diocesano de Mallorca a América (siglos XIX-XX)”. *Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d’Estudis Baleàrics.
- RUBIO, Joan (1983): “Xerrades de Cafè”. *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 3.
- RUBIO, Joan; QUETGLAS, Biela (1986): “Xerrades de café, amb Joan Bujosa Simó – Joan Carretí-“. *Veïnats*. Calvià i Es Capdellà. 43.
- SALAS VIVES, Pere (2002): “L’emigració de pollencins a Alcúdia a darrerria del segle XIX”. *III Jornades d’Estudis Locals d’Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d’Alcúdia
- SALAS VIVES, Pere (2002): “Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l’acció de l’administració pública a l’època contemporània”. *Mayurqa*. 28. Pp. 53-74
- SALAS VIVES, Pere (2011): *Història de Pollença segle XX*. Palma: Ajuntament de Pollença i Sa Nostra.
- SALVÀ i TOMÀS, Pere A. (1983): “L’estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l’illa de Mallorca el 1862-63”. *Estudis d’Història Agrària*. 6. pp. 172-173.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1977): “El movimiento de la población de la Islas Baleares entre 1878 y 1900”. *Mayurqa*. 17. Palma. UIB.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1984): “La dinámica de la población de las Islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1878-1900)”. *Trabajos de Geografía*. 38. Palma. UIB. Pp. 77-139.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1992): “Els efectes de la transició demogràfica illenca sobre el territori: el marc de l’emigració a les Illes Balears entre 1878 i 1955”. *Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d’Estudis Balèrics. Pp. 405-411.
- SALVÀ TOMÀS, Pere A. (1987): *La dinámica de la población de las islas Baleares en la etapa preturística de 1901 a 1955*. (Inèdit). Palma: Universitat de les Illes Balears.
- SAMUELLE LAMELA, Cristina (2015): *La emigración gallega al Rio de la Plata*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2002): “La época de las grandes migraciones : desde mediados del siglo XIX a 1930”. Colección Mediterráneo económico. Procesos migratorios, economía y personas. 1. En xarxa: dialnet.unirioja.es

- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2011): “La política migratòria en España. Un anàlisi de largo plazo”. *Revista internacional de sociologia*. Monográfico. 1. Pp. 243-268.
- SANCHEZ ALONSO, Blanca (1988): “La emigración espanyola a la Argentina (1880-1930)”. *Espanoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*. Pp. 205-234
- SANCHEZ ALONSO, Blanca (1990): “Una nueva serie anual de la emigración espanyola”: 1882-1939”. *Revista de Historia Económica*. 1. Pp. 133-170
- SANCHEZ ALONSO, Blanca (1992): *La inmigración espanyola en Argentina. Siglos XIX i XX*. Colección Cruzar el Charco. Barcelona: Ediciones Júcar
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (1995): *Las causas de la emigración española 1880-1930*. Madrid: Alianza Editorial
- SANCHEZ ALONSO, Blanca (2000): “Those Who Left those who Stayed behind: Explaining emigration from the Regions of Spain”. *The journal of Economic History*. Vol. 60. 3. Pp. 730-755.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2000): “European migration in the late nineteenth century: the paradoxical case of Spain”. *Economic History Review*. Vol. 53. 2. Pp. 309-330.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2001): “Visiones de la emigración en el siglo XX: de emigrants a inmigrantes”. *Las claves de la España del siglo XX. La modernización social*. Madrid: Sociedad Estatal del Nuevo Milenio. En xarxa: dialnet.unirioja.es
- SANCHEZ ALONSO, Blanca (2007): “The other europeans: Immigration into Latin America and the International Labour Market (1870-1930)”. *Revista de Historia Económica*. 3. Pp. 395-426.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2010): “El final del ciclo emigratorio espanyol: desideràtum”. *Historia y Política*. 23. Pp. 135-162.
- SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2015): “Los mitos de la emigración espanyola”. Universidad CEU San Pablo. Madrid: CEU Ediciones. En xarxa: dialnet.unirioja.es
- SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás (2002): “La emigración espanyola a América en medio milenio: Pautas sociales”. *Historia Social*. 42. Pp. 41-57
- SANCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás (comp.) (1988): *Espanoles hacia América. La emigración en masa 1880-1930*. Madrid: Alianza Editorial.
- SANTANA MORRO, Manel; MARIMON RIUTORT, Antoni (2003): *Les emigracions forçades del franquisme: refugiats i exiliats de les illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i de la postguerra*. Binissalem: Di7.
- SANTEMASES I OLLÉ, Josep (dir.) (2009): *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions.
- SARASÚA, Carmen (2000): “Análisis histórico del trabajo agrario: cuestiones recientes”. *Historia agraria*. 22. En xarxa: http://www.carmensarasua.es/descargas/articuloscientificos_scientificarticles/2000.pdf

- SARASÚA, Carmen (2005): "Trabajo y trabajadores en la España del siglo XIX". Working Papers. Universitat Autònoma de Barcelona. Unitat d'Història Econòmica. 7. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2577314>
- SARRAMÍA, Tomás (1999): *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y baleares residentes en Puerto Rico tres el cambio de soberanía de 1898*. San Juan: Puerto Rico Books.
- SASTRE MOLL, Jaume (1991): "Menorquins a la Florida". *Amèrica l'altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 6. Palma: Institut d'Estudis Balèrics.
- SASTRE MOLL, Jaume (1992): "Las emigraciones de menorquines a América (Estados Unidos y Antillas) y su repercusión en Menorca (siglo XIX)". *Congrés Internacional d'Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: Institut d'Estudis Balèrics.
- SATORRAS, Francisco (1878): *Informe sobre el estado de la agricultura en la provincia de las Baleares*. Palma: Imprenta de pedro José Gelabert.
- SBERT, Miquel (2002): *Oh mar blava que ets de trista... L'emigració a Amèrica al cançoner popular de Mallorca*. Binissalem: Di7.
- SEGUÍ LLINÀS, Miquel (1987): "La població a la comarca de Mallorca septentrional o comarca d'Inca al segle XIX". *Randa*. XX. Barcelona.
- SEGURA, Miquel (1994): "Casas Baleares: más allá de la nostàlgia". *Ultima Hora*. Novembre-desembre.
- SEGURA, Miquel (1995): *Les illes inoblidables. Crònica d'emigrants*. Palma: Les edicions de Bitzoc.
- SEGURA, Miquel (1996): *Cuba en el cor. Crònica d'emigrants*. Palma: Les edicions de Bitzoc.
- SEGURA, Miquel (1997): *Un lejano aroma de café. Crònica de mallorquines en Puerto Rico*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- SEGURA, Miquel (1998): *Entre dos islas. Mallorquines en la República Dominicana*. Llibres de la nostra terra. 33. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- SEGURA, Miquel; FONT, Miquel (1999): *Cuba/Mallorca. Pasión en blanco y negro*. Testimonis. 1.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1986): "L'emigració mallorquina a Amèrica Llatina de començaments del segle fins als anys 30". *Quinze anys dels premis d'investigació Ciutat de Palma*. Palma: Ajuntament de Palma.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1989): "L'emigració mallorquina. Una perspectiva històrica". *Les migracions*. Quaderns Cultura Fi de Segle. 6. Palma: Ajuntament de Palma.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1991): "L'emigració mallorquina a América". *América y Mallorca, del predescubrimiento hasta el siglo XX*. Pp. 219-230.

- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1992): “L’emigració de les Illes Balears a Amèrica”. *Congrés Internacional d’Estudis Històrics. Les Illes Balears i Amèrica*. Vol. III. Palma: IEB. Pp. 9-45
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1992): “La emigración de las islas Baleares a América”. *CEDEAL*. Madrid.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1992): “Les publicacions periòdiques i la vida associativa dels emigrants de les Illes Balears a l’Argentina”. *IV Jornades d’Estudis Catalano-Americans. Comissió Amèrica i Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1993): “Característiques de l’emigració mallorquina”. *Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. Miramar*. Valldemossa. 14.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1994): “Les publicacions periòdiques dels emigrants de les Illes Balears a Amèrica”. *XII Jornades d’Estudis Històrics Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d’una perspectiva històrica*. Palma: IEB. Pp. 551-560
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1996): L’emigració de les Illes Balears a l’Argentina. *Mayurqa*. 23. Pp. 153-174
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (2001): “Els moviments migratoris a Mallorca”. *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*. Col·lecció “Els Ullals”. 5. Palma: Edicions Cort.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (2001): *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*. Palma: Edicions Cort.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.) (1994): *XII Jornades d’Estudis Històrics Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d’una perspectiva històrica*. Palma: IEB.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià; COMPANYY I MATAS, Arnau (ed.) (1994): *La premsa, la ràdio i la televisió des d’una perspectiva històrica*. XII Jornades d’Estudis Històrics Locals. Palma: IEB.
- SERRA, Sebastià; RIPOLL, Antònia; COMPANYY, Arnau (1993): “Mallorca, de la emigración a la inmigración”. *Actas de las III Jornadas de Historia y Fuentes Orales. Memoria y Sociedad de la España Contemporánea*. Avila: Fundación Cultural Santa Teresa.
- SERRA, Sebastià; RIPOLL, Antònia; COMPANYY, Arnau (1995): “Mallorca: de l’emigració a la immigració”. *Societat, ideologies i moviments socials*. Palma: Institut d’Estudis Balearics.
- SERRA CIFRE, Francesca M. (1999): “La modernització demogràfica a Alcúdia”. *I Jornades d’Estudis Locals d’Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d’Alcúdia
- SERRA, Miquel; OLIVER, Jerònia (1983): “Una xerradeta amb Bernat Llompart -Blanc-”. *Es Saig*. Algaida. 34.
- SERRA ROIG, Miquel (1994): “Una xerradeta sobre Joan Llompart Garau -Puig-”. *Es Saig*. Algaida. 160. Pp. 29-32

- SERRANO DARDER, Antònia (1993): “Exportació a Santa Maria del Camí a Ponce (Puerto Rico)”. Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- SERRANO DARDER, Antònia (1993): “Valldemossins que emigraren a França i els seus descendents”. Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (): ¿Viajes de ida y vuelta?: Migraciones interiores e integración del mercado de Trabajo en España, 1914-1931. En xarxa: <http://encuentros.alde.es/antiores/iveea/autores/S/silvestre.html>
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2000): “Aproximaciones teóricas a los movimientos migratorios contemporáneos: Un estado de la cuestión”. *Història Agraria*. 21. Pp. 157-192.
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2001): “Viajes de corta distancia: Una visión espacial de las migraciones interiores en España, 1877-1930”. *Revista de Historia Económica*. 2. Pp. 247-283. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=97781>
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2002): “Las emigraciones interiores en España durante los siglos XIX y XX: una revisión bibliogràfica”. *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*. Pp. 227-248
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2010): “Las emigraciones interiores en España, 1860-2007”. *Historia y Política*. Madrid. 23. Pp. 113-134
- SOTO, Ricard (2009): “La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca”. *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l’època medieval a l’actualitat*. Actes del VII Congrés de la CCEPC. Valls: Cossetània Edicions.
- STUART BOYD, Mary (1911): *Les illes venturoses. Vida i viatge a Mallorca, Menorca i Eivissa*. Edició de 2008. Palma: Documenta Balear
- SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles també hi eren. Dones de Bunyola*. Palma: J.J. de Olañeta, Editor.
- TEJERINA, José María (1991): “El doctor Campins creador de los estudios médicos en Venezuela”. *América y Mallorca, del predescubrimiento hasta el siglo XX*. Palma: Ajuntament de Palma.
- TERRASSA, Pep (1982): “Materials per a la nostra història”. *Cap Vermell*. Capdepera. 16. Pp. 13-15
- THOMAS, William I; ZNANIECKI, Florian (1918): *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: Gorham Press. 5 volums
- TIRADO, Isabel (1999): *Aproximació històrica a les Illes Balears*. Barcelona: Edicions La Magrana.
- TOMÀS, Arnau (1990): “Jaume Mairata Abadal: A Lluçmajor el veig molt sà”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 100.
- TONI (1989): “El retrat”. Guillem Bordoy. *Galatzó*. Puigpunyent i Galilea. 31. P. 4

- VADELL FERRER, Antoni (1989): “Isabel Coll Garcias: me sent de cada banda; som tant sa madona allà, com aquí”. *De pinte en ample*. Lluçmajor. 95.
- VALLEJO POUSSADA, Rafael (1996): “El impuesto de consumos y la resistència antifiscals en la España de la segunda mitad del siglo XIX: un impuesto no exclusivamente urbano”. *Revista de Historia Económica*. 2. Pp. 339-370.
- VENTAYOL, G. (1989): “La colònia de mallorquines que reside en Argentinaa es de unes dos mil persones”. *Ultima Hora*. Palma. 7-X.
- VENTAYOL, G. (1990): “El Estado indemnizará al Govern por una casa que incautó Fidel Castro”. *Ultima Hora*. Palma. 11-IX.
- VERD, Sebastià (1998): “Benvinguts a la República Dominicana”. *Ona. Quadern de debat*. Palma. 60.
- VERDERA VERDERA, Jaume (1993): “Formentera a Montevideu”. *Amèrica, l'altra història de les Balears*. Col·lecció de Balears i Amèrica. 17. Palma: Institut d'Estudis Balèrics.
- VERDERA VERDERA, Jaume (1993): *Formenterers a Montevideu*. Palma: Institut d'Estudis Balèrics.
- VERDERA VERDERA, Jaume (1996): *Formenterers a Cuba*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera/Ajuntament de Formentera.
- VERDERA VERDERA, Jaume (2000): “Formentera i l'emigració (segles XIX i XX)”. *Formentera: història i realitat*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- VICENS CASTANYER, Antoni (1993): *Sollerics a França. Passions i quimeres 1870-1940*. Palma: El Tall Editorial.
- VICENS CASTANYER, Antoni (1994): “El setmanari Sóller i l'emigració”. *Illes Blaves*. Palma. 2.
- VICENS, Antònia (1986): “Bartolomé Capllonc. Un pollessin que reside con su esposa en Argentina”. *Ultima Hora*. Palma. 14-IX.
- VICENTI, Eduardo (1908): *Estudio sobre Emigración. Guias especiales del emigrante espanyol en América y Argelia*. Madrid: Imprenta de los hijos de M. G. Hernández. En Xarxa: Biblioteca Nacional de España.
- VIDAL FERRANDO, Antoni (1992): *La població i la propietat de la terra en el municipi de Santanyí (1968-1920)*. Palma: Editorial Moll.
- VIDAL i BENDITO, Tomàs (1992): “La transició demogràfica a Catalunya i les Balears”. *Estudis d'Història Agrària*. 9. Pp. 203-223
- VIDAL i FERRANDO, Antoni (1986): “Propietat pagesa i estructures de poder locals en un municipi del migjorn de Mallorca (Santanyí 1868-1920)”. *Recerques*. 18. Pp. 163-185. En xarxa: <http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137636>
- VIDAL JAUME, Carme (1996): “Miquela Rovira, una dona positiva i optimista”. *El Mirall*. Palma. 77.

- VIDAL NICOLAU, Antoni (1992): “La fabricació de calçat de pell a Lluçmajor. Factors de localització i de producció”. *Estudis Baleàrics*. 43. Pp. 83-94
- VILA MULET, Jaume (1993): “Un apicultor valldemossí a l’Uruguai”. Plecs de Cultura Popular III. L’emigració. *Miramar*. Valldemossa. 14.
- VILAR RODRÍGUEZ, Margarita (2004): “La ruptura posbelica a través del comportamiento de los salarios industriales: nueva evidencia cuantitativa (1908-1963)”. *Revista de Historia Industrial*, 25. Pp. 81-121.
- VILAR, Juan B. (2000): Las emigraciones españolas a Europa en el siglo XX: algunas cuestiones a debatir. En xarxa: <https://dialnet.unirioja.es/download/articulo/2328092.pdf>
- VIZUETE, Pelayo (dir.) (1908): *Diccionario Enciclopédico Hispano-Americano*. Apéndice segundo. Barcelona: Montaner y Simón Editores.
- WEST, Gordon (1929): *Un paseo por Mallorca*. Edició de 1996. Palma: José de J. Olañeta, Editor.
- YANES MESA, Julio Antonio (1995): “En torno a la importància de la emigración clandestina en Canarias durante el primer tercio del siglo XX”. *Anuario de Estudios Atlánticos*. 41. Pp. 157-174.